

Scientific Journal

VIRTUS

#52, March, 2021
published since 2014

2021

ISSN 2410-4388 (Print)
ISSN 2415-3133 (Online)

Scientific Journal *Virtus*
Issue # 52, March, 2021
Published since 2014

*Recommended for publication by the Council of
NGO "Sobornist" (the proceedings No.7, March 26, 2021).*

Founder: Scientific public organization
"Sobornist" (Ukraine).

Publisher: Center of Modern Pedagogy "Learning
Without Borders" (Canada).

Partners:

- + Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine);
- + Lugansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine);
- + Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine);
- + SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);
- + Consortium for Enhancement of Ukrainian Management Education (Ukraine);
- + Baku Islamic University (Azerbaijan);
- + University of Zielona Góra (Poland);
- + Center of Modern Pedagogy "Learning Without Borders" (Canada).

Virtus: Scientific Journal / Editor-in-
Chief M.A. Zhurba - March # 52,
2021. - 241 p.

Editor-in-Chief:

Zhurba M.A., Ph.D., professor, Head of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kuzmichenko I.O., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Humanities of SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine);

Talishinski E.B., Ph.D., associate professor, Head of the Department of Public Disciplines of the Baku Islamic University (Azerbaijan);

Starichenko E.V., Head of Analytical Department of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Mainhandling Editor:

Kravchenko Yu.V., Manager on international cooperation of the scientific public organization "Sobornist" (Ukraine).

Journal Indexing:

✓ **Google Scholar** is a freely accessible web search engine that indexes the full text or metadata of scholarly literature across an array of publishing formats and disciplines. The Google Scholar index includes most peer-reviewed online academic journals and books, conference papers, theses and dissertations, preprints, abstracts, technical reports, and other scholarly literature, including court opinions and patents.

✓ **Scientific Indexing Services (SIS) (USA)** is academic database which provides evaluation of prestigiousness of journals. The evaluation is carried out by considering the factors like paper originality, citation, editorial quality, and regularity & international presence.

✓ **Citefactor (USA)** is a service that provides access to quality controlled Open Access Journals. The Directory indexing of journal aims to be comprehensive and cover all open access scientific and scholarly journals that use an appropriate quality control system, and it will not be limited to particular languages or subject areas.

✓ **ResearchBib** is open access with high standard indexing database for researchers and publishers. Research Bible may freely index journals, research papers, call for papers, research position.

✓ **Scientific Journal Impact Factor (SJIFactor)** is an international, recognized platform for promoting scientific achievements, as well as supporting publishers and scientific communities interested in state-of-the art research activities in innovation and applied science areas.

Journal «Virtus» has been positively evaluated in the SJIF Journal Master List evaluation process. **SJIFactor = 5,883.**

✓ **Directory of Research Journal Indexing (DRJI)** is to increase the visibility and ease of use of open access scientific and scholarly journals thereby promoting their increased usage and impact. DRJI supply champion has access to global-renowned content in all discipline areas including magazine and journal articles. DRJI advocate, educate, and provide the central resource for indexing.

✓ **International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)** – academic database was organized with the aim of creating an open platform for scientific research around the world. IIJIF provides the necessary communication of scholars, editors, publishers and conference organizers, through its exclusive services: provides indexing of scientific journals (calculates the impact factor), forms a list of national/international conferences and journals.

✓ **InfoBase Index** is a comprehensive, multipurpose database covering scholarly literature from all over the world. InfoBase Index holds indexed records from active, authoritative journals. Most of the journal titles are peer-reviewed, with new journal titles being added to the collection regularly. **IBI Factor** for the journal 'Virtus' is **2.5.**

**Certificate of Mass Media Registration:
KB № 21060-10860P from 24.11.2014 p.**

Journal Editorial Staff Contact Information.
e-mail: virtustoday@gmail.com

website: <http://virtus.conference-ukraine.com.ua>

© Authors of the Articles, 2021.

© Scientific Journal «Virtus», 2021.

Editorial Board:

Aliyeva S.I., Ph.D., professor, Institute of History National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Aliyeva S.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyeva Y.N., Ph.D., associate professor, Baku State University (Azerbaijan).

Aliyev M.N., Ph.D., professor, Baku State University (Azerbaijan).

Arslan C.H., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Bohonkova J.A., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Chyzhova O.M., Ph.D., professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Ciftci S.S., Ph.D., associate professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

De Serio B., Ph.D., professor, University of Foggia President of AIM (Italy).

Dombi-Fáy A., prof. dr., CSc, PhD, dr. hab., Professor of Pedagogy, Faculty of Education Hungary, Szeged University "Juhász Gyula" (Hungary).

Drachuk O.P., Ph.D., associate professor, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya (Ukraine).

Fóris-Ferenczi R., Ph.D., associate professor, Docent, Vice-dean, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Hamarta E.S., Ph.D., professor, Necmettin Erbakan University (Turkey).

Jovanovic P., Ph.D., professor, University of the town of Nish (Serbia).

Kalko I.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Karabacak N.N., Ph.D., associate professor, Recep Tayyip Erdogan University (Turkey).

Karlovtz Já.T., Ph.D., associate professor, Óbuda University (Hungary).

Kasyanova O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kasyanova V.A., Ph.D., associate professor, Institute of Chemical Technologies Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Komarevtseva I.A., Ph.D., professor, SE «Lugansk State Medical University» (Ukraine).

Korotkova E.A., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Kravchuk O.O., Ph.D., professor, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute (Ukraine).

Mennell S., Ph.D., professor, University College Dublin (Ireland).

Mihailovic S., Ph.D., professor, Institute of Serbian Culture Pristina-Leposavic (Serbia).

Moskalyova L.Yu., Ph.D., professor Melitopol Bogdan Khmelnytsky State University (Ukraine).

Okulicz-Kozaryn W., dr.hab., MBA, Member of the International Scientific Association of Economists and Jurists "Consilium" (Switzerland).

Pagava O.V., Ph.D., associate professor, Luhansk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine).

Parlar Ali, PhD in Pharmacology, Assistant Professor, Medical Faculty, Department of Pharmacology, Adiyaman University (Turkey).

Pashayeva A.N., Ph.D., senior researcher at the Philosophy Institute of NA of AR, Baku (Azerbaijan).

Polishchuk O.P., Ph.D., professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Polovyi M.A., Ph.D. in History, D.Sc. in Political Science, professor, Vasyl' Stus Donetsk National University (Ukraine).

Potapenko E.V., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine).

Sapenko R., Ph.D., professor, Zielonogorski University (Poland).

Semaniuk V.Z., D.Sc., Associate Professor, West Ukrainian National University (Ukraine).

Shpak D.O., Ph.D., associate professor, Mykolajiv branch of Kiev National University Culture and Arts (Ukraine).

Radchenko O.V., Ph.D., professor, Pomeranian Academy in Slupsk (Poland).

Rohit Kumar Verma, B.com.LL.b, Poet & Researcher, Writer, Institute of Law Jiwaji Univeristy (India).

Shchudlo S., Ph.D., professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Stoffa Ján, prof. Ing., DrSc., emeritus professor, Palacký University in Olomouc (Czech Republic).

Stoffová V., prof. Ing., CSc., Ph.D., Department of Mathematics and Informatics, Faculty of Education, Trnava university in Trnava (Slovakia).

Svintsitska O.I., Ph.D., associate professor, Zhytomyr Ivan Franko State University (Ukraine).

Szamosközi I., dr., professor, the Faculty of Psychology and Educational Sciences, Department of Applied Psychology of the Babeş-Bolyai University (Romania).

Takács M., prof., dr., Ph.D., professor, Hungarian Language Teacher training Faculty, University of Novi Sad, Subotica (Serbia).

Torgyik Ju., Ph.D., professor, Kodolányi János College (Hungary).

Tsyurupa M.V., Ph.D., professor, National University of Defense of Ukraine (Ukraine).

Ustymenko-Kosorich O.A., Ph.D., professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Vveinhardt J., Ph.D., professor, Vytautas Magnus University, Lithuanian Sports University (Lithuania).

Yeremenko A.M., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

Yildirim İ., Prof. Dr., Pamukkale University Çal Vocational High School (Turkey).

Zhurba A.M., Ph.D., associate professor of International Academy of Personnel Management (Ukraine).

Zavatskaya N.Yev., Ph.D., professor, Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine).

The authors of materials are responsible for plagiarism, accuracy of the represented facts, quotes, figures and surnames. Editorial staff reserves the right for insignificant editing and reduction and also literary revision of the articles (with preservation of the main conclusions and style of the author). The editorial board of the journal may not share world outlook of the authors.

CONTENT

PHILOSOPHY

- Berehova H.D.**
KNOWLEDGE OF PHILOSOPHY
OF LANGUAGE FOR JOURNALISTS 12
- Demydenko Ya.S.**
IDEAS OF THE TRANS-AVANT-GARDE
ON THE EXAMPLE OF THE «PARIS COMMUNE» SQUAT..... 16
- Zavidnyak B.T.**
THEODICY OF SAINT AUGUSTINE 20
- Paradiuk O.O.**
HISTORICAL CONSCIOUSNESS AND HISTORICAL
HERITAGE: FEATURES OF INTERSECTION 26
- Rublevska N.V.**
ART INDUSTRY OF TERNOPIL REGION
OF THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY:
SUBJECT AND SOURCES OF SCIENTIFIC RESEARCH 29
- Semykras V.V.**
EXISTENTIAL DIMENSIONS IN THE LIFE
AND CREATIVE WORKS OF HRYHORII SKOVORODA 33

PSYCHOLOGY

- Vinogradova T.I.**
THE ROLE OF HIGHER EDUCATION TEACHER
IN THE STUDENT'S PERSONALITY DEVELOPMENT 36
- Demianenko Yu.O., Razumeiko N.S., Vdovichenko A.V.,
Philipovych V.M.**
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL
FUNDAMENTALS OF STUDYING THE ADAPTATION
PROCESS IN CONDITIONS OF IMPRISONMENT 39
- Odyntsova H.Yu., Kalka N.M.**
STUDY OF BOTANOMORPHIC SYMBOLS BY MANDALA
THERAPY (DURING QUARANTINE RESTRICTIONS
OF THE COVID-19 PANDEMIC IN UKRAINE) 43
- Yatsenko L.V., Litvishko O.M.**
SOZIALISIERUNG DER KINDER IM VORSCHULALTER
MITHILFE DER SCHÖNEN LITERATUR 47

PEDAGOGY

- Asatryan S.**
DEVELOPMENT OF THE LEARNERS
SOCIAL RESPONSIBILITY SKILLS
IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH 52
- Andros M.E.**
TUTOR IN DISTANCE LEARNING: INFORMATION AND
COMMUNICATION COMPONENT OF PREPARATION..... 56

- Antonyuk G.D.**
METHODOLOGICAL BASES OF RESEARCH
OF FORMATION AND FUNCTIONING OF IDEAS
OF EARLY ENLIGHTENMENT IN EDUCATIONAL
AND CULTURAL SPACE OF UKRAINE
OF XVII – FIRST HALF OF XVIII CENTURIE 61
- Bielikova O.V., Bessonova N.M., Greul O.O., Milieva I.V.**
INNOVATIVE WAYS OF ACTIVATING THE
COGNITIVE ACTIVITY OF EDUCATIONAL MIGRANTS 67
- Bilenkova L.M., Kostashchuk O.I.**
DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES
OF CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE
IN A CAMP WITH A DAY 72
- Vinogradova T.I.**
PECULIARITIES OF CURATORS 'WORK
IN KHERSON STATE AGRICULTURAL
AND ECONOMIC UNIVERSITY 75
- Voronina K.V., Valiiova T.B.**
FORMATION TECHNOLOGIES OF FOREIGN
LANGUAGE COMMUNICATIVE PROFESSION-ORIENTED
COMPETENCE BASED ON THE COMPETENCE
AND MODULAR ORGANISATION OF TRAINING
THE STUDENTS OF NON-LINGUISTIC FIELDS 78
- Kondrashova O.V.**
ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL FEATURES
OF DIALOGUE EDUCATION OF FUTURE ENGINEERS
OF THE DISCIPLINE «ENGLISH LANGUAGE
(PROFESSIONAL DIRECTIONS)» 83
- Kurchatova A.V.**
THE MAIN COMPONENTS OF DEVELOPING
THE BASIC VALUES OF MORAL SELF-
CONSCIOUSNESS IN A GROWING PRESCHOOLER 87
- Kurchatova A.V., Chymarenko O.P.**
INDIVIDUATING THE EDUCATIONAL PROCESS
AS A PRIORITY AREA FOR A PRESCHOOL TEACHER 90
- Perepelytsia K.Y.**
BASIC APPROACHES AND PRINCIPLES
OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES BASED
ON MULTIMEDIA TRANSFORMATIONS OF STUDENTS
IN RADIO ENGINEERING AREAS OF TRAINING 94
- Slukhenska R.V. Kaminska O.I., Tuliuiuk K.V.**
PSYCHOLOGICAL-LANGUAGE BARRIERS IN THE
PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE LEARNING
IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT 98
- Tsurkan M.V.**
TECHNOLOGIES OF UKRAINIAN AS FOREIGN
IN MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION 101

Shalayeva V.V., Sizonova S.M.
THEORETICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT
PROBLEM OF FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL
COMMUNICATIVE COMPETENCE OF
THE TECHNICAL EDUCATIONAL INSTITUTION
STUDENTS BASED ON CREDIT-MODULAR
LEARNING TECHNOLOGY..... 106

Shevchenko I.V., Kordyuk O.M.
IMPLEMENTATION OF CLIL METHODOLOGY
IN TEACHING PRACTICAL ENGLISH COURSE FOR
THE STUDENTS OF PHILOLOGICAL FACULTIES
AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS
OF UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF DISTANT AND BLENDED LEARNING 111

PHILOLOGY

Bebykh V.V.
STRUCTURAL ANALYSIS OF GASTROINTESTINAL
INFECTIONS TERMINOLOGY FORMATION 116

Kaizer I.Yu.
POEMS OF IVAN FRANKO AS AN OBJECT
OF RESEARCH OF MAHDALYNA LASLO-KUTSIUK 119

Kirilenko N.I., Zakomorna A.V.
SYMBOLIC CODES OF THE WREATH
IN UKRAINIAN FOLK RITUAL CREATIVITY 124

Moklytsia M.V.
THE AESTHETICS OF THE TESTAMENT: THE DRAMA
OF LESYA UKRAINKA "ORPHEUS MIRACLE" 128

Nykyforuk T.M.
SYDIR VOROBKEVYCH ON THE GENRE
PECULIARITIES OF A POETIC WORK 132

Semeryn Kh.D.
REPRESENTATION OF THE "BEILIS
AFFAIR" IN UKRAINIAN SHORT FICTION
OF THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY 135

Fedchuk L.I.
FUNCTIONING OF TAXONOMIC SENTENCES
WITH THE NAMES OF CLASSES
IN EQUIPOLLENT OPPOSITION 138

HISTORY

Apostol M.V.
EVOLUTION OF SIMENTAL BREEDING
METHODS IN THE UKRAINIAN SSR 144

Hetmanchuk M.P.
RUSSIAN VOLUNTEER REGIMENT SS «VARYAG» IN THE
BALKANS: THE HISTORY OF CREATION AND PARTICIPATION
IN HOSTILITIES DURING WORLD WAR II (1941–1945) 149

Kamentsev D.S.
SYMON PETLIURA AND VOLODYMYR SALSUKY:
TO THE HISTORY OF RELATIONSHIPS..... 154

Kostyshyn R.S.
PARLIAMENTARY ACTIVITY VOLODYMYR KOKHAN
IN THE SEIM OF THE POLAND (1928–1930) 159

Kravets N.P.
FORMATION OF NATIONAL-PATRIOTIC VIEW
OF VASYL PROKHODA: STAGES, FEATURES..... 163

Pidshybiakin S.V.
«NOVOROSSIYA» PROJECT: UKRAINIAN ASSESSMENTS... 167

Pozdniakova I.S.
SOVIET POLITICAL CENSORSHIP IN THE WORKS
OF RUSSIAN RESEARCHERS IN THE 1990S..... 173

Poltavets Yu.S.
EVOLUTION OF THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE
OF THE HETMAN PETRO SAHAIDACHNYI NATIONAL
GROUND FORCES ACADEMY 177

Sakhnovskyy O.Y.
THE IRISH QUESTION IN THE CONTEXT OF WORLD
WAR I: OPPORTUNITIES OF A RETROSPECTIVE VIEW 183

STATE ADMINISTRATION AND LAW

Bezkorovayna N.M.
THE CONCEPT OF PROFESSIONALIZATION
OF PUBLIC PROCUREMENT 189

Ivatsko T.S.
METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF CONFLICT
RESOLUTION IN PUBLIC ADMINISTRATION
AND ADMINISTRATION WITH THE DIALOGUE 192

Kashchenko N.V.
CULTURAL DIPLOMACY – EMPRESS
OF ART PUBLIC ADMINISTRATION..... 195

Klymenko A.S.
INSTRUMENTS FOR RAISING THE LEVEL OF SOCIAL
TRUST IN THE PUBLIC AUTHORITIES OF UKRAINE
ON THE PART OF FAMILIES WHO WERE
IN DIFFICULT LIVING CONDITIONS..... 199

Malinin V.V., Lebid O.V.
SOCIAL TRANSFORMATION
AND PUBLIC MANAGEMENT IN UKRAINE 203

Moskalchuk Y.H.
ENSURING CONTROL OVER THE SECURITY
AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE:
APPLICATION OF THE SYSTEM OF CHECKS
AND BALANCES 205

Tkachenko O.G., Anishenko V.O., Razumeyko N.S.
MECHANISMS TO PREVENT CONFLICTS
OF INTEREST DURING CIVIL SERVICE IN UKRAINE 209

POLITOLOGY

Riezanova N.O.
NATIONAL-CIVIC IDENTITY: POLITICAL
AND CULTURAL DETERMINANTS 213

Chizhova O.M.
POLITICAL PRAGMATISM AS AN IDEOLOGICAL
ATTITUDE AND AN IMPORTANT FACTOR
THAT DETERMINES POLITICS 216

SOCIOLOGY. SOCIAL COMMUNICATIONS

Sizova K.L., Alekseenko N.M., Khmil-Chupryna V.V.
ARMENIAN DIASPORA MEDIA IN UKRAINE:
ROLE IN BUILDING A MULTICULTURAL SOCIETY 219

Shedyakov V.E.
FREEDOM OF THE PRESS –
IN THE FOCUS OF PUBLIC ATTENTION 223

ECONOMICS

Vozniuk T.K.
THE RESEARCH AND JUSTIFICATION MODELS
OF PROMOTION OF PRODUCTS ON THE MARKET 228

Koval L.A., Lishchuk N.V., Kozak S.V., Demianchuk I.A.
THEORETICAL ASPECTS OF MANAGEMENT
FINANCIAL RISKS OF THE ENTERPRISE 233

Popov O.S.
METHODOLOGY FOR ASSESSING THE LEVEL
OF PARTICIPATION OF UKRAINE
IN THE INTERNATIONAL DIVISION OF LABOR 237

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Берегова Г.Д.
ЗНАННЯ З ФІЛОСОФІЇ МОВИ ДЛЯ ЖУРНАЛІСТІВ 12

Демиденко Я.С.
ІДЕЇ ТРАНСАВАНГАРДУ НА ПРИКЛАДІ
ДІЯЛЬНОСТІ СКВОТУ «ПАРИЗЬКА КОМУНА» 16

Завідняк Б.Т.
ТЕОДИЦЕЯ СВЯТОГО АВГУСТИНА..... 20

Парадюк О.О.
ІСТОРИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ІСТОРИЧНА
СПАДЩИНА: РИСИ ПЕРЕТИНУ 26

Рублевська Н.В.
ХУДОЖНЯ ПРОМИСЛОВІСТЬ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРЕДМЕТ
І ДЖЕРЕЛА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ..... 29

Семикрас В.В.
ЕКЦИСТЕНЦІЙНІ ВИМІРИ В ЖИТТІ
ТА ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ 33

ПСИХОЛОГІЯ

Виноградова Т.І.
РОЛЬ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ
У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА..... 36

**Дем'яненко Ю.О., Разумейко Н.С., Вдовиченко А.В.,
Філіпович В.М.**
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ В УМОВАХ
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ 39

Одинцова Г.Ю., Калька Н.М.
ДОСЛІДЖЕННЯ БОТАНОМОРФНИХ СИМВОЛІВ
ЗАСОБАМИ МАНДАЛОТЕРАПІЇ (У ПЕРІОД
КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ ПАНДЕМІЇ
COVID-19 В УКРАЇНІ) 43

Yatsenko L.V., Lytvyshko O.M.
SOCIALIZATION OF PRESCHOOL
CHILDREN BY MEANS OF FICTION 47

ПЕДАГОГІКА

Асатрян С.
РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ СОЦИАЛЬНОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ
ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА..... 52

Андрос М.Є.
ТЮТОР В ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ:
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ
КОМПОНЕНТ ПІДГОТОВКИ..... 56

Антонюк Г.Д.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ІДЕЙ
РАНЬОГО ПРОСВІТНИЦТВА В ОСВІТНЬО-
КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ
XVII-ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ..... 61

Белікова О.В., Бессонова Н.М., Греул О.О., Мілева І.В.
ІННОВАЦІЙНІ СПОСОБИ АКТИВІЗАЦІЇ
ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСВІТНІХ МІГРАНТІВ 67

Біленкова Л.М., Костащук О.І.
РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ТАБОРІ
З ДЕННИМ ПЕРЕБУВАННЯМ 72

Виноградова Т.І.
ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ КУРАТОРІВ
У ХЕРСОНЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ
АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ..... 75

Вороніна К.В., Валійова Т.Б.
ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ З ПРОФЕСІЙНО-
ОРІЄНТОВАНОЮ СПРЯМОВАНІСТЮ НА ОСНОВІ
КОМПЕТЕНТІСНО-МОДУЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ..... 78

Кондрашова О.В.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ДІАЛОГОВОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ
ІНЖЕНЕРІВ ДИСЦИПЛІНИ «АНГЛІЙСЬКА МОВА
(ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»..... 83

Курчатова А.В.
ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ ВИХОВАННЯ
БАЗОВИХ ЦІННОСТЕЙ МОРАЛЬНОЇ
САМОСВІДОМОСТІ ЗРОСТАЮЧОЇ
ОСОБИСТОСТІ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА 87

Курчатова А.В., Чимаренко О.П.
ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ –
ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК РОБОТИ
ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ..... 90

Перепелиця К.Ю.
ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ОСНОВІ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ СТУДЕНТІВ РАДІОТЕХНІЧНИХ
НАПРЯМІВ ПІДГОТОВКИ..... 94

Слухенська Р.В. Камінська О.І., Тулюк К.В.
ПСИХОЛОГІЧНО-МОВНІ БАР'ЄРИ У ПРОЦЕСІ
ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ 98

Цуркан М.В.
ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЯК ІНОЗЕМНОЇ
В МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ..... 101

Шалаєва В.В., Сизонова С.М.
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО
ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ КРЕДИТНО-
МОДУЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ..... 106

Шевченко І.В., Кордюк О.М.
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МЕТОДИКИ CLIL ПІД ЧАС
ВИКЛАДАННЯ «ПРАКТИЧНОГО КУРСУ АНГЛІЙСЬКОЇ
МОВИ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ
ЗВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА
ЗМІШАНОГО ФОРМ НАВЧАННЯ 111

ФІЛОЛОГІЯ

Бєх В.В.
СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ
ТЕРМІНОЛОГІЇ ШЛУНКОВО-КИШКОВИХ ІНФЕКЦІЙ 116

Каїзер І.Ю.
ПОЕМАРІЙ ІВАНА ФРАНКА ЯК ОБ'ЄКТ
ДОСЛІДЖЕНЬ МАГДАЛИНИ ЛАСЛО-КУЦЮК 119

Кириленко Н.І., Закоморна А.В.
СИМВОЛІЧНІ КОДИ ВІНКА В УКРАЇНСЬКІЙ
НАРОДНІЙ ОБРЯДОВІЙ ТВОРЧОСТІ..... 124

Моклиця М.В.
ЕСТЕТИКА ЗАПОВІТУ: ДРАМА ЛЕСІ УКРАЇНКИ
«ОРФЕЄВЕ ЧУДО» 128

Никифорок Т.М.
СІДІР ВОРОБКЕВИЧ ПРО ЖАНРОВІ
ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО ТВОРУ 132

Семерин Х.Д.
РЕЦЕПЦІЯ «СПРАВИ БЕЙЛІСА» В УКРАЇНСЬКІЙ
НОВЕЛІСТИЦІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ. 135

Федчук Л.І.
ФУНКЦІОНУВАННЯ ТАКСОНОМІЧЕСКИХ
ПРЕДЛОЖЕНІЙ С ІМЕНАМИ КЛАССОВ,
НАХОДЯЩИМИСЯ В ЕКВИПОЛЕНТНОЇ
ОППОЗИЦІИ..... 138

ІСТОРІЯ

Апостол М.В.
ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДІВ РОЗВЕДЕННЯ
СИМЕНТАЛЬСЬКОЇ ХУДОБИ В УРСР..... 144

Гетьманчук М.П.
РОСІЙСЬКИЙ ДОБРОВОЛЬЧИЙ ПОЛК СС
«ВАРЯГ» НА БАЛКАНАХ: ІЗ ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ
ТА УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1941–1945 РР.) 149

Каменцев Д.С.
СИМОН ПЕТЛЮРА ТА ВОЛОДИМИР САЛЬСЬКИЙ:
ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН..... 154

Костишин Р.С.
ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ВОЛОДИМИРА КОХАНА У СЕЙМІ
ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1928–1930) 159

Кравець Н.П.
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
СВІТОГЛЯДУ ВАСИЛЯ ПРОХОДИ:
ЕТАПИ, ОСОБЛИВОСТІ 163

Підшибякін С.В.
ПРОЄКТ «НОВОРОСІЯ»: УКРАЇНСЬКІ ОЦІНКИ..... 167

Позднякова І.С.
РАДЯНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЦЕНзуРА У ПРАЦЯХ
РОСІЙСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ 90-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ..... 173

Полтавець Ю.С.
ЕВОЛЮЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО..... 177

Сахновський О.Є.
ІРЛАНДСЬКЕ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: МОЖЛИВОСТІ
РЕТРОСПЕКТИВНОГО ПОГЛЯДУ..... 183

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВО

Безкоровайна Н.М.
ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ СФЕРИ
ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ..... 189

Івацко Т.С.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВ'ЯЗАННЯ
КОНФЛІКТІВ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ТА
АДМІНІСТРУВАННІ ЗА ДОПОМОГОЮ ДІАЛОГУ..... 192

Кащенко Н.В.
КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ – ІМПЕРАТРИЦЯ
МИСТЕЦТВ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ 195

Клименко А.С.
ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ДОВІРИ ДО ПУБЛІЧНИХ ОРГАНІВ
ВЛАДИ ЗІ СТОРОНИ СІМЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ
В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УКРАЇНІ 199

Малінін В.В., Лебідь О.В.
СУСПІЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ
І ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ 203

Москальчук Ю.Г.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА СЕКТОРОМ
БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ: ЗАСТОСУВАННЯ
СИСТЕМИ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ 205

Ткаченко О.Г., Аніщенко В.О., Разумейко Н.С.
МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ ВИНИКНЕННЯ
КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ 209

ПОЛІТОЛОГІЯ

Резанова Н.О.
НАЦІОНАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ:
ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ 213

Чижова О.М.
ПОЛІТИЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЧНА
УСТАНОВКА ТА ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР,
ЩО ВИЗНАЧАЄ ПОЛІТИКУ 216

СОЦІОЛОГІЯ. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Сізова К.Л., Алексеєнко Н.М., Хміль-Чуприна В.В.
МЕДІА ВІРМЕНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В УКРАЇНІ:
РОЛЬ У РОЗБУДОВІ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО
СУСПІЛЬСТВА 219

Шедяков В.Е.
СВОБОДА ПРЕССЫ –
В ФОКУСЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ВНИМАНИЯ 223

ЕКОНОМІКА

Вознюк Т.К.
ДОСЛІДЖЕННЯ І ОБҐРУНТУВАННЯ МОДЕЛЕЙ
ПРОСУВАННЯ ПРОДУКЦІЇ НА РИНОК ЗБУТУ 228

Коваль Л.А., Ліщук Н.В., Козак С.В., Дем'янчук І.А.
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ
ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМСТВА 233

Попов О.С.
МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ УЧАСТІ
УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ 237

Preface

Dear colleagues! We have prepared the following 52th issue of our journal. In this issue we propose you 55 research papers which were represented by the authors from various fields. We hope you will be interested in them.

The founder of the journal is a scientific public organization “Sobornist”. Our aim is the promotion of science, education and culture to enrich the world-wide spiritual potential and the revival of the society moral foundations and consolidation of the scientific community for the implementation of joint scientific projects, preparation of textbooks, monographs, training manuals, development and improvement of educational multimedia and online courses on actual problems of modern science.

One of our main projects is conduction of the annual international scientific and practical conferences: “Labyrinths of Reality”, “Religion, religiosity, philosophy and the Humanities in the Modern Information Space: National and International Aspects”, “Human Virtual: New Horizons, "Topical Issues, Problems and Prospects of Development of Humanitarian Knowledge in Modern Information Space: National and International Aspects". About 4,300 scientists and researchers took part in the work of these conferences.

We are constantly working on development and popularization of our journal, and it gives us the opportunity to get into prestigious international scientometric databases.

In April 2016 the contract on scientific cooperation and a joint edition of our journal with the Centre of Modern Pedagogy “Learning Without Borders” was signed. The cooperation of canadian and Ukrainian scientists and researchers has opened additional opportunities for the development of the scientific journal “Virtus”. This event promoted also the implementetation of joint projects,namely the development of author courses and seminars and trainers.

Since 2017 the journal will be published 10 times a year. We are encouraged that the editorial board is constantly updated with new scientists (experts) from different countries of the world. Today, the editorial board includes scientists from 15 countries: Azerbaijan, Hungary, Italy, Ireland, India, Canada, Lithuania, Poland, Romania, Serbia, Slovakia, Switzerland, Turkey, Czech Republic, Ukraine.

According to the decision of the journal editorial board, we print the e-mail addresses of the authors of the publications that enables the interested readers to contact them personally.

We pay special attention to the review of the submitted materials, which is a necessary prerequisite for modern editions. The peer review process consists of three stages:

I stage. Firstly the received publication is checked for compliance with technical requirements and assessed of its compliance to subject of the journal. Also, this stage involves checking articles for plagiarism, however, in accordance with the terms of publications, full responsibility for the borrowing of material and copyright violation lies on the author of the publication.

II stage. The manuscript goes through two types of review process – an open peer review and / or blind peer review. The first is an open peer review by the external reviewers is when both the reviewer and author are known to each other during the peer review process. Many scholars believe open peer review is the best way to stop plagiarism and encourage open, honest reviewing. The second is a blind peer review by the members of the editorial board of the journal for relevant areas: neither the authors nor the reviewers do not know each other.

III stage. The second review is carried out by the scientific organization “Sobornist”. After the completion of the whole review process and receiving the positive result, the journal is considered on editorial council of the scientific journal. Only after the decision of the editorial board about printing of the scientific journal Virtus it is passed to the publisher.

We address with the words of sincere gratitude to all who responded to our projects in this hard time who supported them by submitting materials, readiness for collaboration. Thank you for your help, useful advices, a wide response, interest in the declared range of problems! We hope that this experience will have continuation for more years and our new project – journal Virtus will be also productive.

Dear colleagues! We pay your attention that the edition of the journal is carried out on democratic principles and consequently each scientist has the right to express his opinion on various questions, sometimes sharp enough and debatable. Pay attention that sometimes the editorial board may not share the position on various questions expressed stated by the authors.

The editorial staff of the journal Virtus is ready for expansion of collaboration with Ukrainian and foreign partners and invite heads of higher educational establishments and their structural divisions, chairs, faculties for the common continuation of the started work.

**Best regards,
Ph.D., professor, Editor-in-Chief
Scientific Journal «Virtus»**

M. Zhurba

Philosophy

УДК 16.37:1.8

Берегова Г.Д.,

д.філос.н., професор, Міжнародний класичний університет імені Пиліпа Орлика,
gberegova@meta.ua

Україна, м. Херсон

ЗНАННЯ З ФІЛОСОФІЇ МОВИ ДЛЯ ЖУРНАЛІСТІВ

У роботі окреслено зміст і структуру знань з філософії мови. Застосовано теоретичні (описовий, аналітичний) методи дослідження. Акцентовано увагу на можливостях знань з філософії мови надавати розуміння сутності комунікації. Зроблено висновки про необхідність знань з філософії мови у професійній підготовці сучасних журналістів.

Ключові слова: філософія мови, журналістська освіта, комунікація, психолінгвістичні підходи, теорія значення.

Постановка проблеми. У сучасній системі освіти багато уваги приділяється журналістській освіті з метою забезпечити підготовку фахівців у галузі соціальних комунікацій, котрі будуть спроможними якісно виконувати професійну діяльність у галузі журналістики та володітимуть відповідними знаннями та практичними навичками для створення медіа-продуктів.

Підготовка журналістів, як і будь-яких інших фахівців, здійснюється на мовній основі й засобами мови, а отже, стає неможливою без мовленнєвих знань, що постають базою розуміння всієї лінгвістичної системи.

У сучасному освітньому середовищі нині все більш популярним у підготовці журналістів стає знання з філософії мови, причому дисципліна «Філософія мови» може бути як нормативною, так і вибірковою [5, с.15].

Метою роботи є окреслення змісту та структури знань з філософії мови, оскільки ці знання необхідні у професійній підготовці сучасних журналістів: дають розуміння сутності спілкування та комунікації, усвідомлення системності структури (склад, частини мови) та значення мови; бачення психолінгвістичних підходів до взаємозалежності розуму й мови, вроджених характеристик людини й здібностей до навчання, мислення й мови.

Виклад основного матеріалу. У Британській енциклопедії читаємо: «Філософія мови – це розділ філософії, котрий вивчає підстави та межі залежності пізнавального процесу від мови» [6]. Це є філософське дослідження природи мови, відносин між мовою, мовними користувачами та світом, а також аналіз понять, за допомогою яких описується й аналізується мова.

Філософія мови хоч і пов'язана з лінгвістикою (звертає увагу на факти, що розкриваються в лінгвістиці та суміжних дисциплінах), все ж відрізняється від останньої, оскільки дослідження з філософії мови є скоріше концептуальними, ніж емпіричними.

Філософія мови має прадавню історію свого зародження та розвитку: її коріння сягають ще V століття до Р.Х., античних часів Сократа, Платона, Аристотеля та стоїків, коли розмірковування про мову передувало появі граматичних традицій систематичного опису мови.

Нині філософія мови найбільш повно розглядається в аналітичній і континентальній філософії. Так, у проб-

лемному полі аналітичній філософії досліджують природу мови, відносини між мовою, користувачами мови і світом. Також дослідження можуть включати природу й характер значень, інтенційність, референції, комплектації речень, концепції, учіння та мислення. Найбільш відомими дослідниками цих спрямувань філософії мови були Готліб Фреге, Бертран Рассел, Людвіг Вітгенштайн, логічні позитивісти Віденського гуртка під егідою Мориця Шліка та Вілларда Квайна [8, с.519].

Німецький філософ Г. Фреге розробляє філософську логіку та філософію мови. Аналітики Б. Рассел і Л. Вітгенштайн теж працюють над цим. Філософія мови стає настільки розповсюдженою, що певний час у колах аналітичної філософії філософію загалом розуміли як філософію мови.

У філософії континентального напрямку філософія мови не є окремою дисципліною, вона – нерозривна частина багатьох інших галузей мислення: феноменології, структурної семіотики, герменевтики, екзистенціалізму, деконструкції та критичної теорії. Визначною роботою континентальної філософії в галузі філософії мови була книга «Курс загальної лінгвістики» Фердинанда де Соссюра (1916) [7]. Перекладач Рой Харрис узагальнив внесок Соссюра в лінгвістику та вивчення мови так: «Мова вже не розглядається як периферійне для нашого розуміння світу, в якому ми живемо, але як центральне для нього. Слова – це не прості голосові позначки чи комунікативні доповнення, накладені на вже заданий порядок речей. Вони є колективними продуктами соціальної взаємодії, найважливішими інструментами, за допомогою яких люди складають і артикулюють свій світ. Цей типовий погляд на мову XX століття глибоко вплинув на розвиток у всьому колі людських наук. Особливо це відмічено в лінгвістиці, філософії, психології, соціології та антропології» [9].

Проблемне поле філософії мови обертається навколо спілкування та комунікації. Спілкування – конкретні ситуації спілкування включають певні теми вивчення мови, створення мови та мовленнєвих актів: як мова використовується в соціумі; як мовці (промовці та слухачі) користуються мовою під час спілкування; як мова стосується розуму оратора, перекладача; які підстави для успішного перекладу слів і понять у їх екви-

валенти іншою мовою. Комунікація – акт передачі значень від однієї істоти чи групи до іншої за допомогою використання взаємно зрозумілих знаків, символів і семіотичних правил.

Основні спрямування проблем філософії мови: Формування комунікативної мотивації чи сенсу. Склад повідомлення (подаліше внутрішнє або технічне опрацювання того, що саме слід висловити). Кодування повідомлень (у цифрові дані, письмовий текст, мовлення, зображення, жести тощо). Передача кодованого повідомлення у вигляді послідовності сигналів за допомогою певного каналу або носія. Джерела шуму (природні сили, в деяких випадках людська діяльність – як навмисна, так і випадкова), починають впливати на якість сигналів, що поширюються від відправника до одного або кількох приймачів. Прийом сигналів і повторна збірка закодованого повідомлення з послідовності прийнятих сигналів. Розшифровка повторно зібраного закодованого повідомлення. Інтерпретація й осмислення від передбачуваного вихідного повідомлення.

Філософія мови також розглядає склад і частини мови, де основне філософське питання – як смисл речення випливає з його частин? (філософська семантика). Склад і частини мови розглядаються й у галузі лінгвістики синтаксису, однак філософська семантика орієнтується на принцип композиційності, щоб пояснити взаємозв'язок між змістовними частинами і цілими реченнями. Принцип композиційності стверджує, що речення можна зрозуміти на основі значення частин речення (слів, морфем) разом із розумінням його структури (синтаксису, логіки). Крім того, синтаксичні пропозиції впорядковуються в структури «дискурсу» або «розповіді», які також кодують значення через прагматику, як тимчасові відносини та займенники. Пропозиційна функція – операція з мовою, яка сприймає сутність як вхідну і виводить смисловий факт (тобто пропозицію, представлену словосполученням, реченням) – вона схожа на алгоритм.

Не даремно лінгвісти розробили загальні методи розуміння взаємозв'язку між частинами мовного рядка та способом його складання: синтаксичні та семантичні дерева. Синтаксичні дерева акцентують увагу на граматиці речення, а семантичні – зосереджуються на ролі значення слів і на тому, як ці значення поєднуються, щоб забезпечити розуміння.

Деякі питання філософії мови розглядаються й у сучасній психолінгвістиці, як-от: як пов'язані розум і мова? вродженість та навчання? думка та мова? наскільки мова є вродженою? чи набуття мови є особливим умінням у розумі?

Існує кілька загальних точок зору щодо вивчення мови. Перша – біхевіористична: окрім суцільної основної мови, додаткова мова засвоюється ситуативно (мовне кондиціонування). Друга – іннатистська – прагне пояснити, як людина (дитина) вивчає синтаксичні правила та значення за допомогою інтелекту. Іннатистська перспектива стверджує, що принаймні деякі синтаксичні установки є вродженими та жорсткими, заснованими на певних модулях розуму.

Філософія мови розглядає різні моделі будови мозку, пов'язані з мовними процесами. Коннекціоністські моделі підкреслюють думку про те, що лексикон людини

та її думки діють у вигляді розподіленої, асоціативної мережі. Нативістські моделі стверджують, що в мозку є спеціалізовані ділянки (пристрої), що відповідають за оволодіння мовою. Обчислювальні моделі підкреслюють репрезентативність мови (думки) та логікоподібну обчислювальну обробку, яку виконує розум. Експертна модель орієнтується на уявлення про те, що природні здібності – це складна система, що виникає з більш простих біологічних частин. Редукціоністські моделі намагаються пояснити психічні процеси вищого рівня з точки зору основної нейрофізіологічної активності мозку низького рівня.

Важливою проблемою філософії мови є те, наскільки мова впливає на думку і навпаки. У цьому питанні було розроблено кілька різних точок зору, кожна з яких пропонує свій ряд розуміння.

Лінгвісти Едвард Сепір і Бенджамін Ворф припустили, що мова обмежує те, наскільки члени мовної спільноти можуть думати про певні теми (гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Ворфа припускає, що люди, які говорять різними мовами, по-різному сприймають світ і по-різному мислять). Іншими словами, мова превалює над думкою [6]. Філософ-аналітик Майкл Даммітт також є прихильником точки зору про «першість» мови.

Протилежна позиція: думка має пріоритет над мовою. Її зустрічаємо у роботі Герберта Пола Грися: усна та письмова мова продукуються залежно від наміру мовця та значення сказаного (написаного) з внутрішньої мови, закодованої у свідомості [6]. Основним аргументом на користь такого погляду є те, що структура думок і структура мови, схоже, мають композиційний, систематизований характер.

Дуалістична позиція філософів намагалася продемонструвати, що мова й думка є суміжними: немає способу пояснити одне без іншого. Дональд Герберт Девідсон у нарисі «Думка і розмова» стверджував, що поняття віри може виникнути лише як продукт публічної мовної взаємодії [3]. Деніел Деннет, досліджуючи філософію розуму, дотримується такого ж інтерпретаційного погляду на пропозиційні відношення у мові. (Пропозиційне відношення прийнято вважати основною одиницею думки, їх зміст, будучи пропозицією, є істинним або хибним з точки зору людини) [3].

Деякі мислителі сумніваються, чи здатна мова взагалі захоплювати думку. Мовлення ніколи не може точно передати відчуття, оскільки за кожне сприймання відповідає один орган: наприклад, предмети зору не можуть бути доступні жодному іншому органу, окрім зору, і різні органи чуттів не можуть передавати свою інформацію один одному, аналогічно мова не може дати жодної інформації про сприйняття.

Питання значення у філософії мови можна назвати такі: характер синонімії, витоки самого значення, наше розуміння смислу та характер композиції (як значущі одиниці мови складаються з менших значущих частин та як значення цілого походить від значення його частин).

Існує кілька пояснень, що таке мовне значення.

Ідеаціональна теорія значення, найчастіше асоціюється з британським емпіриком Джоном Локком, стверджує, що значення є ментальними репрезентаціями, спровокованими знаками; відновлений сучасними теоретиками у

вигляді семантичного інтерналізму.

Теорія значення умовної правди: умови, з яких висловлювання може бути істинним або хибним. Ця традиція бере початок із аналітичної філософії Фридриха Людвіга Фреге й асоціюється з сучасною роботою філософів Альфреда Тарскі та Дональда Девідсона [6].

Теорія використання значень, часто асоціюється з Л. Вітгенштайном, допомогла ствердити ідею «значення як використання» та комунітарного погляду на мову. Л. Вітгенштайна цікавило, як спільноти використовують мову, і наскільки вона може бути провідною.

Конструктивістська теорія: мова не тільки пасивно описує реальність, а й може змінити цю (соціальну) реальність через мовні акти; теорія мовленнєвих актів була достеменно розроблена Дж. Л. Остіном.

Теорія підключення значення – семантичний екстерналізм: еквівалентними є ті речі в світі, які фактично підключені до знаків; існує два широкі підвиди екстерналізму: соціальний та екологічний.

Верифікаціоністська теорія значення (асоціюється з логічним позитивізмом): значення речення – це його спосіб перевірки чи фальсифікації; розуміння (і, отже, значення) речення полягає у здатності слухача розпізнати демонстрацію (математичну, емпіричну чи іншу) істинності речення.

Прагматична теорія сенсу: значення (або розуміння) пропозиції визначаються наслідками його застосування. Таку теорію значення приписують передусім Чарльзу Сандерсу Пірсу та іншим американським прагматикам початку ХХ ст. [6].

Існують і теорії, що обговорюють нелінгвістичні значення (тобто значення, яке передається мовою тіла, значення як наслідки тощо).

Філософія мови також торкається питань соціальної взаємодії та мови. Тут поширеним є твердження, що мова регулюється соціальними конвенціями. Девід Келлог Льюїс виклав думку про те, що конвенція є раціонально самозакріпленою регулярністю поведінки. Однак видається сумнівним, чи взагалі можна використовувати конвенції для вивчення значення (смислів).

Ноам Хомський запропонував шукати пояснення в галузі мета семантики [1]. Термін «метасемантика» активно використовує філософ мови Роберт Стайнтон для опису пояснень виникнення семантичних фактів. Соціальні умови – мета семантична категорія дослідження значення мови. Метасемантичними вважаються також етимологія (вивчення походження слів) і стилістика (аргументація правильної граматики щодо певної мови).

Тому не дивно, що не тільки філософи мови, а й соціологи досліджували тему мовної конвенції. Так, символічний інтеракціонізм у соціології базується на розумінні того, що соціальна організація людини майже повністю базується на використанні смислів. Будь-яке пояснення соціальної структури (наприклад, інституту) повинно враховувати спільні значення, які створюють та підтримують структуру.

Риторика – це вивчення конкретних слів, які люди використовують для досягнення належного емоційного та раціонального ефекту на слухача: переконання, провокування, бажання сподобатися чи навчити. Деякі відповідні сфери застосування мови включають пропа-

ганду та дидактизм (вплив на поведінку інших, визначення стосунків) [5, с.22-23].

Літературна теорія – дисципліна, що перетинається з філософією мови; акцентує увагу на методах розуміння тексту: як правильно інтерпретувати повідомлення, не дивно тісно пов'язане з античною герменевтикою.

Філософи мови також досліджують, як мова та значення стосуються істини та реальності: які значення можуть бути правдивими чи хибними, чи може безглузде речення бути правдивим чи хибним, чи можуть речення висловлювати пропозиції про речі, які не існують.

Переклад та інтерпретація також є проблемами філософії мови. В. Квайн описує ситуації радикального перекладу, коли неможливо бути впевненим у смислі висловлювання певного мовця чи закріпленні мовного значення у сказаному ним. Тут можна тільки вивчити висловлювання як частину загальної мовної поведінки особистості, а потім використовувати ці спостереження для інтерпретації значення всіх інших висловлювань.

Таке бачення називається семантичним холізмом; на цих позиціях стояли В. Квайн, Л. Вітгенштайн, Дж. Остіна й ін.. Пізніше Д. Девідсон поширив ідею радикального перекладу на інтерпретацію висловлювань та поведінки в межах однієї мовної спільноти. Він назвав це поняття радикальною інтерпретацією та висловив припущення, що значення, котре надає будь-яка особа реченню, може бути визначене лише шляхом присвоєння значень багатьом, можливо, всім твердженням індивіда, а також його психічним станам і поглядам.

Вище окреслені знання з філософії мови є досить глибокими для розуміння специфіки спілкування та розвитку вмінь «вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами під час сприймання і створення висловлювань у різних сферах, формах, стилях і жанрах мовлення» [4, с.35].

Висновки. Як бачимо, знання з філософії мови розглядаються в аналітичній і континентальній філософії, а проблемне поле філософії мови обертається навколо спілкування та комунікації.

Основні спрямування філософії мови торкаються проблем формування комунікативної мотивації й сенсу; укладання, кодування та передачі повідомлення; інтерпретації й осмислення повідомлення тощо.

Філософія мови також розглядає склад і частини мови, де основною є філософська семантика. Питання значення у філософії мови можна назвати такі: характер синонімії, витоки самого значення, наше розуміння смислу та характер композиції (як значущі одиниці мови складаються з менших значущих частин та як значення цілого походять від значення його частин).

Деякі питання філософії мови розглядаються й у сучасній психолінгвістиці (як пов'язані розум і мова, думка та мова й ін.). Філософія мови розглядає різні моделі будови мозку, пов'язані з мовними процесами.

Філософія мови також торкається питань соціальної взаємодії та мови. Переклад та інтерпретація також є проблемами філософії мови.

З огляду на вище зазначене, рекомендуємо розробникам освітніх і освітньо-професійних програм з журналістики уводити філософію мови як освітню компоненту, оскільки вона, у комплексі з іншими компонентами

сприятиме більш глибокій підготовці фахівців у галузі соціальних комунікацій, котрі будуть спроможними якісно виконувати професійну діяльність у галузі журналістики та володітимуть відповідними знаннями та практичними навичками для створення власного медіа-продукту.

Література

1. Chomsky, N. *New horizons in the study of language and mind* / Noam Chomsky. – Cambridge University Press, 2000. – 230 p.
2. Quine, W. *Word and Object; New edition, with a foreword by Patricia Churchland / Willard Van Orman Quine*. – Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2015. – p. 48.
3. *Thought and Talk / Mind and Language*; in S. Guttenplan (ed.). – Oxford: Oxford University Press, reprinted in D. Davidson. – Clarendon Press, 1975. 2001: available at: <https://philpapers.org/rec/DATAT-13>, accessed 17 March 2021.
4. Берегова Т.Д. Актуальність формування культури мовлення в закладах вищої освіти / Т.Д. Берегова. – Вища школа. – № 3(188). – 2020. – С.35-44.
5. Берегова Т.Д. Культура мовлення у системі професійної підготовки молоді: Монографія / Т.Д. Берегова. – Херсон: ХДАУ, 2020. – 216 с.
6. *British Encyclopaedia*; Retrieved 2021: available at: <https://www.britannica.com/search?query=philosophy+of+language>, accessed 23 March 2021.
7. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики / Фердинанд де Соссюр. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
8. Філософія мови / Енциклопедичний словник класичних мов // Л. Звонська, Н. Корольова та ін.. – К.: ВПЦ Київський університет, 2017. – 552 с.

9. Харрис, Рой. Мова Соссюра та Вітгенштайна: Як грати в ігри зі словами / Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики. – К.: Основи, 1998. – 324 с.

References

1. Chomsky, N. *New horizons in the study of language and mind* / Noam Chomsky. – Cambridge University Press, 2000. – 230 p.
2. Quine, W. *Word and Object; New edition, with a foreword by Patricia Churchland / Willard Van Orman Quine*. – Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2015. – p. 48.
3. *Thought and Talk / Mind and Language*; in S. Guttenplan (ed.). – Oxford: Oxford University Press, reprinted in D. Davidson. – Clarendon Press, 1975. 2001: available at: <https://philpapers.org/rec/DATAT-13>, accessed 17 March 2021.
4. Berehova T.D. Aktualnist formuvannia kultury movlennia v zakladahki vyschoi osvity / T.D. Berehova. – Vyschia shkola. – № 3(188). – 2020. – S. 35-44.
5. Berehova T.D. Kultura movlennia u systemi profesiinoi pidhotovky molodi: Monohrafiia / T.D. Berehova. – Kherson: KhDAU, 2020. – 216 s.
6. *British Encyclopaedia*; Retrieved 2021: available at: <https://www.britannica.com/search?query=philosophy+of+language>, accessed 23 March 2021.
7. Sossur F. Kurs zahalnoi lnhivistyky / Ferdinand de Sossur. – K.: Osnovy, 1998. – 324 s.
8. *Filosofiiia movy / Entsiklopedychnyi slovnyk klasychnykh mov* // L. Zvonska, N. Korolova ta in.. – K.: VPTs Kyivskiy universytet, 2017. – 552 s.
9. Kharrys, Roy. Mova Sossiura ta Vitshenshtaina: Yak hraty v ihry zi slovamy / Sossur F. Kurs zahalnoi lnhivistyky. – K.: Osnovy, 1998. – 324 s.

Berehova H.D.,

Doctor of Philosophical science, Professor, Philip Orlyk International Classical University, gberegova@meta.ua
Ukraine, Kherson

KNOWLEDGE OF PHILOSOPHY OF LANGUAGE FOR JOURNALISTS

The article presents the content and structure of knowledge of the philosophy of language. Research methods were theoretical (descriptive, analytical). Emphasis is placed on the possibilities of knowledge of the philosophy of language to provide an understanding of the essence of communication. The conclusions indicate the need for knowledge of the philosophy of language in the training of modern journalists.

Key words: philosophy of language, journalism education, communication, psycholinguistic approaches, theory of meaning.

УДК 1:18:061.23(477-25):7.071.1

Демиденко Я.С.,

к.філос.н., ст. викладач кафедри філософії, біоетики та історії медицини
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, demydenkoyasya@ukr.net

Україна, м. Київ

ІДЕЇ ТРАНСАВАНГАРДУ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ СКВОТУ «ПАРИЗЬКА КОМУНА»

Повною мірою діяльність представників «Паризької комуні» була своєрідним продовженням ідей авангарду, як стосовно ірраціональних мотивів, пов'язаних зі сферою підсвідомості, так і стосовно бунтарства й епатажу, притаманних «історичному авангарду».

Серед характерних домінуючих ознак українського трансавангарду є трансісторичність, що проявляється у його позачасовому характері, який зумовлений поєднанням стильових напрямків минулого, активному діалозі між минулим і теперішнім. Це мистецтво, що набагато більше звернене до публіки. Його призначення полягає у тому, щоб викликати її реакцію, проте не завжди позитивну. Завдяки акцентуванню уваги та шокуванню глядачів, трансавангардні митці прагнуть до полілогу з реципієнтами, з минулим, відправляють своєрідні меседжі для майбутніх поколінь. Полістилізм проявляється у вільному поєднанні творчих методів, специфіки композиції та структурних особливостей всіх відомих течій.

Ключові слова: авангард, мистецтво, естетика, трансавангард, «Паризька комуна».

Постановка проблеми. Досить показовою з точки зору відродження естетичних ідеалів авангардизму в українському мистецтві часів здобуття і утвердження незалежності стала група художників, зібраних під назвою «сквот «Паризька комуна». До неї входили Леонід Вартиванов, Олександр Гнилицький, Олег Голосій, Дмитро Дульфан, Ілля Ісупов, Дмитро Кавсан, Андрій Казанджій, Павло Керестей, Олександр Клименко, Максим Мамсіков, Кирило Проценко, Олександр Ройтбурд, Арсен Савадов, Юрій Сенченко, Юрій Соломко, Валерія Трубіна, Василь Цаголов, Ілля Чичкан та багато інших. Більшість із них – випускники Київського художнього інституту.

Власне назва цього мистецького утворення – «сквот» – означала нелегально зайняте приміщення або будівлю, перетворене в колективне житло і місце для занять творчістю, яке було розташоване на київській вулиці Паризької комуні, що зараз має назву Михайлівська. Період перебування у цьому сквоті обмежувався 1990–1994 рр., коли розпочався ремонт у згаданій будівлі. За ініціативою О. Клименка, сквот був започаткований у відселеному для капітального ремонту будинку. Група митців влаштувала різноманітні виставки («Художники Паризької комуні», 1991), перформанси, інсталяції.

О. Петрова вказує на абсолютну унікальність факту, що група «Паризька комуна» стала частиною художнього процесу, на яких не тиснув мейнстрім. «За свободу творчості ця молодь не боролася – за них цю дорогу в нерівній боротьбі з ідеологами соцреалізму проклали митці 1970–1980-х. В аурі політичного туману свобода впала до рук новаторів як манна небесна. Отже, свобода суспільства дозволила групі «Паризька комуна» увійти до активної експозиційної практики в формі скандалу» [5, с.50]. Досить важливим аспектом, який споріднював діяльність митців цього угруповання з історичним авангардизмом, є поодинокі прагнення створити творчі «дуети». Скажімо, співпраця в межах проєктів об'єднувала А. Савадова та Г. Сенченко, А. Савадова й А. Харченка, О. Тістола і М. Маценко.

Їх діяльність визначалась дослідниками як синонім «нової хвилі» у мистецтві. Г. Скляренко відзначає важливе значення їх діяльності: «Отже, «нова хвиля» значною мірою окреслила масштаби «сучасного українського мистецтва», висунула своїх лідерів, які протягом наступних років визначили головні спрямування його актуального простору» [6, с.194]. Проте, як зазначає Г. Скляренко, в 1995 році «нова хвиля» припиняє своє існування. Причин було чимало, адже в 1993 році загинув один з головних ідеологів та талановитих митців групи О. Голосій, а через два роки відбулось brutальне закриття міжнародної виставки «Київські художні зустрічі» в Українському домі, причиною чого стала як офіційна цензура, так і розбрат серед творчої групи.

Українська дослідниця Г. Меднікова окреслює основні напрямки їх мистецьких прагнень: «Основний пошук художників у 90-ті роки здійснювався в царині позаціонального суб'єктивного. Інтуїції, «духовному зору» надавалися привілеї. Це характерно для творчих груп «Седнів І», «Седнів ІІ», так і кола «Паризька комуна» (ідеолог О. Соловйов), а також для одеситів, які на III Міжнародному арт-фестивалі (1998 р.) представили проєкт «Тихий карнавал підсвідомості» (Л. Нестеренко, В. Овсейко, Р. Гарасюта, В. Харченко). З підсвідомості художника – на полотно, з полотна – через осі і свідомість – у підсвідомість глядача. Це одвічний шлях мистецтва – тихий карнавал підсвідомості» [4, с.207]. Для них притаманне також поєднання раціонального та чуттєвого начал, різних стилів та культур.

Розвиток і просування мистецької практики представників «нової хвилі» здійснювалось завдяки роботі певних інституцій, спрямованих на висвітлення діяльності сучасного мистецтва. Так, після того, як О. Ройтбурд у середині 1990-х рр. очолив філіал «Центру сучасного мистецтва Дж. Сороса» в Одесі, його ключовим завданням стало просування «мистецтва об'єкту», хепенінгів, outsider art – мистецтва, пов'язаного з творчістю груп, що вважаються маргінальними з психіатричної точки зору, – це роботи душевнохворих, ув'язнених,

медіумів, які зазвичай створюються спонтанно та не регулюються жодними правилами чи культурними наративами.

Мета статті. висвітлити ідеї трансавангарду на прикладі діяльності сквоту «Паризька комуна»

Виклад основного матеріалу. Філософським підґрунтям, що надихало діячів «Паризької комуни», стали праці провідних мислителів ХХ століття, хоча звертались митці швидше до окремих вподобаних ідей, аніж до повноцінних концепцій. Про це зазначає, зокрема, О. Петрова: «Опору знаходили у філософах постмодернізму, але з глибоко драматичних, повних аналізу та гіркоти текстів Фромма, Дерріда, Батая, Беньяміна, інших мислителів ХХ століття, механічно висмикували окремі пасажі, зручні для мотивації почасти однієї лише зухвалості <...> Філософські концепції неklasичної філософії стали опорою для розвитку в українському художньому середовищі практики ірраціонально-підсвідомого живописного жесту, інших проявів суб'єктивного плюралізму» [5, с.50].

Отримавши своєрідний поштовх у напрямку авангардного мистецького підходу, згадані художники все ж досить по-різному підходять до вирішення мистецьких завдань, що, безумовно, відображається в їх картинах та творчих інсталяціях, колажах тощо. Українська дослідниця С. Стоян, аналізуючи специфіку творчих пошуків представників національної художньої школи, відзначає надзвичайно високий рівень сучасних митців. Вкрай складними і символічно насиченими є твори О. Клименка: «Містичною спрямованістю відзначаються твори київського художника Олександра Клименка, який у циклі робіт в проектах «Гоа», «Солярний гедонізм» інтерпретує власні художні образи в контексті ідей сакральної ініціації, візуалізації трансцендентного, космічного простору, а також звернення до солярних колоподібних символів, що наділяються автором сакрально-символічним змістом» [7, с.308].

Діяльність більшості представників «Паризької комуни» можна зарахувати до напрямку трансавангард. Про це досить влучно зазначає український естетик В. Личкова: «Уже близько 30 років у Києві існує інституційно захищений національний варіант «трансавангарду» – це художня течія, що є універсальною (трансісторичною) і претендує на статус саме «сучасного» (contemporary) мистецтва. Точніше, трансавангард позначає певний особливий стан мистецтва, яке перебуває між авангардом і ще «чимось», що зараз попереду, тобто між минулим і теперішнім, у ситуації «post» [2, с.114].

Власне початок українського трансавангарду досить важко чітко означити. Так, при аналізі української скульптури наприкінці ХХ століття досить непростим завданням є визначення її стилістичної приналежності. Часто виникає ситуація, коли мистецьке явище вже помітне, але його означення й еволюційні рамки поки що не склалися.

На думку В. Личкова, характерні риси трансавангарду, такі як мультикультуралізм, полістилізм, полілог: «Знаходячись у парадигмі мислення й візії світу, трансавангард актуалізує всю духовну історію людства, а надто модернізує культурні феномени й артефакти у сучасних художніх контекстах. Його засаднича особливість – полістилізм, взаємне накладання розмаїтих сти-

льових доміант через їхнє цитування й діалог (полілог)» [3, с.14]. Український трансавангард виник, як зазначає В. Личкова, як «передчуття кризи марксистського «перфекціонізму», коли ідея коловороту, вічного повторення образів, символів, поступились місцем ідеї лінійного розвитку історії культури. Такі митці, як А. Савадов, О. Харченко, О. Гнилицький, О. Ройтбурд, творчість яких в повній мірі можна віднести до трансавангарду, відчули себе «блудними синами», що повернулись у батьківську хату. «Збагачені досвідом історії мистецтва, в тому числі й національного, вони не позбувались «комплексу Одиссея» і в своїх мареннях та художніх перцепціях синтезують культурні «душі» й «коди» всіх епох – від пірамід і сфінксів до відео-арту і віртуальної реальності» [3, с.15].

Подібними рисами, як вказує український дослідник, наділена й постать Ольги Петрової – митця, філософа, куратора. Її живописний світ поєднує діалектично протилежні елементи, дольного та горнього, сакрального та профанного: «Світ Ольги Петрової в малярстві – саме такого гатунку; він підноситься і до «раю» з його чистотою помислів і відчуттів, і грає в клоунаду життя з її трансавангардною сумішшю форм і цитатних гештальтів» [3, с.16].

Отже, творчість окремих представників «Паризької комуни» може бути зарахована до трансавангарду. Окремі з них відтворюють вульгарне, маючи переконання, що все, що природне, огидним не буває, а шок і потрясіння не завдають реципієнту. Однією з рис авангардизму є прагнення до бунту, епатажу, кічу, провокації, нігілізму і своєрідної зверхності, на що вказує О. Петрова, вважаючи, що можна говорити про український феномен «мистецтва потворного» в межах трансавангардизму кінця ХХ – початку ХХІ століття, що був і залишається справово нечисленною групою художників, згуртованих навколо О. Соловйова, О. Ройтбурда, А. Савадова, В. Цаголова. Досить часто митці просто прагнули шокувати публіку, не вкладаючи жодних соціально важливих проблем у свої твори. Дослідниця виокремлює постать А. Савадова, який, на її переконання, є хрестоматійним прикладом функціонування ідей фрейдизму. В його проектах звертається увага на важливі події суспільства, відбувається викриття соціальних пороків. «Проект «Донбас-шоколад» – втілення катакомбної приреченості й алогізму в долі шахтарів (контраст людини з підземелля та балетної пачки). Фотоцикл «Донбас-шоколад» – відбиток трагізму та побутового ідіотизму, атмосфери, в яку кинута громадян України» [5, с.57]. Його роботи – своєрідний «трагедійний карнавал».

Подібна тенденція є певним продовженням окремих результатів мистецької активності західних авторів, зокрема П. Мандзоні. В творчості цих представників можна віднайти яскраві прояви іронії. Варто згадати роботу О. Ройтбурда «Тарас Шевченко» із серії «Если в кране нет воды» або «Розіп'ятий Будда». Переліченим вище художникам притаманне анатомічне спотворення людського організму, загострення уваги на окремих проявах його органічної функціональності тощо. Очевидно, такий підхід у багатьох викликає явну відразу, а надто приховане відторгнення від біологічного начала, відмову біологічному в потенції бути красивим, і, як наслідок, блокування навіть самої ідеї, а тим паче наміру бачити

тіло досконалим, здоровим, потужним, розвинутим. Інші інтерпретації підштовхують до переконання, що себе треба любити таким, як є, тобто відмовитися від будь-яких намірів та спроб розвиватися далі в усіх напрямках.

О. Петрова зазначає, що своєрідним вихідним пунктом багатьох представників «Паризької комуни» стала боротьба з художньою традицією минулого, акцент був на показі табуйованих тем, сороміцького: «В такий спосіб реалізувалася ідея Ж. Батая про жахливе, сороміцьке як мистецьке. Персонажі, що відправляли «малу нужду», та сексуальні маніяки в проектах В. Цаголова забруднили навіть інтер'єр палацу XVIII століття у Венеції. Такого самого гатунку були хепенінги О. Гнилицького, О. Ройтбурда, А. Казанджия, А. Панасенка, І. Гусєва» [5, с.53]. Ці провокативні проекти повинні були завдяки шокуванню публіки розкрити погаєнні вади суспільства споживання, зацентувати увагу на моральних «хворобах» людства на межі століть: «Усе це мусило втілювати спалахи підсвідомого, можливо, унаочнювати «концепцію шоку» (за В. Беньяміном), «табуйоване» (за Ж. Батаєм), а по суті було запереченням духовності та божественного начала в людині» [5, с.54].

Можна провести певну аналогію між тематикою творчості представників «Паризької комуни» та митців періоду *Fin de siècle*. Йде мова про апокаліптичні мотиви, які притаманні для умонастроїв межі століть. М. Каранда досліджувала неорелігійний мотив у мистецтві як естетичний концепт, його становлення в категоріальному апараті естетики й утвердження в художній практиці кінця XIX – початку XX століть [1]. Певна еклектика була притаманна не лише в групі, але й важко віднайти єдину домінуючу лінію у творчості одного митця. Прикметно, що первинний поштовх до бунтарства й епатажу на початку XXI століття почав замінюватися менш радикальними формами, що було зумовлено потребою досягнути успіху на шляху до самоокупності власної творчості.

Відзначимо, що в творчості О. Ройтбурда 2008–2010 рр. присутня абсолютно різна тематика. Так, ряд творів із циклу «Майстер чоловічих та жіночих напівфігур» (2009) подані на нейтральному тлі та не демонструють ставлення автора до персонажів, це радше констатація реальності, хоча й у дещо іронічному вигляді. Сама назва серії відсилає нас до нідерландського живопису 1530–1540-х рр., адже сучасні науковці об'єднали під ім'ям «Майстра жіночих півфігур» групу митців, які малювали поясні портрети молодих жінок. Окремі роботи багато разів повторювались, що могло бути зумовленим спільною працею митців в одній майстерні. Найбільш відомими є роботи «Мадонна з немовлям» та «Музикантші». У серії О. Ройтбурда цікавим елементом є присутність сакральної символіки, що може бути представлена як відсторонено, так і в іронічному ключі. На картині «Православна жінка» ознакою релігійної приналежності є жест, пов'язаний із перехрещенням, в роботі «Хасид з Торою» – сама Тора. Так само релігійні мотиви присутні в серії «Ройтбурд vs Караваджо», де елементи біблійних сюжетів поєднуються з малюнками, які може малювати графіст-початківець. Перегляд циклу спонукає звернутись до творчості М. Караваджо, аби віднайти першоджерела, порівняти їх з роботами О. Ройтбурда та спробувати осягнути, в чому ж полягав

авторський задум. М. Караваджо був одним із родоначальників реалізму, який прагнув відійти від канонічності біблійних сцен. Тому своєрідний діалог із ним сучасного митця може означати прагнення здійснити ключовий поворот у мистецтві сьогодення, який пов'язаний із відкиненням можливості зображувати реальність, не іронізуючи. Цей діалог стильових напрямків і традицій яскраво демонструє риси мистецтва трансавангарду.

Ілля Чичкан – ще один представник «Паризької комуни», який називає себе засновником «психодарвінізму». Сутність його ідеї полягає у поєднанні поглядів З. Фрейда та Ч. Дарвіна, коли мавпи, яких зображує у своїх роботах І. Чичкан. Мавпи як персонажі максимально олюднюються, зображуються у одязі, наділяються людськими рисами, стають схожими на відомих діячів культури та мистецтва, на політиків. Ідея психодарвінізму полягала у спробі довести, що в основі еволюції були закладені психічні, а не біологічні переваги, як вказував Ч. Дарвін. Більше того, саме ірраціональні емоції перетворюють мавпу на людину і аж ніяк не праця.

Для І. Чичкана, що називає себе соціопатом, зображати людей є справою складною, адже для того, щоб зробити це, необхідно зануритись у їх внутрішній світ. Він працює не лише у живописі, але й створює фотографії, інсталяції, перформанси, різноманітні арт-об'єкти. В серії «Задний прохід в музей» (2011) він експериментує з вуличним мистецтвом, співпрацюючи з графіті-художником PSYFOX, поєднуючи олійний живопис та графіті, створене за допомогою балонів. Головними персонажами так само є мавпи, причому в основі картин закладений принцип іронізування над культурою масового споживання. Це своєрідна гра контекстів та смислів. Так, приміром, у роботі «Saatchi» з вищезгаданої серії представлена емблема кінокомпанії «Paramount Pictures», яка замінюється на надпис «Paranoid Painting» («Параноїдальний живопис»), що свідчить про самоіронію митця стосовно власного мистецтва. Мавпа, з абсолютно нейтральним, навіть байдужим виразом обличчя, спрямовує пістолет на уявного глядача, ймовірно уособлюючи збайдужіле сучасне людство, що вбиває без жалю. Ще однією аналогією постають чисельні екранізації роману французького письменника П'єра Буля «Планета мавп». В верхньому куті роботи змалювано пухкого амура, який відсилає до мистецтва доби Відродження, а поруч з ним «амури» XXI століття – емотикони (смайли) з крильцями та німбами, що регочуть. Низ картини обрамлений чисельними мухоморами, зображення яких нагадує роботи вже декількох майстрів – Івана Шишкіна «Мухомори» (1880–1890), київських художників братів-близнюків Сергія та Олександра Харуків «Мухомори» (2007) та ін. Тут бачимо поєднання раціонального й емоційного, свідомого та підсвідомого, гру сенсів. Кольорова гама наближується до тієї, яка є притаманною для абстракціонізму, – поєднання яскраво жовтого, червоного, бірюзового кольорів на задньому тлі картини, а також коричневого і тілесного в її центрі. Ще більш очевидним смисловим посиланням є сама назва роботи «Saatchi», яка є алюзією до постаті Чарльза Саатчі – власника The Saatchi Gallery, головним спрямуванням якого є підтримка сучасного мистецтва, зокрема робіт учасників об'єднання «Молоді британські художники» – Демієна Хьорста та Трейсі Емін. Отже,

кожна робота І. Чичкана стає місцем зустрічі декількох епох, стилів, смислових центрів і мало поєднаних у єдине ціле зображень, що притаманне для трансавангарду.

Висновки. Отже, можна підсумувати, що в сучасному актуальному українському мистецтві наявними є декілька тенденцій. Насамперед, відбувається звернення до напрямків «історичного авангардизму», які перестали сприйматись як дещо епатажне та стали своєрідною класикою. Іншою тенденцією є сприйняття ідей авангарду як невпинного прагнення до новаторства, самовираження, пошуку адекватних форм для втілення власних задумів, яке призводить до появи нового мистецького напрямку, як наприклад, трансавангард та інші постмодерністські стилі.

В сучасному українському мистецтві відбувається звернення до естетики авангардизму, як на рівні певного еталону для наслідування (авангард = «класика»), так і в якості стимулу винайдення адекватних форм для втілення власних задумів, яке призводить до появи нових творчих мистецьких практик. Характерною ознакою митців українського авангардизму, неоавангардизму й трансавангарду є менша акцентуація на технічних аспектах як на певній самоцілі чи як на засобі епатування публіки. Звернення до авангардистських течій і новітніх технік здійснюється задля реалізації власного творчого потенціалу. Напрацювання українського авангардизму залишаються джерелом для розвитку експериментальної мистецької практики.

В статті досліджено особливості впливу феномену авангардизму на сучасну українську мистецьку практику на прикладі творчості представників сквоту «Паризька комуна» та явища трансавангарду.

Третій етап актуалізації принципів авангардизму в українському мистецтві відбувається наприкінці ХХ ст., який позначають термінами «нова хвиля» та трансавангард. Прояви трансавангарду можна віднайти у діяльності групи художників сквоту «Паризька комуна», до якої входили Л. Вартиванов, О. Гнилицький, О. Голосій, Д. Дульфан, І. Ісупов, Д. Кавсан, А. Казанджій, П. Керстей, О. Клименко, М. Мамсіков, К. Проценко, О. Ройтбурд, А. Савадов, Ю. Сенченко, Ю. Соломко, В. Трубіна, В. Цаголов, І. Чичкан та інші. Ці митці акцентували увагу на ірраціональних мотивах, пов'язаних зі сферою підсвідомості, маніфестуючи естетику постмодернізму.

Demydenko Ya.S.,

PhD in Philosophy, Senior Lecturer Department of philosophy,
bioethics and history of medicine Bogomolets National Medical University, demydenkoyasya@ukr.net

Ukraine, Kyiv

IDEAS OF THE TRANS-AVANT-GARDE ON THE EXAMPLE OF THE «PARIS COMMUNE» SQUAT

In full measure, the activity of the representatives of the "Paris Commune" was a kind of continuation of the ideas of the avant-garde, both regarding the irrational motives associated with the sphere of the subconscious and the rebellion and outrageous inherent in the "historical avant-garde".

Among the characteristic dominant features of the Ukrainian transavant-garde is transhistoricity, which is manifested in its timeless nature, which is due to a combination of style directions of the past, an active dialogue between the past and the present. This art is much more appealing to the public. Its purpose is to provoke her reaction, but not always positive. Thanks to the emphasis and shocking of the audience, trans-avant-garde artists strive for a polylogue with recipients, with the past, they send original messages for future generations. Polystylism is manifested in a free combination of creative methods, compositional specifics, and structural features of all known trends.

Key words: avant-garde, art, aesthetics, transavantgarde, «Paris Commune».

Література

1. Каранда М.В. Неорелігізні мотиви в естетиці та мистецтві зламу ХІХ–ХХ століть: Автореф. дис... канд. філософ. наук; 09.00.08 / М.В. Каранда; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 16 с.
2. Личковах В. Дивосад культури: Вибрані статті з естетики, культурології, філософії мистецтва / В. Личковах. – Чернівці, 2006. – 169 с.
3. Личковах В. Ольга Петрова на тлі українського трансавангарду // Ольга Петрова. Біобібліографічний покажчик. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – С.13-19.
4. Меднікова Т.С. Українська і зарубіжна культура ХХ століття = Ukrainian and foreign culture of the 20-th century: навчальний посібник / Т.С. Меднікова; М-во освіти і науки України. – К.: Знання, 2002. – 214 с.
5. Петрова О. Третє око: Мистецькі студії: Монографічна збірка статей / О. Петрова. – К.: Фенікс, 2015. – 480 с.
6. 231. Склярєнко Т. «Нова хвиля» і українське мистецтво кінця ХХ століття / Т. Склярєнко // Сучасне мистецтво. – К.: Фенікс, 2009. – Вип. 6. – С.188-196.
7. Стоян С.П. Культурно-історичні метаморфози символізму в європейському образотворчому мистецтві: монографія / С.П. Стоян. – К.: Вид. «Міленіум», 2014. – 360 с.

References

1. Karanda M.V. Neoreligiini motyvy v estetitsi ta mystetstvi zlamu ХІХ–ХХ stolit: Avtoref. dys... kand. filosof. nauk; 09.00.08 / M.V. Karanda; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – K., 2006. – 16 s.
2. Lychkovakhi V. Dyvosad kultury: Vybrani statyi z estetky, kulturolohi, filosofii mystetstva / V. Lychkovakhi. – Cherniv, 2006. – 169 s.
3. Lychkovakhi V. Olha Petrova na tli ukrainskoho trans-avantgardu // Olha Petrova. Biobibliohrafichni pokazhchyyk. – K.: Vydavnychiy dim «KM Akademiia», 2001. – S. 13-19.
4. Miednikova H.S. Ukrainska i zarubizhna kultura ХХ stolittia = Ukrainian and foreign culture of the 20-th century: navchalnyi posibnyk / H.S. Miednikova; M-vo osvity i nauky Ukrainy. – K.: Znannta, 2002. – 214 s.
5. Petrova O. Tretie oko: Mystetski studii: Monohrafichna zbirka statei / O. Petrova. – K.: Feniks, 2015. – 480 s.
6. 231. Skliarenko H. «Nova khvylia» i ukrainske mystetstvo kintsia ХХ stolittia / H. Skliarenko // Suchasne mystetstvo. – K.: Feniks, 2009. – Vyp. 6. – S. 188-196.
7. Stoiian S.P. Kulturno-istorychni metamorfozy symbolizmu v yevropeiskomu obrazotvorchomu mystetstvi: monohrafiia / S.P. Stoiian. – K.: Vyd. «Milenium», 2014. – 360 s.

УДК 122/129; 2-15; 1(091); 211,1; 1(091)/130.123

Завідник Б.Т.,

к.філос.н., доцент кафедри філософії, Український католицький університет,

Україна, м. Львів

ТЕОДИЦЕЯ СВЯТОГО АВГУСТИНА

У роботі розглядаються докази існування Бога у св. Августина. Аналізуються філософсько-богословські погляди: метафізичні та теодицейні, зокрема, проблема існування зла. Ця проблема піддається критичному аналізу на основі давніх та сучасних джерел. Августин опирається на космологічний аргумент та обґрунтовує гносеологічний доказ існування Божого буття на основі внутрішнього досвіду (самопізнання) душі. На основі твору «Про гідність подружжя» аналізується проблема свободи вибору людини на користь кращого добра. Оскільки, згідно з Августином, зла не існує, то її вибрати можна тільки між добром і кращим благом, уникаючи зла. Показується як дана проблематика вплинула на історію мислення.

Ключові слова: Бог, Ідеї, онтологія, метафізика, теодицея, трансцендентальний, Істина, Благо, споглядання.

Постановка проблеми. У грецькій патристиці та східній богословській традиції природне пізнання Бога обмежується Божими Іменами (атрибутами), оскільки Божественна сутність є цілковито непізнавальною і невимовною. Але й там не відкидається думка, що за посередництвом створінь можна щось-таки пізнати з того, що ж реально виражає Божественне життя: Його досконалості та діяння. Варто зауважити, що не всі християнські мислителі Сходу слідують шляхом пізнання Бога через творіння. Так, наприклад, Св. Григорій Богослов не був високої думки про такий спосіб Богопізнання, називаючи його «малою подобою істини» [2, 404].

Св. Августин теж звертався до рядків про апостола Павла: «Люблю Тебе, Господи, не з вагання, а з непохитною свідомістю. Ти прошив моє серце Словом Твоїм, і я полюбив Тебе. Але і небо, і земля, і все, що в них є, звідусіль говорять мені, щоб я Тебе любив, і раз у раз кажуть це всім людям, «як непрошеним» [Снов. X, 6.8; 1, 175]. Мислитель неодноразово у своїх міркуваннях повертається до думки, що Бога можна пізнати через красу творінь, роблячи її точкою виходу для більш відповідного пізнання Бога в душі людини (*in interiore homine*): Снов. X, 6.9; 6.10. Павлівським є й вираз *homo interior* («внутрішня людина»; Пор. Рим. 7, 22; Еф. 3,16; 2 Кор. 4,16).

«Але що ж це? Я спитався у землі, і вона відповіла мені: «Це не я». І все, що тільки на її поверхні, дало мені таку ж відповідь. Я запитав у моря і в безодні, і в плазунів, що в них живуть, а вони відповіли: «Це не ми твій Бог, шукай його вище, понад нами». І я спитав у повітряних подувів, а царство повітря зі своїми мешканцями відповіло мені: «Помиляється Анаксімен, я не Бог». Я запитався у неба, сонця, місяця, зірок. «Ми не Бог, якого Ти шукаєш», – сказали вони. Отже я звернувся до всіх істот, що оточують брами тіла мого: «Скажіть мені про Бога мого, тому що ви не є Ним, скажіть мені щось про Нього». І вони голосно закричали: «Він Сам нас створив». Моє запитання – це напруження моєї думки, а їхня відповідь – це їхня краса.» (Снов. X, 6.9).

У Святому Письмі знаходимо чимало схожих думок: Кн. Бут. 1, 20; Пс. 100, 3; Іс. 40, 26: «Підійміть угору ваші очі й подивіться! Хто створив усе це? Той, хто виводить

військо їх за лічбою і кличе усіх їх на ім'я. Сила його така велика й міць така потужна, що ні одного не бракує». Тож постає питання: як узгоджується відкриття Августином благого Бога на основі феномену творення з фактом існування у світі зла?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теодицейне питання св. Августина досліджували Джон Харвурд Хік (John Hick) [20], Етьєн Жільсон [21; 22; 23], Баттіста Мондін [27], Вірджіліо Пачьоні [28], Максимо Пароді [29], Еріх Пшивара [30], Майкл Суїні [7], Курт Флаш [26], Віктор Бичков, Олексій Лосєв, Іван Попов [5], Адам Добжиньські та багато інших.

Мета роботи – проаналізувати теодицейні позиції св. Августина на основі окремих філософсько-богословських трактатів.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж вести мову про думку св. Августина (354–430) в теодицейних питаннях, слід зважити тільки на один факт: його творча спадщина нараховує шістнадцять томів творів, виданих у шпальтовій системі. Це означає, що при сучасних засобах книгопродукування – близько сорок томів належатиме перу генія християнської думки. Св. Августин має що сказати й сучаснику. Ось як у вступі до свого твору *Мислення Августина* (Roma, 1988), який присвятив 1600-літтю хрещення св. Августина, проф. Мондін відзначає його почуттям пошани, захоплення і симпатії, засвідчуючи: «...Гостроту і глибину його інтуїції, довершеність і широту його обґрунтувань, вартість і актуальність його вирішень, чеснотливість і правдивість його досліджень, його сміливий запал, майже що пристрасть до істини. Адже Августин торкався, дискутував і подавав свої вирішення з усіх найважливіших проблем філософії та богослов'я, а його тези справляли вирішальний вплив на формування і розвиток мислення та на західну культуру не лише протягом середньовіччя, а й упродовж модерної епохи... Вражаючий, величний, із широтою поглядів, практично універсальний його теоретичний обрій, філософський і богословський... його твори – це розвідки на часткові аргументи, навіть ті, що більш ширшого натхнення, такі як *De Trinitate* та *De civitate Dei*. Праця з надання систематичної форми його мисленню багаторазово здійснювалася багатьма вченими вже починаючи від часів

середньовіччя: практично *Summa* П'єра Ломбарда – це систематичний виклад вчення св. Августина».

Почавши від п'ятого Вселенського Собору св. Августина на рівні зі святыми Атаназієм, Василієм Великим, Амвросієм, Теофілом, Йоаном Золотоустим, Григорієм Богословом і Григорієм Ніським, Кирилом Олександрійським визнається учителем Церкви і святым. Як зазначав блаж. о. Андрій Ішак, в часах VI-го Вселенського Собору св. Августина називають найвідомішим учителем (*edzochotatos didaskalos*) [Mausi IX. Col. 201; Цит.: 3, 49-63]. На Синоді в Царгороді від 1166 р. йшла дискусія над словами Ісуса Христа: «Отець є більший від мене». Пропонувалися наступні судження: 1) Отець є більший від Сина з огляду на походження; 2) Син є менший від Отця з огляду на пониження себе до людської природи. 3) Син є менший від Отця, тому що прийняв людську природу, отже лише щодо людської природи. 4) Син є менший від Отця з огляду на роль посередника між Богом і людьми. Третє твердження належало св. Августину, однак його на Синоді не було взято до уваги.

Про життя і вчення св. Августина існує детальний огляд о. проф. Василя Лаби в його праці *Патрологія* [4, 363-390], тож тут ми обмежимося суто теодицеєю проблематику Гіппонця.

1. Доказ існування Бога від незаперечної дії самоусвідомлення

Звернемось до самого доказу. Ось його класичне формулювання:

«Про образ величної Трійці, який відомою мірою знаходиться в природі людини, навіть тієї, яка ще не стала блаженною. І самі в собі ми впізнаєм образ Бога, тобто отієї величної Трійці, – образ, правда, нерівний, навіть далеко відмінний, не співвічний, і щоб коротко сказати, не тієї ж сутності, якою є Бог, хоча у речах, Ним сотворених, найбільше за природою своєю до Бога наблизений, – образ, який потребує поки що вдосконалення, щоб бути ближчим до Бога і за подобою. Адже й ми існуємо та знаємо, що існуємо, і любимо це наше буття й знання. Відносно цих трьох речей, які я щойно перерахував, ми не боїмося обманутися якою-небудь брехнею, що має вигляд правдоподібності. Ми не відчуваємо їх яким-небудь тілесним чуттям, як відчуваємо ті речі, які поза нами, як відчуваємо, наприклад, колір – зором, звук – слухом, запах – нюхом, речі смакові – смаком, тверде і м'яке – за посередництвом дотику. Вони не з цих чуттєвих речей, образи яких цілком на них подібні, хоча вже не тілесні, крутяться в нашій думці, утримуються нашою пам'яттю і збуджують в нас потяг до них. Без будь-яких фантазій і без будь-якої оманливості гри примар (фантомів) для мене вищою мірою безсумнівно, що я існую, що я це знаю, що я люблю. Я не боюся жодних заперечень стосовно до цих істин з боку академіків, які могли б сказати: а що, якщо ти помиляєшся? Якщо я помиляюсь, то тому вже існую. Адже хто не існує, той не може, звичайно, і помилятися. Отож я існую, якщо помиляюсь. Оскільки я існую, коли помиляюсь, то яким чином я помиляюсь в тому, що існую, якщо я існую безсумнівно, бо помиляюсь? Оскільки я повинен існувати, щоб помилятися, навіть якщо б і помилявся; то немає ніякого сумніву, що я не помиляюсь в тому, що знаю про своє існування. З цього

випливає, що я не помиляюсь і в тому, що я існую, так рівно ж знаю і те, що я знаю. Оскільки ж ці дві речі я люблю, то до цих двох речей, які я знаю, додаю і цю саму любов як третю, що рівна з ними за гідністю. Адже я не помиляюсь, що я люблю, якщо я не помиляюсь і в тому, що люблю; хоч якщо б навіть останнє і було хибним, то принаймні було б істинним те, що я люблю хибне. На якій підставі стали б мені дорікати в любові до хибного або утримувати від цієї любові, якщо б було хибним те, що я його люблю. Якщо ж згадане істинне і достовірне, то хто може мати сумнів в тому, що коли його люблять, істинна й достовірна і сама до нього любов? Тоді немає нікого, хто не бажав би існувати, як немає нікого, хто не хотів би бути блаженним. Адже яким чином може бути хто-небудь блаженним, якщо не буде існувати?» [De civitate Dei XI, 26; 9]

Парадоксальною може виявитись думка св. Августина про те, що існування істини є самоочевидне й істина існує навіть тоді, коли немає самої істини. Справді, у судженні: «немає ніякої істини» верх бере сама правда, в результаті якої дане судження й буде правдивим. Як висновок: істина існує навіть тоді, коли немає жодної істини. А це тому, що істина є саме по собі необхідне буття або ж таке буття, яке випливає із самого по собі Необхідного Буття – Бога як Найвищої Істини.

Таким шляхом міркування слідує Роберт Гроссетт («Незгасне світло істини, яке освітлює і згасання самого себе і яке не в силі згаснути») [25, 130-147], Олександр Гельський [Summa theologiae, lib. 1, n. 25; 19] і св. Бонавентура [Sent., I, d. 8, a. 1, q. 2; 17].

Отож на думку св. Августина, яку він виклав у «Soliloqui», слід пізнавати Бога і душу, «Ніщо інше – ніщо інше»: «Deum et animam scire cupio. Nihil plus? Nihil omnino» (2 Lib. Sol. I, 2 [MPL. 32, 872]). Про це саме він говорить у творі *De ordine* (II, 18, 47 [15]).

Людина, на думку Августина, здатна пізнати себе саму тоді, коли вона пізнає своє походження і свою остаточну підвалину: «Fecisti nos Domine ad Te et inquietum est cor nostrum donec requiescat in Te». (Confes. I, 1). Де є людина – там є й присутність Бога: «Ubi Deus ibi homo, ubi homo, ibi Deus».

Св. Августин наводить доказ існування Бога на основі внутрішнього досвіду (самопізнання) душі й у творі *Про Пресв. Трійцю* (399/419). Оскільки, на його думку, природа людини є тотожна до природи душі, то душа не може бути відносно себе невідомою маючи отримане існування у часі. Отже душа не може бути причиною тіла, від якого вона відрізняється настільки, що є кращою частиною людини, а навіть є самою людиною. Це так званий психофізичний дуалізм у вченні св. Августина.

Мислитель наголошує на пошуку Істини, без якого годі й шукати доказу існування Бога: «Noli foras ire, in teipsum redi, in interiore homine habitat Veritas» (*De vera religione*, 39, 71).

Проте те, що так натхненно обмірковував св. Августин, не було темою існування Бога, а Божої природи. Хоча й мислитель мав свої аргументи на користь існування Бога: аргумент з *можливості світу* (*contingentia mundi*): якщо світ проминає, то він є недосконалий і можливої природи, а значить, він передбачає

світ досконалий, абсолютний (*Confes. VII, 1*); з порядку космосу: розташування зірок, сонця, місяця, моря, повітря – все сотворене Богом (*Sermo, 141, п.2*); аргумент із представлення в розумі людини абсолютної істини, якій не в силі дати пояснення, бо тоді б вона перебувала на рівні з розумом: «якщо істина не є ані нижчою, ані рівною з нашим розумом, то вона мусить бути вищою і величнішою від нього» [*De libero arbitrio, II, 13, 34; 10*]. Під цією Істиною він розуміє Бога, прагнучи висловитись про Його природу:

«Summe, optime, potentissime, omnipotentissime, misericordissime et iustissime, secretissime et praesentissime, pulcherrime et fortissime, stabilis et incomprehensibilis, immutabilis, mutans omnia, numquam novus, numquam vetus, innovans omnia, in vetustatem perducens superbos et nesciunt; semper agens, semper quietus, colligens et non egens, portans et implens et protegens, creans et nutriens, perficiens, quaerens, cum nihil desit tibi, amas nec aestuas, zelas et securus es, paenitet te et non doles, irasceris et tranquillus es, opera mutas nec mutas consilium; recipis quod inuenis et numquam amisisti; numquam inops et gaudes lucris, numquam auarus et usuras exigis. supererogatur tibi, ut debeas, et quis habet quicquam non tuum? reddens debita nulli debens, donans debita nihil perdens. et quid diximus, deus meus, uita mea, dulcendo mea sancta, aut quid dicit aliquis, cum de te dicit? et uae tacentibus de te, quoniam loquaces muti sunt.»

«Найвищий, Найдобріший, Наймогутніший, Всемогутній, Наймилосердніший і Найсправедливіший; Найприхованіший і Найприсутніший, Найпрекрасніший і Найсильніший, Нерухомий і Незбагнений; Незмінний, Той, Хто змінює все, вічно Юний і вічно Ветхий Деньми, Ти поновлюєш все і робиш старими гордих, а вони того і не знають. Вічно у дії, вічно у спокої, збираєш і не потребуєш, несеш, наповнюєш і покриваєш; твориш, насичуєш і вдосконалюєш; шукаєш, хоча у Тебе є все. Ти любиш і не хвилюєшся; ревнуєш і не турбуєшся; розкаюєшся і не сумуєш; гніваєшся і залишаєшся спокійним; міняєш свої труди, та не міняєш поради; підбираєш те, що знаходиш, і ніколи не губиш; ніколи не буваєш скупим і не вимагаєш лихви. Тобі дається з надлишком, щоб ти був боржником, але чи є у когось що-небудь, що не Твоє? Ти віддаєш борги, нічого не втрачаючи. Та що ж ми сказали, Боже ж мій, моє життя, моя свята насолода, або що може хтось сказати, коли про Тебе говорить? Хоча й говорить про Тебе, та уста його німі.» [*Confess., Liber I, 4; 16, 4-5; Пор.: 1, 5*].

Та не дивлячись на мальовничі образи з-під його пера, все ж св. Августин змушений визнати, що людська мова безсила що-небудь сказати про Нього, адже Бог – невимовний: «Легше сказати те, чим Він не є, ніж те, чим Він є. Думаєш про землю? Та не є вона Богом. Про море? – теж ні. Все, що існує на землі, люди і тварини – не є Богом. Все, що на морі чи літає в повітрі – не є Богом. Те, що світить у небі: сонце, місяць, зірки – не є Богом. Саме небо – теж не є Ним. То що ж тоді? Можу тільки сказати: те, що не є Ним. Прагнеш знати, хто це? Те, що око не бачить, ні вухо не чує, ні не сходить до серця людини.» [*Enarr. in Ps. 85, 12; 12*].

Отож ми не в силі розмовляти з Богом, бо Він тільки промовить своє одне лиш Слово, і ми стаємо сотво-

реними (Див.: *Enarr. in Ps. 99, 6*). Людині належить славити Бога: як мовчанням, так і піснями прослави, адже нам даровано голос і здатність зважати на наші слова.

Окрім способу нашого мовлення про Бога, св. Августин висуває низку теодицейних відповідей.

На питання: чому Бог сотворив світ? – св. Августин відповідає: – По своїй доброті, яка не хотіла дозволити, щоб створіння могло б залишитись у Ніщо: «Si ergo quaerimus, quis fecerit, deus est. Si per quid fecerit, dixit fiat, & facta est. Si qua re fecerit, quia bona est.» [*De Civitate Dei, lib. XI, 21; 9, 634*].

Але у трактаті «Про Пресв. Трійцю» св. Августин, посуті, говорить про тісну аналогію душі людини з Пресвятою Трійцею. Її сліди в душі людини явлені через пам'ять, розум і волю. А це, у свою чергу, свідчить про відношення між мисленням і любов'ю, над чим задумувався св. Августин, закликаючи до пізнання Бога з побожністю і любов'ю більше, ніж погордливою наукою: «Наес est autem vera dilectio, ut inhaerentes veritati iuste vivamus» [*De Trinitate VIII, 7, 10; 13*].

Думку св. Августина близько до серця сприймала Едита Штайн, йдучи у пізнанні Бога його шляхом, кажучи: «Немає майже жодного мислителя, для якого, [як для Августина], було чітко і виразно зрозуміло, що любов спонукує до мислення. Пал любові спонукує його все більше заглиблюватись у сферу духа. Він не задовільняється знайденим рішенням, а завжди все глибше і глибше продовжує шукати істину. А оскільки він у своєму пошуку відштовхується від досвіду духовного життя, то особливу увагу звертає на любов навіть тоді, коли досліджує сферу пізнавальної діяльності. Мислячи, він заглиблюється в неї, тому що переконаний, що це для нас є шляхом для пізнання Пресвятої Трійці. А це означає, що «той, хто перебуває в любові, перебуває в Бозі». Тобто хто посідає добре знання любові, той може пізнати й Бога. Вона є Провідною Зорею» [*31, 450; Пор.: 8, 111-112*].

2. Проблема зла

З метою доказати існування Божого буття як безко-нечно доброго та всемогутнього на протигагу існуванню у світі зла, в історії філософії існує проблема, яка відома як «Августинівська теодицея». Істориками філософії запропоновано численні варіанти цієї теорії, зокрема, мислителем Джоном Хіком (*John Hick, Evil and the God of Love, 1966*), який зупинився саме на такому означенні, визнаючи подібність такого варіанту доказу існування Бога з Августинівським. Зло є результатом первородного гріха людства. Проникнення у світ гріха пояснюється як покарання внаслідок гріхопадіння з продовженням його поширення внаслідок існування свободи вибору з боку людини, в силу чого людський рід має змогу розвиватися. Тож Бог не несе відповідальності за зло та страждання у світі, будучи досконалим Благом. Подібну форму теодицеї запропонує св. Тома Аквінський, спираючись на висновки св. Августина про те, що Бог є Благом, а тому не може існувати жодного зла, яке б йому можна було присудити. Жан Кальвін поділятиме думку Августина щодо зла як результату свободи вибору. Оскільки зло вражає людину, то необхідно заручитися Божою благодаттю на шляху духовного росту. Вже сучасник Августина священник-маніхеець Фортунат

виступав з критикою його тези, вважаючи, що Бог не може самоусунутись від зла [11]. Як і Франциск Антоній Захарія, італійський богослов XVIII ст., не поділяв думки Августина щодо проблеми неіснування зла, оскільки людське страждання очевидне. Несупереливою теодицею Августина визнає Елвін Плантаґа. Хік спростовує ідею про унаслідкування гріха, вважаючи, що існування вічного Пекла унеможливує розвиток християнської теодицеї [20, 237]. На думку Дейвіда Рея Грейфіна первородний гріх, у викладі варіанту теодицеї св. Августина, мав би бути викликаний самим Творцем, чому й несправедливим можна буде вважати будь-яку форму покарання [24, 60-66].

Отож Бог не є причиною зла, зауважує св. Августин. За Плотиним (*Enead.*, I, 8), він визнає першу частину його обґрунтування, але не отожднює зло з матерією, адже й вона створена Богом. Від характеристики речей, які людина називає поганими, мислитель робить висновок, що зло не може існувати, а може бути тільки в якійсь субстанції, яка сама по собі є доброю: зло – це відсутність досконалості, якою субстанція мала б володіти, але її не має. Зло є «privatio boni».

З падінням душі у гріховний стан і в зло не відбувається переходу від субстанційного добра до субстанційного зла, адже жодна субстанція не є злого, а відбувається перехід від вічного добра до часового, від найвищого до найнижчого. Є тільки одне добро, люблячи яке людина грішить (*De vera religione*).

Св. Августин любить порівнювати пари речей між собою, знаходячи між ними кращу річ. Це не вибір між меншим злом. Це щось інше. Ось приклад з трактату «Про гідність подружжя»: «Подружжя є почесним у будь-якому розумінні, і леже його без плями (Єв 13, 4). Ми не кажемо, що подружжя є добром у тому значенні, що воно супротивне блуду, бо інакше матимемо два лиха, з яких одне є гіршим; чи ж буде добром блуд, бо гірший від перелюбу. Бо справді, ще гірше порушити шлюб інших, ніж мати стосунки з повією. Але добрим буде й перелюб, бо гіршим є інцест; адже гірше воно мати стосунки з рідною матір'ю, аніж з іншими жінками. І все буде добре порівняно з найгіршим, поки не досягне того, що, на думку апостола, соромно й казати (Еф 5, 12). Але хто може сумніватися в тому, що це не помилково? Тож шлюб і блуд не є два лиха, з яких одне є гірше; але двома благами є подружжя і стриманість, з яких одне є кращим. Так і здоров'я і недуга, що тривають у часі не є двома лихами, з яких одне є гірше; а здоров'я і безсмертя є двома благами, з яких одне є краще. Подібно й наука й марнославство не є двома лихами, з яких марнославство є гіршим; а наука і любов є двома благами, з яких любов є кращою. Наука скінчиться, каже апостол Павло, та все ж у житті вона необхідна; але любов ніколи не промине». (*Тут переклад мій* – Б.З.). «Honorabiles ergo nuptiae in omnibus et torus immaculatus. Quod non sic dicimus bonum, ut in fornicationis comparatione sit bonum; alioquin duo mala erunt, quorum alterum peius; aut bonum erit et fornicatio, quia est peius adulterium: peius est enim alienum matrimonium violare quam meretrici adhaerere; et bonum adulterium, quia est peior incestus: peius est enim cum matre quam cum aliena uxore concumbere; et donec ad ea

perveniat, quae, sicut ait Apostolus, turpe est etiam dicere, omnia bona erunt in comparatione peiorum. Hoc autem falsum esse quis dubitet? Non ergo duo mala sunt connubium et fornicatio, quorum alterum peius, sed duo bona sunt connubium et continentia, quorum alterum est melius. Sicut ista temporalis sanitas et imbecillitas non sunt duo mala, quorum alterum peius, sed ista sanitas et immortalitas duo bona sunt, quorum alterum melius. Item scientia et vanitas non duo mala sunt, quorum vanitas peius, sed scientia et caritas duo bona sunt, quorum caritas melius. Namque scientia destruetur, ait Apostolus, et tamen huic tempori necessaria est; caritas autem numquam cadet (1 Cor 13, 8)» [Nuptiae bonum per se ipsae sunt. 8. 8; 14; 17]. Для Августина Істина щойно потребує доказу, бо вона не знаходиться на рівні очевидних речей. Її ще треба віднайти, щонайменше шляхом доказу, бо існують різні її інтерпретативні версії від людей. Августин у творі «Про гідність подружжя» творить прототип Сум, знайомить читача з відомими йому оцінками щодо багатьох питань, скажімо, з питаннями про те, як розмножувалася б перша пара не впавши у гріх (наприклад, як бджоли, або як Бог би їй дав іншу якусь можливість, адже ж дав можливість першій парі народитися без батьків, будучи Всемогутнім. Чи ж Ісуса Христа привів на світ з Дівичого лона). І наводить цікаві відповіді, які навіть мають місце у Біблії. Але йому йдеться про те, щоб знайти кращу правдиву відповідь. – («Plures enim de hac re sententiae diversaeque exstiterunt; et si examinandum sit, veritatis divinarum Scripturarum quaenam earum potissimum congruat, prolixae disputationis negotium est» 2. Там само) – яка б у кращий спосіб узгоджувалася з істиною Святого Письма. На речення з Кн. Бут 1:28 «будьте плідні й множтеся», він знаходить відповідь не на користь фізичного зросту і плідності, а духовного: як у Пс 133, 3: Multiplicabis me in anima mea in virtutem («Ти мене підбадьорив, вливши в мою душу силу» тобто буквально «Ти примножив сили душі моєї»). [Там само]), все ж прагне знайти правдиву відповідь. Або ж, ось як у випадку з проблемою супружчої вірності, на перший погляд, істина є очевидною, але як по різному її можуть трактувати самі подружки – одні, «ті що є у шлюбі», і ті, як створюють «його подобу»: «Рівнож, коли жінка, яка зраджує супружчій вірності, є вірна коханцеві, в кожному випадку є жінкою, яка провинилася; але якщо не є вірною ще й перед коханцем, то це ще гірше. Однак якщо вона кається за провину, і повернувшись до подружньої чистоти розриває перелюбну домовленість, то мене дивуватиме, якщо саме коханець вважатиме її зрадницею». «Ita mulier, si fide coniugali violata fidem servet adultero, utique mala est; sed si nec adultero, peior est. Porro si eam flagitii paeniteat et ad castitatem rediens conjugalem pacta ac placita adulterina rescindat, miror, si eam fidei violatricem vel ipse adulter putabit» [Coniuges fidem sibi pariter debent. Про цінність вірності. 4; 14; 17].

На думку Августина, існує *метафізичне зло*, спричинене недосконалою природою сотворінь, які «є чи можуть бути з вадами з простого факту, що вони сотворені з нічого» (*Epist.* 118, 3.15) і *моральне*, яке залежить від того, що людина чинить його свobodно.

Метафізичне зло є причиною всіх фізичних страждань, а *моральне* – причиною віддалення людини від

Бога з приводу поганого користування свободою вибору грішником (*conversio ad creaturas*): «Male facimus ex libero voluntatis arbitrio».

Причиною зла є створіння, і зло проявляється у двох формах: як страждання і як провина. Чи ж доброю є свобода? Св. Августин запевнює, що доброю, адже вона є умовою моральності. Коли б людська дія не була вільною, то тоді вона не зазнавала б випробувань або була б тільки тим, чим є зараз. Нічого іншого!

Тільки за умови свободи людини можливе як добро, так і зло.

Проте хіба не під силу було Богові створити такий Всесвіт, де б зло було відсутнє? На думку мислителя, в цьому питанні криється певність, начебто нам відомий кращий Всесвіт від самого Бога, і ми претендуємо Його вчити.

В такому випадку напрошується висновок, що зло є необхідне і входить у Божий порядок? «Відповідаю: ані гріх, ані грішники не є необхідні для досконалости, а тільки душі, оскільки вони є душами, то вони є такими, що коли хочуть, то впадають у гріх, а якщо грішать, то й стають нещасними.» (*De libero arbitrio*, III, 13). Проте й зло входить до Божого устрою: «Ніщо не може бути поза Божим устроєм, і зло теж, оскільки з походженням було поза цим порядком. Але Божа справедливість не дозволила, щоб воно залишилося поза Божим устроєм і привела його до нього, приборкала, ув'язнила до Закону, якому вона є владною.» [*De ordine*, II, 7, 23; 15].

Висновки та перспективи розвитку напряму дослідження. Підсумовуючи сказане вище, слід зауважити, що Бог, згідно з Августином, відрізняється від Бога Плотина абсолютною досконалістю, буттям, добром і величчю на онтологічному (субстанційному) рівні. У вченні про буття св. Августин промостив дорогу св. Томі Аквінському і бл. Дунсу Скоту. Саме таку думку поділяє теж Г. Майоров зауваживши, що «своїм вченням про форму і матерію він [св. Августин] передбачив гілеморфізм Томи, а його вчення про буття як метафізичне першоначало і про види буття ставить під сумнів безумовну самобутність теорії трансценденталій Дунса Скота» [6, 291-292]. Хоч, щоправда, ці християнські мислителі є тією чи іншою мірою речниками філософії буття Книги Виходу, все ж вчення св. Августина мало на них неабиякий вплив.

Література

1. Августин Св., *Сповідь, Пер. з латини Ю. Мушака*, 4-вид., Київ; 2008. – 356 с.
2. Григорий Богослов (Св.). Слово 28. О богословии второе // *Собрание творений в двух томах, т. 1 (Свято-Троїцька Сергієва Лавра 1902)*, репринт: Москва; 1994.
3. Іцак А., (о. др.) Св. Августин і Схід // *Богословія. III. IX. 1931*, с.49-63.
4. Лаба В., *Патрологія. 2-ге вид. УКУ Рим*; 1974.
5. Попов Н.В., *«Труды по патрологии». Личность и учение блаженного Августина, т. II, Сергиев Посад*; 2005.
6. Майоров Г., *Формирование средневековой философии (латинская патристика), «Мысль» Москва*; 1979.
7. Суини М., *Лекции по средневековой философии. Выпуск I. Средневековая христианская философия Запада. Авторизованный перевод с англ. А. Лявданского. Треко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, Москва*; 2001.
8. Acquaviva M., *Edith Stein. Dal senso dell'essere al fondamento eterno dell'essere finito, Armando Ed. Roma* 2002.
9. S. Aurelii Augustini. *De civitate Dei XI, 26 // De civitate Dei; PL 41, Corpus Christianorum (CCL) T. 47-48; 1955.*
10. S. Aurelii Augustini. *De libero arbitrio // Corpus Christianorum (CCL) T. 29, Turnhout; 1970; 207-321.*
11. S. Aurelii Augustini. *Contra Fortunatum disputatio // PL 42, 111-128.*
12. S. Aurelii Augustini. *Enarr. in Ps. 85, 12. // Enarrationes in Psalmos; Corpus Christianorum (CCL) T. 39.*
13. S. Aurelii Augustini. *De Trinitate VIII, 7, 10 // De Trinitate; Corpus Christianorum (CCL) T. 50 / 50A.*
14. S. Aurelii Augustini. *De bono coniugali. («Про зідницть подружжя») Nuptiae bonum per se ipsae sunt // De bono coniugali; PL 40, 373-396. Parisiis; 1841.*
15. S. Aurelii Augustini. *De ordine, II, 7, 23 // De ordine; PL 32, 977-1020; CCL T. 29.*
16. S. Aurelii Augustini. *The Confessions of Augustine, ed. John Gibb, D.D., and William Montgomery, B.D., Cambridge; 1927.*
17. S. Augustini. *Matrimonio e verginità (Dignità del matrimonio, Santa verginità, Dignità dello stato vedovile, Connubi adulterine, Continenza, Nozze e concupiscenza) Introd. gen.: A. Trapè – Introd., traduz. e note: M. Palmieri – V. Tarulli – N. Cipriani – Indici: F. Monteverde. Vol. VII/1. Nuova Biblioteca Agostiniana. Citta' Nuova Editrice Edizione Bilingue Latino e italiano. Roma 1978, pp. CVI-516.*
18. Bonaventura. *Comment. in lib. Sentent. // S. Bonaventura. Opera omnia. T. 1.*
19. Halensis Alexander. *Summa theologiae, lib. 1, n. 25 // Alexander of Hales. Summa universis theologiae, (Summa fratris Alexandri), ed. Bernardini Krumper et Quaracchi, 4 vols. Rome: Collegii S. Bonaventurae; 1924-1948.*
20. Hick J., *Evil and the God of Love, Palgrave Macmillan UK; 2010. – 409 с.*
21. Gilson É., *Introduzione allo studio di sant'Agostino, Genova, Marietti; 1998.*
22. Gilson É., *Filosofia e Incarnazione secondo sant'Agostino, Roma, Casa editrice Leonardo da Vinci; 1999.*
23. Gilson É., *Le metamorfosi della «Città di Dio», Siena, Catagalli; 2010.*
24. Griffin D.R., *God, Power and Evil: A Process Theodicy. Lanham, Md., University Press of America; 1991. – 336 с.*
25. Grosseteste R., *De Veritate // Die Philosophischen Werke des Rober Grosseteste, hg. Dr. Ludwig Baur // Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, Bd. IX, Münster; 1912.*
26. Flash K., *Agostino d'Ippona. Introduzione all'opera filosofica, Bologna, Il Mulino; 2002.*
27. Mondin B., *Il pensiero di Sant'Agostino: filosofia, teologia, cultura, Roma; 1988.*
28. Pacioni V., *Agostino d'Ippona. Prospettiva storica e attualità di una filosofia, Milano, Mursia; 2004.*
29. Parodi M., *Il paradigma filosofico agostiniano, Bergamo, Lubrina; 2006.*
30. Przywara E., S.J., *Augustinus. Die Gestalt als Gefüge, Leipzig; 1934.*
31. Stein E., *Endliches und ewiges Sein. Versuch eines Aufstieges zum Sinn des Seins (пер. на пол. Byt skończony a byt wieczny, przeł. Immałulata J. Adamska OCD, W drodze: Poznań; 1995.*

References

1. Avhustyn Sv. Spovid, Per. z latynu YU. Mushaka, 4-vyd., Kyiv; 2008. (In Ukr).
2. Grigoriy Bogoslov (Sv.). Slovo 28. O bogoslovii vtoroye //

Sobraniye tvoreniy v dvukh tomakh, t. 1 (Svyato-Troitskaya Sergiyeva Lavra 1902), reprint: Moskva; 1994. (In Russ).

3. Ishchak A., (o. dr.) Sv. Avhustyn i Skhid // Bohosloviya. T. IKJH. 1931, s. 49-63. (In Ukr).

4. Laba V. Patrologiya. 2-he vyd. UKU Rym; 1974. (In Ukr).

5. [Popov I.V. «Trudy po patrologii». Lichnost' i ucheniye blazhennogo Avgustina, t. II, Sergiyev Posad; 2005. (In Russ)].

6. [Mayorov G. Formirovaniye srednevekovoy filosofii (latinskaya patristika), «Mysl» Moskva; 1979. (In Russ)].

7. [Suini M. Lektsii po srednevekovoy filosofii. Vypusk I. Srednevekovaya khristianskaya filosofiya Zapada. Avtorizovanny perevod s angl. A. Lyavdanskogo. Greko-latinskij kabinet YU.A. Shichalina, Moskva; 2001. (In Russ)].

8. Acquaviva M., Edith Stein. Dal senso dell'essere al fondamento eterno dell'essere finito, Armando Ed. Roma 2002.

9. S. Aurelii Augustini. De civitate Dei XI, 26 // De civitate Dei; PL 41, Corpus Christianorum (CCL) T. 47-48; 1955.

10. S. Aurelii Augustini. De libero arbitrio // Corpus Christianorum (CCL) T. 29, Turnhout; 1970; 207-321.

11. S. Aurelii Augustini. Contra Fortunatum disputatio // PL 42, 111-128.

12. S. Aurelii Augustini. Enarr. in Ps. 85, 12. // Enarrationes in Psalmos; Corpus Christianorum (CCL) T. 39.

13. S. Aurelii Augustini. De Trinitate VIII, 7, 10 // De Trinitate; Corpus Christianorum (CCL) T. 50 / 50A.

14. S. Aurelii Augustini. De bono coniugali. («Троє зидницъ подружжя») Nuptiae bonum per se ipsae sunt // De bono coniugali; PL 40, 373-396. Parisiis; 1841.

15. S. Aurelii Augustini. De ordine, II, 7, 23 // De ordine; PL 32, 977-1020; CCL T. 29.

16. S. Aurelii Augustini. The Confessions of Augustine, ed. John Gibb, D.D., and William Montgomery, B.D., Cambridge; 1927.

17. S. Augustini. Matrimonio e verginità (Dignità del matrimonio, Santa verginità, Dignità dello stato vedovile, Connubi adulterine, Continenza, Nozze e concupiscenza) Introd. gen.: A. Trapè – Introd., traduz. e note: M. Palmieri – V. Tarulli –

N. Cipriani – Indici: F. Monteverde. Vol. VII/1. Nuova Biblioteca Agostiniana. Citta' Nuova Editrice Edizione Bilingue Latino e italiano. Roma 1978, pp. CVI-516.

18. Bonaventura. Comment. in lib. Sentent. // S. Bonaventura. Opera omnia. T. 1.

19. Halensis Alexander. Summa theologiae, lib. 1, n. 25 // Alexander of Hales. Summa universis theologiae, (Summa fratris Alexandri), ed. Bernardini Klumper et Quaracchi, 4 vols. Rome: Collegii S. Bonaventurae; 1924-1948.

20. Hick J., Evil and the God of Love, Palgrave Macmillan UK; 2010. – 409 c.

21. Gilson É., Introduzione allo studio di sant'Agostino, Genova, Marietti; 1998.

22. Gilson É., Filosofia e Incarnazione secondo sant'Agostino, Roma, Casa editrice Leonardo da Vinci; 1999.

23. Gilson É., Le metamorfosi della «Città di Dio», Siena, Catagalli; 2010.

24. Griffin D.R., God, Power and Evil: A Process Theodicy. Lanham, Md., University Press of America; 1991. – 336 c.

25. Grosseteste R., De Veritate // Die Philosophischen Werke des Rober Grosseteste, hg. Dr. Ludwig Baur // Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters, Bd. IX, Münster; 1912.

26. Flash K., Agostino d'Ippona. Introduzione all'opera filosofica, Bologna, Il Mulino; 2002.

27. Mondin B., Il pensiero di Sant'Agostino: filosofia, teologia, cultura, Roma; 1988.

28. Pacioni V., Agostino d'Ippona. Prospettiva storica e attualità di una filosofia, Milano, Mursia; 2004.

29. Parodi M., Il paradigma filosofico agostiniano, Bergamo, Lubrina; 2006.

30. Przywara E., S.J., Augustinus. Die Gestalt als Gefüge, Leipzig; 1934.

31. Stein E., Endliches und ewiges Sein. Versuch eines Aufstieges zum Sinn des Seins (nep. na nox. Byt skónczony a byt wieczny, przeł. Immakulata J. Adamska OCD, W drodze: Poznań; 1995.

Zavidnyak B.T.,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, of Ukrainian Catholic University,

Ukraine, Lviv

THEODICY OF SAINT AUGUSTINE

This article examines the conceptual understanding of the proof for the existence of God in the works of St. Augustine. Philosophical and theological views are considered: as well metaphysics and theodicy, in particular, the problem of the existence of evil. This problem is critically analyzed on the basis of ancient and modern sources. Augustine relies on a cosmological argument and substantiates the epistemological proof of God's existence on the basis of the inner experience (self-knowledge) of the soul. Using Augustine's work «On the Dignity of Marriage», the problem of human freedom of choice in favor of the «best good» is analyzed. Since, according to Augustine, there is no evil, one can only choose between the good and the better good, and thus avoiding evil. It is shown how this issue has influenced the subsequent history of thinking.

Key words: God, Ideas, Ontology, Moral Philosophy, Metaphysics, Epistemology, Theodicy, Natural Theology, transcendence, Truth, contemplation.

УДК 300.3+301+930.1

Параджук О.О.,

аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
lenysa01@gmail.com

Україна, м. Одеса

ІСТОРИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА: РИСИ ПЕРЕТИНУ

Концепція Д. Лоуенталля відрізняється своєю оригінальністю та самобутністю. Д. Лоуенталь виділяє три основних джерела пізнання минулого: пам'ять, історію та релікти. В даному контексті він розуміє пам'ять в її індивідуальному прояві, як сукупність спогадів окремої особистості про власне життя, а також уявленнє про минуле. Такий тип знання має суб'єктивність і малий ареал охоплення. Історія лише частково вільна від цих недоліків, оскільки і її пізнання минулого обумовлено серйозним впливом сьогодення. Релікти – відчутні сліди минулого – не виступають самостійними джерелами знань про минуле, потребуючи інтерпретації. Сама процедура тлумачення також носить суб'єктивний та реконструктивний характер. Крім того, релікти з часом піддаються як смисловій, так і чисто фізичній ерозії. Яким би джерелом знань про минуле не користувався дослідник, він неминуче стикається з проблемою впливу його власної сучасності на процедуру розуміння.

Ключові слова: пам'ять, спадщина, історія, спомини, ідентичність, колективна пам'ять.

Постановка проблеми. Останнім часом проблематика історичної свідомості та історичної пам'яті стала однією з найбільш затребуваних. Досить відзначити формування навіть окремого наукового напрямку, що займається виключно питаннями надіндивідуальних форм пам'яті – memory-studies. В рамках даної статті ми зосередимо увагу на одній з концепцій пам'яті – концепції Д. Лоуенталля, що зумовлене найменшою популярністю, отже й вивченістю даної теорії (значно частіше в контексті наукових розмов фігурують імена Я. Ассмана, П. Нора, А. Мегілла та інших), а також оригінальністю та самобутністю евристичного даного підходу.

Мета роботи – проаналізувати співвідношення історичної свідомості та історичної спадщини у трактуванні Девіда Лоуенталля.

Виклад основного матеріалу. Праця Д. Лоуенталля «Минуле – чужа країна» присвячений проблемі минулого, спадщини та їх «експлуатації» в інтересах сучасного суспільства. Так, дослідник пише з цього приводу: «...громадськість продовжує пояснювати минуле – як своє власне, так і минуле інших людей – в термінах сучасності. Приручаючи минуле, таким чином, ми залучаємо на свій бік незліченне число нинішніх причин. Легенди про виникнення та тривалість, про перемоги або біди, проектуємо сьогодення на минуле, а минуле, в свою чергу, на сьогодення» [3, с.6].

Такий підхід до осмислення минулого Д. Лоуенталь називає «спадщиною», що спрощує і проясняє його, протиставляючи йому історію, яка прагне до об'єктивного, чисто наукового вивчення минулого.

В іншій частині своєї роботи він говорить про пам'ять, історію та реліквії як «шляхи минулого». Пам'ять і історія, з його точки зору, різні, хоча і взаємопов'язані. Перша, на думку дослідника, «невідворотна та цілком безперечна», друга ж – «сповнена випадковостей та піддається емпіричній перевірці» [2, с.296], «пам'ять включає в себе повідомлення про минуле з других рук, тобто історію... історія ж, в свою чергу, ґрунтується на свідченнях очевидців та інших

спогадах, тобто на пам'яті» [3, с.335]. Реліквії – артефакти минулого, які служать формою візуалізації спогадів і підставою для історичних досліджень.

Однак в якому б форматі не доставало минуле – як спадщина, історія або реліквія, все знання про нього ґрунтуються на пам'яті, яка «є безперервне збереження в мозку вхідних фізичних імпульсів, що певним способом можна відновити знову в поточній свідомості» [3, с.306].

Говорячи про структуру пам'яті, Д. Лоуенталь виділяє три її найважливіших компоненти: звички, спогади та пам'ятні речі: «Звички охоплюють собою всі присутні в свідомості сліди минулих вчинків та думок, свідомо чи несвідомо зберігаються пам'яттю. Спогади – це більш обмежені, ніж звички, але все ще всюдисущі переживання, вони включають в себе свідомість про минулі події та стани буття. Пам'ятні речі – це особливо дорогі, заповітні переживання, що свідомо зберігаються з величезного загального масиву пам'яті» [3, с.307]. Таким чином, можна сказати, що буття пам'яті здійснюється через форми діяльності, знань та речей.

Як і практично всіх дослідників, що займалися проблематикою пам'яті, Д. Лоуенталля займає питання співвідношення її індивідуальної та колективної форм. Роздуми вченого в даному контексті дещо нагадують висловлювання П. Рікера, оскільки, по-перше, вони також досить розмиті, а, по-друге в них також простежується думка про те, що пам'ять як форма свідомості носить виключно індивідуальний характер [2, с.59-59].

При цьому Д. Лоуенталь говорить і про тісний взаємозв'язок між особистим і груповим модусами пам'яті: «Минуле, що зберігається в пам'яті має одночасно особистий і колективний характер» [3, с.307]. Межа між ними розчиняється та не піддається фіксації. Події, що відбуваються в суспільстві, переробляються свідомістю людини в особисті, навіть інтимні спогади. З іншого боку, зміст індивідуальної пам'яті коригується у відповідності із запитами групи і з колективними уявленнями про ті чи інші події: «Ми намагаємося поєднати приватне минуле з колективною пам'яттю і суспільною історією» [3, с.308].

Вчений переконаний в індивідуальній природі пам'яті та розуміє під нею лише ті спогади, які «живуть» у свідомості конкретної людини. Як тільки вони виходять за рамки «пам'яті особистості» та набувають інші форми, то перетворюються на історію (він не використовує термін «колективна пам'ять», але в його інтерпретації історія дуже близька до неї за змістом) [1, с.440].

На думку Д. Лоуенталю, пам'ять (в форматі спадщини) постійно трансформується, адаптуючись до запитів сьогодення. Така трансформація відбувається в двох формах – забуття і перегляду (реконструкції, реінтерпретації). «Для того, щоб пам'ять мала сенс, ми повинні забувати більшу частину того, що бачили» [3, с.322]. «Спогади – це не готові до вживання копії минулого, але еклектична, виборча їх реконструкція, яка ґрунтується на наступних діях і сприйняттях та на постійно мінливих кодах, за допомогою яких ми розрізняємо, символізуємо і класифікуємо навколишній світ» [3, с.331].

Така пильна увага до пам'яті пов'язана з тим, що пам'ять виконує найважливіші для сьогодення функції і, головним чином, – ідентифікаційну (в особистісному та колективному масштабах). Д. Лоуенталь пише з цього приводу: «Пам'ять про минуле є одним з найважливіших моментів нашої власної ідентичності. Знання про те, що ми колись були, є підтвердженням того, що ми є зараз. Пам'ять про досвід минулого з'єднує нас з нашим колишнім Я... Втрата пам'яті руйнує особистість людини і позбавляє життя сенсу. Різні групи мобілізують колективні спогади для того, щоб підтримувати корпоративну ідентичність» [3, с.311-312].

Крім найважливішої ідентифікаційної функції вчений також говорить про функції пізнавальну та адаптаційну. Перша втілюється в процесі пізнання минулого за допомогою звернення до «архівів» пам'яті. Друга – в пристосуванні спадщини минулих поколінь до завдань і потреб нині живих людей, в подоланні реально-історичного і психологічного розриву між минулим і сьогоденням [4, с.65].

Д. Лоуенталь виділяє кілька типів пам'яті, хоча з контексту його праці не можна з точністю зрозуміти сутність і специфіку кожної з них. Він виділяє: епізодичну пам'ять (вона зберігає в собі неординарні події); повсякденну пам'ять; інструментальну (схематизоване «коротке резюме минулих подій», що не має емоційно-чуттєвого супроводу та обумовлене актуальними установками); афективну пам'ять, або мрії (форма пам'яті, заснована не стільки на запам'ятовуванні події, скільки на запам'ятовуванні почуттів і відчуттів, з ним пов'язаних) [1, с.441].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи результати дослідження Д. Лоуенталю та узагальнюючи його основні думки, можна вивести наступне:

1. Пам'ять (поряд з історією і реліквіями) є формою буття минулого;

2. Природно пам'ять властива лише окремій особистості, але її спогади можуть відчувати сильний вплив з боку групи таким чином, що індивідуальне та колективне в структурі пам'яті стає злитим;

3. Звернення до минулого і до пам'яті, перш за все, здійснюється в інтересах актуальності, внаслідок чого

вони піддаються модернізації. Найбільш затребуваними формами останньої є забуття та перегляд;

4. Структурно пам'ять складається зі звичок, спогадів та пам'ятних речей, тобто компонентів діяльності, знань та речей;

5. Існує кілька типів пам'яті: епізодична, повсякденна, інструментальна та афективна;

6. До найбільш значимих функцій пам'яті відносяться: пізнавальна, адаптаційна та ідентифікаційна.

Сама назва праці Д. Лоуенталю фіксує одну зі сторін сприйняття минулого як іншого світу, відокремленого від сьогоденного непереборним розривом. Таке ставлення до минулого, яке сформувалося лише у XIX столітті, обумовлено декількома причинами. По-перше, зростанням друкованих видань, що дають можливість фіксувати, зберігати тексти та надалі аналізувати їх, порівнювати з попередніми, виявляти на їх основі динаміку змін тощо. По-друге, розширенням в зв'язку з розвитком транспорту просторово-географічних кордонів, підвищенням доступності подорожей, освоєння чужих країн та культур. По-третє, остаточній секуляризації культури, втратою віри в християнську темпоральну картину світу та радикальній трансформації звичного життєвого укладу, продиктованого науково-промисловою революцією [3, с.5].

Вчений позначає вигоди і загрози, які таїть в собі минуле. До перших він відносить: поінформованість про визнання, підтвердження переконань та дій, усвідомлення особистої та колективної ідентичності, діахронічне збагачення досвіду сьогодення, можливість відстрочити настання сьогодення. Другі, на його думку, зводяться до необхідності витіснення травматичних переживань, придушення сьогодення з боку великого минулого, породження суперництва з ним [3, с.19]. Біполярна природа минулого породжує таке ж двоїсте ставлення до нього, зводиться до шанування, обурення на адресу минулого або почуття боргу перед ним.

Протягом усієї своєї роботи Д. Лоуенталь неодноразово підкреслює реконструктивний характер минулого та колосальний вплив, який справляє сьогодення на процедуру осягнення минулого: «Спогади – це не «готові до вживання» копії минулого, а еклектична, виборча їх реконструкція, яка ґрунтується на наступних діях і сприйняттях та на постійно мінливих кодах, за допомогою яких ми розрізняємо, символізуємо й класифікуємо навколишній світ» [3, с.331]. Сучасність завжди потребує минуле, експлуатуючи згадані вище його вигоди. Однак в епоху, очевидцями якої ми є, ця потреба набуває особливі масштаби. Д. Лоуенталь характеризує її як час «шаленої ностальгії», «нав'язливих пошуків коренів», «турботи про збереження слідів минулого» і «зростаючого інтересу до національної спадщини» [3, с.26]. Ситуацію, що склалася, вчений пояснює приблизно так само, як і П. Хаттон, П. Арьес та П. Нора – через відчуження сучасного суспільства від традиції: «Розрив з традицією, який утворився у XX столітті, поставив нас в положення, коли нас оточують пам'ятники і реліквії, значення яких ми навряд чи можемо зрозуміти... Ми зберігаємо спадщину також і тому... що недостатньо близькі до неї щоб творчо її переробити» [3, с.28].

Література

1. Кособуцкая Н.Ю. Память, наследие и история в актуальной социокультурной среде: анализ концепции Д. Лоуэнтала / Н.Ю. Кособуцкая // XX Международная конференция памяти профессора Л.Н. Когана «Культура, личность, общество в современном мире: методология, опыт эмпирического исследования», 16–18 марта 2017 г. – Екатеринбург. Екатеринбург: УрФУ, 2017. – С.437-442.
2. Линченко А.А. Знание о прошлом и историческое сознание молодежи в информационном обществе / А.А. Линченко // Люди и тексты. Исторический альманах. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2014. – № 5. – С.51-82.
3. Лоуэнтал Д. Прошлое – чуждая страна / Дэвид Лоуэнтал; пер. англ. А.В. Говорунова. – СПб.: Издательство «Русский остров», «Владимир Даль», 2004. – 618 с.
4. Шуб М.А. Теоретико-методологические основания культурологического подхода к осмыслению прошлого / М.А. Шуб // Вестник культуры и искусств, 2017. – № 3 (51). – С.61-67.

References

1. Kosobutskaya N.Yu. Pamyat, naslediyе i istoriya v aktualnoy sotsiokulturnoy srede: analiz kontseptsii D. Louyentalya / N.Yu. Kosobutskaya // XX Mezhdunarodnaya konferentsiya pamyati professora L.N. Kogana «Kultura, lichnost, obshchestvo v sovremennom mire: metodologiya, opyt yempiricheskogo issledovaniya», 16–18 marta 2017 g. – Yekaterinburg. Yekaterinburg: UrFU, 2017. – S. 437-442.
2. Linchenko A.A. Znaniye o proshlom i istoricheskoye soznaniye molodezhi v informatsionnom obshchestve / A.A. Linchenko // Lyudi i teksty. Istoricheskij almanakh. Moskva: Institut vseobshchey istorii RAN, 2014. – № 5. – S. 51-82.
3. Louyental D. Proshloye – chuzhaya strana / David Louyental; per. angl. A.V. Govorunova. – SPb.: Izdatelstvo «Russkiy ostrov», «Vladimir Dal», 2004. – 618 s.
4. Shub M.L. Teoretiko-metodologicheskije osnovaniya kulturologicheskogo podkhoda k osmysleniyu proshlogo / M.L. Shub // Vestnik kultury i iskusstv, 2017. – № 3 (51). – S. 61-67.

Paradiuk O.O.,

Post-graduate student of chair of Philosophy, Social Studies and Sociocultural Activity Management,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, lenysa01@gmail.com

Ukraine, Odessa

HISTORICAL CONSCIOUSNESS AND HISTORICAL HERITAGE: FEATURES OF INTERSECTION

D. Lowenthal's concept is distinguished by its originality and originality. D. Lowenthal identifies three main sources of knowledge of the past: memory, history and relics. In this context, he understands memory in its individual manifestation, as a set of memories of an individual about his own life, as well as ideas about the past. This type of knowledge has subjectivity and a small coverage area. History is only partially free of these shortcomings, because its knowledge of the past is due to the serious influence of the present. Relics – tangible traces of the past – do not act as independent sources of knowledge about the past, requiring interpretation. The interpretation procedure itself is also subjective and reconstructive. In addition, relics are subject to both semantic and purely physical erosion over time. Whatever source of knowledge about the past the researcher uses, he inevitably faces the problem of the influence of his own present on the procedure of understanding.

Key words: memory, heritage, history, reminiscence, identity, collective memory.

УДК 745.5(477)

Рублевська Н.В.,

викладач, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
rublevvnv@elr.tnpu.edu.ua

Україна, м. Тернопіль

ХУДОЖНЯ ПРОМИСЛОВІСТЬ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРЕДМЕТ І ДжЕРЕЛА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті висвітлено особливості формування художньої промисловості Тернополя; розглянуто умови розвитку «Текстерно» та Тернопільського фарфорового заводу; проаналізовано виробу та діяльність художників підприємств.

Ключові слова: художники, виробу, промисловість, фарфоровий завод, текстиль, дизайн.

Постановка проблеми. Невпинний бурхливий розвиток науки й техніки на межі 21 століття спричиняє до швидких змін як в галузях виробництва, в суспільному житті, так і в культурі та мистецтві. Промисловість набуває широкого поширення, формується і розвивається художній смак, естетика, «новий стиль».

Відродження втрачених чи забутих етномистецьких традицій у художній промисловості має не тільки соціокультурне, духовне, але й економічне значення. Так, виробу ВАТ «Текстерно» і Тернопільського фарфорового заводу, були відомі не лише в Україні, а й за її межами. А збільшення виробництва творів, постачання їх на вітчизняний і зовнішній ринки неможливе в сучасних умовах без глибокого мистецтвознавчого дослідження цієї проблеми, що в свою чергу вимагає спеціальних методик і відповідних програм.

Для України, яка сьогодні перебуває в стані перманентної кризи, пріоритетність цієї проблеми проглядається досить рельєфно. Єдиним вірним бачиться шлях постачання на зовнішній ринок не сировини, не дешевої продукції художньої промисловості, а саме високомистецьких творів декоративного мистецтва.

Сутність наукової проблеми полягає в необхідності комплексного, системного дослідження та історико-мистецького висвітлення художньої промисловості Тернопільщини як своєрідного культурного феномена. Тернопільщина – це значна територія, що є частиною Галичини і відзначається цільністю і локальними відмінностями у традиційній творчості майстрів.

Сучасний стан характеризується частковим дослідженням Тернопільщини (друга половина 20ст.), але майже цілковитою відсутністю мистецтвознавчих праць стосовно художньої промисловості даного регіону.

Актуальність. Аналіз існуючих досліджень художньої промисловості Тернопільщини приводять до висновку, що головним недоліками їх є: складність узгодження між собою відповідних творчо-виражальних параметрів, обмежене застосування комп'ютерних технологій, неможливість порівняти кінцеві результати, велика частка суб'єктивізму тощо. Все це не сприяє підготовці синтетичних праць з історії українського декоративно-прикладного мистецтва, а саме розвитку художньої промисловості, і вочевидь вимагає створити нову методику. Цікаво, що сучасні можливості комп'ютерних технологій у порівняльному формально-графічному аналізі дво-

рів декоративного мистецтва дають можливість виявити їх історичну та національну специфіку.

Мета наукової роботи полягає у дослідженні розвитку художньої промисловості Тернопільщини другої половини ХХ століття (генезису, історії, типології, художніх особливостей).

Щоб дослідити дану мету потрібно вирішити такі **завдання:**

1. проаналізувати умови розвитку промисловості України;
2. обґрунтувати умови створення та розвитку художньої промисловості («Текстерно», Тернопільський фарфоровий завод);
3. проаналізувати технологію виготовлення виробів;
4. дослідити творчість майстрів дизайнерів;
5. проаналізувати науково-методичну, періодичну літературу, архівну документацію.

Об'єкт дослідження – явища, умови, процеси (політичні, економічні, соціальні), що відбувалися на Тернопільщині в другій половині ХХ століття.

Предмет дослідження – твори-виробу художньої промисловості даного регіону.

Виклад основного матеріалу. Значущість проблеми визначається її теоретичною та практичною складовими. Перша пов'язана з науковою новизною, необхідністю фундаментальних і спеціальних досліджень художньої промисловості. Важливість другої випливає з практичних рекомендацій пов'язаних з організацією творчих майстерень для виробництва продукції декоративного мистецтва за різноманітними напрямками.

Щоб виконати наукове дослідження потрібно визначити вихідні параметри попередніх даних, за допомогою яких вдасться розкрити дану тему.

На розвиток художньої промисловості Тернополя мали вплив економічні, культурні, соціально-побутові події, що відбувалися як в Україні, так і в світі у другій половині ХХ століття. Частково ці питання висвітлені у працях: «Легкая индустрия народа» (Г.В. Дзизь, О.Я. Касьяненко, И.А. Хоменко и др., 1980) [8], «Історія господарства: Україна і світ» (Б.Д. Лановик та ін., 1995) [7], «Індустріальний розвиток західних областей України в період комуністичного будівництва» (Г.І. Ковальчак, 1973) [6], «Історія народного господарства та економічної думки Української РСР» (1978) [5].

Відбудова та розвиток господарства України в пово-

енні роки відбувалися в умовах, коли всі українські землі (крім західних, що залишилися у складі Польщі) опинилися у межах однієї держави. Територія України на кінець 1945 року розширилася до понад 580 тис.км². Складним було демографічне становище. Під час війни, за радянською статистикою, кожен шостий житель загинув, решта була депортована на примусову працю у Німеччину, евакуйована на Схід, заслана до таборів. Протягом 50–60-их років гострої нестачі робочої сили не відчувалося внаслідок відносного аграрного перенаселення, особливо у західних областях.

Господарство розвивалося на основі директивних п'ятирічних планів: п'ятого (1951–1956 рр.), шостого (1956–1960 рр.), сьомого (1961–1965 рр.) [1; 429].

Певні досягнення були у легкій промисловості України: лише за 1959–1965 рр. було споруджено понад 300 нових і реконструйовано більш як 400 підприємств. Освоєно випуск нетканих матеріалів, штучного хутра, трикотажних виробів із хімічних волокон [7; 433].

У 50–90-их роках господарство України, як і світу в цілому, розвивалось в умовах прискорених темпів науки і техніки. На Заході досягнення наукового прогресу спрямовувались на піднесення добробуту населення. В Україні та інших тоталітарних державах у цей період панувала гігантоманія – будувался БАМ, здійснювалася широкомасштабна меліорація, продовольча, енергетична та інші програми. Неefективно, без врахування екологічного фактора, використовувались сировинні ресурси. Україна перетворилася на сировинний придаток тодішнього СРСР [7; 469].

В загальній системі планомірного розміщення продуктивних сил велика роль належала комплексному розв'язанню питань міського і сільського розселення, яке є важливим фактором підвищення ефективності суспільного виробництва, розвитку промисловості, в тому числі і художньої; і позитивно впливає на зближення рівнів матеріального і культурного життя трудящих різних категорій поселень [5; 3].

Завдяки новому промислому, культурному і соціально-побутовому будівництву (1971–1975рр.) процеси урбанізації в західних областях відбувалися досить інтенсивно, швидше, ніж у середньому по республіці [5; 4].

Територіальні зрушення, що відбувалися в розвитку продуктивних сил менш індустріально розвинутих областей республіки (Середнє Придніпров'я, Полісся, західні області УРСР) певним чином вплинули на формування промислових вузлів в деяких старих містах. За роки останніх п'ятирічок багато з них стали центрами з розвинутою енергетикою, промисловістю, транспортом та культурними закладами. Населення таких старих міст як Чернігів, Черкаси, Івано-Франківськ, Тернопіль, Луцьк тощо, які протягом тривалого історичного періоду залишалися малими і середніми, а згодом й сьогодні виконують функції обласних центрів. У дев'ятій п'ятирічці на базі вдосконалення розміщення продуктивних сил продовжувався їх динамічний соціально-економічний розвиток. Тернопіль збільшив своє населення на 36–49% [5; 6].

Про текстильну промисловість УРСР у дев'ятій п'ятирічці в 1978 р. пише М. Дядечко [5]. Текстильній промисловості поряд з іншими галузями легкої індустрії

належить важлива роль у забезпеченні піднесення матеріального і культурного життя трудящих. Текстильна промисловість на Україні як індустріальна галузь народного господарства по суті була створена тільки в роки будівництва соціалізму. В дореволюційний період вона була технічно відсталим виробництвом, яке залежало від іноземного капіталу [5; 8]. У період дев'ятої п'ятирічки було повністю завершено будівництво Тернопільського бавовняного комбінату. Важливу роль у збільшенні виробництва тканин відіграло використання досягнень науково-технічного прогресу. Його основними напрямками в текстильній промисловості республіки було впровадження нової техніки, вдосконалення конструкцій і модернізація діючого устаткування, освоєння нових полімерних матеріалів, поліпшення їх властивостей у процесі переробки, вдосконалення технології обробки сировини й напівфабрикатів [5; 9].

Майже всі джерела розглядають лише поверхнево особливості художньої промисловості. Переважно в них звертається увага на економічний розвиток того чи іншого виробництва, тобто що заплановано на першу, другу, третю і п'ятирічку, як їх виконано, як проводиться робота по вихованню молоді і тому подібне.

Проте є й деякі матеріали, які висвітлюють й інші важливі для нас питання, так наприклад, історію Тернопілля, заснування ВАТ «Тектерно», Тернопільського фарфорового заводу, їх виробу, колір та підбір зображення на них, містять «Історія господарства: Україна і світ» (Лановик Б.Д. та ін., 1995) [7], «На благо народа» (Град Н.Е., 1976) [4], «Історія Тернопілля. Наш край з найдавніших часів до наших днів» (Букавин І.Я., 2004) [1], «Вільне життя», 2005 [3].

Тернопіль – один з індустріальних і культурних центрів Радянської України. До 1939 року всю промисловість міста склали декілька кустарних майстерень. У післявоєнний час після відновлення на Тернопільщині радянської влади її головними завданнями протягом перших післявоєнних років стали відбудова зруйнованого під час війни, завершення радянзації та боротьба з українськими націоналістами. В другій половині 1950-их – першій половині 1960-их рр., у роки хрущовської «відлиги» на батьківщину змогли повернутися десятки тисяч репресованих. Спостерігалось деяке поживлення культурно-мистецького життя. Саме в ті роки розкрився поетичний талант нашого земляка Степана Будного. Завдяки його однойменній поезії широко починає використовуватися така назва нашого краю, як Тернопілля. Протягом 1959–1966-их рр. Внаслідок кількох адміністративно-територіальних реформ то зникали, то з'являлися нові райони області.

Наприкінці 1960-их у 1970-ті рр. зміцнюється промисловий потенціал Тернопільської області, її сільськогосподарське виробництво. В цей час прокидається інтерес до історії рідного краю, пам'ятних місць, його природи. У 1960–1970-ті рр. Створюється чимало краєзнавчої літератури, пишуться путівники по нашому краю [1; 81-86].

Сучасний промисловий потенціал Тернополя – десятки виробничих об'єднань, заводів, фабрик. Будівництво Тернопільського бавовняного комбінату було розпочато в 1965 році. Вже через три роки комбінат почав випускати першу продукцію. В 1973 році – вступив в ряд дію-

чих. Це одне з найбільших текстильних підприємств України. Його виробнича площа – 20 га, де розміщені прядильна, ткацька і обробна фабрики. Випускаюча продукція – набивні, гладкофарбовані, відбілені бавовняні тканини. Асортимент – сатин, ситець, бязь [10].

В 1988 році Тернопільському об'єднанню «Текстерно» виповнилось 20 років. Більше 400 споживачам вже постачали гарні, високоякісні і різноманітні бавовняні і суміжні тканини, що відповідали останнім тенденціям і вимогам моди, які користувалися попитом на внутрішньому і міжнародному ринку. Асортимент продукції включав 24 артикули: ситець, сатин, бязь, мадаполам, репс, тканини для пошиття блузок («Бірюса», «Надія», «Росинка»), суконь і костюмів («Гаврош», «Вікторія», «Юність») тощо. Асортимент бавовняних тканин різноманітний за призначенням і становлять наступні основні групи: білизняну, сукняну, сорочкову, одягову.

Гладко фарбовані тканини оформлялися в модній кольоровій гамі і зберігали свіжість на весь період. У малюнках для молодіжного одягу проглядалися риси плакатності і декоративності. Досягнуто це за рахунок великих площин кольору і введення в композицію малюнка все можливих написів і вітчизняної символіки. Для платтяних тканин характерні малюнки квіткового спрямування, а для білизняних – дрібні малюнки. Легкі прозорі блузочні тканини оформлені малюнками під гіпюр, мереживо, вишивку, з м'якими перламутровими відтінками. Колектив підприємства не зупинив творчих пошуків – вдосконалювалася структура тканин, використовувалися нові технологічні прийоми, покращувалася якість продукції. Для створення нового асортименту бавовняних тканин використовували багатокомпонентні пряжі: бавовна з шерстю, віскозою, синтетичними волокнами та ін. [9].

На сьогоднішній день ВАТ «Текстерно» – єдиний комбінат, який зберіг повний виробничий ланцюг: прядіння, ткацтво та друк тканин. Однією із складових підвищення технологічного рівня виробництва на комбінаті є повна його реконструкція та модернізація.

Першим етапом модернізації з жовтня 2002 року став перехід від всім відомого ще з радянських часів «тернопільського ситця» шириною 95 см до більш «важкої» бязі шириною 150 см.

Запуск цієї нової технологічної лінії відбувся в вересні 2003 року, а вже у квітні наступного року, дизайнерські студії «Текстерно» презентували нову колекцію тканин, яка складається більш ніж з 55 малюнків. Особлива увага у виробництві тканин приділяється розробці нових дизайнів. У Києві відкрито оптово-роздрібний магазин «Текстиль Тернопілля», в якому виставлено нову колекцію тканин 2004 року, виготовлених на Об'єднанні «Текстерно» за останні два роки. Колекція складається з трьох ліній – «Оновлена класика», «Нова хвиля» та «Дитяча». Перша лінія – це абсолютно новий погляд на традиційні квіткові мотиви у дизайні тканин. Гама колористик, використаних у малюнках, відзначається багатством комбінацій і насиченістю кольору. Друга – поєднує в собі з одного боку стриманий дизайн, а з іншого – абстрактний концептуалізм, вона відповідає новітнім тенденціям (абстрактна геометрія, локальні кольори та етнічні мотиви).

Особливе місце в колекції посідає «Дитяча лінія». Спектр дизайну дитячих тканин широкий і різноманітний та розрахований на всі вікові групи – від немовлят до підлітків.

Маючи позитивні результати першої модернізації комбінату, керівництво комбінату прийняло стратегічне рішення – першими на Україні розпочати випуск тканин шириною до 240 см з різними фізико-механічними параметрами. Раніше, устаткування, яке працювало, дозволяло випускати тканини шириною до 150 см. Саме тому наступним кроком стала глобальна модернізація більшості технологічних ліній з липня 2004 року.

Сьогодні тернопільськими тканинами все більше цікавляться у Європі та Азії. Уже здійснюються поставки до Словаччини, країн Прибалтики, у перспективі – Польща, Угорщина та ін. [3].

Про Тернопільський фарфоровий завод і його виробу коротко можна дізнатись з «Каталогу виробів» (1986) [11]. Тернопільський фарфоровий завод введений в експлуатацію в 1964 році. Він спеціалізувався по випуску чайних і кофейних сервізів, пізніше сувенірних виробів. Восьма, дев'ята, десята, одинадцята п'ятирічки були роками інтенсивного росту виробництва, технічного переоснащення, розширення виробничих площ.

В десятій і одинадцятій п'ятирічках одним з важливих напрямів діяльності колективу заводу стала планомірна і цілеспрямована робота зі збільшення асортименту, підвищення художнього рівня продукції. Вироби переважно виготовлялися на механізованих лініях методом формовки і лиття, обпалювалися у швидкісних печах, оформлялися різними методами підглазурного і надглазурного декорування. У формах і малюнках заводські художники гармонійно поєднували традиції мистецтва з сучасними естетичними вимогами.

Розробка нового асортименту виробів ведеться на основі аналізу споживчого попиту із врахуванням сучасних тенденцій і класичних традицій в області створення форм і декору.

Асортимент виробів фарфорового заводу різноманітний: це і чайні, кофейні, столові сервізи, чашки з блюдечками, кружки, подарунково-сувенірні набори. Той чи інший виріб має свою форму і певний малюнок. Надзвичайно різноманітний характер колориту зображень, який відображає задум художників-дизайнерів, переважно це були рослинні і тваринні мотиви. Вони у своїх виробках прагнули передати особливості української нації, свят, дитячі інтереси. Це можна побачити вже у самих назвах: сервіз чайний форма «Карпати», «Світанок» (автор форми Спиця В.Г., автор малюнку Терещук М.П.), сервіз чайний форма «Трембіта», «Білі горохи» (автор форми Спиця В.Г., Горолук В.М., автор малюнку Тарасенко П.П.), сервіз чайний форма «Трембіта», «Сіточка» (автор форми Спиця В.Г., Горолук В.М., автор малюнку Ткачук Л.Ф.); сервіз чайний форма «Трембіта», «Буковина» (автор форми Спиця В.Г., Горолук В.М., автор малюнку Спиця В.Г.), сервіз чайний форма «Ранок», «Народний візерунок» (автор форми і малюнку Тарасенко П.П.), сервіз кофейний форма «Медобори», «Мелодії Карпат» (автор форми Горолук В.М., автор малюнку Костенко Л.М.); кружки «Їжак», «За грибами», «Квіти», «Білочка», «Пісня» (автор форми Горолук В.М., автор

малюнку Терещук М.П.); сувенірно-подарункові вироби: ваза декоративна «Слава праці» (автор форми Тарасенко П.П., автори малюнку Ткачук Л.Ф., Горюнок В.М.), штоф подарунковий «Тернопіль» (автор форми і малюнку Колесник В.П.) тощо [11].

Висновок. Таким чином, дослідження націлене на вдосконалення існуючих методик та розробку нових методів і підходів; проведення комплексного системного вивчення видів художньої промисловості Тернопільщини, як своєрідного явища, що має практичне значення. Усе це в комплексі становить актуальність проблеми.

Література

1. Бридун С. Усі кольори мрії: Товари Тернопільського фарфорового заводу з фестивальною символікою // Ровесник, – 1985. – 10 січня.
2. Букавін І.Я. Історія Тернопілля. Наш край з найдавніших часів до наших днів. – Тернопіль: 2004. – 104с.
3. Гошій І. «Текстерно»: друге народження // Вільне життя. – 2005. – 2 лютого. – С.4.
4. Град Н.Е. На благо народа. – К.: Техніка, 1976. – 54с. (С.8, 21, 39).
5. Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. Респ. міжвідом. збірн. Вип. 12. – К.: наукова думка, 1978. – С.3-7, 8-12.
6. Ковальчак Г.І. Індустріальний розвиток західних областей України в період комуністичного будівництва. – К.: Наукова думка, 1973. – 123 с. (С.29, 35, 40-41, 93-94, 103-104).
7. Лановик Б.Д. та ін. Історія господарства: Україна і світ. – К.: Вища школа, 1995. – 479с.
8. Легкая индустрия народа / Г.В. Дзизь, О.Я. Касьяненко, Н.А. Хоменко и др. Под общ. ред. Г.В. Дзизь. – К.: Техніка, 1980. – 155с. (С.81).
9. Тернопольское объединение «Текстерно» / Ред. Л. Радченко. – Рекламне агентство «Ракурс», 1990.

10. Тернопольский ордена трудового красного знамени Хлопчатобумажный комбинат имени 60-летия Великой Октябрьской социалистической революции / Отв. За выпуск А.И. Яковенко. – К.: Реклама, 1986.

11. Тернопольский фарфоровый завод: Каталог изделий / Отв. За выпуск А.К. Напасный. – Львов: Облполиграфиздат, 1986.

References

1. Brydun Ye. *Usi kolory mriyi: Tovary Ternopil's'kogo farforovogo zavodu z festyval'noyu symbolikoju* // *Rovesnyk* – 1985. – 10 sichnya.
2. Bukavyn I.Ya. *Istoriya Ternopillya. Nash kraj z najdavnishy'x chasiv do nashy'x dniv*. – Ternopil: 2004. – 104s.
3. Goshij I. «*Teksterno*»: *druge narodzhennya* // *Vil'ne zhy'ttya*. – 2005. – 2 lyutogo. – S.4.
4. Grad N.E. *Na blago naroda*. – K.: *Tekhnika*, 1976. – 54 s. (S.8, 21, 39).
5. *Istoriya narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoyi dumky' Ukrainy'koyi RSR, Resp. mizhvidom. zbirn. Vy'p. 12*. – K.: *naukova dumka*, 1978. – S. 3-7, 8-12.
6. Koval'chak G.I. *Industrial'nyj rozvyto'k zachidny'x oblastej Ukrainy' v period komunisty'chnogo budivnytstva*. – K.: *Naukova dumka*, 1973. – 123 s. (S.29, 35, 40-41, 93-94, 103-104).
7. *Lanovy'k B.D. ta in. Istoriya gospodarstva: Ukrainy i svit*. – K.: *Vy'shha shkola*, 1995. – 479 s.
8. *Legkaya y'ndustry'ya narodu / G.V. Dzy'z', O.Ya. Kas'yanenko, Y.A. Homenko y' dr. Pod obshh. red. G.V. Dzy'z'*. – K.: *Tekhnika*, 1980. – 155 s. (S.81).
9. *Ternopols'ke obedinenie «Teksterno» / Red. L. Radchenko*. – *Reklamne agentstvo «Rakurs»*, 1990.
10. *Ternopolskij ordena trudovogo krasnogo znameniy Hlopchatobumazhnyj kombinat imeni 60-lettya Velikoj Oktyabr's'koj socialisticheskoy revolucii / Отв. За выпуск А.И. Яковенко*. – К.: *Reklama*, 1986.
11. *Ternopolskij farforovyj zavod: Katalog izdelij / Отв. За выпуск А.К. Напасный*. – *L'vov: Oblpoligrafizdat*, 1986.

Rublevska N.V.,

Lecturer at the Department of Fine Arts, Design and the Teaching Methodology
of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, rublevnv@elr.tnpu.edu.ua

Ukraine, Ternopil

ART INDUSTRY OF TERNOPIL REGION OF THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY: SUBJECT AND SOURCES OF SCIENTIFIC RESEARCH

The article highlights the peculiarities of the formation of the art industry of Ternopil; the conditions of development of «Texterno» and Ternopil porcelain factory are considered; products and activity of artists of enterprises are analyzed.

Key words: artists, products, industry, porcelain factory, textile, design.

УДК 17.026.4:1 (091)

Семикрас В.В.,

*к. філос. н., доцент кафедри української філософії та культури філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,*

Україна, м. Київ

ЕКЦИСТЕНЦІЙНІ ВИМІРИ В ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті розглядається особистість Григорія Савича Сковороди, яка має важливе значення для історії української філософської думки. В його світогляді відбилися всі головні особливості вітчизняної філософії. Життя Сковороди було сповнене різких змін, він часто змінював і рід занять і місце проживання, а в кінці життя і зовсім почав мандрувати територією Наддніпрянської України, зупиняючись у своїх друзів і дотримуючись аскетичних правил. При цьому, незмінним лишився його філософський погляд на щастя та самопізнання. Саме це, а також любов Сковороди до викладу своїх філософських поглядів в формі діалогів, пізніше створили йому славу «українського Сократа». В результаті, Г.С. Сковорода в смиренному образі аскетичного мандрівника зумів стати одним з найвпливовіших українських людей XVIII століття.

Під час розгляду основних життєвих та світоглядних аспектів українського вченого були використанні емпіричні та теоретичні методи дослідження.

Ключові слова: аскетизм, символіка, Біблія, самопізнання, щастя.

Постановка проблеми. Особливість творчої поведінки Григорія Сковороди, яка потім відбилася і на характері його філософського вчення, полягала в тому, що при негативному відношенні до світу, що грузнув в користолобстві, він обрав таку позитивну форму боротьби зі злом, при якій центр тяжіння з області критики політичних відносин в суспільстві був переміщений в сферу освіти, культури і моралі. При цьому його власний спосіб життя повністю співпадав з тим вченням, яке він сам проповідував.

Метою даної роботи є показати унікальність вчення Г.С. Сковороди, основні ідеї якого він прагнув реалізувати у своєму житті. Дається характеристика праць філософа, які підтверджують єдність його філософії та життя.

Виклад основного матеріалу. Г.С. Сковорода народився на Полтавщині в незаможній козацькій родині. Кілька років він навчався в Києво-Могилянській академії, потім перебував у придворній капелі в Петербурзі. У складі посольської місії був кілька років в Угорщині. Після повернення працював викладачем – спочатку в Переяславській семінарії, а потім в Харківському колегіумі. За роки, витрачені на навчання і викладання, у нього не тільки накопичувався життєвий досвід, але й формувалося усвідомлене ставлення до світу, його проблем. Придбання життєвого досвіду і формування світогляду відбувалося під дією поєднання двох взаємодоповнюючих чинників: його багатосторонньої обдарованості з однієї сторони, і різко мінливих соціальних обставин – з іншої. Своєрідність історичного моменту полягала в тому, що це був час звільнення від феодального гніту і первинного накопичення капіталу, що супроводжується «моральним розбещенням, користолобством, жадібністю, духовною зпущеністю» [5, с.46].

Освіченість Сковороди була достатньо широка: його знання античних авторів було для України XVIII століття винятковим. З давніх авторів він добре знав Платона, Арістотеля, Епікура, Філона, Плутарха, Цице-

рона, досліджував отців Церкви, а також інших мислителів які мали безумовний вплив на європейську філософію XV–XVIII ст. (Микола Кузанський, Дж. Бруно, Спіноза).

Варто зазначити, що філософська і богословська ерудиція Сковороди була достатньо ґрунтовна, адже «навіть при поверхневому ознайомленні з творами Сковороди відчувається його безперечна оригінальність... в тому, що він завжди самостійно продумує свої ідеї» [2, с.56].

Особливість творчої поведінки Григорія Сковороди, яка потім відбилася і на характері його філософського вчення, полягала в тому, що при негативному відношенні до світу, що грузнув в користолобстві, він обрав таку позитивну форму боротьби зі злом, при якій центр тяжіння з області критики політичних відносин в суспільстві був переміщений в сферу освіти, культури і моралі. При цьому його власний спосіб життя повністю співпадав з тим вченням, яке він сам проповідував.

Сковорода стає одним з тих мандрівників, які живуть милостинею і гостинністю. Він вчив, що кожна людина повинна вибирати життєвий шлях і слідувати йому до смерті і своїм прикладом доводить що це можливо. «Велич цього кроку настільки величезна, що Сковорода у своїй скромності сміливо може бути зіставлений з двома іншими героїчними типами філософів – з Джордано Бруно і з Сократом» [5, с.140]. Сковорода досить великий вже тим, що в деяких відносинах був життєво подібний Сократу. Сучасники Сковороди і ті, хто чули про нього з розповідей, були враженні і здивовані живим явищем сократичного духу у Сковороди.

Сенс мандрівки завжди залишається для нього високим і «логічним». Подорож для нього – добровільний подвиг відмови від тих звичайних умов життя, які заважають внутрішньому його духу.

Культурна діяльність Сковороди розкривається в трьох основних напрямках: написання філософських, богословських і літературних творів, морально-релігійне листування з численними друзями і знайомим і, нарешті,

усна проповідь і живі бесіди з народом. Твори Сквороди можна поділити на два блоки: пісні, вірші, переклади, байки з одного боку, з іншого – твори філософського та богословського спрямування.

У 50–60 роки XVIII віку Скворода створює в основному літературні твори. Він написав близько 50 пісень і віршів, створив цикл байок під назвою «Байки Харківські», зробив переклади ряду античних мислителів. У своїх творах на протигагу моралі основаному на багатстві і владі, Григорій Скворода прославляє людину «Малих бажань» і обмежену матеріальними благами.

Байки Сквороди за своїм ідейним змістом служать як би прелюдією до його філософської творчості. Уже в байках звучить один з його головних філософських принципів. Його суть полягає у визнанні законними та етичними тільки тих потреб і прагнень людини, які відповідають природній, а не соціальній відмінності людей. Мораль його байок часто перевищує їх безпосередній сюжет: «Світло й тьма, тління і вічність, віра і безчестя – світ цей і потрібні одне для одного. Хто тьма – хай буде пітьмою, а син світла – да буде світло. Від плодів їхніх розпізнаєте їх» [4, с.91].

Виятковий інтерес постають перед читачем твори Сквороди, які несуть філософський і богословський характер. У них він намагається зафіксувати результати всього свого життєвого досвіду, висловити свої найвагоміші думки і через них долучити інших до того високого і творчого погляду на життя, який роками вироблено їм у боротьбі з самим собою і з пануючими типами світогляду. Систематичний виклад поглядів Сквороди є вельми складне завдання в зв'язку з тим, що стиль його філософування принципово не містив ніякої суворой системи. У головних його творах, написаних в діалогічній формі, постійно знаходяться протиріччя, несумісні одна однієї точки зору, недовомовленості і неясності у визначенні найважливіших понять і принципів. Саме тому у дослідників творчості Сквороди немає єдності в інтерпретації та оцінці головних положень його світогляду. Діалоги Г.С. Сквороди пройняті внутрішньої діалектикою, духовними зіткненнями і пошуками, якими було наповнене його життя. Важливою рисою світогляду Г.С. Сквороди є виділення в особливий символічний світ Біблії. Його діалоги до межі насичені образами Біблії, які завжди відіграють першочергову роль, хоча і роблять сприйняття його текстів дуже важким для сучасних читачів. Біблія у нього виступає в ролі особливої сфери реальності. Біблія виявляється тією універсальною символічною мовою, за допомогою якої можна домогтися правильного розуміння смислів буття і прийти до істинного пізнання себе самого. У центрі філософських пошуків Сквороди знаходиться проблема людини, в цьому контексті український мислитель наближається до релігійного антропоцентризму, який був характерний для всієї української філософії XIX – початку XX ст. У діалозі «Нарцис» Скворода проводить відмінність між емпіричною людиною і «справжнім чоловіком», яких приховується в кожному з нас. Найважливіше завдання кожного – це пройти шляхом самопізнання до відкриття в собі істинної людини. Це самопізнання Скворода розуміє не як раціональний, а швидше як містичний акт, як «пізнання» через віру. Його підсум-

ком є містичне злиття з Богом і «воскресіння», тобто перетворення людини, подібне тому процесу, який в православній містиці ісихастського зразку відповідає терміну «обоження» людини. Г.С. Скворода дає свою власну версію містичної антропології, в рівній мірі характерною як для ісихастів, так і для деяких німецьких філософів XIV–XVI ст., від Екхарта до Н. Кузанського і Я. Беме. Найбільш виразною рисою антропологічної концепції Сквороди є активне використання поняття «серця». «Серце» – це глибокабожественна сутність кожної людини. При використанні цього поняття акцент робиться на цілісності і містичній невимовності зазначеної суті, який підпорядковані як всі зовнішні прояви особистості, так і її основні «сили» – розум, воля, почуття: «...справжня людина є серце в людині, глибоке ж серце і одному тільки Богу пізнаване є ніщо інше, як думок наших необмежена безодня...» [4, с.162]. Надалі поняття серце – саме в цьому сенсі як відображення істинної цілісної сутності людини, об'єднує його з Богом, – стане одним з найчастіше згадуваних в українській філософії.

Відаючи літературній та вчительській діяльності, Г.С. Скворода аж ніяк не забував свого основного життєвого рішення і продовжував вести аскетичний та мандрівний спосіб життя. Йшли роки, десятиліття, а Скворода все мандрував по своїх друзях несучи їм свої ідеї. Основна мета його життя – «нова земля не мертвих, а живих людей» [4, с.198].

Під час розгляду основних життєвих та світоглядних аспектів українського вченого були використанні загальнонаукові методи дослідження, а саме: емпіричні (спостереження та опис) та теоретичні (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, пояснення).

У 1788 р, вже майже перед смертю, він пише: «Мнози глаголют, что делает в жизни Скворода, чем забавляется? Аз же о Господе радуюсь. Веселюся о Бозе Спасителе моем» [4, с.198]. Очевидно, що життя цієї людини справляло величезне враження на сучасників: «І добра і худа слава поширилася про нього по всій Україні і далі, вірші його робилися народними піснями. У його краю багато його вислови увійшли в прислів'я» [4, с.201].

Висновки. Г.С. Скворода належав до філософів, які наполягали на нерозривній єдності філософії і життя і для яких філософування було природним виразом їхніх життєвих пошуків. Дану якість можна вважати однією з характерних рис філософської традиції в Україні. Для Сквороди це безпосередня єдність містичного філософування і безпосередніх містичних переживань, про наявності яких в його житті свідчили і писали його учні. Таким чином Г.С. Скворода в смиренному образі аскетичного мандрівника зумів стати одним з найвпливовіших українських людей XVIII століття.

Література

1. Введенський А. Доля вітчизняної філософії. М.: Типо-літогр. III-ва І.Н. Кушнерьов, 1898. 43 с.
2. Зіньківський В.В. Історія російської філософії. Ленінград: ЕТО, 1991. Т. 1, Ч. 1.221 с.
3. Вітчизняна філософська думка XI–XVII ст. і грецька культура: зб. науч. тр. / АН України. Ін-т філософії; редкол.: В.М. Нічик і ін. Київ: Наук. думка, 1991. 340 с.
4. Скворода Г.С. Соч.: в 2 т. М., 1973. Т. 1. 511 с.
5. Ерн В. Григорій Савич Скворода. Життя і вчення. М.:

товариство друкарні А.І. Мамонтова, 1912. 342 с.

References

1. Vvedens'kyy A. Dolya vitchyznyanoyi filosofiyi. M.: Typo-litohr. T-va I.N. Kushner'ov, 1898. 43 s.
2. Zin'kivs'kyy V.V. Istoriya rosiys'koyi filosofiyi. Leninhrad: EHO, 1991. T. 1, CH. 1.221 s.

3. Vitchyznyana filosof's'ka dumka XI-XVII st. i firts'ka kul'tura: zb. nauch. tr. / AN Ukrayiny. In-t filosofiyi; redkol.: V.M. Nichiyk i in. Kyiv: Nauk dumka, 1991. 340 s.
4. Skovoroda H.S. Soch.: v 2 t. M., 1973. T. 1. 511 s.
5. Ern V. Hryhoriy Savych Skovoroda. Zhyttya i vchennya. M.: tovarystvo drukarni A.I. Mamontova, 1912. 342 s.

Semykras V.V.,

Ph.D. in Philosophy, Associate Professor of the Department of Ukrainian Philosophy and Culture of the Philosophy Faculty Taras Shevchenko National University of Kiev,

Ukraine, Kyiv

EXISTENTIAL DIMENSIONS IN THE LIFE AND CREATIVE WORKS OF HRYHORII SKOVORODA

The article examines the personality of Hryhoriy Savych Skovoroda, which is important for the history of Ukrainian philosophical thought. His worldview reflected all the main features of domestic philosophy.

His philosophical view of happiness and self-knowledge remained unchanged. It was this, as well as Skovoroda's love for presenting his philosophical views in the form of dialogues, that later gave him the fame of «Ukrainian Socrates». As a result, GS Frying pan in the humble image of an ascetic traveler managed to become one of the most influential Ukrainian people of the XVIII century.

Empirical and theoretical research methods were used during the consideration of the main life and worldview aspects of the Ukrainian scientist.

Key words: *asceticism, symbolism, Bible, self-knowledge, happiness.*

Psychology

УДК 378.091.321:159.923.2-057.875

Виноградова Т.І.,

ст. викладач кафедри загальноєкономічної підготовки
Херсонського державного аграрного-економічного університету, Fizkultura2018@ukr.net

Україна, м. Херсон

РОЛЬ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ
У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

У статті на основі аналізу науково-методологічної та психолого-педагогічної літератури розглядається вплив викладача вищого навчального закладу на професійне становлення особистості фахівця, формування професійних, світоглядних і громадських якостей особистості здобувача вищої освіти.

Ключові слова: особистість, освіта, здобувачі вищої освіти, розвиток особистості, життя та професійна компетентність.

Постановка проблеми. З огляду на кризовий стан економіки країни є важливою й актуальною проблема покращення якості вищої освіти. Для вирішення цього питання необхідно залучити високоінтелектуальну, здібну, креативну студентську молодь.

На сьогоднішній день виховання студентів залишається одним із пріоритетних напрямків організаційно – виховної роботи у Херсонському державному аграрно-економічному університеті. Кожен навчальний заклад вищої освіти має забезпечувати найсприятливіші психолого-педагогічні умови для всебічного самовдосконалення та самореалізації кожного здобувача вищої освіти, реалізації ним своїх прагнень, інтересів, потреб, нахилів і можливостей.

Фахівці у галузі вищої освіти акцентують свою увагу на гуманізації всіх сфер суспільного життя, яка детермінує більші вимоги до виховного процесу у вищих навчальних закладах.

Викладач вищої школи в Україні має виступати не тільки як «передавач» навчально-професійних знань. Згідно дидактики вищої школи, навчання крім реалізації освітньої функції, має носити ще розвивальний та виховний характер. Потрібно не просто передавати знання, їх необхідно підтверджувати фактами, прикладами, своєю поведінкою, відношенням до справи та колег, зіставляти альтернативні підходи, вмінням вирішувати складні життєві, а інколи і конфліктні ситуації. Саме в особі викладача, який має бути наставником, взірцем, прикладом для здобувачів вищої освіти, студенти зможуть отримати відповіді на всі свої запитання для подальшого самовдосконалення.

В умовах соціально-економічних змін у нашій державі перед викладачами вищих навчальних закладів завжди постає важливе завдання – підготовка висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців, майбутніх спеціалістів і управлінців економічної, соціальної, культурної та інших галузей нашого суспільства. Професійне становлення особистості фахівця є процесом складним та довготривалим. Розвиток суспільства, науки, техніки, культури та мистецтва вимагає формування професійних, світоглядних і громадських якостей особистості студента на етапі його професіоналізації. Важливу

роль у формуванні професійних та життєво важливих компетенцій студента у процесі його професійного становлення відіграє саме викладач ВНЗ. Адже він є суб'єктом загально-соціальної, навчальної, виховної та організаційної діяльності, який формує професійні якості майбутніх фахівців, а інколи і світогляд.

Аналіз останніх публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури виявив, що особистості викладача ВНЗ у процесі формування засобами навчальних дисциплін присвячена велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних досліджень.

Вимоги до особистості викладача ВНЗ у структурі його професійної компетентності розглядали І. Зязюн, Н. Волкова, О. Котенко, А. Кузьмінський та ін. Аналіз шляхів впливу викладача ВНЗ на розвиток особистості студента здійснено у наукових працях Л. Спіріна, С. Вітвицької, О. Бондаревської, А. Капської, В. Гриньової та ін. [1, 2, 3].

На сьогоднішній день від сучасного випускника вищого закладу освіти очікують розвиненого інтелекту, здатності до постійного саморозвитку та самовдосконалення, креативності, ініціативності, спрямованості на професійну компетентність, реалізацію власного інтелектуального, духовного, професійного потенціалів. Отже, в умовах реформування системи вищої освіти важливого значення набуває пошук та забезпечення соціально-педагогічних умов формування професійних якостей та психологічних властивостей здобувачів вищої освіти.

Ефективність і результативність навчально-виховного процесу у вищій школі у вирішальній мірі залежить від викладача та студента, від їх сумісної діяльності, взаємодії. Процес навчання у ВНЗ відбувається за схемою «Від особистості викладача – до особистості студента». Цей процес є взаємодією особистостей, де основним засобом впливу викладача є він сам не тільки як спеціаліст, а і як особистість. На викладача вищого навчального закладу покладено безліч різноманітних завдань відповідно до його посадових обов'язків, основними функціями яких є виробництво, передача та розповсюдження знань.

Серед великої кількості наукових досліджень переважне проблематика, що стосується переважно тем, котрі

розкривають вплив викладача на студента у контексті пошуків найефективнішої методики викладання, психолого-педагогічних підходів у роботі із студентами, врешті проблем пов'язаних із підготовкою викладача-фахівця вищої школи. Навчання і виховання можуть бути повноцінними лише тоді, коли вони є взаємними, коли навчається і виховується не лише студент, а й викладач. Педагогічний процес розглядається як спільна діяльність, діалог рівноправних учасників і таким чином переводиться на рівень міжособистісних стосунків.

Теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, дає можливість стверджувати, що недостатньо висвітлено вплив особистості викладача на формування професійної культури майбутніх фахівців.

Мета статті. У нашій статті ми розглянемо вплив викладача Херсонського державного аграрно-економічного університету на професійне становлення особистості фахівця.

Виклад основного матеріалу. Викладач виступає посередником між студентами та навчальним матеріалом, засвоєння цього матеріалу відбувається безпосередньо у процесі навчання, тому викладач повинен бути готовим до виконання ролі радника, помічника, консультанта, комунікатора, партнера. Очевидно, що особистість людини залежить від виховання, від того, які цінності буде закладено в неї. Найбільший вплив на характер людини справляє родина, але не менш важливий, а в деяких випадках навіть більш значний вплив здійснює викладач.

Викладач – це основна фігура педагогічного процесу, його особистий приклад – могутній фактор виховного впливу. Завдяки спілкуванню зі студентами викладач виховує їх не тільки словом, а й усіма якостями своєї особистості. Вплив авторитету педагога на студентів залишає відбиток на все життя. Тож, саме на викладачі лежить відповідальність за те, яким буде наше наступне покоління, тому дуже важливо знати яким має бути сам викладач, для того щоб виховати гідну людину суспільства. Успішному виконанню таких завдань сприяє наявність у нього таких якостей як схильність до лідерства, готовність прийти на допомогу, доброта, вміння активізувати почуття відповідальності. Від того наскільки викладач володіє навчальним матеріалом, залежить якість його пояснення, його змістовність, логічна стійкість, насиченість деталями та фактами, зацікавленість до вивчення. Ерудований викладач знає нові наукові ідеї і вміє доступно донести їх до студентів. Викладач, який вільно володіє практичною стороною знань, позитивно впливає на формування умінь та навиків здобувачів вищої освіти.

Педагогічна діяльність – це окрема сфера діяльності, яка висуває вимоги, аналогічні вимогам, які вимагаються до інших професій. Тому слід сказати, про необхідність дотримуватись професійної придатності педагогічних працівників: наявність нормального фізичного та психологічного стану здоров'я, якісних мовних даних, врівноважена нервова система, здатність витримувати сильні нервові подразнення, проявляти витримку у складних ситуаціях. До особливих якостей відносяться: схильність до роботи з «дітьми» юнацького віку, комунікабельність, тактовність, спостережливість і організаторські здібності. Крім високого ідейно-творчого рівня всього

навчального процесу, дуже велике значення має сила прикладу викладача, як людини і педагога. Той, хто взяв на себе відповідальність і сміливість піднятися на трибуну ВНЗ, брати участь у підготовці спеціалістів, повинен бути завжди на рівні вимог, які визначаються Положенням про викладача вищого навчального закладу. Кожне заняття: лекція, семінарське, практичне чи лабораторне заняття, консультація повинні залишатися у пам'яті студентів. Здобувач вищої освіти повинен бачити у викладачах живе, творче використання психолого-педагогічних знань.

Для аналізу ставлення студентів до викладачів було проведено анкетування серед здобувачів вищої освіти аграрного факультету ХДАЕУ, з метою з'ясувати чинники, які впливають на формування образу викладача вищої школи у студентському середовищі, притаманні йому позитивні і негативні якості, а відтак конструювання його ідеального образу очима студентів.

Для виконання поставленого завдання було застосовано метод міні-анкетування. Матеріали анкетування є основою для аналізу, яким бачать викладача студенти. На питання «Чи траплялось Вам зустрічати викладача, який залишив згадку про себе на все життя?» 87,1% відповіли «так», 12,95% – відповіли «ні». На питання анкети «Чи може бути поведінка викладача прикладом для студента?» 77,4% – відповіли «так», 22,6% – відповіли «ні». Аналізуючи відповіді студентів, можна зробити висновки, що більша частина студентів ставиться з повагою до викладачів.

Гуманізація освіти передбачає концентрацію навчального процесу не тільки на навчальній дисципліні, а на особистості студента, його професійне ставлення та особистісне зростання, для цього сам викладач повинен мати високий рівень професіоналізму, який залежить від його професійної педагогічної спрямованості. Для досягнення майстерності необхідності не тільки мати практичні навички і уміння, а й знання педагогічних та психологічних закономірностей. Лише тоді викладач буде спроможним черпати у самій природі людини засоби виховного впливу. За результатами опитування на питання: «Які вимоги до викладача висувають студенти на перше місце?» 70,9% – «вміння спілкуватись зі студентами», 22,5% – «добре знати свій предмет». На питання «Які властивості викладача цінують студенти?» 51,61% – «вміння відчувати студента», 32,2% – «людяність», 9,7% – «вміння керувати своїми емоціями».

Викладач у системі освіти це не просто педагог, а насамперед людина, на яку покладається висока відповідальність навчити і сформувати особистість, яка у свою чергу буде навчати і формувати інші особистості. Викладач, який володіє педагогічною майстерністю має індивідуальний стиль. Це педагогічний талант, який може бути різним за глибиною, але він повинен бути. Якщо людина не придатна до педагогічної діяльності, то там нема можливості розвивати талант, якого споконвічно не було.

Індивідуальність включає мистецтво викладача, яке проявляється у здібностях організувати роботу, знаходити контакти, мати інтонацію у спілкуванні, вміти оперативно вирішувати різні складні, нестандартні ситуації, вміти об'єктивно оцінювати знання студентів, вміти

правильно знаходити шляхи вирішення конфліктів та конфліктних ситуацій, вміти зробити зауваження і не образити, не втратити той невидимий зв'язок зі студентом, який гарантує порозуміння між викладачем і студентом.

На питання: «З якими, на Ваш, погляд негативними діями з боку викладача Вам довелося зіштовхнутися під час навчання?» 41,9% – «не об'єктивно виставлена оцінка», 51,9% – «байдужість викладача». За результатами опитування на питання «Чи існують у Вашому навчальному закладі викладачі, які на ваш погляд можуть бути зразковими викладачами вищої школи?» 80,7% – відповіли «так», 12,9% – відповіли. «ні». Коли мова іде про викладача, про його якості, то дрібниць немає: від знання дисципліни до зовнішнього вигляду – важливо усе.

Так який він «справжній викладач»? Студенти його пізнають одразу. Він динамічний, сучасний, незалежно від віку, добре знає свою дисципліну, вміє спілкуватися зі студентами, вони не бояться задавати йому питання, йому довіряють, з ним радяться, він вміє підтримувати дисципліну, вміє зробити зауваження – і на нього не образяться, до таких викладачів ходять як на свято. Про таких викладачів кажуть, що вони мають «Божий дар», за ними сумують.

Отже, увага студентів завжди буде прикута до особистості викладача, який працює у сфері вищої освіти. Тому викладачам треба постійно працювати над собою, своїм професіоналізмом; підвищувати свою професійну компетентність та здібності до педагогічної діяльності; оволодівати сучасними педагогічними та інформаційними технологіями, які на даний момент стали досить актуальними; цікавитись новою сучасною літературою; слідкувати за своїм зовнішнім виглядом. Відтак для нього актуальним є критичний погляд не тільки на своїх вихованців, а й на свою власну «ідеальну» персону. Не кожному це до вподоби, до снаги, проте така об'єктивність є корисною для власного самовдосконалення, підвищення рівня самооцінки.

Увага до цієї проблеми на сучасному етапі життя залишається актуальною з огляду на динамічність навколишнього світу, а студенти виступають одними із найкращих рушійних сил, що неодноразово підтверджує суспільно-історичний досвід. Викладач є і суб'єктом і об'єктом навчально – виховного та організаційного освітнього процесу.

Ідеальний образ сучасного викладача вищої школи часто асоціюється із яскравою, самобутньою, креативною, ініціативною, харизматичною особистістю, здатною відчути складність та непередбачуваність сьогодні-

шнього життя і пропустити дуже багато крізь свою індивідуальність, власне «Я», своє життя. Це особистість, яка передає життєві цінності і зразки професійної поведінки. Це особистість з великої букви.

Висновки. Формування особистості людини є складним і тривалим процесом, який триває все життя, в тім період навчання саме у вищій школі відіграє особливу роль у цьому процесі. Це етап життя, коли у студента закладаються основи тих якостей фахівця, з якими він ввійде в нову для нього атмосферу професійної діяльності, де відбуватиметься його подальший розвиток як особистості, самовдосконалення та самореалізація. Тому питання особистісного становлення студентів в аспекті їхньої професійної діяльності буде постійно знаходитися в центрі уваги вищої школи, фахівців, вчених. Для цього система навчально-освітнього процесу повинна бути вибудована на ґрунті гармонізації розвитку студента і як особистості, і як фахівця.

Література

1. Бех І.Д. *Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посіб./ І.Д. Бех*. – К.: Академвидав, 2009. – 248 с. (Серія "Альма-матер").
2. Зязюн І.А. *Педагогічна майстерність: навч. посіб. / За ред. Зязюна І.А., 2-ге видання доповнене і перероблене. Вища школа, 2004 – 422 с.*
3. *Педагогіка і психологія професійної освіти: Результати досліджень і перспективи. Збірник наук. праць / За ред. У.А. Зязюна, Н.Т. Ничкало; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України.* – К., 2001. – 679 с.
4. *Підготовка викладачів вищої школи // Педагогіка та психологія: Збірник наук. праць.* – Вип. 21. – Харків, 2002. – 164 с.
5. *Проблеми освіти: Наук. метод. сб. / Кол. авт. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2000.- вип. 22 – 224 с.*

References

1. Bekh I.D. *Psychological sources of educational mastery: teaching manual / I.D. Bekh*. – K.: Akademvydav, 2009. – 248 s. (Series "Alma-mater").
2. Ziazun I.A. *Pedagogical mastery: teaching manual. / Ed. Ziazun I.A., 2nd revised and reworked edition. Higher school, 2004 – 422 s.*
3. *Pedagogy and psychology of professional education: Research results and perspectives. Collection of scientific papers / Ed. U.A. Ziazun, N.T. Nychkalo; Institute of Pedagogy and Psychology of Prof. Education APN Ukraine.* – K., 2001. – 679 s.
4. *Preparation of teachers for higher education // Pedagogy and psychology: Collection of scientific papers.* – Vol. 21. – Kharkiv, 2002. – 164 s.
5. *Problems of education: Science, methodology. sb. / Col. avt. – K.: Nauk.-metod. tsentr vyshchoi osvity, 2000.- vyp. 22 – 224 s.*

Vinogradova T.I.,

Senior Lecturer of the Department of General Economic Training of Kherson State Agrarian and Economic University, Fizkultura2018@ukr.net

Ukraine, Kherson

THE ROLE OF HIGHER EDUCATION TEACHER IN THE STUDENT'S PERSONALITY DEVELOPMENT

The article, based on the analysis of scientific-methodological and psychological-pedagogical literature, considers the influence of a higher education teacher on the professional development of a specialist's personality, formation of professional, ideological and social qualities of a higher education applicant's personality.

Key words: *personality, education, applicants for higher education, personal development, life and professional competence.*

УДК 159.992:316.61:343.8

Дем'яненко Ю.О.,*к.психол.н., доцент, доцент кафедри психології Академії ДПтС,
u.demjanenko1980@gmail.com***Разумейко Н.С.,***к.пед.н., доцент, начальник кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін Академії ДПтС,
bagira.rns@gmail.com***Вдовиченко А.В.,***к.психол.н., практичний психолог, ОЦКРДІВ Відродження, enot191110@gmail.com***Філіпович В.М.,***к.психол.н., доцент кафедри креативних індустрій та соціальних інновацій,
Національний Університет «Чернігівська політехніка», filipovich72@ukr.net*

Україна, м. Чернігів

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ В УМОВАХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Стаття направлена на дослідження теоретико-методологічних особливостей вивчення адаптації особистості, зокрема тієї, що знаходиться в умовах обмеження волі. Висвітлюється декілька підходів до розуміння процесу адаптації. Автори зазначають, що для всебічного розгляду феномену адаптації, необхідно його досліджувати і як процес, і як «відкриту» системи, для якої характерний стан рухливої рівноваги, що зберігає сталість структур.

Автори приходять до висновку, що вивчаючи процес адаптації засудженого до позбавлення волі, слід розглядати даний феномен через процес встановлення оптимальної відповідності особистості оточуючому середовищу в ході здійснення діяльності, яка дозволяє особистості задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними значимі цілі.

Ключові слова: адаптація, адаптаційний процес, структурні компоненти адаптації, засуджений.

Постановка проблеми. Усе своє життя людина знаходиться у постійному адаптаційному процесі. Ми пристосовуємось до нових ролей, нових життєвих ситуацій, нових вимог. Здебільшого цей процес поступовий і довготривалий, але бувають випадки, коли життєві обставини різко змінюються і людина опиняється у ситуації повної розгубленості. Так, наприклад, швидка і корінна зміна умов, способу життя шляхом соціальної ізоляції породжує в людини комплекс специфічних проявів, викликаних стресом, які отримали назву «тюремний синдром».

Все більше спеціалістів з різних галузей говорять не тільки про економічне, але і про психологічне благополуччя. Сучасна кримінально-виконавча система приділяє велику увагу психологічному благополуччю особистості, що відбуває покарання з обмеженням волі. Дана тенденція обумовлюється європейськими стандартами: вимогою до дотримання і реалізації принципів гуманізму, милосердя, справедливості, моральності, пріоритету загальних прав і свобод людини, забезпечення поваги до загальнолюдських цінностей та визнанні, що неможливо вимагати від правопорушників бездоганної поведінки, якщо у становленні до них не будуть дотримуватися методів, які відповідають нормам загальнолюдської моралі. Тому досить актуальним стає питання пристосування засудженого до ситуації ув'язнення, позбавлення волі.

Мета роботи – проаналізувати основні підходи до вивчення процесу адаптації та виявити її структурні компоненти, орієнтація на які сприяла б ефективному пристосуванню особистості до умов позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Проблема адаптації розглядалась з різних сторін, зокрема С.Л. Дружиловим,

Є.О. Климовим, С.М. Миронцем, А.А. Налчаджаном, О.Р. Охременко, Л.Л. Панченком, Т.О. Паршиною, А.О. Реаном вивчалися особливості професійної адаптації, соціальної адаптації, біологічної адаптації. Питання адаптації засуджених в різні часи досліджували такі вчені: Гернет М.Н., В.Ф. Пірожков, К.С. Ігошев, В.І. Поздняков, М.І. Енікеев, О.А. Милишева, Є. Гоффман, Б. Бетельхайм, В. Франкл.

Аналіз літератури дозволяє говорити про основні напрямки досліджень, так чи інакше пов'язаних із проблемою адаптації. До першого ставляться переважно клініко-психологічні дослідження стресу, предметом яких є головним чином інтрапсихічна адаптація суб'єкта, зміна мотиваційної сфери особистості, встановлення контакту суб'єкта із власним «Я» [1].

Другий напрямок досліджень адаптації представлено роботами тих фізіологів і психологів, які вивчають реакцію окремих органів (систем органів) або процесів на психічне навантаження, або на несприятливі умови діяльності (шум, гіпоксія й ін.). Адаптація в цих роботах розуміється як процес перебудови різноманітних функцій організму, спрямований на підтримку внутрішнього гомеостазу [1]. У зв'язку із цим в основі виділення стадій адаптації лежать об'єктивні зміни ряду фізіологічних параметрів, що співвідносяться з показниками діяльності. Слід зазначити, що останнім приділяється, як правило, набагато менше уваги.

Психологічні механізми адаптації і їхня специфіка на кожному етапі практично не аналізуються. Причиною є розгляд діяльності не як системного психофізіологічного феномена, що володіє власною динамікою й законами розвитку, а винятково прагматично, у вигляді «робочого навантаження». Звідси й сам суб'єкт адаптації представ-

ляється як сукупність функцій (часом дуже складних), відповідальних за виконання даної діяльності, динаміка зміни яких при цьому залишається повністю детермінованою характером зовнішніх впливів [2].

Дані про адаптацію фізіологічних систем людини до різних впливів вплинули на експерименти по комплексному вивченню психічних і функціональних станів людини в трудовій діяльності, що ми відносимо до третього великого напрямку досліджень, що зачіпають обговорювану нами проблему. В останні роки розробка проблеми фізіологічних систем іде із двох теоретичних позицій. З погляду однієї, найбільш тісно пов'язаної з фізіологією праці, предметом вивчення є фізіологічної системи окремих органів (систем органів), відбувається фактичне ототожнення фізіологічної системи людини й фізіологічної системи його мозку [1].

Системний підхід до адаптації припускає розгляд «субсистемних» і «метасистемних» невідповідностей, які не існують ізольовано одне від одного. Протиріччя, що дозрівають усередині системи, є своєрідною відповіддю на тиск «зовні», і, навпаки, внутрішні протиріччя ініціюють перебудову зовнішніх зв'язків системи, що виводить її на нове місце в контексті більш широкій системі й тим самим на новий виток розвитку. Так, якщо ми говоримо про адаптацію в особливих умовах (місця позбавлення волі), то основними протиріччями можуть бути, наприклад, як невідповідність вимог тих умов в які потрапив суб'єкт і можливостей із його станом, так і невідповідність цих умов більш широкому соціальному контексту. Структура й динаміка адаптації буде очевидно різною [3].

Звідси випливає необхідність вивчення адаптації і як процесу, і як «відкритої» системи, для якої характерний стан рухливої рівноваги, що зберігає сталість структур лише в процесі безперервного обміну й руху всіх компонентів системи: «на відміну від стану рівноваги в закритих системах, повністю детермінованого початковими умовами, відкрита система може досягати стану, що не залежить від її вихідних умов і визначається винятково параметрами системи» [4]. Врівноваженість за рахунок придбання нової системної якості є, таким чином, основним результатом адаптації. Передбачається, що в нормальних умовах діяльності ще не існує адаптації як системи, тому що внаслідок великого обсягу ресурсів, якими володіє суб'єкт, «ступінь волі» регуляторних впливів у межах кожного зі структурних компонентів достатня для ефективного виконання діяльності й забезпечення оптимального фізіологічного стану людини. Тільки при виникненні стресогенних умов і тривалого процесу взаємодії названих компонентів погодженої діяльності регуляторних систем різного рівня – адаптація може сформуватися як психологічна система.

У силу різних причин може, однак, виникнути ситуація, коли системні зв'язки між компонентами виявляються недостатніми для функціонування системи як цілого. У цих випадках варто говорити про неповну адаптацію або дезадаптацію, яка може призвести до порушення процесу соціалізації та перешкоджати ресоціалізації.

Одним із центральних понять, яким ми оперуємо при змістовному й динамічному аналізі адаптації, є поняття

«ресурси». У нашому випадку воно характеризує сукупність засобів, якими володіє і які використовує суб'єкт для забезпечення ефективної діяльності й підтримки оптимального фізіологічного стану у процесі адаптації. У цей час ресурсний підхід до дослідження когнітивних процесів виявляється досить продуктивним для пояснення динаміки завдань, виконуваних паралельно й, що розрізняються по різних параметрах – складністю, тимчасовою динамікою, сенсорною модальністю, якою вони пред'являються й ін. [5]. Ресурси характеризуються обсягом і розподілом для рішення завдань. Останнє залежить від багатьох психологічних факторів, серед яких відзначають насамперед рівень активності суб'єкта, особливості когнітивних процесів, мотивації [6].

Теоретичний аналіз дозволяє виділити наступні структурні компоненти адаптації:

– активаційний компонент, пов'язаний з органічними й функціональними витратами, спрямованими на досягнення значимих для суб'єкта цілей;

– когнітивний компонент, становлять перебудови в когнітивних системах діяльності, спрямовані на вироблення найбільш ефективних способів переробки інформації, без яких ефективна адаптація неможлива;

– емоційний компонент, визначається динамікою емоційних переживань, що є суб'єктивними індикаторами ефективності процесу адаптації, які в екстремальних умовах здатні здобувати домінуюче значення;

– мотиваційно-вольові процеси, які забезпечують координацію всіх інших компонентів у напрямку реалізації значимих для суб'єкта цілей і тим самим надають стійкість і безперервність процесу адаптації [1].

Кожна людина в процесі адаптації формує й реалізує певні стратегії розподілу ресурсів. Ці стратегії можуть проявлятися як на усвідомлюваному рівні у вигляді довільної дії по саморегуляції (наприклад, «накази» мобілізуватися, які індивід віддає самому собі), так і у вигляді неусвідомлюваних операцій (зміна пози, напруга – розслаблення м'язів, підвищення – зниження порога орієнтовної реакції) [5].

Емоційно-оцінний компонент, тісним чином пов'язаний з функціональними витратами індивіда через психофізіологічну «ціну» у контексті реалізованої стратегії адаптації, що відбивається в першу чергу в самооцінці емоційного стану суб'єкта. У нормальних ситуаціях діяльності, що не супроводжується впливом стресогенних факторів, суб'єктивна оцінка фізіологічного стану у більшості людей не грає помітної ролі в регуляції. В адаптогенній ситуації, коли виникає невідповідність поточного фізіологічного стану вимогам діяльності, емоційна регуляція чітко проявляється в суб'єктивних переживаннях утрудненості діяльності, напруженості праці, високій «ціні» діяльності, негативному відношенні до роботи й ін. [4].

Мотиваційно-вольовий компонент, згідно нашим поглядам, є одним з ключових серед численних механізмів адаптації. Мотиваційно-вольові механізми, перетворюють вимоги діяльності (ситуації) у цільові структури та відіграють системоутворюючу роль. Відповідно до них формуються стратегія адаптації, а також механізми, що контролюють її реалізацію.

Мотиваційна тенденція, що є, наприклад, виражен-

ням мотиву досягнення, здобуває характер наміру (інтенції) тільки тоді, коли вона пов'язана з метою, до якої прагне суб'єкт. Висока мотивація (досягнення) повинна визначати динаміку адаптації на початковому етапі, що пов'язано з виробленням певної стратегії на різних рівнях: стратегії розподілу, активаційних ресурсів, когнітивної стратегії, стратегії емоційної регуляції. Однак, реалізація виробленої стратегії на наступних етапах буде залежати від індивідуально-особистісних особливостей, що характеризують контроль за дією, орієнтацію на дію/орієнтацію на стан.

Своєрідність адаптації до особливих умов визначається специфікою взаємозв'язку її структурних компонентів на різних етапах. Початковий етап визначається впливом мотиваційних особливостей особистості на енергетичний потенціал діяльності, що забезпечує процеси ініціювання й планування майбутньої діяльності й подолання стартової психічної напруги. У критичний період структура регуляції діяльності визначається взаємозв'язком когнітивних, активаційних і емоційно-оцінних компонентів; як продуктивність діяльності, так і емоційна оцінка фізіологічного стану при цьому безпосередньо залежать від обсягу активаційних ресурсів. На заключному етапі адаптації переважає взаємозв'язок вольових характеристик особистості й емоційної оцінки фізіологічного стану, коли основним механізмом стратегії контролю за дією є подолання перешкоджаючої діяльності негативних переживань [6]. Індивідуальні стратегії контролю за дією (орієнтація на дію/орієнтація на стан) вносять вирішальний вклад у динаміку адаптації.

Тож, успішність адаптації до особливих умов залежить не тільки від абсолютного обсягу фізіологічних ресурсів (показником якого може бути, наприклад, рівень активності), не тільки від досконалості когнітивних стратегій, але й від емоційного відношення суб'єкта до їхнього дефіциту й можливості його компенсації шляхом перерозподілу цих ресурсів.

В основі формування оптимальної психологічної системи адаптації лежать мотиваційно-вольові процеси особистості.

Наведений аналіз стратегій різного рівня, що характеризують процес формування системи адаптації, ще раз підтверджує складність взаємодії регуляторних систем, що беруть участь у цьому процесі. Система адаптації пояснюється неоднозначністю, й, як наслідок, відомою непередбачуваністю взаємовпливів регуляторних систем один на одного. Проте є підстави припускати, що перехід від аналізу окремих показників різних регуляторних підсистем до виділення різнорівневих стратегій і їх аналізу за допомогою процесу формування психологічної системи адаптації дозволяє краще прогнозувати ефективність і динаміку останньої.

Загалом можна вирізнити дві життєві стратегії залежно від спрямованості особистісних очікувань: перша – стратегія виживання, друга – стратегія досягнення. Цікаво, що ці стратегії перегукуються двома категоріями емоційних установок, запропонованих Ф. Александером [2]: підготовка до боротьби або втечі в екстремальній ситуації; відхід від активності, спрямованої назовні. Саме належність до тієї або іншої життєвої стратегії як способу адаптації до кризових умов найбільш точніше

диференціює і наше сучасне суспільство і особистостей.

Соціально – психологічна адаптація – це важкий та системний процес, тобто в цьому процесі не останнє місце займає особистісна трансформація. Однією з форм таких змін є становлення особистісної ідентичності. На наш погляд, успішність адаптації пов'язана з формуванням особистісної ідентичності. Тому, для більш ефективного аналізу проблем адаптації необхідно проаналізувати індивідуально – психологічні особливості засудженого.

Психічну адаптацію розглядають як результат діяльності цілісної самокерованої системи (на рівні «оперативного покою»), підкреслюючи при цьому її системну організацію. Але необхідно додати ще й потреби. Максимально можливе задоволення актуальних потреб є, таким чином, важливим критерієм ефективності адаптаційного процесу. А тому, психічну адаптацію можна визначити як процес встановлення оптимальної відповідності особистості оточуючому середовищу в ході здійснення діяльності, яка дозволяє особистості задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними значимі цілі, забезпечуючи в той же час відповідність максимальної діяльності людини, її поведінки, вимогам середовища.

Звичайно, людина не пасивно пристосовується до соціального середовища, а впливає на нього своєю поведінкою і діяльністю, змінюючи його.

Необхідність соціальної і соціально – психологічної адаптації засуджених витікає з різкої зміни умов їх життя, з новизни обстановки, до якої вони повинні пристосуватися. Співробітники не тільки повинні знати про це, а й керувати цим процесом.

Висновки. В умовах пенітенціарної системи проблеми засуджених мають ще більш гіпертрофований вигляд, оскільки тривале перебування людини в місцях позбавлення волі неминуче призводить до втрати соціальних зв'язків за межами колонії, і внаслідок цього, надії реалізувати себе у пост пенітенціарному періоді. Невдачі самоствердження, самовираження, що нерідко супроводжують спілкування засудженого з соціальним середовищем, призводить до згорання стосунків із зовнішнім світом, самоізоляції, депресивних станів. Тож суспільство та державні організації повинні бути зацікавлені у створенні, розробці і впровадженні в діяльність виправних колоній спеціальних програм, які передбачатимуть різні аспекти, зокрема, психолого-педагогічного впливу на особистість засудженого до позбавлення волі, враховуючи комплекс превентивних заходів, ефективної корекції та планомірної соціальної реабілітації.

Література

1. Налчаджян А.А. *Социально-психологическая адаптация личности.* Ереван: АН Арм. ССР, 1988. 262 с.
2. Завьялова Е.К. *Психологические механизмы социальной адаптации человека* Вестник Балтийской педагогической академии. 2001. Вып. 40. С.55-60.
3. Саввина Е.В. *особенности социально-психологической адаптации осужденных к условиям пенитенциарного учреждения.* Вестник СВФУ. Серия: «Педагогика. Психология. Философия.» 2017. № 2. С.35-43.
4. Шкраб'юк В. *Соціально-психологічна адаптація засуджених в умовах соціальної ізоляції.* Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. 2011. Вип. 16 (2). С.181-190.

5. Ушатіков А.І., Козак Б.Б. Основи пенітенціарної психології. М., 2001. – 554 с.

6. Арзамиева Х.У. Факторы социально-психологической адаптации осужденных к условиям лишения свободы. Вестник университета. 2020. № 5. С.211-218.

7. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 563 с.

8. Тушуляк М.Я. Соціальна адаптація засуджених як основна ознака ресоціалізації. Науковий вісник львівського державного університету внутрішніх справ. 2010. № 4. С.363-368.

References

1. Nalchadzhian, A. (1988), *Socio-psychological adaptation of the personality*, AN Arm. SSR, Yerevan.

2. Zaviałova, E. (2001), "Psychological mechanisms of human social adaptation", *Bulletin of the Baltic Pedagogical Academy*, Issue. 40, pp. 55-60.

3. Savvina, E. (2017), "Features of the social and psychological adaptation of convicts to the conditions of a penitentiary institution", *Vesatnik NEFU. Series: Pedagogy. Psychology. Philosophy*, Vol. 2, pp. 35-43.

4. Shikrybiuk, V. (2011), "Social and psychological adaptation of convicts in the minds of social isolation", *Collection of Science Works: Philosophy, Sociology, Psychology*, Vol. 16 (2), pp. 181-190.

5. Ushatikov, A. and Kozak, B. (2001), *The basics of penitentiary psychology*, Moscow.

6. Arzamieva, Kh. (2020), "Factors of social and psychological adaptation of convicts to conditions of imprisonment", *University Bulletin*, Vol. 5, pp. 211-218.

7. Konovalova, V. and Shepitko, V. (2005), *Legal psychology, Concern "Publisher House In Yure"*, Kyiv.

8. Gutsuliak, M. (2010), "Social adaptation of convicts as the main sign of resocialization", *Scientific notice of Lviv State University of Internal Reference*, Vol. 4. pp. 363-368.

Demianenko Yu.O.,

PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Prof. of the Department of Psychology, Academy of the State Penitentiary Service, u.demjanenko1980@gmail.com

Razumeiko N.S.,

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Prof. of the Department of Pedagogy and Humanitarian Disciplines, Academy of the State Penitentiary Service, bagira.rns@gmail.com

Vdovichenko A.V.,

PhD in Psychology, practical psychologist, RCCRCD Revival, enot191110@gmail.com

Philipovych V.M.,

PhD in Psychology, Associate Prof. of the Department of Creative Industries and Social Innovations, Chernihiv Polytechnic National University, filipovich72@ukr.net

Ukraine, Chernihiv

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF STUDYING THE ADAPTATION PROCESS IN CONDITIONS OF IMPRISONMENT

The article is aimed at studying the theoretical and methodological features of the personality adaptation concept, in particular that which is in conditions of restriction of will. Several approaches to determining the adaptation process are highlighted in the article. The authors note that for a comprehensive consideration of the phenomenon of adaptation it is necessary to study the concept as a process and as an «open» system, which is characterized by a state of mobile equilibrium that preserves the stability of structures.

The authors conclude that when studying the adaptation process of a convict to imprisonment, such phenomenon should be considered through the process of establishing optimal compliance with the environment in the course of activities that allow individuals to meet current needs and achieve significant goals.

Key words: adaptation, adaptation process, structural adaptation components, convicted.

УДК 159.9.07

Одинцова Г.Ю.,

к.психол.н., доцент кафедри практичної психології Інституту управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ, horashko@gmail.com

Калька Н.М.,

ст. викладач кафедри практичної психології Інституту управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ, mavochka2002@ukr.net

Україна, м. Львів

ДОСЛІДЖЕННЯ БОТАНОМОРФНИХ СИМВОЛІВ ЗАСОБАМИ МАНДАЛОТЕРАПІЇ (У ПЕРІОД КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ)

Статтю присвячено узагальненню, аналізу та інтерпретації ботаноморфних символів, зображених досліджуваними у процесі малювання мандал. Проаналізовано поняття «символ», його природу, класифікацію та роль у сучасності. За допомогою інтерпретації ботаноморфних символів здійснено спробу визначити домінуючі переживання та психічні стани досліджуваних у період карантинних обмежень пандемії covid-19 в Україні. Для дослідження застосовано метод мандали. З'ясовано прагнення досліджуваних до послаблення психологічної напруги, пошуку ресурсу для психоемоційного зцілення особистості на етапі переживання кризових ситуацій.

Ключові слова: арт-терапія, мандалотерапія, мандала, емоції, переживання, символ, ботаноморфні символи.

Постановка проблеми. Символи охоплюють усі сфери буття людини, формують світогляд, допомагають пізнавати себе та Світ. Існує ідея символічного відношення зовнішніх предметів, які діють на психіку суб'єкта і образів, що виникають у психіці в результаті цієї взаємодії. Тобто все, що нас оточує має символічне відображення у внутрішньому світі. Наша свідомість та підсвідомість приховує безліч кодів.

Відомий дослідник української національної символіки В. Шаян вважав: «...символ – це зовнішній знак для уявлень, емоцій та ідей, що не дадуться виразити інакше у слові. Символ – є отже якістю, вищою від слова. Символ є комплексом слів та ідей, вираженим одним знаком» [1, с.4-5].

Характеризуючи символ, С.С. Аверінцев говорить, що «символ – це універсальна категорія естетики, яка найкраще розкривається через порівняння із суміжними категоріями образу, з одного боку, і знака – з іншого... Символ – це образ, що розглядається в аспекті своєї значимості...» [2, с.155].

Французький філософ П. Рікер визначив символ як структуру значення, де один смисл – безпосередній, а інший – непрямий, опосередкований, який має різне прочитання. Водночас, в житті однозначного, безпосереднього обмаль, тому для будь-якого символічного зображення чи тексту характерне одночасне висловлювання декількох версій. Символи мають смисловий залишок, і тому їх потрібно інтерпретувати. Інтерпретація – це розшифрування сенсу, який стоїть за буквальним смислом, і аналіз рівнів значення, які містяться у символі [3].

Символ, як творча психомодель, здатен через уяву, розширюючи зміст, наповнювати його іншими варіантами осмислення, збагачуючи однорідність породженням новосмислових систем. Це значним чином вчить бачити за знаком і чуттєвим образом більше, ніж виявлено, – глибокий прихований смисл, в основі якого сховано дещо духовне, таємне і неказане. Відтак, симво-

лізм є відображенням тієї стадії розвитку психічної ідеї, в якій думка обертається в колі абстрактних понять, не інакше як за допомогою зовнішніх, доступних чуттям знаків, що відповідають якимось поняттям за схожістю і аналогією [4, с.156].

Мета роботи – узагальнення, аналіз та інтерпретація ботаноморфних символів, зображених досліджуваними у процесі малювання мандал. За допомогою інтерпретації символів здійснено спробу визначити домінуючі переживання та психічні стани досліджуваних у період карантинних обмежень пандемії covid-19 в Україні, оскільки специфіка дослідження полягала у проведенні його саме у пік карантину (квітень-вересень 2020 року). Тому малювання мандал виконало як психодіагностичне, так і психокорекційне завдання дослідження.

Виклад основного матеріалу. З метою дослідження особливості символіки мандал використано проєктивну методику MARI Дж. Келлог [5]. Її застосування дає можливість багатомірному вивчення особистості, зокрема спостерігати точну картину психологічного стану особистості, домінуючі переживання та актуальний емоційний профіль через інтуїтивний вибір архетипічних символів та кольорів.

У дослідженні взяли участь 60 осіб (40 жінок і 20 чоловіків) віком 17–64 років, які перебували на карантині. Дослідження проводилося у квітні-вересні 2020 року у м. Львові.

Кожному із досліджуваних запропоновано інструкцію: «Візьміть чистий аркуш паперу А4 і на ньому простим олівцем намалюйте велике коло. Віднайдіть центр кола. Візьміть олівці чи фарби і починайте малювати всередині кола. Пам'ятайте, що зовнішні межі кола не повинні бути для Вас перешкодою. Якщо Ви хочете вийти за межі кола, Ви можете це зробити – це Ваше коло. Коли Ви закінчите малювати назвіть малюнок і напишіть дату. Вкажіть, де знаходиться верхня частина зображення». Після закінчення малювання досліджувані

назвали основні символи малюнка та повідомили, яке значення вони мають для них.

Аналізуючи символи кожної мандали за основу обрано класифікацію О.В. Змановської [6], де виокремлено наступні групи символів:

- зображувальні або образотворчі (природа, тварини);
- графічні (геометричні фігури);
- математичні (числа, дії);
- іменні (імена, власні назви, букви);
- кольорові символи;
- поведінкові символи;
- символи цінності;
- персоніфіковані символи (образи героїв, кумирів, богів).

О.В. Змановська виділяє такі символи за функціональною приналежністю як наукові, філософські, міфологічні, релігійні; природа, суспільство, увесь світ; ідеологічні; технічні, класичні, із зображенням людини.

Базуючись на класифікації О.В. Змановської та беручи до уваги власні критерії виокремлено такі групи символів у мандалах:

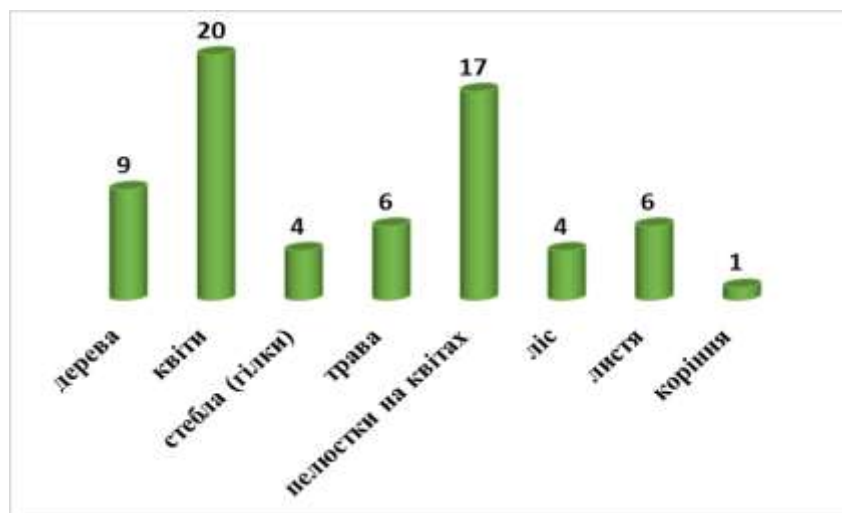
- стихії;
- об'єкти неживої природи;
- пори року;
- люди;
- дерева, рослини та їх частини (ботаноморфні символи);
- небо (небесні об'єкти);
- живі створіння (тварини);
- графічні геометричні фігури.

З давніх-давен коло було символом циклу життя. Мандала – це коло, складна геометрія, в якій закодовано глибокий духовний зміст. Мандала символізує сферу, навколишнє середовище, є відображенням природи. Малювання мандали використовується як засіб спрямувати розум і вселити спокій у внутрішній світ. Тому не дивно, що у результаті якісної обробки отриманих малюнків мандал виявлено, що домінуючими символами у мандалах є дерева, рослини та їх частини, тобто ботаноморфні символи. Інші символи, такі, як графічні та геометричні фігури, небо (небесні об'єкти) та об'єкти неживої природи, люди та пори року представлені у меншій кількості (Рис1.).

Рис.1. Показники символів у мандалах (фактично наявні).

У групу ботаноморфних символів увійшли дерева, рослини та їх частини, зокрема: дерева, квіти, стебла (гілки), трава, пелюстки на квітах, ліс, листя, коріння (Рис.2.).

Рис.2. Ботаноморфні символи у мандалах.

Кожна мандала містить унікальний символізм, бо кожен елемент, а також їх взаємодія відрізняються за значенням. У мандалі присутні фігурні елементи і образи, які символізують і характеризують відповідні

якості особистості досліджуваного.

Нижче подано таблицю з інтерпретацією ботаноморфних символів (Табл. 1).

Таблиця 1

Ботаноморфні символи у мандалах

Дерево	Є одним із найбільш універсальних символів духовної культури людства, основа світобудови. Воно символізує центральну вісь Світу, що поєднує Небо і Землю; людину і її шлях до духовних висот; цикл життя, смерті і відродження; Всесвіт і його процеси вічного відновлення. Також є символом життєвості, життєздатності, родючості, плодючості, відтворення, довговічності, здоров'я; оновлення (божественне, нескінченне), омолодження; зростання, експансії (по вертикалі); припинення хаосу, встановлення гармонійних зв'язків і рівноваги; краси, величі; притулку, захисту і підтримки.
Квіти	Квіти в мандалі можуть бути провісниками весни, розкривають поживлення або прискорення в циклах особистого зростання. Вони можуть символізувати: утробу, в якій є індивідуальність людини; виконання мети або завдання, яка вимагала старанності та затрати сил; процес зростання, що відбувається через відносини з архетипом – Самістю; вічне оновлення життя; кристалізацію і відчуття світла, трансцендентну силу, духовне відродження. З давніх-давен квіти дарували на знаки любові, вручалися на церемоніях, урочистостях за заслуги і досягнення. Квіти присутні у шлюбних святах, були прощальним даром в ритуалах, пов'язаних зі смертю. Квітка має круглу форму з пелюстками, що ростуть з центру, що споріднює структуру квітки з архетипічною формою мандала. Душа – квітка. Алхіміки вважали квіти символом дії, роботи сонця, чия активізуюча сила змушувала їх відправлятися на пошуки золота. Червоні квіти говорять про силу тваринного життя, з її кров'ю і пристрастями. Помаранчевий і жовтий повторюють сонячний символізм квітки. Блакитна квітка – символ неможливого і говорить про зв'язок Душі з Богом або містичним центром. Розкриття квітки – це розвиток духовного потенціалу людини.
Стебла (гілки)	Символізують підйом до найвищих небесних сфер, досягають загадкового світу витоків усього сущого, де живуть боги й зірки; поєднання з іншими світами; зв'язок між нижчим і вищим світом, ключ до небесного світу, ініціацію; пізнання нового; повернення юності, відродження і безсмертя; весняний ритуал родючості.
Трава	Є символом вічного життя, його гармонії та безсмертя, безупинного руху; життєдайної сили, натхнення, допомоги у боротьбі зі страхами, сумнівами; перемоги та тріумфу; рідної землі; поєднання людини, її ества та природи.
Пелюстки на квітах	Є символом чуттєвості, ніжності, контакту зі світом, інтелекту, життєвої сили, контакту зі світом. Значення окремих пелюсток Квітки Життя: перша – позитивність у думках і почуттях, друга – зосередженість і контроль над свідомістю і думками, третя – вміння керувати своєю волею, четверта – відчуття внутрішнього спокою, п'ята – відкритість розуму і терпеливість до інших, шоста – вдячність життю за всі дари і можливості.
Ліс	Символізує: надприродне знання; несвідоме і його таємниці; уособлення Псіхе і жіночого начала; місце ініціації, невідомих небезпек і темряви; секрети природи, в які потрібно проникнути, щоб зрозуміти їх зміст. Похід в ліс – символічна смерть перед відродженням в ході ініціації. Так як жіноче начало прийнято ототожнювати з безсвідомим в людині, ліс також розглядається як символ несвідомого. З цієї причини лісові страхи, настільки часті в дитячих казках, розглядаються як небезпечні аспекти несвідомого, тобто тенденція до пожірання або приховування розуму (за К.Г. Юнгом). Підкреслює протилежність місту, дому і землі, що обробляється, як безпечним територіям, означає притулок усіх можливих небезпек, демонів, ворогів і хворіб. Містичне, або таємне, місце, в якому не наважуються заходити надто далеко, дрімучий ліс разом з пишною рослинністю символізує активні можливості підсвідомості.
Листя	Символізує: силу, невибагливість, довголіття; надію і відродження, удачу, міцне здоров'я і молодість.
Коріння	Якщо коріння входить у землю – це вказує на наше земне життя. Є символом зв'язку із сім'єю; твердості і непохитності своєї позиції; вміння вникати в суть питання і зосереджуватися на основному.

Рис.3. Ботаноморфні символи у мандалах.

Символ і образ у психічному відображенні дуже залежні від часу і терену. Інтерпретуючи групу ботаноморфних символів та асоціації з ними, для всіх респон-

дентів, враховуючи ситуацію карантину та ізоляції, важливим є задоволення власних емоційних потреб через переживання позитивних емоцій, задоволення від весни,

життя, стабілізація і спокій у життєвих процесах. Брак і потреба таких емоцій чітко корелюють із ситуацією, яка призводить до браку їх переживання через ізоляцію у зв'язку з карантинном та вимушеним сповільненням ритму життя, неможливістю повноцінно реалізовувати потребу відпочинку та розваг, які зазвичай є джерелом позитивних емоцій (Рис.3).

Зв'язок із природою допомагає людині краще пізнати себе в природному середовищі, у природних явищах та стихіях у собі. Наділяючи таку абсолютну константу як природа власною назвою – Природа – ми надаємо їй надважливого значення, обумовлюючи, що на часі до неї необхідно ставитися як до живої істоти. Це є прикладом втілення нашої свідомістю заклику Природи до самозбереження якраз через Людину – як найвищий виразник природної свідомості.

Слід зазначити, що мандали з домінуванням ботаноморфних символів містять позитивні асоціації та життєствердні смислові повідомлення з установкою на краще та конструктивні зміни у житті. Так, серед асоціацій респондентів найчастіше зустрічаються слова «свобода», «весна», «старт», «умиротвореність», «життя», «гармонія», «світло», «зміна», «трансформація», «кохання», «барви», «літо». Смислові повідомлення у таких мандалах містять інформацію з позитивними установками, вірою та налаштуваннями, як-от «Жити яскраво», «Яскравості і менше кривих ліній у житті», «природа квітчається, людська особистість розвивається», «У будь-якій ситуації залишатися на позитиві, помічати хороше», «Краса – в деталях».

Сукупність асоціацій, силових повідомлень та характеристика емоційного налаштування мандал з ботаноморфними символами безперечно вказують на наявність особистісних ресурсів та позитивне бачення майбутнього, незважаючи на невизначену ситуацію пандемії.

Висновки. Отже, символізм мандал дає змогу «зануритися» у тонкощі внутріособистісних переживань індивіда під час карантинних обмежень та зрозуміти сутність та вплив карантинних обмежень на особистісне спрямування у період невизначеності. Домінування ботаноморфних символів у мандалах доводить домінування позитивних життєвих установок у осіб, які перебувають в карантині, віра у краще та зміни, особистісну спрямованість на зміни та пошук ресурсу.

Переважання вищезгаданих символів ще раз підкреслює глибинну усвідомленість індивіда єдності з природою, потребу у переживанні гармонії та балансу, врегулюванні та стабілізації звичного ритму життя у порівнянні з тим, який диктує пандемія коронавірусу.

Подальше дослідження вбачаємо у якісному аналізі та інтерпретації символів неба (небесних об'єктів) з метою виявлення специфіки особистісного профілю та домінуючих переживань досліджуваних.

Література

1. Шаян В. Українська символіка. Гамільтон (Онтаріо, Канада): Видавництво «Українське відродження». 1990. 35 с.
2. Аверинцев С. Собрание сочинений / Под ред. Н.П. Аверинцевой и К.Б. Сизова. София-Логос. Словарь. К.: Дух і Літера, 2006. 912 с.
3. Рыккер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике / Пер. с фр. И.С. Вдовиной. М.: Канон-Пресс-Ц: Кучково поле, 2002. 624 с.
4. Творчість через Символ: монографія / В. Сніжко, Л. Отрошко; ІНДІУ МОІН України – Сімферополь: ДП видавництво «Таврія», 2010. 236 с.
5. Тамашина Н. Метод МАРІ (МАРІ) Дж. Келлог URL: <https://www.b17.ru/article/32450/>
6. Змановская Е.В. Современный психоанализ. Теория и практика. Питер. 2011. 288 с.

References

1. Shayan V. (1990). *Ukrainian Symbolica* [Ukrainian symbols]. Gamil ton (Ontario, Canada): *Ukrainian vidrodzhennya*, 35 s. [in Ukrainian].
2. Avernincev S. (2006). *Sobranie sochineniy* [Collected works]. Sofyya-Logos. Slovar. K.: Dux i Litera, 912 s. [in Rus.].
3. Рыккер П. (2002). *Konflikt ynterpretatsiy: Ocherky o germeneytyke* [Conflict of Interpretations: Essays on Hermeneutics]. (I.S. Vdovina, Trans.) M.: Kanon-Press-Cz: Kuchkovo pole, 624 s. [in Rus.].
4. Snizhko V., Otroshko L. (2010). *Tvorchist cherez Symbol: monografiya* [Creativity through the Symbol: a monograph]. Simferopol: Tavriya, 236 s. [in Ukrainian].
5. Tamashina, N. *Metod MARI (MARI) Dzh. Kellogg* [MARI Method J. Kellogg]. URL: <https://www.b17.ru/article/32450/> [in Rus.].
6. Zmanovskaya E.V. (2011). *Sovremennyy psixanaliz. Teoriya y praktyka*. [Modern psychoanalysis. Theory and practice]. Pyter, 288 s. [in Rus.].

Odyntsova H.Yu.,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Practical Psychology Department, Institute of Management, Psychology and Security, Lviv State University of Internal Affairs, horashko@gmail.com

Kalka N.M.,

Senior lecturer of Practical Psychology Department, Institute of Management, Psychology and Security, Lviv State University of Internal Affairs, mavochka2002@ukr.net

Ukraine, Lviv

STUDY OF BOTANOMORPHIC SYMBOLS BY MANDALA THERAPY (DURING QUARANTINE RESTRICTIONS OF THE COVID-19 PANDEMIC IN UKRAINE)

The article is devoted to the generalization, analysis and interpretation of botanomorph symbols depicted by the subjects in the process of drawing mandalas. The concept of «symbol», its nature, classification and role in the present are analyzed. An attempt to determine the subjects' dominant experiences and mental states during the quarantine restrictions of the covid-19 pandemic in Ukraine was made by using the interpretation of botanomorph symbols. The mandala method was used for the study. The desire of the subjects to reduce psychological stress, to find a resource for psycho-emotional healing of the individual at the stage of experiencing crisis situations has been clarified.

Key words: art therapy, mandala therapy, mandala, emotions, experiences, symbol, botanomorph symbols.

UDC 316.61-053.4]:821

Yatsenko L.V.,

*Ph.D., Dozentin am Lehrstuhl für Sozialpädagogik und Sozialarbeit,
Nationale Suchomlynsky-Universität Mykolajiw, lianayatsenko72@gmail.com*

Ukraine, Mykolajiw

Litvishko O.M.,

*Ph.D., Hochschullehrerin am Lehrstuhl für Psychologie und Pädagogik der Vorschulerziehung,
die Staatliche Hochschule «Perejaslaw-Chmelnyzker Staatliche pädagogische Grygorij-Skovoroda-Universität»,
lytvishko1980@gmail.com*

Ukraine, Perejaslaw

SOZIALISIERUNG DER KINDER IM VORSCHULALTER MITHILFE DER SCHÖNEN LITERATUR

In dem Artikel wurde das Sozialisierungsproblem der Vorschulkinder von den Verfasserinnen untersucht. Das Konzept der «Sozialisierung» wird verdeutlicht und die Bedeutung von Werken der schönen Literatur als ein sozialisierendes Instrument für die Entwicklung und Bildung der Persönlichkeit des Kindes erläutert.

Stich worte: Sozialisierung, schöne Literatur, Persönlichkeit, Vorschulkinder, vorschulische Bildungseinrichtung.

Die Problemstellung. Die Bildung und Entwicklung des ukrainischen Staates, die Entwicklung und Integration der Ukraine in den modernen europäischen Raum bieten eine Orientierung der pädagogischen Ausbildung an der Prioritätendefinition der Bildung einer umfassend sozialentwickelten Persönlichkeit, ihrer lebenswichtigen Selbstbestimmung, Selbstverwirklichung und Lebensschöpfung.

Die Gesetze der Ukraine «Über Kinderschutz», «Über Vorschulerziehung», die Nationale Strategie für Bildungsentwicklung in der Ukraine bis 2021, die Grundkomponente der Vorschulerziehung betonen, wie wichtig es ist, Fähigkeiten von Vorschulkindern zu der sozialen Aktivität, Verantwortung zu fördern, ihr persönliches Potenzial zu steigern.

Die Hauptaufgabe der Sozialisierung von Vorschulkindern ist nicht die passive Anpassung des Kindes an die Welt, sondern der Wunsch des Vorschulkindes nach aktiver kreativer Selbstbestätigung aufgrund aktiver Interaktion.

Eine wichtige Institution der Sozialisierung und Erziehung von Vorschulkindern ist eine vorschulische Bildungseinrichtung, in der soziale Beziehungen bestehen, die für die persönliche und soziale Entwicklung notwendig sind, um primäre soziale Erfahrungen in der Kindergesellschaft zu sammeln, den Kindern mit dem sozialen Umfeld vertraut zu machen und Werte zu bilden.

Einen besonderen Platz unter den Forschungen besitzen Studien, die sich mit dem Problem der frühen Sozialisierung von Kindern befassen: L. Artemova, A. Bohusch, N. Gawrisch, S. Kozlova, O. Kononko, V. Kuzmenko, L. Karnauh, G. Korinna, Ju. Kosenko, S. Kurinna, I. Rogalska-Jablonska, T. Ponimanska, T. Stepanova und andere.

Schöne Literatur ist ein wichtiges Mittel, um ein Kind in soziale Beziehungen einzubeziehen, Starrheit und Spannungen zu überwinden, ein Instrument zur Korrektur, Prävention und Überwindung von Anpassungsschwierigkeiten, zur Intensivierung von Lernen, Bildung und Entwicklung. In den Werken der schönen Literatur lernt das Kind die umgebende Realität kennen, wie auch in einer ihm zugänglichen Form das Leben von Erwachsenen. Am Beispiel der Helden der schönen Literatur lernen das Kind ihre sozialen Rollen kennen, beherrscht menschliche Beziehungen, soziale

Funktionen, Normen und Regeln, lernen, sich aktiv auf die Welt um sie herum zu beziehen.

Viele bekannte Wissenschaftler haben die Besonderheiten untersucht, wie die Werken der schönen Literatur von Vorschulkindern wahrgenommen werden. Die bekannten ukrainischen Pädagogen und die modernen Wissenschaftler (A. Bogush, A. Borodych, L. Bochkareva, N. Vetlugina, V. Gerbova, D. Dubovis-Aranovska, N. Karpinska, N. Kirsta, D. Kuzmina, V. Kulikov S. Litvinenko, I. Mavrina, S. Rusova, V. Sukhomlinsky, E. Tykheeva, K. Ushinsky usw.) stellten fest, dass schöne Literatur als Instrument zur Sozialisierung dem Kind ermöglicht, die Stelle des Subjekts der Sozialisierung zu akzeptieren, d.h. die etablierten Normen beherrschen, die im Leben anwenden und ihre Lebenswerte entwickeln.

Das Ziel des Artikels besteht darin, das Konzept der «Sozialisierung» zu begründen und die sozialisierenden Einflüsse von Werken der schönen Literatur auf die Persönlichkeitsbildung von Vorschulkindern aufzudecken.

Zusammenfassung der Forschung. Das Konzept der «Sozialisierung» stammt aus dem Lateinischen *socialis*, das sozial bedeutet. Im „Kurzen Wörterbuch für Soziologie“ nach D.M. Gvishiani und M.I. Lapin wird dieses Konzept definiert, als «der Prozess der Bildung von einer Persönlichkeit, des Lernens und der Beherrschung individueller Werte, Normen, Einstellungen und Verhaltensmuster, die einer bestimmten Gesellschaft, sozialen Gemeinschaft, Gruppe typisch sind» [4, S.31].

Die Sozialisierung bezieht sich auf die universellen Prozesse, die mit dem Prozess der sozialen Bildung des Einzelnen verbunden sind. Der Autor des Begriffs «Sozialisierung» ist der amerikanische Soziologe F. Giddings, der dieses Konzept erstmals in den wissenschaftlichen Verkehr brachte. Die Sozialisierung ist seiner Ansicht nach ein «Prozess der Entwicklung der sozialen Natur oder des Charakters» [10, S.22].

Gründliche wissenschaftliche Studien von Philosophen, Soziologen, Lehrern, Ethnographen und Psychologen, die die Bildung und Entwicklung des Menschen als eines vollwertigen Mitgliedes der Gesellschaft ziemlich ausführlich und umfassend untersuchen, gaben in der Mitte des 20.

Jahrhunderts die Gelegenheit dazu, Sozialisierungstheorien als ein eigenständiges Forschungsgebiet hervorzuheben. In dieser Zeit wurde die Sozialisierung als Eintritt des Einzelnen in das soziale Umfeld interpretiert, indem er sich daran anpassen sollte und «bestimmte Rollen und Funktionen lernen sollte, denen jedes Einzelnen im Laufe seiner Entstehungs- und Entwicklungsgeschichte folgt, seine Vorgänger zu imitieren» [6, S.10-15]. Gleichzeitig wird die Idee der Unzweckmäßigkeit, Sozialisierung als einen einfachen Prozess der «automatischen Akzeptanz der Anforderungen, Funktionen und Rollen des sozialen Umfelds, der Art der sozialen Kommunikation und der Interaktion durch den Einzelnen» zu betrachten, allmählich anerkannt [6, S.125]. Wissenschaftler haben die Frage, wie eine Person ein kompetentes Mitglied der Gesellschaft wird, unterschiedlich betrachtet. Aus diesem Grund ist es wichtig, bei der Untersuchung der Hauptsache des Sozialisierungsprozesses auf philosophische Konzepte zu achten, weil «philosophische Grundlagen als grundlegende Bedeutung für die Rekonstruktion der Bildung und Erziehung bleiben» [9, S.22]. Von besonderem Interesse sind die Ideen deutscher klassischer Philosophen über das soziale Wesen des Menschen. Ihre philosophische Interpretation und ihre reale und objektive Existenz werden in den Studien von I. Kant, G. Hegel und L. Feuerbach vor allem bemerkt.

Wie eine moderne Forscherin der Sozialisierungsprobleme von Kindern I. Rogalska sagt: „Zahlreiche Ansätze zum Verständnis des menschlichen Wesens spiegeln einerseits bestimmte Realitäten wider und beeinflussen andererseits die Bildung von Ansätzen zur menschlichen Existenz und deren Entstehung von pädagogischen Konzepten der Sozialisierung und Bildung einer Persönlichkeit. Grundlegende philosophische Postulate, wo unterschiedliche Sichtweisen auf die Persönlichkeit gesammelt wurden, haben grundlegende Bedeutung, an die die Pädagogik appelliert, um die pädagogische Vision der Sozialisierung als einen sozialen Prozess, ihr Verständnis und ihre Interpretation zu definieren“ [8, S.200].

Das Problem der Sozialisierung des Individuums – der Prozess der Bildung des Individuums als soziales Subjekt, die Entwicklung sozialer Werte, Stereotypen des sozialen Verhaltens – ist in der Soziologie der Persönlichkeit führend. «Da sich die Soziologie auf Mikroebene mit der Untersuchung von Sozialisierungsmechanismen als Prozessen der Assimilation von Funktionen und der Beherrschung von Rollen befasst, werden der Prozess der» Humanisierung «(Sozialisierung) und Verfahren für den Eintritt des Individuums in die menschliche Gesellschaft durch das Prisma von betrachtet Rollenkonzepten» [8, S.200].

Der Prozess der Sozialisierung des Einzelnen findet im sozialen Umfeld durch die Mechanismen der Internalisierung und Externalisierung durch die Bildung sozialer Bindungen des Einzelnen mit der Außenwelt statt. «Eine solche Konzentration auf den persönlichen Aspekt und die aktive Position des Einzelnen in diesem Prozess ist für die Entwicklung des Sozialisierungsproblems wichtig, das von der Pädagogik studiert wird, die immer die wissenschaftlichen Errungenschaften der Psychologie genutzt und synthetisiert hat» [1, S.32].

Die Pädagogik ist nach I. Rogalska auch «die einzige

Wissenschaft, die in Bezug auf ihre Komplexität dem Leben nahe steht, und daher bildet ihre Offenheit für soziale Phänomene, das Zusammenspiel von sozialem Umfeld und pädagogischem Umfeld die Grundlage für eine neue Entwicklungsstufe der Umweltpädagogik, die das System systematisch untersucht Verhältnis von Komponenten wie Zeit – Gesellschaft – Sozialisierung – Bildung – Persönlichkeit» [8, S.32]. Ihrer Meinung nach „kann die aktuelle Bildungssituation die Bedürfnisse des modernen Kindes beim Lernen über die Welt und sich selbst nicht befriedigen. Erwachsene, die in alltägliche Sorgen versunken sind, erkennen nicht immer, dass es sich heute um ein «neues» Kind handelt, das schlecht verstanden wird und dessen Erziehung und Bildung alte Ansätze anwenden, die sich nicht rechtfertigen und keine harmonische Sozialisierung des modernen Kindes gewährleisten...» [8, S.203]. Der Wissenschaftlerin betont, dass «oft ein kleines Kind mit Hilfe eines Computers in die Welt um es herum eingeführt wird und dreidimensionale Objekte durch planare Bilder, natürliche Objekte mit ihren spezifischen Gerüchen, Energie und taktilen Empfindungen ersetzt – ein helles, aber imaginäres Klischee. Das Kind ist umgeben von technisch perfekten Spielzeugen umgeben, von denen man bewundert werden kann, zu denen es aber unmöglich ist, «mit der Seele zu wachsen». Stattdessen dient die figurative Wahrnehmung des Kindes von der natürlichen und sozialen Umgebung durch Entdeckung in Kombination mit einer Vielzahl praktischer Aktivitäten als wichtige Informationsquelle und spirituelle Weltanschauung, denn «wie ein Einzelnen die Welt wahrnimmt, hängt weitgehend davon ab, wie er sich darin benehmen wird [8, S.120].

So findet I. Rogalska, dass die Lösung dieses Problems eine zentrale Bedeutung für die Pädagogik hat, die die Besonderheiten der Konstruktion der Welt im Stadium der primären Sozialisierung – in der Vorschulkindheit – im Detail analysiert.

Die Sozialisierung in ihrer wesentlichen Dimension ist ein komplexer Multi-Vektor-Prozess, der von einer Reihe von Widersprüchen begleitet wird, die sich im Zusammenspiel von der Gesellschaft und des Einzelnen ergeben. Die Sozialisierung des modernen Kindes wird auf dem Hintergrund sozio-politischer, sozio-wirtschaftlicher, wertgeistiger und wissenschaftlich-technologischer Veränderungen in die Wirklichkeit umgesetzt.

Die Sozialisierung des Einzelnen sieht aktive Verbindungen zur Gesellschaft vorher, die Trends für soziale Interaktionen und aktive kreative Aktivitäten von Vorschulkindern schaffen, die Entwicklung ihrer sozialen Aktivität, die das Niveau ihrer Sozialität, Tiefe und Vollständigkeit sozialer Beziehungen ausdrückt und verwirklicht.

Unserer Meinung nach ist *die Sozialisierung von Vorschulkindern* ein Prozess der Assimilation von Normen, Regeln, Werten und Verhaltensmustern durch Kinder aufgrund des Eintritts in das Leben der Gesellschaft und der kreativen Leistung einer Reihe sozialer Rollen. Der Prozess der Sozialisierung basiert sich auf einer Kombination aus spontanem Wissen über die Realität und zielgerichteten Bildungsmaßnahmen, aufgrund derer sich das Einzelnen in der Kultur einer Gesellschaft selbst entwickelt und

selbstbestimmt, subjektives Wissen über das soziale Umfeld soziokulturelle erfährt.

Die Jahre der Vorschulkindheit sind eine sensible Zeit für die Sozialisierung des Einzelnen. In der Interaktion von Vorschulkindern mit der Umwelt, die sich in der direkten Kommunikation mit Erwachsenen, in Spielen und Wettbewerben mit Altersgenossen manifestiert, entwickelt die Bekanntschaft mit den Werken der schönen Literatur, im Prozess verschiedener produktiver Aktivitäten, bei der Beherrschung von Bildungsaktivitäten figurative Formen des Wissens über natürliches Material und soziales Umfeld und eigenes «Ich». Soziale Aktivitäten erkennen das Bedürfnis des Kindes, die Welt der Menschen, der Kultur und sich selbst zu beherrschen.

Die schöne Literatur wird traditionell als ein wichtiges Mittel angesehen, um die Persönlichkeit eines Vorschulkindes zu erziehen und sozial zu beeinflussen. Das ist kein Zufall, denn es gilt als Schatzkammer der Kultur, als Quelle echten Wissens und starker Eindrücke, als Bekanntschaft mit dem Ungewöhnlichen, Fantastischen. O. Kononko nennt das Buch zu Recht ein wichtiger Lehrer, ein Leitfaden im Leben. Sie schreibt: «Das alte und das moderne, das einheimische und das ausländische, in verschiedenen Genres, mit Bildern, für Kinder und für Erwachsene ist das Buch ein wichtiger Bestandteil der Subkultur, Sprachentwicklung, Personifizierung und Inspiration von Kindern» [3, S.98].

Das Kind in der Vorschuleinrichtung musste eine große Menge des literarischen Gepäcks, also die Belesenheit erwerben. In diesen Jahren lernt das Vorschulkind die Werke von mündlicher Volkskunst, ukrainischen und ausländischen Klassikern, modernen Kinderschriftstellern und Dichtern kennen. Es ist erforderlich, dass die Kinder in den vorschulischen Bildungseinrichtungen mit der schönen Literatur vertraut machen werden.

Eine rechtzeitige systematische Arbeit zur Entwicklung der Fähigkeit der Kinder, die Werke der schönen Literatur wahrzunehmen und zu verstehen, konnte ihnen helfen, die Schwierigkeiten der literarischen Bildung in der Grundschule zu überwinden, die mit dem Übergang zu einer neuen Art der Wahrnehmung von den literarischen Werken verbunden sind (selbständiges Lesen). Im Vorschulalter werden außerdem die Grundlagen für eine vollwertige Lesetätigkeit von Kindern gegründet. Hier geht es um das praktische Erfassen von Informationen über die wichtigsten Mittel der künstlerischen Darstellung in der Literatur.

Der erste Kindereindruck über das Buch hängt sehr oft von der Qualität des literarischen Werks ab. Der Erzieher musste auf die Altersmerkmale der Wahrnehmung der literarischen Werke durch Kinder achten und berücksichtigen. Das lässt den Erzieher passende Lehrmittel verwenden, mit denen die Kinder sich das künstlerische Bild klarer vorstellen konnten, das mithilfe des Worts gebildet wurde. Die entsprechende Intonation konnte auch beim Vorlesen der schönen Literatur für Kinder im Grundschulalter verwendet werden, damit schöne Wörter betont werden, die ein bestimmtes Bild charakterisieren, Tempi und Rhythmen je nach dem Inhalt und der Form des lesenden Textes kontrastierend zuordnen. Die älteren Kinder im Vorschulalter sind schon im Zustand, die psychischen Pausen emotional zurückhalten, die tiefe Gefühle haben.

Damit den Kindern die Absicht des Autors zu vermitteln, ihre Gefühle und Erfahrungen zu beeinflussen, musste der Erzieher im Voraus den Lesetext detailliert analysieren, die Mittel zum Ausdruckslesen oder Nacherzählen einer Geschichte (wie Intonation, Pausen, logische Akzente) auswählen und eine klare und korrekte Aussprache jedes Wortes, jeder Phrase, jedes Satzes entwickeln. Er sollte das Lesematerial fließend beherrschen oder den Text auswendig lernen, der den Kindern erzählt wird.

Die Kinder sollten auch mit verschiedenen Genres der schönen Literatur vertraut gemacht werden – wie eine Geschichte, ein Märchen, ein Gedicht, kleine Volksgenres (Sprichwörter, Sprüche). Das, das Vorlesen des Buches wie das auswendige Vorlesen müssen aktiv verwendet werden. Das Verhältnis dieser Methoden hängt vom Alter des Kindes und dem Genre des Werkes ab. In den frühen Vorschuljahren sind das Nacherzählen und das auswendige Vorlesen hauptsächlich. Eltern, die dem Kind den Inhalt des Lesetextes mitteilen, konnten direkt mit ihm kommunizieren, Illustrationen und Spielzeuge zeigen. Das Vorlesen eines Buches ist bei den älteren Vorschulkindern viel häufiger, weil die Kinder bereits über aktive Hörfähigkeiten verfügen.

Literarische Werke können von Kindern auf unterschiedliche Weise wahrgenommen werden – als Informationsquelle, Spaß und Unterhaltung, intellektuelle Aufgabe, lehrreiche soziale Situation, moralische Regeln. Das Vorschulkind ist mit mündlicher Volkskunst, ukrainischen und ausländischen Klassikern, Werken moderner Kinderschreiber und Dichter bestens vertraut. Die Volkskunst ist eine lebensspendende Quelle der schönen Literatur und Volkskunstwerke begleiten das Leben eines Kindes von Geburt an. Das Märchen als klassisches Beispiel der Volkskunst mit seinem hellen, romantischen Weltbild, der Idealisierung positiver handelnder Personen, fasziniert und lehrt gleichzeitig die Kinder die Grundgesetze der Gesellschaft. Die farbenfrohe, helle Sprache der Märchen ruft wundervolle Bilder hervor und weckt die Fantasie. Die kleinen Formen der Volkskunst wie Sprichwörter, Sprüche, Rätsel, Witze können ganz und voll ihre Besonderheiten präsentieren. Einfach und klein überraschen sie mit ihrer originellen Struktur und der umfangreichen Verwendung von sprachlichen Ausdrucksmitteln.

Die Sprache der Kinder wird mit Beispielen aus Geschichten, Erzählungen, Gedichten, Wundersagen und modernen Mythen, Volkskunstwerken bereichert. Das Nacherzählen und das ausdrucksvolle Vorlesen helfen am besten solcher Bereicherung.

Der Wert der literarischen Werken, Volksmärchen, Zählreime, Sprichwörtern, Rätseln und Sprüchen für die Sozialisierung von Kindern lässt sich nicht überschätzen. Das ist nicht nur eine Schatzkammer der Volksweisheit, sondern auch eine unerschöpfliche Quelle für die Entwicklung der emotionalen Sphäre und des kreativen Potenzials vom Kind. Literarische Werke für Kinder bereichern Sozial- und Sacherfahrungen, nähren die kombinatorischen Fähigkeiten des Geistes, zeigen auf die Wege zur Lösung der moralischen Widersprüche, dazu auch gewinnt hier immer das Gute [9, S.186].

Eine große Bedeutung für unsere Untersuchung ist die Meinung von N. Gavrish, die feststellt, dass unter dem

---

Einfluss des künstlerischen Wortes bei Kindern eine Reihe von Bedürfnissen entstehen: die Welt durch Volksmärchen und literarische Werke kennen lernen; Bücher als Mittel zur Selbstbildung, das den Wunsch zum Lesen erzeugen; die Schönheit des schöpferischen Wortes bewundern, die aktive Sprechen mit den besten literarischen und sprachlichen Mustern bereichern; über literarische Inhalte kommunizieren, eigene Gedanken äußern, Fragen formulieren, Schlussfolgerungen machen; sich selbst mit Hilfe von sprachlichen Handlungen ausdrücken und verwirklichen, verschiedene Märchenrollen spielen; gute Laune, positive Emotionen im Zusammenhang mit der Wahrnehmung des schöpferischen Wortes [2, S.15].

Der Wissenschaftlerin findet das Vorlesen wie die Nacherzählen und die Besprechung am effektivsten, damit die Vorschulkinder mit Werke des Volksmundes vertraut werden [2, S. 18]. Durch literarische Werke lernen Kinder die Widersprüche und Probleme, die im wirklichen Leben existieren, und die moralischen Grundgesetze der Gesellschaft.

Die Einführung in die Welt der schönen Literatur könnte also den Horizont des Kindes erweitern, seine kognitive Aktivität emotional bereichern und die Fähigkeit entwickeln, auf ein schöpferisches Wort reagieren. Die Sprache der schönen Literatur hat eine reiche ausdrucksvolle Bildsprache, sie beeinflusst nicht nur das Bewusstsein, sondern auch die Gefühle der Zuhörer. Die Welt der schönen Literatur enthält eine Liste von menschlichen Beziehungen, Verhältnissen, Gefühlen, die dem realen Leben begegnen konnten. Die lehren respektieren, unterstützen, Gleichmut besitzen, menschlich und freundlich sein. Sie machen mit der Umwelt, den Verhaltensregeln in der modernen Gesellschaft bekannt und beeinflussen so die Persönlichkeitsbildung und Selbstbildung der modernen Kinder [5, S.193].

Schlussfolgerungen. Also ist der Begriff «Sozialisierung» mehrdimensional und seine Interpretation der verschiedenen Autoren ist nicht identisch. Das von den Wissenschaftler vorgeschlagene Determinantenspektrum reicht vom Verständnis des Wesens der Sozialisierung als passive Assimilation der Normen, Regeln und Werte einer bestimmten Gesellschaft bis zur Betonung der eigenen Aktivität des Subjekts. Im allgemeinen Sinne wurde dieses Phänomen definiert als die Verinnerlichung der sozialen Normen, moralischen Regeln, Werte, Kenntnisse und Richtlinien eines Individuums, die seine aktive Beteiligung am Leben einer bestimmten Gesellschaft und seine kreative Interaktion sichern.

Eine besondere Quelle für die Persönlichkeitsbildung, ein Mittel, um das Kind in soziale Beziehungen einzubeziehen, Starrheit und Spannung zu überwinden, ist die Verwendung von Werken der schönen Literatur. Die Einführung in die Welt der schönen Literatur in einer modernen Vorschuleinrichtung spiegelt die Realität in schöpferischen Bildern wider, schafft eine neue schöpferische Realität und fördert die Beherrschung von sozialen Funktionen und Rollen.

Literatur

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 260 с.
2. Тавриш Н. Художньому слову – гідне місце в освітньому просторі / Н.В. Тавриш // Дошкільне виховання, 2006. – № 3. – С.15-19.

3. Кононко О.Л. Художня література // Коментар до Базового компоненту дошкільної освіти в Україні / О.Л. Кононко. – К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – С.149-152.

4. Краткий словарь по социологии / [под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.М. Лапина]. – М., 1989. – 47 с.

5. Литвишко О.М. Формування соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку засобами українських народних казок та мультфільмів: теоретичний аспект / О.М. Литвишко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред.: М.П. Мартинюк]. – Умань: ФОР Жовтий О.О., 2016. – В. 2. – С. 192-200.

6. Парыгин Б.Д. Социальная психология как наука / Б.Д. Парыгин. – Л.: Ленинздат, 1967. – 262 с.

7. Рогольська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: Монографія / І.П. Рогольська // К.: Міленіум, 2008. – 400 с.

8. Соціалізація та виховання особистості в дошкільному дитинстві: теоретичні аспекти та методичний супровід: монографія / І.П. Рогольська-Яблонська, Л.П. Карнаух, Н.В. Рогольська, С.І. Семчук. – Умань: ФОР Жовтий О.О., 2013. – 335 с.

9. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. Сухомлинська. – К.: АПН, 2003. – С.16-26.

10. Giddings F. The Theory of Socialization / F. Giddings. – N.-Y., 1897. – P.22.

References

1. Berns R. Razvitye Ya-kontseptssyu u vospytanye / R. Berns. – M.: Prohress, 1986. – 260 s.

2. Havrysh N. Khudozhnomu slovu – hidne mistse v osvithnomu prostori / N.V. Havrysh // Doshkilne vykhovannia, 2006. – № 3. – S. 15-19.

3. Kononko O.L. Khudozhnia literatura // Komentar do Bazovoho komponentu doshkilnoi osvity v Ukraini. / O.L. Kononko. – K.: Red. zhurn. «Doshkilne vykhovannia», 2003. – S. 149-152.

4. Kratkyi slovar po sotsyolohiyi / [pod obshch. red. D.M. Hvyshyany, N.Y. Lapyna]. – M., 1989. – 47 s.

5. Lytvyskha O.M. Formuvannia sotsialnoi kompetentnosti ditei starshoho doshkilnoho viku zasobamy ukrainskykh narodnykh kazok ta multfilmiv: teoretichnyi aspekt / O.M. Lytvyskha // Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychny / [hol. red.: M.T. Martyniuk]. – Uman: FOP Zhovtyi O.O., 2016. – V. 2. – С. 192-200.

6. Parlyhin B.D. Sotsyalnaia psykholohyia kak nauka / B.D. Parlyhin. – L.: Lenynzdat, 1967. – 262 s.

7. Rohalska I.P. Sotsializatsiia osobystosti u doshkilnomu dytynstvi: sutnist, spetsyfika, suprovod: Monohrafiia / I.P. Rohalska // K.: Milenium, 2008. – 400 s.

8. Sotsializatsiia ta vykhovannia osobystosti v doshkilnomu dytynstvi: teoretichni aspekty ta metodychni suprovod: monohrafiia / I.P. Rohalska-Yablonska, L.P. Karnaukh, N.V. Rohalska, S.I. Semchuk. – Uman: FOP Zhovtyi O.O., 2013. – 335 s.

9. Sukhomlinska O. Kontseptualni zasady rozvytku istoryko-pedahohichnoi nauky v Ukraini // Istoryko-pedahohichnyi protses: novi pidkhody do zahalnykh problem / O. Sukhomlinska. – K.: APN, 2003. – S. 16-26.

10. Giddings F. The Theory of Socialization / F. Giddings. – N.-Y., 1897. – P.22.

Yatsenko L.V.,
*Doctor of Philosophy in Pedagogy (Ph.D), Associate Professor,
the Department of Social Pedagogics and Social Work, V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv,
lianayatsenko72@gmail.com*

Ukraine, Mykolaiv

Lytvyshko O.M.,
*Doctor of Philosophy in Pedagogy (Ph.D), Lecturer,
the Department of Psychology and Pedagogics of Preschool Education,
Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical Universityt, lytvysko1980@gmail.com*

Ukraine, Pereiaslav

SOCIALIZATION OF PRESCHOOL CHILDREN BY MEANS OF FICTION

The article is devoted to the problem of preschool children socialization. The substance of the notion of "socialization" is revealed and the importance of works of fiction is elucidated.

Key words: *socialization, fiction, personality, preschool children, establishments of preschool education.*

Pedagogy

UDC 811.1:373

Asatryan Susanna,

Ph.D, Associate – Professor Brusov State University Chair of Pedagogy and Language Teaching Methodology, Republic of Armenia, Yerevan

DEVELOPMENT OF THE LEARNERS SOCIAL RESPONSIBILITY SKILLS IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH

21th century skills are one of the most popular topics in education, especially in middle and high school classrooms. Current paper touches upon the issues related to the development of the learners’ social responsibility skills in language education. As a 21th century skill social responsibility refers to the rights and duties that come along with a citizen of a particular nation, state or society.

So in the scope of this study we tried to observe and highlight the problem of its development within three educational levels:

- Elementary learners level
- Teenage learners level
- Adult learners level, encompassing particular instructional context and language exposure.

Key words: social responsibility skill, sub-competence, Can-Do statements, meaningful language practice, group conversations, authentic topics, problem-solving tasks.

The statement of a problem. 21th century offers competences that learners need to acquire along with their language education. These competences are called *life competences* and their teaching is related to different educational contexts [3, 7].

Cambridge University Press has initiated the *The*

Framework of Life Competencies with the elaboration of particular sets of sub-competences linked to three foundation layers:

- emotional development
- digital literacy
- discipline knowledge.

21th Century Life Competences and Domains of their Development

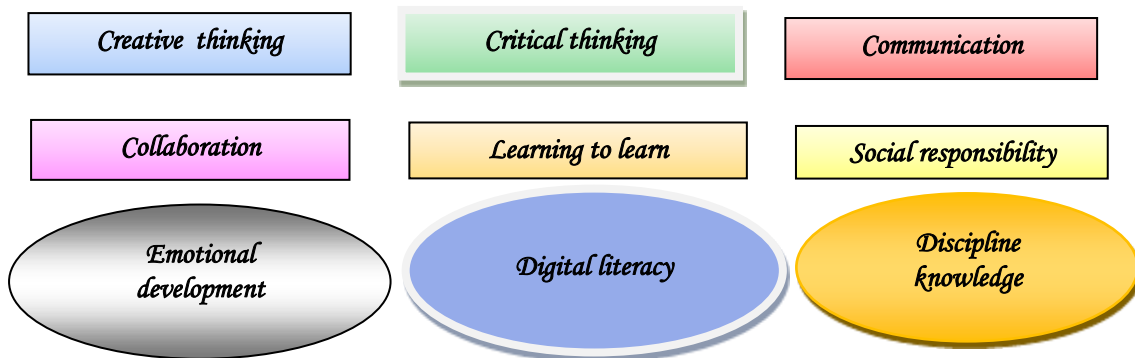

Figure 1

The purpose of the article is to consider the issues related to the development of the learners’ social responsibility skills in language education.

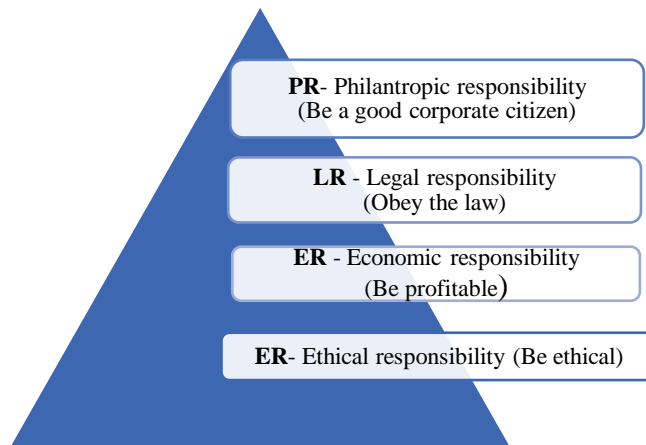
The statement of the main material. Social responsibility means that individuals and companies have a duty to act in the best interests of their environment and society as a whole. As Berman states, social responsibility is a personal investment in the well-being of others and of the planet [1]. Social responsibility is an ethical framework and suggests that the individual has an obligation to work and cooperate with other individuals and organizations for the benefit of society at large. Social responsibility is a duty

every individual has to perform so as to maintain a balance between the individual and the social systems.

Social responsibility means sustaining the equilibrium between two people or more. It pertains not only to businessmen or business organizations, but also to everyone whose action impacts the social environment. This responsibility can be passive, by avoiding any harmful acts in society, or active, by performing activities that directly advance solutions of social issues.

Social responsibility must be intergenerational since the actions of one generation have consequences on those following.

Outputs of Social Responsibility

Figure 2

Social responsibility, as it applies to business, is known as corporate social responsibility (CSR). Corporate social responsibility or CSR has been defined by L. Holme and R. Watts in the World Business Council for Sustainable Development’s publication «Making Good Business Sense».

Social Responsibility covers the following core sub-competences:

Sub-competence 1: *Understanding personal and social responsibilities as part of a group and society* – This sub-competence refers to identifying and perceiving the significance of personal and social responsibilities across different levels, ranging from the local to the global. This involves learners fulfilling their personal and social responsibilities as a member of a social group and/or as a global citizen, and taking responsibility for their own actions.

Sub-competence 2: *Taking active roles including leadership* – This sub-competence involves initiating to perform tasks or resolve problems in a group or in the local context, setting and effectively communicating strategies and action plans.

Sub-competence 3: *Understanding and describing own and others’ cultures* – This sub-competence supposes to describe and analyse features of own culture and the culture of others, making comparisons positively and respectfully.

Sub-competence 4: *Understanding and discussing global issues – environmental, political, financial and social* – This sub-competence requires identifying, discussing and comprehending a range of perspectives on global issues at environmental, political, economic and social levels. Learners will be able to understand how their own behaviours can contribute positively or negatively to the identified issues [3].

Components of the Social Responsibility

Figure 3

The Cambridge Life Competencies Framework has also developed **Can Do Statements** to outline the expected outcomes of each stage of teaching. These statements are phrased as what a learner should be able to do by the end of that stage of learning [3].

So the teacher’s responsibility is great, as he/she must provide a nurturing and welcoming environment in class, understanding, inspiring and preparing the learners how to integrate into society, how to acquire or practice correct values. The teacher must prove that language classroom is a

unique place to provide an environment in which social responsibility skills can be developed. He/she must endeavour to incorporate techniques and tasks related to the development of the learners’ social responsibility competencies and their meaningful language practice. For this account the following linguistic and extralinguistic factors must be taken into consideration:

Topics – These must be carefully selected or elaborated, as learners enjoy discussing social issues and see the clear relationship between them and the real life. Topics provide a

context for motivating learners to exploit their English language skills, and improve communicative abilities. We suggest the following topics that can provoke interaction in class:

- *Lessons to learn from nature*
- *How to become a famous person?*
- *Role of computer literacy in our life*
- *Friends and family in our life*
- *Characteristics of my personality*
- *What makes us happy?*
- *Conflicts in our life: How to avoid them?*
- *Facebook and our life*
- *Leader and leadership: What makes people great leaders?*

Supportive/non-judgemental environment – Learners have a right to express their own opinion, to offer solutions to different problems. So supportive/non-judgemental environment encourages learners to express their opinions, respect opinion of others, listen actively and interrupt politely. Such environment will foster the development of the learners' creative and critical thinking skills as well.

Carefully elaborated lesson plans – Reliable lesson plan is an important component of class management. There are different types of lesson plans and principles of their elaboration. As D. Mitchell states, an well-developed lesson plan should reflect the interests and needs of learners. It incorporates best practices of the educational field [5]. It is important to understand that lesson planning is an intellectual thinking process and the following criteria must be accentuated:

- needs, capabilities, interest of the learners
- social and physical environment of the learner
- development of learner's personality.

Within the scope of this study we try to highlight the development of the learners' social responsibility skills within three educational levels:

- Young learners' level
- Teenage learners' level
- Adult learners' level.

Teaching young learners

Young learners are very active. They have vital imagination and enthusiasm. They prefer games or activities to different academic tasks. So the implementation of *role plays* can be effective to integrate them in topics of social responsibilities into an English lesson. Another technique that leads to the development of the learners personal responsibility skills is connected to *comparing cultures*. Particularly, learners belonging to different social or ethnic groups acquire a cultural awareness through dialogues or different types of group conversations. They look at pictures which show different problems that they face in their everyday lives. Each group could discuss the problem even in their mother tongue and prepare a short presentation for the rest of the class on how to resolve it.

Teaching teenage learners

It is of course much too absolute to consider that a child ceases to be a child at the age of puberty and that all of the rules of adult teaching suddenly apply. What a challenge for the teacher. Teens are in between childhood and adulthood, and therefore a very special set of considerations applies to teaching them. The teacher's task is to carefully encourage and monitor the practical actions in class, controlling learners attitudes towards their social responsibility-their

rights and duties in society. The teacher must bring authentic topics into the class to increase the learners' interest and motivation. Both the teacher and learners must follow the media and clarify topics for contemporary world, e.g.,

- *Global warming*
- *Generation gap*
- *International terrorism*
- *Women in the world*
- *Multilingualism and multiculturalism*
- *New challenges and the impact of new normals on our life, etc.*

Of course these topics can be explored through a wide variety of activities focused on:

- *Reading texts and retelling*
- *Quizzes*
- *Dialogues and discussions*
- *Different types of games*
- *Role plays and simulations.*

Teaching adult learners

Adult learners may be aware of a number of global issues but might simply be too busy with work, studies or family to give them the due consideration they deserve.

At this stage of learning learners are able to handle more complex issues through different activities [6, p.85].

Jigsaw activities – Jigsaw techniques are a special variety of Information-gap in which each member of a group is given some specific information and the goal is to pool all information to achieve some objectives.

Pyramid discussion – A Pyramid discussion is an organizational technique that works particularly well with simple problem-based discussions. First the teacher introduces the problem. He/she combines individual learners to make pairs, who discuss and come to an agreement or compromise. The teacher combines the pairs to make fours to reach an agreement. Then each four in joining with another four or – in a smaller class – with all the others. When the whole class comes together, they try to reach one class solution. This technique encourages students to practice speaking in smaller groups before facing the whole class. Even the weaker speakers tend to find their confidence grows as they are able to rehearse and repeat arguments that they have already tested on others.

Opinion/information exchange

Students can get involved in the content-centered situations or context. They can discuss issues that are authentic, for example:

- *Women's rights*
- *Factors in choosing a marriage partner*
- *Cultural taboos*
- *Role of computer games on the child's development*
- *Environmental issues (air/water/atmosphere pollution)*
- *War and peace.*

While elaborating or selecting topics for discussion, the teacher must recognize their learners beliefs, preferences, or other identities. Otherwise they could hardly dissolve chaos in the classroom with subsequent negative effects.¹

Problem solving – Before getting engaged in these activities learners must define the problem. They diagnose the situation so that their focus is on the problem. Helpful

¹ The CEFR, Companion Volume illustrates scales related to the learners or language users collaborative, discussion skills. [2, p.74-76]

problem-solving techniques include using flowcharts to identify the expected steps of a process and cause-and-effect diagrams to define and analyze root causes. Then they try to generate alternative solutions. For this account Brainstorming and team work techniques are useful.

Decision-making – Students try to make a decision on different issues, for example, they debate on environmental cataclysms and their main task is to provide solution to the problem.

Conclusion. Learners must regularly get involved in meaningful tasks or activities and communicate a lot, the language used should be of an required level. They must know that the teacher is treating them with respect and not expressing despair at their efforts [4, p.115]. The feedback by the teacher must be positive and constructive. So we are certain that the implementation of goal-oriented and task-focused communicative activities supported by student-centered classroom environment will foster the development of the learners' language skills and their life competences as well.

Literature

1. Berman Sh., *Educating for Social Responsibility*, 1990, <https://digitalcommons.unomaha.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1037&context=slceslgen>
2. *Common European Framework of Reference for Languages, Learning, Teaching, Assessment, Companion Volume, Council of Europe*, 2020
3. *Cambridge University Press, Life Competencies Framework, 2020*, https://issuu.com/cambridgeupelt/docs/cambridge-lifecompetencies_socialres_192b9252ba8e8e
4. Harmer J., *The Practice of English Language Teaching*, Pearson, Longman, 2012
5. Mitchell, Diana, and Stephen Tchudi, «*Exploring and Teaching the English Language Arts*» (4th Ed.). Boston, MA: Allyn & Bacon, 1999
6. Ur P., *A Course in English Language Teaching*, Cambridge University Press, 2012
7. *Ultimate guide to teaching 21st century skills in secondary schools*, <https://ru.scribd.com/document/459391030/ultimate-guide-to-teaching-21st-century-skills-secondary-schools>

Асатрян Сусанна,

*Ph.D, доцент, Государственный университет имени В.Я. Брюсова,
кафедра педагогики и методики преподавания языков*

Республика Армения, г. Ереван

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Навыки 21-го века – одна из самых популярных тем в образовании, особенно в средних и старших классах школы. Данная статья затрагивает вопросы, связанные с развитием навыков социальной ответственности учащихся в языковом образовании. Социальная ответственность как навык 21-го века относится к правам и обязанностям гражданина определенной нации, государства или общества. Мы попытались рассмотреть и выделить проблему его развития в рамках трех образовательных уровней:

- *Начальный уровень учащихся*
- *Уровень учеников-подростков*
- *Уровень взрослых учащихся, охватывающий конкретный учебный контекст и языковой опыт.*

Ключевые слова: *навык социальной ответственности, субкомпетенция, высказывания Can-do, осмысленная языковая практика, групповые беседы, аутентичные темы, задачи по решению проблем.*

УДК 378.046.4

Андрос М.Є.,

ст. викладач кафедри відкритих освітніх систем та інформаційно комунікаційних технологій
ДЗВО «Університет менеджменту освіти», ORCID: 0000-0002-6651-1853,
androsme72@ukr.net

Україна, м. Київ

ТЬЮТОР В ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ: ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ ПІДГОТОВКИ

У статті представлено розуміння нового суб'єкта освітнього процесу – викладача-тьютора дистанційного навчання в сучасних українських реаліях соціального дистанціювання, пов'язаного із карантинними обмеженнями. Розкривається місце, роль та функції тьютора в дистанційному (змішаному) навчанні. Визначаються основні вимоги до підготовки та навчання тьютора, з урахуванням інформаційно-комунікаційного (цифрового) компонента підготовки, аналізуються основні технології дистанційного навчання.

Ключові слова: дистанційне навчання, технології дистанційного навчання, тьютор, інформаційно-цифрова компетентність, системи управління навчанням.

Постановка проблеми. Одним із актуальних напрямків розвитку й удосконалювання системи сучасної освіти є використання інноваційних педагогічних технологій на базі комп'ютерних телекомунікацій.

Звичайно, в даному випадку, будемо говорити про дистанційне навчання як одну із основних, інституційних форм здобуття освіти [1]. Особливо дане питання гостро постало із настанням карантинних обмежень, пов'язаних із COVID-19. В ситуації соціального дистанціювання в першу чергу опинилась система освіти України. «Масова дистанційна форма здобуття освіти вперше в історії України (на тривалий період) замінила звичну та зрозумілу суспільству очну форму навчання» [2]. Не зважаючи на певну кількість нормативно-правових документів, що регламентують існування та запровадження дистанційного навчання в закладах освіти, весною 2020 року українська система освіти опинилась в ситуації, коли було не зрозуміло – що робити далі?

З чим це було пов'язано і чому так сталося?

В першу чергу, мала місце технологічна неготовність суб'єктів освітнього процесу, про що йшлося ще в стратегічному дослідженні Українського інституту майбутнього (неохопленість мережою Інтернет, технічна недосконалість, або відсутність складного комп'ютерного обладнання в закладах освіти і т. п.) [3]. По-друге, психологічна неготовність та педагогічна і цифрова некомпетентність як адміністративно-управлінського персоналу закладів освіти, так і педагогів, до використання єдиної форми здобуття освіти, що залишилась доступною – дистанційної (або, хоча б певних технологій дистанційного навчання). Звичайно, окрема розмова про готовність до нової форми освітньої взаємодії (як психологічна, так і технологічна) здобувачів освіти. Ситуація була, в повному розумінні, стресовою. Надзвичайно складно та з величезною кількістю помилок відбувалось намагання підтримувати освітній процес хоч якимось чином.

Мета роботи – розкрити та проаналізувати сучасний стан побудови освітнього процесу в українській реалії з використанням технологій дистанційного навчання та визначити місце, роль та функції викладача-тьютора в ньому.

Виклад основного матеріалу. Ситуація в українському освітньому просторі, що склалася в наслідок перманентних локдаунів та карантинних обмежень, потребувала екстренного вирішення.

Що, в першу чергу намагались зробити освітяни? Це намагання використати існуючі, часом зовсім незрозумілі, *технології дистанційного навчання*, – і, таким чином, намагання перевести формат очно-урочної взаємодії із здобувачами освіти в дистанційний формат. В першу чергу, відбувалося освоєння певних веб-ресурсів, що дозволяють проводити заняття онлайн (вебінарні платформи типу ZOOM, Google Meet, Jitsi Meet, Skype, Microsoft Teams, Big Blue Button і т. п., здебільшого, «хмарних» ресурсів). Крім цього, для миттєвого обміну інформацією використовувались деякі веб-сервіси, по типу Viber, Messenger, Telegram. Найбільш підготовлені з усіх точок зору заклади освіти (технологічному, цифровому, кадровому, психологічному) використовували для об'єднання всіх освітніх зусиль платформи G-Suite (сервіс Google Classroom), або, зовсім нечасто, можливості Microsoft Office 365. Крім цього, на державному рівні, були намагання використовувати відеозаписи класичних уроків викладачами-предметниками через демонстрацію засобами телемережі. Знов таки, відразу окреслилась проблема, – після переведення телемережі України у формат цифри, деякі регіони країни залишились без доступу до державних каналів телебачення.

В Україні в 2020 році так і не відбулось впровадження єдиної національної платформи дистанційного навчання. Були і є, рекомендовані МОН України до використання в закладах повної загальної середньої освіти певні, досить потужні, до речі, веб-платформи управління дистанційним навчанням власне українського виробника («Classtime», «Класна оцінка», «Мій клас», «Щоденник», «Всеукраїнська школа онлайн (5–11 класи)»). Кожен заклад освіти в Україні має автономію та приймає рішення щодо придбання, розгортання, наповнення та підтримання будь-якої системи управління навчанням (LMS), що ліцензована МОН України. На сьогоднішній момент, підкреслимо, **національної платформи дистанційного навчання в Україні не існує.**

Трохи краще виглядає ситуація для закладів вищої та післядипломної освіти, де вже значний час (наприклад, в ДЗВО «Університет менеджменту освіти») використовуються різні платформи дистанційного навчання (по типу «Веб-клас ХПІ», LMS MOODLE, LMS E-Front, MS Office 365, Google Workspace (попередні назви *G Suite* та *Google Apps for Work*) як на рівні магістерської підготовки, так для забезпечення проведення дистанційних етапів курсів підвищення кваліфікації.

Зазначені вище веб-платформи управління навчанням – є системами, за допомогою яких науково-педагогічний, педагогічний персонал закладів освіти всіх рівнів **навчас здобувачів освіти з використанням дистанційної форми здобуття освіти.**

Не потрібно забувати, що існує певне коло вітчизняних веб-платформ управління навчанням, що забезпечують **онлайн освітній процес для тих, хто навчає** (за принципом – «освіта протягом усього життя»).

Науково-педагогічний, педагогічний, методичний, адміністративно-управлінський персонал закладів освіти в Україні (враховуючи постанову КМУ «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників») [5] має можливість навчатися, підвищувати свій професійний рівень, розширювати коло своїх компетенцій, використовуючи декілька потужних вітчизняних освітніх веб-платформ масових відкритих онлайн курсів, що мають модулі «Освітні вебінари» та «Підвищення кваліфікації» (деякі з них: «EdERA», «Prometheus», «ВСЕОСВІТА», «На Урок», «Український відкритий університет післядипломної освіти» (УВУПО). Крім цього, використовуючи веб-платформу «Український центр оцінювання якості освіти», освітяни мають можливість здійснити **«Сертифікацію педагогічних працівників»**, – зовнішнє оцінювання професійних компетентностей педагогічного працівника, що здійснюється шляхом незалежного тестування, самооцінювання та вивчення практичного досвіду роботи, що відбувається **виключно на добровільних засадах**. Поки що це – пілотний проект МОН України, але перспективний з точки зору мотивації до саморозвитку та вдосконалення педагогічного персоналу закладів освіти, включаючи актуальне питання підготовки **тьютора-викладача, організатора дистанційного навчання**. На превеликий жаль, зазначена категорія педагогічних працівників, не була унормована в Положенні «Про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти» [6], не згадуючи вже про, досить застаріле в сучасних умовах, Положення про дистанційне навчання 2013 року [7]. Відкритим залишається питання створення «Положення про дистанційну форму здобуття вищої освіти», або іншого нормативно-правового документу, що унормовує використання хоча б технологій дистанційного навчання в закладах вищої освіти та роль і функції тьютора-викладача у цьому процесі.

У Положенні 2013 року під дистанційним навчанням розуміється «індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та ін-

формаційно-комунікаційних технологій» [7]. У Положенні 2020 року «дистанційне навчання – організація освітнього процесу (за дистанційною формою здобуття освіти або шляхом використання технологій дистанційного навчання в різних формах здобуття освіти) в умовах віддаленості один від одного його учасників та їх опосередкованої взаємодії в освітньому середовищі, яке функціонує на базі сучасних освітніх, інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій» [6]. У зазначеному Положенні, в декількох пунктах зазначено, що вчителі «організують дистанційне навчання», але вчителі не тільки організують, але і реалізують дистанційне навчання. Організувати дистанційне навчання може, наприклад, Центр дистанційних технологій, який може бути створено у школі відповідно до Положення 2020 року (реєструє на платформі, надсилає запрошення на конференції, консультує учасників). Оплата працівників цього Центру, вимоги до кваліфікації також регламентуються іншими нормативними положеннями, але не є цілком зрозумілими. Залишаються поза увагою можливості створення дистанційних курсів і використання їх іншими вчителями, наприклад, тьюторство. Тьютор може не витратити час на створення уроків, а лише надавати консультативну підтримку [2].

Потрібно розуміти, що, дійсно, розгортання та підтримання повноцінної системи дистанційного навчання в закладі освіти – це цілий комплекс технологій розвитку і вдосконалення різних складових освітнього процесу, які використовуються у взаємозв'язку та взаємовпливі. Спільна дія цих технологій має дуже складний і гнучкий характер. Вона не може бути забезпечена просто сумою технологій. Специфіка полягає в тому, що технології підключаються до процесу в потрібний час за результатами спостереження навчального процесу викладачем [4].

Формальне навчання переживає кризу мотивації. На сьогодні маємо розуміти, що повернення до класичної, класно-урочної системи освіти у світі, і в Україні, не виключення, не станеться. Відбудеться перехід до змішаної форми здобуття освіти. Моделей змішаного навчання існує декілька, всі вони, здебільшого в західних освітніх практиках, вже реалізовані, – це поєднання у різних проявах (педагогічних та технологічних) систем очного, дистанційного та проектного навчання, своєрідне поєднання онлайн та офлайн-навчання у один ланцюжок, що творить «навчальний досвід» здобувача освіти та самодостатній логічний курс чи предмет.

Можна по-різному реагувати на цю даність, що йде у фарватері так званої технологічної (промислової) революції версії 4.0 (руйнування меж між фізичними, біологічними, цифровими сферами), але маємо якимось чином реагувати на ці виклики.

Глобальна проблема – важко передбачити, що буде актуальним через п'ять-десять років з токи зору побудови освітнього процесу, які професії та практичні навички людини будуть викликати найбільший попит. Виходячи із цієї дилеми, освітянам критично важливо зорієнтуватися, ЯК, ЩО і КОЛИ навчати. Стати на один рівень із здобувачем освіти: говорити, думати та співпрацювати зрозумілою мовою для всіх учасників освітнього процесу, – педагогічній та високотехнологічній.

Цифрові технології дозволяють зробити процес на-

вчання цікавим, мобільним та індивідуальним. При цьому технології не замінюють педагога, викладача, а доповнюють його. Таким урокам властиві адаптивність, керованість, інтерактивність, поєднання індивідуальної та групової роботи, часова необмеженість навчання [4].

Усього через пару десятиліть учні звикнуть до того, що ЕЛЕКТРОННИЙ АСИСТЕНТ повідомить ТЬЮТОРУ, що вони недостатньо ретельно займалися, а БРЕЙН-ТРЕНЕР буде сперечатися з ЛАЙФСТАЙЛ-ТРЕНЕРОМ про розподіл навантажень.

В першу чергу, дана трансформація має стосуватися докорінного перегляду перепідготовки та підвищення кваліфікації адміністративно-управлінського та педагогічного персоналу щодо розвитку, або навіть формування, інформаційно-комунікаційної (цифрової) компетентності. Під даним поняттям ми розуміємо *здатність і готовність на основі динамічної комбінації знань, умінь та практичних навичок використовувати інформаційні технології, передусім ІКТ та електронні освітні ресурси, для підтримки професійної діяльності з управління та освітнього процесу в закладі, в тому числі в умовах організації дистанційного навчання* [9]. По-друге, має реалізуватися підготовка та навчання нової формації як управлінського персоналу закладів освіти усіх рівнів, так педагогічного персоналу, який і буде реалізовувати політику запровадження та реалізації нових форм здобуття освіти. Мова має йти на державному рівні про підготовку нового типу викладача (можливо, навіть, унормованість *нового державного стандарту*) – **викладача-тьютора**. Крім цього, – продовження вдосконалення процесу підготовки фахівців спеціальності 015 «Професійна освіта (Цифрові технології)».

Тьютор (від англ. Tutor – учитель) – фахівець дис-

танційного навчання, який веде індивідуальні або групові заняття із здобувачами освіти, репетитор, наставник. Тьютор – ключова фігура в дистанційному навчанні, яка відповідає за проведення занять зі здобувачами освіти. Такими є найбільш поширені визначення в західному освітньому середовищі.

Аналізуючи досвід зарубіжних закладів вищої освіти, можна бачити, що в більшості випадків розробник освітнього курсу і тьютор – одна і та ж особа. Багато досвідчених викладачів закладів вищої освіти віддають перевагу при проведенні занять зі студентами денної форми навчання, використанню технологій дистанційного навчання. В університетах, тьютори, – це помічники викладача, здебільшого аспіранти або старші студенти.

Разом з тим, можуть бути понятійні аналоги по типу тренер з майнд-фітнесу, цифровий куратор, інструктор, едвайсер, коуч, фасилітатор, ментор, андрагог-куратор, організатор проектного навчання, розробник освітніх траєкторій. Це все – професії майбутніх десяти-двадцяти років, вони вже приходять в практику українських закладів освіти, адаптуючись із західних педагогічних методик.

Найбільш важливі функції та ролі, що мають бути притаманні **сучасному тьютору дистанційного навчання**: спостерігач, тренер, режисер, модератор, наставник, експерт, технолог, фасилітатор, менеджер, консультант, мотиватор, дослідник. Враховуючи такий широкий спектр характеристик, по суті, одного професіонала, – від цього має відштовхуватись побудова системи підготовки спеціаліста даного профілю, або докорінна перепідготовка фахового педагога.

Модель формування компетентностей сучасного викладача-тьютора можна проілюструвати наступним малюнком.

Рис.1. Модель формування компетентностей сучасного викладача-тьютора

Як бачимо, компетентності викладача-тьютора – багатоаспектний комплекс, що має поєднувати, на перший погляд, різновекторні напрямки професійної діяльності. Але, в умовах сьогодення, цей різноплановий напрям освітньої діяльності стає ключовим. Враховуючи зазначені специфічні компетентності в побудові нової схеми підготовки сучасного викладача-тьютора, мабуть будуть і нові, специфічні вимоги до **професійного відбору**: мають бути певні складові готовності до нової

професії – цифрові, педагогічні, психологічні та фізіологічні, в тому числі. Адже дистанційне навчання відрізняється від традиційного за критеріями різності сприймання та сприйняття. Сприймання в традиційній педагогіці – чуттєве осягнення предметів та явищ дійсності в сукупності притаманних їм властивостей та особливостей при безпосередній їх дії на органи чуття (зір, слух, тактильні відчуття). Сприймання стосується скоріше когнітивних процесів, сприйняття є їх результатом.

Сприймання матеріалу під час класичного класно-урочного викладання відбувається у більшості людей однаково, а от сприйняття залежить від ціннісно-смыслових установок життєвого досвіду конкретної особистості. Так от, під час дистанційного навчання змінюється орієнтація сприйняття, себто результату освітнього процесу: просування по освітній траєкторії здійснюється у віртуальній реальності, що, здебільшого, відрізняється від реальної взаємодії, як щодо відчуттів, так і щодо результатів. Ми маємо тривалий «перекос» у тілесно-орієнтованому спілкуванні. І цей факт потрібно враховувати під час підготовки викладача-тьютора, який здебільшого буде спілкуватися віртуально, весь час перебуваючи у стресогенній ситуації, нетиповій для поведінки звичайного викладача, педагога.

Необхідно згадати і **специфічні функції викладача-тьютора дистанційного (змішаного навчання):**

– *консультативна функція*, що реалізується у проведенні групових та індивідуальних консультативних занять зі здобувачами освіти, у допомозі слухачеві в упорядкуванні програми проходження курсу та отриманні освіти взагалі, у стеженні за виконанням навчального плану;

– *менеджерська функція*, що відтворюється в упорядкуванні загального та індивідуального графіка освітнього процесу з навчального курсу, за яким він працює з групою, організації проведення групових занять здобувачів освіти, рекомендаціях щодо набору та формування груп здобувачів освіти, керівництві та мотивації здобувачів освіти;

– *фасилітативна (підтримувальна) функція*, що виявляється в налагодженні та підтримці інформаційних зв'язків і взаємодії між здобувачами освіти та іншими учасниками дистанційного освітнього процесу, урегулюванні різних проблем, розв'язанні конфліктів, адаптації здобувачів освіти до нової форми здобуття освіти.

Виконання цих функцій потребує певних знань і вмінь, формування яких не передбачено змістом традиційної підготовки викладача і особистісних якостей, що сьогодні не мають підтримки у процесі становлення викладача як професіонала.

Функціональне поле діяльності тьютора виявило наступні напрямки: інформативний, організаційний, комунікаційний, адміністративний (контролюючий) і творчий.

Таким чином, найбільш доречним виступає наступне визначення поняття «**тьютор**»: *нова спеціалізація професійно-педагогічної діяльності викладача, що виникає і функціонально реалізується у принципово нових умовах організації освітнього процесу та створюються внаслідок використання нових інформаційно-комунікаційних (цифрових) освітніх технологій.*

Головна роль викладача-тьютора – розробник навчальних середовищ (веб-середовищ на LMS-платформах).

Друга головна роль викладача-тьютора – практик дисципліни.

Обов'язки тьютора на етапі створення та розвитку дистанційного курсу (на прикладі закладу вищої освіти):

– Знайомство з матеріалом навчального курсу (якщо він не автором курсу).

– Отримання загальної характеристики перспективних студентів, вивчення їх навчальних потреб, мети освітньої діяльності та інших подробиць.

– Вивчення принципів та методів дистанційного навчання, вивчаючи літературу та беручи участь у семінарах та вебінарах з обміну досвідом.

Обов'язки тьютора під час освітнього процесу:

– Координація чисельності студентів, передача розкладу, дотримання процедурних вимог.

– Якщо можливо, встановлення контактів зі студентами до початку навчальної сесії, ідентифікація визначень, питань та встановлення особистого зв'язку зі студентами.

– Отримання документу та відмітка його у відповідній базі даних.

– Можлива підготовка простіших навчальних матеріалів з метою ознайомлення студентів, наприклад, моделі відповідей, копії робіт студентів, що отримали найвищий заліковий бал, загальні коментарі про отримані документи, розповсюджені помилки.

– Обговорення з адміністрацією серйозних проблем, пов'язаних з роботами студентів на предмет плагіату.

– Отримання підсумкових екзаменаційних матеріалів та відмітка їх у відповідній базі даних.

– Допомога в усуненні серйозних та змістовних труднощів у студентів, спроба подолання їх разом з розробниками курсу; допомога, при необхідності, у зміні засобів передачі інформації (традиційних та онлайн).

– Може брати участь у розвитку (доповненні, поширенні) матеріалів курсу.

– Може входити до складу екзаменаторів у залежності від відповідальності за курс.

Висновки. Таким чином, тьютор дистанційного навчання в українських реаліях – це новий тип викладача, підготовка якого має відбуватися за окремими магістерськими програмами, або шляхом докорінної перепідготовки викладачів, педагогів, не зважаючи на гендерні та вікові відмінності. Це також, – окремі вимоги до психологічних характеристик особистості викладача-тьютора, враховуючи, що дистанціювання в спілкуванні, віртуалізація та цифровізація освітнього процесу передбачає специфічне світосприймання та світосприйняття.

Література

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/conv#n131>
2. Дистанційне навчання: викиди, результати та перспективи. Порадник з досвіду роботи освітян міста Києва: навч.-метод. посіб./ Упоряд.: Воронікова І.П., Чайковська Н.В. – Київ: ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 456 с.
3. Україна – Learning Nation / Український інститут майбутнього. 2018. URL: <https://strategy.uifuture.org/ukraine-learning-nation.html>
4. Тьютор дистанційного та змішаного навчання: посібник / В.М. Кухаренко. Київ: Міленіум, 2019. 307 с.
5. Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників. Постанова КМУ від 21.08.2019 № 800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#Text>
6. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти: затверджене наказом МОН 08.09.20 р. № 1115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text>
7. Положення про дистанційне навчання, затверджене нака-

зом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>

8. Андрос М.Є. Модель управління розвитком інформаційно-комунікаційної компетентності керівника закладу загальної середньої освіти в умовах дистанційного навчання / Мирослав Євгенійович Андрос. // *Нова педагогічна думка*. – 2018. – № 4. – С. 42-46.

References

1. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/conv#n131>

2. Dystantsiine navchannia: vyklyky, rezultaty ta perspektyvy. Poradnyk. Z dosvidu roboty osvitan mista Kyieva: navch.-metod. posib./ Uporiad.: Vorotnykova I.P., Chaikovska N.V. – Kyiv: un-t im. B. Hrinchenka, 2020. 456 s.

3. Ukraina – Learning Nation / Ukrainskyi instytut maibutoho. 2018. URL: <https://strategy.uifuture.org/ukraine-learning-nation.html>

4. Tiutor dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia: posibnyk / V.M. Kukharenko. Kyiv: Milenium, 2019. 307 s.

5. Deiakі pytannia pidvysichennia kvalifikatsii pedahohichnykh i naukovopedahohichnykh pratsivnykiv. Postanova KМУ vid 21.08.2019 № 800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#Text>

6. Polozhennia pro dystantsiinu formu zdobuttia povnoi zahalnoi serednoi osvity: zatverdzhene nakazom MON 08.09.20 r. № 1115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text>

7. Polozhennia pro dystantsiine navchannia, zatverdzhene nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 25.04.2013 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>

8. Андрос М.Є. Model upravlinnia rozvytkom informatsiino-komunikatsiinoi kompetentnosti kerivnyka zakladu zahalnoi serednoi osvity v umovakh dystantsiinoho navchannia / Myroslav Yevheniiovych Andros. // *Nova pedahohichna dumka*. – 2018. – № 4. – С. 42-46.

Andros M.E.,

Senior Lecturer of the Department of Open Educational Systems and Information and Communication Technologies of the State Higher Education Institution «University of Educational Management», ORCID: 0000-0002-6651-1853,
androsme72@ukr.net

Ukraine, Kyiv

TUTOR IN DISTANCE LEARNING: INFORMATION AND COMMUNICATION COMPONENT OF PREPARATION

The article presents an understanding of a new subject of educational process – a teacher-tutor of distance learning in modern Ukrainian realities of social distances associated with quarantine constraints. The place, role and function of the tutor in remote (mixed) learning are revealed. The basic requirements for the creation and training of a tutor, taking into account the information and communication (digital) component of preparation, are determined; The main technologies of distance learning are analyzed.

Key words: distance learning, distance learning technologies, tutor, information and digital competence, training management systems.

УДК 37.013.73(09)

Антонюк Г.Д.,

к.філос.н., доц. кафедри прикладної лінгвістики НУ «Львівська політехніка», gantoniuk@yahoo.com

Україна, м. Львів

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ІДЕЙ РАНЬОГО ПРОСВІТНИЦТВА В ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ XVII-ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.

У статті охарактеризовано методологічні засади вивчення питання формування і становлення ідей раннього Просвітництва в освітньо-культурному просторі України в період XVII–XVIII ст. Зазначено, що основу дослідження складає поліметодологізм, що застосовується до сучасних суспільних та історично-педагогічних досліджень. Головними теоретико-методологічними засадами є: методологічні орієнтири аналізу історії вітчизняної педагогіки, розроблені НАПН України; загальнонаукові та спеціальні методи історико-педагогічних досліджень у їх взаємодоповнюваності та взаємопроникненні (історіографічний, проблемно-хронологічний, герменевтичний і т. п.); методи виокремлення національного та світового значення української педагогіки, наукових джерел XVII–XVIII ст. у контексті гуманізму, антропоцентризму та екзистенціалізму; цивілізаційні підходи, за якими сукупність усіх форм життєдіяльності людини тієї чи іншої цивілізації розглядається крізь призму людського чинника; критеріально-комплексні засади, які поєднують вимоги діалектики, теорії пізнання, системного та нарративного підходів, що складають теоретичну основу для подальших наукових досліджень.

Ключові слова: раціоналізм, просвітництво, методологічні засади, методологія, поліметодологізм, герменевтика, екзистенціалізм, нарратив, цивілізаційний підхід, антропоцентризм.

Постановка проблеми. Становлення нового історичного мислення актуалізує дослідження комплексу проблем, що стосуються розвитку освітньої і педагогічної думки в Україні в контексті світової історії освіти та педагогіки. Культурні здобутки наших попередників є невичерпним джерелом ідей, що можуть бути використаними і творчо переосмисленими в процесі становлення нашого суспільства на засадах демократії, толерантності, духовного оновлення і морального удосконалення. Вивчення української педагогічної думки у різні періоди її розвитку – одна з важливих передумов просування сучасних дослідницьких пошуків у напрямку розробки конструктивних рішень щодо актуальних проблем сьогодення.

Важливе місце в історії вітчизняної освіти та педагогіки посідає епоха XVII–XVIII ст. – період значних змін та перетворень, які торкнулися усіх сфер соціального буття: економічної політичної, конфесійної, наукової, освітньої і т. п. У багатьох рисах ця доба стала знаковою для розвитку вітчизняної культури, яка незважаючи на роз'єднаність етнічних українських земель, перебування у складі чужих держав і режимів, продовжувала свій розвиток у загальноєвропейському контексті. Саме в період XVII–XVIII ст. закладалися основи національного Відродження XIX ст., а також духовного розвитку українського суспільства XX ст. У зазначених часових межах Україна продовжувала залишатися тим локусом, де синтезувалися, засвоювалися і переломлювалися крізь місцеві умови культурні та суспільно-політичні ідеї Західної Європи [1, с.6].

Чіткого окреслення у суспільній ідеології зазначеного періоду набувають ідеї Просвітництва – філософсько-ідеологічної течії, що поширилися у країнах Західної Європи і охопили Україну як її складову. Однією з

характерних рис Просвітництва було прагнення його представників до перебудови всіх суспільних відносин на основі розуму, «вічної справедливості», рівності та інших принципів, що, на їх думку, випливають із самої природи, з невід'ємних «природних прав» людини. Представники ідеології Просвітництва проголошували можливість встановлення нових суспільних відносин шляхом поширення освіти та культури, через утвердження культу розуму у всіх сферах буття: економіці, політиці, науці, культурі. **Основна роль у новій ідеології відводилася освіті і вихованню.** Цю нову суспільну роль освіти добре усвідомили передові українські мислителі у XVII–XVIII ст. і особливо – XVIII–XIX ст. Але початки цього процесу були закладені у попередніх епохах. Просвітництво не було принципово новим явищем, воно опиралося на попередню традицію європейської думки, що налічувала вже кілька століть. Прямим попередником Просвітництва було Відродження – епоха, у якій започатковується розгортання соціально обумовленої передової думки у системі теологічного світогляду, що склалася у середні віки. Просвітелі у багатьох рисах продовжували справу, започатковану гуманістами епохи Відродження. Для Просвітництва, як і для Відродження, притаманними є вивільнення науки з-під влади теології, віра у невичерпні можливості людського розуму, довір'я до природи та яскраво виражений історичний оптимізм. Причому, на відміну від Відродження, ці риси в ідеології Просвітництва були набагато чіткішими, виявлялись більш прямолінійно та категорично. Якщо Відродження сфокусовувалося на людині, то Просвітництво одним із своїх першочергових завдань декларувало зміну існуючих суспільних відносин – тобто зосереджувалося на суспільно-політичній сфері. Звідси два найважливіших взаємопов'язаних між собою

аспекти Просвітництва: заперечення феодального устрою і наполегливе, з практичним ухилом, утвердження нових відносин між людьми, нових ідеалів та цінностей, що покликані привести до всезагального блага.

На формування української моделі Просвітництва вплинув цілий ряд соціокультурних чинників. Серед них вирішальними були: початок розкладу феодалізму як економічної системи, особливості еволюції християнства у його православному варіанті (від панівної церкви епохи Київської Русі до переслідуваної в умовах Речі Посполитої), традиційна орієнтація на візантійську вченість та давньоруську культурну спадщину, переконаність у необхідності збереження і передачі вітчизняної культурної традиції наступним поколінням, в оновленні релігійного вчення, відсутність вищої освіти, нерозвинутість культури дискурсивного мислення, неможливість засвоєння у повному обсязі величезного греко-слов'янського потенціалу. Звідси – певна своєрідність та концептуальна недовершеність українського просвітництва як культурно-історичного феномену, невикремленість його атрибутивних характеристик та контурність хронологічних меж.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема становлення ідей українського Просвітництва була і є предметом наукового аналізу вітчизняних та зарубіжних вчених у попередню та сучасну епоху. Дослідження історії українського Просвітництва розпочалося ще на початку століття у своєму розвитку пройшла декілька етапів. Перший етап охоплював XIX – початок XX ст. Саме у цей час з'являються ґрунтовні праці з історії вітчизняної школи та шкільництва, наприкінці століття – спеціальні наукові розвідки з історії окремих навчальних закладів. Серед великої кількості наукових джерел зазначеної доби заслуговують на увагу праці В. Аскоченського, М. Булгакова, Є. Голубинського, С. Голубева, Д. Вишневецького, П. Коковцова, М. Лінчевського, П. Морозова, М. Петрова, П. Пекарського, М. Сперанського, О. Соболевського, К. Харламповича, І. Чистовича, Р.Й. Лукашевича (Łukasiewicz J.), Ю. Пелеша (Pelesz J.), С. Залеського (Zaleski St.) та ін. Науковий доробок вчених дожовтневого періоду був підданий критиці у радянську епоху, що було зумовлено неприйняттям нерелевантних з офіційною ідеологією наукових точок зору. Пізніше до теми українського Просвітництва зверталися І. Франко, М. Сумцов, Ф. Титов, М. Возняк, М. Грушевський, Д. Чижевський, О. Лаппо-Данилевський, С. Маслов. Окремі питання українського Просвітництва висвітлено у працях Б. Грекова, Є. Мединського, Б. Мітюрова, Ф. Науменка, С. Бабішина, Я. Ісаєвича, В. Роменця, Д. Наливайка, М. Громова, П. Беркова, Р. Плечкайтиса, Д. Лордкіпанідзе, І. Щипанова, Р. Даровського (Darowski R.), Р. Лужного (Lużny R.), З. Огоновського (Ogonowski Zb.), М. Підлипчак-Маєрович (Pidlypczak-Majewicz M.), М. Войнара (Wojnar M.); (джерела: [2, с.421-478]). Об'єктом наукової експлікації у сучасних педагогічних дослідженнях стали окремі аспекти еволюції загальнонаукової та філософської думки в Україні у період XVII–XVIII ст., зокрема предметом наукового аналізу стала проблема людини у контексті натурфілософської та теологічної парадигм. Ці питання (на матеріалах натурфілософії, логіки, метафізики) висвітлено у працях В. Нічик, Я. Стратій, М. Кашуби, І. Захари, Т. Кочубей [3]. Не дивлячись на вагомий науковий розвідки щодо проблем формування освітньої та нау-

кової думки в Україні у часовий період XVII–XVIII ст., питання поширення раціоналістичних ідей та тенденцій розкрито недостатньо. У нашій історико-педагогічній науці праць, які б розглядали цей феномен комплексно, з урахуванням особливостей його становлення, розвитку та функціонування у просторі вітчизняної освіти та науки виявилось не так багато. Ще на сьогодні відкритим залишається питання щодо з'ясування основних типологічних рис українського Просвітництва, його місця і ролі у освітній та загальнонауковій культурі, хронологічних меж та характеру проявів у національно-культурних регіонах. Наявні наукові джерела не створюють цілісного уявлення про українське Просвітництво як окремий етап та особливий феномен у його ранніх та зрілих проявах, що мав місце у просторі української освіти та педагогіки XVII–XVIII ст. Всебічне вивчення становлення і функціонування ідей Просвітництва у вітчизняному просторі освіти та науки в період XVII – початку XVIII ст., врахування власного історичного досвіду в умовах модернізації сучасної системи національної освіти зумовили актуальність теми «Розвиток ідей раннього Просвітництва в освітньо-культурному просторі України XVII – початку XVIII ст.».

Мета статті дослідити методологічні засади вивчення питання становлення і формування ідей раннього Просвітництва в освітньо-культурному просторі України в період XVII – початку XVIII ст.».

Виклад основного матеріалу. Методологічну основу роботи становить полідисциплінарний підхід, зорієнтований на використання історіографічного, системного, проблемно-хронологічного, наративного, культурно-антропологічного, цивілізаційного, герменевтичного та критеріально-комплексного підходів. Зазначені підходи ґрунтуються на загальнонаукових гносеологічних принципах: історизму, об'єктивізму, поєднання логічного та історичного, системності. Сукупність науково-обґрунтованих знань із досліджуваної проблеми є можливим досягнути завдяки науково-джерелознавчій критиці, відповідно до якої використовується джерелознавчий аналіз і джерелознавчий синтез архівних, рукописних та опублікованих джерел (у тому числі й стародруків) [4, с.9-10].

Зупинимось коротко на характеристиці кожного із названих підходів.

Історіографічний метод як «письмова розповідь про минуле» уможливив проведення дослідження формування та становлення ранньопросвітницьких ідей в освітньому просторі України XVII – початку XVIII ст. з точки зору історичної ретроспективи. Це була непроста епоха у вітчизняній історії, пов'язана перш за все з відсутністю власної державності (більшість етнічних українських земель входили до складу інонаціональних державних утворень: з кінця XIV ст. – до Великого князівства Литовського; з кінця XVI ст. – до Речі Посполитої). Для українського суспільства перебування у складі чужих держав означало посилення дії інокультурних елементів та підпадання під їхній вплив [2, с.145-162]; а щодо конкретно означеного часового періоду – кінець XVI – початку XVII ст., то – посилення латино-польського впливу, що своїм зворотним боком мало наростання релігійно-національного опору, який вилився у релігійно-реформаційний та культурно-освітницький рух. Цей рух посилював дію раціональних тенденцій в українському суспільстві, і, як наслідок – зростання ролі наукового знання, а, отже, посилення ролі науково-осві-

тніх установ для його культивування та передачі. Саме в часових межах XVII – початку XVIII ст. відбувається становлення української школи як інституту і посилюється суспільний запит на цей інститут. Українська школа, яка виникла на зламі XVII–XVIII ст., поєднувала в собі основні риси західноєвропейського навчального закладу (передовсім єзуїтського колегіуму) та православної школи (Княжа доба), стала могутнім центром продукування та поширення відповідних часовій епосі ідей.

В межах історіографічного підходу в роботі застосовувався **проблемно-хронологічний метод**, що уможливив виявлення проходження українською школою основних етапів у становленні її вищих форм; у роботі зосереджено увагу на формуванні Острозько-культурно-освітнього центру, братських православних, католицьких шкіл, Києво-Могилянської академії. Українська освіта та педагогіка розвивалась у межах двох напрямків: реформаційного та ренесансно-гуманістичного, що було відповіддю на культурний поступ Європи XVI–XVII ст. **Реформаційний** напрям характеризувався абсолютним неприйняттям тогочасних західних ідей. Його представники обстоювали ідею максимальної замкнутості (герметичності) української культури у вузьких візантійсько-руських рамках, не сприймали жодних іноземних впливів (представники: Василь Суразький, Йов Княгиницький, Клірик Острозький, Герасим Смотрицький, найбільш радикальний виразник – Іван Вишенський [2, с.163-164; 175-187]). **Другий напрям (ренесансно-гуманістичний)** характеризувався свідомим або стихійним переосмисленням учень західної Реформації і спробою засвоєння деяких її вихідних положень на вітчизняному ґрунті [2, с.164-165; 165-175]. Цей напрям дав поштовх до оновлення православного релігійного вчення в Україні, активізації соціального життя людини та її протидії спробам колонізації, що сприяло подальшому розвитку конкурентноспроможної української освіти та культури. Ці два напрями, в межах яких відбувалося становлення вітчизняної версії реформаційної ідеології, займали домінуючі позиції у розвитку суспільної думки України зазначеного періоду.

Система наукових поглядів, що склалася в Україні у період XVII на початку XVIII ст., була якісно новим та історично значущим етапом у розвитку вітчизняної освіти та науки. Притаманна цій системі суперечливість, причиною якої була наявність елементів різних світоглядних систем – середньовічно-теологічної (геоцентричної) та гуманістично-ренесансної (антропоцентричної) – загалом мала прогресивне значення, оскільки свідчила про відхід від застарілих, відірваних від реальності наукових концепцій, і сприяла утвердженню в науково-освітньому просторі наукових ідей Просвітництва. Вітчизняні мислителі XVII ст., напрацьовуючи відповідний своєму часові науковий світогляд, творчо переосмислювали і розвивали ідеї Античності, схоластики, гуманізму та Реформації. Співіснування у їхніх теоретичних системах елементів різних наукових рівнів привело до утворення складної та у багатьох рисах компромісної моделі науки, розпад якої відбувався під впливом соціально-економічних перетворень і запитів суспільної практики, що поклато початок могутньому розвитку вітчизняної науки у XVIII ст. На основі перекладених з латинської мови курсів філософії, які викладались у Києво-Могилянській академії та інших навчальних закладах, що діяли на території України та з використанням **нарратив-**

ного методу як ціннісного опису, що виявляється у ставленні автора, інтерпретації ним тих реалій, які досліджуються, у роботі прослідковано становлення природничо-наукових, філософських, моральних, соціально-правових знань в освітньому просторі України зазначеного часового періоду [5; с.153-160].

Важливим методом, який використовувався у роботі під час дослідження питання формування та становлення ранньопросвітницьких ідей, був **герменевтичний підхід**, як метод розуміння та наукової інтерпретації текстів [6, с.114-115]. Герменевтичний метод широко застосовувався при вивченні джерельної бази Просвітництва. У роботі Просвітництво розглядається перш за все як культурно-історичний та освітній феномен, що у своєму становленні є опертим на досягнення попередніх культурно-історичних епох: Відродження, пізнього та раннього Середньовіччя, Античності, цивілізаційних надбань Сходу і Заходу. Джерелами, що слугували теоретичною базою раціоналізму і Просвітництва, на наш погляд, є: «книжне» навчання в епоху Київської Русі (X–XI ст.), візантійські джерела раціоналістичного змісту, вітчизняні літературні пам'ятки («Ізборник князя Святослава 1073 р.» та «Ізборник» 1076 р.) та раціоналістичні ідеї у творах вітчизняних мислителів (Климента Смолятича, Кирила Туровського), раціоналістичні вияви у перекладних літературних пам'ятках (єврейські та арабські джерела, що поширювались у культурно-освітньому просторі Києва, починаючи з XIV ст.), а також досягнення європейської філософської думки у формі аристотелізму та неоплатонізму, що розповсюдились в освітньому просторі України, починаючи від раннього періоду XI–XII ст. і до XVII–XVIII ст. (прослідковуються у філософських курсах дячів КМА). Варто зазначити, що розкриття теми, віддаленої у часі, має свої труднощі: не всі джерела є доступними, а ті, що доступні, потребують адекватного своєї часовій епосі прочитання та розуміння, віднаходження у сучасних мовах релевантних лексичних засобів, еквівалентів для передачі змісту та реалій, для виявлення прихованих смислів, що не завжди є можливим для сучасного дослідника. На основі герменевтичного методу, що передбачає буквальну, моральну, алегоричну, аналогічну інтерпретацію [6, с.114], у роботі прослідковано значення письмових пам'яток Княжої доби, раннього та пізнього вітчизняного Середньовіччя, перекладних творів єврейсько-арабського походження, текстової культури Відродження на Нового часу для формування ідей Просвітництва у просторі освіти та науки України в період XVII–XVIII ст. Цей метод допоміг проаналізувати твори вітчизняних просвітників зазначеного часового періоду, інтерпретувати та зрозуміти змістовий та смисловий аспекти богословсько-філософських трактатів з освітньо-наукової та педагогічної точки зору [2, с.57-144].

Найбільш актуальною та фундаментальною проблемою у філософських, соціологічних, історичних, педагогічних дослідженнях є проблема людини, тобто будь-які наукові пошуки у згаданих розділах наукового знання мають цінність лише з точки зору людиновимірності та людиноцентричності. Вивчення питання становлення та функціонування ранньопросвітницьких ідей в освітньо-культурному просторі України епохи раннього Модерну проводились також з позицій **антропоцентричності**: у фокус дослідження було поставлено людину зазначеної епохи, з її внутрішнім світом, з її системою цінностей,

світосприйняттям, психоемоційними та когнітивними характеристиками. В українському освітньому просторі XVII–XVIII ст. людина постає як феномен, що є відкритою до знань і навчання, що надалі сприятиме повноцінному й цілісному відображенню нею Всесвіту та його процесів. Крізь призму людини зазначеної епохи проводилось вивчення філософських та богословських курсів, акцентувалась увага та процесах мислення та пізнання, на зацікавленості людини до вивчення оточуючої її природи, а далі – себе самої і суспільства. Прикладом можуть слугувати перекладені з латинської мови курси натурфілософії, логіки, етики, метафізики, теології, аналіз яких з позицій становлення і функціонування ранньопросвітницьких ідей в освітньому просторі України XVII–XVIII ст. був проведений у монографії автора [2, с.323–362; 362–408]. Людинознавча проблематика чітко прослідковується у філософських курсах діячів Києво-Могилянської академії, православних братських та католицьких навчальних закладів. Найважливішим здобутком цієї проблематики було нове розуміння людини, як активного суб'єкта пізнання природи і себе самої. Завдяки своїй родовій ознаці – раціональній душі – людина епохи раннього Просвітництва усвідомила, що керуючись принципами власного розуму і з допомогою істинного наукового методу вона зможе досягнути таємниць природи, впливати і підпорядковувати їй, а далі – пізнавати і контролювати на раціоналістичних засадах суспільний розвиток.

У всі часи свого становлення українська освіта і наука були відкритими до надбань попередніх цивілізацій і впливів актуальних культур. Становлення ідей раннього Просвітництва в просторі освіти і науки України періоду XVII–XVIII ст., розглядалось в межах **цивілізаційного підходу**, що передбачає розгляд освітніх процесів у їх тягlostі і наступності, прослідковуванні в окремому часовому періоді здобутків попередніх культур і цивілізацій.

Теоретичними джерелами українського Просвітництва (як інваріанта західноєвропейського) були наукові ідеї, вироблені у попередню часову епоху. Насамперед це були теоретичні напрацювання діячів братського руху та Києво-Могилянської академії, які, своєю чергою, опиралися на науково-теоретичні програми від Античності до Нового часу. Першим етапом у розвитку просвітницької ідеології була грецька софістика (V–IV ст. до н. е.), де вперше в історії теоретичного мислення започатковано перехід від об'єктивного вивчення природи до суб'єктивної сторони пізнавального процесу – людської свідомості, що своїм наслідком мало виникнення логіки – науки, у якій результати пізнавальної діяльності були детально осмислені і подані у формі розгалуженої системи суджень та умовиводів, спрямованих на закріплення та передавання досягнень результатів наукового пізнання. Упродовж тривалого часу – аж до початку XVIII ст. (іншої форми організації наукового знання тогочасна наука не виробила [7; с.331]) – антична логіка, що вершини свого розвитку досягла у диференційованій системі Арістотеля, залишалась зразком раціональної організації результатів людського мислення як у арабському світі, так і на європейському Заході. Шляхи проникнення і поширення арістотелівської логіки, а далі усієї філософської системи Арістотеля, як передумови раціональної просвітницької ідеології у вітчизняний освітній простір, були основним завданням у цьому дослідженні. Раціоналістичні вчення проникають

у вітчизняну культуру та освіту вже на етапі раннього Середньовіччя, коли з прийняттям з християнства виникає необхідність науково обґрунтованих, опертих на раціональні засади, методів доведення переваг нового релігійного вчення над язичництвом. З причини відсутності власної наукової традиції передові наукові досягнення попередніх епох приходять у слов'янський світ головню через візантійське посередництво. Перекладна візантійська література, яка після прийняття християнства потрапила у Русь, становила основу для засвоєння наукових та раціоналістичних ідей в українському освітньому просторі. Потреби нової релігії зумовлювали знайомство з канонізованими релігійними текстами, з науковим досягненням попередніх цивілізаційних епох – Візантії, Античності та наукової культури Сходу. Своєю чергою, проникнення перекладної літератури стимулювало розвиток наукового знання (передовсім філософського та природничонаукового), що мало наслідком посилення інтересу людини до вивчення навколишнього світу. Варто зазначити, що опосередковане засвоєння попередніх культурних надбань не було простим та однозначним, воно потребувало напруженої інтелектуальної діяльності, спрямованої на засвоєння тисячолітнього досвіду в умовах відсутності власної письмової традиції та власних етапів теоретичного осмислення дійсності.

Системний та критеріально-комплексний підхід передбачає розгляд усіх явищ і процесів у їхньому взаємозв'язку. Цей підхід забезпечує інтерпретацію педагогічних явищ з погляду таких категорій, як система, позиція, зв'язок, взаємодія. Цей підхід дав змогу виявити причини, джерела, чинники та умови і формування і становлення ідей раннього Просвітництва в освітньо-культурному просторі України у часових межах XVII – першої половини XVIII ст. у їх теоретичному і практичному вимірах, визначити тенденції їх розвитку, розкрити зв'язки між становленням та соціокультурними і політичними процесами, що мали місце у зазначений період на українських землях [8, с.16–17].

В основу **критеріально-комплексного підходу** покладена система (комплекс) критеріїв для оцінювання розвитку педагогічної думки. Оскільки предметом нашого дослідження ми окреслили концепти, через які осмислюється ідеологія Просвітництва, сукупність вчень та ідей, що її структурують та забезпечують цілісність (передусім природничонаукові, етичні, теолого-політичні вчення, які розроблялись у творах українських інтелектуалів XVII – першої половини XVIII століть), то в процесі їхнього аналізу ми зверталися до таких критеріїв, як критерій науковості освіти, критерій доступності освіти, критерій демократичності освіти, критерій зв'язку освіти з національною культурою та релігією [9, с.212–213]. Прикладом застосування критеріально-комплексного підходу до вивчення питання становлення і функціонування просвітницьких ідей в освітньому просторі України XVII–XVIII ст. може слугувати розгляд діяльності братських шкіл під кутом зору реформаційної та гуманістичної спрямованості. Одним з головних напрямків діяльності братств була організація шкіл і друкарень з метою підняття освітнього рівня у православному середовищі. Саме освітня діяльність братств сприяла демократизації освіти, зробила її загальнодоступною, позбавила елітарного характеру. З діяльності братств в Україні розпочинається інтенсивне наближення української освітньої культури до західноєвро-

пейських стандартів. Найхарактернішою особливістю братської школи, – зазначав ак. Я. Ісаєвич, – з перших днів її існування був її демократичний, всестановий характер» [10, с.130]. Йдеться про те, що у школі Львівського братства могли навчатися молоді люди різних станів. А демократичність – це атрибут західної культури, на яку орієнтувалась більшість діячів братського руху. Новаторський демократичний характер Львівської братської школи засвідчує її Статут «Порядок школьний» (1586) [11, с. 79-84], що є важливою пам'яткою української освітньо-педагогічної думки. Центральним пунктом своєї діяльності братства ставили освіту, науку, книгодрукування, що становило могутню базу для формування і становлення ідеології вітчизняного Просвітництва XVII–XVIII ст., а в умовах XVI–XVII ст. – слугувало зміцненню позицій православ'я, а отже – власної ідентичності в умовах перебування у складі чужої держави. Вже в Статуті першого Львівського братства зазначалось, що одним із своїх завдань братство вважає створення школи нового типу: «да устроится школа еже нигде же в нас до ныне обрѣтается», тобто, йдеться про школу, яка ґрунтувалася б на власних культурних традиціях і водночас була зорієнтована на досягнення західноєвропейської освіти, що передбачало вивченням слов'янської, грецької і латинської мов та предметів «семи вільних наук», якими були граматики, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика [12, с.46]. Застосування критерію зв'язку освіти з національною культурою здійснювалося за такими показниками: використання рідної мови учнів у навчальному процесі; вивчення рідної мови, історії, національного мистецтва. В основу визначення рівня та характеру ідеологічної спрямованості освіти були покладені такі показники: ідеологічна спрямованість змісту освіти (підпорядкованість змісту освіти панівній у тогочасному суспільстві ідеології); станова спрямованість освіти (підпорядкованість освіти інтересам окремих груп та станів населення). Критерій зв'язку освіти між освітою та релігією оцінювався за такими ознаками, як: участь церкви в організації навчальних закладів, конфесійна спрямованість навчально-виховного процесу; функції предметів філософсько-богословського циклу.

У сучасній педагогічній науці акцентується на принципі взаємодоповнюваності методів. Вище були названі і охарактеризовані лише окремі методи, які застосовувались у процесі дослідження формування і становлення ідей раннього Просвітництва в просторі культури та освіти України в період XVII–XVIII ст., загалом їх є значно більше. Але багатогранність історії педагогіки, складність дослідження її періодів, особливо віддалених у часі, зумовлюють ситуацію взаємодоповнюваності методів, що застосовуються окремою наукою, загальнонауковими та спеціальними методами [13, с.33]. Логіка, формальні і неформальні методи необхідні для аргументації, аналіз як загальнонауковий метод корелює із герменевтикою. І це не дивно, тому що всі ці методи застосовуються до вивчення буття людини у його багатомасштабності та багатовимірності.

Висновок. Отже, основу вивчення питання становлення і функціонування ідей раннього Просвітництва у просторі освіти та науки України в період XVII – першої половини XVIII ст. складає поліметодолізм, що застосовується до сучасних суспільних, філософських та історико-педагогічних досліджень. Головними теоретико-

методологічними засадами окресленого дослідження є: методологічні орієнтири аналізу історії вітчизняної педагогіки, розроблені НАПН України [14, с.6-12]; загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, співпадання логічного та історичного, системний і т. п.) та спеціальні методи історико-педагогічних досліджень у їх взаємодоповнюваності та взаємопроникненні (історіографічний, проблемно-хронологічний, нарративний, герменевтичний і т. п.); методи виокремлення національного та світового значення української педагогіки, наукових джерел XVII–XVIII ст. у контексті гуманізму, антропоцентризму та екзистенціалізму; цивілізаційні підходи, за якими сукупність усіх форм життєдіяльності людини тієї чи іншої цивілізації розглядається крізь призму людського чинника; критеріально-комплексні засади, які поєднують вимоги діалектики, теорії пізнання, системного та нарративного підходів, що складають теоретичну основу для подальших наукових досліджень.

Література

1. Смолий В.А. *Передмова // Історія української культури: у 5-ти т. – Т.3. Українська культура другої половини XVII–XVIII ст. – К.: Наук. думка, 2003. – С.5-10;*
2. Антонюк Т.Д. *Ідеї раннього Просвітництва в освітньо-культурному просторі України XVII- першої половини XVIII ст.: монографія / – Т.Д. Антонюк, – Вид-во Львівської політехніки, 2015. – 496 с.;*
3. Нічиць В.М. *Петро Могила у духовній історії України / В.М. Нічиць. – К.: Укр. центр духовної культури, 1997. – 328 с.; Стратий Я.М. *Проблеми натурфілософії в філософській мислі України XVII в. / Я.М. Стратий. – К.: Наук. думка, 1981. – 208 с.; Стратий Я. Філософія Києво-Могилянської академії // Історія української культури: у 5-ти т. Українська культура другої половини XVII–XVIII ст. – Т. 3. – К.: Наук. думка, 2003. – С.575-611; Проблема людини в українській філософії XVI–XVIII ст. / І.С. Захара, М.В. Кашуба [та ін.]; Ін-т українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича. – Львів: Логос, 1998. – 239 с.; Захара Ігор. *Академічна філософія України (XVII – I пол. XVIII ст.) / І. Захара. – Львів: Вид-во АНУ ім. І. Франка, 2000. – 239 с.; Кочубей П.Д. Українська педагогічна думка другої половини XVII–XVIII століття крізь призму вітчизняних досліджень / П.Д. Кочубей. – Умань: ФОРМ Жовтий О.О., 2012. – 516 с.;***
4. Кочубей П.Д. *Розвиток української педагогічної думки другої половини XVII–XVIII століття: авт. ... дис.д-ра пед. наук; 13.00.01»Загальна педагогіка та історія педагогіки» / П.Д. Кочубей. – Луганськ, 2013. – 44 с.;*
5. Ваховський А.Ц. *Наратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз // Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт. Кол.: С.М. Хрищов, О.В. Адаменко, В.С. Курило та ін.; Держ. закл. «Луганський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». – Луганськ: Вид-во ДЗ «АНУ ім. Тараса Шевченка», 2013. – с. 153-160;*
6. *Філософський енциклопедичний словник / за заг. ред. В.І. Шинкарука. – Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАНУ. – К.: «Абрис», 2002. – 742 с.*
7. Гайденко В.П., Смирнов Т.А. *Западноєвропейська наука в середні віки / П.П. Гайденко, Т.А. Смирнов. – М.: Наука, 1989. – 352 с.;*
8. Кочубей П.Д. *Українська педагогічна думка другої половини XVII–XVIII століття крізь призму вітчизняних досліджень: монографія / П.Д. Кочубей. – Умань: ФОРМ Жовтий О.О., 2012. – 516 с.;*
9. Курило В.С. *Критеріально-комплексний підхід до аналізу процесів розвитку системи освіти і педагогічної думки регіону // Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія /*

авт. кол.: С.М. Хриков, О.В. Адаменко, В.С. Курило та ін.; держ. закл. «Луганський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». – Луганськ; Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2013. – с. 209-225;

10. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури ХVI–ХVIII ст.: [монографія] / Я.Д. Ісаєвич. – К.: Наук. думка, – 251 с.;

11. Антологія педагогічної думки Української ССР. – М.: Педагогіка, 1988. – 640 с.;

12. Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець ХVI – початок ХVIII ст.): Шкільні і дослідження / АН УРСР, Ін-т філософії, Ін-т сусп. наук; [редкол.: В.І. Шинкарук та ін.]. – К.: Наук. думка. 1988. – 568 с.;

13. Патеї-Братасюк М.Т. Антропоцентрична теорія права: навч. пос./М. Патеї-Братасюк. – Київ, 2010. – 396 с.

14. Сухомлинська О. Методологія досліджень історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття/ Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. № 4. – С. 6-12.;

References

1. Smolyt V. Preface // History of Ukrainian culture: in 5 volumes – Vol.3. Ukrainian culture of the second half of the XVII–XVIII centuries. – К.: Nauk.dumka, 2003. – С.5-10;

2. Antonyuk H. Ideas of early Enlightenment in the educational and cultural space of Ukraine in the XVII-first half of the XVIII century: monograph / – H. Antonyuk, – Lviv Polytechnic Publishing House, 2015. – 496 p.;

3. Nychyk V. Petro Mohyla v duchovnij istorii Ukrainy / V. Nychyk – К.: Ukr. Centr duchovnoji kultury, 1997. – 328 s.; Stratij J.M. Problemy naturfilosofii v filosofskoj myslі Ukrainy ХVII v./ J.M. Stratij.- Кієв: Naukova dumka, 1981. – 208 s.; Stratij Jar. Filozofia Kyievo-Mohylanskoj Akademii // Istoria ukrajinskoj kultury v 5 t. – III. 3. Ukrajinska kultura druhoi polovyny ХVII–ХVIII st. – Кієв: Nauk. dumka, 2003. – С. 575-611; Problema liudyny v ukrajinskoj filozofii ХVI–ХVIII st. / I. Zachara, M. Kaschuba, [ta in.]; Institut ukrainosnavstva NAN Ukrainy. – Lviv: Logos, 1998. – 239 s.; Zachara Ihor. Academic philosophy in Ukraine (17 th – the first half of the 18th centuries)/ I. Zachara. – Lviv, 2000. – 239 p.; Kochubej T. Ukrajinska pedahohichna dumka druhoi polovyny ХVII–ХVIII st. kris prysmu vitchysnianych doslidchen / T. Kochubej – Uman: FOP Shovtyj O., 2012. – 516 s.

4. Kochubej T. Rosvytok ukrajinskoji pedahohichnoji dumky druhoi polovyny ХVII–ХVIII st.: avt. dys...doktora ped.nauk; 13.00.01»Sahalna pedahohika ta istorija pedahohiky» / III. Kochubej. – Luhansk, 2013. – 44 с.;

5. Vakhovskyy L.Z. Narrative in historical and pedagogical research: methodological analysis // Methodological principles of pedagogical research: monograph / ed.: E.M. Chirikov, O.V. Adamenko, V.S. Kurylo and others; State. lock «Luhansk National University. Univ. Taras Shevchenko». – Luhansk; LNU named after Taras Shevchenko, 2013. – p. 153-160;

6. Philosophical encyclopedic dictionary / for general. ed. V.I. Shinkaruk. – Institute of Philosophy. G. Frying pans of NASU. – К.: «Abriss», 2002. – 742 p.

7. Gaidenko V.P., Smirnov G.A. Western European science in the Middle Ages / P.P. Gaidenko, G.A. Smirnov. – М.: Наука, 1989. – 352 с

8. Kochubej T. Ukrajinska pedahohichna dumka druhoi polovyny ХVII–ХVIII st. kris prysmu vitchysnianych doslidchen / T. Kochubej – Uman: FOP Shovtyj O., 2012. – 516 s.

9. Kurylo V.S. Criteria-comprehensive approach to the analysis of the processes of development of the education system and pedagogical thought of the region // Methodological principles of pedagogical research: monograph / ed.: E.M. Chirikov, O.V. Adamenko, V.S. Kurylo and others; «Luhansk National University Taras Shevchenko». – Luhansk; «LNU named after Taras Shevchenko», 2013. – p. 209-225;

10. Isaevich Y.D. Brotherhoods and their role in the development of Ukrainian culture of the XVI–XVIII centuries.: [monograph] / Y.D. Isaevich. – К.: Nauk. dumka, – 251 p.;

11. Anthology of pedagogical thought of the Ukrainian SSR. – М.: Pedazozuka, 1988. – 640 с.;

12. Monuments of fraternal schools in Ukraine (late XVI – early XVIII centuries.): Texts and research / USSR Academy of Sciences, Institute of Philosophy, Inst. science; [ed.: VI Shinkaruk and others]. – К.: Hayk. dumka. 1988. – 568 p.;

13. Patey-Bratasyuk M.G. Anthropocentric theory of law: textbook, settlement / M. Patey-Bratasyuk. – Kyiv, 2010. – 396 p.

14. Sukhomlynska O. Methodology of research of historical and pedagogical realities of the second half of the XX century / Olga Sukhomlynska // The way of education. – 2007. № 4. – P. 6-12.

Antonyuk G.D.,

Candidate of Philosophy, Associate professor of Applied Linguistic department, Lviv Polytechnic National University, gantoniuk@yahoo.com

Ukraine, Lviv

METHODOLOGICAL BASES OF RESEARCH OF FORMATION AND FUNCTIONING OF IDEAS OF EARLY ENLIGHTENMENT IN EDUCATIONAL AND CULTURAL SPACE OF UKRAINE OF XVII – FIRST HALF OF XVIII CENTURIES

The article describes the methodological principles of studying the formation and formation of the ideas of the early Enlightenment in the educational and cultural space of Ukraine in the period XVII–XVIII centuries. It is noted that the basis of the study is polymethodology, which is applied to modern social and historical-pedagogical research. The main theoretical and methodological principles are: methodological guidelines for the analysis of the history of domestic pedagogy, developed by the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; general scientific and special methods of historical and pedagogical research in their complementarity and interpenetration (historiographical, problem-chronological, hermeneutic, etc.); methods of distinguishing national and world significance of Ukrainian pedagogy, scientific sources of the XVII–XVIII centuries. in the context of humanism, anthropocentrism and existentialism; civilizational approaches, according to which the totality of all forms of human life of a civilization is considered through the prism of the human factor; criterion-complex principles that combine the requirements of dialectics, theory of knowledge, systemic and narrative approaches that form the theoretical basis for further research.

Key words: rationalism, enlightenment, methodological principles, methodology, polymethodology, hermeneutics, existentialism, narrative, civilizational approach, anthropocentrism.

UDC 811.161.1'243:378.015.3:316.47

Bielikova O.V.,*Senior Lecturer Kharkiv national university of civil engineering and architecture, belikova.lenochka@gmail.com***Bessonova N.M.,***Senior Lecturer Kharkiv national university of civil engineering and architecture, nata2811nata@gmail.com***Greul O.O.,***Senior Lecturer Kharkiv national university of civil engineering and architecture, greulolga2@gmail.com***Milieva I.V.,***Candidate of Philological Sciences, Associate Professor**Kharkiv national university of civil engineering and architecture, milieva.iryana@kstuca.kharkov.ua**Ukraine, Kharkiv*

INNOVATIVE WAYS OF ACTIVATING THE COGNITIVE ACTIVITY OF EDUCATIONAL MIGRANTS

The article highlights the possibilities and features of the application in teaching of innovative methods of activating the cognitive activity of foreign applicants for higher education.

The purpose of the article is to study the activation and increase the effectiveness of cognitive activity of educational migrants in the study of the discipline «Ukrainian as a foreign language» with the use of innovative technologies.

The most effective means of competence development is the use of project methods in the educational process.

The virtual tour implements the principles of modern pedagogical activity: the principle of competence approach – obtaining a high result through the activities of higher education, the principle of cognitive activity – through independent, creative activity to obtain new knowledge.

Key words: *virtual tour, educational internet resources, innovative teaching methods, website, virtual museum, competence.*

Problem statement. The topicality of this issue is due to the existing problem, which at that time is due to the fact that the pandemics of education in 2020–2021 remains one of the most announced problems in modern society. In the future, the transition from the online learning format to mixed learning formats is expected. In connection with the introduction of information technology in the educational process, educational goals have changed. The emphasis on «learning» is changed to the formation of «competencies». There is a reorientation to a person-centered approach.

The main purpose of teaching is not only the transfer of knowledge, but the formation of skills of obtaining and processing information, the formation of high-level thinking skills: analysis, synthesis, evaluation. All this requires the introduction of innovative pedagogical technologies in the educational process.

In teaching the discipline «Ukrainian as a foreign language», the use of multimedia capabilities of the computer has qualitatively changed the perception of information by foreign graduates. Nowadays, the computer in the Ukrainian as a foreign language class is a visual aid, a means of increasing emotionality, an encyclopedia, an electronic textbook, accessible knowledge control, as well as the ability to effectively present new material in class, show a prepared presentation and more.

The amount of available information is growing every year. Computer networks are increasingly joining television, video and radio. But all these sources provide mainly material for passive perception, do not contribute to the formation of the ability to self-assess and select the information obtained. Foreign applicants for higher education most often use the Internet, and rarely use the scientific literature directly. It should be noted that those

who study, for the most part, read little and almost can not read thoughtfully.

The reluctance of students to fully engage into educational work, lack of desire and wish to realize themselves in the classroom, lead to a significant decrease in interest in the subject, reduced learning motivation and cognitive activity in the classroom.

In search of a solution for this problem there was a need to study the pedagogical, methodical and methodological literature, to consider the experience of colleagues, to study various forms of work in Ukrainian language classes as a foreign language.

Analysis of recent research and publications shows that this problem is promising enough. The use of multimedia technologies allows the lecturer not only to arouse interest in the lesson and the research material, but also contributes to the creative growth of the lecturer [10].

According to some authors, conducting training sessions in the form of virtual tours increases their informativeness and productivity, because virtual tours are an effective presentation tool [2,6,7,8,10,11,12,13].

Oleksandrova K.V. gives the following definition of a virtual tour: «It's an organizational form of learning, that differs from the real tour by virtual display of real objects (museums, parks, city streets, etc.) in order to create conditions for self-observation, collection of necessary facts» [2: 228-231].

Multimedia virtual tour is a software and information product in the form of prepared hypertext, designed to combine the materials of the tour. In general, in such a software product hypertext consists of information fragments, interconnected by directed transitions – links. The user moves through these transitions from fragment to

fragment, as during a real tour goes from object to object, and learns something new about each of them. This process becomes a way of forming universal competencies (informational, communicative, problem solving, etc.) [2].

The project «GoogleArts & Culture» gains popularity [5], it presents a wide list of different museums from around the world, with brief information about each museum presented on the Internet. This resource presents materials for several areas: art, history, wonders of the world.

The next useful site can be called «Catalog of Museums» [4]. Its huge advantage is that the museum has three-dimensional images, like you see it when you're in.

In addition, it should be noted that each created virtual tour is quickly downloaded to any device. Accordingly, potential tourists can visit the virtual museum not only from a personal computer or laptop, but also from a tablet or smartphone.

Nowadays there are many available tours on the Internet. For educational purposes, you can use virtual trips to cities and countries studied in the classroom, visit exhibitions of scientific content, museums of scientists and great inventions, as well as companies, whose production technology can illustrate theoretical knowledge.

In the pedagogical literature, the tour is considered as a specific educational activity, transferred in accordance with a certain educational or upbringing purpose to the enterprise, museum, exhibition, etc. [1, 10].

Virtual tour is an innovative form of teaching. The advantages of virtual tours are accessibility, reusability, visibility, availability of interactive tasks. Virtual tours can be used in various classes, both in fragments and as a series of classes on specific topics. For example, students would be much more interested in visiting the Lesya Ukrainka Museum, than reading about the life and work of the great poetess in a textbook or hearing a teacher's story.

A virtual tour allows you to get visual information about the unattainable for a real visit, save time [8: 378-391].

Virtual tours, at the moment, are one of the most effective and convincing ways to present information, as they create an illusion of total presence for the viewer. A virtual tour, in fact, is a multimedia photo panorama, in which you can place videos, graphics, text, links. But unlike a video or a regular series of photos, virtual tours are interactive.

So, during the trip you can zoom in or out any object, look in all directions, examine in detail the individual details of the interior, view the panorama from afar, look up and down, approach the selected point or leave it, through the active zones move from one panorama to another, for example, walk around individual rooms, etc. Thus, you can go around the whole museum from the inside and even see it from the outside, or make a virtual trip.

You do not need to install additional software to view the virtual tour – just a regular Internet browser. Due to the high degree of clarity and the effect of presence, virtual tours are of unprecedented interest to foreign applicants for higher education.

The priority of using a virtual tour in the learning process is that it “radically transforms the principle of clarity, creating the likeness of real objects through information modeling. As a result, foreign applicants receive almost the

same (or stronger) personal experience in visual, auditory, tactile, olfactory perception, in the implementation of actions, as in real interaction with similar situations” [6: 645-647].

Based on the definition above, a virtual tour can be considered as an organizational form of learning that differs from a real tour by a virtual display of real objects in order to create conditions for independent observation, collection of necessary facts and alike [2].

In the methodological literature there are different classifications of excursions. The content can be divided into the following types of virtual tours [2]:

1) survey, where the elements of several excursions, united by a common theme;

2) thematic – excursions that reveal certain topics;

3) biographical – tours related to the lives and biographies of prominent people.

From the point of view of use of information technologies it is possible to consider classification on a way of creation of a virtual excursion.

There are several ways to create virtual tours:

1) use technologies in creating a presentation;

2) use of site building tools (creation of graphic maps, hyperlinks);

3) use of geographic information systems (Yandex, Google, etc.);

4) 3D-modeling (creating a model of an individual object);

5) use of panoramic compositions (creation of hot spots and transitions).

Taking into attention the specifics of the process of teaching the Ukrainian language as a foreign for educational migrant, we can say that the lecturer:

1) must have knowledge not only in the field of methods of language teaching, but also in the field of culture of the country, which is represented by students who study the language;

2) is a carrier of the culture of the country of the language being studied;

3) performs the functions of a carrier not only of domestic, but also foreign culture, drawing students' attention to various aspects of the culture of other countries, promotes their involvement in the values of cultures of different peoples;

4) must have a culture of language, expressed in the correctness of speech, the necessary choice for a specific purpose of language means (accuracy, purity, expressiveness, richness, diversity of speech), in compliance with speech etiquette [3].

The most effective means of developing competencies is the use of the *project method* in the educational process.

Project technologies are one of the active forms of pedagogical technologies that develop high motivation for educational and cognitive activities and involve the use of information computer technologies.

According to the classification, virtual tours can be attributed to information projects that require the collection of information, acquaintance with it by interested parties. Analysis and generalization of facts are similar to research projects and are an integral part of them.

If the creation of the tour can be organized by the *method of projects*, then it becomes a means of forming universal

competencies (informational, communicative, problem solving, etc.).

As with the development of any project, the preparation of a virtual tour is based on a certain algorithm of actions that allows students to achieve a successful result.

Here are the most important steps in creating a virtual tour:

- 1) definition of the topic;
- 2) setting goals and objectives of the tour;
- 3) drawing up a tour route;
- 4) study and selection of excursion objects;
- 5) study of literary sources, exhibitions and museum collections;
- 6) consultations with specialists;
- 7) writing the control text of the tour;
- 8) the choice of methods of conducting the tour,
- 9) tour process itself.

The purpose of the article is to study the activation and increase the effectiveness of cognitive activity of foreign applicants for higher education in the study of the discipline «Ukrainian as a foreign language» with the use of innovative technologies.

Presenting main material. Excursions have become a tradition at KhNUBA. Excursion work in our educational institution has a systematic, planned nature, has a close connection with the curricula of disciplines studied by foreign applicants for higher education.

Incomplete list of excursions, conducted by the local history group «Know your country» is a clear indication of this: «Architectural and historical monuments» of Crimea, Lviv, Kyiv, Svyatogorsk, Poltava, Opishnya, Petrykivka, Sumy, Trostyanets, Baturin, Kharkiv region (Chuguiv, Korobovo Farms, Merchik, Sharovka, Natalievka, Ozeryana, Skovorodynivka) and others.

In 2020, the Department of Ukrainian Language and Language Training of Foreign Citizens, like the whole country, learned to work in a pandemic. Therefore, much of what was planned did not happen for objective reasons. Continuing the search for ways to increase motivation and opportunities for the use of information computer technology in the work, we became interested in creating virtual tours.

Teachers of the Department of Ukrainian Language and Language Training of Foreign Citizens created a group «Discovering the World Together» on Facebook, in which teachers and curators talked about the architectural and historical monuments of Kharkiv, and even traveled the world. Due to the coronavirus pandemic, museums in dozens of countries around the world have been closed to visitors. But the Google Arts and Culture platform has made the best examples of world art available. Virtual tours have long been conducted by the world's largest museums – the Louvre, the Hermitage and others. More and more cities around the world offer Internet visitors to make a virtual journey through their streets and squares.

According to the planned local lore, historical and cultural topics, students together with lecturers studied the material virtually, visiting the halls of the museums or galleries.

The Berlin Art Gallery, one of the most famous art museums in Europe, which has a large collection of

paintings from the 13th to the 18th centuries, aroused the greatest interest. The museum was founded in 1830, and now it is one of the most visited cultural institutions in the world. Today's virtual tours posted on museum sites are not just photos and panoramas, but ready-made educational activities that have unique opportunities for interactive interaction with learners.

Excursions to St. Sophia Cathedral in Kyiv, the Pottery Museum in Opishne, Petrykivka and others were unusual and interesting for foreign graduates.

A virtual tour, of course, will not replace a personal presence, but will give a fairly complete impression of the object under study. This tour has a number of advantages over traditional tours:

1) Without leaving the classroom or dormitory room, you can visit and get acquainted with the facilities located outside the city, region and even the country.

2) During one lesson you can visit several objects: museums, reserves, natural communities.

3) Automation of information processing about the object under study increases the productivity of students.

4) Helps to organize the activities of students to master scientific knowledge.

5) Helps to get acquainted with methods of search, systematization and visual representation of information by means of the computer.

6) The advantages are accessibility, reusability, clarity and more.

7) During the tour, students not only see the objects on the basis of which the topic is revealed, hear about these objects the necessary information, but also master the practical skills of self-observation and analysis.

8) The development and conduct of virtual tours helps to consolidate knowledge of modern computer technology.

9) For people with disabilities, this is a great opportunity to learn about the world around them.

Before conducting a virtual educational tour, an introductory conversation was held with students, the purpose and objectives of the trip were determined.

During the online tour, students were asked to summarize interesting points, copy the necessary materials into their folders. At the end of the tour there was a final conversation, during which together with the students summarized what they saw and heard, highlighted important points. As homework, students received creative tasks to consolidate the material passed. They were asked to write the text of the report, prepare a speech, create a presentation.

Such tours, of course, are quite interesting and effective, but they can be done only in the computer room and if you have an Internet connection. If this is not the case, then the teacher can try interactive, multimedia tours, developed by teachers or students. Such multimedia tours also belong to the category of virtual, but for their conduct the Internet is not required. Multimedia projector and computer in the classroom are enough.

The advantages of such an excursion is that the teacher or student chooses the necessary material, makes a route, changes the content in accordance with the goal. Creative groups were created from interested students to effectively develop the excursion topic. Each member of the creative group was given separate tasks (subtopics), taking into

---

account their own interests and capabilities. Then all the material was combined and edited by the leader, who was chosen by the members of the group. Such virtual tours acquire special value as a product of the activities of higher education seekers themselves.

Thus, when using a virtual tour in the classroom, you can move students directly to the object you study (museum, exhibition, architectural structure, painting, sculpture, etc.).

During classes on Ukrainian as a foreign language at KhNUBA, together with educational migrants, we created a virtual tour of the outstanding architectural and historical monuments of Kharkiv region.

When creating the tour, we followed the following plan:

1. Defining the idea of the tour (problem).
2. Goal setting (the goal should be reasonable and predictable).
3. Defining the task (the task is the way to reach the goal).
4. Determining the content of the tour (selecting material, information).
5. Selection of the technical component (selection and justification of the software used).

At the first stage, together with the students, the goals, tasks and selected objects of the excursion were determined taking into account students' interests. The tasks of this stage were acquaintance of foreign applicants with the sights of Kharkiv, the formation of ideas about interesting places in Kharkiv, mastering additional lexical and grammatical material in the Ukrainian language on this topic; formation of regulatory, communicative and cognitive competencies; education of aesthetic perception of works of art, development of interest in architectural and historical monuments of Kharkiv.

The task was that each student had to find information on the selected object of Kharkiv on the pages of textbooks and on the Internet, to form a folder with data, to prepare a speech plan.

In the second stage, applicants for higher education were introduced to different types of virtual tours, created using different technologies. Then they had to design a web-page with a description of their attraction and create a common graphics map. The objectives of this stage were to acquaint students with the technology of creating a virtual tour through the reproduction of a graphics card and web-site, which contributed to the development of communicative, cognitive and regulatory competencies.

In the third stage, educational migrants had to submit the results of the work, namely – a virtual tour. The virtual tour was conducted in a study group, where foreign applicants were guides and tourists. The evaluation of the work of each of the project participants was carried out according to the evaluation criteria of the virtual tour: content; work with different types of data, the quality of materials, providing information during the tour, instructions on the sources of information used.

Conclusion. Thus, a virtual tour is an innovative form of educational activity, aimed not only at obtaining subject knowledge, but also at the formation of communicative, cognitive, regulatory learning activities. It promotes interest not only in the discipline being studied, but also in the cultural heritage of the country where educational migrants study.

The virtual tour implements the principles of modern pedagogical activity: the principle of competence approach – obtaining a high result through the activities of higher education, the principle of cognitive activity – through independent, creative activity to obtain new knowledge.

Perspectives for further research. The purpose of further research is to find innovative ways to enhance the cognitive activity of educational migrants in classes of the Ukrainian language as a foreign language, as well as to identify invariant and variable components of professional competencies of teachers in language training of foreign graduates; substantiation of the model and methods of application of system diagnostics of professional competencies.

Literature

1. Andreeva G.M. *Social'naja psihologija: uchebnik dlja vuzov* / G.M. Andreeva. M.: Aspekt Press, 2014. 362 s.
2. Alexandrova E.V. *Virtual excursion as one of the effective forms of organizing the educational process at a literature lesson* / E.V. Alexandrova // *Literature at school*, 2010. – No. 10. – p. 22.
3. Belikova O.V., Bessonova N.M., Greul O.O., Dityuk S.O., Tesalovskaya O.B. *The content of professional competence of a teacher of language training of foreign citizens* // *Teaching languages in higher educational institutions at the present stage. Cross-curricular links. Scientific research. Experience Search: Collection of scientific works*. – Issue 32. – Kharkiv, KhNU. Karazina, 2018 c. 7-16
4. *Catalog of museums – Museums of the world*. [Electronic resource]. Access mode: <http://www.globmuseum.info/category/katalog-muzeev/> (12.11.16)
5. *Google Arts&Culture* [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.google.com/culturalinstitute/beta/> (12.11.16)
6. Gorina S.G., Sorochkina E.M. *Virtual excursion as a modern direction of application of information and communication technologies in the educational process* // *Nauka i perspektivy*. 2018. № 1. Page: 53-57.
7. Mysheva T.P. *Creation of a virtual museum as an effective media education technology in the study of history* / Mysheva T.P., Shalova S.Yu.. Moscow: Media Education, 2013. № 4 Page: 117-124.
8. Panina E.A., Stash S.M. *The use of interactive learning tools in the educational process*, 2015. № 1 (3). Page: 228-231.
9. Platonova E.V. *Virtual excursions as a means of forming cognitive universal educational actions for students*. // *Young scientist*, 2017. № 14. Page: 645-647.
10. Slastenin V.A. *i dr. Pedagogika. Ucheb. posobiye dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedeniy* / V.A. Slastenin, I.F. Isayev, Ye.N. Shiyarov; Pod red. V.A. Slastenina. M.: Shkola – Press, 2015. 512 s
11. Selivanov V.V., Selivanova L.N. *Virtual reality as a method and means of learning* // *Educational technologies and society*, 2014. Vol. 17, № 3. Page: 378-391.
12. Sukhorukova E.V. *Virtual excursions as a means of patriotic education* // *Actual problems of modernization of mathematical and natural science education. Collection of scientific papers based on the materials of the All-Russian Scientific and Methodological Conference*. Edited by M.A. Lyashko, 2018. Page: 79-82.
13. Ustyuzhanina N.V. *Virtual excursion as an innovative form of training* // *Trends in the development of science and education*, 2017. № 2. Page: 70-74.
14. Yulenkov S.E., Kotelnikova S.V., Kasatkina A.S. *Modern virtual excursions and tools for developing virtual excursions in museum activities* // *Reshetnikovskiy reading*, 2016. Vol. 2. Page: 239-240.

Белікова О.В.,

ст. викладач, Харківський національний університет будівництва та архітектури, belikova.lenochka@gmail.com

Бессонова Н.М.,

ст. викладач, Харківський національний університет будівництва та архітектури, nata281lnata@gmail.com

Греул О.О.,

ст. викладач Харківський національний університет будівництва та архітектури, greulolga2@gmail.com

Мілева І.В.,

*к.філол.н., доцент Харківський національний університет будівництва та архітектури,
milieva.iryua@kstuca.kharkov.ua*

Україна, м. Харків

ІННОВАЦІЙНІ СПОСОБИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСВІТНІХ МІГРАНТІВ

У статті розглядаються можливості і особливості застосування в навчанні інноваційних способів активізації пізнавальної діяльності іноземних здобувачів вищої освіти. В якості основної форми пропонується використовувати віртуальну екскурсію як спосіб при навчанні української мови як іноземної.

Метою статті є – дослідження активізації та підвищення результативності пізнавальної діяльності освітніх мігрантів при вивченні дисципліни «Українська мова як іноземна» з використанням інноваційних технологій.

Віртуальна екскурсія реалізує принципи сучасної педагогічної діяльності: принцип компетентнісного підходу, принцип пізнавальної діяльності.

***Ключові слова:** віртуальна екскурсія, освітні інтернет-ресурси, інноваційні засоби навчання, веб-сайт, віртуальний музей, компетенція.*

УДК 373.2.015.31.091.217

Біленкова Л.М.,*к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти, факультету педагогіки, психології та соціальної роботи, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,***Костащук О.І.,***к.пед.н., доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти, факультету педагогіки, психології та соціальної роботи, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,**Україна, м. Чернівці*

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ТАБОРІ З ДЕННИМ ПЕРЕБУВАННЯМ

У статті розкрито теоретичні та методичні засади розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку в пришкольному оздоровчому таборі. Проаналізовано погляди вчених на проблему розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку, обґрунтовано організаційно-педагогічні умови розвитку творчих здібностей в здійсненні виховної роботи в пришкольному оздоровчому таборі.

Ключові слова: *творчість, творчі здібності, творча особистість, творчий потенціал, креативність, пришкольний оздоровчий табір.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні одне з важливих місць займає проблема всебічного розвитку дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості, що відображено у Державному стандарті початкової школи. Концепція національного виховання – визначає основні методи й завдання національного виховання, серед яких вагоме місце посідає творчий розвиток дитини молодшого шкільного віку. Розвиток у дітей молодшого шкільного віку творчих здібностей – важливий аспект освітньої діяльності закладів позашкільної освіти, що регламентовано Законом України «Про позашкільну освіту» як процес надання знань, формування вмінь і навичок з різних напрямів позашкільної освіти, розвитку творчих здібностей, фізичних якостей відповідно до задатків та запитів особи. Значна увага на сьогодні приділяється створенню умов для творчого розвитку дитини молодшого шкільного віку, здатної самостійно приймати рішення, нести відповідальність за свої вчинки, мислити логічно та критично, вирішувати завдання повсякденного життя в умовах пришкольного оздоровчого табору.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема формування творчих здібностей особистості на сьогодні є дуже актуальною. Вона була і залишається в центрі уваги досліджень багатьох учених, зокрема: В. Андреева, О. Андрієнко, І. Беха, Л. Виготського, Е. Воронової, Г. Гегеля, В. Моляко, М. Монтесорі, Й. Песталоцці, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, І. Франка та ін. Питання організації виховної роботи в умовах пришкольного оздоровчого табору окреслені у працях Л. Біленкової, І. Глинської, М. Дубінки, М. Максимчук та ін.

На думку науковців, в дітей молодшого шкільного віку закладається творча основа майбутньої особистості, з'являються творчі якості, які в майбутньому визначатимуть траєкторію руху людини, формуються навички творчої поведінкової діяльності та креативне ставлення до навколишнього світу й самого себе. Починаючи життя, оволодіваючи різними формами творчої поведінкової діяльності, дитина молодшого шкільного віку на-

буває творчо-креативних умінь, і, як наслідок, відбувається розвиток творчих якостей особистості.

Мета статті: розкрити особливості розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку в умовах пришкольного оздоровчого табору.

Виклад основного матеріалу. Виховний простір пришкольного оздоровчого табору – це комфортне оздоровче, дозвілєве, відпочинкове, пізнавальне, виховне середовище довіри, дружби, всебічного розвитку та цінної ігрової діяльності, у якому дитина молодшого шкільного віку формується як компетентна творча, свідомо і відповідальна особистість. Першочерговим завданням організації виховної роботи в таборі з денним перебуванням є оздоровлення та розкриття й розвиток здібностей, талантів та можливостей кожної дитини на основі партнерства між дитиною, вожатим/вихователем і батьками. У педагогічній літературі у трактуванні творчості особистості використовують поняття «творчість», «креативність», «творчі здібності», «творча особистість», «творче мислення», «творча діяльність». Як-правило, творчість проявляється в життєдіяльності особистості, яку називають творчою. За переконаннями В. Сухомлинського, творчість це діяльність, у якій розкривається духовний світ особистості, як своєрідний магніт, що притягує людину до людини [10].

За переконаннями вчених (Л. Виготський, С. Рубінштейн), творчість особистості дитини молодшого шкільного віку пов'язана з творчими здібностями. Природна сутність здібностей дитини молодшого шкільного віку розкривається у наукових підходах: діяльнісного (якості, властивості чи особливості, що зумовлюють успішність виконання діяльності), суб'єктного (необхідна складова життєдіяльності, самоактуалізація, самовираження), функціонально-генетичного (від значення функціональних систем до спадковості) [4].

У сучасній науковій здобутках дефініція «творчі здібності» особистості тлумачиться різнобічно. Вчені (В. Андреев, О. Лук) виокремлюють різні складові творчих здібностей дитини молодшого шкільного віку. Так дослідники пропонують своєрідну модель творчих здібностей дитини молодшого шкільного віку: інтелектуально-логічні здібності (описувати явище, здатність виді-

ляти головне, порівнювати); інтелектуально-евристичні (генерувати ідеї, здатність фантазувати, критично мислити); мотиваційно-творча активність (творчий інтерес, допитливість) чи розподіл творчих здібностей на три групи, які зв'язані: з розумовими здібностями, з темпераментом (емоційність); з мотивацією (інтереси і схильності) [8].

Філософсько-наукове осмислення сутності творчого розвитку особистості розкрито у розвідках Г. Гегеля, Г. Сковороди, І. Франка, психологічних трактатах Л. Виготського, Я. Пономарьова і визначається як поетапний рух особистості у напрямі кількісних змін у якісній та як продуктивна людська діяльність, яка здатна породжувати і якісно нові духовні та матеріальні цінності установи спрямовані на самоактуалізацію, самовираження та самовдосконалення особистості. Це, в свою чергу, розширює поняття «творчість» в напрямках активності творчої особистості.

За переконаннями вчених «творча особистість» це цілісна людська індивідуальність, яка репрезентує творчу мотивацію, розвинені творчі здібності, творчі вміння, що забезпечують здатність генерувати ідеї та породжувати якісно нові матеріали, духовні цінності та технології, що в меншій чи більшій мірі змінюють на краще життя людини. Тому пропонуємо розглядати творчість як процес, як поступовий рух від підготовки до дозрівання (ідеї), далі до сяяння (інсайт) й перевірки, тобто реалізації ідеї і результат її впровадження.

Серед особистісних рис, що сприяють творчості особистості дитини молодшого шкільного віку у невимушеній обстановці табору з денним перебуванням, можемо окреслити такі: оптимізм, віра у себе, упевненість у своїх силах; здатність правильно формулювати проблему; висока самооцінка; самостійність; здатність до критичного мислення; схильність до ризику, не боятися зробити помилку; відсутність боязні здаватися дивним, думка кожного вихованця має значення; толерантність, терпимість до ідей інших людей; образність мислення; концентрація уваги. Дані риси виявляються, формуються і розвиваються не у всіх і не зразу. На початку зміни дітям молодшого шкільного властива адаптація, особливо тим, які в пришкільному таборі вперше, або тим, хто розподілений в загін не з своїми вчорашніми однокласниками. До середини зміни, так званого екватора, діти розуміють «правила гри» перебування у таборі, що дозволяє їм проявляти свій творчий, потенціал.

Творчий потенціал, за поглядами В. Моляко, – це саме та система, яка абсолютно прихована від будь-якого зовнішнього споглядання, спостереження; більше того, сам носій творчого потенціалу, дитина молодшого шкільного віку, іноді мало або й зовсім не знає про свої творчі, креативні можливості. Про наявність справжніх творчих можливостей особистості можна говорити лише на основі здійсненої діяльності, отриманих результатів. Тому так важливо у творчій партнерській співпраці розкривати творчі можливості кожної дитини під час використання різних видів діяльності в умовах табору з денним перебуванням [10, с.5].

Вчені у структурі творчого потенціалу дитини молодшого шкільного віку виокремлюють провідну складову – креативність, і визначають її як здатність до творчості.

Креативність як якість особистості проявляється у тенденції до вирішення питань новими способами, по-новому. У загальному розумінні здатність до творчості тлумачиться як створення чогось оригінального, нового, тобто, коли людина намагається використати нетиповий шлях вирішення проблеми – це результат максимального виявлення творчого потенціалу [12, с.14]. В організації виховних заходів у пришкільному оздоровчому таборі є безліч можливостей проявити креативність дитини молодшого шкільного віку: створюючи шедевр на асфальті за допомогою кольорової крейди, подорожуючи вулицями рідного міста у створенні фотозвіту чи спробувавши себе в ролі екскурсовода, під час загонових ранкових зустрічей та підсумкових щоденних імпровізованих вогників, інсценізаціях, пантомімах, театралізаціях, колективно-творчих справах тощо.

Поняття «творчий розвиток» є основою для генерування ідеї щодо виключної ролі пізнавальної діяльності у творчому розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку. На цьому підґрунті у вихованців табору з денним перебуванням формується емоційність: відчуття прекрасного, гармонії, форми, естетичні почуття задоволеності результатом генерування нових ідей, радості у здійсненні творчої діяльності; пізнання: знання і розуміння взаємозв'язків у природі, реальної дійсності і суспільної праці, активізація логічного, критичного, абстрактного, художнього мислення, розвиток інтуїції, уяви та творчої фантазії; мотивація: стимулювання інтересу до знань і набуття навичок творчої діяльності, активізація конструктивної, предметної діяльності, результат якої характеризується новизною й оригінальністю [5, с.26].

Для ефективного розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку в пришкільному таборі з денним перебуванням потрібно створити комфортні організаційно-педагогічні умови, зокрема:

- забезпечення особистісно-зорієнтованого підходу, принципу дитиноцентризму в організації розумного дозвілля пришкільного оздоровчого табору;
- матеріально-технічна база табору з денним перебуванням;
- кваліфікований педагогічний персонал пришкільного оздоровчого табору;
- створення середовища співробітництва, співтворчості між вожатими, вихованцями та батьками в умовах табору з денним перебуванням;
- реалізацію поглибленої індивідуалізації виховного процесу;
- партнерську взаємодію між усіма учасниками виховного простору пришкільного оздоровчого табору;
- педагогічний супровід, патронаж самовираження, саморозвитку творчої особистості дитини молодшого шкільного віку.

Пріоритетною умовою у процесі розвитку творчих здібностей вихованців в умовах пришкільного оздоровчого табору визнано створення середовища співтворчості і співробітництва вожатого/вихователя та дитини на основі партнерської взаємодії. Педагогіка партнерства мотивує до спільного пошуку, взаємної довіри наставника й вихованця, глибокої віри вихователя в успіх своїх вихованців, а вихованців – у себе, створення ситуації успіху, права на помилку, на самоствердження за допо-

могою пошуку й успішного подолання перешкод та віддачі, своєрідного «фідбеку». Недаремно В. Сухомлинський закликав педагогів звертатися до вихованців «як до односторонців, як до рівного собі» [11, с.54].

Суть і значення педагогіки партнерства розкривається у постійній взаємодії, спілкуванні, співтворчості вихователя, дітей молодшого шкільного віку і батьків в умовах пришкільного оздоровчого табору, які об'єднані спільними бажаннями, прагненнями і цілями, на основі добровільності й зацікавленості всіма сторонами, рівноправними учасниками виховного процесу, відповідальними за результат. Вожатий/вихователь має бути фасилітатором, порадником, наставником, модератором, а сім'я – залученою до побудови творчої траєкторії дитини. Використання педагогіки партнерства реалізує демократичний шлях співпраці педагога й дитини молодшого шкільного віку, який передбачає безумовну довіру, рівність у праві на повагу, гідність, доброзичливе ставлення і взаємну вимогливість та відповідальність.

Висновки. Отже, розвиток творчих здібностей особистості дитини молодшого шкільного віку у виховному просторі пришкільного оздоровчого табору є актуальним питанням сучасного розвитку позашкільної освіти. Аналіз наукових досліджень дає можливість стверджувати, що для ефективного розвитку творчих здібностей (відчуття прекрасного, гармонії, форми, естетичні почуття задоволеності результатом генерування нових ідей, радості у здійсненні творчої діяльності; пізнання: активізація логічного, критичного, абстрактного, художнього мислення, мотивація: стимулювання інтересу до знань і набуття навичок творчої діяльності, активізація конструктивної, предметної діяльності) необхідно забезпечити належні організаційно-педагогічні умови (особистісно-зорієнтований підхід, дитиноцентризм, матеріально-технічна база, кваліфікований педагогічний персонал, середовище співробітництва, індивідуалізація виховного процесу, педагогічний супровід) та реалізовувати організацію виховної роботи на засадах педагогіки партнерства для оптимальної творчої самореалізації й самоствердження дитини молодшого шкільного віку в умовах пришкільного оздоровчого табору.

Література

1. Андрієнко О. Розвиток творчої особистості дитини. Початкова школа. 2010. № 8 С.7-12.
2. Бех І.Д. Виховання особистості. Сходинки до духовності. К.: Либідь. 2006. 271 с.
3. Біленкова, Л.М. Педагогічна практика в пришкільних

оздоровчих таборах початкової школи: навчально-методичний посібник. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. 2019. 104 с.

4. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. М.: Смысл, Эксмо. 2003. 326 с.
5. Воронова Е. Обдарованість: діагностика та система роботи зі здібними дітьми. Психолог. 2006. № 25-28. С.5-37.
6. Глинська І.В. Досвід роботи пришкільних таборів з денним перебуванням. Педагогічна майстерня. № 3. 2014. С.8-22.
7. Дубінка М.М. (2006). Методика виховної роботи в дитячих оздоровчих таборах. Кіровоград. 2006. 153 с.
8. Луқ А.Н. Теоретические основы выявления творческих способностей: Науч.-аналит. обзор. М.: ИНИОН, 1979. 37 с.
9. Максимчук В. Організація роботи літнього табору. К.: Шк, світ. 2013. № 13. 64 с.
10. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості. Обдарована дитина. 2004. № 6. С.2-9.
11. Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибр. твори: В. 5-ти т. III. 1. К.: Рад. школа, 1976. С.53-205.
12. Ярмусь О.В. Творчі здібності: поняття, структура, розвиток. Обдарована дитина. 2014. № 6. С.14-15.

References

1. Andriyenko O. Rozvytok tvorchoyi osobystosti dytyny. Pochatkova shkola. 2010. # 8 S. 7-12.
2. Beh I.D. Vykhovannya osobystosti. Skhodynky do duhovnosti. K.: Lybid'. 2006. 271 s.
3. Bilenkova, L.M. Pedagogichna praktyka v pryshkil'nykh ozdorovchyykh taboraKh. Kirovohrad. 2006. 153 s.
4. Vygot'skiy L.S. Vooobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste. M.: Smysl, Ek'smo. 2003. 326 s.
5. Voronova E. Obdarovanist': diafnostyka ta systema roboty zi zdibnyymi dit'my. Psykholoh. 2006. #25-28. S. 5-37.
6. Hlyn's'ka I.V. Dosvid roboty pryshkil'nykh taboriv z dennym перебуванням. Pedagogichna maysternya. # 3. 2014. S. 8-22.
7. Dubinka M.M. (2006). Metodyka vykhovnoyi roboty v dytyachyykh ozdorovchyykh taboraKh. Kirovohrad. 2006. 153 s.
8. Luq A.N. Teoreticheskie osnovy vyjavleniya tvorcheskikh sposobnostej: Nauch.-analit. obzor. M.: INION, 1979. 37 s.
9. Maksymchuk V. Orhanizatsiya roboty litn'oho taboru. K.: Shk, svit. 2013. # 13. 64 s.
10. Molyako V.O. Psykholohichna teoriya tvorchosti. Obdarovana dytyna. 2004. # 6. S. 2-9.
11. Sukhomlins'kyy V. Problemy vykhovannya vsebichno rozvynenoyi osobystosti. Vybr. tvory: V. 5-ty t. T. 1. K.: Rad. shkola, 1976. S. 53-205.
12. Yarmus' O.V. Tvorchi zdibnosti: ponyattya, struktura, rozvytok. Obdarovana dytyna. 2014. #6. S. 14-15.

Bilenkova L.M.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pedagogy and Methods of Primary Education, Faculty of Pedagogy, Psychology and Social Work, Yuri Fedkovych Chernivtsi National University,

Kostashchuk O.I.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education, Faculty of Pedagogy, Psychology and Social Work, Yuri Fedkovych Chernivtsi National University,

Ukraine, Chernivtsi

DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE IN A CAMP WITH A DAY

The article reveals the theoretical and methodological principles of developing the creative abilities of children of primary school age in the school health camp. The views of scientists on the problem of development of creative abilities of children of primary school age are analyzed, the organizational and pedagogical conditions of development of creative abilities in the implementation of educational work in the school health camp are substantiated.

Key words: *creativity, creative abilities, creative personality, creative potential, creativity, school health camp.*

УДК 378.091.12(477.72)

Виноградова Т.І.,

*ст. викладач кафедри загальноєкономічної підготовки Херсонського державного аграрного університету,
Fizkultura2018@ukr.net*

Україна, м. Херсон

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ КУРАТОРІВ У ХЕРСОНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті розглянуто діяльність куратора студентської академічної групи як важливу ланку виховної системи в Херсонському державному аграрно-економічному університеті та найважливіші чинники, що впливають на формування особистості здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: студентство, викладач-куратор, авторитет, виховання, навчально-виховний процес, інститут кураторства.

Постановка проблеми. Однією з найактуальніших у педагогічній теорії та практичній діяльності вищих навчальних закладів освіти є проблема організації виховної роботи зі здобувачами вищої освіти у зв'язку з формуванням нової концепції виховання молоді, підвищенні професійних якостей студентської молоді, їх особистісному зростанні, збагаченні життєвого досвіду духовними цінностями, формуванні світоглядних орієнтирів та найкращих людських якостей. Саме інституту кураторів належить, значна роль у ефективній організаційно-виховній роботі у вищому навчальному закладі. Саме від особистісних якостей куратора (організаційних, комунікативних, інтелектуальних, моральних тощо) залежить успіх у формуванні особистості студента як майбутнього фахівця, інтелігента, громадянина-патріота, небайдужого до долі української держави, економіки, освіти та культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми виховання студентів у вищих навчальних закладах присвячено значну кількість наукових праць: цілісність виховного процесу (В. Оргинський), удосконалення системи виховання (Ю. Мельник), особистісно-зорієнтоване виховання (І. Бех), виховання духовної культури студентів (М. Роганова), аналіз виховної діяльності педагога (В. Безпалько, О. Дубасенюк, Г. Троцько), організація виховної роботи у вищих закладах освіти (Г. Пономарьова, С. Сисоева); методологічні основи виховання (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Луговий, Н. Ничкало та ін.); педагогічні умови організації позааудиторної виховної роботи у вищих закладах освіти (Т. Куриленко, І. Смирнов, Т. Степура). Особливості виховної роботи в системі ВНЗ, викладання й виховання у вищій школі розглядають Г. Савош, Ю. Фокін та ін.; діяльність куратора академічної групи українського ВНЗ і тьютора британського університету – М. Голубева, А. Жулківська; роль наставника академічної групи – Л. Маценко, Р. Сопівник; питання технології роботи куратора академічної групи – І. Авдеева, С. Гура, В. Базилевич, Н. Косарева, І. Мельникова, В. Рябченко, В. Сергеева та ін. [1,2,4,5].

Мета статті – розглянути діяльність куратора студентської академічної групи як важливу ланку виховної системи вищого аграрного навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. Національна доктрина розвитку освіти України ставить перед освітянами головну мету: створити умови для розвитку і самореалізації

особистості як громадянина України. Пріоритетом державної політики в розвитку освіти є формування національних та загальнолюдських цінностей. Для того, щоб сформувати людей високої освіченості й культури, кваліфікованих спеціалістів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, слід узгодити усі виховні впливи на молодь, домогтися підвищення ефективності морального, трудового, родинно-сімейного та патріотичного виховання. Сьогодні людина з вищою освітою повинна володіти широким світоглядом, бути свідомим громадянином, патріотом, уміти правильно сприймати й оцінювати найскладніші життєві процеси.

Незважаючи на науково-практичну розробленість окресленої проблеми, сьогодення породило нові суперечності, що потребують термінового вирішення, а саме: між потенціалом виховного процесу у вищому навчальному закладі й недостатньою підготовкою майбутнього викладача-куратора до формування майбутнього спеціаліста як носія суспільних змін; між об'єктивно існуючими вимогами до куратора академічної групи і недостатнім досвідом виконання обов'язків куратора у молодих викладачів; між великим навчальним, науковим, методичним навантаженням викладача та його фізичними, фізіологічними, емоційними можливостями до здійснення успішного виконання обов'язків куратора студентської групи. Отже, такий важливий напрям, як підготовка майбутніх кураторів академічних груп до виховної роботи зі студентами залишається доки що недостатньо обґрунтованим і методично забезпеченим.

Виходячи з актуальності визначеної проблеми, її соціальної значущості, гострої потреби в удосконаленні процесу підготовки кураторів академічних груп, визначено тему статті: «Проблема інституту кураторства у Херсонському державному аграрно-економічному університеті».

Тому особливо визначальною у процесах суспільного прогресу є роль вищих закладів освіти. Вищий навчальний заклад не повинен перетворювати студентів на одержувачів певної суми знань, що призводить до пасивних, репродуктивних форм та методів навчання. Необхідно домагатися активного залучення кожного студента в систему загальнолюдських, культурних відносин, внаслідок чого він практично засвоює культурні цінності, як майбутній спеціаліст набуває навиків і вмінь творчо, на високому культурному рівні розв'язувати професійні питання. Тільки тоді підготовлені вищими закладами

освіти фахівці відповідатимуть усім вимогам соціально-економічного прогресу.

Робота викладача у ВНЗ сьогодні стала високо спеціалізованою діяльністю, яка потребує теоретичної і практичної підготовки не тільки у професійній сфері, а й у цілому комплексі наук про освіту й виховання, глибоке знання яких є умовою високоефективної підготовки студентів. Від якостей викладача багато в чому залежить хід і результат навчально-виховного процесу. Тільки особистість може виховати особистість. У вихованні все повинно базуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила впливає тільки з живого джерела людської особистості. Це певною мірою стосується діяльності наставника студентської групи вищого навчального закладу освіти, саме він, у першу чергу, дбає про різнобічний розвиток студентів.

Організація виховного процесу у вищих навчальних закладах, в першу чергу, базується в основному лише на навчальному процесі, а тому викладачі більше орієнтуються на розв'язання виховних завдань безпосередньо в процесі занять. На неформальне спілкування зі студентами у викладачів не залишається ні сил, ні часу, а загалом і бажання. Тому інститут кураторства не лише є бажаним у вищій школі, а й необхідним.

Викладач-куратор є єдиною ланкою виховної системи навчального закладу, постаттю, яка є представником ректорату, деканатів і кафедр у студентській академічній групі. На кураторів покладено відповідальність за проведення заходів організаційно-виховної роботи серед студентів навчальних груп.

Діяльність куратора складна й багатоаспектна. Її успіх залежить від широкого спектра психолого-педагогічних знань, досвіду практичного застосування теоретичних основ виховання, володіння інноваційними педагогічними технологіями, засобами психолого-педагогічного діагностування, розуміння індивідуально-вікових особливостей студентства, рівня його комунікативності та між особового спілкування, знання закономірностей та особливостей становлення студентського колективу, соціально-психологічного мікроклімату як групи, так і взагалі закладу освіти.

Викладач-куратор має здійснювати і наукове керівництво процесом становлення особистості студента. Його авторитет визначається особистісними якостями: знаннями, життєвим досвідом, громадською позицією, особистою привабливістю тощо. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, як би хитро він не був би складений, не може замінити особистості в справі виховання. Студентській молоді потрібна розумна порада, моральна та духовна підтримка, а головне створення умов для розвитку генетично обумовлених задатків та здібностей, задоволення інтересів і нахилів. Він слугує для студентів тим духовним орієнтиром, який своєю поведінкою, своїм прикладом стверджує моральні засади, незалежно від умов, проявляє себе громадянські.

Викладацький колектив і кожен викладач-куратор справляють вирішальний вплив на формування особистості майбутнього спеціаліста, їх приклад, поведінка, громадянська позиція, відношення до справи, до колег, до поставлених завдань є переконливим взірцем для наслідування. Тому інститут кураторства потребує сер-

йозного ставлення до добору кадрів.

На нашу думку, куратором може бути не обов'язково викладач з багаторічним досвідом роботи у ВНЗ і не обов'язково викладач кафедри, що визначає профіль майбутньої спеціальності студента. Завдання національного виховання молоді ставлять на порядок денний питання про більш широке залучення для інституту наставництва викладачів загальноекономічних, соціально-гуманітарних кафедр. Психолого-педагогічні та суспільно-політичні дисципліни викладаються саме на молодших курсах, студенти яких більше мають потребу в допомозі наставника і у навчанні, і у повсякденному житті. Слід додати, що в університеті ефективно працює психологічна служба, метою якої є надання психолого-педагогічної допомоги кураторам у проведенні кураторських годин, психологічному діагностуванні індивідуально-особистісних якостей студентів, визначенні рівня здібностей, допомога в адаптації здобувачів вищої освіти до навчання в університеті, ефективному вирішенні конфліктних ситуацій тощо.

Знання студентів є основою роботи куратора. Виховний процес потрібно будувати так, щоб студент став добровільним і зацікавленим співробітником, одноступенем викладача-куратора в розв'язуванні спільних завдань. Врахування індивідуальних особливостей студентів, поєднання поваги до них з розумною вимогливістю й опорою на позитивні якості – запорука ефективної організації виховної роботи, що дає змогу застосовувати ті чи інші форми та методи виховного впливу, правильно організувати діяльність і дозвілля студентів, підвищувати їх активність і свідомість.

Викладач-куратор реалізує свою виховну роль через колектив навчальної групи, а тому формування студентського колективу є одним із головних напрямів організаційно-виховної роботи. Об'єднання індивідуальностей в студентський колектив відбувається неодноразово, а протягом всіх років навчання і передбачає постійну роботу наставника.

Бажано, щоб куратор склав власну програму організаційно-виховної діяльності серед студентів академічної групи, в якій би висвітилися такі питання: допомога студентам перших курсів до адаптації навчання в університеті; організація допомоги студентам в успішному оволодінні матеріалом у навчальній програмі, особливо за умов дистанційного навчання; контроль за їх постійною, систематичною роботою; складанням заліків та іспитів; залучення до активної науково-дослідної роботи: відвідування наукових гуртків, участь у студентських науково-практичних конференціях; вироблення навиків самостійної роботи з опанування навчальним матеріалом; формування у студентів інтересу до участі в громадському житті колективу ВНЗ; почуття відповідальності за доручену справу; залучення до активної участі у художній самодіяльності та спортивному житті університету ін.

Висновки: Отже, інститут кураторів академічних груп є одним із суб'єктів управління системою виховної роботи, забезпечує організацію аудиторного та поза аудиторного виховного процесу у вищому навчальному закладі на рівні академічної групи. Куратор – це єдина ланка між студентським колективом та викладацьким складом, адміністрацією університету. Його діяль-

ність суттєво впливає на рівень моральної вихованості, самосвідомості, ставлення до навчання, майбутньої професії студентів, сприяє процесу їх соціалізації.

Якщо у наставника гармонійно співпадає єдність слова й діла, він є «апостолом правди і науки», вихованці прагнуть наслідувати його, бути схожим на нього, то авторитет такого куратора стає могутньою силою виховання.

В.О. Сухомлинський підкреслював, що любов до дітей – це невисипа, важка і захоплююча творча праця, в якій утверджується ідейна, моральна єдність колективу як єдиного цілого. Тому мистецтво виховання полягає в тому, щоб кожний куратор став для студентів світочем моральності, щоб людина, яку він виховує, по людському ставилася до людей.

Література

1. Белова Л.О. Виховна система сучасного ВНЗ: соціологічні аспекти аналізу. Рукопис. Дис... докт. соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології – Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія». – Х., 2005 р.
2. Маценко Л. Діяльність наставника в системі виховної роботи вищого навчального закладу: монографія / Л. Маценко. – К.: НАКККіМ, 2010. – 404 с.
3. Осипова П.Ю. Виховна робота зі студентською молоддю: навч. посібник для вищих навч. закладів / П.Ю. Осипова [та ін.]; за заг. ред. П.Ю. Осипової; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – Одеса: Фенікс, 2006. – 288 с.

4. Пономарьова Т.Ф. Виховання майбутнього педагога: теорія і практика: монографія / Т.Ф. Пономарьова. – Х.: Вид-во «Ранок», 2014. – 517 с.

5. Сопівник Р. Роль наставників академічних груп у процесі формування лідерських якостей майбутніх фахівців агропромислового комплексу України // Теоретико – методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Вип. 16, кн. 3. – С.190-201.

References

1. Bielova L.O. *Vykhovna systema suchasnoho VNZ: sotsiologichni aspekty analizu*. *Rukopys. Dys. ... dokt. sotsiologichnykh nauk za spetsialnistiu 22.00.04 – spetsialni ta halyuzevi sotsiologii* – *Kharkivskiy humanitarniy universytet «Narodna ukrainska akademii»*. – Kh., 2005 r.
2. Matsenko L. *Diialnist nastavnyka v systemi vykhovnoi roboty vyshchoho navchalnoho zakladu: monohrafiia* / L. Matsenko. – K.: *NAKCKiM*, 2010. – 404 s.
3. Osypova T.Yu. *Vykhovna robota zi studentskoiu moloddu: navch. posibnyk dlia vyshchykh navch. zakladiv* / T. Yu. Osypova [ta in.]; za zah. red. T.Yu. Osypovoi; *Pivdennoukr. derzh. ped. un-t im. K.D. Ushynskoho*. – Odessa: *Feniks*, 2006. – 288 s.
4. Ponomarova T.F. *Vykhovannia maibutnoho pedahohia: teoriia i praktyka: monohrafiia* / T.F. Ponomarova. – Kh.: *Vyd-vo «Ranok»*, 2014. – 517 s.
5. Sopiivnyk R. *Rol nastavnykiv akademichnykh grup u protsesi formuvannia liderskykh yakosti maibutnykh fakhivtsiv ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy* // *Teoretyko – metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zb. nauk. prats.* – *Vyp. 16, kn. 3.* – S. 190-201.

Vinogradova T.I.,

Senior Lecturer of the Department of General Economic Training of Kherson State Agrarian and Economic University,
Fizkultura2018@ukr.net

Ukraine, Kherson

PECULIARITIES OF CURATORS 'WORK IN KHERSON STATE AGRICULTURAL AND ECONOMIC UNIVERSITY

The article considers the activity of the curator of the student academic group as an important part of the educational system at the Kherson State Agrarian and Economic University and the most important factors influencing the formation of the personality of higher education seekers.

Key words: students, teacher-curator, authority, education, educational process, institute of curatorship.

УДК 001(063):378,4 (Укр)

Вороніна К.В.,*к.філол.н., доцент кафедри англійської мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
k.v.voronina@karazin.ua***Валійова Т.Б.,***ст. викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету радіоелектроніки,
tvaliyovab@gmail.com**Україна, м. Харків*

ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ З ПРОФЕСІЙНО- ОРІЄНТОВАНОЮ СПРЯМОВАНІСТЮ НА ОСНОВІ КОМПЕТЕНТІСНО-МОДУЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано загальнокультурні і професійні компетенції, їх включення у зміст навчання англійської мови. Розкрито дієвість і ефективність методики формування іншомовної комунікативної компетенції з професійно орієнтованою спрямованістю на основі компетентісно-модульної організації навчального процесу. Уточнено структуру і зміст навчального модуля та його конкретне наповнення стосовно навчання англійської мови. Розроблено методику формування іншомовної комунікативної компетенції з професійно-орієнтованою спрямованістю на основі технологій компетентісно-модульної організації навчання з урахуванням окремих принципів. Запропоновано систему завдань і вправ, що забезпечують комплексний розвиток комунікативної іншомовної компетенції з професійно-орієнтованою спрямованістю.

Ключові слова: *іншомовна комунікативна компетентність, навчальний модуль, професійно-орієнтована спрямованість студентів, технологічний аспект, компетентісно-модульна організація навчання.*

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси, що відбуваються в суспільстві в наш час, зачіпають всі сфери життя. Зміни в сучасній освіті орієнтують на компетентність, самостійність студентів, творчу ініціативу, розвиток особистості, конкурентоспроможність та мобільність майбутніх фахівців, що, в свою чергу, вимагає підвищення якості вищої професійної освіти. У Концепції розвитку української освіти один з встановлених цільових орієнтирів розвитку системи освіти – створення програм, що забезпечують сучасну кваліфікацію фахівців масових професій, найбільш затребуваних в сфері інноваційної економіки. Стратегічною метою навчання іноземної мови в немовному ЗВО є формування активного, конкурентоспроможного фахівця, що володіє іноземною мовою на високому рівні, здатного до міжкультурної професійної комунікації.

Особливо актуальним є питання, що стосується мовної підготовки майбутніх фахівців, чия діяльність безпосередньо пов'язана з комунікацією на іноземній мові. Підвищена увага до проблем навчання іноземних мов пов'язана з тим, що саме на мову падає основне інформаційно-комунікативне навантаження. Залученість України в сучасні глобальні процеси актуалізує потребу в фахівцях, здатних представляти інтереси державних і бізнесових структур на міжнародному рівні, що, в свою чергу, підвищує важливість питання вивчення іноземної мови та ролі, яка відводиться в процесі міжнародної комунікації. До особливих компетенцій, які повинні демонструвати випускники закладів вищої освіти, належать усвідомлення значущості своєї професії, уміння критично мислити, поважати іншу культуру і проти-

лежні думки, здатність працювати в іншомовному середовищі.

Підготовка майбутніх фахівців, які володіють іноземною мовою, є дуже значущою з точки зору професійного навчання. З огляду на сучасні тенденції в області іншомовної освіти та вимог Державних освітніх стандартів останнього покоління, необхідно підкреслити, що специфіка підготовки студентів полягає в необхідності навчання мовним і національно-культурним реаліям, особливостям менталітету та адекватному використанню отриманих знань в процесі професійної діяльності [2, с.16-18].

Однак в організації навчального процесу з іноземних мов можна виявити ряд протиріч між:

- слабкими знаннями іноземної мови у студентів немовних закладів вищої освіти, що пред'являються високими вимогами і досить коротким періодом вивчення іноземної мови у ЗВО;
- відсутністю тісних міжпредметних зв'язків між дисциплінами професійного циклу та іноземною мовою як мовою професійного спілкування;
- необхідністю володіти іноземною мовою на рівнях B2 та C1 у різних комунікативних ситуаціях – від міжособистісного спілкування до професійно-орієнтованого рівня – і недостатньо розробленими технологіями викладання іноземної мови.

З зазначених вище протиріч з'являється проблема дослідження: яким чином можна ефективно побудувати навчання студентів англійської мови з урахуванням професійно-значущих компетенцій на основі компетентісно-модульної організації.

Як наслідок, змінюються дидактичні критерії змісту предметів, методів і форм навчання. На місце минулої концепції навчання у зміст предмета іноземна мова приходять ідеї компетенцій, які необхідні майбутньому фахівцю. В аспекті розвитку самостійності та активності студента необхідна система особливих блоків, тобто модулів, що пов'язують зміст предмета іноземна мова з професійною спрямованістю його діяльності.

Модульне навчання іноземної мови для професійної діяльності не було предметом розгляду та вимагає не тільки концептуально-теоретичного обґрунтування, а й практичної реалізації, оскільки навчальний модуль дає можливість індивідуалізувати навчання в процесі самостійної роботи з усіма аспектами модуля. Отже, метою статті є формування іншомовної комунікативної компетенції з професійно-орієнтованою спрямованістю на основі компетентнісно-модульної організації навчання студентів немовних закладів вищої освіти. Розглядаючи методи дослідження, виділимо теоретичні – вивчення вітчизняної та зарубіжної літератури з даної проблеми; аналіз і узагальнення наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури, нормативних документів Міністерства освіти і науки України та емпіричні – спостереження, анкетування, тестування, бесіда, експеримент.

Виклад основного матеріалу. Результати проведеного дослідження наукових праць дозволили обґрунтувати теоретичні положення сучасної лінгводидактики (Н.Д. Гальскова, Р.П. Мильруд), аналіз робіт в області інтенсифікації та оптимізації процесу навчання у ЗВО (Ю.К. Бабанський, В.В. Карпов, А.Л. Назаренко, М. Уайт), теоретичні положення професійно-орієнтованого навчання іноземної мови (І. Башмакова, А.В. Конишева, Т.С. Серова) і нові технології викладання (Е.С. Полат, Е.Н. Соловова, Т.І. Шаталова, А.Н. Щукін, П.А. Юцявичене).

У зв'язку зі всебічною інтеграцією України в міжнародний простір особливої актуальності набуває іншомовна підготовка майбутніх фахівців. У процесі навчання у ЗВО приділяється увага формуванню необхідних в подальшому житті та кар'єрі компетенцій. У зв'язку з цим стратегічною метою навчання іноземної мови у ЗВО стає формування іншомовної комунікативної компетенції з професійно орієнтованою спрямованістю, яка носить інтегративний характер та включає в себе два важливих компонента – іншомовний комунікативний та професійно орієнтований компонент. Як показує практика, професійно орієнтоване навчання студентів іноземної мови повинно здійснюватися з початкових етапів підготовки. На базовому рівні необхідно сформувати вміння та навички, необхідні майбутньому фахівцю в його професії, створюючи сучасні системи безперервної освіти, підготовки та перепідготовки професійних кадрів. Один із засобів досягнення поставленої мети – застосування компетентнісного підходу до навчання. Автори характеризують компетентнісний підхід як структурований метод навчання, у центрі якого поряд зі структурно-змістовними характеристиками освітніх програм, розглядаються практичні форми міжпредметних зв'язків, а також взаємодія в процесі навчання – система відношень студента та викладача як активно діючих суб'єктів. Мета впровадження компетентнісного підходу у вищу професійну освіту – формування компетентного, висококвалі-

фікованого фахівця. Одне із завдань, що стоїть перед викладачами іноземної мови, це реалізація та впровадження компетентнісного підходу, що передбачає вирішення низки взаємопов'язаних проблем:

а) розробка освітніх програм, спрямованих на формування професійно спрямованих та іншомовних комунікативних компетенцій майбутніх фахівців;

б) створення навчальних матеріалів на основі компетентнісного підходу до навчання іноземним мовам;

в) використання критеріїв моніторингу, контролю та оцінки, які відповідають міжнародним мовним стандартам;

г) широке застосування сучасних педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій з метою інтеграції іншомовної та профільної підготовки студентів;

д) розширення міжпредметних зв'язків для підвищення якості освіти.

В рамках дослідження розглядаються не тільки основні положення організації навчання з урахуванням сформованих компетенцій, але також описується модульне навчання і, зокрема, навчальний модуль як засіб формування професійно-значущих і загальнокультурних компетенцій.

На основі розгляду існуючих тлумачень поняття «навчальний модуль» трактуємо його як цілісну структурну одиницю, яка включає в себе змістовний, процесуальний та технологічний аспекти. При цьому змістовний аспект розуміється як певний банк інформації, створений з урахуванням міжпредметних зв'язків, що забезпечує мобільність та варіативність отриманих знань. Процесуальний аспект, в свою чергу, розглядається через стратегію взаємодії між студентами в групі і взаємодією між викладачем та студентами, що забезпечує паритетні інтегративні зв'язки. Технологічний аспект – це використання актуальних педагогічних, інформаційно-комунікаційних технологій, які мотивують і активізують студентів у консультативно-організаційних формах. Межі модуля визначаються встановленим при його розробці комплексом теоретичних знань, практичних навичок та умінь, необхідних майбутнім фахівцям в їх професійній діяльності. В інтерпретації вітчизняних та зарубіжних вчених, головне в модульному навчанні є можливість індивідуалізації навчання [3, с.51-55].

На думку автора Дж. Рассела, наявність альтернативних модулів та вільний їх вибір дозволяє студенту засвоїти навчальний матеріал в індивідуальному режимі. У той же час при індивідуальній системі навчання потрібне повне засвоєння навчального матеріалу з конкретним випробуванням по кожному модулю. Дж. Рассел виділив кілька основних, на його думку, принципів модульного навчання: гнучкість, елективність, активність та активна взаємодія студентів. Можна погодитись з вітчизняними авторами В.М. Гарєєвим, С.І. Куликовим, які розробили модулі операційного типу. Тобто, дані типи створюють передумови для найбільш сприятливого комплексного рішення завдань, що стоять у даний час перед педагогічною наукою і практикою. Основна мета розробки модуля є розділення змісту кожної теми на складені компоненти відповідно до професійних, педагогічних і дидактичних задач, визначення для всіх компонентів доцільних видів і форм навчання, узгодження їх за часом і інтеграцією в єдиному комплексі.

На сьогодні в літературі існує чимало принципів, які відображають особливості побудови змісту навчання на модульній основі і характеризують взаємодію викладача та студента в нових умовах, що складаються в ході реалізації модульного підходу в процесі навчання.

Розглянувши принципи навчання на основі компетентнісного та модульного підходів, пропонуємо принципи компетентнісно-модульної організації навчання:

1. Діяльнісний характер навчання – студентам повинна бути надана можливість самостійної роботи з пошуку, обробки та використання інформації в консультативно-координаційних формах роботи. Формування компетенцій, необхідних майбутньому фахівцю в подальшій професійній діяльності;

2. Модульність навчання – розбивка вивченого матеріалу на закінчені модулі, відсіювання інформації, що є «зайвою» для даного конкретного виду робіт, яка дозволяє ефективно формувати пізнавальну самостійність студентів;

3. Розширення міжпредметних зв'язків – побудова модулів з використанням інформації з курсів суміжних дисциплін та особистісного життєвого досвіду.

4. Вибудовування індивідуальних навчальних траєкторій – максимальна індивідуалізація і елективне навчання. Кожен студент може сам для себе вирішити, який матеріал в модулі йому необхідний відповідно до свого рівня і потреб;

5. Взаємодія – пріоритет паритетних відносин між викладачем та студентами, а також всередині групи між студентами.

Звернення до компетентнісно-модульної організації навчання обумовлено низкою факторів:

- практична необхідність в підготовці конкурентоспроможних фахівців для ринку праці;
- вимоги, в яких зафіксовані загальнокультурні та професійні компетенції;
- актуальність професійної іншомовної підготовки майбутніх фахівців, чия діяльність безпосередньо пов'язана з реалізацією щоденної комунікації.

Спираючись на зазначені принципи, розробимо робоче визначення компетентнісно-модульної організації навчання англійської мови. Вважаємо за доцільне проаналізувати базове поняття «компетентнісно-модульна організація навчання». Найчастіше в загальному значенні компетентнісно-модульна організація навчання – це управління навчальним процесом, засноване на інтеграції іншомовної комунікативної і професійно-орієнтованої компетенції в рамках конкретних модулів. Виділені модулі представляють, перш за все, інформаційні блоки, що створюють певний банк інформації з урахуванням міжпредметних зв'язків та проектування індивідуальних навчальних траєкторій, а саме стратегії навчання, інформаційно-комунікаційні та педагогічні технології [1, с.76-80].

Поєднання концентрованого викладу основного матеріалу теми з самостійною діяльністю кожного студента окремо дають колосальну перевагу при вивченні матеріалу. При компетентнісно-модульній організації навчання пріоритетним стає вільний доступ до інформаційних ресурсів, самонавчання, дистанційне та мережеве навчання. Всі ці форми навчання спрямовані на те, щоб

залучити студента в соціальні та професійні ролі. Таким чином, перспективність компетентнісно-модульної організації навчання англійської мови студентів полягає в:

- можливості постійного вдосконалення модуля без зміни його загальної структури;
- максимальній індивідуалізації засвоєння студентами навчального матеріалу при використанні самоорганізації та самоконтролю;
- гарантованому досягненні цілей навчання за рахунок усвідомлення студентами перспективності пізнавальної та практичної діяльності.

Реалізація компетентнісно-модульної організації навчання студентів англійської мови розкриває методику формування іншомовної комунікативної компетенції з професійно-орієнтованою спрямованістю в процесі навчання англійської мови на основі компетентнісно-модульної організації навчального процесу, її цілі та зміст навчання іноземної мови.

Для реалізації компетентнісно-модульного навчання потрібно розробити:

1. структуру навчального модуля, що відображає основні вимоги освітнього стандарту з дисципліни «Іноземна мова» і одночасно запланувати професійну діяльність за фахом;

2. навчальні і методичні матеріали для студентів та викладачів на основі структури модуля і передбачуваного рівня компетентності;

3. систему внутрішнього та зовнішнього контролю оцінки якості компетентнісно-модульного навчання.

Комунікативна прагматична спрямованість визначає зміст навчання, де необхідно формувати комунікативні вміння, щоб студент міг здійснювати спілкування в усній та письмовій формах.

Наведемо приклад: привітатися, дати пораду, порадитися з ким-то, при цьому необхідно опанувати систему мови для виконання комунікативних завдань, наприклад: як сказати, хто ти, чим займаєшся, як дізнатися про щось; як зрозуміти текст на рівні значення і на рівні сенсу; яку вибрати стратегію в читанні, виходячи з мети, яку ставить студент; як «стиснути» текст, щоб передати головне.

Зміст компетентнісно-модульного навчання включає, по-перше, мовний матеріал:

а) накопичення спеціальної термінології – тезауруса – (contract, types of travelling, types of visas);

б) активне освоєння граматичних (синтаксичних) особливостей, які характеризують діловий стиль мовлення, з урахуванням специфіки мови саме тією спеціальністю, яку вони вивчають (Verb Tenses, Conditionals, Word formation).

По-друге, мовний матеріал: теми, тексти, ситуації.

По-третє, комунікативні вміння: засвоєння правил та норм поведінки, мовний етикет, обробка та інтерпретація отриманої в тексті інформації та адекватне використання країнознавчих і культурних фонових знань.

Використання автентичних текстів зі вмістом культурно-значимої інформації та навчальних матеріалів, сформованих за тематичним принципом для читання необхідна студентам при навчанні іноземної мови. Всі тексти повинні супроводжуватися системою вправ, спрямованих на розвиток необхідних для цього рівня

навичок та вмінь. Компетентісно-модульна організація навчання полягає в послідовному засвоєнні студентом навчальних модулів і модульних елементів.

Співвіднесеність професійно значущих компетенцій та загальнокультурних компетенцій призводить до виділення професійно націлених тематичних навчальних модулів. Навчальний модуль являє собою єдине методичне ціле, має певний зміст та структуру: змістовний, процесуальний і технологічний аспекти, що робить можливим для студентів комплексно оволодіти знаннями, навичками та вміннями у всіх видах іншомовної комунікативної діяльності, тобто забезпечити формування іншомовної комунікативної компетенції з професійно-орієнтованою спрямованістю [4, с.332-336].

На основі розробленої структури та змісту модуля викладачі повинні зробити конкретне наповнення кожного з аспектів модуля: змістовного, процесуального та технологічного.

Головне в компетентісно-модульній організації навчання – індивідуалізований контроль та самоконтроль з можливістю самооцінки рівня засвоєння матеріалу. Структура модуля дозволяє в наочній формі виділити рекомендації щодо вивчення дисципліни та проходженню оцінки компетентності. Залежно від необхідного рівня професійної підготовки вибирають відповідні модулі або їх окремі частини. Якщо модулі або модульні елементи повторюються, або були вивчені раніше, то вони виключаються з навчальної програми. Таким чином, є можливість скоротити терміни навчання, створити гнучкі програми навчання, які можуть бути цілеспрямовано адаптовані до студента. Практичні завдання модуля опрацьовують в комплексі, доповнюючи їх зміст вивченням нового матеріалу і придбанням певних практичних навичок. Можна стверджувати, що компетентісно-модульна організація навчання іноземної мови несе в собі ідею раціональної, оптимізованої побудови процесу навчання і доречна там, де: множинність завдань навчання та різноманітність навчального матеріалу роблять необхідною диференціацію різних форм та етапів процесу навчання; навчання англійській мові має бути професійно орієнтоване, при цьому рівень знань студентів різний; необхідність частого оновлення змісту навчального матеріалу з тієї чи іншої дисципліни вимагає постійного оновлення навчального матеріалу; існує необхідність вдосконалення методики навчання конкретних навчальних дисциплін, конкретної професії або певного виду діяльності при навчанні англійської мови вимагає професійно орієнтованих технологій навчання; передумови для розширення і поглиблення інтеграції різних дисциплін (міжпредметні зв'язки при вивченні англійської мови в неможливих закладах освіти) дають можливість широкого використання знань.

При формуванні іншомовної комунікативної компетенції з професійно орієнтованою спрямованістю необхідно застосовувати комунікативні стратегії, тобто приділяти увагу не тільки граматичним навичкам, а й розкрити функціональну сторону, яка обумовлює функціонування лексичних та граматичних явищ в мові адекватно поставленим комунікативним завданням.

Інтегративні творчі стратегії навчання припускають самостійне рішення пізнавальних і творчих завдань че-

рез критичне переосмислення та примноження знань і умінь та дозволяють реалізувати умови формування у студентів пізнавальних універсальних дій. Дані стратегії реалізуються через уміння накопичення спеціальної термінології і активне освоєння граматичних та синтаксичних конструкцій, характерних для ділового стилю, і вміння обробляти та інтерпретувати отриману в тексті інформацію, а також володіння мовним етикетом в ситуаціях спілкування, ведення ділового листування англійською мовою, самостійний пошук інформації з різних джерел на іноземній мові, використання інформаційно-комунікативних технологій навчання.

Висновок. Компетенція завжди є продуктом інтеграційної освіти. Отже, змінюється зміст предметів, методів та форм навчання. Компетентісно-модульна організація навчання вимагає якісних структурованих стратегій, прийомів, засобів та форм навчання сьогодні. Дана технологія є системою моделювання та організації освітніх ситуацій, в яких студент ставить та вирішує власні проблеми.

У ході дослідження виявлено, що запропонована методика застосування компетентісно-модульного навчання іноземної мови забезпечує реалізацію основного завдання вищої професійної освіти – підготовку компетентного фахівця, соціально-активної особистості, здатної застосовувати отримані знання та практичні вміння в професійній діяльності.

Література

1. Богданова І.Н. Інформаційно-модульна технологія як умова забезпечення саморозвитку особистості майбутнього вчителя. *Наука і освіта*. 2002. № 1. С.76-80.
2. Луговий В.І. Європейська концепція компетентісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні. *Реалізація європейського досвіду компетентісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару*. Київ, Педагогічна думка, 2009. С.5-17.
3. Носаченко І. Модульна технологія в теорії і практиці професійного навчання. *Дидактика професійної школи: Збірник наукових праць*. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, Хмельницький, 2004. Випуск 1. С.51-56.
4. Пометун О.І. Розвиток компетентісного підходу: стратегічні орієнтири сучасної школи. *Реалізація європейського досвіду компетентісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару*. Київ, Педагогічна думка, 2009. С.332-344.

References

1. Bohdanova I.N. Informatsiino-modulna tekhnologhiia yak umova zabezpechennia samorozvytku osobystosti maibutnoho vchytelia. *Nauka i osvita*. 2002. № 1. S. 76-80.
2. Luhovyi V.I. Yevropeiska kontseptsia kompetentisnoho pidkhodu u vyshchii shkoli ta problemy yii realizatsii v Ukraini. *Realizatsiia yevropeiskoho dosvidu kompetentisnoho pidkhodu u vyshchii shkoli Ukrainy: materialy metodolohichnoho seminaru*. Kyiv, Pedahohichna dumka, 2009. S. 5-17.
3. Nosachenko I. Modulna tekhnologhiia v teorii i praktysii profesiinoho navchannia. *Dydahtyka profesiinoy shkoly: Zbirnyk naukovykh prats*. Instytut pedahohiky i psykhologii profesiinoy osvity APN Ukrainy. Kyiv, Khmelnytskyi, 2004. Vypusk 1. S. 51-56.
4. Pometun O.I. Rozvytok kompetentisnoho pidkhodu: stratehichni oriientyry suchasnoyi shkoly. *Realizatsiia yevropeiskoho dosvidu kompetentisnoho pidkhodu u vyshchii shkoli Ukrainy: materialy metodolohichnoho seminaru*. Kyiv, Pedahohichna dumka, 2009. S. 332-344.

Voronina K.V.,

PhD in Linguistics, Associate Professor of the Department of English Language of V.N. Karazin Kharkiv National University, k.v.voronina@karazin.ua

Valiiova T.B.,

senior lecturer of the Department of Foreign Languages of Kharkiv National University of Radio Electronics, tvaliyovab@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

FORMATION TECHNOLOGIES OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE PROFESSION-ORIENTED COMPETENCE BASED ON THE COMPETENCE AND MODULAR ORGANISATION OF TRAINING THE STUDENTS OF NON-LINGUISTIC FIELDS

The article analyses the general cultural and professional competences, their incorporation into the content of teaching English. The effectiveness and efficiency of the formation methodology for foreign language communicative profession-oriented competence based on the competence and modular organization of training is disclosed. The structure and the content of the training module as well as its specific for teaching English is specified. The methods of forming foreign language communicative profession-oriented competence based on the technologies of competence and modular organization of training are developed. The system of tasks and exercises for providing complex development of communicative foreign language profession-oriented competence is offered.

Key words: *communicative foreign language competence, training module, professionally oriented competence of students, technological aspect, competence and modular organization of training.*

УДК 378.31

Кондрашова О.В.,

к.пед.н., доцент кафедри філології та видавничої справи

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, olgakondrat@ukr.net

Україна, м. Кременчук

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛОГОВОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ДИСЦИПЛІНИ «АНГЛІЙСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»

У статті розглянуто призначення, види, особливості використання діалогового спілкування під час формування іншомовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців у закладах вищої освіти.

Визначено етапи діалогового навчання майбутніх інженерів дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)». Сформульовано основні психолого-педагогічні принципи при конструюванні виробничих ситуацій для проведення діалогів при викладанні дисципліни «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» майбутнім інженерам автомобільного транспорту.

Запропоновано ситуації та варіанти для проведення діалогових вправ з англійської мови, що підвищують іншомовну комунікативну компетенцію майбутніх інженерів автомобільного транспорту.

Ключові слова: майбутні інженери, діалог, англійська мова, діалогові вправи на заняттях з англійської мови за професійним спрямуванням.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сьогодні спостерігається активна інтеграція України у світове фінансове, економічне, освітнє, правове і політичне середовище. Набільш актуальним для країни дотепер залишається питання про конкурентоспроможність фахівців в умовах ринкової економіки. Вирішити завдання підвищення якості людського капіталу в таких умовах покликана сфера освіти. Отже, підготовка компетентних фахівців, що відповідають високим вимогам роботодавців – це головна мета українських ЗВО сьогодні.

Нові знання, що продукуються та широко впроваджуються у виробництво дозволяють підприємствам виготовляти сучасну, наукоємну, більш якісну продукцію та отримувати суттєві переваги перед конкурентами [1]. В умовах глобалізації світової економіки ці переваги сприяють забезпеченню конкурентоздатності національної продукції на вітчизняних і міжнародних ринках, а нові наукові знання та науково-технічні пропозиції стають головним фактором подальшого розвитку виробництва, забезпечення у майбутньому сталого інноваційного зростання національної економіки.

А це суттєво підвищує значення вивчення студентами англійської мови за професійним спрямуванням, яка, в умовах освіти України, має певні проблеми та недоліки дидактичного характеру, що стосуються впровадження нових концепцій навчання, підвищення якості викладання, застосування сучасних технологій, методів та методик навчання англійської мови [2].

Аналіз наукових джерел і публікацій. Наукові засади організації вищої професійної освіти в Україні сьогодні активно розробляють П. Лузан, Е. Лузік, О. Сухомлинська та ін. До проблеми впровадження нових технологій навчання у вищій школі звертались такі науковці, як: Ш. Амонашвілі, Д. Ельконін, А. Макаренко, Ф. Шиллер, К. Ушинський та ін. Навчання іншомовного діалогічного мовлення присвячено багато

досліджень у методичній літературі (В. Бухбіндер, С. Коломієць, Л. Славгородська, С. Кожушко).

Проте сучасним теорії та практиці навчання студентів бракує досліджень з проблеми навчання майбутніх інженерів англійської мови за професійним спрямуванням на основі діалогічного мовлення, що б максимально повно відображали увесь зміст майбутньої діяльності та мали професійно-орієнтований характер в курсі англійської мови у ЗВО технічного спрямування.

Недооцінюється той факт, що англійська мова за професійним спрямуванням, в умовах підвищення мобільності українських інженерів, набуває особливої актуальності у навчальному процесі технічного ЗВО, бо суттєво підвищує шанси на працевлаштування за кордоном або на гідне робоче місце на підприємстві в Україні, яке активно співпрацює з іноземними партнерами.

Основною ж метою введення інновацій у професійній освіті є створення та подальший розвиток внутрішньої мотивації студентів до здобуття знань, формування умінь самоорганізації, орієнтації у моделях пошуку інформації, використанні новітніх досягнень науки і техніки [3].

Мета статті – розглянути призначення, види, особливості використання діалогового спілкування під час формування іншомовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, зокрема майбутніх інженерів.

Виклад основного матеріалу. Проблема використання у дидактичному процесі нових підходів щодо активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх інженерів на сучасному етапі і збагачення його новим змістом не перестає бути предметом зацікавлення педагогів. А з педагогічної практики відомо, що ефективність навчання суттєво збільшується, передусім, застосуванням діалогічних методів дидактичного впливу.

Для ефективного підготовки майбутніх фахівців потрібно використовувати сучасні методи активізації нав-

чально-пізнавальних дій, що засновані на когнітивних, соціально-рольових та мовних засадах [4]. Особливого значення тут набувають методи діалогічної взаємодії, що засновані на підвищенні мотивації студентів до навчання шляхом включення в активну квазіпрофесійну мовленнєву діяльність на заняттях.

Особливе місце серед вимог до випускників ЗВО за спеціальністю «інженер» займає комунікативна компетентність (Г. Бакірова, І. Багдасар'ян, М. Іванова). Чи мало вітчизняних і зарубіжних педагогів та психологів займаються проблемою вивчення комунікативної компетентності (Л. Антропова, Ю. Жуков, Д. Хаймс та інші), але багато проблем, що пов'язані з цим явищем і до сих пір нерозроблені.

Комунікативну компетентність інженера визначаємо як здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими завдяки розумінню себе та інших при різноманітних психічних станах, міжособистісних відносинах і соціального середовища. А розвиток такої компетентності студентів може оптимізувати система занять англійською мовою, яка побудована на принципі діалогізації спілкування майбутніх інженерів. Суть цього принципу полягає в організації під час заняття англійською мовою міжособистісного спілкування, що дозволяє змінити атмосферу і стиль звичного спілкування і забезпечує живе ситуативне мовлення, врахування рівня володіння мовою іншої людини, довіру учасників спілкування один до одного.

Науковець І. Васільєва «діалогом» вважає таку взаємодію особистостей, яке характеризується особливим ставленням між партнерами: установкою на взаємне розуміння один одного, інтересом до особистості партнера, доброзичливим відношенням, співробітництвом, при збереженні протилежних особистих позицій партнерів [5].

Науковець Є. Родіонова наголошує, що найважливішою умовою розвитку особистості виступає спосіб розуміння іншої людини і визначення власного ціннісного ставлення до іншого, і що саме діалог, відстоювання власної точки зору у взаємодії з іншими поглядами є поштовхом до внутрішньої роботи особистості з переосмислення себе, своєї позиції в світі [6].

Міжособистісний діалог вважається сьогодні вищим рівнем спілкування і важливою метою підготовки фахівця до майбутнього професійного спілкування.

Іноземна мова саме як засіб розвитку комунікативної компетентності, на нашу думку, використовується сьогодні недостатньо. У тім навчання англійській мові у ЗВО має комунікативну спрямованість, де студент – активний учасник процесу спілкування. Процес навчання іншомовному спілкуванню представляє собою модель процесу спілкування за основними параметрами: вмотивованість, цілеспрямованість, інформативність процесу спілкування, новизна, ситуативність, функціональність, характер взаємодії спілкуються і система мовних засобів [7]. Завдяки цьому створюються умови навчання, що адекватні реальним, забезпечується успішне оволодіння вміннями і їх використання в умовах вже реального практичного спілкування.

Навчання на основі комунікації передбачає організацію дидактичного процесу як моделі процесу спілку-

вання. Тому сьогодні іноземна мова може сприяти підвищенню комунікативної компетентності студента у ЗВО.

Завданнями для вивчення дисципліни «Англійська мова за професійним спілкуванням», окрім основних, нами запропоновано включити ще такі: навчання студентів тактиці діалогічного і групового спілкування, навчання мовному партнерству та налагодженню контактів з іншими людьми, врахування стану партнера, емпатія та прояв ініціативи тощо.

Окрім того, нами враховано, що англійська мова як навчальний предмет має специфічну особливість, і це полягає у тому, що відбувається пряме особистісне спілкування. Студент не просто розповідає про щось, він висловлює свою думку, своє ставлення до предмету спілкування, а часто і до партнера. Відповідно до сутності комунікативного методу, студенти під час діалогу виступають як активні партнери по спілкуванню, викладач спонукає їх до усвідомленого і самостійного використання мовних засобів. Заняття тоді мають соціальний характер, фронтальна робота замінюється на партнерську, індивідуальну і групову.

У процесі ж такого навчання студент перебуває в певному соціальному оточенні: постійно вступає в контакт зі своїм викладачем і одногрупниками. Такий вплив формує у нього вміння вивчати і оцінювати якості інших людей і колективу в цілому, сприяє набуттю соціального досвіду спілкування з людьми. Комунікативний підхід у навчанні іноземної мови створює позитивні умови для активного і вільного розвитку особистості в діяльності: у студентів є можливість вільного вираження своїх думок, почуттів в процесі іншомовного спілкування; кожен учасник спілкування знаходиться в постійному фокусі уваги інших. Для такого навчання характерно проведення активних занять.

Саме в активній діяльності, що спрямовується викладачем, студенти опановують необхідними знаннями, вміннями і навичками для їх майбутньої професійної інженерної діяльності. Комунікативне навчання англійської мови здійснюється на основі ситуацій, що розуміються як система взаємовідносин співрозмовників. Навчальна ситуація, як одиниця навчання, моделює ситуацію майбутнього професійного ділового спілкування, дозволяючи студентам вийти за рамки звичного нормативного спілкування. А це дозволяє вести мову про діалогічне проблемне навчання, яке найбільш повно передає сутність процесів спільної діяльності викладача і студентів, їх взаємної активності в рамках «суб'єкт-суб'єктних» відносин.

Здійснити виконання студентом квазіпрофесійної діяльності, яка поєднує риси навчальної та майбутньої професійної діяльності і найбільш часто здійснюється в курсі вивчення ділової англійської мови у вищій школі, допомагають такі активні методи навчання як: рольова гра, ділова гра, групова дискусія, обґрунтування власного ставлення до певної ситуації, проблеми. Відмінною особливістю зазначених методів є те, що навчання проводиться в ситуаціях, максимально наближених до реальних, дозволяючи матеріал, що підлягає засвоєнню, ввести в мету діяльності, а не в засіб. Такі методи спрямовані, зокрема, на розвиток здатності відчувати стан іншої людини, поставити себе на місце ін-

шого, подивитись на ситуацію з точки зору партнера.

Отже, ігрова діяльність впливає на розвиток уваги, пам'яті, мислення, всіх пізнавальних процесів. Так, наприклад, педагогічна цінність ділової гри полягає в тому, що вона дозволяє її учасникам розкрити себе, навчитися займати активну позицію, відчувати власну професійну придатність. За допомогою ігрових форм навчання можна забезпечити формування не тільки теоретичного і практичного мислення фахівця, а й необхідних якостей його особистості – здібностей до управлінської діяльності, прийняття колективних рішень, умінь і навичок соціальної взаємодії, керівництва та підпорядкування.

У діалозі відбувається емоційно-дієва орієнтація в змісті професійної діяльності в обох її контекстах – предметному та соціальному, виникає усвідомлення свого місця в системі відносин людей. У спільній діяльності учасників створюються умови для формування самосвідомості і самоорганізації, професійного і загального розвитку особистості фахівця.

Виходячи з вище викладеного, формуємо висновок про можливість розвитку комунікативної компетентності майбутнього інженера в системі занять англійською мовою, що базується на принципі діалогізації учасників спілкування.

На нашу думку, активні методи навчання дисципліні «Англійська мова (за професійним спрямуванням)», що найбільш зручні для створення професійних діалогових ситуацій, можуть бути використані у залежності від курсу навчання студентів та їх рівня підготовленості, оволодіння необхідним матеріалом для його активного використання на різних етапах навчального процесу: перші курси навчання – при первинному оволодінні знаннями, закріпленні й удосконалюванні знань, при формуванні простих вмій і навичок, оволодінні первісним досвідом дій.

Найбільш доцільними на старших курсах навчання є запровадження до навчального процесу таких методів, як брейн-ринги, комплексні ділові ігри, презентації курсових проєктів, імітаційне моделювання, «круглі столи» тощо.

Залежно від спрямованості на формування системи знань або оволодіння вміннями і навичками активні методи навчання розподіляють на неімітаційні й імітаційні. Імітаційні припускають, як правило, навчання професійним умінням і навичкам і пов'язані з моделюванням професійної діяльності. При їхньому застосуванні імітуються як ситуації професійної діяльності, так і сама професійна діяльність. До неімітаційних науковець В. Ягулов відносить такі методи як: проблемна лекція, евристична бесіда, навчальна дискусія, пошукова лабораторна робота, дослідницький метод, самостійна робота з навчальною програмою, самостійна робота з книгою [8].

Для реалізації основних завдань під час навчання дисципліні «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» було враховано, що: гра вимагає максимальної професіоналізації її змісту (специфіка спеціальності, особливості майбутньої професійної діяльності, моделювання професійних функцій і дій); гра потребує проблемності такого змісту та утруднень при вирішенні завдань; гра формує партнерську взаємодію учасників на основі діалогічного спілкування англійською мовою; гра

виступає засобом розвитку необхідних професійних та особистісних якостей особистості.

У практиці викладання англійської мови за професійним спрямуванням у підготовці майбутніх інженерів нами використовуються такі ігрові прийоми діалогового навчання – брейн-ринги, ігрові головоломки, розігрування професійних ролей тощо. Окрім того, у студентів викликають інтерес ребуси (розгадування слів, пов'язаних зі змістом навчального матеріалу), кросвордів на автомобільну та транспортну тематику, загадок-жартів.

Одна з головних цілей полягає у створенні комфортних умов навчання, при яких студенти відчують свою успішність, що, відповідно, робить продуктивним і сам процес навчання. При цьому викладач заохочує самостійний пошук шляхів і варіантів вирішення поставленого навчального завдання. Активізація мотивів учіння робить студентів головними діючими особами в навчальному процесі, при цьому вони активно взаємодіють з іншими учасниками цього процесу. Ігра також допомагає змодельовати різні аспекти професійної діяльності, шляхом моделювання ситуації за допомогою використання правил поведінки та взаємодії студентів, а діалоги знімають мовний бар'єр при комунікації, активізують навички вільного говоріння іноземною мовою.

Етапи реалізації даної технології: підготовчий етап – вивчення періодичної преси і теоретичних статей за темою; визначення етапу заняття для реалізації даної технології; підбір цікавого практичного матеріалу. Основний етап: мовна розминка; закріплення лексико-граматичного матеріалу (робота в парах); складання діалогічних висловлювань; робота з автентичним матеріалом (відео та аудіо записи); активізація професійно-ділової лексики іноземною мовою, вдосконалення мовних навичок діалогічного мовлення.

Сценарій самої гри може бути таким (за варіантами). Варіант 1: розподіл учасників за командами. Учасники ділової гри розподіляються по 3–4 людини за стіл – за командами. Кожен спікер – є представником однієї з автотранспортних компаній. Він розповідає про свою компанію, перспективи та особливості. Інші задають запитання. Варіант 2: Визначення умов та навичок, якими повинен володіти майбутній інженер. Ролі за вибором гравців. Підбір якостей, якими повинні володіти майбутні фахівці. Складення анкети. Проведення анкетування. Обговорення результатів в групах. Варіант 3: Обговорення сучасних проблем машинобудування та напрямків реформування автотранспорту. Створення діалогових змагань. Аналіз стану та проблем. Спікери та ролі – за напрямками. Презентації та промови. Обговорення в діалогових групах.

Після цього студенти обговорюють можливі варіанти, а викладач оцінює конкретні дії учасників гри, вірність фонетики та граматики, сприяє усвідомленню ними певних правил ефективної діяльності в різних умовах, розвитку евристичного мислення під час вирішення складних завдань, вживати доцільні терміни та кліше англійської мови, що відображає професійні особливості.

У підсумку гри викладач формує висновок, оцінює кожного студента за ефективністю діалогів. Після презентації всіма учасниками своїх розробок та діалогів,

журі обирає найбільш вдалі варіанти і розподіляє місця команд.

При конструюванні виробничих ситуацій було враховано такі психолого-педагогічні принципи: усвідомлення мети; діалогічного спілкування; групового обговорення рішень; різноплановості; моделювання конкретних умов; ігрового моделювання змісту і форм професійної діяльності; спільної групової діяльності та координації; проблемності змісту і діяльності.

Організаційна структура звичайно складалася з системи підготовки до проведення гри (підготовка правил та керівництва з проведення гри, методичного і технічного забезпечення, формування складу груп та підгруп); управління діловою грою (створення активності, змагальності, творчості, відпрацювання навичок роботи у групі, управління динамікою і т. д.), розподілу учасників на підгрупи для ефективного вирішення конкретного завдання з англійської мови. Методична структура гри включала стислу інструкцію-порадник, що презентувала правила гри, зрозумілу систему оцінювання діяльності учасників, методику проведення гри або сценарій, етапи та порядок використання технічних засобів навчання і наочних приладь. Рольова структура гри включала ролі, які моделюють аспекти соціально-виробничої системи; ролі, необхідні для оперативного управління (керівник, група забезпечення, посередники, есперти тощо).

Таким чином, аналіз проблеми використання діалогових методів у ЗВО, конструювання занять щодо діалогового навчання майбутніх інженерів дисципліні «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» дозволив сформулювати наступні **висновки**: розглянуто призначення, види, особливості використання діалогового навчання під час підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти; визначено сутність, види, етапи діалогового навчання майбутніх інженерів дисципліні «Англійська мова (за професійним спрямуванням)»; сформульовано основні психолого-педагогічні принципи при конструюванні виробничих ситуацій, для проведення діалогів при викладанні дисципліні «Англійська мова (за професійним спрямуванням)» майбутнім інженерам автомобільного транспорту; запропоновано ситуації та варіанти для проведення діалогових вправ, що підвищують комунікативні компетенції майбутніх інженерів автомобільного транспорту.

У подальшому планується визначення ефективності

застосування діалогових методів навчання майбутніх інженерів автотранспорту дисципліні «Англійська мова (за професійним спрямуванням)».

Література

1. Князевич А.О. Формування інноваційної інфраструктури України на шляху до становлення суспільства, заснованого на знаннях // *Ефективна економіка*. – № 7. – 2014. – С.56
2. Муліна Н. Методика розробки та використання дистанційного курсу англійської мови. Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2001. – 22 с.
3. Моляко В.А. Стратегии решения новых задач в процессе творческой деятельности // *Обдарована дитина*. – 2002. – № 4. – 33-44 с.
4. Брюханова Н.О. Зміст освіти: аспекти вивчення // *Пробл. інж.-пед. освіти*. – 2013. – № 29. – С.57-68.
5. Васильева И.И. Коммуникативные свойства высказываний в диалоге // *Психологический журнал*. – 1984. – III.5. – № 5.
6. Родионова Е.А. Общение как условие развития личности // *Психология формирования и развития личности*. – М., 1981. – 123 с.
7. Лазарева, Л.В. Процесс обучения иностранному языку как средство развития коммуникативной компетентности студентов – будущих менеджеров // *Молодой ученый*. – 2010. – № 1-2 (13). – III. 2. – С.202-205.
8. Язупов. Педагогіка. – К.; Либідь, 2002. – 560 с.

References

1. Kyazevych A.O. Formuvannya innovatsiinoi infrastruktury Ukrainy na shliakhu do stanovlennia suspilstva, zasnovanoho na znanniakh // *Efektivna ekonomika*. – № 7. – 2014. – S.56
2. Mulina N. Metodyka rozrobky ta vykorystannia dystantsiinoho kursu anhliiskoi movy. Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi universytet. – K., 2001. – 22 s.
3. Moliaiko V.A. Stratehyy resheniya novykh zadach v protsesse tvorcheskoi deiatelnosti // *Obdarovana dytyna*. – 2002. – № 4. – 33-44 s.
4. Briukhanova N.O. Zmist osvity: aspekty vyvchennia // *Probl. inzh.-ped. osvity*. – 2013. – № 29. – S. 57-68.
5. Vasyleva Y.Y. Kommuunikatyvnye svoistva vyskazyvaniy v dyalohe // *Psyhologicheskyy zhurnal*. – 1984. – T.5. – № 5.
6. Rodionova, E.A. Obschchenye kak uslovye razvytiya lichnosti // *Psyhologiya formirovaniya y razvytiya lichnosti*. – M., 1981. – 123 s.
7. Lazareva, L.V. Protsess obucheniya ynostrannomu yazykuu kak sredstvo razvytiya kommunykativnoi kompetentnosti studentov – budushchyykh menedzherov // *Molodoi uchenyy*. – 2010. – № 1-2 (13). – T. 2. – S. 202-205.
8. Yahunov. Pedahohika. – K.; Lybid, 2002. – 560 s.

Kondrashova O.V.,

*Ph.D., assistant professor, philology and publishing department,
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, olgakondrat@ukr.net*

Ukraine, Kremenchuk

ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF DIALOGUE EDUCATION OF FUTURE ENGINEERS OF THE DISCIPLINE «ENGLISH LANGUAGE (PROFESSIONAL DIRECTIONS)»

The article considers the purpose, types, features of the use of dialogic communication in the formation of foreign language communicative competence of future professionals in higher education institutions. The stages of dialogical training of future engineers in the discipline «English (on a professional direction)» are determined. The basic psychological and pedagogical principles at designing of production situations for carrying out dialogues at teaching of discipline «English (on a professional direction)» to future engineers of motor transport are formulated. Situations and options for conducting dialogue exercises in English are proposed, which increase the foreign language communicative competence of future road transport engineers.

Key words: *future engineers, dialogue, English language, dialogue exercises in English language classes in professional direction.*

УДК 373.5.015.31:17

Курчатова А.В.,

доктор філософії в галузі освіти, ст. викладач кафедри дошкільної освіти
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, kurchat67@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ ВИХОВАННЯ БАЗОВИХ ЦІННОСТЕЙ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА

У статті проаналізовано літературу з проблеми моральної самосвідомості зростаючої особистості старшого дошкільника. Розкрито сутність поняття «моральна самосвідомість». Наведено низку інтегративних гуманістичних цінностей, що характеризують моральну самосвідомість особистості. Схарактеризовано основні компоненти виховання базових цінностей моральної самосвідомості зростаючої особистості старшого дошкільника, які є важливим компонентом структури особистості, в них неначе резюмується весь життєвий досвід, який накопичила особистість в її індивідуальному розвитку.

Ключові слова: виховання, базові цінності, моральна самосвідомість, старші дошкільники, особистість.

Постановка проблеми. Пріоритетними завданнями освіти у XXI столітті є виховання високо моральної, гуманної особистості здатної розуміти, інтеріоризувати суспільні вимоги, засвоювати моральні цінності та вибудувати свою поведінку відповідно до них. Особливої ваги набувають проблеми морального виховання, незрілість якого окреслюється як соціальними потребами, так і необхідністю культивування, починаючи з дитинства, основ доброзичливості та інших чеснот у середовищі перебування. Разом з тим у сучасній виховній практиці можна спостерігати, що як заклади освіти, так і сім'я потребують глибокого розуміння тих процесів, які лежать в основі формування моральної свідомості й самосвідомості особистості, виокремлення періодів, що характеризуються високою податливістю дитини до виховних впливів, розробки необхідного науково-методичного забезпечення, синхронізації й координації дій закладів освіти, позашкільних освітніх закладів та сім'ї.

Дошкільний вік є найсприятливішим періодом для морального розвитку дітей. Починаючи з раннього дитинства, дитина засвоює багато предметних дій, вивчає способи використання предметів. Це формує її як носія суспільного способу виконання дій, зразка, з яким потрібно себе порівнювати. Вона пильно приглядається до світу дорослих, починає виокремлювати в ньому взаємини між людьми, відкриває закони (норми поведінки), за якими відбувається їх взаємодія. Намагаючись стати дорослим, дошкільник підпорядковує свої дії суспільним нормам і правилам поведінки [6, с.46].

Мета роботи – охарактеризувати основні компоненти виховання базових цінностей моральної самосвідомості зростаючої особистості старшого дошкільника.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування моральної самосвідомості особистості знайшла своє відображення у працях І. Беха, Д. Болдуїна, Л. Кольберга, П. Масена, Ж. Піаже, Е. Шпрангера, О. Леонтєва, С. Рубінштейна, Л. Божович, О. Асмолова, К. Абульханової-Славської, І. Кона, Г. Костюка, П. Чамати, М. Боришевського, Т. Титаренко, А. Бандури, Н. Чепелевої та ін. Проблема розвитку моральної свідомості та самосвідомості висвітлено у працях Р. Азімова, Р. Аפרесяна, А. Гусейнова, О. Дробницького, В. Малахова, А. Спіркіна, А. Титаренко, А. Целікової та інших. У психологічному аспекті ґрунтування виховної взаємодії на

розвитку самосвідомості в цілому і її основних конструктів зокрема досліджувалося низкою сучасних зарубіжних учених: Л. Загребські (L. Zagzebski), К. Крістьянссон (K. Kristjánsson), О. Флананган (O. Flanagan) та ін. [11-13], які є членами Асоціації морального виховання (AME – Association for Moral Education, США) та Азійсько-Тихоокеанської мережі морального виховання (APNME – Asia-Pacific Network for Moral Education, Китай).

У психології проблема зв'язку між моральним зростанням старших дошкільників і рівнем розвитку їхньої моральної самосвідомості висвітлювалося у працях російських та українських учених: М. Боришевського, Б. Братуся, І. Кона та інших. Науковці визначають моральну самосвідомість як інтегративне особистісне утворення, що виявляється в процесі усвідомлення, оцінювання та регуляції людиною своїх дій, думок, почуттів, моральності на основі співвідношення їх із моральними вимогами і цінностями соціуму [10, с.413].

Науковці прийшли до невтішного висновку, що «старі» ціннісні орієнтації виявились не актуальними, а «нові» ціннісні орієнтації – ще не сформовані, тому вони вважають головною метою виховання є виховання цінностей, які формуються на основі потреб та інтересів. Саме цінності детермінують потреби, які впливають на рушійні механізми активної діяльності людини. Зміни в суспільстві зумовлюють зміни й у системі цінностей. І, навпаки, вважають науковці, з переоцінки цінностей розпочинаються зміни в соціально – політичних поглядах людей.

Ситуація зниження загальних моральних норм у вихованні дітей, коли на другий план відсуваються «вічні» моральні норми та цінності, що закладають на протязі дошкільного віку основи цілісності особистості дитини, в майбутньому призводить до значних психологічних проблем та порушень у розвитку кожної окремої дитини і до деградації суспільства в цілому. Відчуженість від культури, знецінення і нерозуміння особливостей дитячої субкультури, зниження моральних критеріїв своєї та чужої поведінки складають нерозв'язані проблеми під час формування життєвої позиції підростаючого покоління. Саме тому особливої актуальності в наш час набуває вивчення та закладення у свідомості дорослих ціннісних орієнтацій розвитку сучасної дитини-дошкі-

льника, а також забезпечення умов їх реального функціонування в життєдіяльності дошкільників. В період трансформації суспільства та кризових явищ в різних сферах суспільного буття розробка даної проблеми набуває особливої гостроти.

Моральна самосвідомість – це така специфічна форма моральної свідомості, предметом якої виступає вона сама, а також людина – її носій. Основними функціями моральної самосвідомості є осмислення, контролювання, санкціонування та критичний перегляд моральних настанов людини. Вирізняються такі форми моральної самосвідомості, як честь і гідність, совість і сором [7, с.221].

Т. Титаренко визначає самосвідомість як здатність безпосередньо самовідображати себе, сприймати себе з боку, рефлексувати з приводу своїх можливостей, що є важливим фактором становлення особистості, її розвитку та вдосконалення. Самосвідомість є складною інтегративною властивістю психічної діяльності людини, яка забезпечує усвідомлення своїх схильностей, вибір діяльності, формування індивідуального стилю життя, наближення до своєї сутності, центральним структурним компонентом якої є самооцінки [9].

До базових інтегративних гуманістичних цінностей, що характеризують моральну самосвідомість особистості, рівень її вихованості, належать свобода, відповідальність, гідність, совість, самодостатність. Ці категорії враховують світові глобалізаційні процеси, сучасні соціально-економічні та політичні реалії України. Вони взаємопов'язані між собою, взаємодоповнюють та взаємопроникають одна в одну [2, с.17].

Згідно з базовою Концепцією ЮНЕСКО (2005 р.), теперішнє суспільство – це суспільство знань. Саме тому першочерговим компонентом моральної самосвідомості, її підґрунтям є моральні знання. Порівняно з попереднім інформаційним суспільством, яке ґрунтувалось на досягненнях технологій, суспільство знань має глибші соціальні, етичні, політичні параметри. Знання трактується з різних позицій: як стратегічний, економічний ресурс, як важіль влади, як інформація, що надає можливість для здійснення ефективних дій, у тому числі громадянських. Фактично, знання є необмеженим ресурсом, використання якого не призводить до його якісних змін. У часи «когнітивної революції» головне – знання і творчі здібності [2, с.25].

Шлях до моральних цінностей та цивілізованих взаємовідносин між людьми проходить не тільки через знання, але й через різноманітні переживання особистості, у яких виявляється її ставлення до когось, чогось, того, що діється довкола. І. Бех наголошує, що ціннісні ставлення до матеріальних чи ідеальних предметів – це переживання їх бажаності для людини. Вчений доводить, що саме у такій психологічній формі суспільні цінності стають суб'єктивними надбаннями особистості. А їх спонукально-регулятивна функція можлива завдяки тому, що згадане переживання бажаності, через знання й уміння, трансформується на зацікавлено-ціннісне ставлення [1, с.200].

Підсумовуючи вище сказане, можна сказати, що ціннісні ставлення – це реальний, дійсний зв'язок, який встановлює людина з об'єктами навколишньої дійсності у своїй свідомості.

Для того, щоб встановився цей дійсний зв'язок необхідна емоційна складова. Не збагачені емоційно знання засвоюються значно гірше. Саме тому виникає необхід-

ність у розвиткові емоційно-мотиваційної складової моральної самосвідомості. Оскільки найчастіше переживання викликані об'єктами і явищами, які набувають для індивіда певного життєвого значення, в емоціях і почуттях відображений вибірково характер людської свідомості. Саме у зв'язку з потребами та інтересами емоції і почуття стають спонуканням до діяльності, регуляторами активності. Досить часто емоції можуть бути негативними, тому вони трансформуються на більш стійкі емоційні утворення – почуття, а потім – на рису характеру. Почуття – це специфічні людські, узагальнені переживання ставлення до людських потреб, задоволення або незадоволення яких викликає позитивні або негативні емоції – радість, любов, гордість або сум, гнів, сором тощо [5].

Моральні почуття нерозривно пов'язані з моральним ідеалом – уявленням про ідеальну поведінку людини, її ставленням до життя. На основі самопізнання власних цінностей формується самооцінка зростаючої особистості. Самооцінка – оцінка себе, своєї діяльності, власних здібностей і можливостей, свого становища у певній групі чи організації та в колі друзів.

На основі знань і думок про себе у дошкільника розвивається найскладніший компонент самосвідомості – самооцінка. Вона багато в чому залежить від того, як дитину оцінює дорослий. Чим точніша й аргументованіша оцінка дія дорослого, тим сприятливіші умови формування самооцінки. Оцінка дорослим дитини повинна відігравати стимулюючу роль, мобілізувати зусилля дитини на отримання результату. Знижені оцінки дорослих мають найбільш негативні наслідки, знижують самостійність та ініціативність дитини. Згодом сформоване уявлення про власні дії допомагає дошкільнику критично ставитись до оцінок дорослих і певною мірою протистояти їм у разі гальмівного їх впливу на розвиток особистості. Старші дошкільники самостійно вміють аналізувати результати своїх дій, відділяють себе від оцінки іншого [4].

Адекватна самооцінка неможлива без розвиненої рефлексії – процесу самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів, станів [3].

У дошкільному віці розвиток рефлексії відбувається у спілкуванні з близькими дорослими, а також в ігрових взаєминах з однолітками. Розвиток індивідуальної свідомості у сюжетно-рольовій грі сприяє виникненню порівняльної (за термінологією Гегеля) рефлексії, що дозволяє впізнавати себе всередині свого оточення. Порівняльна рефлексія дошкільника забезпечує синтез цілісного «Я» та стійке світорозуміння [8, с.41].

На нашу думку, базові ціннісні орієнтації – це складний соціально-психологічний феномен, який характеризує спрямованість і зміст активності особистості. Вони є частиною системи оцінок і ставлень особистості, визначають загальний підхід людини до світу, до себе. Вони задають зміст і напрямок особистісних позицій, поведінки, вчинків. А формуються вони в ході засвоєння соціального досвіду і виявляються в цілях, ідеалах, інтересах, переконаннях тощо. Нам видається актуальним і значимим, що формування базових ціннісних орієнтацій починається вже з дошкільного віку. Розвиток особистості здійснюється переважно в сім'ї і залежить від прийнятого в ній стилю виховання, від того, що в ній переважає – співробітництво, доброзичливість і взаєморозуміння або ж нетерпимість, грубість, покрикування та

покарання, те і буде визначаючим. І від того, як буде відбуватись виховання на перших стадіях розвитку людини, в значній мірі залежить майбутні базові ціннісні орієнтації, які стануть основою моральної самосвідомості зростаючої особистості, яка входить у життя.

Висновки. Підсумовуючи вище сказане можна зробити висновок, що формування особистості – одне з найбільш складних завдань, які поставлені суспільством перед освітою та сім'єю. У вихованні дітей дошкільного віку існує багато проблем, серед яких однією з найбільш важливих є питання морального виховання, що передбачає прищеплення дитині норм моралі, збереження й підсилення в ній відчуття належності до певної нації, її ціннісних основ і, водночас, в цілому до людства що в подальшому має сприяти засвоєнню сучасних інтелектуальних, технічних, технологічних і мистецьких здобутків людського суспільства.

Сьогодні проблема морального виховання також є актуальною. В умовах дегуманізації суспільних відносин, підкорення їх потребам ринку, втрати виховних ідеалів, відчуження людей один від одного важливим є пошук виховного ідеалу з певним набором особистісних якостей сучасної людини і, водночас, вивчення ефективних форм, методів та засобів морального виховання дітей дошкільного віку.

Література

1. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2009. 248 с.
2. Бех І.Д., Чорна К.І., Журба К.О., Киричок В.А., Шкільна І.М., Коновець С.В. Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів: монографія. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 176 с.
3. Головин С.Ю. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. Минск: Харвест, 1997. 568 с.
4. Дуткевич П.В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
5. Загальна психологія: підручник, 2-ге вид., переробл. і доп. / за заг. ред. акад. С.Д. Махсименка. Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
6. Лазарева О.П. Психологічні особливості розвитку моральної свідомості дітей дошкільного віку. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2015. № 2 (27). С.46-55.
7. Малахов В.А. Етика: курс лекцій: навч. посіб. 4-те вид. Київ: Либідь, 2002. – 384 с.
8. Мирошник О.Т. До проблеми генезису рефлексії. Психологія і особистість. 2017. № 1 (11). С.41-52.

9. Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П.П. Горностая, П.М. Питаренко. Київ: Рута, 2001. – 320 с.

10. Шкільна І.М. Виховання моральної самосвідомості старших підлітків як наукова проблема. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2014. № 18 (2). С.413-421.

11. Flanagan O. *The Geography of Morals: Varieties of Moral Possibility*. Oxford: Oxford University Press, 2016. 362 p.

12. Kristjánsson K. Emulation and the use of role models in moral education. *Journal of Moral Education*. 2006. Vol. 35, Issue 1. P. 37-49.

13. Zagzebski L.T. *Exemplarist Moral Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2017. 274 p.

References

1. Bekh I.D. *Psychological sources of educational mastery: a teaching manual*. Kyiv: Akademvydav, 2009. 248 s.
2. Bekh I.D., Chorna K.I., Zhurba K.O., Kyrychok V.A., Shkilna I.M., Konovets S.V. *Formation of moral self-awareness of growing personality in extracurricular activity of general education establishments: monograph*. Kharkiv: «Drukarnia Madryd», 2016. 176 s.
3. Golovin S.Yu. *Slovar prakticheskogo psichologa / sost. S.Yu. Golovin*. Minsk: Harvest, 1997. 568 s.
4. Dutkevych T.V. *Dytiacha psykholohiia: navch. posib*. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury, 2012. 424 s.
5. *Zahalna psykholohiia: pidruchnyk, 2-he vyd., pererobl. i dop. / za zah. red. akad. S.D. Maksymenka*. Vinnytsia: Nova Knyha, 2004. – 704 s.
6. Lazareva O.P. *Psychological features of development of moral self-awareness of children of preschool age. Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*. 2015. № 2 (27). S. 46-55.
7. Malakhov V.A. *Etyka: kurs lektsii: navch. posib*. 4-te vyd. Kyiv: Lybid, 2002. 384 s.
8. Myroshnyk O.T. *To problemy henezysu refleksii*. *Psykholohiia i osobystist*. 2017. № 1 (11). S. 41-52.
9. *Psykholohiia osobystosti: slovnyk-dovidnyk / za red. P.P. Hornostaja, T.M. Tytarenko*. Kyiv: Ruta, 2001. 320 s.
10. Shkilna I.M. *Vykhovannia moralnoi samosvidomosti starshykh pidlitkiv yak naukova problema. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*. 2014. № 18 (2). S. 413-421.
11. Flanagan O. *The Geography of Morals: Varieties of Moral Possibility*. Oxford: Oxford University Press, 2016. 362 p.
12. Kristjánsson K. *Emulation and the use of role models in moral education*. *Journal of Moral Education*. 2006. Vol. 35, Issue 1. P. 37-49.
13. Zagzebski L.T. *Exemplarist Moral Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2017. 274 p.

Kurchatova A.V.,

Doctor of Philosophy in Education, Senior Lecturer of the Department of Preschool Education,
V.O. Sukhomlinskyi National University of Mykolaiv, kurchat67@gmail.com

Ukraine, Mykolaiv

THE MAIN COMPONENTS OF DEVELOPING THE BASIC VALUES OF MORAL SELF-CONSCIOUSNESS IN A GROWING PRESCHOOLER

This article analyzes the literature on the problems of moral self-consciousness of the growing personality of the senior preschooler. The essence of the concept of «moral self-awareness» is revealed. The low integral humanistic values that characterize moral self-sufficiency of a person are given. The main components of education of basic values of moral self-consciousness of growing individuality of the senior preschooler are characterized, which are an important component of the structure of personality, they do not summarize the entire life experience, which the individual has accumulated in his/her individual development.

Key words: education, basic values, moral self-awareness, older preschool children, personality.

УДК 373.2

Курчатова А.В.,*доктор філософії в галузі освіти, старший викладач кафедри дошкільної освіти
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, kurchat67@gmail.com***Чимаренко О.П.,***студентка 518 групи спеціальності 012 Дошкільна освіта
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, helena975@ukr.net**Україна, м. Миколаїв*

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ – ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК РОБОТИ ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті розглянуто особливості індивідуалізації освітнього процесу як пріоритетного напрямку роботи вихователя дошкільного закладу. Розкрито сутність понять «індивідуальність», «особистість». Проаналізовано орієнтовні критерії та показники індивідуального розвитку дитини. Представлено форми організації індивідуальної роботи з дитьми. Наведено етапи складання індивідуальної програми, а також правила організації занять з дитьми.

Основою довіри дитини до вихователя є справедливість. Справжня педагогічна справедливість виховання тісно пов'язана з індивідуальністю, особистими інтересами, пристрастями та спонуканнями кожної дитини. Виховання – це постійне вивчення тонкощів кожної дитини, занурення у закони природного розвитку в його особливості, прагнення та потреби.

Ключові слова: *освітній процес; індивідуальність; особистість; індивідуалізація освітнього процесу; дошкільники.*

Постановка проблеми. Сучасна освітня стратегія закладів дошкільної освіти передбачає опору на реалізацію особистісно зорієнтованої парадигми освіти, де увага зосереджується на особистості кожної дитини, створенні умов, необхідних для розвитку закладених природою задатків, розвитку творчої особистості дитини дошкільника. Сутністю особистісно зорієнтованої парадигми є векторна зміна руху в освітньому просторі: не від освітнього процесу до дитини, а, навпаки, від дитини до освітнього процесу. Ця зміна передбачає: відмову від орієнтації на «середню» дитини, пошук кращих якостей особистості, врахування особливостей розвитку кожної особистості в освітньому процесі, прогнозування розвитку особистості дитини дошкільника. Одним із можливих шляхів реалізації таких цілей є індивідуалізація і диференціація змісту навчання, яка зорієнтована на врахуванні індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку, їх глибинне вивчення, а також виокремлення на цій основі типологічних груп і організація їхньої діяльності за допомогою різних методів та прийомів. Саме тому важливим є вивчення особливостей індивідуально-диференційного змісту навчання і виховання у дошкільному закладі як необхідної умови реалізації особистісно зорієнтованої парадигми освіти.

Мета статті. Теоретично обґрунтувати особливості індивідуалізації освітнього процесу як пріоритетного напрямку роботи вихователя дошкільного закладу.

Виклад основного матеріалу. Питання індивідуального підходу навчання у зв'язку з проблемами формування особистості займалися О. Запорожець, Г. Костюк, В. Котирло, Г. Люблінська, В. Мясіщев, Д. Ніколенко, Л. Проколієнко, Д. Ельконін та інші вчені, які заклали теоретичні основи індивідуального підходу навчання та виховання, визначили його сутнісні характеристики, показали роль у становленні особистості дитини. Велику увагу індивідуальному підходу та індивідуалізації освіт-

нього процесу сучасних закладів дошкільної освіти приділено З. Ікуніною, В. Кузьменко, С. Ладивір, С. Самойловою, Р. Хаустовою та іншими. У своїх працях ці дослідники розкривають етапи вивчення індивідуальних особливостей дитини, подають відповідні методики, пропонують шляхи здійснення індивідуально-диференційованого підходу в різних видах діяльності дошкільників. Такий підхід реалізується як внутрішня диференціація методів і прийомів, що відповідають індивідуальним особливостям дітей. До питання індивідуалізації виховання дошкільника зверталися С. Ладивір [1, 6-7], В. Кузьменко [4-5]. Психолого-педагогічні аспекти особистісно-орієнтованого виховання дошкільників знайшли відображення у працях О. Кононко [2] та у працях із загальної психології та педагогіки, наприклад, Т. Піроженко [8].

Поняття «індивідуальність» Т. Піроженко подає як унікальну своєрідність статури, психіки, поведінки, творчості, інтересів людини, що відрізняє її від інших, схожих на неї, але не ідентичних їй (зокрема, дитини серед однолітків). Джерелом оригінальності рис кожної дитини (як позитивних, так і негативних) є зовнішні – характер дитини, умови сімейного життя; та внутрішні фактори – вроджені особливості психофізичної організації. Але часто обидва фактори поєднуються [8, с.10].

Розглядаючи поняття «індивідуальність» з позицій системного підходу, ми вважаємо за доцільне звернутися до концепції С. Ладивір, яка вважає індивідуальність ядром особистості, що визначає її унікальну оригінальність та власну цінність. Водночас це незалежна концепція, яка інтегрує цілісний союз особистості, індивідуальності та суб'єкта діяльності, унікальний варіант для людини в реалізації своїх потенційних здібностей та можливостей. У концепції «індивіда» С. Ладивір вбачала природні властивості людини, цілісне генотипічне утворення, яке в процесі індивідуального життя людини

усвідомлює історію свого біологічного homo sapiens [6, с.15].

Аналіз педагогічної і психологічної літератури з питань індивідуалізації навчання та виховання засвідчив наявність сучасних тлумачень цього поняття науковцями України. О. Шпак характеризує індивідуалізацію навчання так: «Індивідуалізація – це врахування у процесі навчання в усіх його формах і методах індивідуальних особливостей дітей, незалежно від того, які з них і якою мірою враховуються». В Українському педагогічному словнику С. Гончаренка тлумачення поняття індивідуалізації навчання має такий зміст: «Індивідуалізація процесу навчання – це організація навчально-виховного процесу, за якої вибір способів, прийомів, темпу навчання враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень розвитку їхніх здібностей до навчання». С. Гончаренко вказує на те, що індивідуалізація процесу навчання повинна ґрунтуватися на глибокому знанні педагогом індивідуальних особливостей, нахилів й інтересів дітей, їх ставлення до навчання. В. Володько зазначає: «Індивідуалізація – це організація такої системи взаємодії між учасниками процесу навчання, за якої найбільш повно використовуються перспективи подальшого розумового розвитку і гармонійного вдосконалення особистісної структури, відбувається пошук засобів, які б компенсували наявні недоліки і сприяли б формуванню індивідуального стилю діяльності...» Мета індивідуалізації процесу освіти полягає в тому, щоб забезпечити максимальну продуктивну роботу всіх дітей, і має здійснюватися на всіх етапах навчання та виховання. Слід розрізнити поняття «індивідуалізація освіти» та «індивідуальний підхід». Індивідуалізація освіти спрямовується на створення умов, сприятливих для розвитку індивідуальності як своєрідної неповторної людської особистості (турботу про фізичний розвиток дітей, стан здоров'я, нервової системи, активну участь професійного психолога у їхньому вихованні, підвищення психологічної грамотності педагогів, переорієнтацію стилю спілкування з дітьми від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних, створення програм індивідуалізованого розвитку, виражений добір розвивального обладнання, забезпечення реальної взаємодії з сім'єю та закладу освіти.

Новий Базовий компонент дошкільної освіти (2021 р.) визначає нові пріоритетні напрямки перебудови освітньої роботи з дітьми дошкільного віку, а це орієнтація на кожного вихованця закладу дошкільної освіти. У свою чергу, це вимагає перетворення педагога із «проголошувача істин» на «реформатора всього життя дитини дошкільника», здатного організувати життєдіяльність особистості так, щоб вона комфортно почувалася серед інших і набула індивідуального досвіду життя. За словами О.Л. Кононко: «...час потребує педагога-коучера, здатного вносити у власну діяльність прогресивні ідеї, запроваджувати нововведення, винаходити щось корисне, віджиле новим... Сучасний вихователь закладу дошкільної освіти повинен із глибокою повагою і розумінням підходити до індивідуальних потреб і розвитку кожного вихованця. Вихованню відводиться пріоритетна роль у процесі соціалізації особистості, у розвитку її індивідуальності і самобутності. Знання виховних технологій, їхнє створення і впровадження надасть змогу педагогу організувати освітній процес так, щоб множин-

ність індивідуальних інтересів вихованців враховувались у загальній роботі з групою дітей.

Освітня робота в дошкільному закладі – це, насамперед, спільна діяльність дорослого і дитини, яка передбачає особистісно зорієнтовану модель взаємодії, за якою дитина не об'єкт виховних впливів, а суб'єкт, партнер взаємодії. Вихователь діє тут не поруч, не над, а разом з вихованцем. Його завдання полягає в тому, щоб побачити, зрозуміти, як діти сприймають інформацію і її засвоюють, як вони спілкуються, співпереживають, виявляють емоційну чутливість. Зокрема, це передбачає пошуки резервів зростання дитячої особистості як самоцінності, визначення психолого-педагогічних умов реалізації індивідуального підходу в освітньому процесі дошкільних навчальних закладів.

Формами організації індивідуальної роботи з дітьми в ЗДО є:

1) заняття, що проводяться в дошкільних закладах (2-3 рази на тиждень). Найбільш доцільні заняття в малих групах, що дозволяє проводити диференційовану та індивідуальну роботу з кожною дитиною. Такі заняття проводяться вранці з урахуванням усіх санітарно-гігієнічних вимог;

2) заняття, які проводять батьки (вихователі, гувернери), ця система передбачає попередню підготовку батьків (гувернерів) на коротких курсах та можливість відповідних консультацій. Такі заняття ефективні, коли дитина тривалий час перебуває вдома через хворобу. Заняття можна проводити щодня по 20 хвилин;

3) заняття, що проводяться з групою дітей (5-7 дітей) з вираженою несформованістю основних функцій (але інтелектуально збереженими, які не потребують спеціальної підготовки) [8].

Правила організації занять з дітьми:

- повідомлення про мету;
- заняття починається з розминки (вправи на пальці, вправи на артикуляцію тощо);
- тривалість заняття не більше 30 хвилин, інтенсивна робота – не більше 5-7 хвилин;
- проведення фізкультхвилинки;
- завдання починається з повторення, потім переходять до засвоєння нового матеріалу;
- слід не дозволяти дитині перевантажуватися;
- спокійна атмосфера, тон педагога спокійний, врівноважений;
- педагог допомагає дитині зрозуміти завдання, за потреби пояснює або повторює вказівки, поки дитина навчиться виконувати завдання самостійно;
- педагог вчить дитину ставити запитання та пояснювати те, що вона не розуміє;
- дитина повинна вибрати оптимальний темп діяльності. Установка при виконанні всіх завдань повинна бути не по швидкості, а по якості;
- негайно внести корективи в хід роботи, щоб дитина не наробила помилок;
- оцінюючи роботу, варто зазначити, що вона була виконана правильно, а потім звернути увагу на те, що потрібно вдосконалити;
- знайти привід похвалити дитину;
- не потрібно зосереджувати увагу дитини на невдачах, він повинен бути впевнений, що всі труднощі можна подолати [3].

Індивідуалізація освітнього процесу означає, що вихователь дозволяє кожній дитині досягти більш-менш значного успіху в певній діяльності, а особливо проявити себе в тих конкретних діях, які відповідають її природним можливостям. Одні діти мають хист до мистецтва, інші мають добре розвинену пізнавальну активність, інтерес до причинно-наслідкових зв'язків, часто ставлять питання: «Чому?», «Коли?» та ін. Деякі діти чітко виявляють комунікативні здібності: вони легко спілкуються з однолітками, вільно поводяться з дорослими, дуже ініціативні в іграх. Є діти, у яких переважають мовленнєві здібності або здатність до елементарних математичних операцій. Хтось виявляє помітний інтерес до вивчення природи. Будь-який інтерес дитини до певного виду діяльності потребує уважного ставлення, підтримки, розвитку. Запобігання загибелі цих перших паростків, можливо, майбутніх талантів – одне з найважливіших завдань індивідуалізації освіти та навчання [6].

Індивідуалізація вимагає врахування індивідуального ступеня розвитку пізнання та інтелекту, моторики, мовлення, комунікативних навичок, самообслуговування тощо. Вихователь пропонує більш складні завдання дітям, які перевищили середній вік, менш важкі тим, хто ще не досяг мінімального рівня компетентності, що відповідає нормативним показникам базової складової.

Наприклад, одна дитина лише розкидає кубики, рве книги, папір, не виявляє інтересу до мозаїки, цифр. Однак їй подобається грати з піском та водою. Інша, навпаки, обходить центр гри з піском і водою і дуже зосереджена в центрі гри з кубиками: буде різні будівлі для ляльок, «зоопарк» для тварин, «мости» над річками, «огорожі» тощо. Спостерігаючи за цими індивідуальними нахилами дитини, вихователь керує заняттями, сприяючи розвитку уподобань дитини, впровадженню елементів творчості в дії дитини. Адже саме в тому, що для дитини представляє особливий інтерес, в тому вона легко досягає найбільших успіхів.

Індивідуалізація дає можливість узгодити сильні та слабкі сторони кожної дитини та задовольнити її потреби у спілкуванні, пізнанні, розвитку здібностей. У цьому діти самі можуть допомогти вихователю: вибираючи відповідно до своїх уподобань той чи інший центр.

Освіта, орієнтована на розвиток, підтримує право дітей на вибір, критичне мислення, творчість та незалежність, активність та соціальну взаємодію. Це передбачає спільну роботу та турботу один про одного, турботу про колектив, країну та навколишнє середовище. У центрі процесу виховання та навчання, заснованого на теорії розвитку, завжди знаходиться дитина. Цей конструктивістський погляд на освіту передбачає стимулювання всіх сфер розвитку дитини відповідно до її вікових можливостей.

Висновки. Уся система дошкільної освіти має спрямовуватися на формування фізичних, емоційних та пізнавальних сил дитини, які становлять основу гармонійного розвитку її особистості. Вихователі дошкільних закладів повинні створювати таке розвивальне середовище, в якому будуть враховуватися індивідуальні інтереси і потреби кожної дитини. Лише вміле керівництво різними видами дитячої діяльності, підбір ефективних форм і методів роботи з дітьми сприятиме повноцінному розвитку дошкільника як особистості. З цією метою слід

створювати індивідуальні програми розвитку кожної дитини з урахуванням її психологічних особливостей, задатків і здібностей. Індивідуальний підхід має позитивний вплив на формування особистості за умови здійснення його в певній послідовності і системі, як неперервний, чітко організований процес. Для процесу виховання важливим є вибір педагогічних засобів, які, з одного боку, допомагають дитині засвоювати соціальні норми, з іншого – реалізувати себе і відповідно визначити свій індивідуальний спосіб поведінки в соціумі. Поруч із колективними засобами велике значення мають засоби індивідуального виховання. Прийоми і методи індивідуального виховання не є специфічними, вони загальнопедагогічні. Творче завдання вихователя – відібрати із загального арсеналу засобів ті, які найбільш дієві в конкретній ситуації, відповідають індивідуальним особливостям дитини.

Література

1. *Індивідуалізація виховання дошкільника: навч. посіб. для педагогів, психологів, вихователів дитячих дошкільних закладів, студентів середніх і вищих пед. закладів, батьків / С.О. Ладивір та ін. Київ: Пед. думка, 2007. 50 с.*
2. *Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: наук.-метод. посіб. / за ред. О.Л. Кононко. Київ: ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. 243 с.*
3. *Кононко О.Л. Психолого-педагогічні аспекти особистісно-орієнтованого виховання дошкільників. Світ виховання. 2004. № 2. С.6-12.*
4. *Кузьменко В. Індивідуалізація виховання і навчання. Дошкільне виховання. 2000. № 10. С.5-7.*
5. *Кузьменко В. Індивідуальність в освітньому процесі ДНЗ. Дошкільне виховання. 2005. № 8. С.5.*
6. *Ладивір С. Виховуючи всіх, виховувати кожного. Індивідуалізація освітньо-виховного процесу. Дошкільне виховання. 2005. № 12. С.3-5.*
7. *Ладивір С. Індивідуалізація виховання дитини в дитячому садку. Дошкільне виховання. 2002. № 1. С.14-15.*
8. *Піроженко Т.О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного навчального закладу. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС», 2003. 168 с.*

References

1. *Individualizatsiia vykhovannia doshkilnyka: navch. posib. dlia pedahohiv, psykhologiv, vykhovateliv dytiachykh doshkilnykh zakladiv, studentiv sereдниkh i vyschych ped. zakladiv, batkiv / S.O. Ladvir ta in. Kyiv: Ped. dumka, 2007. 50 s.*
2. *Комментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: наук.-метод. посіб. / за ред. О.Л. Кононко. Київ: ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. 243 с.*
3. *Кононко О.Л. Психолого-педагогічні аспекти особистісно-орієнтованого виховання дошкільників. Світ виховання. 2004. № 2. С. 6-12.*
4. *Kuzmenko V. Individualizatsiia vykhovannia i navchannia. Doshkilne vykhovannia. 2000. № 10. S. 5-7.*
5. *Kuzmenko V. Individualnist v osvithomu protsesi DNZ. Doshkilne vykhovannia. 2005. № 8. S. 5.*
6. *Ladvir S. Vykhovuiuchy vsikh, vykhovuvaty kozhnoho. Individualizatsiia osvitho-vykhovnoho protsesu. Doshkilne vykhovannia. 2005. № 12. S. 3-5.*
7. *Ladvir S. Individualizatsiia vykhovannia dytyny v dytiachomu sadku. Doshkilne vykhovannia. 2002. № 1. S. 14-15.*
8. *Pirozhenko T.O. Psykhichnyi rozvytok dytyny doshkilnoho viku: dosvid roboty suchasnoho doshkilnoho navchalnoho zakladu. Zaporizhzhia: TOV «LIPS», 2003. 168 s.*

Kurchatova A.V.,

*Doctor of Philosophy in Education, Senior Lecturer of the Department of Preschool Education,
V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, kurchat67@gmail.com*

Chymarenko O.P.,

*student of 518 group specialty 012 Preschool education V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv,
helena975@ukr.net*

Ukraine, Mykolaiv

**INDIVIDUATING THE EDUCATIONAL PROCESS
AS A PRIORITY AREA FOR A PRESCHOOL TEACHER**

This article discusses the features of the educational process individualization as a priority area of work teacher preschool teacher. Revealed the essence of the concept of «personality», «individuality». Analyzed the criteria and indicators of individual development of children. Presented the forms of organization of individual work with children. Provides steps in the composition of the individualized program, as well as the rules of the organization of activities with children.

The basis of the child's confidence in the educator is fairness. The true pedagogical fairness of education is closely related to the individuality, personal interests, passions and desires of each child. Education – a constant study of the subtleties of each child, learning the laws of natural development in its peculiarities, desires and needs.

Key words: *educational process, individuality, personality, individualization of the educational process, preschool children.*

УДК 001(063):378,4 (Укр)

Перепелиця К.Ю.,

викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету радіоелектроніки,
kyr.perepelytsia@gmail.com

Україна, м. Харків

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ОСНОВІ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СТУДЕНТІВ РАДІОТЕХНІЧНИХ НАПРЯМІВ ПІДГОТОВКИ

Стаття розглядає основні підходи та принципи навчання іноземної мови на основі мультимедійних трансформацій студентів радіотехнічних напрямів. Створено інформаційно-комунікаційне професійно-освітнє середовище на основі релевантних підходів і принципів навчання для організації процесу електронного навчання іноземної мови студентів радіотехнічних напрямів підготовки, що включає методика формування та розвитку іноземної професійної компетенції. Проведено аналіз і апробацію у навчальному процесі існуючих електронних освітніх платформ для навчання іноземним мовам з метою визначення платформи, яка відповідає вимогам методики формування і розвитку іноземної професійної компетенції з використанням мультимедійних трансформацій. Перевірено ефективність інформаційно-комунікаційного професійно-освітнього середовища розробленої методики формування і розвитку іноземної професійної компетенції на основі мультимедійних трансформацій в ході дослідно-пошукової роботи. Обґрунтовано можливість і доцільність застосування електронних освітніх платформ, що дозволить збільшити ефективність навчання іноземної мови, використовуючи мультимедійні трансформації в повному обсязі.

Ключові слова: підходи і принципи навчання іноземної мови, мультимедійні трансформації, електронні освітні платформи, інформаційно-комунікаційне професійно-освітнє середовище, іноземні професійні компетенції.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства держава і суспільство висуває нові вимоги до системи вищої освіти. основною метою є забезпечення високої якості освіти України відповідно до мінливих запитів населення і перспективними завданнями розвитку українського суспільства і економіки. В рамках реалізації даних заходів, прийняті нові державні освітні стандарти вищої професійної освіти, які визначають необхідні компетенції для випускника закладу вищої освіти. До них відносяться також компетенції в області володіння інформаційно-комунікаційними технологіями. Отже, актуальним стає перегляд класичних підходів до організації освітнього процесу, що передбачає створення інформаційно-комунікативних освітніх середовищ і розробку нових методик навчання в умовах інформатизації з використанням сучасних мультимедійних технологій для ефективної трансформації освітнього процесу.

Таким чином, інформаційно-комунікаційні технології набувають все більш важливе значення в підготовці висококваліфікованих кадрів. В процесі навчання іноземним мовам студентів радіотехнічних напрямків підготовки інформаційно-комунікаційні технології стають важливим засобом навчання, вимагаючи при цьому додаткової кваліфікації викладачів іноземної мови, нових теоретичних основ в рамках електронного навчання та передових методик.

Зростаюча роль інформаційно-комунікаційних технологій в освіті та сучасні вимоги до володіння іноземною мовою формують новий погляд на організацію процесу навчання іноземних мов, особливо студентів радіотехнічних напрямків підготовки, де знання в царині

майбутньої професії – інформаційні технології – є інструментом отримання нових знань для формування нових професійних і загальнокультурних компетенцій. Однак методична розробленість даного процесу недостатньо представлена в сучасній науковій літературі, що підвищує актуальність даного дослідження. Тому **актуальність дослідження** полягає у впровадженні основних підходів та принципів навчання іноземної мови на основі мультимедійних трансформацій студентів радіотехнічних напрямів.

Виклад основного матеріалу. У нашому розумінні, навчання іноземної мови на основі мультимедійних трансформацій – це процес формування іноземної професійної компетенції за допомогою різних мультимедійних засобів і інструментів, які можуть змінюватися учасниками процесу навчання і перетворювати процес навчання, в залежності від його цілей та завдань, а також особистісних здібностей викладача і студентів. Під іноземною професійною компетенцією студентів радіотехнічних напрямів підготовки, ми розуміємо здатність та готовність до комунікації іноземною мовою з використанням всіх наявних у розпорядженні інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналіз сучасної наукової літератури показує, що розробка нових методик освіти для формування необхідних компетенцій у випускників вузів в сучасних умовах є актуальною (І.Л. Бім, Н.Д. Гальскова, Н.Н. Гез, І.Л. Зимова, Г.А. Китайгородська, Е.І. Пасів). Питання використання інформаційно-комунікаційних технологій для розробки освітніх ресурсів розглянуті в наукових працях; С.Г. Григор'єва, В.В. Гура, Л.Х. Зайнутдінової, С.В. Зенкіної, Г.Л. Краснової, К.Г. Кречетникова, А.Ю. Уварова та ін..

Навчання іноземної мови студентів радіотехнічних напрямів підготовки реалізується в умовах інформаційно-комунікаційного професійно-освітнього середовища, так як її компоненти відповідають основним елементам електронного навчання. Цілі, завдання та форми навчання визначають зміст нормативно-змістовного компонента, зміст освітніх програм знаходить своє відображення в комунікативно-лінгвістичному компоненті, засоби навчання та технології їх використання представлені в інформаційно-комунікативному компоненті, учасників процесу навчання об'єднує суб'єктний компонент, а компонент професійної соціалізації співвідноситься з усіма елементами електронного навчання [4, с.118-120]. Функціональність інформаційно-комунікаційної професійно-освітнього середовища забезпечується виконанням наступних завдань:

1) розробкою мультимедійних навчальних матеріалів для навчання всіма видами мовленнєвої діяльності в рамках розробленої методики формування та розвиток іншомовної професійної компетенції;

2) впровадженням мультимедійних засобів навчання в навчальний процес (використання комп'ютерів, CD і DVD програвачів, Інтернету в якості основних засобів навчання; використання електронних, он-лайн довідкових джерел, впровадження он-лайн тренажерів і електронних освітніх платформ для організації аудиторної та самостійної роботи студентів і для моніторингу ефективності навчання);

3) організацією професійно-орієнтованої навчальної діяльності студентів на іноземній мові (проектна робота в області організації професійно-орієнтованої навчальної діяльності студентів на іноземній мові (проектна робота в області спеціалізації напряму підготовки, круглі столи, конференції, вебінари, відкриті колоквиуми з носіями мови і фахівцями у професійній сфері);

4) організацією професійно-спрямованих заходів в рамках самостійної роботи студентів на іноземній мові, виконуючи як освітню, так і виховну функцію (фестиваль рекламних роликів на іноземних мовах, відео конференція, олімпіади, конкурси і т. д.).

В основу методики формування і розвитку іншомовної професійної компетенції у студентів радіотехнічних напрямів підготовки з використанням мультимедійних трансформацій закладені принципи і положення компетентнісного, комунікативно-когнітивного, особистісного та діяльнісно-орієнтованого та міждисциплінарного підходів до навчання іноземної мови в процесі базової і професійно-орієнтованої підготовки студентів радіотехнічних напрямів підготовки, де основним засобом навчання виступають мультимедійні технології, а всі учасники процесу навчання знаходяться в активній позиції до зміни процесу навчання залежно від зовнішніх та суб'єктивних вимог. Методика формування і розвитку іншомовної професійної компетенції у студентів радіотехнічних напрямів підготовки, заснована на принципах комунікативності, професійної спрямованості, систематичності і послідовності навчання іноземної мови і методичних принципах навчання іноземної мови в умовах електронного навчання інтегрується в загальну систему навчання іноземним мовам в системі вищої професійної освіти при використанні електронних освітніх платформ будь-якого типу, відкритих, частково відкритих і закри-

тих, які змінюють процес навчання в залежності від вимог до цілей і завдань процесу навчання, до цільової аудиторії до результатів навчання [1, с.3-6].

Представлені основні поняття дослідження в контексті електронного навчання в Україні та за кордоном; дано аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду організації процесу навчання в рамках інформаційно-комунікаційного професійно освітнього середовища; визначені основні положення методики формування і розвитку іншомовної професійної компетенції на основі мультимедійних технологій; проведено аналіз електронних освітніх платформ різного типу. Зростаюча значимість нових вимог життя надає серйозний вплив на сучасні технології освіти.

Під електронним навчанням розуміється організація освітньої діяльності із застосуванням, що міститься в базах даних та використовуваної при реалізації освітніх програм інформації забезпечують обробку інформаційних технологій, технічних засобів, а також інформаційно-телекомунікаційних мереж, що забезпечує передачу по лініях зв'язку зазначеної інформації, взаємодія студентів і педагогічних працівників.

Порівняльний аналіз основних елементів традиційного та електронного навчання доводить, що електронне навчання пред'являє додаткові вимоги до процесу навчання, технічно ускладнює його, а також розширює можливості досягнення цілей, збагачуючи зміст, форми, засоби та методи навчання. Однак ефективної організацією процесу навчання іноземної мови студентів радіотехнічних напрямів підготовки стає створення інформаційно-комунікаційного професійно-освітнього середовища. З огляду на вимоги до освітнього середовища, ми пропонуємо наступне визначення інформаційно-комунікаційного професійно-освітнього середовища (далі ІКПОС) для навчання іноземної мови студентів радіотехнічних напрямів підготовки: система формування особистості в процесі набуття професійних і іншомовних компетенцій, а також можливостей їх розвитку засобами інформаційно-комунікаційних технологій в сфері професійної комунікації в різних соціально-культурних умовах. Основні компоненти інформаційно-комунікаційного професійно-освітнього середовища: нормативно-змістовний, комунікативно-лінгвістичний, інформаційно-комунікаційний, суб'єктний та компонент професійної соціалізації [2]. Для забезпечення комфортності ІКПОС визначені принципи і підходи навчання, розроблена методика формування іншомовної професійної компетенції. Для студентів радіотехнічних напрямів підготовки мультимедійні технології стають сполучною ланкою між компонентами ІКПОС та є основним засобом навчання іноземної мови в даному середовищі. Навчання іноземної мови на основі мультимедійних трансформацій – це розвиток особистості в процесі формування іншомовної професійної компетенції за допомогою різних мультимедійних засобів і інструментів, які можуть змінюватися суб'єктами навчання і перетворювати навчальний процес, в залежності від його цілей і завдань, а також особистісних здібностей викладача і студентів. Навчання іноземної мови на основі мультимедійних трансформацій спирається на положення компетентнісного, когнітивно-комунікативного, особистісного та діяльнісно-орієнтованого та міждисциплінарного підходів.

Принципи навчання іноземної мови в умовах електронного навчання

Дидактичні принципи	наочність, свідомість, активність, модульність, інформатизація технічного забезпечення освітнього процесу;
Загальні методичні принципи	Комунікативність, професійна спрямованість, систематичність, послідовність;
Особисті методичні принципи	навчання іноземній мові в умовах електронного навчання;
Принцип інформаційно-комунікаційної виправданості	адекватність
Принцип комп'ютерної підготовки на випередження	варіативність, логічність, безперервність

Основні положення підходів і принципів навчання іноземної мови студентів радіотехнічних напрямів підготовки визначають основні етапи методики формування іншомовної професійної компетенції, в якій мультимедійні технології є засобом постійного перетворення традиційного процесу навчання: визначення тематики, цілей, завдань; підбір адекватних джерел інформації і мультимедійних технологій; введення тематичного матеріалу з використанням мультимедійних технологій; практичне використання досліджуваного матеріалу студентами в навчальній діяльності; самостійне рішення поставленого навчального завдання; контроль досягнення поставлених цілей і якості отриманих знань, умінь, навичок [3, с.20]. Виходячи з представлених етапів, визначені групи методів, які відповідають методам електронного навчання і завдання з використанням мультимедіа: методи передачі знання і активізації пізнавальної діяльності (мультимедійні лекції, презентації); методи, направлені на закріплення отриманого знання (креативні завдання, засновані на порівнянні, зіставленні, асоціаціях, які реалізовані засобами мультимедіа, он-лайн тренажери); методи, що активізують самостійну навчальну діяльність студентів, спрямовані на осмислення, засвоєння і застосування отриманого знання (проектна робота, кейсові завдання, завдання на електронній освітній платформі); методи перевірки і оцінювання знань, умінь і навичок (тестування в різних формах, використання мультимедіа для контрольних заходів: таблиці, кросворди, зображення і т. д.). Розроблені навчальні матеріали направлені на розвиток всіх видів мовленнєвої діяльності: читання, говоріння, письмо та аудіювання; відповідають різним рівням володіння іноземною мовою. Дані навчальні матеріали склали базу мультимедійних завдань на основі модульного принципу. Взаємодія всіх компонентів інформаційно-комунікаційного професійно-освітнього середовища забезпечує її функціональність.

Нами були виділені наступні основні функції інформаційно-комунікаційного професійно-освітнього середовища: освітня, виховна, прагматична, креативно-перетворювальна, стимулююча, адаптивна, комунікативна, соціально-економічна та інформаційна, розвиваюча і рефлексивна.

Однією з умов електронного навчання, відповідно до стандартів освіти є реалізація навчання засобами електронних освітніх платформ, які визначені як відкриті, частково-відкриті та закриті.

Розвиток іншомовної професійної компетенції студентів радіотехнічного напрямку на основі мультимедійних трансформацій відобразило процес організації навчання іноземної мови на основі мультимедійних трансформацій студентів та розроблений комплекс заходів, метою яких стало створення ефективної і комфортної атмос-

фери для вивчення іноземної мови студентами радіотехнічних напрямів підготовки.

В рамках комплексу заходів були визначені пріоритетні завдання:

1. Впровадження мультимедійних засобів навчання в навчальний процес (використання комп'ютера, CD і DVD програвачів, Інтернету в якості основних засобів навчання; розробка мультимедійних навчальних матеріалів для навчання всім видам мовленнєвої діяльності; використання електронних довідкових джерел, впровадження он-лайн тренажерів і електронних освітніх платформ для організації аудиторної та самостійної роботи студентів та для моніторингу ефективності навчання).

2. Організація професійно-орієнтованої навчальної діяльності студентів на іноземній мові (проектна робота в області спеціалізації напрямку підготовки, круглі столи, конференції, вебінари, відкриті колоквиуми з носіями мови і фахівцями у професійній сфері).

3. Професійно-спрямовані заклади для організації поза навчальної роботи студентів на іноземній мові, виконують як освітню, так і виховну функції (фестиваль рекламних роликів на іноземних мовах, відео конференції, олімпіади, конкурси і т. д.).

Необхідною умовою електронного навчання є використання електронних освітніх платформ. Тому було прийнято рішення використовувати автентичну закриту електронну платформу видавництва Pearson Longman для навчально-методичного комплексу. Критеріями оцінки ефективності розвитку іншомовної компетенції були обрані автентичні тести міжнародних іспитів, які дозволяють оцінити сформованість навичок з усіх видів мовної діяльності. Синхронізація шкал CEFR і ALTE дала можливість адекватно відбирати тести для проведення вхідного, поточного і підсумкового контролю, а також для вибору автентичних текстів для навчання іноземної мови. [5, с.300].

Висновок. Результати роботи підтвердили висунуту гіпотезу і дозволили зробити наступні висновки:

1. Електронне навчання спирається на основу традиційної освіти: цілі, завдання, зміст, форми, суб'єкти, засоби навчання. Електронна освіта доповнює традиційне навчання новими інформаційно-комунікаційними засобами навчання, розширює можливості змісту і форм навчання, ускладнюючи процес навчання, проте робить його сучасним, цікавим і вимагає додаткових компетенцій від всіх учасників процесу навчання.

2. Для організації процесу електронного навчання іноземної мови студентів радіотехнічних напрямків підготовки необхідно створення інформаційно-комунікаційного професійно-освітнього середовища в закладі. ІКПОС закладає основи формування особистості в процесі розвитку професійних та іншомовних компетенцій засобами інформаційно-комунікаційних технологій в

сфері професійної комунікації. ІКПОС об'єднує нормативно-змістовний, комунікативно-лінгвістичний, інформаційно-комунікаційний, суб'єктні компоненти та компонент професійної соціалізації, які виконують адаптивну, комунікативну, рефлексивну, інформаційну, креативну функції нарівні з навчальною, виховною та розвиваючою функціями.

3. На основі аналізу основних підходів, прийнятих в сучасній педагогіці вищої школи та методики навчання іноземних мов, виявлені підходи, найбільш релевантні для даного дослідження в області навчання іноземної мови студентів радіотехнічних напрямів підготовки з використанням мультимедійних технологій: компетентнісний, особистісно і діяльнісно-орієнтований, комунікативно-когнітивний і міждисциплінарний.

4. Ефективність методики формування іншомовної професійної компетенції у студентів радіотехнічних напрямів підготовки на основі мультимедійних трансформацій визначається дидактичними принципами свідомості і активності, модульності, інформатизації і технічного забезпечення освітнього процесу; загальними методичними принципами навчання іноземним мовам: комунікативності, професійної спрямованості, систематичності і послідовності; особистими методичними принципами: інформаційно-комунікаційною виправданістю, адекватністю та комп'ютерною підготовкою на випередження.

5. Результати, отримані в ході дослідно-пошукової роботи, свідчать про ефективність методики формування і розвитку іншомовної професійної компетенції у студентів радіотехнічних напрямів підготовки на основі мультимедійних трансформацій навіть при використанні закритої освітньої платформи, яка не дає можливостей для максимальної трансформації процесу навчання, так як не надає великої різноманітності комунікативних інструментів для суб'єктів процесу навчання, не дає розміщувати мультимедійні матеріали, які зроблені викладачами і студентами. Відкриті освітні платформи володіють всіма інструментами для подальшої розробки методики формування і розвитку іншомовної професійної компетенції на основі мультимедійних трансформацій.

Perepelytsia K.Y.,

lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radio Electronics,
perepelytsya-kharkiv@ukr.net

Ukraine, Kharkiv

BASIC APPROACHES AND PRINCIPLES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES BASED ON MULTIMEDIA TRANSFORMATIONS OF STUDENTS IN RADIO ENGINEERING AREAS OF TRAINING

The article considers the basic approaches and principles of foreign language teaching on the basis of multimedia transformations of students in radio engineering areas of training. It is created the information and communication professional and educational environment based on relevant approaches and principles of teaching for the organization of the process of e-learning of a foreign language for students of radio engineering areas of training which includes the methods of formation and development of foreign language professional competence. The analysis and approbation in the educational process of the existing electronic educational platforms for teaching foreign languages is carried out in order to determine the platform that meets the requirements of the methodology of formation and development of foreign language professional competence with the use of multimedia transformations. The efficiency of the information-communication professional-educational environment of the developed technique of formation and development of foreign language professional competence on the basis of multimedia transformations in the course of research work is checked. It is established the possibility and expediency of using electronic educational platforms which will increase the effectiveness of foreign language learning, by using multimedia transformations in full.

Key words: approaches and principles of teaching a foreign language, multimedia transformations, electronic educational platforms, information and communication professional educational environment, foreign language professional competencies.

Література

1. В.Ю. Бижов, та В.В. Липинський, «Методологічні та методичні основи створення і використання електронних засобів навчального призначення», Комп'ютер у школі та сім'ї, № 2(98), с.3-6, 2012.

2. Відділ дослідження і проектування навчального середовища ІІТЗН АРЕН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ime.edu.ua.net/nauk.html>.

3. Осова О.О. Інноваційні підходи до викладання іноземної мови у вищій школі: програма навчальної дисципліни / Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. обл. ради. Харків: ФОП Бровін А. В., 2017. 20 с. 10. Осова О.О., Лученцова І.С., Бєлкіна Л.В., Носач О.О. Організація

4. Рубан Л.М. Використання сучасних інформаційних технологій у процесі викладання іноземної мови студентам вищих навчальних закладів / Л.М. Рубан // Наукові записки / Кіровоградський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – (Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Випуск 136. – С.188-192

5. Шанась М., Бєднєрєк Ю. Електронна освіта в концепції нової дидактики. Проблеми освіти. 2003. Вип. 31. С.294-302.

References

1. V.Yu. Bижov, та V.V. Lypynskiy, «Metodolofichni ta metodychni osnovy stvorennia i vykorystovuvannia eлектronnykh zasobiv navchalnoho pryznachennia», Компітер у школі та сім'ї, № 2(98), с. 3-6, 2012.

2. Відділ дослідження і проектування навчального середовища ІІТЗН АРЕН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ime.edu.ua.net/nauk.html>.

3. Osova O.O. Innovatsiini pidkhody do vykladannia inozemnoi movy u vyshchii shkoli: prohrama navchalnoi dystsypliny / Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. obl. rady. Kharkiv: FOP Brovin A.V., 2017. 20 s. 10. Osova O.O., Luchentsova I.S., Bielkina L.V., Nosach O.O. Orhanizatsiia

4. Ruban L.M. Vykorystannia suchasnykh informatsiynykh tekhnolohii u protsesi vykladannia inozemnoi movy studentam vyshchynykh navchalnykh zakladiv / L.M. Ruban // Naukovi zapysky / Kirovohrads'kyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet im. Volodymyra Vynnychenka. – Kirovohrad: RVTS KDPV im. V. Vynnychenka, 2015. – (Seria: Filolofichni nauky (movoznavstvo). – Vypusk 136. – S. 188-192

5. Tanas M., Bednarek Yu. Elektronna osvita v kontseptsii novoi dydaktyky. Problemy osvity. 2003. Vyp. 31. S. 294-302.

УДК 159.9.923+37.046

Слухенська Р.В.,*к. пед. н., доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини,
Вищий державний навчальний заклад України «Буковинський державний медичний університет»,
slukhenskarus@gmail.com***Камінська О.І.,***к. філол. н., асистент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу факультету історії,
політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича,***Тулуюк К.В.,***к. філол. н., асистент кафедри сучасних іноземних мов та перекладу факультету історії,
політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича,
Україна, м. Чернівці*

ПСИХОЛОГІЧНО-МОВНІ БАР'ЄРИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Стаття присвячена дослідженню проблем, пов'язаних з освоєнням іноземної мови студентами. Метою наукової роботи є: охарактеризувати особливості й специфіку психологічних бар'єрів у процесі вивчення іноземної мови студентами непрофільних спеціальностей; визначити шляхи подолання психологічних перешкод вивчення чужої мови. Подолання психологічних бар'єрів – це внутрішня робота самого студента, пов'язана з мобілізацією внутрішніх ресурсів, а також створення викладачем іноземної мови умов, що сприяють формуванню у студентів ціннісного ставлення до предмету.

Ключові слова: психологічний бар'єр, мовний бар'єр, студент, комунікативні навички, іноземна мова.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Сучасні умови диктують необхідність вивчення мов інтернаціонального значення. Якість та ефективність освоєння іноземної мови в процесі навчання на непрофільній спеціальності у виші, значною мірою залежить від психологічної готовності студента засвоїти й доцільно використати іноземну мову в спілкуванні, від прагнення долати стереотипи, психологічні труднощі й дискомфорт.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. У світовій психологічній думці психологічним бар'єрам приділяється велика увага. У зарубіжних дослідженнях ця проблема розглядається вченими в рамках основних напрямків різних шкіл (психоаналітичних теорій розвитку особистості, когнітивної та гуманістичної психології) (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, К. Роджерс, Е. Берн, К. Левін, Дж. Келлі). Психологи розробляють проблему психологічних бар'єрів в контексті діяльнісного підходу, розглядаючи психологічний бар'єр як фактор стимуляції або руйнування діяльності (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, А.Н. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, Б.Д. Паригін).

Мета студії – охарактеризувати особливості й специфіку психологічних бар'єрів у процесі вивчення іноземної мови студентами непрофільних спеціальностей; визначити шляхи подолання психологічних перешкод вивчення чужої мови.

Виклад основного матеріалу. Освоєння іноземної мови студентами вимагає не тільки розвитку іншомовних здібностей, а й комунікативної гнучкості, тренуваності пізнавальних (когнітивних) процесів, емоційної стійкості і психологічної включеності в процес навчання.

Результат навчальної діяльності студентів в освоєнні іноземної мови визначається багатьма факторами: високою мотивацією респондентів до оволодіння іноземною мовою; урахуванням викладачем індивідуальних психологічних особливостей студентів; високою оцінкою оточуючих (викладача і близького середовища тощо) досягнень в освоєнні студентом іноземної мови, що сприяє

підвищенню самоповаги і самоствердження особистості; включенням студентів у іншомовну діяльність, яка приносить відчуття задоволення від навчальної діяльності тощо [7].

Результати науково-теоретичного аналізу показали, що психологічні бар'єри, що виникають у студентів у процесі оволодіння іноземною мовою, можна розділити на три основні групи: бар'єри когнітивні, бар'єри емоційні і бар'єри спілкування (Л.І. Божович, М.С. Неймарк, В.А. Кан-Калик, М.М. Обозов, Б.Д. Паригін, Г.М. Андреева, А.Е. Глоточкин, Н.С. Ільєнкова, А.А. Рояк, І.Д. Пікандров). Проблема розуміння в контексті психологічних бар'єрів – це, перш за все, вивчення специфік проявів когнітивних бар'єрів у студентів (В.В. Знаків, Н.І. Чуприкова, В.І. Нароліна, В.А. Артемов, А.А. Смирнов, А.Р. Лурія).

Психологічні бар'єри, які стоять на заваді вивченню й вільному спілкуванню іноземною мовою у науковій літературі прийнято називати «мовний бар'єр». Наукові праці Л. Ароніної, О. Бондаренко, О. Висоцької, М.Г. Китайгородської, О. Овчиннікової, І. Піщевої, та ін. сконцентровані на висвітленні особливостей вивчення іноземної мови в закладах вищої освіти.

«Психологічний бар'єр – психологічний стан, що виявляється як неадекватна пасивність, що перешкоджає виконанню тих чи інших дій» [1]. Психологічний бар'єр полягає в негативних переживаннях в тій чи іншій ситуації. Студент на підсвідомому рівні дає собі установку на небажання і марність вивчення іноземної мови, формує блокуючу захисну стіну.

У результаті проведеного аналізу психолого-педагогічної літератури Т.І. Вербицька виділила 14 функцій психологічного бар'єру:

- творчу, спрямовану на подолання перешкод, що сприяє творчій активності;
- розвиваючу, сприяє розвитку і формуванню особистості та неповторності людини;

- стимулюючи, активізує діяльність; виховує, формує систему ціннісних орієнтацій, розвиває духовно-моральні, інтелектуальні та фізичні якості особистості, здатність до самоорганізації;

- захисну, спрямовану на стабілізацію особистості, охорону свідомості від неприємних, травмуючих переживань, сполучених із внутрішніми і зовнішніми конфліктами, станами тривоги і дискомфорту;

- навчальну, формує вміння долати перепони;

- емоційну, формує навички усвідомлювати свої психічні стани і причини їх виникнення;

- мобілізаційну, що готує внутрішні ресурси організму для їх актуалізації, визначення міри і напрямки їх активності;

- стабілізуючу, сприяє стабілізації емоційних і фізичних станів людини;

- функцію гальмування, сповільнює розумові,вольові процеси, стримує активність;

- регуляторну, регулюючи розвиток стосунків у ситуаціях різного характеру;

- адаптаційну, встановлює відповідність між потребами індивіда і його можливостями з урахуванням конкретних умов;

- деструктивну, виявляється в незадоволеність самим собою, заниженої самооцінки;

- консервативну, пов'язану з гальмуванням духовного потенціалу особистості, що веде до розвитку замкнутості, що позбавляє людину енергії та рішучості [2].

Компетентний викладач знає функції психологічного бар'єру та може використовувати їх в для розвитку та набуття навичок студентів без психологічних проблем й труднощів. У навчальному процесі психологічний бар'єр найчастіше виникає через розбіжності вимог вузівської програми і рівня психологічної підготовки студента, його невміння вирішувати свої навчальні завдання, структурно розподіляти час тощо. Прогрес студента в навчанні залежить від його ставлення до навчання, від мотивів, які лежать в основі навчальної діяльності, і бар'єрів, які перешкоджають як якісному засвоєнню знань, так і індивідуального розвитку реципієнта [4]. Протиріччя між реальною затребуваністю знань іноземної мови і низькою активністю студентів різних спеціальностей (окрім філологічного профілю) стимулює викладачів до пошуку нових методів і технологій подолання психологічних бар'єрів.

Проаналізувавши пласт матеріалів з психолого-педагогічної літератури, можна виділити ряд умов діяльності викладачів іноземної мови, що дозволяють сформувати в студентів непрофільних спеціальностей ціннісне ставлення до гуманітарних предметів, а також подолати ціннісно-сміслові бар'єри:

- створення ситуацій успіху, ініціювання студентів активно долучитися до цікавого процесу навчання;

- облік захоплень студентів при обранні ними тем доповідей, рефератів;

- відсутність вимоги негайної відповіді;

- участь студентів у різних творчих проєктах;

- індивідуалізований підхід до студентів (облік темпу роботи, індивідуальних особливостей, специфіки характеру тощо);

- акцентування уваги студентів на самостійній роботі, її значущості в системі професійної підготовки кожного фахівця; детальний розбір творчих проєктів студентів;

- створення проблемних ситуацій в процесі навчання;
- вміння вести заняття у формі дискусій;

- уважне ставлення до студентів, у яких виникають питання в процесі підготовки до семінарів, занять;

- вітання та заохочення студентів додатковими балами за самостійне вивчення додаткового матеріалу, виконання завдань підвищеної складності, власні висновки до доповідей, рефератів;

- особисту участь в науково-практичних конференціях і вміння зацікавити студентів у взятті активної участі в них [5].

Саме тому важливим є те, щоб у процесі викладання іноземної мови викладач не тільки сухо ділився зі студентами знаннями свого предмету, а й транслював їм своє ціннісне ставлення до нього, впливаючи, таким чином, на формування ціннісно-орієнтованого ставлення студентів до засвоєння знань з іноземної мови. На цьому етапі також варто врахувати необхідність залучення студентів до культури та традицій країни (чи низки країн), мову якої вони вивчають [3]. Це може стати чудовим приводом до кращого розуміння мови, її особливостей, до своєрідної залюбленості в мову, візуалізації мовного контексту і відтак початком подолання психологічного бар'єру.

Прогрес у засвоєнні іноземної мови студентами непрофільних спеціальностей відбувається тоді, коли посилюється внутрішня мотивація, реалізується прихований потенціал, підвищується внутрішня самооцінка. Мета викладача на цьому рівні – вмінти прогнозувати і допомагати долати психологічні бар'єри.

Тренування мови в ситуаціях, наближених до реальності, дозволяє студенту максимально швидко перенести все те, що було пройдено на заняттях з іноземної мови, в реальне життя. Якщо на занятті тренується ситуація в лікарні / магазині / аптеці / бібліотеці, то людина, перебуваючи в реальному житті в тих чи інших змодельованих умовах, зможе швидше відреагувати, якщо ця ситуація вже була програна на занятті.

Відтак варто сказати, що основною тактикою подолання мовно-психологічного бар'єру є методика навчання і підхід, який використовується під час навчання іноземної мови.

Найбільш ефективним для зняття визначного бар'єру є комунікативний підхід у вивченні іноземної мови, який дозволяє враховувати особистісні особливості студентів, сформувати максимальне практичне навантаження всіх мовних навичок і мовленнєвих умінь, обіграних таким чином, щоб вони були наближені до реальності, дозволяє впливати на емоційний світ студентів, викликати і спонукати реципієнтів навчальної діяльності до спілкування [6].

Ще одним способом зняття мовного бар'єру є інтенсивні курси з носієм мови. Такі заняття можуть проводитися з іноземної мови для того, щоб людина відчула, що він спілкується з реальними людьми, що він може вільно говорити. Це знімає мовний бар'єр і дає можливість людині вільно спілкуватися нерідною мовою.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Подолання психологічних бар'єрів – це внутрішня робота самого студента, пов'язана з мобілізацією внутрішніх ресурсів, а також створення викладачем іноземної мови умов, що сприяють формуванню у студентів ціннісного ставлення до предмету. У подальшому варто детальніше розглянути інструментарій подолання психологічних перешкод на шляху вивчення іноземної мови.

Література

1. Вербицкая П.М. Создание и разрешение специальных ситуаций как фактор преодоления психологических барьеров у студентов на занятиях по иностранному языку // Преподаватель в условиях модернизации образования в странах Балтийского региона. Калининград, 2004. С.306-308.
2. Висоцька О. Психологічні бар'єри під час вивчення іноземних мов: передумови формування та організація подолання. *Іноземна філологія*. 2015. Випуск 128. С.285-291.
3. Душков Б.А., Королев А.В., Смирнов Б.А. Психология труда, управления, инженерная психология и эргономика: энциклопедический словарь. 3-е изд. Москва: Академический проект; Деловая книга, 2005. (Серия: Gaudeamus).
4. Кузнецова Р.А. Изучение иностранных языков в неязыковом вузе. / Р.А. Кузнецова. – Казань: Издательство Казанского университета, 1989. – С.112.
5. Литовченко А.Н., Царевская И.В. К вопросу коммуникативной методики преподавания английского языка в неязыковом вузе // «Строительство – 2008»: материалы Международной научно-практической конференции. Ростов-на-Дону: Ростовский государственный строительный университет, 2008.
6. Сопранцова Ю.С. Педагогические условия изучения иностранного языка в системе профессионального образования // «Строительство – 2010»: материалы Международной научно-практической конференции. Ростов-на-Дону: Ростовский государственный строительный университет, 2010.

7. Яковлева Н.В. Психолого-педагогические условия преодоления коммуникативных барьеров в процессе изучения иностранной мови: автореф. дис... канд. психол. наук; 19.00.07 «Педагогическая та вікова психологія». Київ, 2003. – 20 с.

References

1. Dushkov B.A., Korolev A.V., Smyrnov B.A. *Psykholohyia truda, upravleniya, ynzhenernaia psykholohyia y erhonomyka: entsyklopedycheskyi slovar*. 3-e yzd. Moskva: Akademicheskyyi proekt; Delovaia knyha, 2005. (Seriya: Gaudeamus).
2. Iakovleva N.V. *Psykholoho-pedahohichni umovy podolannia komunikatyvnykh barieriv u protsesi vyvchennia inozemnoi movy: avtopef. dys. ... kand. psykhol. nauk*; 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiia». Kyiv, 2003. – 20 s.
3. Kuznetsova R.A. *Yzuchenye ynostrannykh yazykov v neiazykovom vuze.* / R.A. Kuznetsova. – Kazan: Yzdatelstvo Kazanskoho unyversyteta, 1989. – S. 112.
4. Lytovchenko L.N., Tsarevskaya I.V. *K voprosu kommunikativnoi metodyky prepodavaniya anhlyiskoho yazyka v neiazykovom vuze* // «Stroytelstvo – 2008»: materiyaly Mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy. Rostov-na-Donu: Rostovskyyi hosudarstvennyi stroytelnyi unyversytet, 2008.
5. Soprantsova Yu.S. *Pedahohicheskyye uslovyya yzu cheniya ynostrannoho yazyka v systeme professionalnoho obrazovaniya* // «Stroytelstvo – 2010»: materiyaly Mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy. Rostov-na-Donu: Rostovskyyi hosudarstvennyi stroytelnyi unyversytet, 2010.
6. Verbitskaya T.Y. *Sozdaniye y razresheniye spetsyalnykh situatsiy kak faktor preodoleniya psykholohicheskyykh barerov u studentov na zaniatyakh po ynostrannomu yazyku* // *Prepodavatel v usloviyakh modernyzatsyy obrazovaniya v stranakh Baltyskoho rehyona*. Kalynynhrad, 2004. S. 306-308.
7. Vysotska O. *Psykholohichni bar'ery pid chas vyvchennia inozemnykh mov: peredumovy formuvannia ta orhanizatsiia podolannia*. *Inozemna filolohiia*. 2015. Vypusk 128. S. 285-291.

Slukhenska R.V.,

Cand. of ped. Science, Associate Professor of Disaster Medicine and Military Medicine, Higher state educational establishment of Ukraine «Bukovynian State Medical University», slukhenskarus@gmail.com

Kaminska O.I.,

Cand. of phil. Science, assistant of the department of modern foreign languages and translation Faculty of History, Political Science and International Relations Chernivtsi National University named by Yu. Fedkovych,

Tuliuiuk K.V.,

Cand. of phil. Science assistant of the department of modern foreign languages and translation Faculty of History, Political Science and International Relations Chernivtsi National University. named by Yu. Fedkovych,

Ukraine, Chernivtsi

PSYCHOLOGICAL-LANGUAGE BARRIERS IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE LEARNING IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

The article is dedicated to the problem of overcoming language barriers in the process of learning a foreign language. The purpose of scientific work is: to characterize the features and specifics of psychological barriers in the process of learning a foreign language by students of non-core specialties; identify ways to overcome psychological barriers to learning a foreign language. Overcoming psychological barriers is an internal work of the student, associated with the mobilization of internal resources, as well as the creation of a foreign language teacher conditions that contribute to the formation of students' values to the subject.

Key words: *psychological barrier, language barrier, student, communication skills, foreign language.*

УДК 378.147:811.161.2

Цуркан М.В.,

д.пед.н., доц. кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету,
maria-ts77@ukr.net

Україна, м. Чернівці

ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто технології навчання української мови як іноземної; описано види технологій навчання означеної дисципліни та їхню роль у процесі навчання української мови іноземних студентів медичних закладів вищої освіти.

Ключові слова: технологія навчання, українська мова як іноземна, іноземний студент-медик.

Постановка проблеми. Навчання української мови як іноземної – актуальний напрям сучасної лінгводидактики, спрямований на формування українськомовної професійно-комунікативної компетентності інокомуніканта, який здобуває вищу освіту в закладах вищої освіти (ЗВО) України, зокрема медичних. Практичні навички володіння українською мовою – основа успішного ведення майбутньої професійної діяльності, оскільки, лише комунікуючи з пацієнтом-українцем, його родичами, лікарями, молодшим медичним персоналом, студент-іноземець зможе поглибити свої знання, удосконалити вміння збору анамнезу, визначення діагнозу, призначення лікування та ін. З метою якісного та короткотривалого навчання української мови зазначеної вище категорії студентів, науковці, методисти та викладачі ЗВО розробляють нові системи навчання означеної дисципліни, важливим складником яких є технології навчання.

Студіювання літератури із окресленої проблеми засвідчує, що загальнодидактичні аспекти реалізації технологій навчання в ЗВО висвітлено в працях Н. Волкової, О. Окоелова, В. Олійника, В. Паламарчук, О. Пехоти, І. Підласого, Є. Полат, О. Пометун, Л. Романишиної Г. Селевка, С. Сисоевої, І. Ставицької, Д. Чернилевського та ін. У лінгводидактиці окремі напрями застосування технологій навчання української мови відображено в розвідках Н. Голуб, О. Горошкіної, М. Греб, О. Караман, С. Карамана, К. Климової, О. Копусь, О. Кулик, О. Кучерук, І. Нагрибельної, Л. Овсієнко, М. Пентиліук, С. Омельчука та ін.; питання застосування технологій навчання української мови як іноземної сегментарно порушено в студіях О. Авраменко, З. Бакум, І. Бахова, І. Дирди, С. Костюк, О. Пальчикової, Г. Скуратівської, Л. Суботи, О. Федорової, М. Цуркан, А. Щербакової та ін.

Спостереження за освітнім процесом у сучасних університетах, багаторічний викладацький досвід, опрацювання спеціальної літератури дають підстави погодитися з думкою О. Пометун, що технологія дає відповідь на запитання як, якими (методами, прийомами, засобами) досягти поставленої мети, установлюючи порядок використання різноманітних моделей навчання [105].

Виклад основного матеріалу. Унаслідок вивчення генези терміну «технологія навчання» в ретроспективі з'ясовано, що в науковому обігу зміст цього поняття набув поширення в другій половині ХХ століття. Теоретичне обґрунтування сутності технологій навчання в

контексті проєктування навчальної діяльності суб'єктів освітнього процесу знаходимо в працях педагогів-дослідників лише на початку ХХІ століття.

Неоднозначність семантичного наповнення окремих категорій і понять, що визначають зміст системи навчання української мови як іноземної студентів медичних ЗВО, зумовлює низку проблем, які потребують розв'язання: 1) що таке технологія навчання української мови як іноземної; 2) як співвідносяться поняття «технологія», «технологія навчання», «технологія освіти», «педагогічна технологія».

У «Словнику іншомовних слів» визначено зміст поняття «технологія» як сукупність способів перероблення матеріалів, виготовлення виробів, надання послуг; процеси, що супроводжують різні види робіт [12].

Підтвердженням еволюціонування терміну «технологія» в педагогічному дискурсі є коментарі О. Пехоти, яка зазначає, що термін «технологія» раніше пов'язували з виробничою сферою, її розглядали як сукупність методів оброблення, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми матеріалу, що застосовуються в процесі виробництва продукції [7]; А. Нікітіної: «будь-яка технологія передбачає: предмет праці (предмет технологічного впливу, технологічний об'єкт), засоби праці (технологічні засоби), носія технологічних функцій (працівника, колективу тощо), рівень технологічного розвитку суспільства. Технологія має безпосередній вияв у структурі виробничого процесу (технологічному процесі) [6, с.223]. Екстраполюючи до висловлених суджень, проведемо аналогію: в процесі навчання української мови як іноземної предметом праці і впливу для викладача є особистість студента як суб'єкта освітнього процесу, що відповідає суб'єкт-суб'єктивним відносинам. Засобом праці є українська мова, яку опановують студенти; носієм технологічних функцій – викладач, який проєктує, організує освітній процес.

Останнім часом поняття «технологія», «технологія навчання», «освітня технологія», «педагогічна технологія», «технології в навчанні», «технології в освіті» ввійшли в активний обіг науковців і педагогів-практиків. Принагідно зазначимо, що донині немає однастайності у визначенні цих понять.

Чимала кількість тлумачень дослідників засвідчує, що поняття «педагогічна технологія» і «технологія навчання» не тотожні. Погоджуємося з думкою авторів «Практикуму з методики навчання мовознавчих дисциплін»: «Провідні ознаки впливають із самого визначення

«педагогічна технологія» як системи, зорієнтовані на досягнення кінцевого результату. Показниками технології можна вважати загальну цільову спрямованість та основний шлях, яким ця мета досягається. Технологія не передбачає варіативності її складників. Не можна замінити чи вилучити будь-який елемент або етап. Усвідомлення особливостей технології сприятиме створенню ефективної сучасної методики навчання філологічних дисциплін у закладах вищої освіти» [10, с.87].

У теоретико-експериментальному дослідженні, на наш погляд, доцільно послуговуватися терміном «технологія навчання». Узагальнивши запропоновані науковцями тлумачення з урахуванням мети й завдань навчальної дисципліни «Українська мова як іноземна», пропонуємо таке визначення поняття *технології навчання української мови як іноземної* – система взаємопов'язаних і взаємозалежних методів, прийомів і засобів навчання, яка в конкретних умовах забезпечує оптимальну реалізацію освітнього процесу та досягнення поставленої мети.

Аналіз дидактичних, лінгводидактичних студій уможливив твердження, що прикметними ознаками технології є стандартизація процесу, можливість його відтворити з урахуванням заданих (природних або змодельованих) умов. Технологічний процес передбачає певну послідовність операцій із застосуванням відповідних засобів (інструментів) для досягнення поставленої мети.

У педагогічній науці розроблено значну кількість класифікацій технологій. Одні дослідники вважають визначальними в технології навчання педагогічні ідеї підвищення ефективності навчального процесу, яким відповідає набір технологій. В. Загвязинський до них відносить методику колективних форм роботи, алгоритмізацію навчального процесу, методику цілісного та «блочного» вивчення теми, укрупнення дидактичних одиниць вивчення, гнучку технологію використання ТЗН та ЕОМ, індивідуальне навчання [4]. І. Прокопенко та В. Євдокимов визначають технологію змістового узагальнення (В. Давидов), поетапного формування розумових дій (П. Гальперін), ефективного досягнення запроєктованого результату (В. Шаталов, І. Волков), діалогу культур (В. Біблер), оптимізації навчання (Ю. Бабанський), навчання з комп'ютерною підтримкою (І. Підласий), технологію творчості (Ю. Азаров) [11]. Л. Даниленко до нових технологій відносить розвивальну, модульно-розвивальну, диференційовану, алгоритмізовану, проектну та рейтингову системи [2].

У результаті аналітичного осмислення розроблених у педагогічній теорії класифікацій технологій виокремлено самобутню класифікацію, запропоновану В. Химинцем (*структурно-логічні, інтеграційні, ігрові, тренінгові, інформаційно-комп'ютерні, діалогові технології*). У ній обгрунтовані види технологій, що корелюються з дидактичною стратегією навчання української мови як іноземної.

Структурно-логічні технології, на думку науковця, – це поетапна організація системи навчання, що забезпечує логічну послідовність окреслення та виконання дидактичних завдань на основі відбору їх змісту, форм, методів і засобів навчання на кожному етапі з урахуванням поетапної діагностики результатів.

Інтеграційні технології – дидактичні системи, що забезпечують інтеграцію міжпредметних знань і вмій, різноманітних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів, навчальних тем тощо.

Ігрові технології – дидактичні системи використання різноманітних ігор (театралізовані, ділові, рольові), імітаційні вправи, індивідуальний тренінг; орієнтування в практичних ситуаціях і виконання завдань тощо.

Тренінгові технології визначено як систему діяльності для відпрацювання певних алгоритмів виконання типових практичних завдань, зокрема за допомогою комп'ютера.

Інформаційно-комп'ютерні технології – технології, що реалізуються в дидактичних системах комп'ютерного навчання на основі діалогу «людина – машина» за допомогою різноманітних навчальних програм (тренінгових, контролювальних тощо).

Діалогові технології – сукупність форм і методів навчання, що базуються на діалоговому мисленні, взаємодіють у дидактичних системах суб'єкт-суб'єктного рівня (педагог–студент, студент–автор тощо) [13, с.207].

Водночас зауважимо, що нам видається більш коректною назва «інформаційно-комунікаційні технології», а не інформаційно-комп'ютерні, оскільки застосування комп'ютера не є обов'язковою умовою їх реалізації. Тож вважаємо правомірним послуговуватися саме цим поняттям.

У процесі розроблення програми дослідно-експериментального навчання української мови як іноземної майбутніх лікарів ми послуговувалися класифікацією В. Химинця з означеними вище уточненнями (структурно-логічні, інтеграційні, ігрові, тренінгові, інформаційно-комунікаційні, діалогові технології) [13].

Аналіз і синтез накопичених у педагогічній теорії і практиці здобутків із досліджуваної проблеми дали змогу виокремити й обгрунтувати методичну доцільність для навчання української мови як іноземної *структурно-логічної технології*. Означена технологія спрямована на забезпечення послідовної реалізації дидактичних завдань на основі відбору їх змісту, форм, методів і засобів навчання на кожному етапі з урахуванням поетапної діагностики результатів. Так, під час опанування теми «Дієслово» ознайомлюємо студентів зі структурно-логічною схемою, що містить відомості про неозначену форму дієслова, особові, безособові, родові форми, а також дієприкметник і дієприслівник як особливі форми дієслова.

Структурно-логічна схема стисло й наочно подає відомості, які їм необхідно опанувати впродовж кількох занять. Схема має опорний сигнал – піктограму – узагальнений образ сприймання, який об'єднує інформацію, представлену на структурно-логічній схемі. Кожна частина мови унаочнена піктограмою.

Особливого поширення в освітній практиці закладів вищої освіти, медичних зокрема, набув такий дидактичний принцип, як міждисциплінарна інтеграція, доцільність якого очевидна й зумовлена можливістю врахування потреб фаху, а також задіяння інформаційного ресурсу інтегрованих курсів. *Інтеграційні технології* забезпечують поєднання міждисциплінарних знань і вмій, різноманітних видів самостійної роботи на рівні

інтегрованих курсів та інтегрованих завдань із різних навчальних тем тощо. У контексті нашого дослідження інтегрованими дисциплінами обрано «Українська мова як іноземна» та спеціальні дисципліни.

Услід за І. Дроздовою, вважаємо найбільш доцільними такі критерії добору навчального матеріалу: врахування потреб фаху, специфіки мовного середовища, у якому перебувають студенти; професійної цінності текстів та їх насиченості термінами за фахом; добір найбільш уживаних і частотних у мові професії термінів, що важко засвоюються [3]. Застосування такого матеріалу дає змогу студентам простежити особливості вживання українських мовних засобів і медичних термінів у професійній сфері лікарів. Наприклад, на матеріалі тексту, що спонукає до самоосмислення, самоаналізу, міркувань фахового змісту, доцільно запропонувати студентам визначити часові форми дієслова або розряди займенників.

В освітньому процесі студентів-іноземців як продуктивні використано тренінгові технології, спрямовані на систематизацію й узагальнення здобутих студентами знань, виконання системи завдань задля збагачення словникового запасу, розвитку в студентів умінь у всіх видах мовленнєвої діяльності.

Словникова робота, передусім, має метою збагачення словникового запасу студентів через засвоєння нових слів, у тому числі термінів; комунікативно доцільне вживання багатозначних слів, синонімів, омонімів, антонімів, паронімів; формування навичок правильного вживання з урахуванням лексичної сполучуваності; розвиток умінь доцільного використання слів залежно від типу і стилю мовлення. Словникову роботу варто поєднувати з орфоепічним практикумом, оскільки іноземні студенти відчувають труднощі в наголошуванні слів українською мовою.

У межах тренінгової технології словникова робота зі студентами буде успішно реалізована й на текстовій основі, що сприятиме усвідомленню ними семантики пропонуєваних для опрацювання слів у певному контексті.

Тренінгові технології в процесі навчання української мови як іноземної застосовують переважно для самостійного відпрацювання певних умінь, зокрема орфоепічних, лексичних. Як елемент тренінгової технології використано орфоепічний практикум, що передбачає формування в студентів умінь правильно вимовляти слова, в яких часто припускаються помилки (*одинадцять, курятина, спина, фольга, чотирнадцять тощо*) шляхом виконання тренувальних вправ. Прикметною ознакою тренінгових технологій вважаємо створення атмосфери успіху, співробітництва, заохочення студентів до систематичної пізнавальної діяльності.

Діалогові технології орієнтовані на безпосередню активну участь студентів у процесі педагогічної взаємодії: викладач – студент, студент – викладач, студент – студент, викладач – академічна група. З-поміж діалогових технологій найчастіше використовують в освітньому процесі проблемно-пошукові діалоги, дидактичні ігри, навчальні дискусії, евристичні бесіди, аналіз конкретних ситуацій.

Продуктивність діалогових технологій – у зорієнтованості на підготовку студентів до професійного спілкування, передусім через моделювання діалогічних ситуацій,

які реалізуються в освітньому процесі шляхом оптимального поєднання форм і методів навчання, базованих на діалоговому мовленні у дидактичних системах суб'єкт-суб'єктного рівня (педагог–студент, студент–автор тощо). Упровадження діалогових технологій в освітній процес має практичну спрямованість, оскільки передбачає опертя на життєвий і навчальний досвід студентів, сприяє підвищенню їхньої мотивації, створює підґрунтя для формування комунікативних умінь.

Значимо й те, що змінюються та поступово ускладнюються теми, лексико-граматичний матеріал. Якщо спочатку завдання викладача полягає в тому, щоб навчити іноземних студентів висловлювати одну завершену думку, то згодом – передбачає створення монологічного висловлення, а це потребує сформованих умінь складати 2–3 тематично пов'язаних речення. На наступному етапі студенти мають уже продукувати текст, базою для якого повинен стати відповідний словниковий запас, а також сформовані лексичні, граматичні вміння.

Інформатизація й діджиталізація сучасного суспільства, доступність і зручність інформаційних ресурсів зумовили збільшення питомої ваги інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні студентів, зокрема й української мови як іноземної. Науковці (О. Буйницька, Л. Жалдак, О. Жильцов, О. Захарчук-Дуке, В. Кухаренко, Н. Морзе, А. Нікітіна, О. Співаковський, С. Сисоєва, Ю. Шелетко, Т. Ясак та ін.) вважають, що застосування в освітньому процесі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій є важливою умовою вдосконалення методик навчання, забезпечення результату навчання.

А. Нікітіна визначає інформаційні технології навчання української мови як «способи й засоби опрацювання інформації в педагогічному дискурсі за допомогою новітніх електронних засобів навчання» [6, с.255].

О. Захарчук-Дуке трактує інформаційно-комунікаційні технології як інноваційне технічне забезпечення та сукупність комп'ютерно зорієнтованих методів і засобів навчання з високою адаптивністю, що сприяють оптимізації навчального процесу у вищих навчальних закладах на засадах індивідуалізації, диференціації й інтенсифікації, розвивають інтелектуальний і творчий потенціал майбутніх учителів [5, с.6]. Дослідниця доводить, що «методика проведення практичних занять із використанням інформаційно-комунікаційних технологій передбачає чіткий розподіл функцій усіх суб'єктів освітнього процесу. Кожен студент повинен отримати змогу розкритися, виявити власні здібності, креативність. Викладач у цьому контексті виконує роль консультанта, який спостерігає за роботою кожного студента та своєчасно надає педагогічно виправдану допомогу, не позбавляючи самостійності та ініціативи студента. Тому під час практичних занять викладач має давати змогу кожному студентові самостійно виконувати завдання в індивідуальному темпі та в оптимальному для нього навчальному режимі» [там само, с.5]. Отже, зміст поняття «інформаційно-комунікаційні технології» відкритий, оскільки його семантичне наповнення перебуває в постійному розвитку, є об'єктом дослідження науковців різних галузей.

М. Греб обстоє думку про те, що «інформаційно-комунікаційні технології, володіючи значним функційним потенціалом з оброблення, інтерпретації, візуаліза-

ції, озвучування, збереження інформації, можуть бути використані як один із важливих технічних засобів сучасного навчання лексикології і фразеології української мови. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні мови сприяє інтенсифікації процесу засвоєння теоретичного матеріалу, формуванню пізнавальних інтересів, самоосвітніх умінь і навичок, підвищенню якості знань, поглибленню, узагальненню та систематизації їх, адже йдеться про якісно новий рівень інформаційного та методичного забезпечення освітнього процесу. Впровадження комп'ютерних технологій на заняттях із лексикології і фразеології дає змогу реалізувати особистісні освітні цілі в оптимальному режимі, кардинально поліпшити контроль і самоконтроль на основі забезпечення зворотного зв'язку» [1].

Важливим складником означених технологій є мультимедійні засоби як органічне поєднання програмного забезпечення та спеціальних апаратних засобів, що уможлиблює на якісно новому рівні сприймання, перероблення, трансформацію, надання різноманітної інформації – текстової, графічної, звукової, анімаційної, комбінованої тощо. Інформаційно-комунікаційні технології передбачають роботу студентів з базами даних, містять звук, анімаційну графіку, відеофільми, інтерактивні форми й методи тощо. Наявність такого потужного ресурсу сприяє кращому засвоєнню навчальної інформації, забезпечує створення позитивної емоційної атмосфери, полегшує інформаційний пошук для студентів, уможлиблює переклад слів, словосполучень, речень, текстів за допомогою електронних систем. Важливо й те, що опора на різні органи чуття людини покращує перебіг когнітивних процесів, як-от: увага уявлення, пам'ять, уява, пов'язаних зі сприйманням і опрацюванням інформації.

Стрімка інформатизація всіх сфер життєдіяльності сучасного суспільства активізувала роботу з розроблення і впровадження електронних навчальних курсів, створених на платформі Moodle, що докорінно змінює функції викладача та вимагає від студентів сформованих організаційних і самоосвітніх умінь. Виняткової актуальності набувають уміння суб'єктів освітнього процесу сприймати навчальну інформацію, працювати з нею. Як показує аналіз контенту, електронні навчальні курси здебільшого містять загальну інформацію про навчальну дисципліну (робоча навчальна програма, критерії оцінювання, друковані та інтернетні джерела, словники, силабуси; навчально-методичні матеріали; теоретичні відомості (мультимедійні презентації, електронні навчальні матеріали, список рекомендованих джерел); практичні (семінарські, лабораторні) роботи (зміст, методичні рекомендації щодо їх виконання, список індивідуальних завдань, критерії оцінювання); тести для самоперевірки; завдання для самостійної роботи студентів; матеріали для модульного контролю (контрольні запитання, тести і завдання для поточного та підсумкового контролю) [5].

Застосування в освітньому процесі інтернетних джерел уможлиблює організацію пошуку навчальної інформації, її відбір, структурування у вигляді текстових, графічних, аудіо- та відеофайлів, що забезпечують формування в іноземних студентів умінь використовувати українську мову в різноманітних життєвих ситу-

аціях, зокрема й під час професійного спілкування.

Висновки. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі медичного вишу сприяє реалізації індивідуальної освітньої траєкторії кожного здобувача освіти, розширенню можливостей методичного інструментарію; створенню принципово нової (комп'ютеризованої) методики, що реалізується шляхом органічного поєднання традиційних форм і прийомів роботи з інноваційними. Інтерактивні можливості інформаційно-комунікаційних технологій розглядаємо як особливий, індивідуально зорієнтований засіб навчання, що має високий дидактичний, розвивальний потенціал і дає змогу ефективно організувати навчально-пізнавальну діяльність студентів-іноземців.

Отже, описані технології навчання української мови як іноземної (*структурно-логічні, інтеграційні, ігрові, тренінгові, діалогові, інформаційно-комунікаційні*) значно розширюють можливості всіх суб'єктів освітнього процесу, урізноманітнюють форми педагогічної взаємодії, сукупно доповнюють і продовжують одна одну, корелюють з логікою засвоєння українськомовного матеріалу іншомовними комунікантами, а також сприяють підвищенню мотивації їхньої навчальної діяльності, стимулюють розвивально-мовленнєвий потенціал професійного спрямування у майбутніх фахівців медичної галузі.

Література

1. Греб М. *Теоретичні засади навчання лексикології і фразеології майбутніх учителів початкових класів: монографія*. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 320 с.
2. Даниленко А. *Інноваційна освітня діяльність. Директор школи*. 1998. № 18 (30).
3. Дроздова І. *Формування мовної компетенції в студентів технічних спеціальностей вищих навчальних закладів Східної України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук; спец. 13.00.02 «Теорія і методика викладання (українська мова)»*. Київ, 2001. 20 с.
4. Загвязинский В. *Инновационные процессы в образовании и педагогическая наука. Инновационные процессы в образовании*. Тюмень, 1990. С.45-54.
5. Захарчук-Дуке О. *Розвиток культури мовлення майбутніх учителів української мови і літератури з використанням інформаційно-комунікаційних технологій школи: дис... канд. пед. наук; спец. 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)*. Київ, 2015. 220 с.
6. Нікітіна А. *Українська лінгвометодика для магістрантів: навчально-методичний посібник*. Старобільськ: Вид-во ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2015. 375 с.
7. *Освітні технології: навч.-метод. посіб.* / О.М. Пехота та ін.; за заг. ред. О.М. Пехоти. Київ: А.С. К, 2003. 255 с.
8. Пальчевський С. *Сугестопедагогіка: новітні освітні технології: навч. посібник*. Київ: Кондор, 2005. 351 с.
9. Пометун О., Пироженко А. *Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науко-методич. посіб.* / за ред. О. Пометун. Київ: А.С. К., 2006. 193 с.
10. *Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі: навч. посібник* / О. Горошкіна, С. Караман, З. Бакум та ін.; за ред. О. Горошкіної та С. Карамана. Київ, 2015. 250 с.
11. Прокопенко І., Євдокимов В. *Педагогічна технологія*. Харків, 1995. 105 с.108
12. *Словник іншомовних слів* / [ред. О.С. Мельничука]. Київ:

Гол. ред. УРЕ, 1977. 775 с.

13. Химинець В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 360 с.

References

1. Hreb M. Teoretychni zasady navchannya lekzykologiyi i frazeologiyi maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv: monohrafiya. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 2017. 320 s.

2. Danylenko L. Innovatsiyna osvitnya diyal'nist'. Dyrektor shkoly. 1998. # 18 (30).

3. Drozdova I. Formuvannya movnoyi kompetentsiyi v studentiv tekhnichnykh spetsial'nostey vyshchykh navchal'nykh zakladiv Skhidnoyi Ukrainy: avtoref. dys. na zdobuttya nauk, stupenya kand. ped. nauk; spets. 13.00.02 «Teoriya i metodyka vykladannya (ukrayins'ka mova)». Kyiv, 2001. 20 s.

4. Zahvazynskyy V. Ynnovatsionnye protsessy v obrazovanuy y pedahohicheskaya nauka. Ynnovatsionnye protsessy v obrazovanuy. Tyumen', 1990. S. 45-54.

5. Zakharчук-Дукє O. Rozvytok kul'tury movlennya maybutnikh uchyteliv ukrayins'koyi movy i literatury z vykorystanniam informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnologiy shkoli: dys. ... kand. ped. nauk; spets. 13.00.02 – teoriya ta

metodyka navchannya (ukrayins'ka mova). Kyiv, 2015. 220 s.

6. Nikitina A. Ukrayins'ka lnhvometodyka dlya mahistrantiv: navchal'no-metodychnyy posibnyk. Starobil's'k: Vyd-vo DZ LNU imeni Tarasa Shevchenka, 2015. 375 s.

7. Osvitni tekhnologiyi: navch.-metod. posib. / O.M. Pyekfiota ta in.; za zah. red. O.M. Pyekfioty. Kyiv: A.S.K, 2003. 255 s.

8. Pal'chevs'kyy S. Suhestopedahohika: novitni osvitni tekhnologiyi: navch. posibnyk. Kyiv: Kondor, 2005. 351 s.

9. Pometun O., Pyrozhenko L. Suchasnyy urok. Interaktyvni tekhnologiyi navchannya: nauko-metodych. posib. / za red. O. Pometun. Kyiv: A.S.K., 2006. 193 s.

10. Praktykum z metodyky navchannya movoznavchykh dystsyplin u vyshchih shkoli: navch. posibnyk / O. Horoshkina, S. Karaman, Z. Bakum ta in.; za red. O. Horoshkinoyi ta S. Karamana. Kyiv, 2015. 250 s.

11. Prokopenko I., Yevdokymov V. Pedahohichna tekhnologiya. Kharkiv, 1995. 105 s. 108

12. Slovnyk inshomovnykh sliv / [red. O.S. Mel'nychuka]. Kyiv: Hol. red. URE, 1977. 775 s.

13. Kshymynets' V. Innovatsiyna osvitnya diyal'nist'. Ternopil': Mandrivets', 2009. 360 s.

Tsurkan M.V.,

Doctor of Ped. Sciences, Associate Professor, Bukovinian State Medical University, maria-ts77@ukr.net

Ukraine, Chernivtsi

TECHNOLOGIES OF UKRAINIAN AS FOREIGN IN MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article considers the technologies of teaching Ukrainian as a foreign language; the types of teaching technologies of the specified discipline and their role in the process of teaching the Ukrainian language to foreign students of medical institutions of higher education are described.

Key words: learning technology, Ukrainian language as a foreign language, foreign medical student.

УДК 001(063):378,4 (Укр)

Шаласва В.В.,*ст. викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету радіоелектроніки,
vita.shalaeva@gmail.com***Сизонова С.М.,***ст. викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету радіоелектроніки,
svitlana.sizonova@nure.ua*

Україна, м. Харків

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

В статті визначено понятійний апарат іншомовної комунікативної компетентності та зміст іншомовної професійно орієнтованої комунікативної компетентності студентів технічного закладу вищої освіти. Проаналізовано наукові праці, що дало змогу детальніше відобразити дану проблему. Обґрунтовано комплекс заходів, що сприяють розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності на основі кредитно-модульної технології навчання. Удосконалено та впроваджено в навчальний процес критерії та параметри оцінювання рівня сформованості іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів в сукупності складових її компонентів на основі кредитно-модульної технології навчання із застосуванням системи залікових одиниць. Запропоновано в навчальний процес на освітньому рівні «бакалавр» інтегративний спецкурс «Іноземна мова для спеціальних цілей» у напрямку профільних спеціальностей студентів технічних факультетів.

Ключові слова: *іншомовна комунікативна компетентність, іншомовна професійно орієнтована комунікативна компетентність студентів технічного закладу освіти, кредитно-модульні технології навчання, рівні сформованості, особистісно-орієнтований підхід.*

Постановка проблеми. Процес модернізації системи української освіти в умовах соціально-економічних змін у сучасному суспільстві включає в себе актуалізацію проблеми підвищення якості вищої освіти. В епоху інтеграції вітчизняної освіти в міжнародний освітній простір, мобільності фахівців, глобалізації інженерної діяльності, якості вищої освіти характеризується не тільки обсягом знань зі спеціальності, але і здатністю майбутніх випускників до іншомовного спілкування з фахівцями інших країн. Таким чином, значущою складовою професійної освіти є становлення, розвиток та вдосконалення вторинної мовної особистості студента, який володіє високим рівнем професійної компетентності.

Актуальність компетентнісного підходу в проектуванні діяльнісних результатів мовної освіти в неможливих закладах вищої освіти визначається як «необхідність подолання дегуманізації технічної освіти шляхом конвергенції соціально-гуманітарної та технічної підготовки студентів».

У процесі залучення закладів вищої освіти в Болонське перетворення, які передбачають академічне та професійне визнання вітчизняних дипломів на європейському просторі, високий рівень компетентності зі знаннями іноземної мови, необхідний не тільки студентам, а й фахівцям технічного профілю. Значимість даного положення відзначена в концепції модернізації української освіти та у вимогах Державного освітнього стандарту вищої професійної освіти до підготовки кваліфікованого фахівця, здатного продовжити навчання і вести професійну діяльність в іншомовному середовищі.

Тому в умовах культурного освітнього простору проблема розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності набуває особливого значення. Болонські угоди акцентують необхідність впровадження особистісно-орієнтованої кредитно-модульної технології навчання в освітній процес як необхідну умову підвищення якості вищої освіти та створення ефективної всередині вузівської системи контролю на основі залікових одиниць, що дозволяють визначити критеріальний рівень сформованості базових компетенцій студентів з урахуванням міжнародних освітніх стандартів. Дані перетворення представляються особливо значущими в цілях розвитку особистісних та творчих якостей майбутніх фахівців технічного ЗВО, їх ключових (базових) загальних і спеціальних компетентностей, що забезпечують готовність випускників до адаптації в умовах нових інформаційних технологій, що в свою чергу, призводить до якісної та безперервної освіти і саморозвитку.

У той же час результатом сформованої практики викладання дисципліни «Іноземна мова» в технічних ЗВО є той факт, що відсутні варіативні програми навчання студентів за напрямом профільних спеціальностей факультетів, тобто, іншими словами не визначені структура, зміст і умови розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності, не розглянуто комплекс комунікативних професійно орієнтованих завдань з урахуванням специфіки конкретного освітнього рівня в безперервній багаторівневій структурі курсу, не перекладені кількісні та якісні показники інтегрального рейтингу студентів в кредити Європейської системи пере-

ладу залікових одиниць – ECTS з метою забезпечення академічної мобільності, соціальної консолідації та стабілізації діяльності студентів та випускників.

Наслідком перерахованих проблем є ситуація, коли випускники технічного ЗВО, мають досить високий рівень сформованості іншомовної комунікативної компетенції, відчувають труднощі в процесі професійного спілкування з фахівцями інших країн через несформованість мови для спеціальних цілей, полікультурного світогляду, особистісних поведінкових якостей. Таким чином, склався ряд протиріч у вирішенні даної проблеми:

в соціальному плані – між потребою в фахівцях, здатних здійснювати іншомовну професійно орієнтовану діяльність на міжнародному рівні, і фактичною відсутністю цілісної системи мовної професійної підготовки студентів в технічних ЗВО;

в соціально-педагогічному плані – між соціальним замовленням на становлення іншомовної професійної комунікативної компетентності майбутніх інженерів і недостатньою орієнтованістю технічних закладів вищої освіти на міжнародні стандарти якості в даній області;

в організаційно-педагогічному плані – між необхідністю інтегрованої професійної і мовної підготовки студентів технічного ЗВО і відсутністю комплексу умов для її формування з урахуванням специфіки всіх освітніх рівнів, недостатньою розробленістю методик особистісного та компетентнісного розвитку в сфері іншомовного професійно орієнтованого спілкування.

Отже, виникає соціально-економічна потреба у фахівцях, які здатні ефективно здійснювати іншомовну професійно-орієнтовану діяльність на міжнародному рівні, а недостатня наукова розробленість проблеми якісної іншомовної професійно орієнтованої підготовки студентів технічного ЗВО на основі кредитно-модульної технології навчання зумовили актуальність даної теми дослідження. Тому, *мета дослідження* полягає у виявленні, обґрунтуванні та реалізації змісту і умов розвитку у студентів технічного закладу вищої освіти іншомовної професійної комунікативної компетентності в процесі їх професійно орієнтованої підготовки на основі кредитно-модульної технології навчання.

Виклад основного матеріалу. Результати проведеного дослідження наукових праць як Л. Біркун, Л. Брахман, С. Брумфіт, О. Волобуєва, Р. Джонсон, Г. Китайгородська, С. Козак, С. Мельник, Е. Пасов, С. Савіньон, М. Свейн, Д. Хаймс, Д. Шейлз дозволяють стверджувати, що впровадження модульної технології в навчальний процес орієнтує студентів на інтенсивне набуття досвіду самостійної роботи, що обумовлює само-програмування професійної діяльності, в тому числі в галузі вивчення іноземних мов. Поняття іншомовної комунікативної компетентності у педагогіці та методиці навчання іноземних мов не нове і досліджувалось як іноземними, так і вітчизняними вченими, такими як А. Соломчак, І. Озарко, І. Веретіна, Н. Мойсеєнко, Г. Заволянська, Д. Барська, Т. Кривошеєва, В. Белов, які працювали над навчальними матеріалами для вивчення англійської мови в навчальних закладах нафтогазового профілю. Проблеми, пов'язані з методикою викладання іноземних мов у вищій школі та формуванням іншомовної професійної компетентності досліджували Д. Барська,

І. Веретіна, П. Гальскова, Р. Гришкова, О. Єфімова, Г. Заволянська, Г. Китайгородська, З. Коннова, Т. Кривошеєва, Р. Мартинова, Н. Микитенко, Н. Мойсеєнко, Л. Морська. В основі поняття «іншомовна професійна комунікативна компетентність» розглядається як здатність майбутнього фахівця технічного закладу освіти здійснювати міжкультурне професійно орієнтоване спілкування в якості вторинної мовної особистості, взаємодіяти з носіями іншої культури з урахуванням національних цінностей, норм і уявлень, а саме створювати позитивний для комунікантів настрій в спілкуванні, вибирати комунікативно доцільні способи вербальної та невербальної поведінки на основі знань про науку і культуру інших народів в рамках полілогу культур та зберігати національну ідентифікацію в умовах міжнародної інтеграції та мобільності.

Розглядаючи сутність компетентнісного підходу, його значимість у системі професійно орієнтованої підготовки студентів, специфіки застосування до навчання дисципліни «Іноземна мова» можемо спостерігати різні точки зору на особливості формування та розвитку комунікативної складової в структурі професійної компетентності майбутнього випускника ЗВО. Виділяють складові функціональної структури професійної компетентності майбутнього випускника технічного ЗВО:

Регулятивна складова – працездатність, відповідальність, організованість, здатність до самоосвіти протягом усього життя, самостійність, емпатія, толерантність, комунікативність, яка повинна бути реалізована на рівні професійної культури особистості.

Когнітивна складова пов'язана з загальнонауковими, політехнічними, спеціальними, інформаційними, персональними, політичними, соціально-економічними та цивільно-правовими компетенціями, які повинні бути в сукупності.

Комунікативна складова пов'язана з професійною компетентністю майбутнього випускника, що розглядається в єдності наступних складових: іншомовної професійної комунікативної компетентності, міжкультурної комунікації (діалог культур), міжкультурної інтеграції, соціально-професійної та академічної мобільності.

Необхідно відзначити, що в зарубіжній та вітчизняній педагогічній науці і практиці широко представлена система інтеграційних категорій професійного становлення майбутнього випускника технічного ЗВО, що включає в себе наступні компоненти: ключова кваліфікація, професіоналізм, профпридатність, профкваліфікація, профготовність, профмайстерність, профкомпетентність та профосвіта.

Аналіз різних точок зору з проблеми компетентнісного підходу дозволяє зробити висновок про те, що поняття «компетентність» ширше, ніж поняття «знання, вміння, навички», а, отже, включає не тільки когнітивну та операційно-технологічну складові, а й мотиваційну, тобто, естетичну та поведінкову.

Якщо розглядати показник якості, він базується на підготовці майбутніх фахівців, що передбачає розвиток базових (ключових) загальних та спеціальних компетентностей, які дозволяють здійснювати професійну діяльність на рівні сучасних вимог науки, техніки і культури.

Проблема глобалізації освіти актуалізує розгляд іно-

земної мови не тільки як засобу спілкування та як явища культури, що визначає його етнокультурну функцію. Розвиток іншомовної професійної комунікативної компетентності та становлення мовної особистості студентів з метою здійснення успішної міжкультурної комунікації з фахівцями інших країн є стратегічною метою навчання іноземної мови студентів технічного ЗВО.

Розвиток комунікативної складової мовної професійно орієнтованої підготовки студентів технічного ЗВО є необхідною умовою становлення мовної особистості, що здатна здійснювати міжкультурну взаємодію з фахівцями інших країн в полікультурному просторі [2]. Таким чином, мовна особистість може бути розглянута як сукупність здібностей людини до іншомовного спілкування на міжкультурному рівні, успішної взаємодії з представниками інших культур.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що актуальним є визначення структурно-змістовної сутності іншомовної професійної комунікативної компетентності з метою успішного здійснення майбутніми фахівцями міжкультурного спілкування, яке пов'язано не тільки з розвитком когнітивної бази, але й з вдосконаленням якостей особистості, значущих в процесі спілкування.

Під іншомовною професійною комунікативною компетентністю розуміємо здатність майбутнього випускника технічного ЗВО діяти в режимі мовної особистості в професійно-спрямованій ситуації спілкування з фахівцями інших країн, здатного до здійсненню міжкультурної професійної взаємодії в культурному просторі в умовах міжнародної мобільності [4, с.36-40]. Таким чином, міжкультурна комунікативна компетентність повинна розглядатися як необхідна складова іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів технічного ЗВО з метою забезпечення ефективної соціокультурної та професійної адаптації, а також конкурентоздатності майбутніх випускників на міжнародному рівні.

Для розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів в освітньому просторі розглянуто умови та виявлено методичні основи ефективного розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів з урахуванням специфіки конкретного освітнього рівня в безперервній багаторівневій структурі з дисципліни «Іноземна мова» на основі кредитно-модульної технології навчання. Рівень сформованості професійної компетентності студентів технічного ЗВО визначається ефективністю освітнього процесу. У зв'язку з цим зростає необхідність вдосконалення навчальної програми курсу з досліджуваної дисципліни «Іноземна мова» на основі особистісно-орієнтованої технології навчання кредитно-модульного типу та моделі рейтингового контролю як складових базової дисципліни.

Застосування кредитно-модульної технології навчання та контролю відповідає сучасним вимогам, що забезпечує порівнянність національних документів про вищу освіту в умовах входження вищих навчальних закладів освіти в єдиний міжнародний освітній простір [3, с.2].

Під кредитно-модульною технологією навчання дисципліни «Іноземна мова» в технічному закладі вищої освіти являється комплексна, цілеспрямована, особистісно-орієнтована, спеціально спроектована інтегративна система, що включає сукупність методів, методик, засо-

бів і прийомів, впорядкована множина операцій і дій, що забезпечують досягнення прогнозованої мети, змістовні і процесуальні аспекти, спрямовані на формування, розвиток та вдосконалення іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів в умовах педагогічної дійсності.

Як процес дана технологія визначається в сукупності складових цілісної дидактичної системи, реалізація якої в педагогічній практиці призводить до досягнення гарантованих цілей навчання і сприяє цілісному розвитку особистості студента. Як результат технологія являє собою проект методичної моделі дидактичного процесу, спрямованого на спроектований успіх педагогічних дій. До найбільш значущих ознак кредитно-модульної технології навчання з дисципліни «Іноземна мова» слід віднести: діагностичне цілеутворення, результативність, економічність, алгоритмічність, проєктованість, керованість, візуалізація, укрупнення і автономія блочно-модульних одиниць.

Інтегральний рейтинговий контроль рівня сформованих компетенцій студентів в системі залікових одиниць (кредитів), об'єктивізації системи оцінювання рівня сформованості іншомовної професійної комунікативної компетентності відповідно до міжнародних критеріїв та параметрів якості вищої професійної освіти. Важливою складовою світової та європейської систем контролю, яка визначає кількісний та якісний рівень підготовки майбутніх випускників закладів вищої освіти є кредити як умовно-чисельне вираження працевитрат студента, розподілене по академічним дисциплінам (від 1 до 60). Кредити висловлюють відношення кількості роботи, необхідної для проходження дисципліни, до загальної кількості роботи, яку необхідно виконати протягом повного академічного року:

- кредитно-залікові – орієнтовані на залік кредитів з метою забезпечення академічної мобільності та визначають поняття «кредит» як одиницю оцінки працевитрат на освоєння всієї освітньої програми або її частини;
- кредитно-накопичувальні – орієнтовані на накопичення кредитів та використання поняття «кредит» як одиницю оцінки результатів діяльності студентів за певний період їх навчання.

Показники, що визначають ефективність комплексу створених педагогічних умов щодо оптимізації процесу розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів технічного закладу, аналізуються певними результатами розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів, які були отримані на основі застосування наступних діагностичних методик:

1. динаміки значущих якостей особистості студента, що визначають готовність до спілкування: емпатія, толерантність, асертивність, атрактивність, трансперсональна методика;
2. рівні мотивації студентів по відношенню до майбутньої професійної діяльності, в тому числі до вивчення професійно спрямованого курсу іноземної мови;
3. визначення сенсу, інтересів та переваг студентів в процесі вивчення іноземної мови, роботи з інформаційними джерелами – рівня інформаційної компетентності;
4. рівня задоволеності методикою викладання дисци-

пліни «Іноземна мова для професійно ділового спрямування», кредитно-модульної технологією навчання і контролю;

5. кількісного збільшення коефіцієнта засвоєння як одиниці вимірювання рівня сформованості іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів;

6. динаміки розвитку загальної культури особистості та самооцінки студента.

З метою ефективного розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів було розроблено та впроваджено в навчальний процес навчально-методичний посібник «English for IT students» [5], за напрямком комп'ютерних спеціальностей. Посібник дає можливість викладачеві застосувати різні форми аудиторної та поза аудиторної роботи зі студентами, організувати проведення творчих обговорень, диспутів, рольових ігор, використовувати різні інформаційні джерела в процесі підготовки презентації та доповідей у напрямку профільної спеціальності студентів. Таким чином, підвищенню рівня мотивації студентів сприяють завдання, що активізують обговорення професійно орієнтованих проблем, дозволяють виразити свою думку з опорою на фонові знання та характеризують загальну компетенцію студента (емпіричні та академічні знання), екзистенціальну компетенцію (особистісні характеристики і погляди), професійну (спеціальну) та рівень сформованості лінгвістичної та комунікативної компетенцій в структурі професійної компетентності майбутнього випускника технічного закладу вищої освіти. Виконання професійно орієнтованих навчальних завдань комунікативного характеру в режимах монологу, діалогу і полілогу, як показники рівня сформованості іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів, оцінювалися за розробленими критеріями та параметрами, які визначають рівень володіння мовою відповідно до міжнародних стандартів та вимог.

Висновок. Розвиток професійної компетентності студентів освітнього рівня бакалавру необхідно здійснювати на основі проблемного метода навчання з впровадженням комунікативних ситуацій загально технічної та спеціальної проблематики по напрямку профільної спеціальності. На підставі аналізу теоретичного матеріалу, вузівської практики та результатів роботи було встановлено, що процес динаміки розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів технічного ЗВО здійснюється в наступній послідовності: від формування лінгвістичної, комунікативної та соціокультурної компетенцій до розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності, далі до етапу становлення та утвердження професіоналізму мовної особистості майбутніх випускників. В ході дослідження зроблено висновок, що розроблені навчально-мовні ситуації професійно орієнтованої проблематики дозволяють студентам відчути впевненість в успіху в процесі здійснення іншомовної професійної комунікації як основи подальшого іншомовного професійного спілкування з фахівцями інших країн. Матеріал, засвоєний в процесі обговорення науково технічних мовних ситуацій, може бути перенесений в середу реальної комуніка-

ції з представниками англійських країн, використаний, в процесі, читання науково-технічної літератури та роботи з іншими джерелами інформації. Аналіз відповідей дозволяє виявити актуальну для даного дослідження динаміку рейтингу сформованої іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів. Тому уточнення структури та змісту понять «Компетенція/компетентність» в системі іншомовної професійно-орієнтованої підготовки студентів технічного ЗВО дозволило розробити структурно-змістовну модель розвитку іншомовної професійної комунікативної компетентності в сукупності наступних компонентів: лінгвістичного, дискурсивного, стратегічного, соціокультурного, соціального (прагматичного), лінгвопрофесійного, соціально-інформаційного, соціально політичного, персонального (особистісного, індивідуального).

Отже, розвиток іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів відбувається найбільш ефективно на освітньому рівні при наявності виявлених педагогічних умов, тобто, особистісне орієнтоване навчання, актуалізує розвиток професійно значущих мотиваційних, вольових, емоційних та когнітивних якостей мовної особистості, що в свою чергу, неможливе без компетентнісного підходу, який підсилює мотивацію, підвищує рівень сформованості компетентності студентів з дисципліни «Іноземна мова» і успішність міжкультурної комунікації. Розвиток іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів технічного ЗВО відбувається особливо ефективно в процесі міждисциплінарної інтеграції на освітньому рівні бакалавру якщо організація і зміст процесу навчання будується на компетентнісній основі із застосуванням особистісно-орієнтованої кредитно-модульної технології навчання.

Література

1. Андрейко Я.В. Іншомовна професійна комунікативна компетенція. *Пед. науки*. 2013. Вип. 63. С.238-241.
2. Бідюк Н.М. *Теоретико-методологічні підходи у навчанні іноземної мови*. Хмельницький, ХНУ, 2010. 194 с.
3. Гамзюк М. *Навчання за кредитно-модульною системою*. Перші підсумки. *Освіта*. 2004. 10 листопада. № 48. С.2.
4. Корнева З. *Компонентний склад іншомовної професійно-орієнтованої комунікативної компетентності студентів ВПНЗ*. *Молодь і ринок*, 2014. № 6. С.36-41.
5. Сукунов М.П., Смицька ІІ.В. *Англійська мова. English for IT students. Навчальний посібник для студентів старших курсів комп'ютерних спец.* Харків. Ч. 2, *Англійська мова*, 2017. 207 с.

References

1. Andreiko Ya.V. *Inshomovna profesiina komunikativna kompetentsiia*. *Ped. nauky*. 2013. Vyp. 63. S. 238-241.
2. Bidiuk N.M. *Teoretyko-metodolohichni pidkhody u navchanni inozemnoi movy*. *Khmelnytskyi, KhNU*, 2010. 194 s.
3. Hamziuk M. *Navchannia za kredytno-modulnoiu systemoiu*. *Pershi pidsumky*. *Osvita*. 2004. 10 lystopada. № 48. S. 2.
4. Kornieva Z. *Komponentnyi sklad inshomovnoi profesiino-orientovanoi komunikativnoi kompetentnosti studentiv VPNZ*. *Molod i ryнок*, 2014. № 6. S. 36-41.
5. Suknov M.P., Smytska I.I.V. *Anhliiska mova. English for IT students. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv starshykh kursiv kompiuternykh spets.* *Kharkiv. Ch. 2, Anhliiska mova*, 2017. 207 s.

Shalayeva V.V.,

*senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radioelectronics,
vita.shalaeva@gmail.com*

Sizonova S.M.,

*senior lecturer of foreign languages department of Kharkiv National University of Radioelectronics,
svitlana.sizonova@nure.ua*

Ukraine, Kharkiv

**THEORETICAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT PROBLEM OF FOREIGN LANGUAGE
PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE TECHNICAL EDUCATIONAL INSTITUTION
STUDENTS BASED ON CREDIT-MODULAR LEARNING TECHNOLOGY**

The article defines the conceptual apparatus of foreign language communicative competence and the content of foreign language professionally oriented communicative competence of the technical institution students of higher education. The scientific works are analyzed which made it possible to reflect this problem in more detail. A set of actions has been grounded to promote the development of foreign language professional communicative competence on the basis of credit-modular training technology. The criteria and parameters for assessing the formation level of foreign language professional communicative competence of the students in conjunction of its constituent components on the basis of credit-modular learning technology by using the system of credits have been improved and introduced into the educational process. The integrative special course «Foreign language for special purposes» in the direction of the specialized specialties of the students of technical faculties was proposed in the educational process at the educational level «Bachelor».

Key words: *foreign language communicative competence, foreign language professionally oriented communicative competence of the students of technical educational institution, credit-modular technologies of education, formation levels, personality-oriented approach.*

UDC 378.091.313:811.111:378

Shevchenko I.V.,*PhD in Education, an associate professor of the English language and literature department of Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, shevchenko2011@gmail.com***Kordyuk O.M.,***a lecturer of the English language and literature department of Mykolaiv V.O. Sukhomlynsky National University, elena.kordyuk78@gmail.com**Ukraine, Mykolaiv*

IMPLEMENTATION OF CLIL METHODOLOGY IN TEACHING PRACTICAL ENGLISH COURSE FOR THE STUDENTS OF PHILOLOGICAL FACULTIES AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF DISTANT AND BLENDED LEARNING

Perfect knowledge of a foreign language has the greatest importance in today's globalization. Possessing integrated communication skills that provide professional and business relationships between people from different countries is becoming an obvious necessity for future foreign language professionals. Accordingly, special attention is paid at the present stage to the CLIL technique known in the world and actively used for effective foreign language learning.

The paper is devoted to the problem of implementation of the methodology of content and language integrated learning (CLIL) in the process of studying the «Practical English Course» by the students of philological faculties of higher educational establishments of Ukraine with the help of tests for independent work and self-control in the conditions of blended and distant learning forms. Attention is paid to the effectiveness of testing and systematization of knowledge through this method during the study of the discipline. The purpose of the paper is to highlight the main advantages of using the CLIL methodology in teaching the students of the philological faculties of higher educational establishments of Ukraine in teaching the discipline «Practical English Course». Emphasis is made on the effectiveness of the use of tests for independent work and self-control, which gives students the opportunity to test their knowledge of English in a blended and distant learning. The research emphasizes that the use of the CLIL methodology increases the motivation of students to learn English, promotes the development of their mental abilities, purposeful acquisition of lexical units and grammar knowledge, which will be used in their future professional activities.

Key words: *content and language integrated learning, Practical English course, mixed learning, distant learning, future professional activity, test, independent work, self-control.*

Problem statement. The development and implementation of new computer technologies, the emergence of new gadgets requires future professionals not only to have integrated communication skills, which can provide professional and business communication between people of different countries, as well as knowledge of English lexical units for certain areas of production, human life, namely, education, medicine, art, etc. It proves that contemporary educational life in Ukraine is a confirmation of the gradual process of integration into the European scientific and information space.

The CLIL (Content and Language Integrated Learning) methodology acquires special attention in the context of functional mastering a foreign language and the principle of integration in this case.

Researcher David Marsh explains that the CLIL technique allows learners to develop foreign language linguistic and communicative competencies in the same learning context in which they develop general knowledge and skills. The use of the CLIL technique involves the study of non-linguistic subjects (biology, mathematics, geography, etc.) by foreign languages [2].

The purpose of the article. The main purpose of this work is to show the means of implementation of the CLIL

methodology during the study of the discipline «Practical English Course» by the 1st, 2nd, 3rd year students of philological faculties of the higher educational establishments of Ukraine with tests for independent work and self-control in distance and blended learning.

Presenting the main material. Such scientists as S. Bobyl, Y. Rudnik, Y. Sobol, O. Khodakovska and others paid attention to the problem of subject-language integrated learning in their works. Among foreign researchers of content and language integrated learning, such scholars as M. Allen, A. Bonne, D. Greddol, L. Collins, D. Marsh, I. Ting, and others should be singled out.

Researcher O. Khodakovska believes that the study of language by the method of CLIL becomes more purposeful, because the language is used to solve specific communicative tasks. In addition, students have the opportunity to better understand and perceive the culture of the language being studied, which leads to the formation of socio-cultural competence of students [4].

A student or pupil passes through a fairly large amount of language material, which is a full immersion in the natural language environment. Working with different topics allows you to study specific terms, certain language structures, which helps to replenish the vocabulary of a student or pupil

with subject terminology and prepares him for further study and application of knowledge and skills. The study of a foreign language and a non-language subject is both an additional means to achieve educational goals and has positive aspects for both the study of a foreign language and a non-language subject [2].

Experience shows that the study of English by the method of CLIL creates the conditions for Ukraine's entry into the transcontinental system of computer information and is the basis for the emergence of a new system of information support for education.

As a result, the development of distant and blended learning is becoming extremely important.

Such scientists and practitioners as V. Dyvak, N. Dumansky, T. Kramarenko, V. Popov, V. Trohymenko and others paid attention to the issue of distant learning in the educational process of higher educational establishments.

According to the researcher V. Kukharenko, «distant learning» is learning by means of telecommunications, in which subjects (students, teachers, tutors) having a spatial or temporal distance, carry out a general educational process aimed at creating external educational products and relevant internal changes (increases) of subjects of study [3].

Scientists V. Kukharenko, O. Rybalko, N. Sirotenko point out that distant learning is carried out only with the help of the Internet, because the receipt of educational materials and tasks, and all other issues related to communication, are only in absentia. Intermediate and final certification is also carried out by sending and checking materials [3].

In this regard, according to the scholars, the following negative factors of distant learning become apparent, namely: the lack of face-to-face communication between a teacher and a student, which does not allow to implement an individual approach to teaching and education; students are not always self-disciplined, conscious and independent; lack of good technical equipment for constant access to information sources; lack of practical training and lack of constant control [3].

Experience, practice and a large amount of modern research indicate that in this case it is necessary to use a blended form of learning that creates a comfortable educational information environment, and communication systems provide all the necessary educational information.

According to the scientist A. Andreev, blended learning should be understood as combining traditional teaching methods with interactive ones, which consists of three stages: distant learning of theoretical material, mastering practical aspects in the form of full-time classes, the last phase – passing an exam or completion of graduation paper [1].

The scholar explains that in blended learning elements of asynchronous and synchronous distance learning are used, the essence of which is that a certain part of academic disciplines (or disciplines) students (students) learn in traditional forms of education (full-time or part-time, etc.), and another part of disciplines (or discipline) – by network learning technologies. The ratio of parts is determined by the readiness of the educational institution as a whole to such a construction of the educational process, as well as the desire and technical capabilities of students (listeners). This approach is called «flexible learning» [1].

Analysis of the curriculum for «Practical English course» specialty 014.02 Secondary education. Language and literature (English) for the 1st, 2nd, 3rd year students show that the ratio of classroom hours and hours for independent work is approximately 40%: 60%.

The program «Practical English Course» for the 1st, 2nd, 3rd year students provides for the study of certain topics in grammar, which give students the opportunity to test their knowledge in English. These are the topics: «The Noun», «The Article», «The Adjective», «The Adverb», «Sequence of Tenses», «Indirect speech».

Experience and practice show that students make the most mistakes on topics such as «The Noun», «The Adverb», «The Propositions».

In order to test knowledge and identify errors of the 1st year students the following tests on the topic of «The Noun» can be offered:

Test 1. Choose the correct answer.

1. I have put the money on the table and there it _____.
A) be
B) am
C) is
D) are
2. His knowledge of French _____perfect. He is so smart.
A) be
B) are
C) am
D) is
3. All his advice _____always useful for us.
A) be
B) are
C) am
D) is
4. The contents of his letter _____ very important for our firm.
A) be
B) am
C) is
D) are
5. Where _____ your pincers?
A) am
B) are
C) be
D) is
6. Their clothes _____ on the table.
A) is
B) am
C) are
D) be
7. The grapes you have just chosen _____ seedless.
A) is
B) am
C) be
D) are

8. The drugs on the bottom of the bottle _____
_____ suspicious.

- A) looks
- B) look
- C) are looked
- D) looking

9. The cattle on this farm _____ always so well
looked after.

- A) are
- B) is
- C) be
- D) am

10. The news Mary told him _____ rather sad and
made him upset.

- A) are
- B) was
- C) be
- D) were

Test 2. Choose the correct answer.

1. The money you have given _____ on the table.
Take _____!

- A) is, it
- B) am, you
- C) be, him
- D) are, them

2. Your new furniture _____ in the hall upstairs.

- A) am
- B) be
- C) are
- D) is

3. Look over here! His belongings _____ here.

- A) am
- B) is
- C) be
- D) are

4. The oats _____ always used as the fodder for
horses.

- A) are
- B) am
- C) be
- D) is

5. The traffic in this street _____ always so heavy.

- A) is
- B) be
- C) are
- D) am

6. My scissors _____ always sharp and often used
for cutting threads.

- A) am
- B) are
- C) be
- D) is

7. This cloth _____ so soft and smooth.

- A) feels
- B) feeling
- C) feel
- D) is felt

8. His old pyjamas _____ worn out.

- A) is
- B) be
- C) am
- D) are

9. The steps leading upstairs _____ very steep.

- A) is
- B) are
- C) be
- D) am

10. Where _____ my spectacles? I have been
looking for _____ for half an hour!

- A) is, it
- B) be, you
- C) are, them
- D) am, him

In order to test knowledge and identify errors of the 2st
year students can be offered the following tests on the topic
of « Adverb ».

Test 1.

Task 1. Choose the correct answer.

1. And one day he saw two riders in a glade of ___ Hyde
Park ___ to the Ham Gate.

- (A) the, closely
- (B) ___, close
- (C) ___, closely
- (D) the, close

2. I have got too ___ time and my ___ care will be to find
the ___ way to the village because ___ school I'm going to
is at the ___ end.

- (A) few, near, next, a, farther
- (B) little, next, nearest, the, farthest
- (C) little, next, next, ___, further
- (D) a little, nearest, nearest, the, furthest

3. The next day, Sunday, they both worked ___ from
___ early morning.

- (A) hardly, the
- (B) hard, ___
- (C) hard, the
- (D) hardly, ___

4. You've been _____ working _____.

- (A) hardly, lately
- (B) hard, late
- (C) hard, lately
- (D) hardly, late

5. It is ___ early spring, but I don't think I ever
remember _____ wonderful weather.

- (A) the, such the
  - (B) ___ such a
  - (C) ___, such ___
  - (D) an, so ___
-

TEST 2.**Task 1. Choose the correct answer.**

1. Sam _____ had any time to eat anything before they called him.
  - a) hardly
  - b) the hardest
  - c) harder
  - d) hard
2. All the buses are _____ today. I wonder why.
  - a) the latest
  - b) lately
  - c) later
  - d) late
3. Top footballers are usually _____ trained.
  - a) high
  - b) higher
  - c) highly
  - d) the highest
4. I _____ fainted when I saw a snake on the floor.
  - a) nearer
  - b) near
  - c) nearly
  - d) the nearest
5. He drives _____ that's why he had an accident yesterday.
  - a) care
  - b) carefully
  - c) carelessly
  - d) careless
6. It was a _____ climb but the alpinists made it.
  - a) hard
  - b) harder
  - c) hardly
  - d) the hardest
7. Andy was _____ upset when Sarah met him.
  - a) terror
  - b) terribly
  - c) more terribly
  - d) terrible
8. _____ we were at home when the accident happened.
  - a) Luck
  - b) Luckier
  - c) Lucky
  - d) Luckily
9. Sheila walked _____ into the room.
  - a) silence
  - b) silencer
  - c) silently
  - d) more silently
10. Look at George! He is painting _____.
  - a) awful
  - b) awfully

- c) more awful
- d) the more awful

Task 2. Choose the correct answer.

1. Everybody knows that Ron is a _____ married man.
  - a) happy
  - b) happiness
  - c) happily
  - d) happier
2. My mother was angry because all the relatives were _____ late.
  - a) extern
  - b) extreme
  - c) extremer
  - d) extremely
3. It started showering heavily. _____ I had an umbrella.
  - a) Luck
  - b) Fortune
  - c) Fortunate
  - d) Fortunately
4. This silk looks so _____. Let's buy it for a new dress.
  - a) soft
  - b) softly
  - c) softer
  - d) softest
5. The traffic has been terrible _____ on our way home.
  - a) late
  - b) later
  - c) lately
  - d) latest
6. Please, drive _____ we are with you.
  - a) the carefulliest
  - b) the more carefully
  - c) the most carefully
  - d) more carefully
7. My telephone battery lasted _____ of all.
  - a) long
  - b) longer
  - c) the longer
  - d) the longest
8. The meal we had last night tasted _____ and we really liked it.
  - a) nicely
  - b) delicious
  - c) most delicious
  - d) deliciously
9. Pavarotti sings _____ and his voice sounds _____.
  - a) beautifully, beautiful

- b) beautiful, beautifully
c) beauty, beauty
d) beautifully, beautifully

10. Diana behaves _____ now than she behaved last year.

- a) good
b) better
c) the better
d) best [5]

Conclusions. The modern CLIL technique has obvious advantages in the process of learning a foreign language because it motivates students to learn new lexical items and grammar rules. In the conditions of blended and distant learning forms the use of tests for independent work and self-control provides students to test and deepen their knowledge of lexical units and grammar rules which they will apply in their future professional activities.

Literature

1. Andreyev A. (2007) УМК для e-Learning. [TMC for e-Learning]. Higher education in Russia, no 7, p.p 65-69 (in Russian).
2. Marsh D. (2016) Content and Language Integrated Learning: The European Dimension – Actions, Trends and Foresight Potential. Retrieved from <http://europa.eu.int/comm/education/languages/index/html> (accessed 14.09.20) (in English).
3. Kukhareňko V. (2002) Dystantsiynyy kurs: navch. posib. [Distance learning: The conditions of use. Distance course: textbook]. Khar'kov: STU "HPI", "Torsing", 320 p. (in Ukrainian).
4. Khodakovska O. Osoblyvosti metody'ky' predmetno-movnoho integrovanogo navchannya. [Peculiarities of methodology of content and language integrated learning]. Retrieved from: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/63.pdf>. (accessed 14.09.20) (in Ukrainian).

and language integrated learning]. Retrieved from: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/63.pdf>. (accessed 14.09.20) (in Ukrainian).

5. Shevchenko I.V. Kordyuk O.M. (2020) Navchal'no-metodychnyy posibnyk iz «Praktychnoho kursu osnovnoyi movy» dlya studentiv 3 kursu. Leksyko-hramatychni zavdannya dlya samostiyanoi roboty i samokontrolyu. [Training manual "Practical English Course" for the 3rd year students. Lexical and grammatical exercises for independent work and self-control]. Mykolaiv: V.O. Sukhomlynsky National University, 160 p. (in Ukrainian).

References

1. Andreyev A. (2007) УМК для e-Learning. [TMC for e-Learning]. Higher education in Russia, no 7, p.p 65-69 (in Russian).
2. Marsh D. (2016) Content and Language Integrated Learning: The European Dimension – Actions, Trends and Foresight Potential. Retrieved from <http://europa.eu.int/comm/education/languages/index/html> (accessed 14.09.20) (in English).
3. Kukhareňko V. (2002) Dystantsiynyy kurs: navch. posib. [Distance learning: The conditions of use. Distance course: textbook]. Khar'kov: STU "HPI", "Torsing", 320 p. (in Ukrainian).
4. Khodakovska O. Osoblyvosti metody'ky' predmetno-movnoho integrovanogo navchannya. [Peculiarities of methodology of content and language integrated learning]. Retrieved from: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/63.pdf>. (accessed 14.09.20) (in Ukrainian).
5. Shevchenko I.V. Kordyuk O.M. (2020) Navchal'no-metodychnyy posibnyk iz «Praktychnoho kursu osnovnoyi movy» dlya studentiv 3 kursu. Leksyko-hramatychni zavdannya dlya samostiyanoi roboty i samokontrolyu. [Training manual "Practical English Course" for the 3rd year students. Lexical and grammatical exercises for independent work and self-control]. Mykolaiv: V.O. Sukhomlynsky National University, 160 p. (in Ukrainian).

Шевченко І.В.,

доктор філософії в галузі освіти, в.о. доцента кафедри англійської мови і літератури
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, shevchenko2011@gmail.com

Кордюк О.М.,

викладач кафедри англійської мови і літератури літератури
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, elena.kordyuk78@gmail.com

Україна, м. Миколаїв

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МЕТОДИКИ CLIL ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ «ПРАКТИЧНОГО КУРСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ ЗВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО ФОРМ НАВЧАННЯ

Знання іноземної мови набуває принципового та пріоритетного значення у сучасних умовах глобалізації. Володіння інтегрованими комунікативними навичками спілкування, що забезпечують професійно-діловий взаємозв'язок людей різних країн, стає очевидною необхідністю для майбутніх фахівців з іноземної мови. Відповідно, особливої уваги на сучасному етапі набуває методика CLIL, відома у світі і активно використовується для ефективного вивчення іноземної мови.

Стаття присвячена розгляду проблеми імплементації методики предметно-мовного інтегрованого навчання CLIL, у процесі вивчення «Практичного курсу англійської мови» студентами філологічних факультетів ЗВО України за допомогою тестів для самостійної роботи і самоконтролю в умовах змішаної та дистанційної форм навчання. Звернено увагу на ефективність перевірки і систематизації знань за посередництвом указаної методики під час вивчення навчальної дисципліни. Метою статті є висвітлення основних переваг застосування методики CLIL, упродовж вивчення студентами філологічних факультетів ЗВО України дисципліни «Практичний курс англійської мови». Підкреслюється ефективність використання тестів для самостійної роботи і самоконтролю, що дають можливість студентам перевірити свої знання з англійської мови в умовах змішаної і дистанційної форм навчання.

У розвідці підкреслюється, що використання методики CLIL, підвищує мотивацію вивчення англійської мови у студентів, сприяє розвитку їх розумових здібностей, цілеспрямованому засвоєнню лексичних одиниць і знань з граматики, які використовуватимуть у своїй майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: предметно-мовне інтегроване навчання, практичний курс англійської мови, змішана форма навчання, дистанційна форма навчання, майбутня професійна діяльність, тест, самостійна робота, самоконтроль.

UDC 811.111'373

Bebykh V.V.,

*PhD, Associate Professor of the Department of Foreign Languages,
Bukovyna State Medical University,
vabek@i.ua*

Ukraine, Chernivtsi

STRUCTURAL ANALYSIS OF GASTROINTESTINAL INFECTIONS TERMINOLOGY FORMATION

The article deals with the term-formation in the branch of gastrointestinal infections. The aim of it is to analyze the structure of gastrointestinal infections term units, to find out how the terms were formed and which ways of term-formation prevail in this branch of infectology.

The object of research is English infectology terminology, and the subject concerns the structural peculiarities of the English gastrointestinal infections terms. English samples of infectology terms from the medical scientific papers related to intestinal infectious diseases have been analyzed. Structural peculiarities of English terms have been studied and defined by the methods of comparative and structural analysis.

Key words: *English medical terminology, infectology, word-forming, derivation, compound terms, multi-word phrases, abbreviations.*

The statement of a problem. Medical terminology is one of the most intensively progressing parts of the vocabulary of any language, which is primarily due to the rapid development of medicine and international scientific integration, especially in the modern field of «Infectology». The growing interest of scientists in various branches of infectology terminology is explained by the emergence of a large number of concepts that require a clear formulation and consolidation. Due to the lack of a rational and clear organization of terminology as a specific system in lexicology, there is a constant problem of its improvement. This gives rise to difficulties related to the standardization of lexical material, which is a tool of scientific thought.

Many of our examples are taken from the medical scientific papers related to intestinal infectious diseases. No specialized dictionaries in this area are available. This terminology is in a process of its development and many interesting phenomena can be observed there since new diseases have been appearing and new diagnostic devices and methods were invented. Methods of analysis, synthesis and generalization were used in the research.

The aim of the study is to analyze the structural aspect of term units in the field of infectology: gastrointestinal infections. Our task is to find out how the terms were formed and which ways of term-formation prevail in this branch. The results of the study can be used by the teachers of medical education institutions. Basic information on word-formation and word-analysis enables the students to manage medical terminology in a more effective way.

The statement of the main material. A review of the literature of modern terminological research has shown that actively developing terminologies that constantly supply extensive material for terminological research and therefore need to be streamlined and standardized are of particular interest [1]. The linguostructural analysis of the modern medical sublanguage has led to the conclusion that, as a

small linguostructural subsystem, it possesses universal properties characteristic for common language and differential properties that are absent in a common language.

In medical terminology two completely different phenomena can be seen, internationally standardized anatomical nomenclature and quickly developing non-standardized terminologies of individual clinical branches. While in the past new medical terms were mostly formed morphologically by means of derivation and composition from Latin and Greek word-forming components, nowadays it is the syntactic method which prevails – the forming of terminological compounds that very often turn into abbreviations. There are many classifications of new terms formation nowadays. Most linguists divide forming of new terms into *morphological* by means of derivation, compounding, abbreviation; *syntactic* by forming collocations and multi-word phrases; *semantic* by narrowing (specifying) the meaning of common words; by metaphoric and metonymic transfer of the previous meaning; *borrowing words from other languages* [6].

The vocabulary replenishment of the science language with new words occurs through the use of morphemes existing in the language and their new combination [4]. Derivation and compounding are considered to be the basic word-forming ways though the most productive type of terms formation is *derivation*. Derived medical terms can consist of a prefix, one or two word roots, and a suffix in various combinations. The most widely used in the branch under review are suffixes. –*osis* and –*iasis* with the meaning «*abnormal condition or disease*». This is confirmed by the following examples: cryptosporidiosis – криптоспоридіоз; giardiasis – лямбліоз; amebiasis – амебіаз; salmonellosis – сальмонельоз; brucellosis – бруцельоз; listeriosis – лістеріоз; necrosis – некроз; aspergillosis – аспергильоз; mucormycosis – мукоромікоз; hematemesi – гематемез; campylobacteriosis – кампілобактеріоз; shigellosis –

шигеліоз, бактеріальна дизентерія. Suffix **-itis** which has the meaning «inflammation» forms the terms: colitis – коліт; hepatitis – гепатит; retinitis – ретиніт; peritonitis – перитоніт. Suffix **-ia** with the meaning «state or condition» is used in the terms: hematochezia – гематохезія (криваві випорожнення); lamblia – лямблія; dysphagia – дисфагія; odynophagia – одиофагія.

The second productive type of word-formation is **compounding**. A compound word is a fixed expression made up of more than one word. Occasionally some terms are written with a hyphen, occasionally as two separate words or one word: gastrointestinal – шлунково-кишковий; immunocompromised – з ослабленим імунітетом; tapeworms – солітери, ців'яки, стрічкові глисти; pancreatico-biliary – панкреатико-жовчний; pancreatico-cholangiopathy – панкреатико-холангіопатія; hepatosplenic – гепатоспленічний; sporangiospores – спорангіоспори; campylobacteriosis – кампілобактеріоз; enterotoxigenic – ентеротоксигенний. Both mentioned above types are considered as morphological because they undergo certain morphological processes.

The language nomination in infectology is distinguished by the presence of a large number of multicomponent terminological units. And here the syntactic way takes place: the **forming of multi-word phrases**. Infectology is one of the relatively dynamically developing areas in the modern world, which at the same time has very deep roots. Moreover, the lexical layer of this group is being constantly updated with new terms in English. In linguistics, two-component and multicomponent terms are distinguished depending on the number of internal components and the type of relationship between the constituent parts. Such group of terms is the optimal language tool in the field of actual nomination in modern science and, due to its large semantic capacity, is the most important lexical constituent of a scientific medical text.

In the branch of gastrointestinal infections *two-word phrases -adjective+ noun* are commonly used: protozoal pathogens – найпростіші патогени; abdominal pain – біль в животі; colonic infection – інфекція товстої кишки; rectal bleeding – ректальна кровотеча; toxic megacolon – токсичний мегаколон; intestinal perforation – перфорація кишечника; intestinal ulcer – виразка кишечника; disseminated infection – дисемінована інфекція; mesenteric vessels – брижові судини (мезентеріальні судини); hepatosplenic infection – гепатоспленічна інфекція; mucosal immunology – імунологія слизової оболонки; intestinal infections – кишкові інфекції; immunocompromised patients – пацієнти з ослабленим імунітетом; epithelial destruction – руйнування епітелію; radiolucent lesion – радіопрозорі ураження; diarrheal illnesses – діарейні хвороби. *Two-word phrases -noun+noun* are also used: liver flukes – двовустець печінковий; liver tenderness – болючість печінки; bilirubin concentration – концентрація білірубину; nutrient absorption – засвоєння поживних речовин. Within *three-and-four-word phrases -adjective+noun+noun or -noun+noun+noun* are widely used: irritable bowel syndrome – синдром подразненого кишечника; gastrointestinal tract infections – інфекції

шлунково-кишкового тракту; bowel wall perforation – перфорація стінок кишечника; symptomatic rotavirus infection – симптоматична ротавірусна інфекція; alkaline phosphatase concentration – концентрація лужної фосфатази; enterotoxigenic Escherichia coli infections – ентеротоксигенні інфекції кишкової палички.

Due to the components increase, abbreviations are being actively used. The widespread use of them is primarily associated with their use convenience. As scientists note, the abbreviation is used to achieve the necessary brevity of the term; it arises as a result of word combination transformation into a compound word [5]. Abbreviation is a shortened form of a word or phrase. There are many ways of forming abbreviations. Usually but not always, they consist of a letter or group of letters taken from a word or phrase: CMV (Cytomegalovirus) – ЦМВ (Цитомегаловірусний); IBS (Irritable Bowel Syndrome) – синдром подразненого кишечника; H. pylori (Helicobacter pylori) – гелікобактер пілорі; C difficile (Clostridium difficile) – збудник псевдомембранозного коліту. The presence of a significant abbreviations proportion is a typological feature of the medical term system. But they are not widely used in the branch under consideration.

Conclusions. Formation of new terms in each field of medicine deserves an appropriate attention because the terms become successively a part of general medical terminology. There is very close relationship between language of medical science and its branches. The vocabulary of each branch forms the general bulk medical terminology.

The structural analysis of the gastrointestinal infections terms was carried out, where the following types were identified: one-component (simple and derivative), multi-component, abbreviations. The most productive way to form derivative terms is affixation. Each of the prefixes and suffixes hides certain meaning, but they are not used as independent words. They are used as parts of new concepts. Analysis of the medical terms derivation forces us to learn their exact meaning. The gastrointestinal infections sublanguage analysis of the multicomponent terms in English showed that two, three and four-component terms are used in the texts of this sphere.

Literature

1. Bialyk, V.D. (2019): *Word-formation Background of a Lexical Neo-Quantor Epistemology. Efficiency level and the necessity of influence of philological sciences on the development of language and literature: collective monograph*, (pp. 1-18). Lviv-Torun: Liha-Pres.
2. Chabner, D.E. (2016): *The Language of Medicine*. W.B. Saunders Company, New York.
3. Dzuganova, B. (2002): *A brief outline of the development of medical English*. Bratisl Lek Listy; 103 (6): 223-227.
4. Fedurko M.Yu. (2019): *Morphological units in the system of Ukrainian word-formation from the noun. Traditions and innovations in teaching philological disciplines: collective monograph*, (pp. 72-89). Lviv-Torun: Liha-Pres.
5. Malenica, F., Fabijanić, I. (2013): *Abbreviations in English Military Terminology*. Brno Studies in English, Volume 39, 1, 59-63.
6. Peprník, J. (2006): *English Lexicology*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 186 p.

Бєбих В.В.,

к.пед.н., доцент кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету,
vabek@i.ua

Україна, м. Чернівці

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ ШЛУНКОВО-КИШКОВИХ ІНФЕКЦІЙ

У статті розглядається терміноутворення в галузі шлунково-кишкових інфекцій. Метою дослідження є аналіз структури термінологічних одиниць шлунково-кишкових інфекцій, з'ясування шляхів формування термінів та способів терміноутворення, що переважають у цій галузі інфекціології.

Об'єктом дослідження є англійська термінологія інфекціології, а предмет дослідження стосується структурних особливостей англійських термінів шлунково-кишкових інфекцій. Проаналізовано англійські зразки термінології з медичних наукових праць, що стосуються кишкових інфекційних захворювань. Структурні особливості англійських термінів вивчені та визначені методами порівняльного та структурного аналізу.

Ключові слова: англійська медична термінологія, інфекціологія, словотворення, деривація, складні терміни, багатослівні вирази, скорочення.

УДК 821.161.2 Фр

Каїзер І.Ю.,

викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету,
ORCID ID 0000-0002-7202-7937, irabosak06@gmail.com

Україна, м. Чернівці

ПОЕМАРІЙ ІВАНА ФРАНКА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕНЬ МАГДАЛИНИ ЛАСЛО-КУЦЮК

Мета наукової статті – розглядаючи ідейний зміст і проблематику лірико-епічної спадщини класика української літератури, простежити і конкретизувати інтертекстуальні моделі в художніх зразках, а також певною мірою заглибитися в психоособистість письменника – довести утвердження гуманістичних цінностей і авторський пафос Івана Франка через осмислення його поем. Відповідно, аналіз зроблений крізь призму сучасних літературознавчих напрямів.

Доведено, що літературна спадщина класика внесла європейські естетичні та філософські ідеї в українську літературу.

Ключові слова: Франко, інтертекст, «Мойсей», «Смерть Каїна», «Іван Вишенський».

Постановка проблеми. Літературно-критична наука сьогодення переживає зміну векторів у царині франкознавства. Відштовхуючись від звичного радянського трактування Франка-революціонера, Каменяр-ідеолога, науковці XXI ст. роблять ставку на інтимну лірику, в якій яскраво проявляється національна свідомість. Широкому загалу стають відомими раніше приховані статті І. Франка, де критикуються ідеї марксизму, по-новому читаються класичні твори завдяки застосуванню модерних літературознавчих концепцій. Занепад атеїстичної ідеології дав змогу розкрити біблійно-релігійне та філософсько-етичне підґрунтя творчості українського класика, яскраво представлене, на нашу думку, в ліро-епічному доробку автора.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання проблеми. Поеми І. Франка осмислювало багато вчених: А. Брагінець [2], М. Зеров [6], Є. Маланюк [12], А. Каспрук [7], О. Білецький [1]. Зосередила свій критичний погляд на цьому жанрі й румунський літературознавець Магдалина Ласло-Куцюк. Зокрема це окремі розділи із монографії «Текст та інтертекст в художній спадщині Івана Франка» [11], а також певні зауваги, висловлені у праці «Велика традиція» [10].

Наукове дослідження А. Скоця «Поеми Івана Франка» [13] – проникливе різновекторне прочитання низки поем українського класика, що стало результатом понад сорокарічної праці. Саме у цій літературно-критичній розвідці застосовано термін «поемарій» для позначення ліро-епічного спадку І. Франка, яким послуговуватимось і ми при подальшому аналізі.

Рецепція румунським критиком поем знаного українського літератора не була раніше об'єктом спеціальних розвідок. Це становить **актуальність** дослідження. **Мета** – розглядаючи ідейний зміст і проблематику ліро-епічного спадку класика простежити і конкретизувати інтертекстуальні моделі, утвердження гуманістичних цінностей та авторський пафос І. Франка.

Виклад основного матеріалу. Гіганту української літератури притаманний активний світо- та суспільно-чуттєвий погляд, що відобразився в експресивній природі творчості і символістських принципах сприйняття дійсності, характерних романтичній художній системі.

Але, розвиваючи романтичну поетику, митець не приймає цілої низки засад цього напрямку, передовсім ідеалізму як основи ставлення до дійсності, пантеїстичної концепції природи, культури та історії. Такий нетиповий підхід спостерігаємо уже в ранній філософській поемі «Смерть Каїна», написаній 1888 р.

У центрі твору – питання про пізнання, знання та сенс життя. До зазначеної проблематики зверталися не лише український митець, Байрон («Каїна» англійського письменника І. Франко переклав 1879 р.), Мільтон, Данте та Гьоте. Когнітивні філософські ідеї зустрічаємо у текстах Біблії [11, с.105].

Каїн у Байрона, одержимий пізнанням як найвищою метою, прагне зрозуміти таємницю життя і смерті, хоч йому й не відомо, чи є знання добром. Люцифер же, стверджуючи, що істина – це благо, спокушає Каїна. У той час Ада, дружина Каїна, застерігає, що знання принесе біду. І не помиляється. Пошук істини приводить Каїна до страшних результатів. Аналогічна проблема розкривається І. Франком. І його персонажа знання зробило вбивцею. Адже Авель хотів, відвернувши брата від пізнання, повернути у «лоно простоти». Метафорою істини в англійського письменника є політ Каїна з Люцифером, у Франка такою метафорою стає видіння раю. Першому Каїну пізнання приносить гірке відкриття: «я – ніщо!» Другому – щасливе прозріння: знання – не ворог, а в любові – смисл існування. Але щастя Франкового Каїна ілюзорне, а трагізм долі перевершує трагізм героя романтичного.

М. Ласло-Куцюк не тільки простежує інтертекстуальні зв'язки поеми вітчизняного автора із працями європейських митців, а й здійснює спробу сюжетного трактування [11, с.106]. Так, на думку науковця, Франковий «Каїн» починає сюжетну хронологію там, де завершилася розповідь Байрона. Тобто з того моменту коли Каїн, убивши брата і будучи вигнаним, починає блукання світом.

У біблійних текстах нічого не знаходимо про блукання Каїна. Натомість у поемі «Сумління» В. Гюго, перекладеній Франком, описано митарства персонажа, котрий ніяк не міг схватитися від Всевидячого ока. На цих аллюзіях акцентує увагу румунський критик.

Містерія Байрона у свій час розчарувала англійських читачів своєю невідповідністю романтичним канонам, створеним епохою і самим автором. Персонаж твору – гордий індивідуаліст, самотній і проклятий (типово романтичні риси), та існує другий бік цієї непростой натури. Він скептик, який не вірить ні в Єгови, ні в Люцифера, для нього сумнів – головний принцип світобачення. Каїн за характером мислення і поведінки – раціоналіст і аналітик. Такий парадоксальний романтичний тип приваблює І. Франка найбільше. Його герой насамперед мисляча особистість. Навіть формально ця риса втілена у внутрішніх монологів, якими написана більша частина тексту. І хоч мислячий персонаж виявляється невпевненим, роздвоєним, сама думка його наділена такою досконалістю й силою, що він знаходить істину, а з нею мету, громадянську за спрямуванням, і водночас повертає втрачену цілісність власної натури. Ось де головний моральний висновок поеми, цілком новий у порівнянні з романтичними рішеннями аналогічних конфліктів і надзвичайно важливий в рамках творчості І. Франка і тієї концепції особистості, котра буде поглиблюватися в його наступних філософських поемах.

Серед них – «Похорон» – найбільш реалістична й політично точна. Поміж джерел її сюжету називають новелу Проспера Меріме «Душі чистилища», в якій французький прозаїк переробив легенду про Дон Жуана де Маранья. Вказують біографи при цьому на те, що в бібліотеці І. Франка були оповідання Меріме [1, с.143]. Надто буквальний пошук джерел загрожує звуженням суті поеми і загалом творчого мислення І. Франка. Ідея подвійності людської натури – старовинна світова тема – прийшла до поета значно раніше, ніж книжки Меріме, задовго до «Похорону» знайшла життя в його ліриці.

Образи І. Франка – і потворна фантазмагорія бенкету, і земля – «розрита могила», і, нарешті, центральний символ поеми – двійник – опрацьовувалися літературою романтизму. Та якщо «страхиття деякі та дивогляди» нібито старі, зміст їх цілком сучасний. На це недвозначно натякає автор в епілозі.

Підкреслюючи художню спорідненість творів І. Франка і європейських романтиків, не слід забувати, що образ «розритої могили» зустрічається і у Т. Шевченка. Та й «Сон» автора «Кобзаря» вплинув на І. Франка не менше, ніж уся глибока європейська традиція, аж до філософської драми Кальдерона «Життя є сон».

Знову, як і в поемі про Каїна, І. Франко поширює романтичний конфлікт. Прекрасний романтичний тип розполовиненого крамольника наче вироджується. Дон Фелікс глумився над вірою, Мирон – зраджує ідеал свободи. Дона Фелікса карають «вищі сили», Мирона – народ. Дон Фелікс втілює нову якість людського духу, що усвідомлював свою раціоналістичну сутність, право на сумнів і заперечення, Мирон – таку суперечливість, роздвоєність, трагічну антиномічність цього духу, яка неминуче призводить до загибелі. Романтична ідея про множинну природу людського «я» лягла в основу характеру героя. Ця традиційна концепція також переосмислена українським класиком. Множинність, подвійність, продуктивні в романтизмі, для І. Франка виявляються

принципом неспроможним, вони уже не підносять до духовних відкриттів, а деморалізують, гублять особистість.

Лінію на створення символічного образу часу І. Франко продовжує у поемі «Мойсей», в якій соціальні колізії знову невіддільні від духовних драм особистості. Ідейною домінантою теми «людина і суспільство» стає боротьба вождя народу за єдність власного духу, за громадянський та етичний ідеал.

Твір – алегорично-притчеве осмислення історичної долі українського народу, трагічних шляхів його духовного розвитку. В трактуванні образу Мойсея І. Франко неперевершений у світовій «мойсеїані». Беззаперечно, образ пророка прийшов у літературу із Книги Книг і активно культивувався в мистецтві слова. Одними із найвідоміших творів про біблійного вождя є поема «Мойсей» французького поета періоду романтизму Альфреда Вьї, філософські однойменні драми угорця Імре Мадача та Герхарта Гауптмана. У слов'янських літературах згаданий персонаж зустрічаємо у поемах «Ангелі» польського поета Юліуша Словацького, «Бар Кохба» чеського поета Ярослава Врхліцького, «Мойсей» хорвата Сільвіє Краньчевича, які, до речі, перекладав український класик. Це дає підстави низці вчених порівнювати власний твір Франка та поеми слов'янських поетів [13, с.13].

Письменник багато і скрупульозно вивчав Біблію, яка стала для нього джерелом багатьох оригінальних художніх праць. Автор сам зазначав, що «велика частина біблійних книг має, крім релігійного, безпосереднє поетичне значення» [14, с.263]. Так з'явилися поеми «Смерть Каїна» та «Мойсей».

Образ християнського пророка зустрічаємо не тільки в зразках світової літератури, а й у творах давньої української літератури (зокрема, у «Слові про Закон і Благодать» Іларіона, «Повісті врем'яних літ», притчех Кирила Турівського). У другій половині XIX ст. до образу легендарного біблійного пророка звертається Корнило Устиянович, створивши картину та поезію «Мойсей». А 1914 побачила світ поема Миколи Голубця «Мойсей Безумний». Сам автор філософських праць неодноразово звертався до постаті релігійного вождя. Так, маємо алюзії до образу Мойсея у ряді літературних зразків раннього періоду, як-от: у повісті «Петрії і Довбушуки» (1876 р.), у поемах «Ех піхило», «По-людськи», «Похорон», у збірникові поезій «Мій Ізмарagd» («Серцем молився Мойсей»), у повісті «Перехресні стежки», збірці «Semper tūo» та ін. Тобто, перед написанням поеми «Мойсей» І. Франко глибоко аналізував та апробував у різних літературних полотнах художню постать пророка.

Написана поема протягом січня-липня 1905 року під час Першої російської революції. У творі порушувалися такі актуальні на той час питання, як зростання національної свідомості, важливість слова, історична роль нації, служіння народу, мобілізуюче значення смерті героя. Вважається, поштовхом до написання класиком свого літературного шедевр стала статуя Мойсея з гробниці папи Юлія II у церкві Сан П'єтро, створена скульптором епохи Відродження Мікеланджело. Її, як і ряд інших

шедеврів, І. Франко побачив 1904 року під час подорожі разом з Михайлом Грушевським до Італії. У поемі українського автора йдеться про «штири роги» («Він іде на широкий майдан ... Протяга свої Штири роги...»). Цю метафору тлумачить сам автор, пов'язуючи із скульптурою Боунаротті: два роги – то пасма волосся на голові Мойсея, а інші два – то руки пророка, підняті в промові.

Довгий час тему та ідею «Мойсея» дослідники вбачали в «Пролозі». Це заперечує у своїй ґрунтовній розвідці про інтертекст в художньому доробку І. Франка румунський науковець. М. Ласло-Куцюк вказує на випадкове написання «Прологу», оскільки загальновідомий факт, що коли текст поеми вже верстали, на початку книги залишилися кілька чистих аркушів. Тоді управитель друкарні Беднарський порадив автору написати якусь передмову. Так і з'явився славнозвісний «Пролог», сторений письменником за ніч. У радянський час про це не прийнято було говорити, оскільки визнати, що в поемі йдеться про надії єврейського народу на відтворення своєї держави, владі було невігдно. Про це у спогадах про Франка говорить Василь Щурат [11, с.151]. Зокрема зазначаючи, що ідея написати «Мойсея» з'являється у Каменяра 1892 року після знайомства із засновником новочасного сionізму Теодором Герцелем. Таким чином, румунська україністка припускає, що сам текст поеми був написаний раніше, ніж події російської революції, а під впливом цих суспільних заворушень створювався «Пролог», в котрому справді висловлюються сподівання автора на те, що Українська держава постане і буде вона великою та могутньою.

Твір двічі (1905 та 1913) видавався окремими книгами. На території Східної України його опублікував альманах «Розвага», але саме через вступ цензура заборонила видання і знищила його. 1916 поема без «Пролога» вийшла у київському видавництві «Криниця». Полярні М. Ласло-Куцюк щодо вступу погляди висловлює внучка Каменяра Зінаїда Франко: «Пролог» являє собою апострофу високого громадянського звучання з усіма формальними ознаками монологічної розмови, де автор отожднюється із співцем, трибуном свого народу і веде розмову із слухачем і сприймачем драматичного монологу – народом» [3, с.12].

У вступі поет проводить паралелі між приреченими на поневіряння світом українським та єврейським народами, міркує про фатальні наслідки існування нації поза своєю історією. Та все ж класик висловлює сподівання на спасіння свого етносу. «Пролог» стає пророцтвом українського відродження. У поемі на противагу біблійській версії немає домінування одного народу над іншим. Це для Франка – аморально і цинічно. Він сподівається, що Україна і її нація займуть своє місце на геополітичній карті світу: «Та прийде час, і ти огнистим видом Засяєш у народів вільнім колі...». У цьому твердженні Ю. Ковалів вбачає натяки на Шевченкове «в сім'ї вольній, новій», звернення до «Книги буття українського народу» М. Костомарова [8, с.333]. Чимало дослідників відзначають ймовірний вплив ідей «вождівства» А. Міцкевича на створення образу Мойсея-виразника націоналістичних ідей. Так, О. Забужко гово-

рить про позначення ідей «польського месіонізму» на українського поета.

Поема була нав'яна «Другою книгою Мойсеєвою: Вихід», проте основна тема твору – смерть Мойсея як пророка, невизнаного своїм народом. Художня праця побудована на біблійній легенді про Мойсея, який сорок років водив єврейський народ пустелею у пошуках «землі обітваної». Та у Франка пророк – це не просто поводир, лідер, образ його – багатоаспектний, філософський. У Мойсеєві зіткнулися індивідуальні риси його як людини із соціальними функціями поводиря в умовах об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, не підвладного ні Єгови, ані Азazelю. Це спричинює внутрішню боротьбу пророка. Окрім того, автор вводить в художню канву твору додаткових персонажів Авірона та Датана, котрі вселяють у народ недовіру вождю. Франковий Мойсей шукає причини невдач не у собі, а у сутності безініціативної нації з обмеженим світобаченням. Такий вождь залишається осторонь на історичній дорозі в майбутнє. Поема проклямає осуд народного лідера, який обрав багатолітній шлях очікування і шукань замість рішучих революційних вчинків. Та саме Мойсей своєю смертю перетворив безлику юрбу на самодостатню націю. Трагізм неординарної постаті поводиря полягав у тому, що він, знаючи свою долю, знаючи, що не дійде до «землі обітваної», все ж знаходить в собі сили залишитися непохитним у своїх переконаннях та діяннях. Переважання духовного над матеріальним – провідний концепт твору, нав'яний Посланням апостола Павла до римлян, 8:1.

Композиційно поема складається із «Пролога» та двадцяти пісень (розділів), які дослідник А. Каспрук умовно ділить на чотири частини за важливістю ключових сюжетних вузлів та розвитком подій [7, с.178]. Першу групу складають розділи I–XI, конфлікт між народом і пророком наростає та загострюється, демагогізм Авірона та Датана. Вождь залишає табір, аби хоч самому побачити обітовану землю. Друга частина – розділи XII–XVIII – міркування Мойсея про долю нації та осмислення свого шляху ватажка. Третя частина – XIX розділ, четверта – XX. Описано етнос після смерті поводиря. Здійснення мрій, за які боровся Мойсей.

Будучи людиною з гострим аналітичним мисленням, І. Франко і прототипами для своїх персонажів обирав людей реальних, непересічних. Найповніше розкриває життєвий і творчий шлях І. Вишенського в монографії «Іван Вишенський і його твори». Глибокий аналіз цієї критичної праці І. Франка дав А. Кримський, вказуючи на її позитивні якості й недоліки. Аналізуючи монографію, він у ній побачив Франка-поета, його художні домисли там, де не вистачало фактів. А. Кримський не без докору підкреслив, що місцями в книзі відчувається «не стільки учена біографія Вишенського, скільки історический роман» [9, с.421]. Слова вченого запали в серце письменникові, стали імпульсом до написання поеми в якій зображено останній період життя Івана Вишенського, його боротьбу між особистим бажанням рятувати власну душу і почуттям громадського обов'язку. У творі зображено аскетичне життя, релігійні, політичні, моральні засади ченця. Визначальну інтригу сюжетної лінії

формує антитеза: зречення мирського життя заради спасіння душі. І. Вишенський, як активний антиуніат у ключовий момент відмовляється очолити боротьбу з католицькою навалюю, замикається в келії.

Попри художню, символічну умовність зображуваного, в поемі превалює реальний, конкретно-історичний зміст подій. Змальовуючи в десятому розділі посольство до Вишенського з України, І. Франко використовує дійсний історичний факт, коли в 1621 р. представники православної общини, зібравшись у місті Луцьку, ухвалили послати до Константинопольського патріарха прохання, щоб повернути з Афону додому «преподобний мужей россов», а між ними Івана Вишенського. Образи з твору письменника-полеміста «Послання до єпископів» та інших І. Франко вкраплює в лист, який привезли схимнику земляки з України.

Науковці передбачали негативну читацьку рецепцію цієї поеми, оскільки тут згадувалася тема відлюдності. Однак, як стверджує М. Ласло-Куцюк, у поемі йдеться про аскезу як подвиг людини, на який здатен далеко не кожен, а тільки сильний духом індивід. У персонажі втілено нерозривну єдність Землі і Неба. Письменник-полеміст – людина з глибокою духовною сутністю, а його пошуки Бога – принципи художнього зображення, які А. Черников відносить до провідних у методи духовного реалізму [15, с.18].

Розв'язуючи проблему взаємин особи і колективу, народу і вождя, І. Франко, як у поемі «Іван Вишенський», так і в поемі «Мойсей» стверджує: ідея і герой-борець не можуть відірватись від соціуму. Така спроба – трагічна по самій своїй суті. Лише суспільна праця, служіння народові можуть принести щастя людині. Якщо багато західноєвропейських письменників, попередників і сучасників автора «Коменярів» Байрон, Шеллі, Ібсен, Гауптман – зображували народ тлом для яскравого показу гордих і недосяжних особистостей, то в поемах І. Франка герої тісно пов'язані з етносом, їх дії зумовлені впливом суспільства, котре виступає аттрактором у внутрішній боротьбі персонажів. На цю особливість поемарію вказувала науковець із Румунії.

Загалом, літературний спадок І. Франка, за влучним висловом Івана Денисюка, став «ін'єкцією європеїзму» в українську літературу, прищепивши на національному ґрунті модерні форми й засоби художньої виразності, новочасні естетичні та філософські ідеї, «вічні» теми й проблеми метаісторичного та вселюдського значення [5, с.150]. У власній творчості письменник випробував чи не всі відомі на той час літературні жанри. Поза сумнівом, автор філософських поем «Мойсей» та «Смерть Каїна» – найвидатніший український письменник пошевенківської доби, найяскравіший «культурний герой» другої половини XIX століття, який вершинними своїми здобутками сягає мистецьких обріїв століття XX-го. Наслідком його творчої праці стали європеїзація, інтелектуалізація та естетизація національної художньої свідомості.

Література

1. Білецький О. Художня проза І. Франка. Зібрання праць: у 5 томах. К., 1965.
2. Брагінець, А.С. Філософські і суспільно-політичні погляди

Івана Франка. Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. 412 с.

3. Гнатюк О.М. Між літературою і політикою. Есеї та інтермедії. К.: Дух і літера, 2012. 368 с.
4. Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. К.: Критика, 2006. 352 с.
5. Денисюк І. Новаторство Франка-прозаїка // Українське літературознавство. 2008. Вип 70. С.138-152.
6. Зеров М. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 1301 с.
7. Каспрук Арсен. Філософські поеми Івана Франка. К.: Наукова думка, 1965. 188 с.
8. Ковалів Ю. Історія української літератури. У 10 т. III. 1. К.: Академія, 2013. 512 с.
9. Кримський А. Йоанн Вишенський, его жизнь и сочинения // Кримський А. Твори. У 5 т. III. 2. К.: Наук. думка, 1972. С.404-442.
10. Ласло-Куцюк М. Велика традиція. Бухарест: Критеріон, 1979. 288 с.
11. Ласло-Куцюк М. Текст та інтертекст в художній спадщині Івана Франка. Бухарест: Мустанг, 2005. 257 с.
12. Маланюк С. Книга спостережень. К., 1995. 367 с.
13. Сков'я А. Поеми Івана Франка. Львів: Вид.центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 253 с.
14. Франко І. Зібрання творів. У 50 т. III. 28. К.: Наук. думка, 1980. 439 с.
15. Черников А. Опыт духовногоромана: «Пути небесные» Івана Шмелева // Литература в школе. 2003. № 2. с.13-18.

References

1. Bilets'kyi O. Khudozhnya proza I. Franka. Zibrannya prats': u 5 tomakh. K., 1965.
2. Brahinets', A.S. Filozofsk'ki i suspil'no-politychni pohlyady Ivana Franka. L'viv: Knyzhkovo-zhurnal'ne vydavnytstvo, 1956. 412 s.
3. Hnatyuk O.M. Mizh literaturoyu i politykoyu. Eseyi ta intermediyi. K.: Dukh i litera, 2012. 368 s.
4. Hundorova T. Franko ne Kamenyar. Franko i Kamenyar. K.: Krytyka, 2006. 352 s.
5. Denysuk I. Novatorstvo Franka-prozayika // Ukrain's'ke literaturoznavstvo. 2008. Vyp 70. S. 138-152.
6. Zerov M. Ukrain's'ke pys'menstvo / Uporjad. M. Sulyma. K.: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy», 2002. 1301 s.
7. Kaspruk Arsen. Filozofsk'ki poemy Ivana Franka. K.: Naukova dumka, 1965. 188 s.
8. Kovaliv Yu. Istoriya ukrayins'koyi literatury. U 10 t. T. 1. K.: Akademiya, 2013. 512 s.
9. Kryms'kyi A. Yoann Vyshens'kyi, ego zhyzn' y sochynennyya // Kryms'kyi A. Tvory. U 5 t. T. 2. K.: Nauk. dumka, 1972. S. 404-442.
10. Laslo-Kutsyuk M. Velyka tradytsiya. Bukharest: Kryterion, 1979. 288 s.
11. Laslo-Kutsyuk M. Tekst ta intertekst v khudozhnii spadshchyni Ivana Franka. Bukharest: Mustanh, 2005. 257 s.
12. Malanyuk Y.E. Knyha sposterezhen'. K., 1995. 367 s.
13. Skovts' A. Poemy Ivana Franka. L'viv: Vyd.tsentr LNU im. I. Franka, 2002. 253 s.
14. Franko I. Zibrannya tvoriv. U 50 t. T. 28. K.: Nauk. dumka, 1980. 439 s.
15. Chernykov A. Opyt dukhovnohoromana: «Puty nebesnye» Ivana Shmeleva // Lyteratura v shkole. 2003. № 2. s. 13-18.

Kaizer I.Yu.,

*teacher of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies, Bukovynian State Medical University,
ORCID ID 0000-0002-7202-7937, irabosak06@gmail.com*

Ukraine, Chernivtsi

POEMS OF IVAN FRANKO AS AN OBJECT OF RESEARCH OF MAHDALYNA LASLO-KUTSIUK

The aim is by examining the ideological content and problems of the lyric-epic heritage of the classics, to trace and specify the intertextual models in artistic samples, and also, to some extent, to delve into the psycho-personalities of the artist – to prove the affirmation of humanistic values and the authoritative pathos of Ivan Franko through the comprehension of his lyric-epic heritage.

In general, the literary heritage of Ivan Franko, according to Ivan Denysyuk, was an «injection of Europeanism» in Ukrainian literature, having instilled modern forms and means of artistic expression, modern aesthetic and philosophical ideas, «eternal» themes and problems of metahistorical and of universal significance on a national basis. The results of his artistic work became the Europeanization, intellectualization and anesthetization of the national artistic consciousness.

Key words: *Franko, intertext, «Moses», «Ivan Vyshensky», «Death of Cain».*

УДК 821.161.2

Кириленко Н.І.,*к. філол.н., доцент кафедри української мови і літератури
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка,
nadiakyrilenko@gmail.com***Закоморна А.В.,***магістрант Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка**Україна, м. Суми*

СИМВОЛІЧНІ КОДИ ВІНКА В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ОБРЯДОВІЙ ТВОРЧОСТІ

У статті здійснено теоретичне обґрунтування символу та коду, розкрито полісимволічні коди українського вінка на прикладі використання вінка у весільній обрядовості; розкрито сакральне значення вінка у календарно-обрядовій поезії, виявлено й проаналізовано образи-символи квітів, що становлять основу міфопоетичного моделювання світу, доведено, що образи-символи квітів дають можливість реального відчуття прадавніх архетипів, наповнюючи архетипну матрицю конкретним змістом, здатним до оновлення та збагачення.

Ключові слова: вінок, код, символ, обрядовість, народна творчість.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли у світі і в Україні спостерігається економічна і культурна криза, особливо актуальною є етнічна ідентифікація українського народу через поглиблене вивчення своєї історії, походження, культури. Незважаючи на тенденції глобалізації, відроджується український етнос, люди повертаються до традицій своїх предків, до вивчення минулого.

Актуальність статті полягає в тому, що дослідження здійснено в межах літературознавства та етнопсихології, що спрямовано на вивчення віддзеркалення в літературознавчих одиницях, зокрема й у вербальних символах, особливостей світосприйняття та національного характеру українців. Звернення до фольклорного тексту, що концентрує в собі символічний компонент значення слова, відкриває широкі перспективи у вивченні матеріальної та духовної культури нашого народу. Мова зберігає національну символіку, яка потребує більш детального вивчення та систематизації. У вербальних символах збережені не тільки знання предків про світ, а й почуття, емоції людей, які переживали різні історичні події, моральні норми, що вироблялися протягом століть.

Символіку прадавньої картини світу слов'ян вивчали у свій час І. Вагилевич, М. Костомаров, О. Потебня та інші науковці. Серед сучасних дослідників виділяються роботи З. Василько, В. Жайворонка, Н. Пастух, Н. Слухай.

Вивчення символу в різних галузях науки зумовлює різноманітність підходів до цієї філософсько-естетичної категорії: філософський (О. Лосєв, М. Мамардашвілі, К. Свасьян, Ю. Сватко), міфологічний (Є. Мелетинський, У. Тернер), лінгвістичний (Н. Арутюнова, Н. Афанасьєва, О. Потебня, Є. Шелестюк), лінгво-культурологічний (В. Колесов, В. Маслова, Ю. Степанов, Ю. Юрченко).

Мета дослідження – простежити символічні коди вінка в українській народній обрядовій творчості.

Виклад основного матеріалу. Кодом називають сукупність знаків і систему певних правил, за допомогою яких інформація може бути представлена у вигляді набору символів для передавання, обробки й зберігання. Коди формують систему суб'єктивних координат, у якій розгортається життєдіяльність індивіда. У системі цих координат формуються так звані «культурні потреби», які вибудовуються на символічних значеннях об'єктів та

явищ реальності. Символ – те, що замінює інше, і людина використовує його моделює сутність [8, с.170].

Американський філософ Ч. Пірс зазначав: «Символ займає в ієрархізованій сім'ї знаків вищий за складністю комунікативних відносин щабель після іконічних означувань та індексів» [9, с.89].

Е. Кассієр і О. Лосєв осмислювали символічну діяльність людей, виходячи з розуміння сутності людини. Хоча ці дослідники спираються на вчення Г. Гегеля, І. Гете та Ф. Шеллінга, однак кожен із них проклав свій шлях до філософії символічного. Оскільки Е. Кассієр та О. Лосєв вивчали способи конструювання символу для різних сфер діяльності людини, для різних епох і культур, то в їхніх працях символ трактується як: «спосіб зв'язування і означування різномірного чуттєвого матеріалу і в той же час форма пізнання людського духу» [3, с.50].

Символ має багаторівневу структуру. Його складовими є знак (зовнішня форма символу) та значення (його ідеальний зміст), взаємодія яких і розкриває символ як феномен. С. Кримський використовував тезу О. Потебні: «символ не обмежується тільки одним конкретним значенням, а дає можливість безкінечного значимого. Він особливий тим, що здатен нести в собі повідомлення про дискурсивно недосяжну сферу інтуїтивного або навіть про невідому складову відомого» [6, с.24].

Одним із провідних національних українських символів є вінок. Історія цього символу розпочалась у стародавні часи. Наші предки вірили, що через вінок наш світ відвідували безсмертні душі з потойбіччя. Перші згадки про вінки з'явилися у шумерській культурі (XII–III ст. до н.е.).

Цей знак зображений на саркофазі князя Ярослава Мудрого, який похований у Софії Київській. Дослідники схиляються до того, що спрощений знак богині і є українським вінком, який служить оберегом від нечистих сил [12].

Вінок також давно відомий на українській землі. На стародавніх зображеннях можна побачити жінок у головних уборах із квітів, трав, зілля та гілок. Наші предки усвідомлювали, що «головою» вони розуміють зовнішній світ і здійснюють вплив на нього, тому за допомогою різних головних уборів і вінків намагалися зцілитися, захиститися від різних злих заклинань, убезпечити добробут сім'ї.

Для посилення захисної функції вінка серед квітів уплітали листя та зілля: буркун-зілля, яке, на думку пращурів, здатне об'єднати розлучену пару; листя дуба – символ непереможної сили. Проте найбільш сильним оберегом вважався барвінок. Люди вірили, що для того, щоб між молодими людьми спалахнуло кохання, їм достатньо з'єсти барвінковий листок. Кожна пелюстка квітки мала окреме значення краси, ніжності, злагоди, вірності тощо. Строго заборонялося уплітати листя папороті, вовчі ягоди та дурман, адже все це вважалося «нечистим зіллям». Обряд плетіння вінків завжди проводився в супроводі пісень та приказок. Дітям сплітала вінок мати або старші сестри. Під подушку клали вінки, щоб побачити пророчий сон. Особливу силою наділяли вінки, виготовлені вагітною жінкою; за народними віруваннями така прикраса збільшувала плодючість полів і худоби. Вінок, сплетений дівчиною, символізував чистоту посіву.

У кожному регіоні термін «вінок» мав іншу назву. Окрім звичних – вінок, чільце, перев'язка, починаючи з кінця XIX століття використовувалися такі назви, як: теремок (Чернігівщина), перта, корона (Закарпаття), квітка (Наддніпрянщина), коруна (Лемківщина) та інші. На Гуцульщині дівчата одягали на голову чільце, схоже на вінок, а на Буковині – коди, тобто уподібнені до вінка прикраси, що закріплювалися на волоссі й пишно піднімалися вгору. Вінки різнилися між собою залежно від територіальної приналежності. Наприклад, у Середньому Придніпров'ї у напрямку потилиці поступово вплітали менші за розміром квіти, а на Поділлі «заквітчували» вінок у протилежному напрямку. На Заході сплетені вінки доповнювали скляними намистинами або різнокольоровою вовною, яка прив'язувалася до коси. Гуцульські дівчата носили головні убори зі стрічок та пір'я, які називали карабулями. Поліські вінки засвідчували заможність молодіці: чим багатша, тип гарніший та пишніший вінок. Тому в дівчат із бідних сільських родин часто замість вінка був переплетений обруч [12].

В Україні нараховують більше, ніж 77 видів вінків: різдвяний, вінок відданості, чернечий, вінок надії, вінок розлуки, вінок кохання.

Вінок починали носити дівчатка з трьох років. Перший обруч-оберіг для доньки виплітала мама. Обов'язковим ритуалом було купання вінка в росі, після заходу сонця, лише після цього можна було покласти прикрасу до скрині. Такий вінок переважно складався із квітів, які мали цілющі властивості (барвінку, ромашки, чорнобривців). Для старших дівчат плели інші вінки, доплітаючи в них безсмертник і листя яблуні. А згодом додавали ще й мак та волошку.

Оригінальним є вінок відданості, який мав у основі волошки та квітучий любисток, уплетений між ними. Такий вінок дівчата дарували коханим перед розлукою. Козак тримав подарунок у шовковій хустці біля серця. Існував також і вінок надії, який плели з волошок і польового маку дівчата, які не пізнали шастя в коханні. Іноді такий вінок рішуча дівчина власноруч одягала обранцеві, щоб першою освідчитися йому в почуттях.

Якщо парубок покидав дівчину заради іншої, то вона виплітала вінок розлуки з вересу та первоцвіту. А коли ініціатором припинення відносин була дівчина, вона дарувала хлопцеві вінок із китиць верби та квітів барвінку, що означало, що вона закохана в іншого. Дівчата, які ставали на шлях служіння Богові, готували чернечий вінок.

Вінок відрізняється від інших головних уборів тим, що він виконує тільки символічно-оберегову й естетичну функцію, не має ніякого утилітарного призначення та своєю формою символізує сонце.

Особливу роль вінка відіграє у весільних звичаях та обрядах. Весільний вінок виконує соціально-диференційуючу функцію, адже за традицією його одягають лише раз у житті. Існує вислів «стати під вінець», що означає поєднання сердець двох людей. Оскільки вінок має форму кола, чим він нагадує калач (а в давнину – особливий ритуальний хліб) та обручку, то саме з цим і пов'язане його магічне використання. У значеннєвому полі вінка наявна семантика освячення. Із цією метою в деяких регіонах України, у певні дні, особливо в ніч на Івана Купала, переливали воду через вінок, бо вірили, що саме в цей день активізуються злі сили.

Основне «завдання» весільного вінка – оберігати наречену від «лихого ока». Такий вінок складався з рути та барвінку. Його виплітали подружки молодої напередодні весілля, у дівчачий вечір. Процес створення вінка завжди супроводжувався піснями та музикою. Для запрошених гостей також плелися букети з квітів та зілля.

Зазвичай, у будь-якому рушниковому орнаменті місце вінка чітко регламентовано – угорі композиції. Таким чином, майстриня ніби «завершує» усе сказане мовою вишивки. Вінки на рушниках утворюються із різноманітних компонентів – листя, стебла, поєднання квітів, калина тощо. Цей символ особливий своєю незалежністю та наповненням, коли він подається в різному обрамленні, або у парі з іншим орнаментом. Вінок має багато символічних значень, зокрема можемо виокремити – дівоцтво, цноту, вроду, кохання та вірність.

Основним незмінним компонентом весільного вінка був барвінок – символ довгого кохання. Його листя натирали часником та медом, щоб захистити молодят від усякого зла. Також до вінка додавали волошки, калину, руту, м'яту, іноді у квіти вплітали червону нитку з вовни та клеїли монети, родзинки і навіть пір'я.

Хв. Вовк у своїх етнографічних дослідженнях зазначав: «Сплетений вінок клали на круглий хліб і несли до батьків дівчини, щоб отримати їхнє благословення. Батьки одягали вінок на голову доньці, при цьому тричі торкаючись до її чола – цей процес називався вінчаням» [1].

Оскільки вінок для молодої виготовлявся з листя барвінку, то існувала примовка: «Юнку віддають – вінок із барвінку на голівку кладуть. Дуже часто весільний вінок називають, або уявляють короною, яка є обов'язковим атрибутом володаря, короля (королеви). Підтвердженням цієї тези є промовки: «Не царського роду, а корону носить», «Не цар, а в короні», «На голові корону має, та не король» тощо. Отже, корона як назва вінка є символом царя.

Вінок залишався важливим сімейним символом і після весілля. Ним прикрашали образ Святої Богородиці, клали в колыску до дитини, зашивали в подушку й навіть доїли через нього хвору корову, щоб та скоріше одужала. Оскільки вінок був могутнім оберегом, то його давали чоловікам, які йшли на війну, щоб захистити та вберегти їх від смерті.

Вербальний символ вінка доволі часто можна спостерігати в гаївках, веснянках, купальських, троїцьких та петрівчаних, обжинкових піснях, а також у щедрівках та колядках. Із наших спостережень можна зробити висно-

вок, що найбільш вживаними в таких текстах є епітети-флороназви: ружовий вінок, рутяний (виготовлений із рути), із хрещатого барвінку, житяний, вівсяний вінок і подібне. Цікаво, що в деяких календарно-обрядових піснях назви «барвінок» і «вінок» вживаються як синоніми. Наприклад: «Винче, квітчастий барвінче» [4, с.98].

Необхідно зазначити, що вінок молодиці на виданні у календарно-обрядових піснях і весільний вінок мають майже однакову семантику. Вони означають пору дівоцтва та є символами чистоти та непорочності. Крім того, іноді вінок не просто символізує дівчину, а й повністю замінює її, адже за повір'ями те, що трапляється з вінком, відбувається і з його власницею. О. Потєбня один із перших учених, котрий зосередив увагу на цій особливості: «Кому дівчина вручає вінок, тому доручає і свою долю» [10, с.206].

У різних регіонах України дослідники відмічають відмінності у обрядах, зокрема в тих, що проводяться з використанням вінка. Наприклад, на території Бойківщини на пасовищах під час першого вигону худоби у готові квіткові вінки вплітали букове листя (його називали «юрійвою») і чіпляли на роги тваринам. Від цього звичаю пішла приказка: «Вбрався, як корова на юрі».

На лівобережному Поліссі вінок активно задіювали у купальських та троїцьких ритуалах. У троїцький тиждень молодиці ходили на житні ниви, щоб сплести вінок із польових квітів. У цей час цвіли злаки, а тому таким чином намагалися посприяти зародженню зерна. Також ходили й у лляне поле, де виплітали вінки та молилися Богові, щоб уродився льон. Такі вінки носили й у грядки огірків, капусти для гарного урожаю [7].

У Глухівському районі побутував звичай зв'язувати гілки дуба та берези у вінок. Рослини жіночого та чоловічого роду обиралися недарма, адже існувало повір'я про те, що родючість усього живого походить із чоловічого та жіночого начала. Заплівши вінки, молодиці величали одна одну кумою. Біля дерев водили хороводи, співали та проводили частування [5].

Серед літніх календарних свят особливим є свято Івана Купала, адже в ньому збереглося багато давніх звичаїв та обрядів. У цей день здійснювалося багато обрядових дій (збирання лікувальних трав, пошук магічної квітки папороті, стрибки через багаття тощо), але одним із основних ритуалів було дівоче ворожіння з вінками.

Щодо процесу ворожіння, то він мав чітку послідовність: дівчата вплітали вінки, пускали їх на річку чи озеро та за напрямком руху визначали майбутню долю. За Карпатськими та Слобожанськими віруваннями, якщо вінок плив рівно та швидко, це означало, що весілля незабаром. Напряму плину трактували як показник того, звідки чекати нареченого. Вважалося добрим знаком, якщо вінок причалював до якогось берега. Таким чином молодиці могли дізнатися, у який бік віддадуться. А, якщо вінок чіплявся біля берега, то це тлумачили негативно. Якщо вінок кружляв на одному місці – сприймали віщуванням дівування. У разі потоплення вінка чи згасання свічки на ньому сприймали як знак загибелі його власниці ще до шлюбу [11, с.288].

Нарву я квіточок, сплету віночок,

Гей, гей, сплету віночок.

Я свій вінок візьму, кину в ставочок,

Гей, гей, кину в ставочок [1, с.164].

Деякою мірою ворожіння з троїцькими (купальськими) вінками побутували й у традиціях інших європей-

ських народів (білорусів, росіян, чехів, поляків, сербів, словаків, болгар, австрійців та ін.). Їхні звичаї подібні до українських із погляду функціональності та ритуальності [1]. Це є свідченням того, що мантичні обрядодії з вінками – це не лише загальнослов'янське явище, а також загальноєвропейське.

Купальські вінки несуть у собі шлюбну та солярну символіку, а їхнє обрядове застосування пов'язане з магичним осмисленням форми (замкненого кола). Саме цим зумовлюються оберегові якості вінка, які підсилюються за рахунок плетіння вінків із певних квітів і трав, бавовняних ниток і червоних стрічок тощо. Під час усіх ворожінь звертаються до потойбічного світу, а очищення вогнем і водою ще з язичницьких часів було способом єднання з прашурами [11, с.292]. Осіннє вінкоплетення в календарному році представлене обжинковими ритуальними діями. І основну роль символу в них відігравав вінок.

На Сумщині вінки використовували у весільних обрядах, під час купальських і петрівчаних святкувань, у ході обжинків (часто з колосків). Протягом весни і літа дівчата переважно плели вінки зі свіжих квітів, восени доповнювали колоссям (що, за народними уявленнями, є знаком плодючості, багатства, щастя), гронами калини (дівочу цноту, кохання, вірність) та листям з дерев. Узимку виготовляти вінки було не прийнято. Штучні вінки старожилками не схвалювалися.

Тож, вінок має близьке символічне значення до танку-кола, циклічного колообігу та сонця. Тому символ вінка присутній у багатьох обрядових святах (веснянкові, купальські, обжинкові вінки із жита, пшениці).

У купальському обряді у контексті циклічності моделі часу та архетипічних символів вінок уособлює сонце. Інший рівень значень має вінок – провісник дівочої долі. У текстах обрядових пісень образ вінка символізує сонце та циклічний колообіг природи. День-ніч є основною часовою антиномією. Розрізнення дня і ночі було первинною характеристикою часової впорядкованості космосу.

Отже, вінок як символічний головний убір насамперед виступає своєрідним культурним атрибутом, відтворюючи у своїх комплексах, кольоровій гамі, манері носіння етнорегіональну приналежність, соціальний стан, вік і шлюбно-родинне становище.

Висновки. На основі вищезазначеного, констатуємо, що проблема «символу» та «коду» у світовій теоретичній думці досліджується як проблема філософії, естетики. Символи і символіка фольклору мають власну специфіку як поняття, які формують світогляд і культуру, як стилістичні, що генетично виникли, із одного боку, у первісному лоні синкретизму, міфологічного пізнання, у сфері початків та розвитку мови, а з іншого – у межах того чи того фольклорного образу, жанру, функціональної змістоформи, що з'являлися неодноразово й відобразили різні етапи народнопоетичного світорозуміння та світостворення, своєрідність поезики усних творів, психологію і менталітет, а також локальну специфіку обрядів, звичаїв, уявлень тощо.

Ми з'ясували, що символічні образи квітів у фольклорних текстах здатні повною мірою розкрити процес формування української національної ідеї та ідентичності, історичної свідомості нації. За певних історичних обставин міфи стимулюють енергію нації, виступають каталізатором суспільних рухів, підґрунтям національного розвитку, етнічного ренесансу. Щодо етнічності, то це – поняття, утворене переплетенням уроджених і на-

бутих рис, міфологізованих уявлень; це і реально існуючий прояв групової солідарності, і міфологема, інтелектуальний конструкт, інноваційний акт творчої уяви. Людині важко змінити ознаки, що супроводжують етнічність, адже над нею тяжіють не тільки загальноприйнята система цінностей, релігія, відчуття групової солідарності, а й міф про спільних предків.

Архетипний підхід до символіки розглядає символи квітів як єдність, певним чином упорядковану систему, укорінену у вічність і здатну оновлюватися. Ми довели, що образи-символи квітів дають можливість реального відчуття архетипів Землі, Світового Древа, наповнюючи архетипну матрицю конкретним змістом, здатним до оновлення та збагачення. Образно-символічні структури архетипів мають схильність у різні епохи реалізуватися не лише традиційними, але й новими образами та символами, трансформуючись, зберігаючи архетипність.

У фольклорних текстах нами було виявлено й проаналізовано образи-символи квітів, що становлять основу міфопоетичного моделювання світу, передають соціальні відносини, синтез праїдей, прадосвіду та світобачення наших пращурів.

Література

1. Василечко А. Шуткова неділя. Народні звичаї, обряди та повір'я. Брошнів: МЛП «Талія», 1994. 58 с.
2. Вовк Хв. Студії з української етнології та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 336 с.
3. Кассирер Э. Философия символических форм. Санкт-Петербург: Университетская книга, 2002. Т. 3: Феноменология познания. 398 с.
4. Етнографическіе матеріали, собранные въ Черниговской и соседнихъ съ ней губерніяхъ: [в 3 т.] / сост. Б. Гринченко. Черниговъ: Тип. Губ. Земства, 1895-1899. Т. 3: Песни. 1899. 704 с.
5. Костенко А. Проїцька та купальська рослинна атрибутика Лівобережного Полісся. URL: <https://pirogovo-museum.do.am/publ/1-1-0-141>.
6. Кримський С. Запити філософських смислів. Київ: Видавель Паранан, 2003. 240 с.
7. Лобова Н. Український вінок: композиційний склад вінка: квіти та інші матеріали. Трудове навчання. 2019. № 7. С.36-41.
8. Мисуров Д. Символическое моделирование и общественное развитие. Политическая экспертиза: ПОЛИТЕХС. Научный журнал. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2009. Том 5. № 3. С.169-184. URL: <http://www.politex.info/content/view/605/30/>.
9. Пирс Ч. Что такое знак? Вестник Томского Государственного Университета. Философия. Социология.

Политология. 2009. № 3(7). С.88-95.

10. Потебня А. Объяснения малорусских и сродных народных песен. Варшава: Тип. Землевича и Моаквского, 1883-1887. Т. 1. 286 с.

11. Серебрякова О. Мантичні дії з вінками в купальській обрядовості українців / Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу: збірка наукових праць: матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання». Одеса, 2011. С.287-294.

12. Український віночок: символи та значення квітів та стрічок. URL: <http://firtka.if.ua/61>.

References

1. Vasylechko A. Shutkova nedilia. Narodni zvychai, obriady ta poviria. Broshniv: MPP «Talia», 1994. 58 s.
2. Vovk Khv. Studii z ukrainskoi etnologii ta antropologii. Kyiv: Mystetstvo, 1995. 336 s.
3. Kassyrer E. Filosofiya symvolicheskoykh form. Sankt-Peterburg: Unyversytetskaia knyha, 2002. T. 3: Fenomenologiya poznaniya. 398 s.
4. Etnohrafycheskie materialy, sobrannyye v Chernyovskoy u sosednykhъ съ nei guberniakhъ: [v 3 t.] / sost. B. Hrynchenko. Chernyovъ: Typ. Hub. Zemstva, 1895-1899. T. 3: Pesny. 1899. 704 s.
5. Kostenko A. Troitska ta kupalska roshynna atributyka Livoberezhnoho Polissia. URL: <https://pirogovo-museum.do.am/publ/1-1-0-141>.
6. Krymskyi S. Zapyty filosofskoykh smysliv. Kyiv: Vydavets Parapan, 2003. 240 s.
7. Lobova N. Ukrainskyi vinok: kompozytsiinyi sklad vinka: kvity ta inshi materialy. Trudove navchannia. 2019. № 7. S. 36-41.
8. Mysurov D. Symvolicheskoe modelirovaniye u obschestvennoye razvytye. Polyticheskaya ekspertyza: POLITEKS. Nauchnyi zhurnal. Sankt-Peterburg: Yzd-vo S.-Peterb. un-ta, 2009. Tom 5. № 3. S. 169-184. URL: <http://www.politex.info/content/view/605/30/>.
9. Pirs Ch. Chto takoe znak? Vestnyk Tomskogo Hosudarstvennogo Unyversyteta. Fylosofiya. Sotsyologiya. Polytologiya. 2009. № 3(7). S. 88-95.
10. Potebnia A. Obъiasneniya malorusskyykh y srodnykhъ narodnykhъ pesen. Varshava: Typ. Zemlevycha y Moakovskoho, 1883-1887. T. 1. 286 s.
11. Serebriakova O. Mantychini dii z vinkamy v kupalskii obriadovosti ukrainsiv / Kalendarsna obriadovist u zhyttiedialnosti etnosu: zbirka naukovykhъ prats: materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii «Odeski etnografichni chytannia». Odesa, 2011. S. 287-294.
12. Ukrainskyi vinochok: symboly ta znachennia kvitiv ta strichok. URL: <http://firtka.if.ua/61>.

Kirilenko N.I.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of department of Ukrainian Language and Literature in Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, nadiakrylenko@gmail.com

Zakomorna A.V.,

Master's student of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

Ukraine, Sumy

SYMBOLIC CODES OF THE WREATH IN UKRAINIAN FOLK RITUAL CREATIVITY

In the article we provide a theoretical justification of the symbol and code, reveal the polysymbolic codes of the Ukrainian wreath on the example of the using it in the wedding ceremony; reveal the sacred significance of the wreath in calendar-ritual poetry, analyze the images-symbols of flowers, which form the basis of mythopoetic modeling of the world, we prove that the images-symbols of flowers give a real feeling of ancient archetypes, filling the archetypal matrix with specific content capable of renewal and enrichment.

Key words: wreath, code, symbol, ritual, folk.

УДК 821.161.2'05.09

Моклиця М.В.,

д.філол.н., проф. кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, <http://orcid.org/0000-0001-7984-4377>,
moklytsja@gmail.com

Україна, м. Луцьк

ЕСТЕТИКА ЗАПОВІТУ: ДРАМА ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ОРФЕЄВЕ ЧУДО»

У статті йдеться про естетичні засади творчості Лесі Українки, які знайшли найбільш повне відображення у творчості останніх років її життя. Драма «Орфееве чудо» тлумачиться як естетичний заповіт, остаточну відповідь на питання, в чому полягає головна місія митця. Драма написана для збірника на честь Івана Франка, це один із трьох, написаних у різний час, творів, які письменниця об'єднала у триптих. Триптих – це репліка у діалозі письменників різних поколінь. У кожному з сюжетів по-різному піддається сумніву суспільна місія мистецтва, наголошується існування вищого зобов'язання митця – перед власним даром. Це усвідомлена модерністська естетика. «Орфееве чудо» – історія про митця, який змарнував свій дар під тягарем непосильної праці на користь громаді.

Ключові слова: Леся Українка, драматургія, триптих, естетика, місія митця.

Постановка проблеми. Драма-легенда «Орфееве чудо» є одним із трьох творів «Триптиха», вперше опублікованого в літературно-науковому збірнику «Привіт Іванові Франкові в сорокалітє його письменської праці. 1874–1914» (Львів, 1916). У листі до сестри Ольги від 3 (16) лютого 1913 р. Леся Українка писала: «Підгоївшись і воспрянувши духом, я зробила маленьку роботу: написала і послала до збірника на честь Франка дві невеличкі речі, що вкупі з третьою, написаною дуже давно, становлять наче якусь цілість. Я не можу докоряти собі за таке “нарушення режиму”, бо не прийняти участі у сьому збірнику здавалось мені морально неможливим, а якби я тепер нічого не написала, то не мала б нічого відповідного, щоб туди послати, а воно вже час» [5, с.642]. Другий з написаних 1913 р. твір – «Про велета. Казка», третій, давніший, – апокриф «Що дасть нам силу?» (1903). Разом з драмою «Оргія» і начерками незавершених творів, усе, написане 1913 року, має ознаки заповідання, своєрідного підбиття підсумків. Три твори, зібрані разом, були надіслані у збірник, присвячений Франкові, статус якого як громадського діяча значно перевершував в українському суспільстві його літературні заслуги. У мистецький заповіт Лесі Українки органічною складовою входить її діалог з сучасниками і попередниками, який часто переходив у напружений агон, те архетипне змагання, яке кожен геній мусить провадити з цілою культурою, або, вживаючи термін психоаналітика К.Г. Юнга, з Культурним Канонам. Франко в очах Лесі Українки уособлював традицію, він був метром, патронаж якого дозволив успішно увійти в літературу і посісти там певне місце. Але це місце, хоч і було престижним в очах багатьох сучасників, насправді не задовольняло Лесю Українку. Під впливом матері, дядька, Михайла Драгоманова, того ж таки Франка, Леся Українка чимало сил і життєвого часу віддала справі народного просвітництва, розбудові української культури і пробудження національної свідомості. Але її участь у політичних справах, пов'язаних з партійною роботою, зрештою привела до усвідомлення, що та виснажлива праця, якої вимагало просвітництво, не лише

місця для художньої творчості, здійснюється за рахунок мистецтва, крім того, переважно тратиться марно, тобто не приносить посутніх результатів і на громадській ниві.

Драма-легенда «Орфееве чудо» в контексті драматургії Лесі Українки згадувалася не часто. Радянські дослідники, відштовхуючись від алегоричного образу Велета із казки «Про велета», сформулювали просвітницьку настанову, яка легко вписувалась в ідеологію: весь триптих був присвячений темі «будительства» заснулому велета-народу, з акцентом на соціалістичній революційності. Один із найбільш послідовних промоторів драматургії Лесі Українки, А. Гозенпуд, нарахувавши двадцять драматургічних творів разом з «Прощанням», «Орфееве чудо» не вніс у перелік [1, с.255].

Дослідники пострадянського періоду виділили «Орфееве чудо» із триптиху і досить переконливо показали самодостатність цього тексту. Щоправда, жанрова своєрідність драми значної уваги не отримала, зусилля дослідників перемістились у царину міфокритики, що цілком закономірно.

Сучасні дослідники, О. Забужко [2], Н. Колошук [3], О. Турган [7] та ін., одноставні в баченні архетипного складника в образі Орфея, тим паче, що цьому сприяють новітні культурологічні, психоаналітичні та філософські праці, присвячені міфу про Орфея. Зокрема в інтерпретаціях науковців залучена концепція французького письменника і філософа Моріса Бланшо (Бланшо М. Простір літератури, 1955), який тлумачив міф про Орфея як універсальну алегорію творчості. Інший дослідник міфу, Герберт Маркузе (книга «Ерос і цивілізація», 1955), слідом за Ф. Ніцше, О. Шпенглером, А. Бергсоном, базує своє бачення європейської культури на бінарній опозиції емоційного (діонісійського, природного) і раціонального (аполлонічного, цивілізаційного) складників. У літературі модернізму образ Орфея, на думку Маркузе, об'єднався з архетипним образом Нарциса, зануреного у споглядання власного відображення. Обидва вони керуються почуттями, поклоняються красі, пов'язані з культом Діоніса і еротичним началом творчого процесу, разом вони протиставлені архетипу Прометея. Стихій-

ний, закорінений в природу творчий процес протистоїть цивілізаційному прогресу, скерованому розумом на її підкорення. В образах Орфея і Нарциса «примирюються Ерос і Танатос», Орфей і Нарцис несуть світові не руйнування і страх, а красу [4, с.168].

Мега статті: розкрити не зауважений дослідниками аспект твору, а саме концепцію призначення митця і мистецтва, обернений щодо ранніх романтичних маніфестів (характерний приклад – поема «Давня казка»). З огляду на рік написання, важливо показати, що текст містить елементи не лише діалогу з сучасниками, а й естетику заповіту.

Виклад основного матеріалу. Міф про Орфея – це історія про героя, який був сином бога музики Аполлона та музи Калліопи. Отже його дар зачаровувати людей і впокорювати музикою звірів вроджений (у прямому, власне міфічному сенсі божий дар). Як і личить справжньому співцеві, Орфей був закоханий в Еврідіку і втратив її. Боги дозволили Орфею спуститися у царство мертвих, щоб врятувати кохану, але він не зміг дотриматися угоди – озирнувся назад у відповідь на розпачливий крик Еврідіки. Зворушлива історія закоханого співця знаходила в кожному епоху своє нове прочитання. У добу романтизму Орфей став універсальним образом природного генія, людини, народженої співати, «як пташка співає». Тонка вразлива натура, Орфей безборонний перед корисливим брутальним світом, органічно вписується у романтичну парадигму протистояння поета і натовпу.

У Лесі Українки Орфей – співець в далекому минулому. Тепер «...лежить покинута кітара, / на лірі струни зсохлись від невжитку, / цівниця, дар від бога Пана, вмовкла...» [6, с.151]. Вже у цих характеристиках занедбаних інструментів відчувається туга Орфея по втраченому заняттю. Робота на будівництві муру обтяжує й пригнічує його. Ці настрої не зрозумілі іншим двом героям, Зетові й Амфіону, можливо тому, що зведення муру більшою мірою відповідне їхній місії. Вони герої міфу про братів-близнюків, які збудували велику стіну навколо Фів і захистили місто від ворогів. Амфіон грав на лірі, а зачароване його грою каміння саме складалось у мур.

Міфи про Орфея і захисників Фів належить до різних смислових рядів, але між ними існує перегук, використаний Лесею Українкою: музика зачаровувала, творила дива в обох сюжетах. В «Орфеевому чуді» не лише Орфей втратив свій дар, а й Амфіон. Високе призначення мистецтва (музика тут, згідно романтичній традиції й естетиці Лесі Українки – мистецтво за визначенням) – творити диво. Історія «Орфеевого чуда» показує, як, чому зникає чудесна дія мистецтва.

Авторська модель міфу окреслюється вже у першій розлогій ремарці: «Одкрита полонина, де будується нове місто, подібне до руїни своїми недокінченими безверхими хатами та недовершеними храмами. Деякі будови і справді розруйновані до підмурівку і лежать звалини, де-не-де чорніють пожарини. Орфей, Зет і Амфіон – три легендарні герої – працюють коло міського муру, циклопічної огради, що роззявляє великі чорні виломи і переривається чималими прогалинами. Зет – сильне-дужий, кремезний – двигає важкі брили каміння і складає їх перед Орфеєм, часом розбиваючи на скільки часток. Орфей

– ніжна співецька постать – обточує клевцем і долотом те каміння, придаючи йому форму плит. Амфіон – розважний, думливий, старший виразом очей, ніж віком, – уможує те каміння, сполучає його і виводить мур, залагаючи виломи, виповняючи прогалини» [6, с.151]. Це зовсім не священне космогонічне будівництво, внаслідок якого поставали стародавні міста, а похмура, майже апокаліптична картина занепаду, герої вже не мають в собі нічого героїчного, це скоріше раби міста, які вимушено, але покійно виконують безкінечну і, судячи з масштабів руйнації, марну роботу. Втім, Зет і Амфіон не втратили сили й ентузіазму знову й знову відбудовувати зруйноване, а головне – віри, що все відбувається з волі богів, згідно закону: герої на те й герої, щоб служити людям. Вони не помічають, що героїчного у них майже нічого не залишилось, їхні божественні дари чомусь не служать їм. Втім, здається, що брати не надто вірять і в те, що ці дари існували, інакше не виконували б так покійно важку фізичну працю, далеко не героїчну. Три персонажі драми наділені різними характерами, більш людськими, ніж легендарними, але суголосними з їхніми ролями у міфічних історіях. Орфей більш чутливий, це справжня мистецька натура, тому він перший знесилився і впав у відчай. Зет дужий і відданий своїй справі, він вірить у промисел богів, у долю, йому й на думку не спадає, що його праця може бути марною. Амфіон розсудливий, практичний, по відношенню до брата іронічно-поблажливий. Він виконує найбільш складну роботу у процесі відновлення муру, але так само впевнений у її важливості і необхідності.

Відрізняються герої ставленням до мешканців міста. Зет і Амфіон сприймають їх так, як безсмертні мають сприймати смертних, або ж дорослі дітей: люди слабкі, безпомічні, вони ж не герої, з них багато не вимагається. Натомість Орфей не бачить в людях тієї спільноти, заради якої варто жертвувати і даром, і життям.

Амфіон.

<...>

і зйдуться до нас тоді всі люде,
поставлять варту і вогні запалять,
за мурами поставлять оборону...

Орфей.

А де ж вони тепер? Вони розбіглись,
як вівці по шурхах незаходимих,
покинули нас трьох тут будувати
для їх твердиню, а для нас могилу [6, с.155].

Мешканці міста – це полохлива й корислива юрба, яка склала з себе будь-які зобов'язання дбати про себе, ширю переконана, що захищати їх мають герої. Зет і Амфіон йдуть назустріч цій інфантильній вимозі. Більш того, вони так само сприймають дар Орфея: якщо ним не можна вкладати каміння, то хоч розважитись після тяжкої роботи. Їм дивно, чому Орфей не бере в руки флейту чи сопілку під час відпочинку, не тішить грою себе і друзів. Його відчай викликає лише подив. Тимчасом Орфей відчуває, як безповоротно втрачається його дар:

Не могу я, не смію святкувати!
До каміня приковані сі руки,
тепер їм ніколи торкати струн.
Камінні іскри засліпили очі,
не бачу я танків надземних муз.

Натруджене дихання обпало мені співецьке горло, стих мій голос, чи ви ж не чуєте? – він шелестить, як те сухе, убите сонцем зілля... [6, с.157].

Вражаючи, безмірно трагічна картина втрати дару! Фізична праця робить руки неспроможними торкатися струн, камінні іскри сліплять і позбавляють очі здатності бачити невидиме, а натруджене від фізичної праці дихання спалює горло, висушує голос. Мистецькі порівняння, які, як правило, змальовуються метафорично чи алегорично, тут показані як безпосередньо залежні від фізичного стану людини. Нетворча, тяжка фізична праця перетворює митця з тонкого інструмента на грубий («...я вже став клевцем / чи долотом...»).

Далека від творчості і мистецтва робота здійснюється заради мешканців міста, тобто визначена нібито високою місією (для Зета й Амфіона – волею богів), суспільною користю. Але письменниця наводить фокус зображення на тих, заради кого трудяться герої, і отримує надто невтішну картину. Юрба ховається по шурхах від ворогів, які невідомо чому, як і коли, але постійно руйнують мур. Виглядає так, що мешканці міста, як це дозволяє традиція (як відбувалося у сиву давнину), запросили героїв, щоб вони обороняли місто. Мабуть, вони розшукували саме таких героїв, здатних легко відновлювати захисну камінну стіну навколо міста. Це інфантильні люди, діти, спроможні лише вимагати від батьків-богів задоволення потреби у надійному захисті.

Але каміння чомусь вже не слухається героїв, і вони, як звичайнісінькі мулярі, латають діри у стіні. Люди ховаються по лісах, спостерігають за героями і висловлюють незадоволення їхньою не надто вправною роботою. Авторка не дає цим людям імен, а коли вони скупчуються разом, то з них утворюється юрба (це слово повторюється в тексті, посилює негативне маркування у зображенні мешканців міста).

Орфей не лише знесилений, він відчуває наближення смерті:

Орфей.

Ти б хотів,
щоб час летів над нами ще скоріше?
Я з жахом чую, як шумлять в просторі
його вітряні крила... Ох, як мчить!
Ой, хутко знову прийде ніч злодійна!
Нам, дітям світла, зір з очей украде
і ворогів з собою приведе,
своїх дітей з совиними очима,
покривши їх щитом своїм. І знову
на місто безборонне вдарить ворог,
оберне підмурівок у руїну
і пустою наповнить наші храми [6, с.154-155].

Тут варто звернути увагу на вражаючий образ-антитезу: діти світла / діти ночі з совиними очима. Орфей живе в іншому вимірі, сприймає світ інакше. І йдеться не лише про дар слова, а й про здатність бачити. Дар співця у багатьох творах Лесі Українки – це синтетичний дар, утворений з поетичного, співочого і музикального хисту, але також зі здатності бачити невидиме, або те, що лиш має бути, тобто пророчого дару. Орфей бачить темні постаті людей, які чатують у хащах, бачить дітей ночі з совиними очима, які споконвіку роблять

одне і те ж: руйнують кимось збудоване. Це вервечка без початку і кінця однакових і безглузких дій, неспроможна піднятися над собою. І на тлі цієї гнітючої картини остаточно губиться крихта надії на те, що виснажлива праця героїв може принести цим людям користь, змінити їх на краще.

Пророчий дар Орфея виявляє себе у гострому передчутті смерті. При цьому Зет і Амфіон навіть не допускають думки, що герой може смертельно знесилитись, не переймаються станом Орфея, дбають лише про його відпочинок.

Орфей.

Я побачу? Горе! горе!
Мені здається, ніч оця зав'яже
мені навіки очі платом чорним.
Коли б ти знав, як сей каміння блиск
мені вражає очі! Все червоне
передо мною... [6, с.156].

Ніч – темрява, смерть. Світло і темрява змагаються, як перед кінцем світу, Орфей гостро відчуває цю напругу і знає, чому темні сили так близько. Саме його, сина Аполлона (одна з іпостасей цього бога – світлоносць), тобто в буквальному, архаїчно-міфічному сенсі сина світла, має першим поглинути темрява смерті («Орфей (з *одчаєм*). / Вже вечір... захід... ніч!») [6, с.156].

Єдиний раз юрба стала громадою і швидко, спільними зусиллями, відновила мур: під впливом останньої пісні Орфея. Смертельна пісня зламаного непосильною (не своєю!) працею митця вчинила справжнє диво: змусила лінєвих похлихвих людей об'єднатись і зробити щось для власної оборони. Справжня місія митця – не ставати чорноробом задля служіння спільноті, а творення ідеалу, духовних цінностей, в тому, щоб підносити, надихати загал, робити людей кращими.

Адресат триптиху, Іван Франко, теж змушений був робити не свою роботу, тягнути на собі тисячі справ і зобов'язань, «скручувати голови», кажучи його словами, своїм дітям, художнім творам. І Леся Українка це розуміла, запевняла метра в листах, що його ліричні, здається, цілком приватні твори, цінніші для культури, ніж безліч просвітницьких чи політичних справ. Але Франко не міг інакше, він належав до покоління сподвижників на громадському полі. Леся Українка теж була залучена до цієї праці, але змогла здійснити переоцінку цінностей, сформувати модерністське світосприйняття й естетику. З 1906 року, переживши глибоке розчарування у революційних рухах, партіях і, особливо, в людях, причетних до цих рухів, вона відійшла майже від усіх народно-просвітительських справ і зосередилася на творчості, на пошуках у царині драматургії. Твори, які піднесли Лесю Українку на рівень світової драматургії, були написані саме в цей період, з 1907 по 1913 роки.

Висновки. Леся Українка не втратила своїх суспільних уболівань, але суттєво змінила ієрархію цінностей. Найважливіше питання, яке потребувало вирішення, стосувалося місії митця. Незаперечною істиною протягом століття розвитку української літератури було переконання, що митець мусить служити пригнобленому народові, словом, як збрєсо, змагатися за краще життя. Наприкінці XIX ст. у європейській культурі залунали

інші голоси: митець не повинен бути громадським діячем, бо його мистецтво політизується і стає надто прагматичним, втрачає художні якості. Власне, надто політизоване мистецтво перестає добре виконувати і суспільну місію, швидко втрачає на злободенності. Леся Українка чудово розумілася на процесах в європейській літературі, була свідомою захисницею модерного мистецтва. Але їй далеко не все подобалося. Скажімо, досить критично вона сприймала надто загострені декадентські настрої. І все ж їй вдалося сформувати модерністське світосприйняття й естетику. Відмова від суспільної місії перестала сприйматися болісно, коли прийшло розуміння, що мистецька обдарованість, Божий дар – це також велике життєве зобов'язання, значно вище, ніж служіння громаді. Написане великою мисткинею – це той спадок нації, який не втрачає актуальності, з якого проростають інші високі здобутки, а вся культура отримує потужний поштовх для руху вперед.

Усі драми Лесі Українки останнього періоду творчості просякнуті мотивами смерті-воскресіння. Якщо людина, незважаючи на тяжкі випробування, залишається відданою духовним цінностям (а для митця це насамперед мистецтво), вона досягне життя у вічності. Якщо ж священне, божественне ставиться на службу профанному, як це сталося з Орфеем, то митець втрачає дар і завершує свій шлях профанною смертю.

Література

1. Гозенпуд А. Поетичний театр (Драматичні твори Лесі Українки). Київ: Мистецтво, 1947. С.255).
2. Забужко О. Міфологічна пригода жінки-Орфея і любовний дискурс: конфлікт інтерпретацій / Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфології. Київ: Факт, 2007. С.84-138;
3. Колошук Н.Т. Орфей та Нарцис у парі, або Модерн крізь призму архетипних образів еґо-тексту // Науковий вісник ВНУ

ім. Лесі Українки. Луцьк, 2011. № 13: Філологічні науки: Літературознавство. С.64-71).

4. Маркузе Г. Эрос и цивилизация: Философское исследование учения Фрейда / Пер. с англ. и предисл. А.А. Юдин. Киев: «ИСА», 1995. 352 с.

5. Українка Леся. Листи 1903–1913. Київ: ВД «Комора», 2018. 734 с.

6. Українка Леся. Орфеево чудо / Повне академічне зібрання творів у 14 т. Т. 4. Драматичні твори (1912-1913). Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2021. С.151-162.

7. Турхан О.Д. Орфей і Геліос у художній концепції неоромантизму Лесі Українки // Біблія і культура: зб. наук. ст. / за ред. А.Е. Няму. Чернівці: Рута, 2004. Вип. 6. С.209-217.

References

1. Hozenpud A. Poetychnyi teatr (Dramatychni tvory Lesi Ukrainky). Kyiv: Mystetstvo, 1947. S. 255).

2. Zabuzhko O. Mifologichna pryhoda zhinky-Orfeia i liubovnyi dyskurs: konflikt interpretatsii / Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka v konflikti mifologii. Kyiv: Fakt, 2007. S. 84-138;

3. Koloshuk N.T. Orfei ta Nartsys u pari, abo Modern kriz pryzmu arkhetyprnykh obraziv ego-tekstu // Naukovyi visnyk VNU im. Lesi Ukrainky. Lutsk, 2011. № 13: Filolohichni nauky: Literaturoznavstvo. S. 64-71).

4. Markuze H. Эрос у tsyvylyzatsiya: Fylosofskoe yssledovanye uchenyia Freida / Per. s anhl. y predysl. A.A. Yudyn. Kyev: «YSA», 1995. 352 с.

5. Ukrainka Lesia. Lysty 1903-1913. Kyiv: VD «Komora», 2018. 734 с.

6. Ukrainka Lesia. Orfeieve chudo / Povne akademychne zibrannia tvoriv u 14 t. T. 4. Dramatychni tvory (1912–1913). Lutsk: VNU imeni Lesi Ukrainky, 2021. S. 151-162.

7. Turhan O.D. Orfei i Helios u khudozhnii kontseptsii neoromantyzmu Lesi Ukrainky // Bibliia i kultura: zb. nauk. st. / za red. A.E. Niamtsu. Chernivtsi: Ruta, 2004. Vyp. 6. S. 209-217.

Moklytsia M.V.,

Professor at the Department of Literary Theory and Foreign Literature, Lesia Ukrainka Volyn National University,
moklytsja@gmail.com

Ukraine, Lutsk

THE AESTHETICS OF THE TESTAMENT: THE DRAMA OF LESYA UKRAINKA “ORPHEUS MIRACLE”

The article deals with the aesthetic principles of Lesya Ukrainka's work, which are most fully reflected in the work of the last years of her life. The drama «Orpheus' Miracle» is interpreted as an aesthetic testament, the final answer to the question of what is the main mission of the artist. The drama was written for a collection in honor of Ivan Franko, it is one of three works written at different times, which the writer combined into triptychs. A triptych is a cue in a dialogue between writers of different generations. In each of the plots the social mission of art is questioned differently, the existence of the highest obligation of the artist – to his own gift is emphasized. This is a conscious modernist aesthetic. «Orpheus' Miracle» is a story about an artist who wasted his gift under the burden of overwork for the benefit of the community.

Key words: Lesya Ukrainka, dramaturgy, triptych, aesthetics, artist's mission.

УДК 821.161.2-1Вор.09:801.6

Никифорук Т.М.,

к.філол.н., доцент кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, kuryluk235@ukr.net

Україна, м. Чернівці

СИДІР ВОРОБКЕВИЧ ПРО ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО ТВОРУ

Важливими видаються також міркування С. Воробкевича щодо генерики. В сегменті лірики поет найчастіше використовував терміни «поезія» (як жанрове поняття), «пісня», «думка», «дума», «поема». На особливу увагу заслуговує класифікація народних пісень, подана ним у статті «Наша народна пісня». Показано, що свідченням уважності С. Воробкевича до жанрового визначення є назви його віршованих творів (виділено три групи поетових творів щодо співвідношення твору і жанру).

Ключові слова: С. Воробкевич, поезія, поетика, генерика, пісня, дума, думка, поема.

Вступ. Погляди С. Воробкевича на поетику сформувалися на основі знань, одержаних у чернівецькій гімназії, внаслідок безпосереднього й епістолярного спілкування з особистостями, причетними до міркувань про літературу (в цьому аспекті важко переоцінити, скажімо, роль Д. Тянякевича чи особливо братів Барвінських), і постійного читання художніх чи літературознавчих текстів. Хронологічно міркування С. Воробкевича щодо поетики могли зазнавати певних змін, як, наприклад, несприймання ним тенденційної поезії.

Історіографія проблеми. Джерелами вивчення суджень С. Воробкевича про поетику є його епістолярій, спеціальні праці «Наша народна пісня» (1865), «Музика» (1889) і творчість поета. Вивчення публікацій, дотичних до теми дослідження, показало, що найціннішими з них є матеріали О. Маковей, В. Лесина та О. Романця, М. Бондаря, П. Никоненка та М. Юрійчука.

Мета. Проаналізувати наукову літературу, пов'язану з дослідженням елементів поетики віршованих творів С. Воробкевича. Вивчити погляди автора щодо форми поетичного тексту.

Наукова новизна. Реалізація поставленого завдання пов'язана також із вивченням поглядів самого письменника на поетику. Вони не завжди могли бути правильними, деякі судження хронологічно зазнавали певних змін, але їхня цінність щодо розуміння поетики творів безсумнівна.

Письменник здебільшого використовував термін, «стиль», витлумачуючи цю категорію як сукупність художніх засобів, що вирізняють творчість одного автора від іншого.

С. Воробкевич поділяв літературу на поезію, прозу та драматургію. Поезію диференціював на народну (фольклорну) та літературну. Літературний твір він розумів як структуру, що складається зі змісту та форми. У сегменті змісту С. Воробкевич виділяв тему й ідею. У власній творчості письменник виокремлював дві теми: мотив Буковини в різноманітних варіантах і тему історичного минулого України. Ідею літературного твору поет образно визначив як, «перлину», «зерно», «плід».

Важливими видаються також міркування С. Воробкевича щодо генерики. В сегменті лірики поет найчастіше використовував терміни «поезія» (як жанрове поняття), «пісня», «думка», «дума», «поема». На особливу увагу заслуговує класифікація народних пісень,

подану ним у статті «Наша народна пісня». Показано, що свідченням уважності С. Воробкевича до жанрового визначення є назви його віршованих творів (виділено три групи поетових творів щодо співвідношення твору і жанру).

Виклад основного матеріалу. Епістолярій поета засвідчує, що він поділяв літературні твори на поезію, прозу та драму. Поезію, зокрема, диференціював на епічну, ліричну та драматичну. У листі до Олександра Барвінського 1 квітня 1867 року він стверджує: «Ваш часопис нам лише викохує нашу лірику, епіку і здорову, зрілу прозу...» [6, с.103]. Тут, на жаль, С. Воробкевич не згадує про поезію драматичну, як і про драматичне мистецтво загалом – очевидно, таких матеріалів у «Правді» на той час не було. В аспекті лірики поет найчастіше використовував терміни «поезія», «пісня», «думка». Щодо терміна «поезія», як жанрового, наведемо цитату з листа С. Воробкевича до Д. Тянякевича 1865 року: «Посилаю тобі кілька поезійочок; всі ще скомпоновані до твоєї науки...» [6, с.42]. Пісню – віршований твір, що його характеризує єдність ритму словесного й музичного і який призначений для співу, С. Воробкевич диференціював на народну й авторську. Поет неодноразово зізнавався, що добре засвоїв «характер нашої народної пісні» [6, с.35], саме цьому жанру він присвятив свою працю «Наша народна пісня». Про це дослідження С. Воробкевич пише до Д. Тянякевича 1865 року: «Написав прозовий твір про нашу народну пісню ... Більше з музично-історичного погляду...» [6, с.42]. О. Маковей наголошував на зв'язку цієї праці з переписаною С. Воробкевичем німецькою мовою статті І. Вагілевіча про народні пісні з «Русалки Дністрової» [5, с.405].

У цій праці, проспівавши хвалу українському фольклорові, С. Воробкевич пропонує свою класифікацію народних пісень. Спочатку він виокремлює чотири їх види, потім – п'ять і насамкінець подає шестирівневий поділ: 1) думи історичні; 2) думки материнські, сирітські, дівочі, молодецькі, вояцькі; 3) пісні любовні; 4) пісні, дотичні до свят; 5) пісні обрядові, дотичні до господарства, корчемні; 6) пісні до танцю.

Далі письменник подає огляд кожної групи, виділяючи в окремих із них підгрупи (наприклад, у піснях, дотичних до свят, називає колядки, щедрівки, гагілки; у піснях, дотичних до господарства, означає

пісні обжинкові, пісні дівочі, які виконують, «коли коноплю збирають», пісні парубоцькі, які співають «при роботі», та ілюструє кожен вид прикладами).

Наприкінці письменник здійснює оптимістичний прогноз щодо подальшого розвитку української народної пісні.

Відзначимо, що першим і останнім реченням статті є Шевченків двовірш «Наша пісня, наша дума // Не вмере, не загине...».

До статті С. Воробкевич додав характеристику народних пісень у ракурсі музичного оформлення, відзначив, що їхня більша частина складається з восьми тактів, рідше постають шістнадцятитактові мелодії та наголосив на природності модуляції [3].

Термін «думка» С. Воробкевич використовував у двох значеннях. Перше значення: думка – це українська народна лірична пісня, якій, за висловом сучасних дослідників, «властиві увага до явищ природи, сердечних переживань» [4, с.308]. У листі до редактора «Ниви» 1865 року поет запитував: «Можу і я Вам дещо музичного прислати? Пісні, думки, etc» [6, с.13]. Термін «думка» С. Воробкевич витлумачував і як власне музичний, і як літературний. У листі поета до редакції «Ниви» 1 (13) березня 1865 року він зазначає: «З моїх власних композицій посилаю Вам дві думки без слів і одну коломийку – всі квіти з рідної ниви». <...> Наша думка музична і наша коломийка і всі наші народні співи... всі на одному конечі роблені...» [6, с.19]. А в листі до Д. Таячкєвича 1865 року як відповідник до свого вірша «Святий вечір» («Стогнуть ліси і дуброви») поет називає думку «Пливе чайка по Дунаю, дай ми, Боже, що гадаю» [6, с.41]. Думку як пісенний літературний жанр, поет міг диференціювати і далі, наприклад, використовуючи словосполучення «народна історична думка» [6, с.36]. Щодо другого значення терміна «думка», то С. Воробкевич розумів його як ліричний авторський вірш.

Зразки думки поет бачив у творчості Т. Шевченка («Тече вода в синє море», «Вітре буйний, вітре буйний!» та ін.), М. Шашкевича («Думка»), Ю. Федьковича (цикл «Думки»), А. Метлинського (збірка «Думки і пісні та ще дещо»).

Термін «дума» С. Воробкевич найчастіше використовував у двох значеннях: музичному і літературному. Щодо музичного розуміння терміна, то в праці «Музика» він писав: «Найважливіше місце серед народних пісень належить думі та думці. Дума – епічна чоловіча пісня, спрямованість та інтонація якої дуже нагадують шотландську народну баладу» [2, с.327]. У літературному значенні думу поет розумів як епічний віршований твір з історично-героїчним змістом. О. Маковей у «Загальних замітках про поезію Ізидора Воробкевича» вказував: «Від 1864 р. Із. Воробкевич з особливою охотою оспівував різні події з козацької історії. <...> Ці свої співи назвав він «думами» і, коли вже написав їх немало, то 4 вересня 1866 р. сказав про них: «Ці думки написав я більше-менше на історичній основі та усних переказах» [5, с. 401]. До цього додамо, що у С. Воробкевича було й ширше розуміння думи – як віршованого твору про давно минуле. У листі до редакції «Ниви» 1 (13) березня 1865 року він писав: «Хоч може дума сьогодні написалася, але вона належить до минулих століть...» [6, с.18].

Використовував поет і похідні від «думи» словосполучення: «думи-пісні», «пісні-думи». С. Воробкевич погоджувався також з Д. Таячкєвичем і використовував його вираз «історичні думи» для характеристики власних творів [6, с.36].

Як ліро-епічний твір більшого обсягу розумів поет термін «поема». Цей термін він використовував як визначення жанру власних та чужих творів. Поемами С. Воробкевич називав свої твори «Буковина» [6, с.18], «Черниця» [6, с.69-85], «Дві могили» [6, с.172] та ін. Поемами визначає жанр творів А. Могильницького «Скит Манявський» [6, с.39] та Д. Мордовцева «Козаки і море» [6, с.105]. Віршованими драмами називає поет свої пісні «Петро і Настуся» і «Козак-бандурист» [6, с.165]. Свідченням небайдужості С. Воробкевича до термінології є використання ним жанрових означень щодо прозових творів: «Шкіц», «оповідання», «історичне оповідання» [6, с.103], «повісточка» [6, с.90], «повість» [6, с.129,157] та ін.

Уважність С. Воробкевича щодо жанрового визначення можемо простежити і за назвами його віршованих творів. Тут можна виділити принаймні три групи щодо співвідношення назви твору і жанру.

1. Жанрове визначення твору подає у його назві: «Пісня», «Думка», «Думки», «Чумацька пісня», «Пісня буковинська», «Вечірня пісня», «Пісенька в часи жнив», «Співанка руській Буковині», «Пісень в осени», «Пісня черновецьких паничів з року 1800», «Пісня черновецьких панночок з року 1800», «Жовнярська пісня», «Руська пісня», «Пісня при чарці», «Осіньна пісня», «Пісня руська».

2. Називає твір за визначеним різновидом: «Веснянка», «Сумні веснянки», «Наша веснянка», «Серенада», «Ідилія», «Буковинська ідилія».

3. Подає визначення жанру після назви твору: «Мурашка. Дума», «Гетьман Наливайко. Історична дума», «Вечір над Прутом. Ідилія», «Нечай. Поема історична», «Драгоманка. Балада», «Озеро царя. Балада», «Гостинець з Боснії. Поема», «На степах. Фантазія».

Жанрові визначення поет вплітав у тканину власних віршованих творів, наприклад, у вірші «Якби я зі срібла скрипку мав...»

Якби я зі срібла скрипку мав,

Я б тобі до днини пригравав

Думи, пісні милі, чарівні,

Що дримають в серцю там на дні [1, с.169].

Такими були погляди С. Воробкевича щодо окремих складників змістової організації та зовнішньої форми літературно-художнього твору. Згідно з ними формувалася і розвивалася поетика його власних творів. Багато додають до розуміння Воробкевичевої поезії його міркування щодо генерики.

В сегменті лірики поет найчастіше використовував терміни «поезія» (як жанрове поняття), «пісня», «думка», «дума», «поема». На особливу увагу заслуговує класифікація народних пісень, подану ним у статті «Наша народна пісня». Показано, що свідченням уважності С. Воробкевича до жанрового визначення є назви його віршованих творів (виділено три групи поетових творів щодо співвідношення твору і жанру).

Висновки. Отримані результати є важливим матеріалом для увиразнення наших знань щодо поезики віршо-

ваних творів С. Воробкевича, вони є матеріалом для зіставлення з аналогічним матеріалом щодо художності поетичних творів Ю. Федьковича.

На підставі виявлення спільних ознак, з урахуванням даних щодо інших українських поетів краю цього періоду можна одержати загальну картину поезики вітчизняних віршованих творів на Буковині в другій половині XIX століття.

Література

1. Воробкевич І. Твори: у 3 т. Львів: Просвіта, 1909. Т. 1. 420 с.
2. Воробкевич С.І. Вибрані твори / упоряд. підготовка текстів, передм., приміт. П. Никоненка та М. Юрійчука. Київ: Дніпро, 1987. 358 с.
3. Воробкевич С. Наша народна пісня. // Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів і текстології. Ф. 123. Од. зб. 9.
4. Літературознавча енциклопедія: в 2-х т. / автор-укладач Ю.І. Ковалів. Київ: Академія, 2007. 608 с.

5. Маковей О. Загальні замітки про поезію Ізидора Воробкевича // Воробкевич І. Твори. Львів, 1909. Т. 1. С.400-408.

6. Матеріали до історії зносин галичан з буковинцями й історія Буковинської Русі // ЦДІАУ, Львів, фонд № 386. Оп. 1. Справа № 39. 255 с.

References

1. Vorobkevych I. Tvory: u 3 t. Lviv: Prosvita, 1909. T. 1. 420 s.
2. Vorobkevych S.I. Vybрани tvory / uporiad. pidhotovka tekstiv,peredm., prymit. P. Nykonenka ta M. Yuriichuka. Kyiv: Dnipro, 1987. 358 s.
3. Vorobkevych S. Nasha narodna pisnia. // Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv i tekstolohii. F. 123. Od. zb. 9.
4. Literaturoznavcha entsyklopediia: v 2-kh t. / avtor-ukladach Yu.I. Kovaliv. Kyiv: Akademiia, 2007. 608 s.
5. Makovei O. Zahalni zamitky pro poezii Izydora Vorobkevycha // Vorobkevych I. Tvory. Lviv, 1909. T. 1. S. 400-408.
6. Materialy do istorii znosyn halychan z bukovyntsiamy y istoriia Bukovynskoi Rusi // TsDIAU, Lviv, fond № 386. Op. 1. Sprava № 39. 255 s.

Nykyforuk T.M.,

*Candidate of Philological Sciences, a teacher of the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies of Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University»,
kuryluk235@ukr.net*

Ukraine, Chernivtsi

SYDIR VOROBKEVYCH ON THE GENRE PECULIARITIES OF A POETIC WORK

S. Vorobkevych's arguments on generics also seem important. In the segment of lyrics, the poet most often used the terms «poetry» (as a genre concept), «song», «thought», «poem». The classification of folk songs given by him in the article «Our folk song» deserves special attention. It is shown that the evidence of S. Vorobkevych's attention to the genre definition are the names of his poetic works (there are three groups of poetic works on the ratio of work and genre).

Key words: S. Vorobkevych, poetry, poetics, generics, song, thought, poem.

УДК 821.161.2-32“191/193”

Семерин Х.Д.,

аспірантка 2-го року навчання Ph.D програми з літературознавства
Національного університету «Острозька академія»,
khrystyna.semeryn@oa.edu.ua

Україна, м. Острозь

РЕЦЕПЦІЯ «СПРАВИ БЕЙЛІСА» В УКРАЇНСЬКІЙ НОВЕЛІСТИЦІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.

У статті йдеться про згадки й рецепцію «справи Бейліса» у малій прозі першої третини ХХ ст. Попри те, що референції небагато, вони засвідчують інтерес українського письменства до долі єврейського народу та є прямою реакцією на імперську ксенофобію і кривосуддя. Модест Левицький віддзеркалив у своїх оповіданнях ксенофобську, антидемократичну природу російської монархії. Через персонажа-антисеміта в оповіданні «У вагоні» письменник показує, що побутовий антисемітизм завжди ірраціональний, позбавлений логіки і змісту. В іншому оповіданні «Законник» висвітлив маніпуляції, антисемітські інсинуації влади й поліцейське насильство під час виборів до Російської Думи 1907 року, які не мали шансів бути чесними. Іван Нечуй-Левицький у фрагменті «Мар'яна Погребнячка й Бейліс» підкреслює, що прості українці вважали «справу Бейліса» фабрикацією і щиро співчують невинно засудженому. Відтак, тема «справи Бейліса» вмонтована в ширший контекст літературної репрезентації антисемітизму, чорносотенного насильства, єврейських погромів у різних регіонах України.

Ключові слова: «справа Бейліса», мала проза, єврейська тема, імагологія, єврейський погром, кривавий наклеп, чорносотенці, перша третина ХХ ст.

Постановка проблеми. Українська мала проза першої третини ХХ ст. є дзеркалом суспільно-історичних, політичних і культурних процесів, що відбулися в цей час. Помітне місце в текстах займають образи *Інших*, передусім, інших народів, які разом з українським поділяли єдиний фізичний і соціальний простір життя. Репрезентуючи єврейську тему, письменниці й письменники змальовують історичні обставини, українсько-єврейські відносини, особливості єврейського побуту, релігійних і культурних практик, конфлікти і співпрацю, а також трагічні сторінки спільної історії. Однією з таких є «справа Бейліса», політичний судовий процес 1911–1913 рр. над євреем-киянином Менахемом Менделем Бейлісом, якого безпідставно звинуватили в ритуальному убивстві християнського хлопчика. У суботу перед єврейським святом Песахом, 12 березня 1911 року зник 13-річний Андрій Ющинський. Через тиждень його знайшли мертвим із великою кількістю ножових ран. Імперська преса всіляко експлуатувала факт убивства в антисемітському ключі, збуджуючи суспільні антисемітські настрої. Це стало ще одним сумним прикладом так званого «кривавого наклепу»: євреїв регулярно винували у приготуванні мази, ритуального хліба для Песаху, з кров'ю християнських дітей, хоча такий обряд суперечить самій суті юдаїзму. Російська монархія сподівалася сфабрикованим релігійним процесом відволікти увагу від політичної кризи, спричинити додаткові антиєврейські виступи в Україні. Втім, на захист Бейліса стала інтелігенція: Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Володимир Вернадський та багато ін. Слідство тривало більше двох років, які підозрюваний провів за ґратами. Зрештою, Бейліс був виправданий судом присяжних та емігрував з імперії. Рецепція «справи Бейліса» в тогочасній українській літературі – це й письменницька реакція на абсурдний історичний факт, і висвіт-

лення реальних подій, і своєрідний тест на адекватність та толерантність.

Мета роботи – проаналізувати особливості рецепції історичного факту, відомого як «справа Бейліса», в українській малій прозі першої третини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Аби краще зрозуміти історичний контекст резонансної «справи Бейліса», слід згадати про те, що Російська імперія на початку ХХ ст. залишалася глибоко ксенофобською і перебувала в політичній кризі. Після революції 1905–1907 рр. дуже активізувалися «чорносотенці», що мали підтримку самого царя Миколи II: «радикальний консервативно-охоронний рух, що обстоював непорушність самодержавного ладу російської імперії, заснованому на тріаді графа С. Уварова – “православ'ї, самодержавстві, народності”». Чорносотенці вбачали в євреях головних ворогів Росії, які нібито прагнули до встановлення панування над російським народом революційним шляхом» [1, с.56]. До «справи Бейліса» українське єврейство вже пережило страшні погроми в Одесі, Києві, Чернігові та ін. містах. Наприклад, про чернігівський погром 1905 року і чорносотенців детально пише Михайло Коцюбинський у блискучій новелі «Він іде!» (1906). Тема погромів лягла в основу глибоких оповідань і новел Леоніда Пахаревського, Олекси Копиленка, Кліма Поліщука, Григорія Косинки, Степана Васильченка. Безумовно, не лише чорносотенний рух був причетний до знищення єврейського населення. Суспільні злидні, економічна криза, необізнаність, упередженість, відсутність критичного осмислення, прагнення знайти винних у своєму лихові серед тих, кому можна помститися за свої страждання, а не справжніх винуватців, віра в різноманітні вигадки дуже доклалися до загострення суспільних настроїв.

Гранично просту, але витончену форму обрав Модест Левицький (1866–1932) в оповіданні «У вагоні». Чоти-

рью різних людей звело купе вагону, і по дорозі у потязі з Варшави на Ростов вони сперечаються про гостро актуальну «справу Бейліса». Один із них – «середнього віку чоловік в городській одежі, в картузі, з невиразним обличчям, – не то крамарь, не то ремесник, або дрібний підрядчик», другий – єврей Берко, «що теж скидався на купця середнього достатку», третій «підстаркуватий священник» і четвертий – хворий на сухоти студент [2, с.190]. Троє умовних християн, з яких один ще й служитель культу, та один єврей-Інший. Перший чоловік уїдливо дошкуляє євреєві за Бейліса, священник усіяко намагається примирити пасажирів, а студент не втручається в розмову взагалі. Аргументи першого цілком промовисті й буденні навіть для нашого часу: Бейліс у вбивстві винний, але євреї підкупили суд і всіх, «кого їм треба було», і всім суми відомі. Адаже це аргументи відвертого упередження, а не здорового глузду: «Підкупили! – обурився єврей. – Як то можна всіх підкупити? Ну, нехай би одного підкупили, двох, нехай десять, а то ж усіх, і в Росії й навіть за границею, – всіх підкупили? – Я знаю, скільки їй кому жиди платили. Це все відомо.

Єврей здвигнув плечима й розвів руками. – Удівительно! – сказав він. – Ви знаєте навіть те, чого ніколи не було. Всіх суддів, всіх експертів, всі газети, навіть “Кієвлянинь” – і той, може скажете, підкупили» [2, с.190]. Згадка про «Кієвлянинь» не випадкова: ця приватна консервативна київська газета (1864–1919 рр.) мала українофобське, антисемітське, монархічне спрямування і була однією з найвпливовіших на території України. Проте, у вересні 1913 року «Кієвлянинь» вкрай несподівано засудив процес над Менахемом Бейлісом, через що цей випуск був конфіскований.

Левицький вельми точно показує сутність антисемітизму й етнічних упереджень у цілому. Коли в пасажира-антисеміта забракло аргументів, він накинувся на Берка, бо той затоптав його цигарку, недбало викинувши на підлогу вагона. «І що то за нахабна жидівська натура, що завжди лізуть вони не в своє діло! – з серцем осварився “союзник”. – Де не посій, там уродиться, скрізь свого носа уткне, й хоч ти йому сто раз дай по носі, а він таки лізе й лізе! Тьху! – сплюнув він» [2, с.192]. Фінал оповідання неочікуваний, хоча логіка фіналу зрозуміла. На одній із зупинок антисеміт поцупив валізу українського студента з речами, грішми і квитком до Севастополя, куди хворий їхав на лікування. Йому допоміг саме Берко: знайшов лікаря і зібрав разом із євреями гроші на новий квиток. Так письменник показує, що корені антисемітизму ховаються в упередженому ставленні, яке не має нічого спільного з реальним життям, і що відповідальність має бути особистою, а не падати на спільноту.

Історичне тло імперської реальності, у якій народи потерпали від насильства, несправедливого суду й упередження, Модест Левицький доповнює в інших оповіданнях. Оповідання «Законник» прикметне для осмислення «справи Бейліса» у ширшому контексті, хоча події в ньому відбуваються за більше, ніж десять років до суду. Йдеться про історичні вибори до II Державної Думи Російської імперії. Письменник описує, як показна демократизація, насправді, є черговою ширмою для приховання глибокої імперської кризи. Від села Гульчі був

вибраний голосувати чоловік, якого добре знали українці і підтримали євреї: «Помогли й євреї, бо знають, що “Кієвлянина” не читаю, а як позаторік був у нас конституційний погром, то переховав я у себе на квартирі, скільки влізло туди, тих євреїв, з дітьми, з жінками» [2, с.325]. Його начальник голосувати за монархістів і в жодному разі не за євреїв: «Ви ж глядіть, там у губернії на виборах... не теє... Знамя чиновницьке високо держіть. Бо правительство на своїй службі держати не буде крамольників та жидовствующих» [2, с.326]. Утім, люди проти погромів і насильства, відмовляються голосувати за чорносотенних кандидатів, за готовими списками і, водночас, бояться голосувати взагалі. Адаже, хоч вибори таємні, на них можуть донести. Зрештою, і самих виборців («поступовців»), і адвоката, що намагався їм допомогти оскаржити підтасовані результати виборів, арештували. Така історична ретроспектива дає більше розуміння, наскільки націоналістично-монархістський, українофобський, антисемітський режим тримався в Російській імперії, і чому «справа Бейліса» була логічним, закономірним його результатом, а не випадковим фактом.

У короткій замальовці «Мар’яна Погребнячка й Бейліс» (1913) Іван Нечуй-Левицький (1838–1918) показує, що навіть для неосвіченої й необізнаної української людини «справа Бейліса» очевидно сфабрикована. Неписьменна селянка Мар’яна слухає новини з газет, які їй читає чоловік. Але і в такий спосіб вона розуміє, що, насправді, відбувається, і виявляє емпатію до невинно арештованого Менахема Бейліса. Письменник риторично запитує: «... В неї сумління більше, ніж у тих судовиків, котрі гнули справу – доконче – на Бейлісову загибель тільки через те, – що він єврей... В кого ж більше сумління в душі?» [3, с.162]. Мар’яна Погребнячка пережила подібний, типовий для імперського побуту досвід, коли її чоловіка за наклепом протримали у в’язниці кілька тижнів. Нечуй-Левицький підкреслює, що імперське кривосуддя – не випадковість, а системне явище, яке однаково тисне і на українців, і на євреїв.

Висновки. Українські письменники, відтак, тверезо оцінюють події «справи Бейліса» і ширший суспільно-політичний контекст, зі співчуттям, розумінням ставляться до постаті самого Менахема Бейліса. Модест Левицький та Іван Нечуй-Левицький у текстах показали, що сфабрикованість «справи Бейліса» не викликає сумнівів у людей, які мали досвід з імперським кривосуддям, а суспільний антисемітизм позбавлений здорового глузду і спирається на емоції, ілюзії, політичне підбурювання.

Література

1. Гаухман М. «Справа Бейліса» (1911–1913 рр.): версії та історіографія. Гілея: науковий вісник, Збірник наукових праць. – Київ, 2009. – Вип. 27. – С.53-60.
2. Левицький М. Вибране / Упоряд. Н. Пушкар, О. Яблонська, П. Данилюк-Перецуць; Вступ. ст. і прим. О. Яблонської; Худож. оформл. А. Қосенко. – Луцьк: «Шерези», 2016. – 462 с.
3. Нечуй-Левицький Іван. Мар’яна Погребнячка й Бейліс // Зібрання творів у десяти томах. – Том 9. – Київ: Наукова думка, 1967. – С.161-162.

References

1. Gaukhtan M. «Sprava Beilisa» (1911–1913 rr.): versii ta istoriografii. Gileia: naukovyi visnyk, Zbirnyk naukovykh prats. – Kyiv, 2009. – Vyp. 27. – S. 53-60.

2. Levytskyi M. *Vybrane / Uporiad. N. Pushkar, O. Yablonska, T. Danyliuk-Tereshchuk; Vstup. st. i prym. O. Yablonskoj; Kfudozh. oforml. A. Kosenko. – Luts'k: «Terezy», 2016. – 462 s.*

3. Nechui-Levytskyi Ivan. *Mariana Pohrebniachka y Beilis // Zibrannia tvoriv u desiaty tomakh. – Tom 9. – Kyiv: Naukova dumka, 1967. – S. 161-162.*

Semeryn Kh.D.,

Ph.D student in Literary Studies National University of Ostroh Academy, khrystyna.semeryn@oa.edu.ua

Ukraine, Ostroh

**REPRESENTATION OF THE “BEILIS AFFAIR” IN UKRAINIAN SHORT FICTION
OF THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY**

In the article, references and mentions of the “Beilis Affair” in Ukrainian short fiction of the first third of 20th century have been elucidated. Despite there is not a lot of them, they have revealed Ukrainian writers’ concern about Jewish fate and their response to Russian imperial xenophobia and unjust trial. Modest Levutskui (1866–1932) has depicted the xenophobic and anti-democratic gist of Russian monarchy. In U vahoni [In a Train Carriage], he shows by his character – anti-Semite that domestic anti-Semitism is always irrational, devoid of logic and meaning. In another short story Zakonnyk [A Law Stickler], he has highlighted manipulations, monarchy’s anti-Semitic insinuations, and police violence during the 1907 II Russian Duma elections that had no chance of being fair. In the narrative fragment Mariana Pogrebniachka and Bailis, Ivan Nechui-Levytskyi (1838–1918) emphasizes that ordinary Ukrainians consider the “Bailis Affair” to be a falsification and sincerely sympathize with the innocent convict. In sum, the theme of the “Bailis Affair” has been embedded in the broader context of Ukrainian literary representation of anti-Semitism, Black Hundred violence, and Jewish pogroms having took place in various regions of Ukraine.

Key words: “Beilis Affair,” Ukrainian short fiction, the Jewish subject, imagology, Jewish pogrom, blood libel, the black-hundredists, the first third of 20th century.

УДК 81'37'367.5:811.161.1(045)

Федчук Л.И.,

доцент, к.филол.н., доцент кафедры филологических и естественных дисциплин
Национального авиационного университета, fedchuk.lilia@gmail.com

Украина, г. Киев

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ТАКСОНОМИЧЕСКИХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ИМЕНАМИ КЛАССОВ, НАХОДЯЩИМИСЯ В ЭКВИПОЛЕНТНОЙ ОППОЗИЦИИ

Статья посвящена комплексному описанию одного из разрядов предложений русского языка, обозначающих логическую операцию включения менее объемного класса объектов в более объёмный. Особенностью таких предикативных единиц является эквивалентная оппозиция имен классов. Описан характер информации, передаваемый исследуемыми конструкциями, набор языковых средств репрезентации структурных компонентов. Особое внимание уделено выявлению условий, влияющих на выбор того или иного альтернативного грамматического средства оформления элементов предложения.

Ключевые слова: таксономические предложения, компоненты структурной схемы, грамматические средства их реализации, типы наименований, эквивалентная и привативная оппозиции имен классов объектов.

Постановка проблемы. Отличительной особенностью современных синтаксических исследований является изучение тесной взаимосвязи между содержательным и формальным строениями предикативных единиц.

Результаты таких лингвистических описаний находят все большее применение в практике преподавания иностранных языков, в частности – при изучении русского как неродного, а также в области создания качественных систем машинного перевода. «Создавая такое описание, мы должны дать изучающему язык сумму сведений, которая обеспечит возможность перейти от выражения мыслей на родном языке к максимально адекватному их выражению на русском языке. Тем общим, на что можно опираться при переходе с языка на язык, является экстралингвистическая ситуация» [1, с.74].

Одной из универсальных внеязыковых ситуаций есть мыслительная операция включения (инклюзии) субъекта мысли в некоторый класс объектов. Онтологической основой такой логической процедуры является существование в реальном мире отдельных объектов, обладающих признаками единичными и общими, неповторимыми и повторяющимися, признаками, свойственными только одному отдельно взятому предмету и целому классу объектов определённой предметной области.

Анализ последних исследований и публикаций. О предложениях, отражающих ситуацию включения отдельной реалии (элемента или подкласса) в класс, бегло высказывалось ряд русских и украинских учёных: Н.Д. Арутюнова, И.Р. Выхованец, К.Г. Городенская, А.П. Загнитко, А.И. Леута, А.В. Сытар, Е.Н. Ширяев и другие. Однако до сих пор нет единого мнения относительно природы этих синтаксических конструкций. Разногласия, наблюдаемые в критериях их выделения и номинации, описаны Е.А. Леонтьевой [2, с.62-63]. Отдельные аспекты предложений с предикатами включения (инклюзии, таксономии) детально исследовались на материале русского [3; 4], украинского [2], английского [5], немецкого [6] языков.

В нашем исследовании отдаётся предпочтение тер-

мину «таксономические предложения», используемому Н.Д. Арутюновой и Е.Н. Ширяевым [7, с.10].

Таксономическими предложениями (ТП) мы называем логико-семантический класс предикативных единиц, отражающих мыслительную ситуацию классификационного отношения включения отдельной реалии (элемента или подкласса) в класс. Отвлечённая структурная схема таких предложений, отражая обозначаемую ситуацию, включает следующие компоненты: имя классифицируемой реалии – имя отношения включения – имя класса, к которому принадлежит классифицируемая реалия. Например: *Каштан настоящий* (имя классифицируемой реалии) *принадлежит* (имя отношения включения) *к буковым растениям* (имя класса, к которому принадлежит классифицируемая реалия).

Наблюдения над конкретными речевыми образованиями ТП вскрывают имеющиеся у них различия в характере оформления структурных компонентов и в их коммуникативных возможностях. Выявление и учёт причин, обуславливающих наличие таких различий, позволяет выделить в рамках единого логико-семантического класса ТП семантико-структурные группировки различных иерархических уровней.

Цель статьи состоит в описании особенностей логико-семантической (пропозитивной) структуры, формальной организации и особенностей функционирования одного из разрядов ТП – предикативных единиц с именами классов, находящимися в эквивалентной оппозиции.

Изложение основного материала исследования. К ТП рассматриваемого семантико-структурного разряда относятся предикативные конструкции, у которых предметные позиции реализуют имена классов, общая часть значения которых не исчерпывает содержания ни одного из обозначаемых ими концептов. Интенционал каждого из этих компонентов (а следовательно, и имён) помимо общих семантических признаков содержит ещё и отличительные. Причём эти отличительные признаки не являются видоизменениями одного классификационного основания. Такой тип соотношения значений имён получил в лингвистической науке название «эквиво-

лентной оппозиции» [8, с.107]. Эквивалентной оппозиции предметных имён противопоставляется так называемая «привативная оппозиция», при которой семный состав имён находится в следующем отношении: интенционал имени класса включается в интенционал имени классифицируемой реалии на правах гиперсемы, то есть родового признака, а содержательный остаток в имени классифицируемой реалии составляет его гипосему, то есть видовой, отличительный признак [8, с.107].

С точки зрения пропозитивной номинации предложения, отмеченные эквивалентной оппозицией знаковых значений предметных имён, обозначают такую мыслительную ситуацию, участниками которой выступают классы, выделенные в пределах одной и той же предметной области по различным основаниям.

Экстенциональная соотносённость включаемого понятия, выступающего в функциональной роли классифицируемой реалии, сказывается на типе референции его имени. Это имя имеет неопределённую референцию, обозначая класс (множество) предметов, некоторую часть этого класса или его представителя, притом не конкретного, а эталонного, типичного. Такой логико-семантический статус имени классифицируемой реалии обеспечивается за счёт использования:

1) широких наименований, оформленных: а) нарицательным существительным: *Казачок – народный танец* (Советский энциклопедический словарь) или субстантивированным словом: *Бахчевые – стелющиеся растения* (Энциклопедический словарь юного земледельца); б) субстантивированным комплексом с определителем индивидуализирующего характера: *Местные козы принадлежат к группе пуховых коз Центральной Азии* (ж. «Химия и жизнь»); в) сочетанием таксономического оператора с одной из названных грамматических единиц: *Род пеганок относится к группе так называемых земляных уток, в биологическом отношении представляющих переход от гусей к уткам* (Жизнь животных);

2) знаков-заместителей широких наименований, реализуемых: а) личными местоимениями 3-его лица: *Как художественный приём, аллегория – одно из сильнейших средств воздействия на сознание и воображение зрителя или читателя. Она относится к группе метафорических тропов, когда одно явление изображается и характеризуется через другое* (Энциклопедический словарь юного литературоведа); б) указательным местоимением *это*: *Превосходное пищевое масло получают из плодов маслины. Это вечнозелёное древнее культурное растение* (Энциклопедический словарь юного натуралиста); в) сочетанием указательного местоимения *этот, эта, это, эти* с нарицательным существительным, обозначающим предметную область, одним из подклассов которой является классифицируемая реалия: *В разных видах кино есть одни и те же жанры, к примеру жанр рассказа. Но существуют и жанры, свойственные лишь данному виду, например, киноромана. Этот жанр относится только к игровому кино* (Энциклопедический словарь юного зрителя).

Процесс порождения ТП исследуемого разряда, не выдвигает проблемы выбора средства грамматического выражения знака объекта классифицирования, что объ-

ясняется чёткой закреплённостью определённым образом оформленного имени за тем или иным классом. Трудности, особенно для изучающих русский язык как неродной, могут возникнуть при выборе средства оформления неназывающего знака. Наблюдение над языковым материалом выявило следующие закономерности оформления неназывающего знака в позиции имени классифицируемой реалии:

1. Если ТП выполняет роль своеобразного зачина в тексте, посвящённом описанию объектов некоторого класса, именем которого назван данный текст, единственно возможным средством оформления анафорического знака является местоимение *это*. Например: статья «Документальное кино» в «Энциклопедическом словаре юного зрителя» начинается предложением таксономической структуры с местоимением *это* в позиции имени классифицируемой реалии: *Это распространённый вид киноискусства*.

2. Если предложение таксономической структуры находится в середине некоторого текста, позиция имени классифицируемой реалии может быть оформлена любой грамматической единицей, входящей в альтернативный ряд средств выражения неназывающего знака. Закономерности выбора одной из них таковы:

а) Возможности использования сочетания указательного местоимения с именем объёмного класса создаются, если в общем фонде знаний партнёров коммуникации имеются сведения о принадлежности объекта классифицирования к некоторому более объёмному классу (политетическому или монотетическому). Так, в ТП, являющемся частью микротекста *Широко используется в текстильной промышленности и конопля. Эта прядильная культура принадлежит к семейству тутовых* (Энциклопедический словарь юного земледельца), для оформления позиции имени классифицируемой реалии вместо называющего знака *конопля* с целью избежания тавтологии используется сочетание *эта прядильная культура*, подсказанное содержанием предтекста предложения таксономической структуры.

б) Выбор местоимения *это* или личного местоимения 3-его лица определяется соотносённостью грамматических характеристик (в частности, категорий рода и (или) числа) существительного-антецедента и существительного, называющего класс или выполняющего роль синтаксически главенствующего компонента сложного номинативного знака, реализующего позицию компонента со значением «класс». Если существительное-антецедент и существительное-имя класса обнаруживают одинаковые грамматические значения категорий рода и числа, то в таком случае для оформления позиции имени отдельной реалии может быть избрано как местоимение *это*, так и личное местоимение 3-его лица. Ср. характер языковой материализации позиции имени отдельной реалии в ТП, входящих в следующий микротекст: *Из хищных членистоногих наиболее многочисленны пауки. Многочисленны также муравьи. Однако в отличие от пауков муравьи не являются «чистыми» (облигатными) хищниками. Они относятся к группе так называемых факультативных хищников* (Р. Кашапов. Живая оболочка Земли). – ... *Это так называемые факультативные хищники*. Если существительное-анте-

цедент и существительное-имя класса различаются грамматическими значениями рода или числа, то позиция компонента с семантикой «отдельная реалья» может быть оформлена только местоимением *это*. Так, в тексте *Клюворылы невелики, от 20–30 сантиметров, некоторые вдвое больше, до метра (мормирус и мормиронс). Последний кормится и креветками, и донными рыбками. У него своя индивидуальная территория. Это рыба-одиночка* (И. Акимушкин. Мир животных) antecedent классифицируемой реалии выражен существительным мужского рода *мормиронс*, а синтаксически главенствующее слово в позиции компонента со значением «класс» – существительным женского рода *рыба*. Такое несоответствие грамматических характеристик данных лексем предопределило использование в позиции имени отдельной реалии местоимения *это*.

Помимо характера референции имени классифицируемой реалии и обусловленного им набора грамматических средств выражения данного компонента содержательной структуры, мыслительная ситуация классификационного отношения включения подкласса (подмножества) в класс (множество) детерминирует ещё одну функциональную особенность отражающих её предикативных единиц: поскольку отношения включения между классами не устанавливаются всякий раз заново, а представляют собой вечные и непреложные истины, все предложения данного разряда внемодалны и вневременны.

Характерной чертой ТП является также их стилистическая закреплённость за текстами научного, научно-популярного, учебного и справочного характера.

Кроме указанных функциональных особенностей, которыми отмечены все без исключения примеры исследуемого массива, в речевом поведении ТП исследуемого разряда обнаруживаются различия, касающиеся: а) характера передаваемой информации, б) набора языковых средств репрезентации конструктивных компонентов со значением «класс» и «отношение включения» в) системы возможных семантических условий, вызванных введением неконструктивных компонентов. Наличие различий в речевой семантике и характере реализации отвлечённой структурной схемы предопределяется номинативной спецификой имён, заполняющих позиции предметных компонентов ТП. Учёт их семантического своеобразие и прежде всего имени того класса, от которого исходит отношение включения, предопределяет дальнейшую семантико-структурную дифференциацию предикативных конструкций рассматриваемого разряда. Лингвистически релевантным в этом плане оказывается разграничение двух типов классов: политетических и монотетических.

Политетическими называются классы, представляющие собой множества материальных и идеальных субстанций, однородных по своим существенным чётко не определённым признакам, то есть признакам, каждый из которых является необходимым, а их совокупность достаточной для того, чтобы отличить объекты данного множества от других и получить ответ на вопрос «Что это?» (такие классы являются результатом естественной классификации). К монотетическим классам относятся такие, каждый из которых представляет собой множество субстанций, выделенных по общности одного или

нескольких чётко обозначенных существенных, производных или случайных признаков (эти классы представляют собой результат искусственной классификации) [9, с.322-323].

Выделенным типам классов соответствуют два вида имён, дифференцирующихся по природе интенционала – совокупности признаков, представляющих собой сигнификативный компонент их знакового значения. Это так называемые категориальные (полисемные, таксономически-идентифицирующие) и дескриптивные (моносемные, описательно-характеризующие) наименования.

В зависимости от соотносённости имени, реализующего позицию компонента со значением «отдельная (классифицируемая) реалья», с классом той или иной природы в пределах ТП анализируемого разряда выделяются: 1) предложения с именем политетического класса и 2) предложения с именем монотетического класса.

У предложений с именем политетического класса в позиции компонента со значением «отдельная реалья» вторая предметная позиция реализуется дескриптивным именем, являющимся вербальным знаком монотетического класса.

Основным средством оформления имени с признаковым типом знакового значения являются свободные словосочетания с нарицательным существительным в роли синтаксически главенствующего компонента, что создаёт известную трудность при разграничении предложений анализируемого подряда от предложений, предметные имена которых находятся в привативной оппозиции. Решение данной проблемы осуществляется с учётом того, участвует ли в создании речевой семантики предложения нарицательное существительное, выполняющее синтаксически главенствующую роль в послепредикатной позиции. К предложениям с предметными именами в привативной оппозиции относятся те предикативные единицы, коммуникативный фокус которых включает синтаксически главенствующее существительное. Если же это существительное обозначает уже известную данность, то есть не входит в коммуникативный фокус, то такие предикативные единицы представляют подряд предложений с эквиополентной оппозицией предметных имён. Так, связочное предложение *Каракурт – ядовитый паук* (Советский энциклопедический словарь), послепредикатную позицию реализует словосочетание *ядовитый паук*, может быть интерпретировано по-разному, в зависимости от характера контекстного окружения. В том случае, если это предложение начинает текст, объединённый темой описания объектов класса каракурты, существительное *паук* является информативно значимым, а всё предложение в целом квалифицируется как ТП с предметными именами, находящимися в привативной оппозиции. Если же такому предложению предшествует предтекст, из содержания которого извлекаются сведения о принадлежности каракуртов к классу пауков (см., например, следующий фрагмент текста: *На территории страны обитает более 30 видов пауков. Многие из них встречаются только в пустыне, как, например, каракурты. Это ядовитые пауки*), то данная предикативная единица квалифицируется как ТП с эквиополентной оппозицией предметных имён.

Признаковый тип знакового значения имени, реализующего позицию компонента со значением «класс», предопределил и речевую семантику предложений анализируемого подряда: такие предикативные конструкции передают сложное содержание таксономии-параметризованной квалификации.

Характерной особенностью предложений рассматриваемого подряда является возможность экспликации в пределах предикативной таксономической структуры компонента со значением «основание включения»: **По образу жизни** *сомовые – хищники* (С. Наумов. Зоология позвоночных); **По типу питания** *двухстворчатые – типичные фильтраторы* (Н. Соколова. Биология); **По ареалу** *они (грибы рода строфария) почти космополиты, по способу питания – сапрофиты* (Жизнь растений).

В предикатной позиции предложений анализируемого подряда зафиксированы следующие грамматические единицы: отвлечённая связка *быть*, сочетание связки *быть* с конструкцией *один из*, глаголы с общим значением «включаться в класс» и сочетания этих глаголов с именем таксономического оператора или с существительным *число*: *Капуста – холодостойкое растение* (Энциклопедический словарь юного земледельца); *Мать-малютка – один из самых маленьких грызунов* (Энциклопедический словарь юного натуралиста); *Гидры относятся к светолюбивым организмам* (В. Герасимов. Беспозвоночные животные); *Больше половины видов птиц, населяющих земной шар, относятся к категории мигрирующих* (ж. «Природа»); *Стрелolist принадлежит к числу раздельнополых однодомных растений* (ж. «Химия и жизнь»).

Наблюдения над характером грамматической реализации предикатного знака позволили выявить следующие закономерности:

1. Если имя классифицируемой реалии оформляется местоимением *это*, позицию предикатного знака реализует глагол-связка *быть*: *Распространение сорго ограничено южными районами и средней полосой страны. Это теплолюбивое растение* (Энциклопедический словарь юного натуралиста).

2. Если для обозначения компонента со значением «классифицируемая реалия» избирается любое другое средство, кроме местоимения *это*, оформление предикатного знака допускает варьирование всех грамматических единиц, зафиксированных в предложениях анализируемого подряда. Ср.: *Гепард принадлежит к обитателям равнинных пустынь и саванн* (Жизнь животных). – *Гепард – один из обитателей равнинных пустынь и саванн*. – *Гепард принадлежит к числу обитателей равнинных пустынь и саванн*. Исключение из этого правила составляют предложения, в которых имя класса обозначается словосочетанием, способным утрачивать сему «множественность». В таких предикативных конструкциях недопустимо использование в позиции предикатного компонента отвлечённой связки *быть*, поскольку в противном случае предложение таксономической структуры превращается в предложение тождества. Ср.: *Ёж – один из самых полезных зверьков* (Энциклопедический словарь юного натуралиста). – *Ёж*

принадлежит к самым полезным зверькам. – *Ёж принадлежит к числу самых полезных зверьков*.

Основные модификации предложений анализируемого подряда сводятся к распространению имени компонента со значением «класс» а) квалификативом описательно-характеризующего значения: *Дикорастущий картофель – многолетнее травянистое растение* (Энциклопедический словарь юного натуралиста); б) квалификативом оценочно-характеризующего значения: *Кабан – ценный охотничий зверь* (Энциклопедический словарь юного натуралиста); в) интенсификативом: *Стрекоза – очень полезное насекомое* (Энциклопедический словарь юного натуралиста).

Предложения с именем монотетического класса в позиции компонента со значением «отдельная реалия» описывают мыслительные ситуации двух родов: участниками одной из них выступают монотетический и политетический классы, а другой – два монотетических класса, выделенных в пределах одной и той же предметной области по различным основаниям.

Реализация включающего класса различной таксономической природы достигается за счёт использования в позиции компонента со значением «класс» следующих типов наименований: категориальных имён (семантически диффузных или с выделенным доминирующим признаком), обозначающих политетический класс (1) и дескриптивных имён, номинирующих монотетический таксон (2), ср.: 1) *Большинство лиственных древесных пород относится к покрытосеменным растениям* (Энциклопедический словарь юного натуралиста) и 2) *Часть возвратных глаголов относится к производным словам* (Н. Шанский. Современный русский язык). В первом из приведенных предложений позицию компонента с семантикой «класс» оформляет полисемное по своему знаковому значению несвободное словосочетание-термин *покрытосеменные растения*, а во втором предложении эта позиция реализуется моносемным именем, выраженным свободным словосочетанием *производные слова*.

Различный знаковый тип значений имён, находящихся в послепредикатной позиции, предопределяет неоднородность речевой семантики содержащих их предикативных конструкций. Предложения, у которых компонент со значением «класс» реализует категориальное имя, передают сложное, чётко не дифференцированное содержание таксономии-репрезентации-глобальной квалификации, а предложения с моносемным (дескриптивным) именем класса, кроме таксономического элемента семантики, содержат информацию о параметризованной квалификации субъекта мысли.

Предложения со значением таксономии-репрезентации-глобальной квалификации допускают в предикатной позиции свободное варьирование следующих грамматических у единиц: связки *быть*, связочной конструкции *один из* и сочетания глагола с общим значением «включаться в класс» с таксономическим оператором, ср.: *Наибольшее количество эпифитов относится к роду орхидей* (Р. Кашапов. Живая оболочка Земли). – *Наибольшее количество эпифитов из рода орхидей*. – *Наибольшее количество эпифитов – орхидеи*.

У предложений со значением таксономии-параметризованной квалификации предикатную позицию могут оформлять: связка *быть*, глаголы с общим значением «включаться в класс» и их сочетания с именем таксономического оператора, ср.: *Большинство автомобилей специального назначения принадлежит к виду грузовиков* (Энциклопедический словарь юного техника). – *Большинство автомобилей специального назначения – грузовики*. – *Большинство автомобилей специального назначения относится к грузовикам*. Свободное взаимозамещение этих единиц может ограничиваться в следующих условиях:

1) Предметные имена содержат дублирующийся элемент. В таком случае ограничение касается использования связки *быть*. А при заполнении предикатной позиции глаголом или глагольным сочетанием с таксономическим оператором в сложном номинативном знаке, которым обозначается компонент со значением «класс», опускается повторяющаяся лексема: *Обонятельные ощущения относятся к дистантным* (В. Богословский. Общая психология).

2) За классами в пределах определённой области научных знаний не закреплён таксономический оператор. В таком случае ограничение накладывается на употребление сочетания глагола с именем таксономического оператора. Так, за классом «лекарственные вещества» ни в химии, ни в медицине не закреплён какой-либо оператор. Следовательно, для обозначения отношения включения между понятиями «алкалоиды» и «лекарственные вещества» могут быть использованы только глагол с общим значением «включаться в класс» или связка *быть*: *Многие алкалоиды – ценные лекарственные вещества* (Энциклопедический словарь юного химика). – *Многие алкалоиды относятся к лекарственным веществам*.

Различия в характере знакового значения имён, реализующих компонент со значением «класс», обуславливают неодинаковые потенции содержащих их предложений относительно способа языкового представления семантики «основание включения». В предложениях, позицию имени класса которых заполняют полисемные (категориальные) имена, компонент со значением «основание включения» остаётся материально не выраженным, а предикативные конструкции с моносемным (дескриптивным) именем класса допускают вербальную экспликацию этого компонента: *Слова типа беж по своим семантическим и синтаксическим свойствам относятся к группе «признак»* (Н. Шанский. Современный русский язык).

Предложения с категориальными именами класса противопоставляются предикативным единицам с дескриптивными именами и по характеру тех предметных областей, к которым они могут быть применены: если предложения с дескриптивным именем класса возможны при описании отношений включения, которые устанавливаются между понятиями любых предметных областей, то предложения с категориальным именем применимы только к тем сферам, политематические классы-понятия которых организованы в многоступенчатую иерархию обобщений.

Отличительной особенностью ТП рассматриваемого

подразряда является способность имени классифицируемой реалии распространяться за счёт экзemplификатива – неконститутивного компонента, посредством которого слушающий получает информацию об элементах или подклассах, образующих объект классифицирования: *Плодовые косточковые культуры: вишня, черешня, слива, абрикос, персик – из семейства розоцветных* (Энциклопедический словарь юного земледельца); *Большинство эфирномасличных культур (кориандр, анис, тмин, фенхель, мята перечная, шалфей мускатный) – травянистые растения* (Энциклопедический словарь юного земледельца). Однако в системе возможных распространителей имени класса ТП анализируемого подразряда не обнаруживаются единства. Модификацию дескриптивного имени класса осуществляют: 1) квалификатив оценочно-характеризующего значения: *Тундровые экосистемы – наиболее простые природные комплексы* (Р. Кашапов. Живая оболочка Земли); 2) интенсификатив: *Названия лиц – самая продуктивная группа имён существительных* (Н. Шанский. Современный русский язык). А семантико-структурные осложнения категориального имени класса происходят за счёт введения 1) квалификатива описательно-характеризующего значения: *Луковичные культуры – двулетние или многолетние травянистые растения семейства лилейных* (Энциклопедический словарь юного земледельца) и 2) квалификатива таксономического значения: *Домашний крупный рогатый скот относится к подсемейству быков, семейству полорогих и отряду парнокопытных* (Энциклопедический словарь юного натуралиста).

Выводы. Комплексное исследование одного из рядов ТП, включающее выявление их пропозитивной организации, отвлечённой структурной схемы, системы её языковых манифестаций и закономерностей речевого поведения углубляет представление о системной организации языковых средств, а также содействует выполнению одной из кардинальных задач синтаксиса – созданию образцов построения предложений-высказываний, несущих заданную информацию. А это, в свою очередь, может найти применение при обучении русскому языку нерусских, а также в практике создания эффективных систем машинного перевода.

Литература

1. Володина Т.Н. Предложения со значением наличия // *Русский язык за рубежом*. 1985. № 6. С.74-77.
2. Леонтьева О.О. Структурно-семантический аспект функционирования предикатива из семантикою включения до класса або виключення з класу об'єктів // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. № 32. III. 3. С.62-64.
3. Федчук А.И. Семантико-структурная характеристика таксономических предложений современного русского языка: дисс... канд. филол. наук, Киев, 1990. 183 с.
4. Герасименко Н.А. Предложения с таксономическим значением в русском языке. Педагогическое образование и наука. 2012. № 11. С.27-29.
5. Нестеренко С.И. Синтаксические конструкции со значением исключения и включения в современном английском языке: дисс... канд. филол. наук, Горький, 1977. 188 с.
6. Соколова Л.И. Отношение включения в семантике и синтаксисе немецкого языка: дисс... канд. филол. наук, Белгород, 2000. 141 с.

7. Арутюнова Н.Д., Ширяев Е.Н. Русское предложение. Бытийный тип. М.: «Русский язык», 1983. 198 с.

8. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. М.: Наука, 1976. 354 с.

9. Шайкевич А.Я. Гипотезы о естественных классах и возможность количественной таксономии в лингвистике. Гипотеза в современной лингвистике. М.: Наука, 1980. С.319-358.

References

1. Volodina G.I. Predlozheniya so znacheniem nalichiya. Russkiy yazyk za rubezhom. 1985. № 6. S.74-77.

2. Leont'ieva O.O. Strukturno-semantichnyi aspekt funktsioniruvannya predykativ iz semantikoju vkluchennia do klasu abo vykluchennia z klasu ob'ektiv. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seria: Filolohiia. 2018. № 32. T. 3. S. 62-64.

3. Fedchuk L.I. Semantiko-strukturnaya kharakteristika taksonomicheskikh predlozheniy sovremennoho russkogo yazyka: diss. ...

kand. filol. nauk, Kiev, 1990. 183 s.

4. Gerasimenko N.A. Predlozheniya s taksonomicheskim znacheniyem v russkom yazyke. Pedagogicheskoye obrazovaniye i nauka. 2012. № 11. S. 27-29.

5. Nesterenko S.I. Sintaksicheskyye konstruktsii so znacheniyem isklucheniya i vklucheniya v sovremenno angliyskom yazyke: diss. ... kand. filol. nauk, Gor'kiy, 1977. 188 s.

6. Sokolova T.N. Otnosheniye vklucheniya v semantike i sintaksise nemetskogo yazyka: diss. ... kand. filol. nauk, Belgorod, 2000. 141s.

7. Arutyunova N.D., Shirayev Ye.N. Russkoe predlozheniye. Bytiynyy tip. M.: «Russkiy yazyk», 1983. 198 s.

8. Karaulov Yu.N. Obshchaya i russkaya ideografiya. M.: Nauka, 1976. 354 s.

9. Shaykevich A.Ya. Gipotezy o yestestvennykh klassakh i vozmozhnost' kolichestvennoy taksonomii v lingvistike. Gipoteza v sovremennoy lingvistike. M.: Nauka, 1980. S. 319-358.

Fedchuk L.I.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philology and Natural Sciences National Aviation University, fedchuk.lilia@gmail.com

Ukraine, Kyiv

FUNCTIONING OF TAXONOMIC SENTENCES WITH THE NAMES OF CLASSES IN EQUIPOLLENT OPPOSITION

The article is devoted to a complex description of one of the categories of sentences, denoting the logical operation of including a less voluminous class into a more voluminous one. The peculiarity of such predicative units is the equipollent opposition of the class's names. The nature of the information is given by the structures under study, a set of linguistic means of representing their structural components are described. Particular attention is paid to eliciting the factors influencing the choice of one or another alternative grammatical means of forming the elements of the sentence.

Key words: taxonomic sentences, structural diagram components, grammatical means of their implementation, types of names, equipollent and privative oppositions of object class names.

History

УДК 636.2.082:001.89(047)

Апостол М.В.,

д.і.н., ст. наук. співр. сектору наукознавства Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, apostolmv@online.ua

Україна, м. Київ

ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДІВ РОЗВЕДЕННЯ
СИМЕНТАЛЬСЬКОЇ ХУДОБИ В УРСР

Автором поставлено мету – провести аналіз методів розведення симентальської породи, які застосовувалися на базі державного племінного заводу «Терезине», показати їх ефективність для селекційно-племінного вдосконалення племінних стад у масштабах УРСР. Методологія дослідження ґрунтується на використанні принципів об'єктивності, системності, комплексності. Автор використав загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні історичні методи. Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше узагальнено наукові розробки О.А. Соловйова, С.В. Серапіна, В.М. Дзюбанова, Х.І. Класена, М.А. Кравченка, К.І. Вересенка, В.Ю. Недави та інших українських учених, апробовані на симентальській худобі держплемзаводу «Терезине». Доведено ефективність методів внутріпородної селекції (інтенсивне використання кращих плідників, лінійне розведення, племінний добір і підбір, селекція на зростання жирномолочності, оплати корму молоком тощо) для формування високої продуктивності великої рогатої худоби, збільшення тривалості їх господарського використання.

Ключові слова: скотарство, велика рогата худоба, молочна продуктивність, лінія, державний племінний завод «Терезине».

Постановка проблеми. Один із найбільш відомих вітчизняних племінних заводів симентальської худоби було створено на базі дослідного господарства «Терезине» Київської області. Цей держплемзавод відіграв важливу роль у селекційно-генетичному вдосконаленні симентальської породи в УРСР. Виведених тут плідників використовували у племзаводах «Тростянець», «Шамраївський», «Веселоподолянський» та ін. У «Терезині» було отримано значну кількість рекордисток, яких неодноразово експонували на союзних та республіканських сільськогосподарських виставках та виставках досягнень народного господарства. На сучасному етапі, коли стан тваринництва в Україні набув критичного стану, варто надавати більше уваги вивченню історичного досвіду, ефективних технологій виробництва продукції, які можуть виявитися корисними для вирішення продовольчої проблеми.

Окремі питання розвитку методології розведення симентальської породи на базі державного племінного заводу «Терезине» знайшли відображення у публікаціях В.М. Дзюбанова, М.М. Зубця, В.Ю. Недави та ін. [1-6].

Мета статті – провести системний аналіз методів і систем розведення симентальської породи, які застосовувалися на базі держплемзаводу «Терезине», показати їх ефективність для селекційно-племінного вдосконалення племінних стад великої рогатої худоби в масштабах усієї республіки.

Основний матеріал. Нами з'ясовано, що науково-методичне керівництво з удосконалення продуктивних та племінних якостей симентальської породи племзаводу «Терезине» здійснювали вчені Київської дослідної станції тваринництва «Терезине»: В.П. Устьянцев,

О.А. Соловйов, С.В. Серапін, М.А. Базилевич, Т.С. Бондаренко, Т.Д. Савельєв, І.Т. Назаренко, М.Г. Ласкавий, В.М. Святненко, В.М. Дзюбанов, Х.І. Класен, К.І. Вересенко, К.С. Бірюкова, М.О. Староверов, В.Ю. Недава, І.Н. Павліченко, Ю.П. Стрикало та ін.

Початок організації племінного господарства було покладено у 1928 р. завезенням невеликої групи чистопородних сименталів з Баварії. Наступного року у місцевого населення було придбано 29 помісних корів I і II поколінь. У 1930 р. із Носівської сільськогосподарської дослідної станції переведено 22 корів і телиць цієї ж породи. Через кілька років закуплено ще двох чистопородних плідників симентальської породи з Баварії. Власне баварська група, у складі якої були 3 бугаї, 3 корови і 12 телиць, відіграла вирішальну роль у формуванні стада. Усі тварини були порівняно близькими потомками відомого швейцарського плідника Жирона-Регента 1881, зокрема у родоводі Геродеса ЧС-7 він повторювався 5 разів. Корови відзначалися високою молочною продуктивністю, найкращими серед них були Альфрауш (7671–3,79%), Альмрозель (6497–3,71) та Еврика (5435–3,88). Серед плідників високими племінними якостями вирізнялися Геродес ЧС-7, Вехтер 1, 1884, ЧС-213 і Вехтер 2, 1940, ЧС-5. Дочки Геродеса мали найвищий удій по стаду – 5661 кг молока жирністю 3,65%, живу масу – 635 кг. Краща з дочок Геродеса – корова Альфа КС-264 (4–7761–3,91–690) у 1939 р. стала чемпіоном Виставки досягнень народного господарства СРСР [4].

Симентали племзаводу «Терезине» належали до важкого молочно-м'ясного типу з широкою спиною, об'ємними грудьми, міцними кінцівками. Їм була притаманна велика жива маса, зокрема в деяких первісток вона дося-

гала 720 кг. Серед найбільш поширених вад екстер'єру тварин, слід насамперед, відмітити грубість кістяка та вислозадість. Багато тварин, маючи велику основу вим'я, у той же час були не позбавлені такого недоліку, як недорозвинутість передніх його часток. У довоєнний період у племінному господарстві «Терезине» перевагу надавали замкнутому розведенню. Однак виникла потреба в освіженні крові, з цією метою завезли бугаїв з кращих на той час племінних радгоспів «Тростянець» і «Хмельовик» [3].

Двадцять років племінне господарство очолював І.П. Березовський, відзначений в 1936 р. урядом орденом «Знак Пошани», а згодом Орденом Трудового Червоного Прапора. Урядових нагород також були удостоєні доярки А.Г. Смоляна, М.П. Борозенець, Х.І. Войтенко і А.Л. Потіха [1]. Значний внесок у поліпшення племінних якостей терезинських сименталів на цьому етапі здійснили професор М.А. Кравченко та зоотехнік-селекціонер, а згодом доцент Білоцерківського сільськогосподарського інституту Л.К. Соломенко, які в 1938 р. розробили перший план селекційно-племінної роботи зі стадом симентальської худоби. Саме за вибором останнього чемпіонку симентальської породи 1939 р. корову Альфу КС-264 (7761–3,91) осіменили спермою бугая Ратміра з Сичовського держплемрозплідника Смоленської області. Від цього поєднання на племзаводі одержали бугая Альрума КС-7, родоначальника КС-7, родоначальника багатомолочної лінії сименталів [4].

20 лютого 1940 р. за видатні успіхи в піднесенні сільського господарства та за перевиконання впродовж двох років (1937–1938) показників Всесоюзної сільськогосподарської виставки Президія Верховної Ради СРСР відзначила племінне господарство «Терезине» орденом Трудового Червоного Прапора. Ця подія ще більше мобілізувала його колектив на боротьбу за подальше зростання продуктивності тваринництва, але наукову та виробничу діяльність було перервано війною.

Під час окупації німецько-фашистськими загарбниками племінне господарство «Терезине» було практично знищено. Майже всі виробничі будівлі та тваринницькі ферми зруйновано, наукове обладнання лабораторій пошкоджено. Поля позаростали бур'янами, сільськогосподарська техніка знаходилася в незадовільному стані. Науковці та спеціалісти дослідної станції героїчно захищали свою батьківщину на передових рубежах фронту. Стадо племгоспу «Терезине» евакуювали вглиб країни. Перебуваючи у дорозі 205 днів – від 3 липня до 25 грудня 1941 р., худобу переганяли через Київську, Полтавську, Харківську та Воронізьку області, переправляючи через річки Дніпро та Дон. Після тяжкої та тривалої дороги стадо розмістили в радгоспі «Хоперський піонер» Сталінградської області [7, арк.8-9]. У червні 1944 р. розпочали відбудівлю виробничих споруд та тваринницьких ферм. З евакуйованого стада (254 голови) у липні 1945 р. було повернуто лише 10 голів білоголової української породи (одного бугая та дев'ять корів) та 23 голови симентальської худоби (двох бугаїв і 21 корову). Значна кількість тварин загинула під час евакуації і не менша її частина, причому найбільш цінних, за розпорядженням Міністерства радгоспів СРСР була

залишена з метою поліпшення продуктивних якостей худоби Сталінградської області [7, арк.10-1].

У 1945 р. терезинське стадо поповнили чистопородною симентальською худобою (4 бугая, 74 корови і 19 голів молодняка), отриманою із господарства Рейнсдорф (Верхня Сілезія). Утім, усі тварини виявилися хворими на туберкульоз і їх було ізольовано на окремій фермі. За молочністю у цьому стаді особливо виділялася група дочок бугая Томмі. До надходження в «Терезине» дочки Томмі по першому отеленню мали невисокий удій – 2036–2045 кг при 3,78% жиру. У «Терезине» ця група за молочністю виявилася видатною, зокрема із 218 дочок Томмі 2 дали удій 9000–10000 кг, 1 – 8000–9000, 3 – 7000–8000, 5 – 6000–7000 кг [4].

Менш ніж за 5-річний період діяльність племінного господарства було повністю відновлено, стадо укомплектовано. На початку 1951 р. загальне поголів'я племінної частини складало 302 голови. Загалом у порівнянні з 1941 р. поголів'я худоби збільшилося на 24,2%. Для надання допомоги колгоспам і радгоспам у розвитку племінного тваринництва із господарства «Терезине», починаючи з 1951 р., щорічно продавали по 100 племінних тварин. Утім, несприятливі умови евакуації та реевакуації худоби, нестача кормів у перші роки відбудови не змогли не відобразитися негативно на її продуктивних якостях, передусім, різко знизився середній удій, але разом із зміцненням господарства та його кормової бази він з року в рік зростав. Так, якщо у 1947 р. він склав 2587 кг молока, то у 1948–4018, у 1949–4531, у 1950–4574 кг, однак рівня 1937 р. (4707 кг) на цьому етапі досягти так і не вдалося [3].

Як один із негативних моментів породного вдосконалення цього періоду, слід розглядати селекцію на зростання живої маси телиць, що ґрунтувалася на помилковій думці щодо її взаємозв'язку з високою молочною продуктивністю. Виходячи з цих міркувань, племінний молодняк вирощували за надмірних норм годівлі, введення до раціонів значної кількості концентратів. Так, за період від народження до 6-місячного віку телятам згодували 450 кг цільного молока, 1350 кг об'єму та біля 200 кг концентрованих кормів. У зв'язку з цим за десять років середня маса первісток симентальської породи у стаді дослідного господарства «Терезине» збільшилася у півтора рази у порівнянні з довоєнними роками і досягла 700–720 кг. Майже у півтора рази зріс і середній удій, однак при цьому вихід молока на 100 кг живої маси не тільки не збільшився, а навіть зменшився. Вирощені за таких умов корови характеризувалися пониженою здатністю до відтворення, невисокою виявилася і племінна цінність тварин. Тому в наступні роки співробітниками дослідної станції розроблено рекомендації з вирощування симентальських телиць при помірному рівні годівлі [4].

Вирішальне значення у підвищенні молочної продуктивності стада мало впровадження індивідуального роздоювання корів, ініціатором якого були бригадир Ф.Г. Висіцький та зоотехнік О.К. Булах. У 1951 р. за одержання від 54 корів у середньому по 5741 кг молока з вмістом жиру 215 кг бригадиру Ф.Г. Висіцькому, скотареві Ф.К. Вакулянчику, дояркам К.Д. Тазаєвій та

О.М. Гарбузюк присвоєно почесне звання Героя Соціалістичної Праці [4].

З 1955 р. «Терезине» майже щорічно затверджували учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки та Виставки досягнень народного господарства УРСР. Його відзначено 3 малими золотими та 4 бронзовими медалями Всесоюзної сільськогосподарської виставки. У 1960 р. нагороджено Дипломом першого ступеня Виставки досягнень народного господарства УРСР. Кращих тварин, вирощених у дослідному господарстві, відзначено атестатами Всесоюзної сільськогосподарської виставки, зокрема це бугай Велюр, корови – Вигода, Мисль, Теорія та ін. Окрім того, на районних і обласних сільськогосподарських виставках господарство отримало 6 дипломів за вирощування високопродуктивних племінних тварин.

У післявоєнні роки основу симентальського стада склали тварини із довоєнного терезинського та рейнсдорфського стад. Поєднання двох груп тварин із різною спадковістю, зумовленою різними системами племінного добору та підбору, кормовими та кліматичними умовами тощо, зумовило досить високу життєздатність племінного стада, що сприяла зростанню продуктивних якостей тварин. Зокрема, упродовж 1945–1952 років удій на дорослу корову по стаду збільшився з 3120 кг до 5980 кг, жива маса з 583 кг до 710 кг, у цей час жирномолочність знизилася з 3,64 до 3,58% [1].

Основні зусилля учених спрямовувалися на виведення нових високопродуктивних ліній у симентальській породі. Зокрема, вирощений на племзаводі бугай Етап КС-1 став родоначальником відомої високопродуктивної лінії сименталів у зоні діяльності Переяслав-Хмельницької держплемстанції. Від нього отримано кілька видатних рекордисток, зокрема його дочка Кукла 838 за сьомою лактацією дала 10955 кг молока жирністю 4,87% і була визнана чемпіонкою породи на Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1955 р. [1].

У післявоєнні роки у племзаводі «Терезине» було створено видатні лінії Альрума 49, КС-7, Ціпера 085 КС-8, Кодекса КС-221 та Біляка 838 КСМ-127. Так, Альрум КС-7 походив від рекордистки Альфи КС-264 (4-7761-3,91), спарованої за пропозицією зоотехніка-селекціонера Л.К. Соломенка з бугаєм Ратмиром ЗС-265 з Сичовського держплемрозплідника. Ця лінія була однією із найбільш високомолочних в країні. За найвищою лактацією 39 дочок Альрума дали в середньому по 6607 кг молока жирністю 3,67%. Біляк КСМ-127 був сином рекордистки Кукли КСМ-435 (7-10955-4,87). Ця лінія особливо поширилася в зоні діяльності Переяслав-Хмельницької держплемстанції, де отримані добрі результати від використання синів Біляка – Тарана КС-283, Тереки КС-349, Колорита КС-347 і Жребія КС-240. Від бугаїв Біляка отримано 129 рекордисток, у тому числі 6 з удоєм понад 10000 кг молока. Лінія Ціпера КС-8 отримала широке поширення через гілки Лінкора КС-211, Ландиша КС-42 і Паміра КС-17. Від поєднання бугаїв лінії Ціпера з високопродуктивними коровами, такими як рекордистка Кукла (7-10955-4,87), Забара (4-8742-4,29) та іншими, отримано ряд бугаїв високої племінної цінності, в тому числі і родоначальників ліній – Забавного КС-266 і Зоркого КС-316 [2].

Особливо поширилася в зоні розведення симентальської худоби лінія Кодекса КС-21. Понад 50 висококласних бугаїв-потомків Кодекса використовувалися на станціях штучного осіменіння Київської, Вінницької, Харківської, Полтавської, Чернігівської та Черкаської областей. Лінія Кодекса КС-221, затверджена в 1965 р., вирізнялася високою молочністю та жирномолочністю. Родоначальник лінії народився в «Терезине» у 1952 р. від завезеного з Угорщини бугая Пайкоша КС-88 і корови Калорії 681 (6-7605-4,01). Дочки Кодекса мали середній удій за першою лактацією 3456 кг з вмістом жиру 3,84, за третьою і старшими 4596 кг і 3,83%, перевершуючи ровесниць на 267 кг та 0,05% і 233 кг та 0,05% відповідно [2].

Інтенсивне використання видатних плідників та закладення ряду цінних у племінному відношенні ліній слугувало вирішальним важелем якісного вдосконалення симентальської породи у племзаводі. З цією метою розроблено низку методів оцінки племінної цінності тварин. Зокрема В.Ю. Недавою для визначення племінних якостей плідників запропоновано враховувати показники оплати корму молоком у їхніх дочок. Перевагу рекомендовано надавати бугаєм, дочка яких за показниками молочної продуктивності не поступаються своїм ровесницям і мають кращі результати оплати корму молоком та молочним жиром [5, 6]. У зв'язку з широким запровадженням методів штучного осіменіння тварин першочергового значення надавали випробуванню плідників за якістю потомства. Тільки за період 1960–1963 років В.Ю. Недавою, Х.І. Класеном, К.С. Бірюковою було оцінено племінні якості 39-ти бугаїв симентальської породи, виявлено поліпшувачів за молочною продуктивністю [3]. У племгосподарстві «Терезине» на значному поголів'ї симентальської худоби протягом 1959–1966 років вивчено вплив спадкових факторів на успадкування оплати корму молоком [6].

У післявоєнні роки у племзаводі «Терезине» створено також ряд видатних родин, родоначальницями яких були переважно корови старого терезинського, а також рейнсдорфського стада. За тривалий період селекційної роботи в племзаводі склалася певна генеалогічна структура молочної стада, в якому було виділено 41 родину. Варто відмітити, що симентальські корови племзаводу «Терезине» характеризувалися низькою жирномолочністю – 3,5–3,7%, за цією ознакою племзавод займав одне із останніх місць по УРСР. У значній кількості корів відсоток жиру був нижчим від встановленого на той час породного стандарту (3,7%). Тому у подальшому племінну роботу зі стадом зосереджували на доборі та підборі тварин за ознакою жирномолочності. З цією метою першочергово використовували внутрішньопородні резерви. Як правило, практикували «закриту» систему добору ремонтних телиць, віддаючи перевагу тим із них, які походили від кращих за жирномолочністю батьків, а згодом такий підбір корегували залежно від результатів оцінки бугаїв за якістю потомства. Завдяки зазначеним заходам добилися істотних зрушень у напрямі зростання жирномолочності корів [4]. Професором О.А. Соловйовим обґрунтовано тісний зв'язок між фізіологічними факторами (віком тварини, віком її першого парування та отелення, кратністю доїння), конституціонально-екс-

тер'єрним типом, умовами годівлі й утримання, з одного боку, та формуванням жирномолочності симентальських корів, з іншого [3].

В.Ю. Недавою детально проаналізовано матеріали племінного обліку по 22 родинах симентальської худоби, виведених на племзаводі «Терезине» протягом 25 років. Обґрунтовано, що на основі добору кращих за жирномолочністю корів і їхнього закріплення за принципом поліпшувального підбору за генеалогічно жирномолочними бугаями забезпечується відтворення наступного покоління тварин більш високої якості [5].

Особливого значення надавалося селекції корів симентальської породи на формування довічної продуктивності. Двох таких корів було отримано у племзаводі «Терезине»: Теорію 738 КС-199 та Тему 811 КС-176. Від першої за 16 років 8 міс. отримано 85254 кг молока жирністю 3,78%. На сьомому місяці 12-ої лактації в середньому за добу вона давала по 15 кг молока. Це рекорд прижиттєвої молочної продуктивності для симентальської породи, вищого показника у нашій країні зафіксовано ще не було [1].

Реалізації генетичного потенціалу симентальської породи сприяло широке запровадження індивідуального та масового роздоювання корів, завдяки чому більшість корів подвоювала свій удій. Роздоювання відіграло особливу роль у створенні високопродуктивних ліній і родин, доборі кращих продовжувачів ліній та селекційних груп корів бажаних типів продуктивності. Селекціонери покладали великі надії на виявлення рекордисток і від кращих із них отримували племінних бугаїв, тим самим досягаючи зростання молочної продуктивності великих масивів худоби. У 1959–1962 роках В.М. Дзюбанов, В.Ю. Недава, К.С. Бірюкова, І.П. Ванін провели спеціальний дослід з роздоювання корів. Отримані результати засвідчили вищу ефективність роздоювання молодих корів, яких поставлено на роздоювання з другої чи третьої лактацій.

У 1959 р. до держплемзаводу «Терезине» завезли двох джерсейських бугаїв – чистопородного, імпортованого з Данії, та 3/4 – кровного за джерсеєм бугая Розумного 330, вирощеного на дослідній фермі «Горки Ленінські» Московської області. Згідно з державними директивами відбувалося примусове схрещування симентальської породи з джерсейською. На перших етапах до селекційного процесу залучали лише симентальських корів із низькою жирномолочністю. При цьому передбачали одноразове прилиття крові джерсеїв із наступним зворотним схрещуванням на материнську породу. Стояло завдання створити новий жирномолочний тип у симентальській породі, представники якого б зовні не відрізнялися від материнської породи, не поступалися їй за удоями, а за показниками жирномолочності та технологічності переважали її. Однак масштаби схрещування перевершили заплановані і вже в 1966 р. було одержано близько 509 помісних тварин. Як показали результати, в основній своїй масі за продуктивністю вони майже не відрізнялися від матерів і ровесниць симентальської породи, значно поступаючись останнім за живою масою. Деякі із помісних корів мали молочну продуктивність 4300–4400 кг жирністю 4,6–5,0%, досить високі технологічні якості [3].

Для вивчення ефективності схрещування та з'ясування закономірностей успадкування господарськи корисних ознак у помісних тварин М.А. Кравченком та В.Ю. Недавою проведено ряд дослідів. У їх результаті доведено проміжний характер успадкування живої маси помісними від схрещування крупних порід, таких як симентальська, з джерсейськими бугаями. Так, у лютому 1965 р. для з'ясування сутності відмінностей за господарськи корисними ознаками помісних корів та їхніх ровесниць симентальської породи провели дослід з вивчення газообміну. Також було проведено балансовий дослід з порівняння перетравності корму й обміну речовин у помісних корів та їхніх симентальських ровесниць. Проведено аналіз багаторічних матеріалів зоотехнічного обліку для визначення впливу строку отелення на молочну продуктивність чистопородних симентальських корів та їхніх помісних ровесниць [4].

Схрещування симентальської та джерсейської порід тривало до середини 70-х років, набуваючи все більших масштабів. Нового типу тварин у симентальській породі створити так і не вдалося, а від племзаводу «Терезине» залишилося лише три десятки корів з 4-тисячним удоєм за лактацію. У 1978 р. відомий в УРСР та за її межами племзавод симентальської худоби перестав існувати. Його знищенням вітчизняному племінному скотарству нанесено значний збиток, який важко визначити, тому що створення племзаводу – це десятки років копіткої праці.

Висновки. Таким чином, на базі державного племінного заводу «Терезине» Київської області отримала розвиток методологія розведення та селекції симентальської породи. Виявилися ефективними наукові розробки О.А. Соловйова, С.В. Серапіна, М.А. Базилевича, Т.С. Бондаренка, Т.Д. Савельєва, І.Т. Назаренка, М.Г. Ласкавого, В.М. Святненка, В.М. Дзюбанова, Х.І. Класена, М.А. Кравченка, К.І. Вересенка, В.Ю. Недави, які здебільшого спрямовувалися на удосконалення методів внутрішньопородної селекції (племінний добір і підбір, лінійне розведення, роздоювання корів, селекція на довічне використання, селекція на зростання оплати корму худоби, селекція на зростання жирномолочності, оцінка племінної цінності). Племінні тварини з держплемзаводу «Терезине» відіграли важливий вплив на формування високопродуктивних племінних стад великої рогатої худоби у масштабі усієї республіки.

Література

1. Дзюбанов В.М., Недава В.Ю. На племзаводі «Терезино». *Тваринництво України*. 1967. № 10. С.29-31.
2. Дзюбанов В.М., Недава В.Ю. Заводська лінія бугая Кодекса. *Тваринництво України*. 1965. № 10. С.43-45.
3. Зубець М.М., Бородай І.С. Київська дослідна станція тваринництва «Терезине»: історія, здобутки, вчені / наук. ред. чл.-кор. НААН В.А. Вергунов. Вінниця, 2011. 208 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 57).
4. Дзюбанов В.М., Алексеєнко Л.Д., Артюх А.С. Киевская опытная станция животноводства «Терезино». М.: Колос, 1965. 247 с.
5. Недава В.Е. Повышение жирномолочности крупного рогатого скота. К.: Урожай, 1971. 148 с.
6. Недава В.Ю. Методика оцінки племінної худоби за оплатою корму молоком. *Вісник аграрної науки*. 1965. № 11. С.93-96.

7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 2. Оп. 8. Спр. 9063. 68 арк.

References

1. Dzubanov V.M., Nedava V.Ju. (1967). Na plemzavodi «Terezyno» [On pedigree plant «Terezyno»]. *Tvarynyctvo Ukraïny* [Animal husbandry of Ukraine]. 10: 29-31. (in Ukrainian).
2. Dzubanov V.M., Nedava V.Ju. (1965). Zavodsjka linija bughaja Kodeksa [Plant line of bull Codex]. *Tvarynyctvo Ukraïny* [Animal husbandry of Ukraine]. 10: 43-45. (in Ukrainian).
3. Zubecj M.M., Borodaj I.S. (2011). Kyïvsjka doslidna stancija tvarynnyctva «Terezyno»: istorija, zdobutky, vcheni [Kyiv Experimental Station of Animal Husbandry «Terezyno»]. Vinnycja. 208 s. (In Ukrainian).
4. Dziubanov V.M., Alekseenko L.D., Artiukh A.S. (1965).

Kïevskaia opytnaia stantsiia zhivotnovodstva «Terezino» [Kyiv Experimental Station of Animal Husbandry «Terezino»]. Moscow. 247 s. (in Russian).

5. Nedava V.E. (1971). Povyshenie zhiromolochnosti krupnogo rogatogo skota [Increasing the fat content of cattle]. Kiev. 148 s. (in Russian).
6. Nedava V.Ju. (1965). Metodyka ocinky plemninnoji khudoby za oplatoju kormu molokom [Methods of evaluation of breeding cattle for milk feed]. *Visnyk aghrarnoji nauky* [Bulletin of Agricultural Science]. 11: 93-96. (In Ukrainian).
7. Centralnyj derzhavnyj arkhiv vyshihykh orghaniv vlady i upravlinnja Ukraïny [Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine]. F. 2. Op. 8. Spr. 9063. 68 ark. (In Ukrainian).

Apostol M.V.,

Doctor of Historical Science, Senior Research Fellow of the Sector of Science Study of the Institute of History of Agrarian Science, Education and Technique of the National Scientific Agricultural Library of NAAS, apostolmv@online.ua

Ukraine, Kyiv

EVOLUTION OF SIMENTAL BREEDING METHODS IN THE UKRAINIAN SSR

The author purpose – to analyze the methods of breeding Simmental breed, which were used on the basis of the state pedigree plant «Terezyno», to show its effectiveness for breeding improvement of the pedigree herds in the Ukrainian SSR. The research methodology is based on the use of the principles of objectivity, systematicity, complexity. The author used general scientific, interdisciplinary and special historical methods. The scientific novelty of the article is that for the first time the scientific developments of O.A. Soloviov, C.V. Serapin, V.M. Dzyubanov, H.I. Klasen, M.A. Kravchenko, K.I. Veresenko, B.Yu. Nedava and other Ukrainian scientists tested on Simmental cattle of the state pedigree plant «Terezyno» were generalized. The effectiveness of intrabreeding methods (intensive use of the best breeders, linear breeding, selection for the growth of fat milk and milk feed, etc.) for the formation of high productivity of cattle, increasing the duration of their use was proved.

Key words: cattle breeding, cattle, dairy productivity, line, state breeding plant «Terezyno».

УДК 94 (100) «1939/1945» (430)

Гетьманчук М.П.,

д.і.н., професор кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»,
hetmanchukm@ukr.net

Україна, м. Львів

РОСІЙСЬКИЙ ДОБРОВОЛЬЧИЙ ПОЛК СС «ВАРЯГ» НА БАЛКАНАХ: ІЗ ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ТА УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1941–1945 РР.)

Стаття присвячена висвітленню проблеми російського військового колабораціонізму та особливостей його проявів в роки Другої світової війни. Мета статті – науково-теоретичне обґрунтування причин та мотивів участі представників російської еміграції в Югославії та радянських військовополонених, які впливали на їхню участь у військових формуваннях СС Третього рейху. Досліджується політика нацистської Німеччини щодо залучення російських громадян у військові формування СС. Показано історію створення із російських емігрантів Югославії та радянських військовополонених добровольчого полку СС «Варяг».

Ключові слова: Друга світова війна, Третій рейх, війська СС, російська еміграція, радянські військовополонені, Російський добровольчий полк СС «Варяг».

Постановка проблеми. Серед військових формувань СС із радянських громадян особливе місце займає військовий підрозділ «Цепеліну», більше відомий під назвою як Особлива група «К» чи Особливий полк СС «Варяг». На відміну від інших російських формувань СС, він вирізняється певними особливостями: 1) полк жодного разу не брав участі у бойових діях на окупованій території СРСР; 2) формування полку та його участь у військових операціях проти партизанів відбувалися виключно на території колишньої Югославії; 3) до особового складу полку, крім радянських військовополонених, входила значна частина російських емігрантів. На перебіг подій щодо створення російського полку СС «Варяг» впливала політична ситуація в Югославії, яка в ході проведення німецьким Вермахтом (танкова група генерала Е. фон Клейста і 2-га армія генерал – полковника М. фон Вейхса) операції «Ауфмарш 25» у квітні 1941 р. швидко капітулювала [14, с.190]. Югославська армія чинила опір лише спорадично. Більша її частина (біля 800 тис.чоловік) попала в полон. Переможці випустили з полону югославських військовослужбовців німецької, хорватської, македонської національності, а сербських та російських залишили у полоні (6298 офіцерів, 337 864 солдатів) [20, с.18-20]. **Мета статті.** Науково-теоретичне обґрунтування причин та мотивів участі представників російської еміграції в Югославії та радянських військовополонених у створенні Російського добровольчого полку СС періоду Другої світової війни (1941–1945 рр.). **Виклад основного матеріалу.** Нацистська Німеччина розчленила Югославію так само, як раніше це зробила із Чехословаччиною. В результаті Хорватія, Боснія і Герцеговина увійшли до складу Незалежної держави Хорватія, а Сербія і східна Воеводина управлялась безпосередньо німецькою окупаційною адміністрацією. Нацистська Німеччина окупувала північну Словенію, Угорщина – західну Воеводину, Болгарія – вардарську Македонію, фашистська Італія – південну Словенію, частину узбережжя Далмації, Чорногорію та

Косово [5, с.180]. Воєнні дії між місцевим населенням і окупантами розпочалися відразу після розчленування Югославії. Спочатку це були партизанські виступи під керівництвом прокомуністичних сил, які поступово перетворилися на війну проти місцевих маріонеткових режимів (Незалежної держави Хорватія, Королівства Чорногорії, сербського уряду Національного порятунку). Проти німецької окупації виступили рух Опору, четники Д. Михайловича (згодом союзники окупантів) і комуністичні партизани Й. Тіто. Для стабілізації ситуації німцям прийшлося опиратися на сербських колабораціоністів, яких очолювали генерал М. Недич і політичний діяч Д. Лютіч. Наступні події засвідчили, що в Югославії розгорілася кривава громадянська війна між партизанами Й. Тіто, сербськими монархістами (четниками), які підтримували окупантів, і хорватськими фашистами – усташами А. Павелича [19, с.3-38]. Три німецькі дивізії LVI корпусу генерал – лейтенанта П. Бадера, що дислокувалися у Сербії, були погано підготовлені і недостатньо оснащені. Однак саме вони, отримавши накази із Берліна, розпочали масові репресії проти сербського цивільного населення та євреїв [3, с.533]. Німецькі окупаційні власті, особливо спецслужби Третього рейху, почали втручатися в громадянську війну. Замість того щоб підтримати четників, вони надали перевагу хорватським усташам, а це налаштувало проти них переважну частину сербів, які стали підтримувати комуністів Й. Тіто [12, с.160-162]. Політичні помилки нацистського керівництва у Берліні привели до того, що німецькі війська почали програвати війну в Югославії, яка потім повністю перейшла під контроль комуністичних партизанів. Дійшло до того, що керівник СД у Загребі В. Хеттль і військовий комендант Хорватії генерал Е. фон Хорстенау розробили план, який повністю суперечив попередній політиці нацистів в Югославії. Вони розпочали переговори про припинення вогню із представником Й. Тіто генералом В. Велебитом, але у Берліні це категорично заборонили. На звернення генерала

Е. фон Хорстенау А. Гітлер лаконічно відповів: «Я не веду переговори з бунтівниками – я в них стріляю» [21, с.204-208]. Окупація Югославії німецькими, угорськими, італійськими, болгарськими військами поставили перед вибором російську військову еміграцію, чисельність якої в країні до початку Другої світової війни становила від 27 до 35 тис. чоловік. Біля 10 тис. російських емігрантів проживали у столиці Югославії Белграді (на 200 тис. жителів), а решта у 300 російських колоніях по всій території держави [13, с.20-21]. Існуюча надія на неминучу війну з більшовицькою Росією (СРСР), яка панувала в російському білогвардійському середовищі, головним чином визначила його вибір. Не вдаючись у тонкощі політики Третього рейху та його справжніх намірів, що стосувалися нацистського бачення ролі слов'янських народів у майбутньому облаштуванні світу, російські емігранти Югославії із самого початку пішли воювати проти старого ворога – більшовиків. Чималу роль у цьому процесі відігравав Російський загальновійськовий союз (РЗВС), створення якого, згідно наказу П. Врангеля, відбулося у Сремських Карлівцях (Сербія) 1 вересня 1924 р. Структуру РЗВС складала шість європейських відділів, один з яких знаходився у Югославії [22, с.15]. Спочатку у більшості випадків російські емігранти проходили службу в складі німецьких розвідувальних та італійських кавалерійських підрозділів, перекладачами в частинах Вермахту та СС, займали адміністративні посади на окупованій території СРСР [6, с.188-189]. Очоловав російську еміграцію в Сербії генерал М.Ф. Скородумов, який на початку вересня 1941 р. звернувся до командувача військами Вермахту на Балканах з пропозицією формування російської національної частини (Російського корпусу) для продовження перерваної боротьби за звільнення Батьківщини. При цьому були поставлені умови: 1) Російський Корпус не буде входити до складу німецьких частин, а діяти самостійно; 2) військовослужбовці Корпусу не будуть складати присяги на вірність А. Гітлеру; 3) після закінчення формування Корпус направлять на Східний фронт; 4) Корпус не можна буде використовувати проти інших держав і проти сербських частин генерала Д. Михайловича. 12 вересня 1941 р. німецьке командування дало згоду на формування Російського Корпусу, але дозволило його відправлення на Східний фронт лише після ліквідації комуністичних партизанів в Сербії. В цей же день М.Ф. Скородумов віддав наказ про формування Окремого Російського Корпусу, перейменованого 30 листопада 1942 р. в Російський Охоронний Корпус (РОК) [17, с.12-15]. За роки війни через РОК пройшло 17 090 чоловік (в тому числі 200 радянських військовополонених), з яких 1132 загинули, 3280 поранили, 3740 звільнено по хворобі. В 1945 р. здалися союзникам 4500 солдатів та офіцерів РОК [17, с.27, 397-398]. Керівництво СС також не залишалося осторонь від ініціатив Вермахту щодо створення російських військових формацій на Балканах. Головний керівник СС і поліції Сербії группенфюрер СС А. Мейсснер не схвалював створення російськими емігрантами РОК, оскільки виступав проти формування підрозділів з чітким національним характером. Він був стурбований швидким зростанням чисельності РОК, але найбільше тим, що російські емігранти були позбавлені

расових упереджень, нелояльно ставилися до нацистської ідеології та підтримували ідею відновлення Російської держави. Невдоволення керівництва СС посилювалося ще й тим, що Вермахт почав успішно вербувати російських добровольців в РОК не тільки у Сербії, а також Греції, Болгарії, Румунії, Хорватії, Угорщині. Тому А. Мейсснер також виступив з ініціативою створення російського військового формування, але в складі СС. За його наказом 29 квітня 1942 р. колишній капітан Російської армії М.О. Семенов отримав доручення сформувати із російських емігрантів батальйон допоміжної поліції [4, с.436]. При цьому було оголошено, що новостворений батальйон буде направлений на Східний фронт в район Новоросійська. Командиром батальйону М.О. Семенова (нім. М. von Semenoff) було призначено не випадково. Керівництво СС і поліції Сербії планували створити цей підрозділ під командуванням офіцерів німецького походження, які б забезпечували вплив нацистської ідеології та «німецький дух» на російській особовий склад. Слід зазначити, що М.О. Семенов емігрував до Югославії в 1920 р. із залишками армії П. Врангеля і проживав у місті Осієці, де став головою Монархічного об'єднання та відділу Союзу Російської національної молоді. У Хорватії він заснував об'єднання російської еміграції в Югославії – Російський націонал – соціалістичний рух (РНСД). Маючи німецьких предків та одружившись із німкенню він як «фольксдойче» зробив успішну військову кар'єру. В 1942 р. йому було присвоєно звання гауптштурмфюрера СС у 7-й добровольчій гірській дивізії СС «Принц Євгеній», яка формувалася із воєводинських німців, а в 1943 р. штурмбаннфюрера СС. За заслуги М.О. Семенова відзначили високими німецькими нагородами Третього рейху: Залізним хрестом 1-го і 2-го ступенів, Хрестом «За воєнні заслуги» 2-го ступеня, Знаками за хоробрість і заслуги для східних народів [24, с.24-25]. Після того як німецькі війська окупували весною 1941 р. територію Югославії, він почав шукати контакти з представниками німецьких спецслужб. Йому, як ідейному антикомуністу та монархісту, вдалося встановити тісні зв'язки із представниками відділу VI С управління есесівської розвідки РСХА [2, с.761]. При допомозі російських емігрантів, офіцерів М. Чухнова, Е. Лаврова, Г. Гриньова, Остермана він у Белграді розпочав набір добровольців. Особовий склад батальйону, чисельністю біля 400–600 чоловік, розташовувався в гвардійських казармах на Банніце у Белграді. В «Палас – готелі», що знаходився в центрі Белграда, розміщувався штаб М. Семенова та комісія вербування російських добровольців [18, с.24]. Наприкінці літа 1942 р. переважно з російських емігрантів Сербії та інших країн було сформовано і підготовлено батальйон допоміжної поліції («хіпо»), забезпеченням якого займалося Головне управління СС. Особовий склад батальйону налічував більше 600 чоловік: 13 рот по 50 осіб кожна. Із них 279 чоловік становили нащадки російських емігрантів, які народилися після 1921 р. і були випускниками російських навчальних закладів та курсів РЗВС. Замість Східного фронту батальйон почали використовувати для боротьби з партизанами в Словенії. Підрозділи батальйону дислокувалися в придунайських містах на схід від Белграда. Пізніше, на початку 1943 р. із російської еміг-

рантської молоді сформували окремий кавалерійський ескадрон, який діяв у придунайських областях Сербії та Банату. Командував ескадроном російський емігрант із Белграда, фольксдойче М. Шидловський [18, с.24-25]. Сформовану із військовополонених радянських солдатів та офіцерів Червоної Армії роту спеціального призначення батальйону, чисельністю 50 чоловік, відправили на Східний фронт [4, с.437]. Весною 1943 р. М. Семенов разом із 50 добровольцями прибув у Берлін, де зустрівся з керівником реферату Z оберштурмбаннфюрером СС В. Курреком, який у березні замінив на посаді керівника «Цепеліну» Х. Грейфе. Йому запропонували безпосередньо брати участь у підготовці диверсантів, яких планувалося закидати в радянський тил [10, с.195]. У березні 1943 р. М. Семенов у приймально – розподільчому таборі СД «Цепеліні» в Зонненберзі (район Ерфурта) створив із російських агентів особливу групу «К» (названу за прізвищем В. Куррека). Під його керівництвом було підготовлено дві групи агентів парашутистів, яких влітку 1943 р. закинули в радянський тил [9, с.143]. Восени 1943 р. керівництво СД вирішило використати командний склад поліцейського батальйону М. Семенова для його розгортання у полк СС. Призначенням полку мала стати боротьба з партизанами Й. Тіто в Югославії. До особового складу полку повинні були увійти російські емігранти, завербовані в батальйон допоміжної поліції в 1942 р., і військовополонені солдати та офіцери Червоної армії. Внаслідок зростання чисельності особового складу РОК військові ресурси російської еміграції були суттєво вичерпані, а тому для формування полку вирішили залучити радянських військовополонених. Потрібно при цьому врахувати ситуацію, яка склалася в окупованій Югославії у 1942–1944 рр. У боротьбі з Народно – визвольною армією Югославії (НВАЮ) Й. Тіто, яка налічувала до кінця 1942 р. 150 тис. чоловік, війська Вермахту справитися не могли. Для боротьби з партизанами німецьке командування було вимушене тримати на Балканах у постійній бойовій готовності війська чисельністю 700–850 тисяч чоловік. Зростаюча партизанська загроза змусила Г. Гімлера звернути увагу на проблему. Головному управлінню СС було доручено створити дивізію для боротьби з партизанами. 7-му добровольчому гірському дивізію СС «Принц Євгеній» було створено в Сербії у березні 1942 р., командир якої обергрупенфюрер СС А. Флепс став ключовою постаттю в німецькій югославській кампанії. Вищі керівники СС і поліції почали набирати хорватів у місцеву поліцію, причому частину поліцейських об'єднали у підрозділи «айнзацштафель», що нагадували есесівські. Біля 15 тис. хорватських членів поліції увійшли до 15 поліцейських батальйонів. Було створено біля десятка сербських допоміжних батальйонів і 2 албанські поліцейські полки. Всі вони стали ядром майбутніх югославських дивізій СС [16, с.202-203]. Тому формування російського полку СС «Варяг» і використання його у боротьбі з партизанським рухом в Югославії, повністю відповідало тогочасній політиці відомства СС Г. Гімлера. В кінці 1943 р. в таборі М. Семенов розпочав формування особливого піхотного батальйону СС, що неофіційно отримав назву «Варяг». На початку 1944 р. під командуванням гауптштурмфюрера СС А. Орлова батальйон переправили у

Словенію для боротьби з НВАЮ [1, с.220]. До початку літа М. Семенов завершив формування із радянських військовополонених 2-го і 3-го батальйонів «Варягу». У березні 1944 р. на основі цих батальйонів створили Спеціальне з'єднання особливого призначення СС «К» (SS – Sonderverband z. b. V. «K»). Згодом його почали офіційно називати Добровольчий полк СС «Варяг» (SS – Freiwilligen – Regiment «Wariag») або Особливий полк СС «Варяг» (SS – Sonderregiment «Warager»). До складу полку також включили прибулий у вересні 1944 р. батальйон СС (jager Bataillon) гауптштурмфюрера СС Г. Гриньова (претендував на дворянство і мав додаток до прізвища «фон»), який налічував 500 чоловік. Він діяв у Словенії в районі міста Камнік та мав у своєму складі три роти по 150 чоловік. На озброєнні батальйону були італійські та радянські міномети, кулемети (1 німецький МГ-34, 4 італійські станкові кулемети «Бреда», 4 радянські станкові кулемети «Максим», 6 чеських ручних кулеметів), 4 ПТР, радянські автомати [18, с.25]. Штаб полку СС «Варяг» було переведено у словенську столицю Люблян (Лайбах). Він складався виключно із офіцерів російських емігрантів, учасників Громадянської війни в Росії: помічником командира полку став штурмбаннфюрер СС Г. Гриньов, есаул, колишній старший офіцер 1-ї сотні Лейб – Гвардії Козацького полку; командиром 1-го батальйону – підпоручик батальйону Лейб – Гвардії Ізмайлівського полку А. Орлов.; командирами 2-го і 3-го батальйонів колишні білі офіцери Каченгін і Остерман відповідно. Командиром полку призначили М. Семенова, якому на цей час присвоїли звання штандартенфюрера СС (полковника) [11, с.136]. Станом на грудень 1944 р. полк мав у своєму штаті: 1) три батальйони по три роти в кожному; 2) мінометну роту; 3) караульну роту; 4) розвідувальну роту; 5) артилерійську батарею; 6) комендантський взвод; 7) саперний взвод; 8) господарські і медичні служби. Озброєння полку відповідало штатному озброєнню піхотного полку Вермахту. До цього часу полк СС «Варяг» налічував біля 2 500 чоловік особового складу, більшість з яких становили завербовані радянські військовополонені (в основному російські). Дослідники зазначають, що 60% командирських посад у батальйонах полку займали колишні радянські офіцери Червоної Армії [15, с.55]. Протягом 1944–1945 рр. полк СС «Варяг» як надійна і боєздатна військова одиниця брав участь у кількох бойових операціях проти комуністичних партизанів Й. Тіто на території Словенії. За оцінками командування Вермахту і четників полк показав високу бойову підготовку, а його командира М. Семенова відзначили високими німецькими нагородами. Під час бойових операцій полк СС «Варяг» активно взаємодіяв з різними антикомуністичними силами, зокрема, із словенськими підрозділами генерала Л. Рупника і полковника Прагеля, Сербським добровольчим корпусом Д. Летича, воєводами далматинських четників Джуїчем і Євджевичем під загальним командуванням групенфюрера СС і генерал – лейтенанта поліції О. Глобочника [11, с.136-137; 19, с.190-191; 20, с.280]. У квітні 1945 р. командир Російського добровольчого полку СС «Варяг» штандартенфюрер М. Семенов заявив про вихід із підпорядкування СС і перехід до Збройних Сил КВНР генерал – лейтенанта

А. Власова. Формально полк увійшов до складу Зальцбургської групи (Окремого корпусу) чисельністю 5 200 чоловік, сформованої в кінці зими 1945 р. під командуванням генерал – майора А. Туркула [8, с.516]. Згідно наказу німецького командування полк мав увійти до складу РОК і під командуванням генерала Б. Штейфона відступити на територію Австрії для об'єднання із Зальцбургською групою. Однак таке об'єднання, як засвідчили подальші події, не відбулося. Підрозділи полку СС «Варяг» 5 травня 1945 р. разом із сербськими та словенськими союзниками здійснили прорив із району Любляни на територію Австрії, де здалися у полон англійським військам. В Австрії до РОК приєдналося лише 500 солдатів та офіцерів полку. Полковник М. Семенов провів переговори з англійським командуванням щодо надання гарантій притулку для особового складу полку. Місія М. Семенова вдалася частково, гарантії були надані лише для офіцерів емігрантів, а 150 солдатів та офіцерів, колишніх радянських військовополонених репатріювали в СРСР. Решту особового складу полку перевели на південь Італії в табір військовополонених біля міста Таранто [1, с.220-221; 11, с.136-137; 17, с.369-370].

Висновки. Необхідно зазначити, що приблизна чисельність росіян, які пішли на співпрацю з СС в роки Другої світової війни становила біля 120 тисяч чоловік. Вказану чисельність не можна вважати абсолютно точною, оскільки російські громадяни часто записувалися на службу в СС у якості українців, білорусів, козаків тощо. Історія Російського добровольчого полку СС «Варяг» засвідчила, що радикально налаштовані представники російської еміграції свої надії на повалення ненависного більшовицького ладу в СРСР пов'язували із «хрестовим походом» А. Гітлера на Схід. Причини, якими керувалися військовополонені солдати та офіцери Червоної Армії поступаючи у війська СС, були викликані насамперед ненавистю до сталінського режиму, боротьбою за виживання, шкурницькими інтересами тощо. Цими настроями активно користувалися спецслужби Третього рейху, зокрема, підрозділи СС (гестапо та СД). Відомство Г. Гітлера на початку війни російських колабораціоністів залучало в основному в якості диверсантів, розвідників та пропагандистів. В 1942 р., в рамках операції «Цепелін», появилися перші військові підрозділи російських есесівців. Згодом у військах СС були сформовані дві російські дивізії СС, XV кавалерійський корпус СС, бригада СС та інші підрозділи.

Література

1. Александров К. Армия генерала Власова. – М.: Яуза, 2006. – 576 с.
2. Александров К. *Офицерский корпус генерал-лейтенанта А.А. Власова 1944–1945.* – СПб.: Издательство «Блиц», 2009. – 1117 с.
3. Бивор Э. *Вторая мировая война; пер.с англ.* – М.: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2014. – 992 с.
4. Боляновский, А.В. *Иноземни військові формування у Збройних силах Німеччини (1939–1945 рр.).* – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 880 с.
5. Буровский, А.М. *Великая Гражданская война 1939–1945.* – М.: Эксмо, Яуза, 2010. – 496 с.
6. Гончаренко, О.Т. *Белоэмигранты между звездой и свастикой* – М.: Вече, 2005. – 352 с.

7. Гончаренко, О. *Изгнанная армия. Полвека военной эмиграции 1920–1970 гг.* – М.: Вече, 2012. – 384 с.

8. Дробязко, С.И., Романько, О.В., Семенов, К.К. *Иностранные формирования Третьего рейха.* – М.: АСП: Астрель, 2009. – 845 с.

9. Дробязко, С.И. *Под знаменами врага. Антисоветские формирования в составе германских вооруженных сил.* – М.: Эксмо, 2004. – 608 с.

10. Жуков, Д.А., Ковтун, И.И. *Русские эсесовцы.* – М.: Вече, 2013. – 416 с.

11. Жуков, Д.А., Ковтун, И.И. *Русские эсесовцы в бою. Солдаты или каратели?* – М.: Яуза-пресс, 2009. – 320 с.

12. Норгенсен, К. *Гитлеровская машина шпионажа. Военная и политическая разведка Третьего Рейха. 1933-1945;* пер. с англ. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2012. – 207 с.

13. Косик, В.И. *Русская Югославия: фрагменты истории* // *Славяноведение*, 1992. – № 4. – С.20-32.

14. Лиддел Гарт Б. *Вторая мировая война; пер. с англ.* – М.: Астрель, 2012. – 1021 с.

15. Окороков, А.В. *Антисоветские воинские формирования в годы Второй мировой войны.* – М.: Военный университет МО РФ, 2000. – 174 с.

16. Рипли, П. *История войск СС.1925–1945.* – М.: ЗАО Центрполиграф, 2010. – 351 с.

17. *Русский Корпус на Балканах, 1941–1945.* – М.: Вече, 2008. – 416 с.

18. Шимофеев, А.Ю. *Русский фактор. Вторая мировая война в Югославии 1941–1945.* – М.: Вече, 2010. – 416 с.

19. Шимофеев, А.Ю. *Сербские союзники Гитлера.* – М.: Вече, 2011. – 272 с.

20. Шимофеев, А.Ю. *Четники. Королевская армия.* – М.: Вече, 2012. – 304 с.

21. Хеттль, В. *Секретный фронт. Воспоминания сотрудника политической разведки Третьего рейха. 1938–1945.* – М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. – 399 с.

22. Цурганов, Ю.С. *Белоэмигранты и Вторая мировая война. Попытка реванша. 1939–1945.* – М.: ЗАО Центрполиграф, 2010. – 287 с.

23. Цурганов, Ю.С. *Неудавшийся реванш. Белая эмиграция во Второй мировой войне.* – М.: Интрада, 2001. – 286 с.

24. Чухнов Н. *В смятенные годы. Очерки нашей борьбы в годы 1941–1965.* – Нью-Йорк: Всеславянское издательство, 1967. – 304 с.

References

1. Aleksandrov K. *Armija generala Vlasova.* – М.: Jauza, Eksmo, 2006. – 576 s.
2. Aleksandrov K. *Oficerskij korpus armii general-lejtenanta A.A. Vlasova 1944–1945.* – SPb.: Izdatelstvo «Bliz», 2009. – 1117 s.
3. Bivor E. *Wtoraja mirovaja vojna.* – М.: KoLibri, Azbuka-Attikus, 2014. – 992 s.
4. Bolianovskij A.W. *Inozemni vijskovi formuvannja u Zbrojnyh silach Nimeczczyny (1939–1945 rr.).* – Lviv: Wydavnictvo Lvivskoji Politehniky, 2013. – 880 s.
5. Burakovskij A.M. *Velikaja grazdanskaja vojna 1939–1945.* – М.: Eksmo, Jauza, 2010. – 496 s.
6. Honczarenko O.H. *Beloemigranty mezdu zvezdoj i svastikoj.* – М.: Vecze, 2005. – 352 s.
7. Honczarenko O.H. *Izgnannaja armija. Polvieka vojennoj emigraciji 1920–1970.* – М.: Vecze, 2012. – 384 s.
8. Drobjazko S.I., Roman'ko O.V., Semenov K.K. *Inostrannye formirovanija Tretiego rejcha.* – М.: AST: Astrel, 2009. – 845 s.
9. Drobjazko S.I. *Pod znamenami vraga. Antisovetskije formi-*

rovaniya v sostavie germanskich vooruzennykh sil 1941–1945. – M.: Eksmo, 2004. – 608 s.

10. Zukov D.A., Kovtun I.I. Ruskije esesovcy. – M.: Vecze, 2013. – 416 s.

11. Zukov D.A., Kovtun I.I. Ruskije esesovcy v boju. Soldaty ili karatieli?. – M.: Jauza-press, 2009. – 320 s.

12. Jorgensen K. Hitlerovskaja mashina schpionaza. Wojennaja i političeskaja razviedka Tretiego Reicha. 1933–1945. – M.: ZAO Centrpoligraf, 2012. – 207 s.

13. Kosik W.I. Ruskaja Jugoslavija: fragment istorii, 1919–1944, Slavianoviedienije, 1992. – № 4. – S. 20–32.

14. Liddel Hart B. Istorija Wtoroj mirovoj wojny. – M.: Astrel, 2012. – 1021 s.

15. Okorokov A.W. Antisovietskije wojskije formirovanija v gody Wtoroj mirovoj wojny. – M.: Wojennyj universitet MO RF, 2000. – 174 s.

16. Ripli T. Istorija vojsk SS. 1925–1945. – M.: ZAO Centrpoligraf, 2010. – 351 s.

17. Ruskij Korpus na Balkanach. 1941–1945. – M.: Vecze, 2008. – 416 s.

18. Timofeev A.J. Ruskij factor. Wtoraja mirovaja wojna v Jugoslavii. 1941–1945. – M.: Vecze, 2010. – 416 s.

19. Timofeev A.J. Sierbskije sojuzniki Hitlera. – M.: Vecze, 2011. – 272 s.

20. Timofeev A.J. Czetniki. Korolievskaja armija. – M.: Vecze, 2012. – 304 s.

21. Chettl W. Siekrietnyj front. Vospominanija sotrudnika političeskoj razviedki Tretiego rejcha. 1938–1945. – M.: ZAO Centrpoligraf, 2003. – 399 s.

22. Curganov J. Bieloemigranty i Wtoraja mirovaja wojna. Popytka revanscha. 1939–1945. – M.: ZAO Centrpoligraf, 2010. – 287 s.

23. Curganov J.S. Nieudavschijsia revansch. Bielaja emigracija vo Wtoroj mirovoj wojnie. – M.: Intrada, 2001. – 286 s.

24. Czuchnov N. W smiatennyje gody. Oczerki naschej borby v gody 1941–1965. – Nju-Jork: Wsieslavjanskoje izdatielstvo, 1967. – 304 s.

Hetmanchuk M.P.,

*Doctor of History, Professor of the Department of Political Science and International Relations,
Lviv Polytechnic National University, hetmanchukm@ukr.net*

Ukraine, Lviv

**RUSSIAN VOLUNTEER REGIMENT SS «VARYAG» IN THE BALKANS:
THE HISTORY OF CREATION AND PARTICIPATION
IN HOSTILITIES DURING WORLD WAR II (1941–1945)**

The article is devoted to the problem of Russian military collaboration and the peculiarities of its manifestations during the Second World War. The purpose of the article theoretical substantiation of the reasons and motives for the participation of representatives of the Russian emigration in Yugoslavia and Soviet prisoners of war, who influenced their participation in the military formations of the SS of the Third Reich. The policy of Nazi Germany to involve Russian citizens in the military formations of the SS is studied. The history of the creation of the SS Varyag Volunteer Regiment from Russian emigrants and Soviet prisoners of war is shown.

Key words: *World War II, Third Reich, SS troops, Russian emigration, Soviet prisoners of war, Russian Varyag Volunteer Regiment.*

УДК 94(477)

Каменцев Д.С.,

здобувач кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного,
denyskamentsev@gmail.com

Україна, м. Львів

СИМОН ПЕТЛЮРА ТА ВОЛОДИМИР САЛЬСЬКИЙ: ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН

У статті проаналізовано міжособистісні взаємини Головного отамана УНР Симона Петлюри та командира Запорізької групи та Дієвої армії УНР, а згодом міністра військових справ УНР та УНР в екзилі Володимира Сальського в період активізації бойових дій проти більшовиків і денікінських загонів, укладення Ризького мирного договору, переходу українських військ через р. Збруч та їх інтернування у таборах на території Польщі. Значну увагу зосереджено на з'ясуванні ролі В. Сальського у державно-політичній стратегії С. Петлюри. Охарактеризовано особисте вставлення до Головного отамана військового міністра, відображене у його публіцистиці на сторінках діаспорних видань, а також діяльність по збереженню і популяризації історичної пам'яті про С. Петлюри після його вбивства у 1926 р.

Ключові слова: С. Петлюра, В. Сальський, армія УНР, Директорія, історична пам'ять.

Постановка проблеми. Питання взаємовідносин між державним і військовим керівництвом УНР – доволі актуальне й водночас малодосліджене у вітчизняній історіографії. Суперництво, боротьба за владу всередині політичного істеблшменту були характерними протягом усього періоду Національної революції, однак найбільшого розмаху набули саме за часів Директорії. Саме в цей час, як слухно зауважив М. Ковальчук, було чи не найбільше спроб військовиків підпорядкувати собі цивільну владу [10, с.97]. Таке внутрішнє протистояння стало одним із негативних факторів, що зрештою, прискорили поразку українських військ і втрату державної самостійності.

Мета роботи – проаналізувати взаємовідносини двох визначних політичних лідерів УНР – головного отамана С. Петлюри та командарма, міністра військових справ (1919–1920, 1924–1939) В. Сальського, визначити їх вплив на вектори державної політики, особливо у сфері військового будівництва.

Виклад основного матеріалу. З поваленням гетьманату і встановленням влади Директорії розпочався черговий етап революційних перетворень в Україні. Навесні 1919 р. під впливом погіршення воєнної ситуації, наступу більшовицьких військ перед новою владою постало першочергове завдання – формування боездатних збройних сил, спроможних протистояти ворогові. Адже ситуація у війську була катастрофічною. Найкраще її характеризують слова генерала М. Омеляновича-Павленка: «Армія Директорії вже з початком квітня була близька до повної гангрені: з 300-тисячного колективу вона обернулася вже в невеличкі частини, що нагадували швидке переїзні готелі, ніж бойові організації...» [14, с.43-44]. Тому влада вирішила здійснити переформатування війська. Зміни охопили і командний склад армії. Відчуваючи потребу в надійних командирах, що могли б підтримати авторитет С. Петлюри у війську, він поступово замінив отаманів і старшину без військової освіти, професійними кадрами, вишколеними ще у царській армії [22, с.132-133]. Головний отаман розумів, що у скрутний для держави й армії час, за тотальної нестачі матеріально-технічного забезпечення, в умовах боротьби

на кількох фронтах, лише професійне керівництво може врятувати становище. Саме в цей час увагу С. Петлюри привернула постать полковника В. Сальського, який отримав призначення командувачем одного з найбільших підрозділів Дієвої армії УНР – Запорізької групи.

Він походив з давньої заможної української родини, усвідомлено, всупереч волі батьків, обрав фах військового. Закінчивши у 1912 р. Воєнну академію Генерального штабу в Петербурзі, продовжив службу у званні командира роти 132-го піхотного Бендерського полку [1, с.7; 13, с.52; 2]. Згодом як старший ад'ютант штабу 70-ї піхотної дивізії вирушив на фронт [21, с.71]. У квітні 1917 р. (за іншими даними – 2 травня) [20] отримав звання підполковника, а згодом – полковника [21, с.71]. Після початку Української революції як прихильник ідеї політичної самостійності України, активно підтримав національний військовий рух. В. Сальський завжди вирізнявся українським патріотизмом, вважав працю на благо Батьківщини найвищою метою кожного українця.

На жаль, не відомо про обставини його особистого знайомства з С. Петлюрою. Можна лише припустити, що воно зав'язалось ще наприкінці 1917 р., коли С. Петлюра був генеральним секретарем військових справ УНР, а В. Сальський – начальником штабу Вільного козацтва О. Ковенка у Києві, яке відіграло вирішальну роль у придушенні більшовицького повстання в грудні 1917 р. [23, с.28].

Подальші події свідчать про значний авторитет і високу оцінку головним отаманом звияги, воєнного досвіду й майстерності В. Сальського. Водночас полковник відомий як один із найбільш відданих соратників та одномудців С. Петлюри.

Вибір кандидатури В. Сальського на посаду командуючого Запорізької групи був зумовлений об'єктивними та суб'єктивними чинниками. По-перше, навесні 1919 р. армія УНР опинилась у доволі скрутній ситуації: стрімкий наступ більшовицьких військ, постійні втрати позицій на фронтах, відсутність порозуміння в уряді посилювали дезорганізацію серед вояків. С. Петлюра усвідомлював, що в таких обставинах ситуацію може змінити особистісний фактор. Лише фахові командири

здатні тактично правильними кроками покращити становище українських військових частин, принаймні запорожців, у протистоянні з більшовиками. Суб'єктивний чинник – особиста антипатія С. Петлюри до колишнього командуючого Запорізьким корпусом П. Болбочана*, який користувався великим авторитетом серед бійців і намагався повернутись у свій підрозділ. С. Петлюра сприймав його як потенційного конкурента. Недовіра і протистояння між головним отаманом та воєначальником мали давню історію, ще з 1918 р. Саме тоді С. Петлюра прагнув очолити новостворений Окремий Запорізький загін, однак вояки виступили проти його кандидатури. Сприймавши це як особисту образу, він разом підпорядкованим йому Слобідським кошем відмовився долучатися до Запорізького полку. Натомість полковник П. Болбочан привселюдно звинуватив С. Петлюру у дріб'язковості, у переслідуванні дрібних меркантильних цілей, а також у тому, що свої інтереси ставить вище за інтереси держави. Відкритий виступ спровокував особисту недовіру між головним отаманом та П. Болбочаном [3, с.248].

Вибір кандидатури В. Сальського був зумовлений прагненням С. Петлюри зберегти контроль над запорожцями, які мали стати ударною силою у майбутній наступальній операції проти більшовиків. Цей крок невдовзі виправдав сподівання головного отамана. За доволі короткий час В. Сальський завдяки своїм професійним навикам і особистісним якостям зумів здобути авторитет серед запорожців. І навіть спроба державного інспектора Запорізької групи М. Гавришка та П. Болбочана усунути нового командира від влади закінчилася невдачею – більшість вояків підтримали саме його.

В. Сальський продовжив командування Запорізькою групою, яка у червні – на початку липня 1919 р. була задіяна у Проскурівській операції, а згодом – відіграла вирішальну роль у звільненні від більшовиків Вінниці, Білої Церкви та Києва. Своєрідною оцінкою фаховості й бойових заслуг полковника стало його призначення 26 вересня командувачем Дієвої армії. Очевидно С. Петлюра вважав, що професіоналізм В. Сальського і цього разу зможе покращити катастрофічну ситуацію. Втім, дива так і не сталося. Полковник розумів безвихідність економічного становища армії, безперспективність військового протистояння військ УНР на два фронти, а тому уникав активних бойових дій. Він намагався будь-якою ціною покращити матеріальне забезпечення

*Болбочан Петро (1883–1919) – український військовий діяч, самостійник, полковник армії УНР. Військову кар'єру розпочав ще під час Першої світової війни. Після революції сформував і очолив 1-й Український Республіканський полк. Згодом командував 2-м Запорізьким пішим полком. За Гетьманату у складі Запорізької дивізії воював з більшовиками на сході. У листопаді 1918 р. перейшов на бік Директорії. У грудні того ж року призначений командувачем Лівобережної групи армії УНР. Після вимушеного відступу з Харкова полковника усунули від командування Запорізьким корпусом. Після спроби 6 червня 1919 р. очолити Запорізьку групу військ, П. Болбочана звинуватили у незаконному захопленні влади. А 28 червня за рішенням військово-польового суду розстріляли на станції поблизу с. Балин (тепер – Хмельницької обл.). Там же і похований.

війська. О. Доценко згадував, як у жовтні 1919 р. В. Сальський у Жмеринці «просто атакував Головного Отамана за гроші і загрожував полишенням команди армії» [8, с.143-144]. Постійні відмови і обіцянки з різних інстанцій, спонукали його написати особисто С. Петлюрі з вимогою якось вплинути на ситуацію. В. Сальський дорікав головному отаманові неправильним розподілом фінансування, адже значні кошти були спрямовані не на задоволення першочергових потреб армії, їх отримали кооперативи як аванс за майбутні поставки для збройних сил УНР [8, с.145].

Розуміючи свою неспроможність якось вплинути на ситуацію на фронті, командарм погодився на пропозицію С. Петлюри очолити військове відомство в уряді І. Мазепи. Варто зауважити, що від самого початку цих двох діячів об'єднувала не лише ідея самостійності, а й віра в те, що єдиним дієвим механізмом її реалізації може бути боездатна армія. Тому на посаді міністра військових справ В. Сальський зосередив свої зусилля саме на створенні законодавчої та матеріально-технічної бази для укомплектування нових збройних сил. Втім, і він, і С. Петлюра розуміли, що для того, щоб створити боездатне військо, ні ресурсів, ні можливостей в УНР не було. Обидва політики зробили ставку на формування військових підрозділів на території іноземних держав, де перебувала значна частина українських емігрантів та інтронізовані вояки. Головним джерелом для поповнення майбутньої армії мали стати українські полонені, які після завершення Першої світової війни опинились в Німеччині та Італії.

В. Сальський цілковито підтримав С. Петлюру під час українсько-польських переговорів наприкінці 1919 – початку 1920 рр. Вони обидва розуміли, що в той час без сторонньої допомоги УНР не зможе зберегти свою державність. Та й військова підтримка давала можливість реалізувати на практиці ідею формування українських частин за кордоном. В результаті зустрічі з керівником Польської держави Ю. Пілсудським С. Петлюра 9 грудня 1919 р. отримав дозвіл на створення нових збройних підрозділів і військових установ УНР на території Польщі [11, с.275]. Це рішення стало неабияким поштовхом для активізації діяльності Міністерства військових справ та його очільника у спробах зберегти армію. Причому всі кроки в цьому напрямі В. Сальський узгоджував з С. Петлюрою особисто. Так, наприкінці березня 1920 р. головний отаман надіслав військовому міністрові для перегляду, внесення остаточних корективів і копіювання розроблені нові схеми організації центральних військових установ УНР. В цей же час тривали активні дискусії керівника військового відомства та Головного отамана про принципи відбору кандидатів до Військової ради та основні засади її функціонування [15, с.265].

Активна співпраця з польською стороною викликали певне незадоволення серед частини державного і військового керівництва УНР, яке дедалі більш скептично ставилось до ініціатив С. Петлюри. Очевидно, В. Сальський інформував про це головного отамана. Натомість С. Петлюра у своєму листі від 31 березня 1920 р. закликав В. Сальського не втрачати віри в успіх справи і неухильно дотримуватись обраного курсу: «Настрої кам'янецьких декотрих людей чи навіть груп не повинні Вас

вбивати з колії державної праці і тієї рівноваги, яку повинно додержати в цей рішучий долю України момент. Мені не раз доводилось говорити з Вами на тему польсько-українського порозуміння. Це той етап, через який ми повинні перейти» [15, с.263].

Попри однаковість у поглядах головного отамана і міністра військових справ, С. Петлюра все ж з прикриттю наголошував на недалекоглядності В. Сальського у питанні державного будівництва. Зокрема, у листі до М. Удовиченка, датованому 1922 р., він негативно висловлювався про шаблонність мислення міністра, нерозуміння ним особливостей творення «молодої» армії, обережності, розважливості, яких слід дотримуватись у питанні збереження української державності, а також складних обставин міжнародної політики [16, с.518-519].

В. Сальський, попри чвари в тогочасному українському політикумі, завжди обирав сторону С. Петлюри. Навіть, коли у серпні 1920 р. активізувалася опозиція на чолі з командармом армії УНР М. Омеляновичем-Павленком, яка прагнула усунути від влади головного отамана, В. Сальський та інші посадовці військового міністерства стали на бік С. Петлюри [10, с.100].

Після переходу залишків армії УНР за р. Збруч і утворення Державного центру УНР на еміграції, генерал В. Сальський і надалі залишався прихильником політики головного отамана. Особливо підтримав курс по організації суспільно-політичного і культурного життя українців за кордоном. В. Сальський вважав головного отамана символом боротьби українського народу на еміграції. Тому вбивство С. Петлюри у травні 1926 р. стало важким ударом для міністра. За агентурними даними радянської розвідки він навіть закликав соратників головного отамана до кривавої помсти за його смерть. Цю думку генерал озвучив після повернення з Парижу на нараді вищого військового керівництва УНР у Варшаві 25 червня 1926 р. [24].

Генерал був одним із ініціаторів проведення траурного засідання з приводу смерті головного отамана, яке відбулося 26 червня 1926 р. у Варшаві [6, арк.260]. Згодом очолив Головну управу Товариства імені Петлюри, заснованого у грудні того ж року. Ця організація займалася збором і підготовкою матеріалів для судового процесу над вбивцею головного отамана, агентом ОДПУ С. Щварцбардом [5, арк.839-843]. Під час судових слухань В. Сальський перебував у Парижі. Він навіть готувався свідчити проти обвинуваченого, однак через домовленість адвокатів, так і не зробив цього [9, с.237].

У наступні роки В. Сальський був організатором і учасником різних акцій з ушанування пам'яті головного отамана. У 1936 р. генерал активно долучився до підготовки урочистого відзначення загибелі С. Петлюри. Зокрема, очолив Ділову комісію Комітету для вшанування 10-ої річниці смерті святої пам'яті Головного отамана військ УНР Симона Петлюри, яка займалась організацією усіх заходів. До складу Комісії також увійшли професор Р. Смаль-Стоцький та генерал М. Безручко [4, с.31]. Вона повинна була видати основні твори С. Петлюри, серію поштівок із зображенням головного отамана, його посмертної маски та визначних місць, пов'язаних із життям тощо [7, с.31-32]. Комісія також заснувала літературну нагороду імені С. Петлюри, яку присуджували за

кращий поетичний чи прозовий твір про життя отамана чи події, учасником яких він був. Військовий міністр увійшов до складу спеціального журі, що оцінювало подані на конкурс літературні твори [12, с.32].

Постать С. Петлюри неодноразово була предметом публікацій В. Сальського на сторінках емігрантських часописів «Тризуб», «Табір» і «За Державність». У своїх дописах генерал акцентував увагу на непересічній ролі головного отамана у формуванні національного війська. В. Сальський із захопленням говорить про його активну участь у проведенні українських військових з'їздів, у творенні українських збройних частин з підрозділів російської армії, у яких чисельно переважали українці. Для В. Сальського ця постать – уособлення самовідданості, рішучості, безкомпромісності, вірності своїм ідеалам. У статті «Головний отаман Симон Петлюра і армія УНР» він змальовує образ ідеального лідера, який ніколи не дистанціювався від своїх підлеглих, завжди був нарівні з ними у вирі революційних подій. Більше того, ці твердження він підсилює власними спогадами про придушення комуністичного повстання у Києві: «С. Петлюра, будучи на чолі Кошу, в критичних хвилях не раз, з рушницею в руці, ставав до бою як звичайний козак. Мені особисто доводилось бачити Його в шерегах відділу, що штурмом здобував Київський Арсенал, фортецю комуністів, заняття якої вирішило дальшу долю повстання» [17, с.7]. Водночас В. Сальський дещо містифікує «ідеального лідера», приписуючи йому надзвичайний вплив на оточуючих: «душу і серце Армії тримав у своїй руці, як рівнож сам був душею і серцем своєї Армії» [17, с.11]. Виважені кроки С. Петлюри, продумана кадрова політика у війську, оптимізм навіть у найбільш безвихідних ситуаціях, вимогливість до себе й інших, а іноді небажання сприймати очевидність поразки заряджали позитивом підлеглих, давали насагу для дальшої боротьби: «Без суворости, завжди лагідний, о чарівній індивідуальности, він лише своїм впливом особистим побуджував творчу думку своїх співробітників, брав від них все, що тільки дати вони могли і цим досягав надзвичайних наслідків» [17, с.11].

Міністр помітно героїзує головного отамана, називає його не диктатором, а «вождем з ласки Божої», «вибранцем свого народу» [19, с.9-10], що народився і виріс «в огні національної революції, в боротьбі за досягнення відвічних ідеалів української нації» [18, с.17]. В. Сальський активно розвиває тезу про месіанство С. Петлюри, самозречення на благо України. «Кристално чистий з боку морального, він фанатично був відданий ідеї української державности і в очах військ він був втіленням цієї ідеї. Він був фокусом, в якому концентрувалися найсвятіші почуття українського вояка, як фокус дзеркала, відбиваючи яскравим промінням любови до Батьківщини ці сконцентровані в ньому почуття. Він ще більше підносили почуття вояцтва до височини самопожертви і завзяття і скеровував енергію маси на надлюдські подвиги. Він тримав у своїх міцних і чистих руках серце та душу армії, як рівнож можна сказати, що він сам був серцем і душею армії», – саме таким бачив С. Петлюру В. Сальський [18, с.16]. Розуміючи значення справжніх лідерів і героїв у патріотичному вихованні та формуванні національної самосвідомості народу, В. Сальський своїми

публікаціями сприяв перетворенню постаті визначного військового й політичного діяча на символ незламності, непереборності й нескореності української нації. Особливо важливі такі символи у кризові моменти існування народу. Генерал розумів, що смерть С. Петлюри, з яким чимало людей ототожнювали продовження боротьби за українську державність, – великий деморалізуючий чинник для емігрантів, особливо військових. Щоб не допустити цього, він прагнув своїми публікаціями з акцентом на пророцтві, месіанській ролі вождя, згуртувати залишки розпорошеної армії УНР, зберегти віру в перемогу, в успіх спільної боротьби. Автор усвідомлював, що «ім'я Петлюри, культ Петлюри – це величезна рушійна сила українського національного руху, це неминуха боротьба, це безоглядне прагнення до остаточної перемоги» [19, с.11].

Висновки. Таким чином, С. Петлюру та В. Сальського поєднували одностайність ідейних переконань, віра в самостійність і соборність України та самовіддана праця в цьому напрямі. Обидва діячі вважали пріоритетним завданням створення боєздатної армії, яка в умовах революційних перетворень і боротьби з більшовиками буде гарантом збереження національної державності. Попри певні розходження, вони все ж до кінця залишалися однодумцями, спільно намагалися реалізувати ідею побудови незалежної України.

Література

1. 50-тиліття Генерала В. Сальського // Туртуймося. – 1935. – Ч. II–III (XIV–XV). – С. 7.
2. Валійський А. Генерал Володимир Сальський / А. Валійський // Вісті комбатанта. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kombat-a-ingwar.blogspot.com/2009/02/blog-post_03.html.
3. Вериґа В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. / В. Вериґа. – Т. 1. – Львів, 1998. – 524 с.
4. Вшанування пам'яті Симона Петлюри на десятиліття його смерті // Тризуб (Париж). – 1936. – Ч. 21-2 (526-7). – С. 31.
5. Галузевий державний архів. Служба зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗРУ). Ф. 1. – Спр. 10324. – Т. 2.
6. ГДА СЗРУ. Ф. 1. – Спр. 12617. – Т. 16.
7. Діяльність Ділової комісії для вшанування 10-ї річниці смерті святої пам'яті Головного отамана військ УНР Симона Петлюри // Тризуб. – 1939. – Ч. 21-2 (526-7). – С. 31–32.
8. Доценко О. Літопис Української Революції. Матеріали й документи до історії Української Революції / О. Доценко. – Т. II. – Кн. 4. – Київ–Львів, 1923. – 364 с.
9. Завадський В. Генерал Володимир Сальський (Сильветка) / В. Завадський // За державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – 1964. – Зб. 10. – С. 235–237.
10. Ковальчук М.А. Симон Петлюра та військова опозиція в армії УНР у 1920 – 1921 рр. / М.А. Ковальчук // Український історичний журнал (Київ). – 2005. – Вип. 1. – С. 97–108.
11. Литвин С.Х. Симон Петлюра у 1917 – 1926 роках. Історіографія та джерела / С.Х. Литвин. – К.: Аквилон-Прес, 2000. – 464 с.
12. Літературна нагорода імені Симона Петлюри // Тризуб. – 1939. – Ч. 21-2 (526-7). – С. 32–33.
13. Лозинський А.Ф. Українці в системі кадрового забезпечення сухопутних військ збройних сил Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. / А.Ф. Лозинський // Військово-науковий вісник (Львів). – 2017. – Вип. 27. – С. 46–70.

14. Омелянович-Павленко М. На Україні 1919. Переговори й війна з російською добровольчою армією / М. Омелянович-Павленко. – Прага, 1940. – 96 с.

15. Петлюра С. Статті, листи, документи / С. Петлюра. – Нью-Йорк, 1956. – 480 с.

16. Петлюра С. Статті, листи, документи / С. Петлюра. – Т. II. – Нью-Йорк, 1979. – 627 с.

17. Сальський В. Головний отаман Симон Петлюра і армія УНР / В. Сальський // Шабар (Жаліш). – 1926. – Ч. 3. – С. 5–13.

18. Сальський В. Вождь з ласки Божої / В. Сальський // Тризуб. – 1926. – Ч. 34. – С. 17–20.

19. Сальський В. Вождь з ласки Божої, Вождь-Мученик та його заповіт / В. Сальський // За Державність. Матеріали до історії українського війська. – 1936. – Вип. 6. – С. 9–14.

20. Сальський Володимир Петрович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.db.geroika.org.ua/ua/person_card.html?code=670c19cada01a878306683deffd30d35.

21. Слюсаренко П.М. Внесок військового міністра Української Народної Республіки генерал-хорунжого Володимира Сальського у реформування Української Армії у 1920 році / П.М. Слюсаренко // Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. – 2018. – Вип. 2 (28). – С. 70–82.

22. Шинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) / Я. Шинченко. – Кн. 2. – Київ: Темпора, 2011. – 424 с.

23. Шинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття / Я. Шинченко. – Ч. 1: Біографічно-довідкова. – К., 1995. – 258 с.

24. Файзулін Я. «Почти все эмигранты-украинцы во Франции имеют огнестрельное оружие» – як готувалася помста за вбивство Петлюри / Я. Файзулін – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gazeta.ua/articles/history/pochti-vse-emigrantiukraincy-vo-francii-imeyut-ognestrelnoe-oruzhie-yak-gotuvalasya-pomsta-za-vbivstvo-petlyuri/830660>.

References

1. 50-tylittia Henerala V. Salskoho // Hurtuimosia. – 1935. – Ch. II–III (KhIV–XV). – S. 7.
2. Valiiskyi A. Heneral Volodymyr Salskyi / A. Valiiskyi // Visti kombatanta. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://kombat-a-ingwar.blogspot.com/2009/02/blog-post_03.html.
3. Veryha V. Vyzvolni zmahannia v Ukraini 1914–1923 rr. / V. Veryha. – T. 1. – Lviv, 1998. – 524 s.
4. Vshanuвання pamiaty Symona Petliury na desiatytilittia yoho smerty // Tryzub (Paryzh). – 1936. – Ch. 21-2 (526-7). – S. 31.
5. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv. Sluzhba zovnishnoi rozvidky Ukrainy (dali – HDA SZRU). F. 1. – Spr. 10324. – T. 2.
6. HDA SZRU. F. 1. – Spr. 12617. – T. 16.
7. Diialnist Dilovoi komisii dlia vshanuвання 10-oi richnytsi smerti sviatoi pamiaty Holovnoho otamana viisk UNR Symona Petliury // Tryzub. – 1939. – Ch. 21-2 (526-7). – S. 31–32.
8. Dotsenko O. Litopys Ukrainskoi Revoliutsii. Materialy y dokumenty do istorii Ukrainskoi Revoliutsii / O. Dotsenko. – T. II. – Kn. 4. – Kyiv–Lviv, 1923. – 364 s.
9. Zavadskiy V. Heneral Volodymyr Salskyi (Sylvetka) / V. Zavadskiy // Za derzhavnist. Materialy do Istorii Viiska Ukrainskoho. – 1964. – Zb. 10. – S. 235–237.
10. Kovalchuk M.A. Symon Petliura ta viiskova opozytisia v armii UNR u 1920 – 1921 rr. / M.A. Kovalchuk // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Kyiv). – 2005. – Vyp. 1. – S. 97–108.
11. Lytvyn S. Kh. Symon Petliura u 1917 – 1926 rokakh. Istoriohrafia ta dzherela / S.Kh. Lytvyn. – K.: Akvilon-Pris, 2000. – 464 s.

12. Literaturna nahoroda imeny Symona Petliury // Tryzub. – 1939. – Ch. 21-2 (526-7). – S. 32-33.
13. Lozynskyi A.F. *Ukrainci v systemi kadrovoho zabezpechennia sukhoputnykhi viisk zbroinykhi syl Rossiiskoi imperii naprykintsi KfIKfi – na pochatku KfIKfi st.* / A.F. Lozynskyi // *Viiiskovo-naukovyi visnyk (Lviv)*. – 2017. – Vyp. 27. – S. 46-70.
14. Omelianovych-Pavlenko M. *Na Ukraini 1919. Perehovory y viina z rosiiskoiu dobrovolchoiu armiieiu* / M. Omelianovych-Pavlenko. – Praha, 1940. – 96 s.
15. Petliura S. *Statti, lysty, dokumenty* / S. Petliura. – Niu-York, 1956. – 480 s.
16. Petliura S. *Statti, lysty, dokumenty* / S. Petliura. – T. II. – Niu-York, 1979. – 627 s.
17. Salskyi V. *Holovnyi otaman Symon Petliura i armia UNR* / V. Salskyi // *Tabor (Kalish)*. – 1926. – Ch. 3. – S. 5-13.
18. Salskyi V. *Vozhd z lasky Bozhoi* / V. Salskyi // Tryzub. – 1926. – Ch. 34. – S. 17-20.
19. Salskyi V. *Vozhd z lasky Bozhoi, Vozhd-Muchenyk ta yoho zapovit* / V. Salskyi // *Za Derzhavnist. Materialy do istorii ukrainskoho viiska*. – 1936. – Vyp. 6. – S. 9-14.
20. Salskyi Volodymyr Petrovych. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.db.geroika.org.ua/ua/person_card.html?code=670c19cada01a878306683deffd30d35.
21. Sliusarenko P.M. *Vnesok viiskovoho ministra Ukrainiskoi Narodnoi Respubliki heneral-khorunzhoio Volodymyra Salskoho u reformuvannia Ukrainiskoi Armii u 1920 rotsi* / P.M. Sliusarenko // *Voienno-istorychnyi visnyk: Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy*. – 2018. – Vyp. 2 (28). – S. 70-82.
22. Tynchenko Ya. *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainiskoi Narodnoi Respubliki (1917–1921)* / Ya. Tynchenko. – Kn. 2. – Kyiv: Tempora, 2011. – 424 s.
23. Tynchenko Ya. *Ukrainske ofitserstvo: shliakhy skorboty ta zabuttia* / Ya. Tynchenko. – Ch. 1: *Biografichno-dovidkova*. – K., 1995. – 258 s.
24. Faizulin Ya. «*Pochty vse emyhranty-ukrayntsy vo Frantsyy ymeiut ohnestrelnoe oruzhie*» – yak hotuvalasia pomsta za vbyvstvo Petliury / Ya. Faizulin – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://gazeta.ua/articles/history/_pochty-vse-emigrantyukraincy-vo-francii-imeyut-ognestrelnoe-oruzhie-yak-gotuvalasya-pomsta-za-vbyvstvo-petlyuri/830660

Kamentsev D.S.,

*Applicant at the Department of Humanities of the The Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy,
denyskamentsev@gmail.com*

Ukraine, Lviv

SYMON PETLIURA AND VOLODYMYR SALSKEY: TO THE HISTORY OF RELATIONSHIPS

The article analyzes the interpersonal relations between the Chief Otaman of the UPR Simon Petliura and the commander of the Zaporizhzhya Group and the Active Army of the UPR, and later the Minister of Military Affairs of the UPR and UPR in exile Volodymyr Salsky during the intensification of hostilities against the Bolsheviks and Denikin detachments. across the Zbruch River and their internment in camps in Poland. Considerable attention is paid to clarifying the role of V. Salsky in the state and political strategy of S. Petliura. The personal insertion of the Minister of War to the Chief Otaman, reflected in his journalism on the pages of diaspora publications, as well as the activities to preserve and promote the historical memory of S. Petliura after his assassination in 1926 is described.

Key words: S. Petliura, V. Salsky, army of the UPR, Directory, historical memory.

УДК 94(477)

Костишин Р.С.,

здобувач відділу новітньої історії, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
roman.kostyshyn2020@gmail.com

Україна, м. Львів

ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА КОХАНА У СЕЙМІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1928–1930)

Стаття присвячена відомому українському громадсько-політичному діячу, послу сейму Другої Речі Посполитої (1928–1933) Володимирі Кохану, зокрема висвітлює один із найменш відомих (не тільки для широкої громадськості, але й науковців) аспектів його політичної біографії – працю у польському сеймі у складі Української парламентської репрезентації. Проаналізовано його участь у передвиборчій кампанії Українського національно-демократичного об'єднання, виокремлено законопроекти, підготовлені представником УПР, розглянуто його відносини із представниками Української соціалістично-радикальної партії, членами польських фракцій у вищому законодавчому органі Польщі. Відзначено, що його парламентська діяльність спрямовувалася на захист національно-культурних та соціально-економічних прав українців Галичини та Волині та відіграла важливу роль у процесі національного освідомлення місцевого населення.

Ключові слова: Володимир Кохан, УНДО, громадсько-політична діяльність, сейм, Друга Річ Посполита.

Постановка проблеми. Історична біографістика стала важливим напрямом сучасної історичної науки. Переважна більшість наукових праць цієї проблематики розкривають науково-теоретичну спадщину політиків, громадських діячів, їх внесок у розвиток національного руху. Крізь призму життя і діяльності особистості можна відтворити багатогранність суспільно-культурного життя певного регіону. Не виняток – громадсько-політична діяльність Володимира Кохана, яка припала на час Української революції, міжвоєнний період перебування Західної України у складі Другої Речі Посполитої та повоєнну еміграцію в Європі та Канаді. Його постать уже понад вісімдесят років у різних тематичних ракурсах перебуває у полі зору українських та зарубіжних (здебільшого польських) істориків, проте на сьогодні немає ґрунтовної праці, яка б комплексно висвітлювала парламентську діяльність у складі Української парламентської репрезентації (УПР).

Мета статті – охарактеризувати парламентську діяльність Володимира Кохана у сеймі Другої Речі Посполитої у контексті суспільно-політичних процесів на зламі 20-х – 30-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У 1920-х рр. В. Кохан виступав активним прихильником українського національно-демократичного руху, його консолідації. Будучи одним із розробників програми Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), він підтримував ідею націонал-демократів взяти участь у парламентських виборах 1928 р. до вищого законодавчого органу міжвоєнної Польщі. У цей період В. Кохан у УНДО належав до крила т. зв. «кооператорів». Участь кооператорів в активному політичному житті партії надавала їй діяльності виразного економічного та соціального характеру, політизувала кооперацію та сприяла її активному розвитку [1, с. 12].

12 листопада 1927 р. ЦК УНДО ухвалило ухвалу, в якій наголошено на необхідності «йти до виборів під гаслом спільного виборчого блоку українських націона-

льних угруповань і дати від себе ініціативу до створення такого внутрішнього національного блоку українських національних угруповань» [2, с. 2]. Згодом, 5 лютого 1928 р. ЦК УНДО оприлюднив відозву «До народу українського», у якій відзначено: «Аби перемога українського народу була певна, заряд УНДО приступив до блоку з непольськими народами: білорусами, німцями і жидами з Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя...» [3, с. 1].

У цей же період В. Кохан разом із однодумцями проводив активну виборчу кампанію на Сокальщині. Виборча кампанія 1928 р. до польського сейму і сенату проходила у регіоні (як зрештою у всій Західній Україні) в умовах гострої міжпартійної боротьби. Для прикладу, 23 січня 1928 р. УПП і УСРП скликали віче в Сокалі. З цього приводу «Діло» повідомляло: «Як представники УПП зі Львова з'явилися в Сокалі пп. Сенюта та Шкрумеляк. На віче прибули селяни майже з всього повіту. «Всі йшли, щоби довідатися дечого нового. Та завелися. В год. 12-й почалося це віче. До президії ввійшли прихильники УПП. Говорив п. Сенюта. Вся бесіда п. Сенюти зводилася до того – «З порожнього не наллеш» та критики УНДО [4, с. 3]. Журналісти відзначали, що «на захист УНДО говорили найкращі одиниці повіту, знані робітники на освітньо-культурному і економічному полі: кандидат на посла селянин В. Кохан, В. Матвіяс, Рак з Тартаківця, М. Мельник і багато ін. У виступах схарактеризували (головно Кохан і Матвіяс) складне становище українського села та закликали Сокальщину до національного фронту в рядах УНДО» [4, с. 3].

Активна виборча кампанія та консолідаційні заходи УНДО принесли свої результати – партія здобула переконливу перемогу на виборах, одержавши 23 мандати в сеймі і 9 у сенаті (543 185 осіб, або 54,8% усіх голосів, відданих на українські політичні партії). В. Кохан обраний до польського сейму у 51 виборчій окрузі (Львівське воєводство, повіти Львів-Жовква-Сокаль-Рава-Руська-Яворів-Любачів) за виборчим списком № 18, який отри-

мав перемогу в цій окрузі (76 553 голоси), що дало можливість отримати три мандати (окрім В. Кохана – І. Ліщинський, Л. Фердинанд). В. Кохан увійшов до українсько-білоруського сеймового клубу та Української парламентської репрезентації [5, с.3]. У сеймі працював у комісії публічних робіт [6, с.3].

У новообраному парламенті Польщі утворено УПР: головою Українського клубу обрано Д. Левицького, заступниками – В. Целевича і С. Хруцького, секретарем – І. Блажкевича. До клубу ввійшло 26 послів, з них – 23 представляли УНДО [1, с.13]. 9 березня 1928 р. Д. Левицький виголосив програмну декларацію Українського клубу в сеймі. Він заявив, що хоча боротьба за самостійну українську державу завершилася поразкою, «найвищим, святим і непорушним ідеалом нашим є незалежна, соборна Українська національна держава на всіх українських землях. Тому всі міжнародні акти, якими споконвічні українські землі: Східну Галичину разом з Лемківщиною, Холмщину, Волинь, Підляшшя і Полісся передано Польщі, а саме: трактат укладений в Ризі 18 березня 1921 р. і рішення Ради послів у Парижі 14 березня 1923 р. як акти, які насилують право українського народу на самовизначення, уважаємо де-юре неправосильними. А вступаючи до польських Законодавчих палат, будемо цим шляхом йти до здійснення найвищого права української нації» [7, с.9].

Весняна сесія парламенту викликала неабияке зацікавлення українських послів та широкої громадськості. У період парламентських «вакацій» В. Кохан відвідував повітові партійні осередки із звітами про діяльність на парламентській ниві, на яких обґрунтовував закономірності партійної лінії «негації» Польської держави, розтлумачував особливості голосування УПР по кожному із законопроектів, відповідав на «незручні» питання опонентів.

Так, для прикладу, 30 квітня 1928 р. відбулося посольське віче в залі Народного Дому в Раві-Руській за участю біля 800 представників 68 громад Равського, Угнівського і Немирівського судових округів. Віче відкрив голова повітового народного комітету (ПНК) Л. Данилович, головуючим обраний о. Й. Чехович. На віче прибули послі І. Ліщинський, В. Кохан і сенаторка О. Кисілевська. Посол В. Кохан у своєму виступі накреслив план діяльності політичної організації в повіті. Після промов присутні виголосили послам інтерпеляції в справі непорядків та зловживань місцевої влади і вимог до уряду. На інтерпеляції відповів посол В. Кохан, після чого о. Й. Чехович завершив віче [8, с.2].

Проміжні підсумки діяльності УПР 16 травня 1928 р. окреслив Д. Левицький. Голова УПР прозвітував про діяльність українських послів, окреслив план праці на найближчий період. Він зауважив, що праця націонал-демократів у парламенті «може бути вповні успішною тільки тоді, коли загал українського громадянства стоїть зі своїми послами і сенаторами в постійному зв'язку, доносить про всі свої потреби і злидні, про факти зловживання влади тощо» [9, с.3].

21 травня 1928 р. відбулося посольське віче представників УПР в Угнові за участю понад 300 осіб. Віче відкрив повітовий організатор інженер К. Целевич, реферуввав посол В. Кохан. Після реферату розгорнулася гостра дискусія. Вдруге виступив В. Кохан на тему повітової

організації. Після спільного виконання національного гімну голова віча Г. Пушкар завершив віче [10, с.2].

З'їзд УНДО, який відбувся 24 грудня 1928 р., беззастережно підтримав політичну лінію Д. Левицького. Ундовська преса наголошувала, що на з'їзді не було висловлено жодного закиду керівництву партії. Значним успіхом націонал-демократів визнано здобуття поважної кількості мандатів на виборах до органів місцевого самоврядування 1927 р. і парламентських 1928 р. [11, с.402]. З'їзд провів реорганізацію керівного складу партії [12, арк.5]. Наявність у ЦК осіб, близьких до часопису «Новий час» (напр. О. Боднарівича), і вибір генеральним секретарем Л. Макарушки зміцнило радикальну групу на чолі з Д. Паліївим та В. Коханом [13, с.124].

Проте реорганізація керівного складу партії не змінила її стратегічного курсу. Окрім підготовки законопроектів, важливу роль було відведено вічевій кампанії, яка мала на меті інформування широкої громадськості про здобутки УНДО. Щодо В. Кохана, у липні 1929 р. він завершував визначену Повітовим Народним Комітетом Сокальщини програму проведення районних віч. В. Кохан, зокрема організував 11 липня 1929 р. повітове віче в Белзі, 28 липня – віче в Боратині, 4 серпня – віче в Городиловичах [14, с.2]. Додамо, що кожного року В. Кохан брав участь у вшануванні героїв визвольних змагань за незалежність України. Зокрема, у 1929 р., у десятиліття «великих днів», 18 серпня організовано вшанування загиблих воїнів УГА в Угневі. Після панатихиди на могилах воїнів промову виголосив о. Корнило Кузик з Махнова, а від імені УПР – В. Кохан [4, с.3].

У серпні 1929 р. В. Кохан відправився до с.Павловичі (на Холмщині), оскільки місцеві мешканці повідомляли про руйнування церкви [15, с.5]. Будучи на місці події він телеграфічно повідомляв: «В селі Павловичах, Грубешівського повіту, на Холмщині сталась жаля гідна, нечувана в ХХ столітті подія, що доглибини душі мусить вразити кожную людину. Там зневажено в негідний і некультурний спосіб релігійні почування населення та поповнено святотатство на тамошній православній церкві. Хід подій такий: Дня 29 липня ц. р. група людей, не легітимуючись перед ніким і не виказуючись ніякими припорученнями, на очах нижчих органів поліції вдерлась силоміць до церкви в Павловичах та сокирами, долотами і пилками знищила цілковито все її внутрішнє урядження, а то: старовинні образи, статуї, іконостас і все інше. Співаючи потім сороміцькі пісні та кидаючи на адресу вірних, що збіглися з поля, всякі проклони, ця шайка святотатців перевела ще культурнішу роботу, бо розвалила цілу церкву» [15, с.5].

В. Кохан відзначав, що «церква в Павловичах, одна з найстарших на Холмщині, а може і на всіх наших північних землях, мала численні цінні пам'ятки старовини, які підпали знищенню. Все населення села, стероризоване та прибите, глядить з розпукою на руїни храму, що мав, як кажуть, 345 літ, і жде рятунку та помочі. Цілими днями й ночами жіноцтво клячить на руїнах святині і плаче. Богато споміж селян, а особливо споміж жінок, що намагалися боронити церкву від руїни, побито, так, що деякі з них поважно недужі» [15, с.5].

Водночас В. Кохан провів у с. Павловичі справоздавче віче, «яке протягнулося до пізньої ночі, а в якому

взяли участь селяни, господарі й господині з дітьми з Павлович і селяни з сусідніх сіл як Гунятин, Нисмич і Ниновичі... Було це одно з найчисленіших віч, які він остан німічасами відбував» [15, с.5].

Як член ЦК УНДО, В. Кохан взяв участь на засіданні Центрального комітету партії 5 жовтня 1929 р., на якому обговорювалося загальне становище українських земель у складі Польщі [16, с.3]. ЦК УНДО звернувся до українського громадянства із закликом до консолідації: «Працю на громадянській ниві мусимо збільшити. Організацію на всіх полях мусимо скріпити. Національну солідарність мусимо затіснити. Міжпартійні міжусобиці і особисті непорозуміння – там, де вони ще є мусять уступити місця солідарній, на взаїмній довірю опертій праці. Конечність цього вимагає. Теперішній момент це наказує». Крім В. Кохана, це коротке звернення підписали голова партії Д. Левицький, Г. Тершаковець, о. Л. Куницький, В. Целевич, С. Хруцький, Л. Макарушка [16, с.3].

На засіданні ЦК УНДО 8 березня 1930 р. виголошено підсумковий звіт із діяльності УПР у 1928–1930-х рр. Засідання відкрив голова УНДО Д. Левицький, після чого розгорнулася дискусія, яка завершилася прийняттям пропозиції С. Витвицького. ЦК схвалив політичну тактику УПР та висловив їй повне довір'я. Лідери націонал-демократів ухвалили також взяти участь у виборчій кампанії на Волині – до сейму в 57 Луцькій виборчому окрузі та до сенату у Волинському воєводстві під «національними гаслами Об'єднання і під прапором боротьби за виборчі успіхи списку № 18» [17, арк.11]. ЦК констатував, що основна мета партії полягала в тому, щоби «зберегти свою субстанцію, зберегти себе, як окрему етнічну цілісність і охоронити свої надбання. Також, якщо існує можливість ці надбання поширити й розбудувати, то її треба обов'язково використати» [17, арк.11].

Після засідання ЦК УНДО послі і сенатори роз'їхалися по виборчих округах з метою інформування населення про результати парламентської роботи УПР. В. Кохан – не виняток. 30 березня 1930 р. у Володимирі-Волинському відбулася довірочна нарада на якій він виступив із доповіддю [18, с.4]. Усі присутні з зацікавленням вислухали його «конструктивної промови, вибрали Повітовий Виборчий Комітет і постановили скликати віче у Володимирі 7 квітня». Цього дня «під голим небом» доповідь виголосив знову ж таки посол В. Кохан і посол Д. Паліїв. На віче прибуло й кількох членів «одинки». Один з них (Завіща), «пробував перебівати і забирати слово, але вічевики одноголосно запротестували і не дали йому говорити» [18, с.4].

3 квітня 1930 р. у Щирці відбулася велика довірочна нарада Щирецької округи, на яку прибули представники селянства з сіл округи. «Промовляв і пояснював закони про громадське врядування» В. Кохан. Доповідь «Про економічне становище» виголосив посол І. Ліщинський. На нараді ухвалено одностайно резолюції: 1) проти колонізаційної господарки на українських землях під Польщею; 2) проти недопущення українських робітників на виїзд на сезонні роботи до Німеччини; 3) за українську викладову мову в школах в українських громадах; 4) за заснування середньої школи в Щирці; 5) за ремонт доріг у Щиреччині; 6) за заснування «експозитури скар-

бового уряду» в Щирці; 7) проти переслідувань і засудження українських діячів в УСРР. Наприкінці зібрані на нараді одноголосно висловили повне довір'я й подяку Українській Парламентській Репрезентації за її працю у сеймі і поза сеймом [19, с.3].

7 квітня 1930 р. відбулося віче в містечку Устилуг. На вічу доповідали послі В. Кохан та І. Ліщинський. «Реферати обох послів дуже подобалися вічевикам і по кожній їх промові нагороджували їх присутні оплесками. Присутній референт староства з Володимира Радзейовський пробував звертати увагу послам, а в кінці заявив, що відбирає голос послові В. Коханові. Очевидно дістав належну відправу, так, що не знав, що з собою почати і віче відбувалося вже спокійно до кінця. Віче випало дуже добре...», – писали дописувачі «Діла» [19, с.3].

Загалом відзначимо, що у квітні 1930 р. В. Кохан відвідав практично усі населені пункти Володимирщини. Разом з членами повітового Комітету Ю. Бундою і С. Сасаєм та уповажненим на коритницьку гміну п. Ругером провели низку нарад. 15 квітня – 1-го травня відбулися наради в селах: Охнівка, Руда, Мокрець, Туропін, Блаженник у Вербській гміні і в селах: Стенжаричі, Никитичі, Коритниця, Ішів, Кладні, Мосур, Заболоте і Ворчин у Коритницькій гміні [20, с.4]. «Наради пройшли серед великого зацікавлення зібраних, прихильників Українського Нац.-Дем. Обєднання. Треба надіятися, що ці наради вплинуть дуже додатньо на скріплення українського національного життя у Володимирському повіті. Крім загальних нац. справ обговорено на нарадах також різні технічні справи у звязку з виборами», – констатували учасники віч [20, с.4].

Так, 23 квітня 1930 р. В. Кохан провів нараду у селі Охнівка. Згодом поїхав до Верби, де відбулося віче. Місцевий командант поліції «пробував переривати, але посол В. Кохан дав йому належну відправу так, що він уже не пробував більше мішатися до ходу віча» [20, с.4]. Далі «Діло» коротко повідомляло про передвиборчі наради В. Кохана: «З Верби поїхав посол В. Кохан до села Руда, де відбулася нарада. Відтак тогож дня для Гайок і Ягодна відбулося в Ягоднім віче. Присутніх було понад 200 виборців. Дня 24. IV. була в селі Мокрець нарада; в Туропині – інформаційна розмова. Туропинці свого часу були втягнені несовісними комуністичними агітаторами у відомий процес. Багато з них засуджено. Нині всі в селі дуже залякані і треба буде багато освідомлюючої праці, аби люди отверто і сміливо постояли за своє право. Село Блаженник – нарада. Овадно – віче. Тут було також багато жінок. Усіх присутніх понад 300. У всіх згаданих селах ухвалено голосувати на листу ч. 18» [20, с.4]. Журналісти «Діла» відзначали, що «населення всюди щиро витає представника Української Парл. Репрезентації в особі посла В. Кохана і ставиться до нього з повним довір'ям і пошаною. Треба дійсно радіти, що наш повіт мав щастя дістати такого доброго організатора, яким є посол В. Кохан. У тих двох днях товаришив послові В. Коханові представник з Володимира п. Юхим Бунда» [20, с.4].

Висновки. 1928–1930 рр. стали періодом становлення В. Кохана як політика не регіонального, а державного рівня. Це час, коли відбувалося активне становлен-

ня низових структур УНДО у повітах Західної України. Разом з однопартійцями В. Кохан проводив у краї масові довірочні наради, повітові партійні збори, народні віча з метою консолідації суспільства навколо програмних принципів націонал-демократів. Інтенсивна і багатогранна організаційно-політична діяльність націонал-демократів забезпечила для УНДО наприкінці 1920-х рр. безумовне політичне лідерство в українському національно-політичному русі.

Література

1. Зайцев О. Парламентська діяльність політичних партій на Західній Україні 1922–1939 рр. / О. Зайцев. Автореферат дис... кандидат. іст. наук; 07.00.02. АН України: Інститут українознавства ім. Крип'якевича. Львів, 1994. 20 с.
2. Свобода. 1927. 25 листопада. С. 3.
3. Діло. 1928. 6 лютого. С. 5.
4. На виборчому фронті. Передвиборчий підготовчий рух у краю. Діло. 1928. 3 лютого. С. 3.
5. З парламентарної ари. Українці і білоруси у сеймових комісіях. Діло. 1928. 27 квітня. С. 3.
6. Українська репрезентація Сейму. Діло. 1928. 9 березня. С. 3.
7. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja I i II. 1928–1935, okres II, 3 pas, l. 9–11.
8. Вічевий рух. Справоздавче віче в Раві Руській. Діло. 1928. 18 червня. С. 2.
9. Дописи. Зборів. Діло. 1928. 23 травня. С. 3.
10. Віче в Угнові. Діло. 1928. 18 червня. С. 2.
11. Кузутяк М. Історія української націонал-демократії. 1918–1929. Т. 1. / М. Кузутяк. Київ-Івано-Франківськ, 2002. 452 с.
12. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАІАЛ України), ф. 344, оп. 1, спр. 34, арк. 5–12.
13. Chojnowski A. Konsepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. 320 s.
14. На організаційному фронті. Сокальщина. Діло. 1929. 09 серпня. С. 2.
15. Руїнування одної церкви. Діло. 1929. 9 серпня. С. 5.
16. Українське Національно-Демократичне Об'єднання до українського громадянства. Діло. 1929. 10 жовтня. С. 3.
17. ЦДАІАЛ України, ф. 344, оп. 1, спр. 54, арк. 11.

18. З передвиборчого руху на Волині. Діло. 1930. 7 травня. С. 4.
19. На організаційному фронті. Щиреччина. Діло. 1930. 1 травня. С. 3.
20. З передвиборчого руху на Волині. Діло. 1930. 13 травня. С. 4.

References

1. Zaitsev O. Parlamentska diialnist politychnykh partii na Zakhidnii Ukraini 1922–1939 rr. / O. Zaitsev. Avtoreferat dys... kandyd. ist. nauk; 07.00.02. AN Ukrainy: Instytut ukrainoznavstva im. Krypiakivycha. Lviv, 1994. 20 s.
2. Svoboda. 1927. 25 lystopada. S. 3.
3. Dilo. 1928. 6 liutoho. S. 5.
4. Na vyborchomu fronti. Peredyvorbchyi pidhotovchyi rukh u krati. Dilo. 1928. 3 liutoho. S. 3.
5. Z parlamentarnoi areny. Ukrainci i bilorusy u seimovykh komisiakh. Dilo. 1928. 27 kvitnia. S. 3.
6. Ukrainska reprezentatsiia Seimu. Dilo. 1928. 9 bereznia. S. 3.
7. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja I i II. 1928 – 1935, okres II, 3 pas, l. 9–11.
8. Vichevyi rukh. Spravozdavche viche v Ravi Ruskiej. Dilo. 1928. 18 chervnia. S. 2.
9. Dopisy. Zboriv. Dilo. 1928. 23 travnia. S. 3.
10. Viche v Uhnovi. Dilo. 1928. 18 chervnia. S. 2.
11. Kuhutiak M. Istoriia ukrainskoi natsional-demokratii. 1918–1929. T. 1. / M. Kuhutiak. Kyiv-Ivano-Frankivsk, 2002. 452 s.
12. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi (dali – TsDAIAL Ukrainy), f. 344, op. 1, spr. 34, ark. 5–12.
13. Chojnowski A. Konsepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979. 320 s.
14. Na orhanizatsiinomu fronti. Sokalschyna. Dilo. 1929. 09 serpnia. S. 2.
15. Ruinuvannia odnoi tserkvy. Dilo. 1929. 9 serpnia. S. 5.
16. Ukrainske Natsionalno-Demokratychnie Obiednannia do ukrainskoho hromadianstva. Dilo. 1929. 10 zhovtnia. S. 3.
17. TsDAIAL Ukrainy, f. 344, op. 1, spr. 54, ark. 11.
18. Z peredyvorbchoho rukhu na Volyni. Dilo. 1930. 7 travnia. S. 4.
19. Na orhanizatsiinomu fronti. Shchirechchyna. Dilo. 1930. 1 travnia. S. 3.
20. Z peredyvorbchoho rukhu na Volyni. Dilo. 1930. 13 travnia. S. 4.

Kostyshyn R.S.,

degree seeking student of the department of contemporary history, I. Krypiakivych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, roman.kostyshyn2020@gmail.com

Ukraine, Lviv

PARLIAMENTARY ACTIVITY VOLODYMYR KOKHAN IN THE SEIM OF THE POLAND (1928–1930)

The article is devoted to Volodymyr Kokhan, a well-known Ukrainian public and political figure, ambassador of the Sejm of the Second Rzeczpospolita (1928–1933) in particular. parliamentary representation. His participation in the election campaign of the Ukrainian National Democratic Union was analyzed, bills prepared by a representative of the UPR were singled out, his relations with representatives of the Ukrainian Socialist Radical Party, members of Polish factions in the highest legislative body of Poland were considered. It is noted that his parliamentary activities were aimed at protecting the national, cultural and socio-economic rights of Ukrainians in Galicia and Volhynia and played an important role in the process of national awareness of the local population.

Key words: Volodymyr Kokhan, UNDO, public and political activity, Sejm, Second Polish Republic.

УДК 94(477)

Кравець Н.П.,

завідувач кабінетом кафедри гуманітарних наук,
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного,
n.kravets2021@gmail.com

Україна, м. Львів

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ВАСИЛЯ ПРОХОДИ: ЕТАПИ, ОСОБЛИВОСТІ

Проаналізовано особливості формуванні національно-патріотичного світогляду Василя Проходи – відомого українського громадсько-політичного діяча, військового, історика. Відзначено, що підґрунтя його виразної національно-патріотичної свідомості заклали родинні цінності, а також, національно-просвітницька та культурно-освітня діяльність у таборах військовополонених Австро-Угорщини, де він уперше ознайомився із програмними документами Союзу визволення України (СВУ), долучився до створення українських бібліотек, хорів, драматичних гуртків у таборах, читання творів Т. Шевченка, М. Вовчка й ін. З'ясовано етапи військової служби в російській армії напередодні та в роки Першої світової війни, а також у лавах війська Української держави.

Ключові слова: Василь Прохода, національно-патріотичний світогляд, культурно-освітня діяльність, Українська держава, російська армія.

Постановка проблеми. Василь Хомич Прохода – український військовий, громадсько-політичний і культурний діяч, підполковник Армії Української Народної Республіки (УНР), історик, науковець і публіцист, історіограф дивізії сірожупаників. На сьогодні його постать належить до найменш досліджених українською історіографією, незважаючи на те, що він увійшов в історію України не тільки завдяки військовій діяльності у лавах армії УНР, але й також завдяки культурно-просвітній праці, як член товариства «Сокіл-Батько», та багатогранній науково-публіцистичній спадщині.

Мета статті – на основі архівно-кримінальної справи В. Проходи та його мемуарних праць охарактеризувати специфіку формування його національно-патріотичного світогляду Василя Проходи.

Виклад основного матеріалу. Василь Прохода народився 25 грудня 1890 р. у станиці Павловській Кубанського війська [1, арк.3]. Після нього народився через півтора року молодший брат Омелько. Старші брати Грицько й Федір та сестра Приська були вже дорослими. В. Проходу охрестили в станиці Павлівка в 15 верстах на схід від хутору. Хоч у родині Василя Проходи панувала українська мова, мама переважно говорила російською мовою [2, с.5].

Сім'я В. Проходи була незаможною, хача й мала велике господарство. Згідно з його спогадами, мати «працювала завзято і за тією працею світа божого не бачила. Було кілька корів, десяток свиней, більше сотні гусей, стільки ж качок, пару сот курей, півсотні індиків, а поза цим праця на великому городі, на баштані та де тільки її не було, особливо в час молочення. Тому на нас, малих дітей, не зверталось уваги. Нас вирощувала і виховувала природа чудової весни, гарячого літа, багаті осені і холодної снігової зими» [3, с.30].

За таких обставин вже семи-восьмилітнім хлопцем В. Прохода намагався бути корисним у господарстві, навіть у період навчання в школі (міністерсько-приходська однокласна школа з трирічним навчанням). Згодом він згадував: «З городовицьких дітей перший рік в тій

школі був лише я, а решта були козачата і учитель був козак. Він був завжди одягнений в бешмет і черкеску підперезану вузьким паском з кінжалом на ньому. Неприписаних до козацького стану називали тоді городовиками, перекутивши російське слово «иногородний», бо на Східній Україні в добу козаччини так називались багаті, а на Кубанщині городовиками була переважно безземельна біднота» [3, с.51]. Після закінчення 1900/1901 навчального року В. Прохода отримав похвальний лист за відмінне навчання. Після початку нового шкільного року він й надалі ходив до школи в хуторі Сосицькому [1, арк.5].

Незабаром сім'ю Проходи спіткало горе: 21 листопада 1901 р. помер батько. Весною 1902 р. мама ліквідувала рештки господарства і виїхала з Омельком до старших синів у ст. Солдатську. В. Прохода залишився закінчувати другий шкільний рік в Сосицькій школі. Василь не пропускав ні одного дня у школі і 1 червня 1902 р. завершив навчання знову з похвальним листом [3, с.57].

Восени 1902 р. Василь почав разом з братом Омельком ходити до місцевої міністерської школи: старший брат – до останнього класу, а молодший – до першого. На відміну від навчання в Сосицькій школі, навчання на новому місці давалося Василю важче. Закінчивши навчання у третьому класі, В. Прохода отримав свідоцтво «з зазначенням десятка предметів з оцінкою на кожному відмінно», яке було атестацією для вступу до середньої школи [1, арк.7].

У 1905 р. Російську імперію охопили революційні події, які в станиці Уманській здебільшого сприйняли пасивно. В. Прохода це пов'язував з тим, що місцеві козаки національно були несвідомими, а соціально – заможними, «за війнятком хіба тих, що приходили додому раз на тиждень у суботу, щоб змінити білля і, переночувавши, зникнути в неділю по обіді аж до суботи, проводячи час у веселому товаристві з мандрівкою по духанах та трактирах [1, арк.8].

Крамарі були також задоволені своїм становищем, а з

ремісників майже кожний мав власний варстат праці і не мав проти кого робити революцію чи бунтувати. Кожний був вільний у своїй господарській чинності. Якогось більшого підприємства з найманою робочою силою, крім цегельні, не було. Паровий млин та олійня мали лише одиниці з найманих робітників» [3, с.77-78].

Водночас однією з причин практично відсутньої реакції на революцію 1905–1907 рр. у станиці В. Прохода пояснював значною віддаленістю краю від адміністративних і політичних центрів Російської імперії та місцевої інфраструктури, що спровокувало інформаційну ізоляцію місцевого населення [1, арк.5]. Її частково намагалася компенсувати своєю діяльністю Церква. Саме 1905 р. став для В. Прохода, переломним моментом у ставленні до Церкви як структури: «Розходження церковної проповіді про любов і допомогу ближньому з практикою поступовання проповідників спричинилося до того, що я став критично ставитись до Всієї чинності служителів Церкви. На це вплинуло ще й учення Льва Толстого та книжка колишнього священика Пєфова, в якій він описав розходження між ученням Христа та проповідями й поступованням представників офіційної Церкви. Тоді після свобід, проголошених царським маніфестом 17 жовтня 1905 року, можна було писати й говорити значно вільніше ніж при «демократизмі» диктатури пролетаріату ... Поза цим я ... прочитав «Что делать» Миколи Чернишевського та ще дещо з його творів. А потім «Литературные мечтания» Висаріона Белінського поширили наш світогляд» [3, с.78-79].

У червні 1906 р. В. Прохода закінчив школу з відзнакою. Якщо однокласники могли розраховувати на матеріальну допомогу батьків для продовження навчання, то у Василя такої можливості не було [2, с.8]. Він був змушений розпочинати самостійне життя і допомагати матері. Ще навчаючись у школі станиці Уманської, Василь підпрацьовував, приїжджаючи на літні канікули, додому. Під час перших літніх канікул він підзаробляв на роботі при ремонті залізничної колії, під час других – на сінопресувальному заводі важив тюки сіна, формував та писав для них дерев'яні таблички та записував до книжки, а ввечері підраховував всю продукцію на 5–6 вагонів. На цей же завод він влаштувався й після закінчення школи на роботу у заводській конторі, але лише на літній період пресування сіна і до жовтня 1906 р. [2, с.8].

У цей же час він відчував значний «культурний голод»: «Якогось будинку культури чи «Просвіти» не було. Театру та кіно також не було. Лише аматорський драматичний гурток... влаштовував іноді вистави переважно п'єс Островського. З українських, чи як тоді називали «малоросійських» п'єс пригадує собі одноактівки «По ревизії», «Кум мирошник або сатана в бочці» та ще дещо. Це – щоб посміялись. Ставились вони в залі Позичково-Щадничого Товариства, що мала сцену для вистав та концертів. До створення драматичного гуртка в значній мірі спричинились раніше мої бувші учителі Мегеря та Асєєв... Лише в 1908 році була відкрита перша публічна бібліотека та читальня» [1, с.97-98].

Єдиним об'єктом у регіоні, де спостерігалися хоча б якась активність був 2-й Уманський козацький полк [1, арк.12]. Кожного літа відбувались таборні збори для початкового навчання молодих козаків перед їх призо-

вом на дійсну службу та для повторного курсу для тих, що був вже у резерві. Як згадував В. Прохода: «Найбільшою турботою було для кожної козацької родини вираження сина для військової поготівлі, коли йому минав 17-ий рік. Тоді нарізався йому з військовокозацької землі наділ в 17 десятин. За це він мусів мати доброго верхового коня з сідлом, зброю: кінжал, шаблю й карабін та комплект відповідного вбрання: дві черкески, два бешмета й бурку та взуття. Все це справлялось на власний кошт. Для відбуття дійсної військової служби кожний мусів бути цілком готовим, коли йому минало двадцять років. В цей час кожний був одружений, бо на земельному наділі треба було комусь працювати. Дійсна військова служба далеко від рідної станиці, десь на Закавказзі, або на західному кордоні Росії, а для гвардійців і в Петербурзі, продовжувалась 4–5 років» [1, арк.12].

На початку вересня 1912 р., коли в реальній школі розпочалося навчання, В. Прохода склав екстерном іспит за 6 класів, що дало йому право відбуття військової служби. 30 вересня того ж року він розпочав військову службу в 51-му пішому Литовському полку у м. Сімферополі – його призначено в 10-ту роту 4-го батальйону [3, с.98]. Весною 1913 р. закінчив курси прапорщиків резерву, відбув перший підстаршинський іспит. Після цього повернувся до роти для практичного проходження служби, щоби при звільненні з резерву скласти іспит на одержання звання прапорщика (хорунжого). Після військових маневрів улітку 1913 р. полк повернувся «на свою зимову стоянку» до казарм у Сімферополі, де В. Прохода виконував обов'язки чотового підстаршини: допомагав старшому підстаршині у проведенні занять зі стрільби, вивченні статутів, польових тактичних занять [2, с.7].

Початок Першої світової війни (1914 р.) В. Прохода зустрів у літньому полковому таборі в Севастополі, звідки В. Прохода довелося виїхати до Галичини на фронт Першої світової війни [1, арк.13]. Однак, під час Карпатської операції під командуванням генерала Брусилова 14-та дивізія повела наступ на відтинку між Дуклянським і Лупківським перевалами, після якого на початку 1915 р. В. Прохода потрапив у полон – його вивезли до столиці Австро-Угорської монархії. З Відня він прибув до колишньої фортеці Йозефштадт (Йозефів) у Чехії, де перебував невеликий табір для сотні полонених офіцерів у будинку колишнього військового управління [1, арк.14]. «Нас розмістили в кімнатах по 2–3 особи на двох поверхах з вільним рухом по всьому будинку та з виходом на подвір'я для прохідки. Лише на вулицю без конвою не можна було виходити. Також заборонялось розмовляти з вікон через вулицю з мешканцями сусідніх домів. Полоненим обер-офіцерам було визначено на утримання по 120 корон місячно, з яких 90 корон утримувалось на харчування, а 30 корон видавалось на руки на кишенькові видатки та підтримання в належному порядку одягу та білизни. Штаб-офіцери діставали на 30 корон більше. Видавали гроші кожної декади по 10 корон», – згадував В. Прохода [1, арк.15]. У Йозефові він перебував 10 днів, а згодом його та ще бл. 20 офіцерів, перевели до Ліберців у Північній Чехії [1, арк.15].

У Ліберцях В. Прохода перебував півтора місяці, а потім його і ще близько 30 офіцерів, переважно прапор-

щиків, перевезли до табору в Північно-Західній Чехії. За кілька тижнів В. Прохода ініціював заснування гуртка читачів української літератури. Завдяки ініціативі братів С. і В. Калитенків із Києва було створено український хор [2, с.8]. Колишній артист харківської драматичної трупи М. Костенко спробував організувати українську драматичну трупу. Першою поставлено комедію «Сватання на Гончарівці», що мала великий успіх. Великою популярністю користувалися історичні п'єси: «Степовий гість», «Невольник», а з побутових – «Мартин Боруля», «Суєта». Також поставлено «Наталку Полтавку», «Запорожець за Дунаєм» [3, с.121].

Успіхи хору та драматичного гуртка впливали на національне свідомлення українців за походженням, що переважали серед полонених офіцерів, хоча кількість тих, що відверто називали себе такими, не перевищувала півсотні. Навіть після Лютневої революції 1917 р. і створення Центральної Ради більшість не хотіла порвати зв'язку з російською демократією, яка негативно ставилася до національного відродження, вбачаючи в цьому «порушення єдиного революційного фронту». «Малороси виявляли певну обережність, а поза цим стало відомим, що наша бібліотека має зв'язок з Президією СВУ у Відні, від якої діставала «Вістник СВУ» та інші видання. Це багатьох насторожувало проти такого зв'язку з СВУ, бо, мовляв, в цьому є порушення вірності Росії, що є спільною батьківщиною для всіх народів», – згадував В. Прохода [3, с.120]. З часом співжиття українців із росіянами все більше ускладнювалося і стало неможливим. Австрійська комендатура прислухалася до вимог українців і поляків та перевела їх до барачного відділу табору. В. Прохода у цей період часто відвідували Український клуб, де переглядали часописи й журнали, дискутував про події в Росії і на фронті [1, арк.16].

У листопаді 1917 р. стан здоров'я В. Проходи внаслідок постійного недоїдання настільки погіршав, що медична комісія визнала його напівінвалідом і у грудні відправила до пересильного табору в Мості, звідки проводився обмін полонених через нейтральну Швецію [1, арк.17]. Проте його сподівання на швидкий виїзд додому видавалися марними. Дотого ж, у нього лікарі виявили ослаблену роботу серця із зупинками через виснаження організму від голодування. У пересильному таборі зв'язок із виявами життя в таборах полонених українців перервався. Тільки з німецьких часописів він одержував скупі повідомлення про події в Україні, бо в них більше мовилося про більшовицький рух у Росії [1, арк.17].

Наприкінці квітня 1918 р. українським полоненим повідомлено про можливість повернутися в Україну, про угоду між відповідними установами обох країн. «Іхати ми могли вільно в пасажирських потягах лише в супроводі представника Червоного Хреста. З радісними надіями ми виїхали з Мосту, проїхали Прагу й лише Львовом зацікавились, пробувши в ньому пару годин. Мав він сліди війни, що залишила багато руїн не лише в ньому, але й перед ним та за ним. Не відчувалось в ньому бадьорого життя. Коли ми приїхали до Волочеська, було це 1 травня, наш радісний настрій був несподівано охолоджений вісткою, що в Києві стався переворот, що Центральної Ради вже немає, а є новий уряд генерала Скоропадського, який за підтримкою німців

проголосив себе Гетьманом Української Держави, а УНР скасованою», – згадував пізніше В. Прохода [3, с.214].

Прибувши на малу батьківщину до м. Оріхова (Оріхівська волость) В. Прохода вступив до місцевого товариства «Просвіта» для відновлення діяльності бібліотеки й читальні, організації виставки та лотереї та «виклопотання перед начальством» дозволу на неї [1, арк.13]. Оплата його праці була доволі скромною – безплатне харчування в їдальні, помешкання в кімнаті при читальні та 75 карбованців щомісячно на «кишенькові видатки» [3, арк.242].

Згодом В. Прохода вирушив до Києва, де зайшов до свого товариша, щоб довідатись: «Чи дійсно справа української культури в Києві так кепсько стоїть як на провінції? Я все таки сподівався, що в столиці України після великого національного піднесення в 1917 році залишилось багато дечого українського і може в тому українському середовищі знайду приложення для своїх сил» [1, арк.5]. Того ж дня В. Прохода вечірнім потягом від'їхав до Конотопу, де розташовувався штаб 1-ої Козацько-Стрілецької дивізії Сірожупанників [4, с.37]. У спільному для штабу дивізії та полку старшинському зібранні В. Прохода застав понад 20 старшин, яких майже всіх знав із Йозефського табору військовополонених російської армії. Згодом він від'їхав до Алтинівки, де стояв перший Сірий полк, а командирами курнів та сотень були майже всі «йозефівці». Зрештою, В. Прохода був призначений начальником штабу [1, арк.17]. Про цей період свого життя він згодом згадував: «Гетьманське командування Сірожупанникам не довіряло. Стрілецькі полки мали належну кількість рушниць і кулеметів, але лише пару сот набоїв до них, що видавалися стійковим в час несення вартової служби і по закінченні її здавались. Касарень [казарм – авт.] і відповідних помешкань для навчання, складів, майстерень, канцелярій та штабу полку не було...» [3, с.248].

Напередодні антигетьманського повстання в Сірій дивізії було змінено вищий командний склад [1, арк.19]. На початку листопада 1918 р. Військове міністерство вирішило передислокувати Сіру дивізію до м. Чернігова [5, с.78]. 13 листопада того ж року до Чернігова були послані від 1-го полку квартир'єри під командою поручника А. Костика, які також повинні були б зупинитись в Конотопі й одержати у штабі дивізії відповідні вказівки [1, арк.19]. Однак, проти ночі 15–16 листопада 1918 р. В. Прохода отримав телефонограму зі штабу дивізії, в якій в ультимативній формі була поставлена вимога негайно прибути до Конотопу [3, с. 258]. Водночас А. Костик повідомляв, що до Чернігова він не прибув, оскільки гетьман П. Скоропадський 14 листопада 1918 р. проголосив Україну «в федеративному зв'язку з небільшовицькою Росією», що послужило каталізатором антигетьманського повстання Директорії УНР під проводом С. Петлюри [3, с.260]. Зрештою, де факто, у штабі дивізії відбувся своєрідний «переворот»: С. Петлюра призначив начальником дивізії отамана М. Палія, начальником штабу – сотника генштабу І. Морозевича [1, арк.22].

В. Прохода вважав, що «гетьманська реакція разом з німецькою окупацією породила большевицькі та анархістичні настрої серед незаможної діяльної частини населення, а переважаюча більшість хліборобів-гречкосіїв

була байдужа до української державності [5, с.80]. Я був свідомий того, що з відходом німців знову прийдуть большевики, для боротьби проти яких у нас не буде збройної сили добре організованої, і в достатній кількості. Вона була змарнована нерозумною політикою ще в минулому році» [1, арк.23].

Висновки. Формування національно-патріотичного світогляду В. Прохода можна поділити на два етапи, перший з яких – родинне виховання. У свої дитячі та юнацькі роки, він, попри бажання навчатися, нерідко був змушений відмовлятися від своєї мрії (здобути ґрунтовні знання) та важко працювати, хоча робота окрім матеріальних доходів принесла йому й важливі знайомства, а головне – репутацію працюючої та відповідальної людини. Наступний етап в його біографії розпочався вже в умовах військової служби у російській армії та військах Української держави. В. Прохода в роки Першої світової війни брав участь тільки у Карпатській операції російської армії взимку 1914–1915 рр. Більшу частину війни (1915–1918) він перебував у таборах військовополонених в Австро-Угорщині, де відбувалася еволюція його світогляду в напрямі національного самоусвідомлення себе українцем. Його національно-культурна праця в таборах сприяла формуванню у військовополонених-українців національної свідомості, розуміння процесів державного відродження в Україні 1917–1918 рр.

Література

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 6. Спр. 74412фп. 43 арк.
2. Коваль Р. Важкий шлях кубанця Василя Прохода / Р. Коваль. Думки про Правду. До історії постання української нації. Дрогобич, 2009. С.5-7.
3. Прохода В. Записки непокірливого. Історія національного усвідомлення, життя і діяльності звичайного українця В. Прохода. Торонто, 1967. Ч. 1. 434 с.
4. Прохода В. Сірі або сірожупанники / В. Прохода. Вісті комбатанта. Торонто – Нью-Йорк, 1967. Вип. 4. С.37-39.
5. Прохода В. Записки до історії Сірих (Сірожупанників) В. Прохода. За Державність. Матеріали до історії Війська Українського. Каліш, 1935. Зб. 1. С.75-128.

References

1. Haluzevnyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (dali – HDA SBU). F. 6. Spr. 74412fp. 43 ark.
2. Koval R. Vazhkyi shliakh kubantsia Vasylia Prokhody / R. Koval. Dumky pro Pravdu. Do istorii postannia ukrainskoi natsii. Drohobych, 2009. S. 5-7.
3. Prokhoda V. Zapysky nepokirlyvoho. Istorii natsionalnoho usvidomlennia, zhyttia i diialnosti zvychainoho ukraintsia V. Prokhoda. Toronto, 1967. Ch. 1. 434 s.
4. Prokhoda V. Siri abo sirozhpunnyky / V. Prokhoda. Visti kombatanta V. Prokhoda. Toronto – Niu-York, 1967. Vyp. 4. S. 37-39.
5. Prokhoda V. Zapysky do istorii Sirykh (Sirozhupannykiv) V. Prokhoda. Za Derzhavnist. Materialy do istorii Viska Ukrainського. Kalish, 1935. Zb. 1. S. 75-128.

Kravets N.P.,

*Head of the Office of the Department of Humanities, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy,
n.kravets2021@gmail.com*

Ukraine, Lviv

FORMATION OF NATIONAL-PATRIOTIC VIEW OF VASYL PROKHODA: STAGES, FEATURES

The peculiarities of the formation of the national-patriotic worldview of Vasyl Prokhoda, a well-known Ukrainian public and political figure, military man, and historian, are analyzed. It is noted that the basis of his expressive national-patriotic consciousness was laid by family values, as well as national-educational and cultural-educational activities in the prisoner-of-war camps of Austria-Hungary, where he first became acquainted with. program documents of the Union for the Liberation of Ukraine (SVU), joined the creation of Ukrainian libraries, choirs, drama groups in the camps, reading works by T. Shevchenko, M. Vovchko and others. The stages of military service in the Russian army on the eve and during the First World War, as well as in the ranks of the Ukrainian state were clarified.

Key words: *Vasyl Prokhoda, national-patriotic worldview, cultural-educational activity, Ukrainian state, Russian army.*

УДК 94(477)

Підшибякін С.В.,

ад'юнкта кафедри гуманітарних наук Інституту морально-психологічного забезпечення
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного, pidshibyakin1989@gmail.com

Україна, м. Львів

ПРОЄКТ «НОВОРОСІЯ»: УКРАЇНСЬКІ ОЦІНКИ

У статті проаналізовано основні українські оцінки щодо проекту «Новоросія». Стверджено, що в Україні середовища, наближені до тодішнього президента П. Порошенка, сприймали «новоросійський» міф як виключно план, штучно створений російською владою для створення на території України дестабілізаційних центрів з метою подальшого розколу українських теренів та цілковитого знищення Української держави. Тому оголошення у травні 2015 р. заяви про призупинення проекту «Новоросія» П. Порошенко оголосив своїм найбільшим досягненням за перший рік президентства. Зі свого боку, для проросійських середовищ «Новоросія» була своєрідним «антиглобалістським проектом “русского мира”», спрямованим проти Заходу та характерних для нього ліберальних цінностей, які для слов'янського, окремого «русского» світу, були неприродними, якщо не неприйнятними. Однак як прозахідні, так і проросійські осередки були єдині в переконанні, що провал «новоросійської» стратегії був пов'язаний із недостатньою підтримкою його зі сторони російської влади.

Ключові слова: проект «Новоросія», політикум, журналістика, експертні середовища, Україна, Російська Федерація.

Постановка проблеми. Початок російсько-української війни на Донбасі навесні 2014 р. спонукає українських дослідників до вивчення гібридної складової новітнього протистояння на Сході України. Поруч із спробою реалізації проектів зі проголошенням та становленням т. зв. «ДНР» та «ЛНР», ще одним із напрямків російської інформаційної атаки було пропагування ідеї існування та потреби відродження т. зв. «Новоросії».

Як влучно відзначили Федір та Галина Турченки, якщо ще на початку 2014 р. про проект «Новоросія» говорили переважно у науковому середовищі і серед вузького кола політиків, насамперед російських та проросійських, то вже з весни 2014 р. так звана «Республіка Новоросія» стала чи не найпоширенішою темою телеканалів та світової преси [26, с.5].

Мета цієї статті полягає в аналізі українських підходів до проекту «Новоросія» як вагової частини російської пропаганди в контексті сучасної агресії проти України.

Виклад основного матеріалу. На початку 1990-х рр. тези про Новоросію здебільшого були реакцією лише окремих антиукраїнських сил (частини радянсько-компартиїної і господарської еліти Півдня і Сходу) на розпад СРСР, намаганням пояснити пострадянське становище вищезгаданих регіонів у складі незалежної України, демонстрацією подальшої відданості тамтешнього населення Росії навіть після колапсу радянської держави. Наприклад, у серпні 1990 р. в Одесі з'явився Демократичний союз Новоросії і Бессарабії, який би мав об'єднати населення цих регіонів, єдність яких, за словами засновників організації, «склалася історично» і самі вони відзначалися багатонаціональністю та статусом російської мови як мови міжнародного спілкування [1, с.170].

У жовтні 1990 р. в Одесі було ще й створено партію «новоросів» («югоросів»), представники якої наголошували, що в Одеській, Миколаївській та Херсонській об-

ластях проживають ні українські, ні росіяни, а окремий народ – «новороси», які мали право на державне самовизначення та приєднання до Росії. Подібні ідеї створення місцевих автономій як способу протидії «жовто-синій експансії» спорадично виникали упродовж 1990–1991 рр. ще й на Донбасі, Харківщині, Дніпропетровщині та на Запоріжжі, однак сепаратистські настрої так і не одержали підтримку загалом українського суспільства, і переважна більшість населення України, в тому числі на Півдні та Сході, на референдумі 1 грудня 1991 р. проголосували за незалежність України [26, с.5].

Наступного разу ідеї сепаратизму на Півдні України активізувалися під час Помаранчевої революції в листопаді 2004 р., коли замішані у фальсифікаціях місцеві представники влади почали за мовчазної згоди центральних органів державного управління та за неформального керівництва зі сторони російських спецслужб декларувати сепаратистські гасла. Такі кроки, за задумом політехнологів, мали зупинити «помаранчеву» опозицію на чолі з В. Ющенком.

Особливо вони почали виявлятися напередодні та особливо під час т. зв. «Всеукраїнського з'їзду депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад всіх рівнів» (інша назва – «Всеукраїнський з'їзд народних депутатів місцевих рад»), що відбувся 28 листопада на Луганщині, у Северодонецьку [11, с.298].

Як зауважив львівський дослідник П. Артимишин, ще перед згаданим з'їздом у Донецькій області відбулась нарада мерів міст та керівників підприємств регіону питання на тему «Соціальна і політична ситуація в Україні», під час якої учасники у своїх виступах говорили про можливе створення автономної області у складі України, відродження т. зв. «Великої Росії» та прийняли резолюцію про те, що жителі області мають право самостійно вирішувати долю свого краю, незалежно від думки Києва. Тоді ж, 26 числа, обласна рада Луганської області прийняла рішення про створення т. зв. «Автоно-

мної Південно-Східної Української Республіки» та розпорядження про звернення до російського президента В. Путіна із проханням визнання цієї «автономії» Росією. До створення автономії південно-східних областей закликав на сесії Дніпропетровської обласної ради і депутат Володимир Куцин – директор Нікопольського заводу феросплавів. Цього ж дня в Одесі прихильники В. Януковича у місцевій територіальній громаді на чолі із міським головою Русланом Боделаном висловили пропозицію, аби, у разі перемоги в Україні В. Ющенко, оголосити місто та всю Одещину окремою «державою» – «Новоросійським краєм» [2, с.190-191].

У відповідному ідейному руслі пройшов і з'їзд у Северодонецьку [27]. Учасники засідання постановили визнати офіційну постанову ЦВК про визнання президентом України В. Януковича легітимною та такою, що повністю відповідає нормам Конституції і законам України, заявили, що вважають Віктора Федоровича законно обраним президентом та висловили ультиматум, що у разі «приходу до влади нелегітимного президента (В. Ющенко) учасники з'їзду залишають за собою право на адекватні дії зі самозахисту інтересів громадян» [16, с.281-282], аж до «проведення референдуму із питань можливої зміни адміністративно-територіального устрою України» – у вигляді створення Південно-східної української автономної республіки [2, с.192-193; 22]. Однак перемога В. Ющенко у президентських виборах змусила прихильників відцентрових процесів в Україні забути про «новоросійство» чи будь-які інші сепаратистські постулати, а зосередити увагу на власному політичному самозбереженні [1, с.176].

Вкотре із-за забуття було витягнуто міф про «новоросійськість» Півдня та Сходу України на противагу подіям Революції гідності 2014 р., на тлі російської анексії Криму, окупації частини українського Донбасу та інспірації Кремлем активізації сепаратистських рухів в Україні. Так, після того, як 17 квітня 2014 р. В. Путін заявив, що «Новоросія – це Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса», і наголосив, в часи існування Російської імперії ці терени «не входили до складу України», і були передані останній лише радянською владою у 1920-х рр. при створенні СРСР, бренд «Новоросія» почав активно розкручуватись російськими піар-технологами не лише в середовищі сепаратистів з Донбасу та Криму, а й серед російської владної верхівки, хоч, як зазначалося у тижневику «2000», прес-секретар російського глави держави Д. Песков запевняв, що начебто В. Путін вжив відповідний термін лише в контексті історичного найменування Півдня та Сходу України в російському контексті без жодних натяків на визнання РФ самопроголошених державних новоутворень на Донбасі [15].

13 травня на порталі Zaxid.net з'явилося повідомлення з посиланням на сепаратистський ресурс «Новоросія» про те, що самопроголошений «народний губернатор» Донецької області Павло Губарев заявив про створення однойменної політичної партії. Як зазначав Інтернет-портал, П. Губарев анонсував проведення в Донецьку відповідного установчого партійного з'їзду, на якому сепаратисти мали намір оголосити статут та ідеологію, обрати керівництво та визначити стратегію роз-

витку новоутворення. Крім цього відзначалося, що П. Губарев стверджував, що так звана «Донецька народна республіка» стала «незалежною державою» і закони України тут більше не мали ніякої сили. В цілому, на переконання Губарева, створення так званої ДНР було «першим кроком для подальшого звільнення і об'єднання південно-східних російських земель України в нову незалежну федеральну державу Новоросія» [17].

А вже 22 травня український телеканал «112» повідомив про проведення у Донецьку згаданого установчого з'їзду, на якому головним завданням новоствореного «суспільно-політичного руху Новоросія» було визнано «створення держави Новоросія та встановлення народовладдя» [3].

24 травня 2014 р. сепаратисти з Дніпропетровська, Запоріжжя, Одеси, Луганська, Миколаєва, Харкова, Херсона з'їхалися до Донецька, щоб урочисто відкрити так званий «Народний фронт Новоросії». Також був створений Об'єднаний парламент Новоросії, а його спікером став єдиний український нардеп, що відкрито перейшов на бік сепаратистів О. Царьов.

26 червня 2014 р. на території окупованих Росією районів Луганської та Донецької областей України було проголошено так званий Союз народних республік – Новоросія. Російська дипломатія навіть намагалася легалізувати це штучне утворення на міжнародному рівні, закликаючи до «діалогу між владою в Києві та керівництвом Новоросії в контексті виконання ними мінських домовленостей» [1, с.177-178].

Як зазначалося на шпальтах тижневика «2000» із посиланням на сепаратистські ресурси, тимчасову раду т. зв. «союзу» очолив все той же О. Царьов, раніше оголошений Генеральною Прокуратурою України у розшук, а також до складу «ради» увійшли Валерій Болотов, Олексій Карякін, Павло Губарев, Денис Пушилін та Олександр Бородай, які розробили проект т. зв. «Конституції “Новоросії”», окреслили плани із розширення «союзу» не лише за рахунок Донбасу, але й інших регіонів «Південно-Сходу», допускали проведення переговорів з офіційним Києвом, але «лише на умовах “ЛНР” та “ДНР”», а також означили першочерговими завданнями вирішення питань економіки, митних та податкових завдань, формування єдиної оборонної промисловості [23].

У той же час Д. Глухов на сторінках «Комсомольської правди в Україні» відзначав, що 16 червня 2014 р. в середовищі проросійських сепаратистів заявляли і про створення регулярної армії «Новоросії», яку, згідно із планами т. зв. «очільників» т. зв. «ДНР» та «ЛНР» мали би формувати призвані на службу мешканці Луганської та Донецької областей [5]. Цей же кореспондент зауважив, що під час створення т. зв. «Союзу народних республік» «керівництвом» проросійських псевдореспублік було вирішено розробити «конституцію “Новоросії”», яка, після ратифікації «парламентами “ДНР” та “ЛНР”» стала би спільною для обох цих самопроголошених «державних утворень» [6].

У той же час, кореспонденти газети «День» вбачали у розкручуванні в публічному просторі проросійськими силами міфу про «Новоросії» прагматичні наміри РФ під цією «широю» розбудувати на Донбасі зусиллями місцевих сепаратистів та їх кураторів – російських військо-

вих та спецпризначенців – плацдарм для російських військово-повітряних сил та системи протиповітряної оборони на тлі скучення підрозділів регулярної армії РФ в регіоні [21].

Новий виток обговорення концепту «Новоросія» в українському публічному дискурсі з'явився восени 2014 р., особливо після того, як 25 вересня Міністерство закордонних справ РФ вперше вжило термін «Новоросія» до контрольованих терористами частин Донецької та Луганської областей на офіційному рівні [13].

Як відзначали у «Дзеркалі тижня», відповідну заяву було зроблено у повідомленні російського відомства щодо переговорів очільника МЗС РФ Сергія Лаврова з Державним секретарем США Джоном Керрі, під час якого, за версією зовнішньополітичного відомства РФ, «обговорювалася ситуація в Україні в контексті зусиль, що вживаються щодо забезпечення сталого перемир'я на Південному Сході і налагодженню прямого діалогу між владою у Києві та керівництвом Новоросії в контексті виконання ними мінських домовленостей на основі мирних ініціатив Президента Росії В.В. Путіна», при цьому термін «Новоросія» було вжито в документі свідомо і без лапок [13].

Подібну інформацію ретранслювали й на сторінках «Комсомольської правди в Україні», також стверджуючи, що С. Лавров офіційно вжив термін «Новоросія», обговорюючи із Дж. Керрі налагодження контактів української сторони із її т. зв. «керівництвом», при цьому перед тим зазначаючи, що «продовження санкційного тиску на Росію зі сторони Заходу не допоможе врегулювати внутрішньоукраїнську кризу, а лише приведе до загострення протистояння та ускладнить діалог» [14].

Радикальнішими були позиції журналістів націоналістичного видання «Шлях перемоги». Зокрема у статті кореспондента С. Горицькі зазначалось, що створення міфу про «Новоросію» мало на меті замаскувати, а то й – виправдати та позитивно висвітлювати агресію РФ проти України в тому числі інформаційними методами, зокрема шляхом створення російськомовних сайт на кшталт «Новоросія – це Росія», «Новоросія – наша земля», «Звільнимо Новоросію!», на яких перманентно подавались цитати російського президента Путіна про «Новоросію», яку, мовляв, насамперед, формували південні та східні області України, та публікувались інші відповідні матеріали [7].

Експерт І. Лосєв на порталі «Тижень.іа» рекомендував українській стороні не ігнорувати факт постійної російської загрози щодо України навіть за умов, коли, здавалось би, проєкт «Новоросія» був близький до краху. Аналітик був здивований фразою українського президента П. Порошенка під час прес-конференції 2014 р. про те, що станом на осінь 2014 р. «найнебезпечніша частина війни закінчилася», оскільки надалі існувала загроза, що після т. зв. «виборів» до т. зв. «парламентів» «ДНР» та «ЛНР», запланованих на листопад 2014 р., псевдодержави знову наголосили би, що вони разом формують «Новоросію» [12].

Історик та журналіст Я. Тинченко на цьому ж інтернет-порталі також вважав помилковим сприйняття багатьма українськими медіа «збройних сил “Новоросії”

лише «напівбандитськими зграями терористів, ні на що не здатними без російських добровольців, чеченського спецназу та регулярних військ РФ ... напіванархістськими, збройними загонами із місцевого непотребу». Натомість, на думку дослідника, завдяки щедрій російській фінансовій допомозі упродовж літа-осені 2014 р. сепаратистські «республіки» змогли організувати та озброїти власні «війська» («народне ополчення Донбасу» (т. зв. «ДНР») та «армія Південного Сходу» (т. зв. «ЛНР»)), які почали реорганізовуватись у «збройні сили Новоросії» і до кінця 2014 р. налічували близько 10 000 осіб [25].

У той же час, на шпальтах тижневика «2000» кореспондентка О. Строкова зауважувала, що концепт «Новоросії» – за словами журналістки «суміш традиційного російського богослов'я та культурного консерватизму – став тією ідеєю, за яку розпочали свою боротьбу (не без підтримки РФ) «повстанці на сході України». На думку О. Строкової, «новоросійський варіант» Росією попередньо вже був апробований у менших масштабах у Придністров'ї (щодо Молдови) та в Абхазії і Південній Осетії (щодо Грузії) і мав на меті не лише утримання України в орбіті своїх інтересів, але й суттєве її послаблення – якби вдалося створити із південних та східних українських областей окреме державне утворення «Новоросію», то це би завдало суттєвого удару по економічній могутності України (тої частини, яка би не увійшла до «Новоросії»), адже вона в тому числі повністю втратила би вихід до моря та більшу частину об'єктів важкої промисловості [24].

Однак спротив українців Харкова, Одеси й інших міст змусив Росію відмовитися від поширення під прикриттям «новоросійськості» окупації України. Після поразки сепаратистів в усіх областях України, крім Донбасу, і вересневих мінських домовленостей 2014 р. «Новоросія» як символ перестала бути потрібною РФ. Під час псевдовиборів в окупованих районах Донецької та Луганської областей 2 листопада 2014 р. Об'єднаний парламент Новоросії виявився незатребуваним, очікуваного делегування його представників у владу Донбасу не відбулося [8].

Більше того, навіть син президента-втікача В. Януковича Олександр – один із, як припускалось, найбільших спонсорів «новоросійського» проєкту, почав від нього відмежовуватися. Зокрема, в інтерв'ю тижневику «2000» він відмовився визнавати існування «Новоросії», заявивши, що для нього натомість «існує народ Донбасу», який «своєю важкою працею на благо України заслужив право, щоб з ними не розмовляли мовою гармат і “Градів”», а відтак виступив проти розгортання повномасштабної «громадянської війни», яка, мовляв, розпочалась всередині України [9].

Водночас ще у листопаді 2014 р. терорист Ігор Гіркін (Стрелков) заявив про стратегічну поразку операції «Новоросія» перед українською стороною, яку підтримало прозахідне світове співтовариство [10]. А у січні 2015 р. на Інтернет-порталі «Лівий берег» з'явилося інтерв'ю одного із лідерів проросійських бойовиків на Сході України, т. зв. «екс-прем'єр-міністра ДНР» у травні-серпні 2014 р. Олександра Бородая. У ньому він зазначив, що станом на початок 2015 р. проєкт «Новоросії» в Україні виявився фальстартом і так і залишився «ідеєю,

мрією, яка не втілювалася в життя через низку об'єктивних причин». І хоч, за словами О. Бородая, протягом 2014 р. вдалося досягнути «російського Криму» та створення т. зв. «ДНР» та «ЛНР», які стали плацдармом для створення майбутньої «Новоросії», однак в умовах «активної протидії до нього та Росії зі сторони західного організованого та фінансового ресурсу на користь підтримки єдності України» його подальша реалізація, за його прогнозами, була під великим сумнівом [19].

У підсумку т. зв. «міністр закордонних справ ДНР» Олександр Кофман ще 18 травня 2014 р. заявив, що «Новоросію» як геополітичну стратегію «закрили до кращих часів, коли у відповідних регіонах виросте нова політична еліта, здатна очолити рух» [10], а 20 травня 2015 р. керівництво «ДНР» і «ЛНР» під приводом забезпечення виконання мінських домовленостей офіційно повідомило про зупинку проекту «Новоросія» [8]. Цього ж дня, як зауважили на Інтернет-порталі «Українського тижня», російський міністр закордонних справ С. Лавров виступив із заявою про «необхідність залишити територію “ДНР” і “ЛНР” у складі України», чим фактично була підтверджена відмова від проекту і зі сторони російських кураторів сепаратистів на Сході України [10].

Незабаром після цього в інтерв'ю Радіо «Свобода» очільник «парламенту “Новоросії”» Олег Царьов заявив, що було «заморожено» не сам проект, а діяльність парламенту «Новоросії», який свого часу «був створений шляхом підписання федеративного договору між т. зв. “ДНР” та “ЛНР”» і який «активно діяв до Мінських угод». Оскільки ж після підписання останніх мало би розпочатися входження т. зв. «ДНР» та «ЛНР» на правах автономії до складу України, а «Новоросія» як суб'єкт ніде не зазначався в документах, то інституційне її існування в таких умовах втрачало сенс. Як підсумував О. Царьов: «Зараз було би нерозумно будувати суверенну республіку “Новоросію”, якщо ми поставили перед собою мету створення єдиної України» [4].

Зі свого боку тодішній український президент П. Порошенко вважав провал «новоросійського проекту» своїм «найбільшим досягненням за перший рік президентства», яке стало можливим завдяки демонстрації Україною єдності. Інакше б, за словами президента, Україну могла би чекати не лише окупація Донецька та Луганська, що було лише першим етапом російської спецоперації проти України, але й створення на території українського Півдня та Сходу «заповідника “русского міра” – “Новоросії”» з метою подальшого проведення там проросійських мітингів, введення російських військ, відокремлення цих територій від України та знищення останньої як незалежної держави [18].

Висновки. Отже, якщо упродовж 1990–2000-х рр. про проект «Новоросія» говорили переважно у науковому середовищі і серед вузького кола політиків, то вже з весни 2014 р. так звана «Республіка Новоросія» стала чи не найпоширенішою темою російських ЗМІ. Запланований як потужна конфедерація, яка мала би складатися із південних та східних областей України, які протистояли би офіційному Києву, і якщо вдалося би – стали частиною РФ, цей проект проіснував трохи менше року. В Україні середовища, наближені до тодішнього президента П. Порошенка, сприймали «новоросійський» міф як

виключно план, штучно створений російською владою для створення на території України дестабілізаційних центрів. Тому оголошення у травні 2015 р. заяви про призупинення проекту «Новоросія» П. Порошенка оголосив своїм найбільшим досягненням за перший рік президентства. Зі свого боку, для проросійських середовищ «Новоросія» була своєрідним «антиглобалістським проектом “русского міра”», спрямованим проти Заходу. Однак як прозахідні, так і проросійські осередки були єдині в переконанні, що провал «новоросійської» стратегії був пов'язаний із недостатньою підтримкою його зі сторони російської влади. Разом з цим, соціологічні опитування засвідчили, що для більшості пересічних громадян південних та східних областей «Новоросія» була все ж не закономірним природним явищем, а штучним конструктом, створеним у прокремлівських політтехнологічних кабінетах.

Література

1. Адамович С. Російський слід у формуванні «Новоросійства» з метою дезінтеграції Півдня і Сходу України (1990–2016 рр.) // *Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.)* / Упор. П. Гай-Нижник. – Київ: «МІТ Леся», 2016. – С.168–181.
2. Артимішин П. Помаранчева революція в Україні та Росія (до питання наявності російського чинника під час українських президентських виборів 2004 року) // *3 історії західноукраїнських земель* / [гол. редколегії Микола Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2016–2017. – Вип. 12–13. – С.179–200.
3. В Донецьке партія «Новоросія» провела учредительный съезд // 112.ua. – 2014. – 22 травня. URL: <https://112.ua/politika/v-doneske-partiya-novorossiya-provela-uchreditelnyy-sезд-65815.html>
4. Глупо строят Новороссию, мы – за единую Украину, – Царев // *Еженедельник 2000 (Киев)*. – 2015. – 23 мая. URL: <https://www.2000.ua/novosti/zarplati-dlja-medikiv-stepanov-rozpoviv-de-obicjana-nadbavka/glu-po-stroit-novorossiju-my-boremsja-za-edinuju-ukrainu---carev.htm>
5. Глухов Д. В ДНР объявили о создании регулярной армии Новороссии // *Комсомольская правда в Украине (Киев)*. – 2014. – 16 июня. URL: <https://kp.ua/politics/457685-v-dnr-objavlyu-ozodanu-regularnoj-armii-novorossii>
6. Глухов Д. Руководство ДНР и ЛНР объединились в Союз народных республик // *Комсомольская правда в Украине (Киев)*. – 2014. – 24 июня. URL: <https://kp.ua/politics/458928-rukovodstvo-dnr-y-lnr-obedynylis-v-soviz-narodnykh-respublyk>
7. Горишвін С. Агресія замаскована під міф про «Новоросію» // *Шлях перемоги (Київ)*. – 2014. – 3 вересня. – № 36 (3141). – С.2.
8. Дергачев В., Кириллов Д. Проект «Новоросія» закрит. *Газета.ru*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.gazeta.ru/politics/2015/05/19_a_6694441.shtml
9. Для меня существует народ Донбасса, а не Новороссия, – Александр Янукович // *Еженедельник 2000 (Киев)*. – 2014. – 13 ноября. URL: <https://www.2000.ua/novosti/zarplati-dlja-medikiv-stepanov-rozpoviv-de-obicjana-nadbavka/dlja-menja-sushestvuet-narod-donbassa-a-ne-novorossija---aleksandr-janukovich.htm>
10. Кінець «Новоросії»: безробітний Царьов та зміна риторики Кремля // *Тиждень. ua (Київ)*. – 2015. – 21 травня. URL: <https://tyzhden.ua/News/136910>
11. Колесников А. Первый Украинский. Записки с передовой. – Киев: Вагрус, 2005. – 414 с.

12. Лосев І. Стратегічна наївність верховного // *Тижень. ua* (Київ). – 2014. – 25 вересня–2 жовтня. – № 40 (360). URL: <https://tyzhden.ua/Politics/120446>

13. МЗС Росії вперше вжило термін «Новоросія» // *Дзеркало тижня* (Київ). – 2014. – 25 вересня. URL: https://dt.ua/UKRAINE/mzs-rosiyi-vpershe-vzhilo-termin-novorosiya-152147_.html

14. Нечет П. МІД Росії назвало український Донбас «Новоросією» // *Комсомольська правда в Україні* (Київ). – 2014. – 25 вересня. URL: <https://kp.ua/politics/471599-lavrov-nazval-ukraynyski-donbass-novorossyi>

15. «Новоросія» в зверненні Путіна використана як історичський термін, – *Песков* // *Еженедельник 2000* (Київ). – 2014. – 29 августа. URL: https://www.2000.ua/novosti/mir-novosti/novorossija-v-obrashenii-putina-ispolzovana-ka-k-istoricheskii-termin_peskov.htm

16. «Оранжевая» революция: версии, хроника, документы / сост. М. Погребинский. – Киев: Оптим, 2005. – 414 с.

17. Панишин О. «Народный губернатор» ДНР Тугарев створить партию «Новоросія» // *Zaxid.net*. – 2014. – 13 травня. URL: https://zaxid.net/narodniy-gubernator-dnr-gubaryev-stvorit-partiyu-novorossiya_n1308519

18. Провал Новоросії – мое самое большое достижение, – *Порошенко* // *Еженедельник 2000* (Київ). – 2015. – 28 мая. URL: <https://www.2000.ua/novosti/zarplati-dlja-medikiv-stepanov-rozpoviv-de-obicjana-nadbavka/proval-novorossii-moe-samoe-bolshe-dostizhenie-za-god--poroshenko.htm>

19. Проект Кремля на Донбасе оказался фальстартом, – *Бородай.Іb.ua* // *Левый берег*. (Київ). – 2015. – 2 января. URL: https://lb.ua/society/2015/01/02/291232-proekt_kremlya_donbasse-okazalsya.html

20. Пять громких заявлений Путина об истории Украины // *BBC.com*. – 2014. – 14 ноября. https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/11/141110_ru_s_putin_on_history_ukraine

21. Росія створює на Донбасі «ВІС Новоросії» і систему ПІТО, – *Тимчук* // *День* (Київ). – 2014. – 18 вересня. – URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/180914-rosiya-stvoryuie-na-donbasi-vps-novorossyi-i-sistemu-pro-timchuk>

22. Сагань М., Долинчук С. На Востоке призвали создать новое государство // *Сегодня* (Київ). – 2004. – № 271 (1915). – 29 ноября. – С. 4.

23. Союз ЛНР и ДНР возглавил Царев // *Еженедельник 2000* (Київ). – 2014. – 26 июня. – URL: <https://www.2000.ua/novosti/zarplati-dlja-medikiv-stepanov-rozpoviv-de-obicjana-nadbavka/soyuz-lnr-i-dnr-vozglavlil-carev.htm>

24. Строкова О. Новоросія: воскрешение и угрозы. Обзор зарубежной прессы // *Еженедельник 2000* (Київ). – 2014. – 18 августа. – URL: <https://www.2000.ua/v-nomere/forum/puls/novorossiya-voskreshenie-i-ugrozyu.htm>

25. Пинченко Я. «Збройні сили Новоросії». Проти кого ми ведемо війну?. // *Тижень. ua* (Київ). – 2015. – 15-22 січня. – № 3 (375). – URL: <https://tyzhden.ua/Society/128129>

26. Шурченко Ф., Шурченко Т. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. – 166 с.

27. Янукович и Лужков приехали в Северодонецк // *Трибуна*. Ру. – 2004. – 28 ноября. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.webcitation.org/6JE0QBtDN>

References

1. Adamovych S. Rosijs'kyj slid u formuvanni "Novorossijstva" z metoiu dezintehratsii Pivdnia i Skhidu Ukrainy (1990–2016 rr.) // *Rosijs'ka okupatsiia i deokupatsiia Ukrainy: istoriia, suchasni*

zahrozy ta vyklyky s'ohodennia: Materialy Vseukrains'koi naukovopraktychnoi konferentsii (Kyiv, 2016 r.) / Упор. Р. Най-Низиньк. – Київ: "MP Lesia", 2016. – С. 168-181.

2. Artymyshyn P. Pomarancheva revoliutsiia v Ukraini ta Rosiia (do pytannia naiavnosti rosijs'koho chynnyka pid chias ukrains'kykh prezidents'kykh vyboriv 2004 roku) // *Z istorii zakhidno-ukrains'kykh zemel* / [hol. redkolehii Mykola Lytvyn]; Natsional'na akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Kyryp'iakevycha. – L'viv, 2016–2017. – Vyp. 12-13. – S. 179-200.

3. V Donetske partyia «Novorossyia» provela uchredytel'nyy s'ezd // *112.ua*. – 2014. – 22 travnia. URL: <https://112.ua/politika/v-donecke-partiya-novorossyia-provela-uchreditel'nyy-sezd-65815.html>

4. Hlupo stroyt' Novorossyiu, my – za edynuiu Ukrainu, – *Tsarev* // *Ezhenedel'nyk 2000* (Kyev). – 2015. – 23 maia. URL: <https://www.2000.ua/novosti/zarplati-dlja-medikiv-stepanov-rozpoviv-de-obicjana-nadbavka/glelupo-stroit-novorossyiu-my-boremsja-za-edinyu-ukrainu---carev.htm>

5. Hlukhiv D. V DNR ob'iauly o sozdannyi rehuilarnoi armii Novorossyiu // *Komsomol'skaia pravda v Ukraine* (Kyev). – 2014. – 16 yunია. URL: <https://kp.ua/politics/457685-v-dnr-obiavuly-o-sozdannyi-rehuilarnoi-armii-novorossyiu>

6. Hlukhiv D. Rukovodstvo DNR y LNR ob'edynyls' v Soiuz narodnykh respublik // *Komsomol'skaia pravda v Ukraine* (Kyev). – 2014. – 24 yunია. URL: <https://kp.ua/politics/458928-rukovodstvo-dnr-y-lnr-obedynyls-v-soiuz-narodnykh-respublik>

7. Horytsvit S. Ahresia zamaskovana pid mif pro «Novorossiiu» // *Shliakhi peremohy* (Kyiv). – 2014. – 3 veresnia. – № 36 (3141). – S. 2.

8. Derhachev V., Kyrylov D. Proekt «Novorossyia» zakryt. *Hazeta.ru*. [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: https://www.gazeta.ru/politics/2015/05/19_a_6694441.shtml

9. Dlia menia sushestvuet narod Donbassa, a ne Novorossyia, – *Aleksandr Yanukovich* // *Ezhenedel'nyk 2000* (Kyev). – 2014. – 13 noiabria. URL: <https://www.2000.ua/novosti/zarplati-dlja-medikiv-stepanov-rozpoviv-de-obicjana-nadbavka/dlja-menja-sushestvuet-narod-donbassa-a-ne-novorossija---aleksandr-janukovich-.htm>

10. Kinets' «Novorossii»: bezrobitnyy Tsar'ov ta zmina rytoryky Kremlia // *Tyzhen'. ua* (Kyiv). – 2015. – 21 travnia. URL: <https://tyzhden.ua/News/136910>

11. Kolesnykov A. Pervyj Ukraynyskyj Zapysky s poredovoj. – Kyev: Vahrys, 2005. – 414 s.

12. Losiev I. Stratehichna naiavnist' verkhovnoho // *Tyzhen'. ua* (Kyiv). – 2014. – 25 veresnia-2 zhovtnia. – № 40 (360). URL: <https://tyzhden.ua/Politics/120446>

13. MZS Rosii vpershe vzhilo termin «Novorossia» // *Dzerkalo tyzhnia* (Kyiv). – 2014. – 25 veresnia. URL: https://dt.ua/UKRAINE/mzs-rosiyi-vpershe-vzhilo-termin-novorosiya-152147_.html

14. Nchet T. MІD Rosyiu nazvalo ukraynyskyj Donbass «Novorossyey» // *Komsomol'skaia pravda v Ukraine* (Kyev). – 2014. – 25 sentiabria. URL: <https://kp.ua/politics/471599-lavrov-nazval-ukraynyski-donbass-novorossyey>

15. «Novorossyia» v obrascheny Putyna yspolzovana kak ystorycheskyj termin, – *Peskov* // *Ezhenedel'nyk 2000* (Kyev). – 2014. – 29 avhusta. URL: <https://www.2000.ua/novosti/mir-novosti/novorossija-v-obrashenii-putina-ispolzovana-ka-k-istoricheskii-termin---peskov.htm>

16. «Oranzhevaia» revoliutsiia: versy, khronika, dokumenty / sost. M. Pohrebynskiy. – Kyev: Optyma, 2005. – 414 s.

17. Panchyshyn O. «Narodnyj gubernator» DNR Hubariev

stvoryt' partiiu «Novorossyia» // Zaxid.net. – 2014. – 13 travnia. URL: https://zaxid.net/narodniy_gubernator_dnr_gubaryev_stvorit_partiyu_novorossyia_n1308519

18. Proval Novorossyia –moe samoe bol'shoe dostyzhennye, – Poroshenko // *Ezhenedel'nyk 2000* (Kyev). – 2015. – 28 maia. URL: <https://www.2000.ua/novosti/zarplati-dlja-medikiv-stepanov-rozpoviv-de-obicjana-nadstavka/proval-novorossii-moe-samoe-bolshoe-dostizhenie-za-god--poroshenko.htm>

19. Proekt K'remliia na Donbasse okazalsia fal'statom, – Borodaj.Lb.ua // *Levyj bereh*. (Kyev). – 2015. – 2 ianvaria. URL: https://lb.ua/society/2015/01/02/291232_proekt_kremliya_donbasse-okazalsya.html

20. Piat' hromkykhi zaiavlenyj Putyna ob ystoriy Ukrainy // BBC.com. – 2014. – 14 noiabria: https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/11/141110_ru_s_putin_on_history_ukraine

21. Rossiia stvoriue na Donbasi «VPS Novorosii» i systemu PPO, – Tymchuk // *Den'* (Kyiv). – 2014. – 18 veresnia. – URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/180914-rosiya-stvoriue-na-donbasi-vps-novorossi-i-i-sistemu-ppo-timchuk>

22. Sahian' M., Dohynchuk S. Na Vostoke pryzvaly sozdat' novoe

hosudarstvo // *Sehodnia* (Kyev). – 2004. – № 271 (1915). – 29 noiabria. – S. 4.

23. Soiuz LNR y DNR vozghlavyl Tsarev // *Ezhenedel'nyk 2000* (Kyev). – 2014. – 26 yiunia. – URL: <https://www.2000.ua/novosti/zarplati-dlja-medikiv-stepanov-rozpoviv-de-obicjana-nadstavka/soyuz-lnr-i-dnr-vozglavil-carev.htm>

24. Strokova O. Novorossyia: voskreshenye y uhrozy. Obzor zarubezhnoj pressy // *Ezhenedel'nyk 2000* (Kyev). – 2014. – 18 avhusta. – URL: <https://www.2000.ua/v-nomere/forum/puls/novorossyia-voskreshenie-i-uhrozy.htm>

25. Tynchenko Ya. «Zbrojni syly Novorosii». Proty koho my vedemo vijnu?. // *Tyzhden'*. ua (Kyiv). – 2015. – 15-22 sichnia. – № 3 (375). – URL: <https://tyzhden.ua/Society/128129>

26. Turchenko F., Turchenko H. Proekt «Novorosii» i novitnia rosij's'ko-ukrajins'ka vijna. – Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2015. – 166 s.

27. Yanukovyh y Luzhkov pryekhsaly v Severodonetsk // *Hrany. Ru*. – 2004. – 28 noiabria. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.webcitation.org/6JE0QBtDN>

Pidshybiakin S.V.,

Adjunct of the Department of Humanities, Institute of moral and psychological support,
the Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, pidshybiakin1989@gmail.com

Ukraine, Lviv

«NOVOROSSIYA» PROJECT: UKRAINIAN ASSESSMENTS

The article analyzes the main Ukrainian assessments of the «Novorossyia» project. It is alleged that in Ukraine, circles close to then-President Poroshenko perceived the «Novorossyia» myth as solely a plan artificially created by the Russian authorities to create destabilization centers in Ukraine to further split Ukrainian territory and completely destroy the Ukrainian state. Therefore, the announcement in May 2015 of the announcement of the suspension of the project «Novorossyia» Poroshenko declared his greatest achievement in the first year of the presidency. For its part, for pro-Russian circles, «Novorossyia» was a kind of «anti-globalist project of the “Russian world”» against the West and its characteristic liberal values, which were unnatural, if not unacceptable, for the Slavic, separate «Russian world». However, both pro-Western and pro-Russian cells were united in believing that the failure of the «new Russian» strategy was due to insufficient support from the Russian authorities.

Key words: Novorossyia project, politicum, journalism, expert circles, Ukraine, Russian Federation.

УДК 94(47+57)“199”:351.751.5

Позднякова І.С.,

к.і.н., доцент кафедри всевітньої історії

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка,
pozdnjakova@ukr.net

Україна, м. Кропивницький

РАДЯНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЦЕНЗУРА У ПРАЦЯХ РОСІЙСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ 90-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено історіографічний огляд праць, які репрезентують початковий етап вивчення радянської цензури російськими дослідниками у перше десятиліття пострадянської доби. Розглянуті праці дають можливість скласти уявлення про напрями, підходи та пошуки методологічної бази досліджування проблеми. Прослідкувати процес наукових пошуків від поодиноких розвідок, що ґрунтуються на окремих пластів джерел, до написання комплексних, системних, узагальнюючих монографічних досліджень на початку 2000-х рр.

Ключові слова: цензурна політика, радянська цензура, політична цензура, Головліт.

Постановка проблеми. Тридцять років тому в листопаді 1991 р. було ліквідовано Головне управління у справах літератури та видавництва (Головліт РСФРР). Ліквідація Головліту означала кінець панування цензури, що фактично, відкривало можливості для дослідження такого явища, як радянська політична цензура.

Метою статі є вивчення початкового етапу вивчення радянської цензури російськими дослідниками у перше десятиліття пострадянської доби.

Виклад основного матеріалу. Отже, тривалий час радянська цензура залишалася за межами наукових досліджень. Фактично, будь-які спроби її вивчення були неможливими. Це стосувалося також дореволюційної цензури, дослідження якої розцінювалося як спроба провести аналогію із сучасністю. Саме цим та заідеологізованістю радянської історичної науки пояснюється той факт, що в радянський період з'явилося лише кілька спеціальних праць, присвячених цензурі, та й то дореволюційних часів, проте вони переважно мали довідково-бібліографічний та архівно-джерелознавчий характер або стосувалися літературознавчих питань.

Загалом на розвиток історіографії цензурної політики в СРСР вплинуло кілька факторів. З-поміж них – відсутність широкої фактологічної бази досліджень, заполітизованість авторів, загальний тенденційний та пропагандистський характер наукових робіт.

До початку 90-х рр. ХХ ст. радянські дослідники лише опосередковано розкривали у своїх працях історію й практику цензури та систему ідеологічного контролю загалом. Натомість у зарубіжних виданнях спостерігалися спроби проаналізувати окремі інститути політичного контролю та діяльність цензурних органів, однак суттєвим недоліком цих досліджень є те, що вони ґрунтувалися на досить обмеженій джерельній базі.

Процес дослідження історії радянської цензури російськими дослідниками розпочався лише на початку 90-х рр. ХХ ст. Це стало можливим завдяки її знищенню в правовому та організаційному плані у жовтні 1991 р., коли було ліквідовано Агенцію з захисту державних таємниць в засобах масової інформації (назва Головліту з липня 1991 р.).

На початку 90-х рр. ХХ ст. з'явилася низка монографічних досліджень і наукових статей з проблеми цен-

зури. З-поміж них варто згадати перші публікації про цензуру Т. Горяєвої [9], С. Джимбінова [11] на сторінках радянської наукової періодики, ще підконтрольної цензурним органам.

Заслуговує на увагу також стаття В. Красногорова, що є спробою простежити проблему цензури в історичному розвитку – від стародавнього Риму до 30-х рр. ХХ ст. в Росії. Автор стверджує, що цензура існує стільки, скільки існує суспільство, а тому її історію не можна вести лише від початку книгодрукування [21].

Прорив у дослідженні історії цензури почався після відкриття архівів. Важливу роль у цьому відіграли наукові конференції, що відбулися у вересні 1991 р. в Санкт-Петербурзі, 1993 р. – у Москві та Санкт-Петербурзі, 1995 р. – в Санкт-Петербурзі та Єкатеринбурзі.

Перша конференція «Свобода наукової інформації та охорона державної таємниці: минуле, сучасність (теперішнє), майбутнє» проходила 24–26 вересня 1991 р. у бібліотеці АН СРСР. Найбільшу увагу її учасники приділили темі спецсховищ [26].

В 1993 р. в Москві, а згодом у Санкт-Петербурзі було організовано виставку й проведено конференцію «Цензура іноземних книг у Російській імперії та Радянському Союзі» [27]. Це була одна з перших спроб показати, як в різні періоди історії Росії контролювали літературну творчість. Мета виставки – ознайомити фахівців і громадськість з історією цензури в Російській імперії та Радянському Союзі на основі документів, архівних матеріалів, книг та інших видань.

Весною того ж року в Єкатеринбурзі відбулася чергова конференція «Цензура в царській Росії» [29]. У ній взяли участь знані американські науковці Маріанна Текс Чолдін та Моріс Фрідберг, автори праць, присвячених цензурі в Російській імперії, країнах Східної Європи та СРСР. У їхніх доповідях містилася характеристика структури системи ідеологічного контролю в царській Росії, Радянському Союзі та пострадянській Росії. Також на конференції було заслухано доповідь одного з колишніх співробітників Головліту, який на основі порівняльної характеристики озвучив низку відмінностей між царською та радянською цензурою. Відома дослідниця цензурної політики Т.М. Горяєва у своїй доповіді торкнулася питань, пов'язаних з джерельною базою означеної про-

блеми, а також ролі партійних органів у формуванні та функціонуванні цензури. Тематика доповідей охопила також політику цензурних інстанцій щодо Російської Академії Наук. Фактично, усі учасники конференції дійшли спільного висновку щодо руйнівного впливу цензури на психологію радянської людини, унаслідок чого такі риси, як конформізм та самоцензура, стали невіддільними складниками посттоталітарного суспільства.

У вересні 1995 р. в Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі відбулася конференція, на якій розглянуто дещо ширший спектр питань раніше забороненої теми. Доповіді певною мірою віддзеркалили цензурну практику XIX–XX ст. З-поміж виступаючих були не лише історики, а й журналісти, працівники бібліотек та архівів. Було виокремлено дві основні проблеми: перша – співвідношення цензури та свободи слова в російській видавничій системі; друга – власне саме визначення поняття цензури [28].

Першою загальний огляд діяльності Головліту подала у своїй публікації московська дослідниця А.Ю. Горчева [4]. В основу її статті було покладено циркуляри Головліту, що збереглися у фондах Державного архіву Російської Федерації. Залучення цих даних підняло дослідження цензури на якісно новий рівень. Статтю насичено фактичним матеріалом, проте саму діяльність Головліту розкрито в ній поверхово. Також низка публікацій цієї дослідниці віддзеркалює вивчення питання формування бібліотечного фонду в таборах ОДПУ – НКВС [5; 6].

Викликають інтерес також роботи Ю.А. Горшкова, в яких автор намагається дослідити процес економічного регулювання діяльності приватних видавництв і з'ясувати роль партійного апарату у формуванні цензурної політики 20-х рр. XX ст. [7; 8]. Проте недостатньо уваги приділено кооперативним видавництвам.

На особливу увагу з-поміж досліджень початку 90-х рр. XX ст. заслуговують публікації документів та статті за редакцією санкт-петербурзького дослідника А.В. Блюма. Вони ґрунтувалися переважно на матеріалах фонду П.І. Лебедева-Полянського та Ленінградського Губліту [3]. Коло досліджуваних питань з історії радянської цензурної політики в цих працях було розширено. Зокрема автор розглянув становище приватних видавництв, опублікував матеріали листування начальника Головліту з наркомом освіти А. Луначарським. Згодом підготував першу серйозну монографію «За кулісами “Министерства правды”. Тайная история советской цензуры. 1917–1929» [1]. У центрі уваги дослідника – цензурні переслідування літераторів, апарат Головліту та Головреперткому. Характерними рисами праці є публіцистичність та емоційність. Викладений матеріал органічно поєднується з архівними джерелами, хоча останні обмежуються петербурзькими архівосховищами.

Фактично, одночасно з книгою А.В. Блюма вийшов збірник нарисів «Исключить всякие упоминания...» [20], який складався з матеріалів різних жанрів – від аналітичних статей до публікацій документів з коментарями. Автори намагалися охопити такі напрямки радянської культури, як література, театр, радіо, живопис. Широки тематичні та хронологічні межі збірки зумовлено концепцією дослідницьких зусиль на освоєнні нових маси-

вів розсекречених архівних документів. Особливий інтерес з-поміж побудованих на такій джерельній базі матеріалів становить нарис московської дослідниці Т.М. Горяєвої, в якому вона відтворює роль В.І. Леніна в політиці відносно окремих видань, документально підтверджує деякі напрямки діяльності Головліту.

Характерною тенденцією розвитку історіографії 90-х рр. XX ст. стала подальша диференціація досліджень, що сприяло поглибленому висвітленню маловідомих сторінок історії. У зв'язку з цим можна згадати працю того самого А.В. Блюма, в якій автор показав, що політику радянської влади було спрямовано проти письменників та поетів, які писали на івриті [2].

Слід згадати також публікації В. Измозіка, в яких міститься своєрідний і унікальний комплекс джерел з історії радянської цензури – приватні листи 20-х рр. XX ст. [17; 18]. За твердженням автора, особливість приватного листування тієї доби полягає в тому, що на думку пересічних громадян перлюстрації піддавалися лише листи за кордон. З огляду на це вони без остраху писали про своє буденне життя, про те, що їх хвилювало та турбувало. Саме тому ці листи є важливим джерелом з історії повсякденності. Вже в 30-х рр. XX ст. набагато більше людей все ж таки усвідомлювало, що довіряти свої думки аркушу паперу небезпечно.

Прогалини в дослідженні окремих видів цензури, привернули увагу санкт-петербурзького дослідника Г.В. Жиркова. На основі опублікованих на той час документів та спогадів він зробив спробу розмежувати військову цензуру, місцеву цензуру, цензуру, яку здійснювали центральні органи влади та управління. Діяльність цензурних інституцій початкової стадії їх існування він розмежував на два етапи: 1917–1919 рр. та 1919–1922 рр., виділивши окрему епоху панування Держвидаву [12; 13]. Ці роботи являють собою ще один крок на шляху до кращого розуміння цензурної політики в радянській Росії.

Спробу осмислення цензури як відносно самостійного соціально-політичного явища зробив у своїй кандидатській дисертації І.Е. Левченко з Єкатеринбурга [22]. Він розглянув ідеологічну та політичну функції цензури, а також їх місце в політичній системі влади, однак дослідження ґрунтується на матеріалах Державного архіву Свердловської області (фондах Уральського обласного управління у справах літератури та видавництва).

1996 р. виходить стаття М. Свіченської, в якій розглянуто діяльність кооперативних книговидавництв у роки нової економічної політики, а також наведено відмінну від запропонованих раніше періодизацію політики партійно-державного керівництва у сфері управління книговидавничою справою протягом 1917–1930 рр. [25]. Увагу дослідниці зосереджено на діяльності ленінградських видавничих кооперативів.

Наприкінці 90-х рр. XX ст. з'являється тенденція щодо написання узагальнюючих праць. До них передусім належить докторська дисертація Т.М. Горяєвої. Квінтесенцією роботи стало теоретичне обґрунтування інституту радянської політичної цензури як історико-культурного феномена й чинника суспільно-політичної системи, а також відтворення історії її становлення та

розвитку протягом усього періоду існування з 1917 до 1991 рр. [10].

У 2000 р. виходить монографія, а згодом захищається докторська дисертація, нижегородського дослідника М.В. Зеленова [15; 16]. У ній на основі недоступних раніше архівних матеріалів розглядається процес формування та функціонування цензурної системи радянської Росії, зокрема роль ЦК РКП(б) в організації та управлінні Головліту. Центральне місце відведено аналізу цензури щодо історичної науки та професійних істориків. Значну увагу приділено діяльності Істпарту та Інституту Леніна, організації спецхранів, чисток бібліотек та архівів.

У збірнику «Цензура в России: история и современность», що побачив світ 2001 р., з-поміж інших міститься стаття В.С. Измозика та Б.В. Павлова, в якій зокрема чималу увагу приділено організації військової цензури, а також ролі керівництва РКП(б) в організації системи радянських цензурних інституцій [19].

У дослідженні Л.А. Молчанова «Газетная пресса России в годы революции и Гражданской войны (окт. 1917–1920 гг.)», розглянуто особливості функціонування газетної періодики: умови, кадровий склад, типологія. Розкрито питання цензури в пресі, впливу цензурних заборон на зміст газет, а також ролі преси в антибільшовицькому русі [23; 24].

У працях Санкт-Петербурзького дослідника Г.В. Жиркова цензуру розглянуто в загальнокультурному контексті. Зокрема в монографії «История цензуры в России XIX–XX вв.» автор розкрив спадковість традицій цензурного режиму в Росії та СРСР, показує взаємовідносини влади та преси, роль журналістики в суспільстві та функції цензури. Дослідження здійснено на основі архівних матеріалів, періодичних видань, спогадів та листів. У ньому є окремий розділ, присвячений радянському цензурному режиму. Автор продовжує запропоновану у своїх статтях періодизацію цензурної політики в радянській Росії, розмежовуючи періоди «комісародержавства» і «диктату» Державного видавництва. Значну увагу приділено створенню та діяльності Головліту та обґрунтуванню його періодизації [14].

Висновки. Проаналізовані праці свідчать про активізацію дослідницьких пошуків російських науковців протягом 1990-х рр. Це пояснюється послабленням ідеологічного тиску, трансформацією політичної системи, відкриттям архівів та доступом до раніше засекречених архівних матеріалів. Розглянуті праці дають можливість скласти уявлення про напрями, підходи та пошуки методологічної бази досліджування проблеми. Прослідкувати процес наукових пошуків від поодиноких розвідок, що ґрунтуються на окремому пласті джерел, до написання комплексних, системних, узагальнюючих монографічних досліджень на початку 2000-х рр.

Література

1. Блюм, А.В. 1994. За кулисами «Министерства правды». Шайная история советской цензуры. 1917–1929 гг. СПб.: Академический проект.
2. Блюм, А.В., 1995. Цензурные преследования литературы на иврите в СССР в 20-е годы. Вестник Еврейского университета в Москве, № 1, с.175-184.

3. Глебов, Ю.И., 1995. Последнее послание цензору (рец. на книгу А.В. Блюма «За кулисами “Министерства правды”. Шайная история советской цензуры. 1917–1929 гг.» Книга: Исследования и материалы, Сб. 70, с.256-259.
4. Горчева, А.Ю., 1992. Главлит: становление советской тотальной цензуры. Вестник МГУ, Серия 10. Журналистика, № 2, с.32-40.
5. Горчева, А.Ю., 1993. Детские лагеря ОГПУ и НКВД и пресса. Вестник МГУ, Серия 10. Журналистика, № 4, с.13-23.
6. Горчева, А.Ю., 1991. «Не подлежат распространению...» (тюремная и лагерная пресса в СССР в 1918–1935 гг.). Советская библиография, № 5, с.56-79.
7. Горшков, Ю.А., 1990. Будущность кооперативных издательств: логика настоящего плюс опыт прошлого. Книга: Исследования и материалы, Сб. 61, с.61-71.
8. Горшков, Ю.А., 1993. Государство и частные книгоиздательства в 20-е годы. Книга: Исследования и материалы. Сб. 65, с.83-101.
9. Горяева, П.М., 1990. Журналистика и цензура (По материалам советского радиовещания 20–30-х годов. Историко-критический аспект). История СССР, № 4, с.112-123.
10. Горяева, П.М., 2000. История советской политической цензуры 1917–1991 гг. Доктор наук, Российский государственный гуманитарный университет.
11. Джамбинов, С., 1990. Эпитафия спецхрану. Новый мир, № 5, с.243-252.
12. Жирков, Г.В., 1995. История советской цензуры: период диктатура Государственного издательства (1919–1921 гг.). Вестник С-Пб. Ун-та, Серия 2, История, языкознание, литературоведение, Выпуск 2. (№ 16), с.78-86.
13. Жирков, Г.В., 1994. История советской цензуры: период «комиссародержавия» (1917–1919 гг.). Вестник С-Пб. Ун-та, Серия 2, История, языкознание, литературоведение, Выпуск 1. (№ 2), с.82-92.
14. Жирков, Г.В. 2001. История цензуры в России XIX–XX вв. М.: Аспект Пресс.
15. Зеленов, М.В. 2000. Аппарат ЦК РКП(б) – ВКП(б), цензура и историческая наука в 1920-е годы. Нижний Новгород: ГИИПИ Нижегородполиграф.
16. Зеленов, М.В., 2000. Политика аппарата ЦК РКП(б) – ВКП(б) в области цензуры и исторической науки в 1919–1929 годах. Доктор наук, Волго-Вятская академия государственной службы.
17. Измозик, В., 1994. Голоса из прошлого. Письма 20-х годов, не дошедшие до адресатов. Наука и жизнь, № 3, с.2-6.
18. Измозик, В., Переписка через ГПУ... Родина, № 9, с.78-83.
19. Измозик, В., Павлов, Б., 2001. Руководство РКП(б) и организация советской цензуры. Цензура в России: история и современность. Сборник научных трудов, Выпуск 1. СПб.: Рос.нац. б-ка.
20. Исключить всякие упоминания... Очерки истории советской цензуры, 1995. Минск: Старый Свет-Принт; Москва: Время и место.
21. Красногоров, В., 1990. Гласность и безгласность. Нева, № 3, с.146-165.
22. Левченко, И.Е., 1995. Цензура как общественное явление. Кандидат наук, Уральский государственный университет им. А.М. Горького.
23. Молчанов, Л.А., 2002. Газетная пресса России в годы революции и Гражданской войны (окт. 1917–1920 гг.) [online] Доступно: <http://evartist.narod.ru/text9/01.htm>
24. Молчанов, Л.А., 1998. Пресса в зеркале истории (о деятельности центральных органов «белой» Сибири в годы Гражданской войны (1918–1920 гг.)). Библиотека, № 8, с.74-76.

25. Свищенская, М.К., 1996. Кооперативное книгоиздание 1917–1930 гг.: основные этапы государственной политики. Книга: Исследования и материалы, Сб. 72, с.101-128.

26. Свобода научной информации и охрана государственной тайны: прошлое, настоящее, будущее. 24–26 сентября 1991. Санкт-Петербург.

27. Феоктистова, Т.Е., Жилкин В.С., 1993. Цензура иностранных книг в Российской империи и Советском Союзе: каталог выставки. М.: Рудомино.

28. Цензура в России: история и современность: тез. конф., 20–22 сентября 1995. Санкт-Петербург.

29. Цензура в Царской России и Советском Союзе: материалы конференции. 24–27 мая 1993. Москва: Рудомино.

References

1. Влугин, А.В. 1994. За кулисами «Министерства правды». Тайная история советской цензуры. 1917–1929 гг., СПб.: Академический проект.

2. Влугин, А.В., 1995. Tsenzurnye presledovaniya literatury i ivrite v SSSR v 20-e godyi. Vestnik Evreyskogo universiteta v Moskve, № 1, s.175-184.

3. Glebov, Yu.I., 1995. Poslednee poslanie tsenzoru (rets. na knigu A.V. Vlyuma «За кулисами «Министерства правды»). Тайная история советской цензуры. 1917–1929 гг., Книга: Исследования и материалы, Сб. 70, s. 256-259.

4. Gorcheva, A.Yu., 1992. Glavlit: stanovlenie sovetskoy totalnoy tsenzury, Vestnik MGU, Seriya 10. Zhurnalistika, № 2, s. 32-40.

5. Gorcheva, A.Yu., 1993. Detskije lagerya OGPU i NKVD i pressa, Vestnik MGU, Seriya 10. Zhurnalistika, № 4, s. 13-23.

6. Gorcheva, A.Yu., 1991. «Ne podlezhit rasprostraneniyu» (tyuremnaya i lagernaya pressa v SSSR v 1918–1935 gg.), Sovetskaya bibliografiya, № 5, s. 56-79.

7. Gorshkov, Yu.A., 1990. Buduschnost kooperativnykh izdatelstv: logika nastoyaschego plyus opyt proshlogo, Книга: Issledovaniya i materialy, Sб. 61, s. 61-71.

8. Gorshkov, Yu.A., 1993. Gosudarstvo i chastnyye knigoizdatelstva v 20-e godyi, Книга: Issledovaniya i materialy. Sб. 65, s. 83-101.

9. Goryaeva, T.M., 1990. Zhurnalistika i tsenzura (Po materialam sovetskogo radioveschaniya 20–30-h godov. Istochniko-vedcheskiy aspekt), Istoriya SSSR, № 4, s. 112-123.

10. Goryaeva, T.M., 2000. Istoriya sovetskoy politicheskoy tsenzury 1917–1991 gg., Doktor nauk, Rossiyskiy gosudarstvennyy gumanitarnyy universitet.

11. Dzhibinov, S., 1990. Epitafiya spetshranu, Novyy mir, № 5, s. 243-252.

12. Zhirkov, G.V., 1995. Istoriya sovetskoy tsenzury: period dikhtata Gosudarstvennogo izdatelstva (1919–1921 gg.), Vestnik S-

Pb. Un-ta, Seriya 2, Istoriya, yazykoznanie, literaturovedenie, Vyipusk 2. (№ 16), s 78-86.

13. Zhirkov, G.V., 1994. Istoriya sovetskoy tsenzury: period «komissaroderzhaviya» (1917–1919 gg.), Vestnik S-Pb. Un-ta, Seriya 2, Istoriya, yazykoznanie, literaturovedenie, Vyipusk 1. (№ 2), s. 82-92.

14. Zhirkov, G.V. 2001. Istoriya tsenzury v Rossii XIX–XX vv., M.: Aspekt Press.

15. Zelenov, M.V. 2000. Apparat TsK RKP(b) – VKP(b), tsenzura i istoricheskaya nauka v 1920-e godyi, Nizhniy Novgorod: GIPP Nizhpoligraf.

16. Zelenov, M.V., 2000. Politika apparata TsK RKP(b) – VKP(b) v oblasti tsenzury i istoricheskoy nauki v 1919–1929 godah, Doktor nauk, Volgo-Vyatskaya akademiya gosudarstvennoy sluzhby.

17. Izmozik, V., 1994. Golosa iz proshlogo. Pisma 20-h godov, ne doshedshie do adresatov, Nauka i zhizn, № 3, s. 2-6.

18. Izmozik, V., Perepiska cherez GPU..., Rodina, № 9, s. 78-83.

19. Izmozik, V., Pavlov, B., 2001. Rukovodstvo RKP(b) i organizatsiya sovetskoy tsenzury, Tsenzura v Rossii: istoriya i sovremennost, Sbornik nauchnykh trudov, Vyipusk 1. SPb.: Ros. nats. b-ka.

20. Isklyuchit vsyakie upominaniya... Ocherki istorii sovetskoy tsenzury, 1995. Minsk: Staryiy Svet-Print; Moskva: Vremya i mesto.

21. Krasnogorov, V., 1990. Glasnost i bezglasnost, Neva, № 3, s. 146-165.

22. Levchenko, I.E., 1995. Tsenzura kak obschestvennoe yavlenie. Kandidat nauk, Uralskiy gosudarstvennyy universitet im. A.M. Gorkogo.

23. Molchanov, L.A., 2002. Gazetnaya pressa Rossii v godyi revolyutsii i Grazhdanskoy voyni (okt. 1917–1920 gg.) [online] Dostupno: <http://evartist.narod.ru/text9/01.htm>

24. Molchanov, L.A., 1998. Pressa v zerkale istorii (o deyatelnosti tsentralnykh organov «beloy» Sibiri v godyi Grazhdanskoy voyni (1918–1920 gg.)), Biblioteka, № 8, s. 74-76.

25. Svichenskaya, M.K., 1996. Kooperativnoe knigoizdanie 1917–1930 gg.: osnovnyye etapy gosudarstvennoy politiki, Книга: Issledovaniya i materialy, Sб. 72, s. 101-128.

26. Svoboda nauchnoy informatsii i ohrana gosudarstvennoy tayny: proshloe, nastoyaschee, buduschee, 24 – 26 sentyabrya 1991. Sankt-Peterburg.

27. Feoktistova, T.E., Zhilkin V.S., 1993. Tsenzura inostrannykh knig v Rossiyskoy imperii i Sovetskoy Soyuz: katalog vystavki, M.: Rudomino.

28. Tsenzura v Rossii: istoriya i sovremennost: tez. konf., 20–22 sentyabrya 1995. Sankt-Peterburg.

29. Tsenzura v Tsarskoy Rossii i Sovetskoy Soyuz: materialy konferentsii, 24–27 maya 1993. Moskva: Rudomino.

Pozdniakova I.S.,

candidate is historical sciences associate professor department of world history Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, pozdyakova@ukr.net

Ukraine, Kropyvnytskyi

SOVIET POLITICAL CENSORSHIP IN THE WORKS OF RUSSIAN RESEARCHERS IN THE 1990S

The article provides a historiographical review of the works that represent the initial stage of the Soviet censorship study conducted by Russian researchers in the first decade of the post-Soviet era. The considered works give the chance to form an impression about directions, approaches and searches of a methodological base of the problem research, as well as to trace the process of scientific research from individual investigations based on a separate layer of sources to the writing of complex, systematic, generalizing monographic studies in the early 2000s.

Key words: censorship policy, Soviet censorship, political censorship, the publishing house «Glavlit of RSFSR».

УДК 94(477)

Полтавець Ю.С.,

*ад'юнкта кафедри гуманітарних наук Інституту морально-психологічного забезпечення
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного, ун.poltavets@gmail.com*

Україна, м. Львів

ЕВОЛЮЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

В статті проаналізовано еволюцію організаційної структури Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Стверджено, що Типову організаційно-штатну структуру військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти України визначають спільні Накази Міністерства і науки України та Міністерства оборони України які затверджують Положення про військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти (вищих навчальних закладів) в усіх її редакціях. Наголошено, що особливо чимало нововведень було здійснено після 2014 р. – з початком новітньої російсько-української війни. В межах Академії факультет підготовки спеціалістів із забезпечення військ, було реформовано у загальновійськовий факультет, а факультет підготовки спеціалістів інженерних військ радіаційного, хімічного та біологічного захисту – у факультет підготовки спеціалістів бойового (оперативного) забезпечення. Також, у зв'язку із впровадженням в державі особливого періоду до штату управління Академії був введений відділ підготовки військ. Подальша оптимізація структури Академії відбулась із реорганізацією у 2018 р. загальновійськового факультету у інститут морально-психологічного забезпечення.

Ключові слова: організаційна структура, еволюція, вища військова освіта, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Постановка проблеми. Сучасна російська агресія проти України, що розпочалася навесні 2014 р. і триває досі, ставить перед українськими дослідниками вимогу з вивчення причин, передумов, перебігу цього гібридного протистояння, та прогнозів його можливих подальших сценаріїв розвитку. Крім того вагомим аспектом для дослідження є розгляд діяльності ЗСУ при організації відсічі державі-агресору. Особливу роль в цьому контексті відіграє розгляд сфери вищої військової освіти, яка готує офіцерів – майбутню інтелектуальну еліту збройних сил. Тому стаття, присвячена одному із кращих ВВНЗ в Україні – Національній академії сухопутних військ імені гетьмана, є своєчасною та актуальною, тим паче, що досліджувана тематика практично ще не була у центрі уваги науковців.

Мета дослідження – проаналізувати еволюцію організаційної структури Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Виклад основного матеріалу. Типову організаційно-штатну структуру військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти України визначають спільні Накази Міністерства і науки України та Міністерства оборони України які затверджують Положення про військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти (вищих навчальних закладів) в усіх її редакціях. Так, у 2 розділі цього положення структура та чисельність особового складу визначаються штатами та штатними розписами, порядок розробки та затвердження яких визначається відповідними наказами, директивами Міністерства оборони або іншого центрального органу виконавчої влади за підпорядкованістю [6].

Зокрема, в Статуті Академії затвердженому Наказом Міністерства Оборони України від 23.11.2018 року

№ 599 вказано, що структурні підрозділи Академії створюються відповідно до чинного законодавства з урахуванням основних завдань діяльності Академії і функціонують згідно з положеннями, що розробляються та затверджуються в Академії. Цей документ також визначає, які підрозділи структурно відносяться до Академії, а саме: управління, факультети, кафедри, навчальні підрозділи тих, хто навчається, відділи (навчальні, науково-організаційні, науково-дослідні), лабораторії (навчальні, науково-дослідні), комплекси (навчально-тренувальні, навчально-лабораторні, навчально-бойові), коледжі, курси перепідготовки та підвищення кваліфікації, курси з підготовки іноземних фахівців, бібліотека, частини та підрозділи забезпечення, центри (навчальні, наукові, навчально-наукові) тощо. Також, до структурних підрозділів Академії можуть відноситись окремі військові частини та підрозділи, підпорядкування яких Академії визначається директивами (наказами) Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України [5].

Отже, реорганізаційні моменти в новій історії Академії, як окремого видового військового вишу розпочинаються з 1 вересня 2009 року, у відповідності до постанови Кабінету Міністрів України від 13 травня 2009 року № 467 «Про заходи щодо подальшої оптимізації мережі вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів». Тоді, військовий інститут Сухопутних військ виведено зі складу «Львівської політехніки» та реорганізовано в Академію Сухопутних військ (підпорядкованою командувачу Сухопутних військ Збройних Сил України) [9]. Під керівництвом генерал-лейтенанта П.П. Ткачука ВВНЗ продовжив інфраструктурну розбу-

дову, сформував необхідну навчально-матеріальну базу, значно покращив якість професорсько-викладацького складу, збільшив кількість курсантів, розширив кількість навчальних дисциплін, що дозволяє з оптимізмом дивитися у майбутнє видового вишу.

На той час в організаційно-штатній структурі Академії діяли: управління; три загально-академічні кафедри (кафедра управління повсякденної діяльності військ (сил); кафедра іноземних мов та військового перекладу; кафедра фізичного виховання спеціальної підготовки і спорту); три факультети: факультет бойового застосування військ у складі управління, кафедр (бойового застосування та управління діями аеромобільних підрозділів, вогневої підготовки, підрозділів військової розвідки та спеціального призначення, тактики; теорії та організації фізичної підготовки), 4-х навчальних курсів; факультет ракетних військ і артилерії у складі управління, кафедр (озброєння, бойового застосування та управління діями підрозділів наземної артилерії, топографії та артилерійської розвідки, озброєння та бойового застосування ракетних військ, ракетно-артилерійського озброєння, електромеханіки та електроніки), 2-х навчальних курсів; факультет підготовки спеціалістів із забезпечення військ у складі управління, кафедр (морально-психологічного забезпечення діяльності військ; військово-диригентська, тилового забезпечення, бронетанкової техніки, автомобільної техніки, водіння бойових машин та автомобілів; інженерної механіки; гуманітарних наук), 2-х навчальних курсів; Інші структурні підрозділи центри та курси підготовки: Навчально-науковий центр мовної підготовки, Науковий центр сухопутних військ у складі науково-дослідних відділів (механізованих і танкових військ, аеромобільних військ і розвідки, ракетних військ і артилерії, підготовки військ; систем управління військами, моделювання бойових дій) та науково-дослідних лабораторій (розвитку бронетанкового озброєння і техніки; спеціальної розвідки, теорії стрільби артилерії та управління ракетними ударами, морально-психологічного забезпечення підготовки військ, інформаційних та геоінформаційних систем, автоматизованих систем управління); курси підготовки та підвищення кваліфікації, курси підготовки іноземних військовослужбовців. Зокрема в структурі Академії діяли підрозділи забезпечення та підрозділи прямого підпорядкування: Центр забезпечення навчального процесу, рота матеріально-технічного забезпечення, відділення забезпечення десантування, Військовий коледж сержантського складу.

Наступного 2010 року в Академії на базі кафедри аеромобільних військ та кафедри розвідки був розгорнутий факультет аеромобільних військ і розвідки у складі кафедр: повітрянодесантної підготовки; тактики аеромобільних підрозділів; розвідки. Керівництво Академії на чолі з генералом П.П. Ткачуком доклало багато зусиль у створенні навчально-матеріальної бази, навчальних програм та ліцензування підготовки розвідників і десантників.

Однак, у ті часи агресивна концепція «руського міра» стала на заваді розвитку вищої військової освіти України. На чолі держави став зрадник українського народу президент В. Янукович. З подачі Кремля, у 2010 році митрополит МП УПЦ, Одеський та Ізмайльський Агатагел звернувся до Президента України з проханням по-

вернути до Одеси, раніше розформований Інститут Сухопутних військ. Більш того, проросійські сили у Міністерстві оборони України та у політичних колах України почали наполягати на переведенні усього Львівського ВВНЗ до Одеси. Підтекст цих виступів був очевидний – перевести ВВНЗ із патріотично налаштованого українськомовного Львова, де курсантами опікувалася УГКЦ та УПЦ КП до Одеси під опіку московської церкви.

20 травня 2010 р. голова Одеської ОДА Едуард Матвійчук заявив, що до 1 вересня того ж року до Одеси буде переведений львівський військовий виш. Вже 25 травня Львівська облрада виступила на захист Академії сухопутних військ у Львові. Безпосередньо голова Львівської ОДА, на той час Василь Горбаль, виступив за збереження Академії сухопутних військ у Львові і назвав провокаційним звернення одеського митрополита.

Дискусія щодо долі Львівського ВВНЗ набула в Україні гостро політичного та релігійного характерів. На захист львівського вишу виступили патріотично настроєні українці, було зрозуміло про втручання путінської Росії у розвал Української армії. Президент Янукович заявив, що на Львівщині немає належних умов (зокрема кліматичних!) для підготовки спеціалістів для аеромобільних військ. Мовляв, на півдні України – найкращі умови для підготовки таких фахівців. «Тому частина (Академії сухопутних військ) – два факультети – повинні бути там і готуватися на відповідній базі», – наказав Віктор Янукович [18].

На підставі наказу Командування Сухопутних військ (далі – КСВ) № 282 від 26.07.2010 р. «Про переведення курсантів з Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного до військового інституту Одеського політехнічного університету» та наказу КСВ № 228 від 13.05.2011 року «Про заходи щодо реорганізації військового інституту Одеського національного політехнічного університету» з Академії впродовж 2010–2011 рр., було переведено підготовку військових фахівців за спеціальностями «Фізичне виховання і спорт», «Продовольче забезпечення підрозділів (частин, з'єднань)», «Речове забезпечення підрозділів (частин, з'єднань)» [11].

У зв'язку з вищезазначеними заходами у 2010–2011 роках відбуваються певні зміни в структурі Академії. Зокрема, скорочено кафедру теорії організації фізичної підготовки військ, а загальноакадемічна кафедра управління повсякденною діяльністю військ (сил) об'єднується з кафедрою тилового забезпечення і перейменовується у кафедру тилового забезпечення та управління повсякденною діяльністю військ (сил). Поряд з тим, кафедра топографії та артилерійської розвідки змінюється на кафедру комплексів та приладів артилерійської розвідки, а загальноакадемічна кафедра фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту реформується у кафедру теорії фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту [3].

Також, у листопаді 2011 року згідно організаційної директиви Міністра оборони України від 25 жовтня 2011 року № 322/1/08 Міжнародний центр миротворчості та безпеки підпорядковується начальнику Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Процес переведення десантників та розвідників зі

Львова в Одесу тривав аж до 2013 року. З 2013 р. згідно директиви Міністра оборони України від 01.07.2013 року № Д-322/1/02 було внесено зміни щодо скорочення факультету аеромобільних військ та розвідки, зменшення загальної кількості науково-педагогічних працівників, приведення структури підрозділів Академії до вимог наказу МО України та МОН України від 26.07.2013 року № 521/1041 «Про затвердження Типових нормативів для розробки штабів (штатних розписів) вищих навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів та військових ліцеїв» [12].

На виконання рішення Начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України від 14.04.12 р. № 322/1/1975 в Академії проведено повний комплекс заходів щодо розгортання підготовки військових фахівців для інженерних військ, інженерів-танкістів та військ радіаційного, хімічного та біологічного захисту (РХБЗ), перевід яких сплановано з факультетів військової підготовки, дислокованих у містах Харків та Кам'янець – Подільський. Таким чином, у 2012 р. був розгорнутий факультет підготовки спеціалістів інженерних військ та військ радіаційного, хімічного та біологічного захисту у складі чотирьох кафедр: радіаційного, хімічного та біологічного захисту, хімії, тактики інженерних військ, інженерної техніки. А в складі Наукового центру сухопутних військ введено науково-дослідний відділ (інженерних військ та військ РХБЗ) й науково-дослідну лабораторію (розвитку озброєння військ РХБЗ).

Для забезпечення якісної підготовки інженерів-танкістів, кафедру бронетанкової техніки факультету бойового застосування військ було реорганізовано у кафедру озброєння та військової техніки яку очолював підполковник Хаустов Д.С. Крім того, для забезпечення підготовки молодших спеціалістів до складу Військового коледжу сержантського складу уведено 3 циклові комісії.

Також проведено заходи щодо створення 184 Навчального Центру Академії для підготовки кваліфікованих фахівців [13]. На виконання вимог наказу командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 18.05.2013 року № 228 «Про переведення курсантів набору 2012 року за спеціальностями «Озброєння та військова техніка» та «Озброєння і засоби військ радіаційного, хімічного, біологічного захисту та екологічна безпека» було переведено курсантів за зазначеними спеціальностями до подальшого навчання на факультет військової підготовки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» [10].

До речі у 2013 році, в ході реформування структури Академії сухопутних військ, до штатів кожного факультету були введені науково-дослідні лабораторії з метою ефективного забезпечення наукової діяльності за відповідними напрямками наукових досліджень. До складу управління АСВ були введені служба захисту інформації та група секретного документального забезпечення. Цього ж року розпочали свою діяльність новостворені кафедри: кафедра зв'язку та інформаційних систем факультету бойового застосування військ яку очолив підполковник Олександр Лаврут; загальноакадемічна кафедра мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, яку очолив кандидат військових наук полковник Ігор Якименко.

Крім того, в цей період зазнали змін наступні кафедри: кафедра розвідки у зв'язку із скороченням факультету аеромобільних військ та розвідки була реорганізована у кафедру тактико-спеціальних дисциплін у складі факультету бойового застосування військ; на факультеті ракетних військ і артилерії була створена кафедра ракетних військ і артилерії, яка об'єднала дві кафедри (ракетних військ і бойового застосування підрозділів наземної артилерії); на факультеті підготовки спеціалістів інженерних військ та військ радіаційного, хімічного та біологічного захисту була створена кафедра інженерних спеціальних дисциплін, а кафедра інженерної механіки реорганізована у кафедру інженерної механіки (озброєння та техніки інженерних військ); кафедра радіаційного, хімічного та біологічного захисту була скорочена, а кафедра хімії була реорганізована та увійшла до складу кафедри електромеханіки та електроніки факультету ракетних військ і артилерії.

Таким чином, станом на вересень 2013 р. до структури Львівського вишу входили наступні підрозділи: управління; 4 факультети – факультет бойового застосування військ; факультет ракетних військ і артилерії; факультет підготовки спеціалістів із забезпечення військ; факультет підготовки спеціалістів інженерних військ та військ радіаційного, хімічного та біологічного захисту; 3 загально-академічні кафедри; Військовий коледж сержантського складу; Науковий центр Сухопутних військ; Центр забезпечення навчального процесу; Навчально-науковий центр мовної підготовки; підрозділи забезпечення (рота матеріального забезпечення, лазарет, інформаційно-телекомунікаційний вузол, оркестр, бібліотека, клуб, друкарня, тощо); військові частини та підрозділи за прямим підпорядкуванням: 184 Навчальний центр; Міжнародний центр миротворчості та безпеки. Слід зауважити, що постійні реорганізації вносили хаос у систему підготовки офіцерських кадрів ЗС України, що входило до планів Кремля та підпорядкованої йому адміністрації президента Януковича.

Революція Гідності нанесла планам Кремля щодо повзучого загарбання України потужний удар. Президент-зрадник утік до Москви, а Російська Федерація розпочала пряму військову агресію. Були окуповані Крим, частина українського Донбасу. Героїчні дії Збройних Сил України змусили агресора зупинитися. З перших днів війни на фронті продемонстрували свою силу й професіоналізм випускники львівського військового вишу [7].

Зважаючи на це, а також за результатами діяльності Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, її вагомий внесок у розвиток військової освіти і науки, забезпечення обороноздатності держави, військово-історичне значення для держави та Збройних Сил України, Указом Президента України № 551/2015 від 21 вересня 2015 року було надано статус Національної [17].

Набули змін у структурі Академії у 2014 році і факультет підготовки спеціалістів із забезпечення військ, який було реформовано у загальновійськовий факультет. На факультеті підготовки спеціалістів інженерних військ та військ радіаційного, хімічного та біологічного захисту реформовано кафедру тактики інженерних військ на

кафедру тактики підрозділів бойового (оперативного) забезпечення. Зокрема, щороку починаючи з 2014 року відбувається тенденція щодо збільшення набору курсантів на факультетах Національної академії, в наслідок цього відбувається розширення штатів наукових та науково-педагогічних працівників, офіцерів командного складу, а навчальні курси розгорнуті в 2–4 рази.

Також, у 2015 році відбулися певні зміни у штаті АСВ. Так, відповідно до спільної директиви Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України № Д-322/1/8 від 13.03.2015 року до штату управління Академії додатково введений відділ підготовки військ (на особливий період). Та, згідно іншої спільної директиви факультет підготовки спеціалістів інженерних військ РХБЗ перейменовується на факультет підготовки спеціалістів бойового (оперативного) забезпечення. Також, з урахуванням досвіду проведення антитерористичної операції та сучасних вимог застосування підрозділів сухопутних військ Збройних сил України, у складі Наукового центру сухопутних військ створений науково-дослідний відділ (бойового екіпірування), який згодом був реорганізований на НДВ (навчально-тренувальних засобів та бойового екіпірування) [1].

До речі, у 2017 році в кабінетах Міністерства оборони набуло широкого розголосу щодо створення військового Інституту у Харкові та факультету у Кам'янці-Подільському із перенесенням туди підготовки курсантів що готувались у Національній академії сухопутних військ за спеціалізаціями «Управління діями підрозділів танкових військ», «Управління діями інженерних підрозділів військ і сил» та «Озброєння і техніка інженерних військ». Також йшло обговорення перенесення з Національної академії сухопутних військ факультету ракетних військ і артилерії до політехнічного інституту в м. Суми. Тим часом, у Львові в Національній академії сухопутних військ йшлося розмова про створення Інституту морально-психологічного забезпечення та залишення невеликого набору військових фахівців артилерійської розвідки, морально-психологічного забезпечення, культурологів, військових диригентів, у тому числі і офіцерів механізованих підрозділів. Перенесення підготовки цих фахівців Національної академії сухопутних військ призвело б до знищення потужної військової школи, яка поєднала в собі сучасний вітчизняний та європейський досвід підготовки військових фахівців та відповідної навчально-матеріальної бази що напрацьована за роки її існування, особливо за останні роки. Втім, ці події навколо Національної академії сухопутних військ набули широкого резонансу у суспільстві. Та, завдяки діям депутатів Львівської обласної ради, зокрема І. Васюника, М. Цимбалюка, голови Львівської обласної ради О. Ганущина, волонтера С. Федина, військових експертів Ю. Бутусова та Л. Полякова та інших, цей процес був зупинений на користь Національної академії сухопутних військ [8; 14; 16].

Між іншим, у травні 2017 р., під час візиту Львівщини Міністра оборони України генерала армії України Степана Полторака, де він оглянув навчально-матеріальну базу 184 навчального центру та Міжнародного центру миротворчості та безпеки було прийнято рішення щодо створення Інституту морально-психологічного

забезпечення у складі Національної академії Сухопутних військ. Та згідно наказу Міністерства оборони України від 30.05.2017 року № 298 «Про введення в дію Рішення колегії Міністерства оборони України» від 23.05.2017 року з 01.06.2018 року загальновійськовий факультет реорганізований у Інститут морально-психологічного забезпечення, який очолив полковник Сергій Скрипник [2].

Отже, станом на вересень 2018 року у складі Національної Академії сухопутних військ існують основні структурні підрозділи:

Управління; Інститут морально-психологічного забезпечення у складі управління інституту, трьох кафедр (морально-психологічного забезпечення діяльності військ; музичного мистецтва, гуманітарних наук) трьох навчальних курсів, науково-дослідної лабораторії та клубу; трьох факультетів: бойового застосування військ у складі управління факультету, шести кафедр (тактики, вогневої підготовки, водіння бойових машин та автомобілів, тактико-спеціальних дисциплін, бронетанкової техніки, автомобілів та автомобільного господарства) восьми навчальних курсів та науково-дослідної лабораторії; факультету ракетних військ і артилерії, у складі управління, п'ятьох кафедр (комплексів та приладів артилерійської розвідки, ракетних військ, наземної артилерії, ракетно-артилерійського озброєння, електромеханіки та електроніки), восьми навчальних курсів та науково-дослідної лабораторії; факультету підготовки спеціалістів бойового (оперативного забезпечення) у складі управління факультету, чотирьох кафедр (інженерної механіки (озброєння та техніки інженерних військ), інженерних спеціальних дисциплін, тактики підрозділів бойового (оперативного) забезпечення, інженерної техніки), чотирьох навчальних курсів та науково-дослідної лабораторії; чотири загальноакадемічні кафедри: іноземних мов та військового перекладу, фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту, мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, управління повсякденною діяльністю військ та тилового забезпечення; підрозділи забезпечення Академії (рота матеріально-технічного забезпечення, інформаційно-обчислювальний центр, інформаційно-телекомунікаційний вузол, поліклініка (з лазаретом), військовий оркестр, клуб, навчально-виробнича майстерня, контрольно-технічний пункт, бібліотека, 3 курсантські ідальні, команда сторожової охорони, тощо); навчальні та наукові центри та курси: Науковий центр Сухопутних військ, навчально-науковий центр мовної підготовки, курси підготовки та підвищення кваліфікації; та військові частини безпосереднього підпорядкування: Військовий коледж сержантського складу, Міжнародний центр миротворчості і безпеки та 184 Навчальний центр.

На сьогодні, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного є одним з провідних навчальних закладів у системі військової освіти Міністерства оборони України, який гармонійно поєднує традиції класичної європейської та вітчизняної військової школи, творчо використовує сучасний досвід підготовки військових спеціалістів передових держав світу, високу динаміку розвитку власної навчально-матеріальної бази і науково-педагогічного потенціалу [15].

Основними завданнями Академії є: підготовка згідно з державним замовленням і договірними зобов'язаннями фахівців на певних рівнях вищої освіти для задоволення потреб Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади; підготовка громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу; підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів згідно з державними замовленнями і договірними зобов'язаннями для Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; виконання угод на підготовку військових фахівців для іноземних держав; наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність, пов'язана з вирішенням актуальних проблемних питань підготовки та застосування військових частин (підрозділів) Сухопутних військ Збройних Сил України, науковим супроводженням розробок, модернізації, продовження технічного ресурсу, створення та випробування пріоритетних зразків (комплексів) озброєння і військової техніки, удосконалення системи підготовки військових фахівців та покращенням якості освітнього процесу; формування в особового складу Академії громадянської позиції, патріотизму, власної гідності, готовності до військово-професійної діяльності, професійно важливих якостей, відповідальності за доручену справу, долю держави, суспільства і людства; прищеплення здобувачам вищої освіти навичок постійного набуття знань, підготовка їх до професійної діяльності; провадження міжнародної діяльності у сфері освіти і науки згідно з чинним законодавством України, посилення інтеграції Академії у світовий освітній і науковий простір.¹

Висновки. Отже, трансформація структури Академії відбувалась через проведення процесів у реформуванні та розвитку системи військової освіти, необхідності змін в удосконаленні підготовки військових фахівців, оптимізації процесів освітньої, наукової і науково-технічної діяльності та забезпечення її відповідності сучасним вимогам та умовам.

Література

1. Директива Міністерства оборони України та Генерального штабу № Д-322/1/18 від 10.06.2015 року // *ТЖА НАСВ Перелік змін до штату 317/202 НАСВ* (18.12.2009 – 09.10.2015), с.285-298
2. Директива Міністерства Оборони України та Генерального штабу Збройних сил України від 07.10.2017 року № 322/1/16 // *ТЖА НАСВ Перелік змін до штату № 17/202 НАСВ* (13.12.2015 – 07.08.2020), с.193
3. Директива Міністра оборони України № Д-322/1/06 від 30.07.2011 року // *ТЖА НАСВ, «Перелік змін до штату № 17/202 (18.12.2009 – 09.10.2015)»* с.53-54
4. Наказ Міністерства оборони України від 23.11.2018 року № 599 «Про внесення змін до Статуту Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asv.gov.ua/sites/default/files/attach/3625/statut_nasv.pdf

¹ Наказ Міністерства оборони України від 23.11.2018 року № 599 «Про внесення змін до Статуту Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного»// Інтернет ресурс: http://www.asv.gov.ua/sites/default/files/attach/3625/statut_nasv.pdf

5. Наказ Міністерства оборони України від 23.11.2018 року № 599 «Про внесення змін до Статуту Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.asv.gov.ua/sites/default/files/attach/3625/statut_nasv.pdf

6. Наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України від 15.08.2018 № 910/412 «Про затвердження Положення про військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1229-18>

7. НДР «Історія Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного» інв.№ 31-18-НОВ, 2018р. // М.Р. Литвин, Ю.В. Бураков, А.В. Слюсаренко, О.В. Пурчак, А.Ю. Щеглов, В.В. Стадник, Є.В. Рижов, Б.З. Якимович, Д.В. Веденєєв, О.М. Сухий, О.І. Муравський, М.С. Надрага, В.В. Тулай, О.А. Шомчук, Ю.С. Полтавець, НАСВ, Львів, С.255.

8. Никорак Ю. Війна в кабінетах // *Збруч.* – 2017. – 12 червня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/67142>

9. Останній випуск студентів інституту Сухопутних військ у Львові склав присягу на вірність народу України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/827427-vipuskniki_nstitutu_suhoputnih_vysk_lvvsko_politehnik_sklali_prisyagu_na_vrnst_narodu_ukrani_82543.html

10. ТЖА НАСВ, спр. № 96, том 2, інв.№ 295, ДСК, с-105-110.

11. ТЖА НАСВ, спр. 11, інв. № 425 с.66-67.

12. ТЖА НАСВ, Історичний формуляр за 2013 рік.

13. ТЖА НАСВ, Історичний формуляр, с.106.

14. Плани реформувати Академію сухопутних військ у Львові можуть завдати шкоди військовій науці – експерт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28570573.html>

15. Слово начальника Національної академії сухопутних військ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.asv.gov.ua/?q=asv/slovo-nachalnika-akademiji>

16. Створено петицію «Проти знищення Національної академії сухопутних військ ім. Гетьмана Петра Сагайдачного» // *Високий замок.* – 2017. – 4 липня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wz.lviv.ua/news/202414-stvoreno-petytsiini-proti-znyshchennia-natsionalnoi-akademii-sukhoputnykh-vijsk-im-hetmana-petra-sahaidachnoho>

17. Указ Президента України № 551/15 від 21 вересня 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/5512015-19439>

18. Цицак І. Зворотний десант // *Львівська газета.* – 2010. – № 57 (943). – 1 червня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/7049>.

References

1. Dyrektyva Ministerstva obrony Ukrainy ta Heneral'noho shtabu № D-322/1/18 vid 10.06.2015 roku // *PA NASV Perelik zmin do shlatu 317/202 NASV* (18.12.2009–09.10.2015), s. 285-298
2. Dyrektyva Ministerstva Obrony Ukrainy ta Heneral'noho shtabu Zbrojnykh syl Ukrainy vid 07.10.2017 roku № 322/1/16 // *PA NASV Perelik zmin do shlatu № 17/202 NASV* (13.12.2015–07.08.2020), s. 193
3. Dyrektyva Ministra obrony Ukrainy № D-322/1/06 vid 30.07.2011 roku // *PA NASV, «Perelik zmin do shlatu № 17/202 (18.12.2009–09.10.2015)»* s.53-54
4. Nakaz Ministerstva obrony Ukrainy vid 23.11.2018 roku № 599 «Pro vnesennia zmin do Statutu Natsional'noi akademii suhoputnykh vijsk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho».

[Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.asv.gov.ua/sites/default/files/attach/3625/statut_nasv.pdf

5. Nakaz Ministerstva obrony Ukrainy vid 23.11.2018 roku № 599 «Pro vnesennia zmin do Statutu Natsional'noi akademii sukhoputnykhi vijs'k imeni het'mana Petra Sahajdachnoho». [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.asv.gov.ua/sites/default/files/attach/3625/statut_nasv.pdf

6. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, Ministerstva obrony Ukrainy vid 15.08.2018 № 910/412 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro vijs'kovi navchal'ni pidrozdil'y zakladiv vyschoi osvity». [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1229-18>

7. NDR «Istoriia Natsional'noi akademii sukhoputnykhi vijs'k imeni het'mana Petra Sahajdachnoho» inv.№ 31-18-NOV, 2018r. // M.R. Lytvyn, Yu.V. Burakov, A.V. Sliusarenko, O.V. Turchak, A.Yu. Schehlov, V.V. Stadnyk, Ye.V. Ryzhov, B.Z. Yakymovych, D.V. Viedienieiev, O.M. Sukhyj, O.I. Muravs'kyj, M.S. Nadraha, V.V. Hfulaj, O.A. Tomchuk, Yu.S. Poltavets', NASV, L'viv, S.255.

8. Nykorak Yu. Vjina v kabinetakh // Zbruch. – 2017. – 12 chervnia. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zbruc.eu/node/67142>

9. Ostannij vypusk studentiv instytutu Sukhoputnykhi vijs'k u L'vovi sklav prysiahu na virmist' narodu Ukrainy. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/827427-vipusknyki_nstitutu_suhoputnih_vysk_](https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/827427-vipusknyki_nstitutu_suhoputnih_vysk_lvvs'ko_poltehnki_sklali_prysyagu_na_vrnst_narodu_ukrani_82545_3.html)

[lvvs'ko_poltehnki_sklali_prysyagu_na_vrnst_narodu_ukrani_82545_3.html](https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/827427-vipusknyki_nstitutu_suhoputnih_vysk_lvvs'ko_poltehnki_sklali_prysyagu_na_vrnst_narodu_ukrani_82545_3.html)

10. PA NASV, spr. № 96, tom 2, inv.№ 295, DSK, s-105-110.

11. PA NASV, spr. 11, inv. № 425 s. 66-67.

12. PA NASV, Istorychnyj formuliar za 2013 rik.

13. PA NASV, Istorychnyj formuliar, s. 106.

14. Plany reformuvaty Akademii sukhoputnykhi vijs'k u L'vovi mozhut' zavdaty shkodny vijs'kovij nautsi – ekspert. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/28570573.html>

15. Slovo nachal'nyka Natsional'noi akademii sukhoputnykhi vijs'k. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.asv.gov.ua/?q=asv/slovo-nachalnyka-akademii>

16. Stvoreno petytsiiu «Proty znyschennia Natsional'noi akademii sukhoputnykhi vijs'k im. Het'mana Petra Sahajdachnoho» // Vysokyj zamoek. – 2017. – 4 lypnia. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://wz.lviv.ua/news/202414-stvoreno-petytsiiu-proty-znyschennia-natsionalnoi-akademii-sukhoputnykhi-viisk-im-hetmana-petra-sahaidachnoho>

17. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 551/15 vid 21 veresnia 2015 roku. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.president.gov.ua/documents/5512015-19439>

18. Tsytsak I. Zvorotnyj desant // L'viv's'ka hazeta. – 2010. – № 57 (943). – 1 chervnia. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/7049>.

Poltavets Yu.S.,

Adjunct of the Department of Humanities, Institute of moral and psychological support,
the Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, yu.poltavets@gmail.com

Ukraine, Lviv

EVOLUTION OF THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE HETMAN PETRO SAHAIDACHNYI NATIONAL GROUND FORCES ACADEMY

The article analyzes the evolution of the organizational structure of the Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy. It is stated that the Standard organizational and staffing structure of military educational units of higher education institutions of Ukraine is determined by joint Orders of the Ministry of Science and Science of Ukraine and the Ministry of Defense of Ukraine, which approve Regulations on military educational units of higher education institutions. It is emphasized that a lot of innovations were made after 2014 – with the beginning of the contemporary Russian-Ukrainian war. Within the Academy, the faculty of training specialists in troop support was reformed into a general military faculty, and the faculty of training specialists in engineering troops of radiation, chemical and biological protection was reformed into a faculty of training specialists in combat (operational) support. Also, due to the introduction of a special period in the state, a training department was introduced in the staff of the Academy. Further optimization of the structure of the Academy took place with the reorganization in 2018 of the general military faculty into the institute of moral and psychological support.

Key words: organizational structure, evolution, higher military education, the Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy.

УДК 372.382:167.1

Сахновський О.Є.,

к.і.н., доцент кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін
Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, alex_sahn@ukr.net

Україна, м. Чернівці

ІРЛАНДСЬКЕ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: МОЖЛИВОСТІ РЕТРОСПЕКТИВНОГО ПОГЛЯДУ

У статті розглядається методологія дослідження ірландського питання в роки Першої світової війни. Спричинений об'єктивними причинами, обмежений доступ до британських архівів потребує особливого методологічного дослідження цієї проблематики, зокрема постановки її у більш широкий контекст – як просторовий, так і тематичний. Це хоч і не наближає до остаточних висновків, однак дає більше можливостей прослідкувати еволюцію політичного процесу в Ірландії і дати ґрунтовну відповідь на питання: чому при наявності декількох мирних альтернатив вирішення ірландського питання, реалізованим виявився саме «шлях країни до революції». В контексті багатомірної альтернативної історії стає очевидним, що саме динаміка тотальної війни продиктувала умови за яких ідея ірландської автономії зазнала поразки, поступившись революційній.

Ключові слова: ірландське питання, погляд, альтернатива, дослідження, методологія, війна, національне та імперське питання, гомруль.

Постановка проблеми. Динамічні зміни на Сході Європи у кінці ХХ-початку ХХІ ст., викликані розпадом СРСР та агресією Росії на сході України, надзвичайно актуалізували питання нації, націоналізму, національної ідеї, а з іншого боку – широкий комплекс імперської проблематики. У цьому контексті сама національна ідея часом піддається ревізії, а то й того більше – деконструкції, якщо вжити лексику постмодернізму. Ось до якого висновку приходять, для прикладу, визнанні нині класик соціологічної теорії Ніклас Луман. У останньому томі свого всеосяжного дослідження він констатує: «За іронією долі закінчення Першої світової війни разом з проголошенням права націй на самовизначення сповіщає кінець самої цієї ідеї. Її провал стає очевидним у спробах її реалізації. Можна стверджувати, що віднині вона деконструюється, виходячи сама з себе, вимушено приводячи до рішень, наслідки яких не можливо виправдати жодною ідеєю» [1, с.202-203]. Луман вважає, що «сьогодні ми знаходимося в кінцевій фазі цієї ідеї, де вона спричиняє більше шкоди, ніж користі...», а в теоретичному плані перетворюється на одну з тих перешкод, «які заради того, що було переконливо в минулому, блокують необхідні ідеї сьогодні» [1, с.203].

В окресленому вище комплексі національної та імперської проблематики ірландське питання не стало пріоритетним, принаймні воно не набуло тієї актуальності, яка притаманна національним історіям народів Центрально-Східної Європи. В українській історіографії інтерес до історії Ірландії ледь проглядається на рівні окремих статей [2], а в російській – дещо ширше, але тим не менш, не виходить за межі традиційних підходів [3]. Подібна ситуація вимагає не просто оновлення тематики, а й методологічних новацій, побудованих на розумінні історичного пізнання як діалогу з минулим. Загалом цей діалог відбувається у трьох площинах: історик і джерело; історик і його попередники; історик в інтегрованому середовищі.

Мета статті – проаналізувати перші дві у контексті ірландського питання, а третя постане лише побічно і,

так би мовити, імпліцитно.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись безпосередньо до заголовку теми, вкажемо і на труднощі її дослідження. Йдеться про практично недоступні британські архіви з ірландського питання, особливо за період 1916–1922 років, який і понині вважається настільки «вразливим», що, за словами сучасного історика Джона Тоша, «всі уряди без вагань навечно закривають доступ до документів» [4].

Не набагато краще виглядає справа і з більш ранніми періодами. До 1916 року, коли секретаріат Военного кабінету з ініціативи Моріса Хенкі встановив суворі правила, міністри й чиновники, ідучи у відставку, мали звичку забирати з собою офіційні документи, залучаючи їх до особистих архівів. Зрозуміло, що доступ до них залежить виключно від доброї волі власників чи їх спадкоємців або ж душеприкажчиків. Показовим прикладом у цьому плані є доля особистих паперів видатного британського політика Девіда Ллойд Джорджа, безпосередньо причетного до формування стратегії з ірландського питання напередодні і в роки Першої світової війни. У добре відомих історикам «Воєнних мемуарах» подана лише ретельно дозована політична версія подій, якою вона уявлялася авторові в 30-х роках ХХ ст. [Детальніше див.: 5]. Папери, звичайно, містять набагато більше об'єктивної інформації. На жаль, доступ до них вкрай обмежений. Деякий час вони залишалися у власності колишньої секретарки Ллойд Джорджа місіс Френсіс Стівенсон, яка в 1934 р. стала його дружиною. Потім їх, разом з архівом лідера консервативної партії Бонар Лоу (теж причетного до ірландських справ), купив лорд Бівербрук. Останній став власником величезного масиву документів, але не мав наміру допускати до них будь-кого з бажаних. І лише в середині 60-х років папери усіх трьох згаданих політиків потрапили до рук відомого історика А. Дж. П. Тейлора, який скористався ними повною мірою для написання декількох монографій і безлічі статей. На жаль, Алан Тейлор все своє свідоме життя (1906–1990 рр.) залишався завзятим прибічником «анг-

лійськості» (englishness) і, виходячи з такої вузької перспективи, майже не торкався все ще «вразливого» ірландського питання.

Штучно створені труднощі з архівами, безумовно, впливають на дослідження теми, але з ряду причин не можуть бути нездоланою перешкодою. До того ж і в цьому плані ситуація дещо змінюється.

По-перше, в останні роки через мережу Інтернет стали доступними архівні матеріали, які виходять, так би мовити, з «ірландської» сторони. Це, перш за все, «Архів Джеймса Коннолі», який містить папери, листи, статті одного з найвідоміших керівників повстання у Дубліні 1916 року [6]. Автор аналізує, і з позицій крайнього радикалізму піддає гострій критиці в однаковій мірі і політику британських урядів, і позицію Ірландської парламентської партії (далі – ІПП). Лідера ІПП Джона Редмонда Коннолі вважав своїм непримирним політичним опонентом, слідкуючи за кожною його дією, виступом, промовою. З іншого боку, підбірка документів з рукописного фонду Національної бібліотеки Ірландії містить аналогічні матеріали (листи, виступи, звернення тощо), які відображають позицію самого Редмонда та інших впливових гомрулерів [7]. Ці та деякі інші архівні документи, що з'явилися в Інтернет-виданнях [8], цінні перш за все тим, що показують реальний стан ірландського національного руху, в якому точилися свої малі громадянські війни (конфлікт між ІПП і «Шин-Фейн», суперечності у самій ІПП тощо).

По-друге, залишається великий масив опублікованих документів – як використаних свого часу радянськими істориками, так і тих, що з'явилися на рубежі ХХ–ХХІ ст. [9].

По-третє, існують загалом давно відомі збірки документів, до яких дослідники – російські, українські, англійські, чи навіть ірландські – взагалі ніколи не звертались. Йдеться про документи з питань мирних пропозицій та воєнних цілей [10]. Причина нехтування пов'язана з методологією дослідження і, як на перший погляд, банальна: в текстах офіційних заяв британських воєнних цілей ірландці не згадуються. Саме ця «очевидна» обставина і є вирішальною для тих істориків, які за усталеною позитивістською традицією дотримуються правила самодостатності джерел. Вони упевнені: вивчати можна лише те, що підтверджене документально. Оскільки в цьому випадку ірландці в текстах не згадуються, позитивістська логіка здорового глузду відкидає саму можливість дослідження ірландського питання в ракурсі воєнних цілей.

Але пізнавальна ситуація змінюється при застосуванні більш сучасних методів та підходів. Зауважимо, що йдеться не про категоричне заперечення позитивістської методології, а лише про її ресурсну обмеженість, яку можна компенсувати іншими дослідницькими стратегіями, реалізувавши у такий спосіб «принцип доповненості». Безпосередньо мова йде про нині широко визнані, хоча, на жаль, рідко застосовані, доробки семіотики. Засновники цієї порівняно нової дисципліни велику увагу приділяли системі позатекстових зв'язків, загальнокультурному контексту, без відтворення якого текст, створений в іншу епоху, не може бути адекватно сприйнятий. Інакше кажучи, перш ніж дізнатися, що

саме хоче повідомити автор (чи автори) і в чому перекопати, слід задатися питанням про те, чому він говорить саме так і в такий спосіб, а що замовчує чи недоговорює. Попередній позатекстовий аналіз дає змогу виявити приховані смисли повідомлення (англ. backward significance – значення поза чимось), які часто бувають більш важливі, ніж явні.

Семіотичний метод, за переконанням знаного експерта з семіотики Ю.М. Лотмана, «постає як метод (підкр. автором) гуманітарних наук, що проникає у різні дисципліни і визначається не природою об'єкта, а способом його аналізу» [11, с.6]. Специфіка останнього полягає у тому, що правила реконструкції змісту тексту повинні передувати самій реконструкції. У випадку, що розглядається семіотичний метод аналізу дає цікаві результати: ірландське питання постає у контексті британських воєнних цілей як феномен «неявленої присутності», або, як тепер кажуть, «віртуальної реальності». Якщо основну увагу звертати не на самі тексти британських воєнних цілей, а на умови їх створення (проекти, дискусії, поправки тощо), впливає цікавий факт: уся національно-колоніальна фразеологія формувалася під безпосереднім впливом формально не присутнього в текстах ірландського фактора.

І насамкінець, ще раз повернемося до методології дослідження. Радянські історики внесли суттєвий науковий доробок в історію Ірландії ХІХ–ХХ століть [12], але вивчали ірландське питання виключно під певним кутом зору. Магістральний напрямок досліджень визначався тим доволі обмеженим колом питань, які безкомпромісно диктувала марксистська методологія у її радянському, тобто надзвичайно спрощеному варіанті. Про це красномовно свідчить назва фактично єдиної суто наукової монографії з ірландського питання початку ХХ ст., яку написав талановитий історик з Московського університету Артем Колпаков [13]. Він детально проаналізував джерела, чесно визнавши серйозні прогалини у зв'язку з закритими матеріалами архівів, критично оцінив «буржуазну» історіографію (необхідний атрибут наукової роботи тих часів), точно сформулював питання і дав на них аргументовану відповідь. І тим не менш, «революційне» спрямування старанно виконаного дослідження красномовно говорить само за себе.

Загалом, можна констатувати таке: нечисельна група радянських істориків-ірландистів, мислячих у межах моністичної марксистської доктрини, не бачила будь-якої альтернативи «шляху Ірландії до революції». До абсолютизації саме такої візії спонукав і виключно негативний образ Британської імперії як злісного ворога усіх поневолених народів, та й до того ж – і цей політичний мотив теж слід враховувати – серйозного суперника як царської Росії, так і Радянського Союзу. Отож, одностороння революційна перспектива визначила інтерес до радикальних напрямків визвольного руху, робітничого класу та його лідерів, соціалістичних течій, повстань тощо. Типовий приклад: ірландському повстанню в Дубліні («Червоний Великдень» 24–30 квітня 1916 р.) присвячено більше праць, ніж історії ІПП за майже 40 років її існування. Взагалі в історії гомрулерського руху, який класично представляла саме ІПП, більш-менш позитивно оцінювалася лише «епоха Парнелла»

(80-і роки XIX ст). Подальша діяльність «партії ірландського буржуазного націоналізму», особливо з початку XX ст., лише зрідка згадувалась – і то не в плані аналізу спадів, піднесення чи змарнованих шансів, а в перспективі невідвратної приреченості.

Сучасна історична думка розвивається в інших суспільно-політичних умовах і ґрунтується на більш широкіх епістемологічних засадах. Нині в суспільних науках утверджується посткласична стохастична картина світу, яка ретроспективно передбачає історію багатоваріантну, неодномірну й альтернативну. В теоретичному плані відмінність від моністичного розуміння історії постає у вигляді дилеми: або та чи інша глобальна історична концепція обіцяє гарантовану історію – ціною виключення альтернатив, а значить, і свободи історичного вибору, заміненого «непорушними закономірностями», або вона відкриває наявні в історії альтернативи, а разом з ними і свободу рухатись в тому чи іншому напрямку, але ціною ризику драматичних помилок, протиріч і зривів [14].

Стосовно ірландського питання найголовнішим, мабуть, є постановка його у більш широкий контекст – як просторовий, так і тематичний, причому обидва взаємопов'язані. Щоб бути більш зрозумілим, нагадаємо, що для англійської історіографії було і, до певної, залишається й понині типовою відокремлення ірландського національного питання від національних рухів «за Каналом», тобто в континентальній Європі. Останні аж до 1930-х років розглядалися як прогресивні, історично виправдані недолугою політикою реакційних режимів та відсутністю демократичних свобод. Така оцінка не поширювалась на ірландський рух у Великій Британії – країні парламентської демократії, – який, з цього погляду, виглядав аномальним непорозумінням, спричиненим «кельтським темпераментом західних британців католицької віри» [15, р.34]. На рівні масової свідомості переважала думка, що цю «аномалію» треба сприймати як якусь неминучу прикрість, і, як кажуть самі англійці, «by the way» (між іншим). Лише одна ніби мимохідь залишена відомим письменником Сомерсетом Моєм речення може у цьому сенсі багато чого сказати. Описуючи «британський світ» на межі XIX–XX ст., цей проникливий знавець англійської ментальності констатує: «Британія досягла вершини своєї могутності... Метрополія була казково багата... Британський флот був найбільшим у світі. В спорті англійцям не було рівних... Здавалось, ніщо й ніколи не змінить цього щасливого стану речей. Мешканці наших островів вірили в Бога, а Бог, в чому вони ані трохи не сумнівались, прийняв Британську імперію під своє заступництво». А далі слідує коротка ремарка без коментаря: «Правда, ірландці багатьом псували кров...» [16, с.285-286].

Цілком очевидним є зв'язок ігнорування ірландського питання з пануючою у XIX – поч. XX ст. ліберально-вігською концепцією англійської історії як безперервного прогресу. Щодо національного питання у самій Великій Британії, то воно зазвичай залишалось поза увагою істориків, так само як і політиків. Ірландія для них була не колонією, а лише «внутрішньою справою», «прикрістю непорозуміння», на крайній випадок – «про-

блемою», але далеко не ідентичною національним проблемам Європи.

У цьому контексті, варто віддати належне засновникам марксизму, які ще в середині XIX ст. визначили статус Ірландії як «першої англійської колонії» [17, с.43]. Цю тезу нині оригінально підтвердив американський дослідник Ерік Вульф. Він зазначає: «Процес створення стратегічних основ капіталістичного устрою і залежних зон його підтримки тривав як на батьківщині капіталізму, так і за кордоном... Капіталістичний розвиток створив периферію в межах самого ядра (підкреслено автором)» [18, с.277]. Саме такою колоніальною периферією і була Ірландія. Заперечуючи подібні висновки, англійські історики XX ст. засуджували гноблення «малих націй» в континентальній Європі, не звертаючи водночас уваги на суперечності федерального устрою Великої Британії [19, с.151]. Прикладом може слугувати монографія Кеннета Колдера, в основу якої покладена дисертація цього автора з характерною назвою «Національне самовизначення у політиці британських урядів періоду Першої світової війни», де про ірландців нагадує лише коротка примітка в кінці книги [20]. У дезорієнтованого таким чином читача складається уява про те, що проблема «малих націй» існувала лише на Сході Європи, а Великобританія нібито залишилась, як завжди, in Europe but not of Europe (в Європі, але не належить до Європи).

У цьому плані більш зрозумілою є позиція сучасного італійського історика Андреа Граціозі, який, пропонуючи цілісну інтерпретацію європейської історії XX століття, теж зосередив свою увагу насамперед на теренах Східної Європи, але при цьому зробив ряд суттєвих зауважень, що прирівнюють ірландське національне питання до тих, які потрясли Східну Європу. Більше того, автор зумів подати його в якості своєрідного еталона. А. Граціозі якнайкраще скористався цитатою з маловідомої праці Люїса Нам'єра, який ще в 1942 р. писав: «Кожна Ірландія цієї Східної Європи мала свій Ольстер, густо заселений завойовниками, свій Пейл, свою англо-ірландську аристократію і своїх селян, які зуміли зберегти, нерідко завдяки релігії, деякі фундаментальні риси своєї первісної культури...» [19, с.152].

Постановка ірландського питання у більш широкий контекст можлива і в іншому плані. Нещодавно російський історик Алексей Міллер висунув методологічно цікаву тезу про «макросистему континентальних імперій», котра впродовж довгого часу залишалася внутрішньо стабільною. Причину цього автор вбачає у тому, що, «не дивлячись на часті війни між сусідніми імперіями, всі вони дотримувалися певних конвенціональних обмежень у своєму суперництві». Хоча йдеться тільки про континентальні імперії (Романових, Габсбургів та Гогенцоллернів), подальший розвиток тези Міллера не менш цікавий: «Відмова від цих обмежень почалася під час Кримської війни, а остаточний демонтаж системи конвенціональних обмежень у відносинах між континентальними імперіями зайняв декілька десятиліть і зі всією силою виявився у ході Першої світової війни». У кінцевому рахунку логіка міркувань підводить автора до привабливої перспективи – заново осмислити питання про співвідношення національних рухів і протистояння ім-

перій, які підтримували ці рухи одна проти одної [21, с.41-42].

Тезу Міллера, попри вказані ним обмеження, добре ілюструють цікаві розвідки В.І. Дурова про роль ірландського фактора у воєнно-політичній стратегії Німеччини [22]. Активність ірландських емігрантів викликала в Берліні інтерес, оскільки відповідала програмі використання національних рухів у таборі свого головного противника. З іншого боку, ірландські націоналісти ставили за мету інтернаціоналізувати ірландське питання, досягти підтримки ідеї ірландської незалежності як з боку урядів, так і світової громадськості [Детальніше див.: 23]. Враховуючи чисельність і географію ірландської діаспори, німецький фактор у стратегії ірландського націоналізму – лише один з багатьох. Тут перспективи дослідження досить великі: США, Канада, Австралія, Росія тощо.

Нові орієнтири дослідження відкриває також переосмислення у сучасній літературі, головним чином західній, феномена «нації», «націоналізму» та «національної держави», викликане процесами світової глобалізації, регіоналізації та конфедералізації. У цьому плані на найпильнішу увагу заслуговує існуюча як в Британії, так і в Ірландії стійка інтелектуальна традиція, прибічники якої твердять, що гомруль був реальною гарантією (obvious basis) мирного вирішення англо-ірландського конфлікту. Коли і чому «партія гомруля» втратила історичний шанс? Ці питання і до сьогодні залишаються без остаточної відповіді. Так, наприклад, Крістофер Кеннеді з Університетського Коледжу міста Корк намагається спростувати усталену думку про 1916 рік як корінний рубіж (watershed) в історії Ірландії ХХ ст. Застосовуючи методи соціальної психології, він доводить, що починаючи з 1912 р. напрямок націоналістичної громадської думки неухильно, хоча й без галасу, змінювався, тому «Червоний Великдень» 1916 р. став швидше каталізатором процесу, який «вже пішов» (already ongoing process) [24].

Ще один підхід – постановка ірландського питання в контекст ідеологічної боротьби в міжнародних відносинах 1914–1918 рр., перш за все – у зв'язку з проблемою «малих націй». Спробу започаткувати цю тему шляхом підбору документальних свідчень зробила ще в 1937 р. ірландська письменниця Дороті Маккардл [25]. Але далі справа не пішла. Радянські історики схилилися до романтизації антиколоніального опору й намагалися звести його причини до соціально-економічних факторів. Ідеологія в кращому випадку розглядалася як суррогатний спосіб виявлення соціального протесту.

Між тим Перша світова війна продемонструвала небачене до того втягнення європейських держав і США в ідеологічне протистояння. Наскільки нам відомо, у зарубіжній історіографії одним із перших на це вказав радикальний американський історик промарксистської орієнтації Габріель Колко. Розглядаючи феномен війни, він виходить із загального розуміння її як найбільш вагомого каталізатора ідеологічних та політичних трансформацій минулого (ХХ-го) століття. Дещо схематично міркування Колко зводяться ось до чого: розпочинаючи війну, правляча еліта втягнутих у неї держав очікувала на її швидке закінчення і тому не брала до уваги внутрі-

шній фактор. Такий прогноз базувався на досвіді попередніх воєн. Навіть англо-бурська війна 1899–1902 рр. теж мало чому навчила тогочасних політиків. Між тим інтенсивний технологічний прогрес та виникнення системи блоків цілковито змінили спосіб ведення і масштаби сучасної війни, яка перетворилася у затяжне змагання на виживання. Отже, не свідомі зусилля правлячих еліт, а саме війни створювали передумови для радикальних заходів, неочікуваних у мирний час: вони «незмінно приносили фатальні сюрпризи, створюючи виклики й нові обставини, котрі швидко переходили всі межі, що очікувалися, і змінювали природу, зміст і результати конфліктів» [26, р.354].

Підставою для стисло окресленої вище схеми Габріеля Колко стала саме Перша світова війна. І дійсно, по мірі її невизначеного продовження будь-які «конвенціональні обмеження» в суперництві великих імперій були відкинута. Межа між умовно дозволеним і недозволеним нівелювалася самим прагненням перевершити противника – і то не тільки у суто військовій царині, а й політично, ідейно, морально. Тому дещо дивним може здатися лише на перший погляд такий факт: маючи невіршені «власні» національні проблеми, правителі імперій вступили в роки війни у гостру конкурентну боротьбу за «свободу і права малих націй». Причому жодні застереження не могли зупинити цю своєрідну «гонку за лідером». Як відомо, британський уряд на чолі з досвідченим політиком Д. Ллойд Джорджем демонстративно висловився (в союзницькій ноті в січні 1917 р.) за «визволення пригноблених націй Австро-Угорщини» буквально через декілька місяців після розправи над учасниками Ірландського повстання 1916 р. А в квітні 1918 р., попри всі застереження про можливі наслідки, на ірландців поширили закон про загальну військову повинність. Здається, в цих акціях немає ні логіки, ні здорового глузду.

Однак, незважаючи на всю складність поставлених вище питань, ґрунтовну відповідь на них можна отримати, якщо, окрім вище згаданих цікавих міркувань Габріеля Колко, звернутися до теоретичної спадщини Карла фон Клаузевіца. Детально обґрунтовуючи «чисту логіку війни», відомий теоретик особливо наголошував на «прагненні до крайнощів»: «Війна – це акт насилля, прояв котрого не знає меж... Застосування фізичного насилля ніяк не виключає участі розуму; тому той, хто це насилля застосовує, без коливань і жалості, має велику перевагу над противником, якщо останній не буде діяти так само. Таким чином, можна диктувати противнику закони, причому кожний підштовхує іншого до ще більших крайнощів, межі яких диктуються лише протидією з боку ворога» [27, с.24]. Своєрідна «гонка за лідером», прагнення будь-що його обійти, виграти кращу позицію – все це притаманне не лише суто військовій сфері (вдосконалення техніки, озброєння, стратегії й тактики ведення бою тощо), а й ідеології. В тотальній війні туг так само реалізується «прагнення до крайнощів». Кожна з воюючих сторін прагне обійти противника, зайняти передову позицію, перевершити інших своєю радикальністю.

Елементи ідеологічної ескалації помітні вже на початку збройного конфлікту, але особливо потужно дина-

міка кумулятивної радикалізації ідеологічного дискурсу виявила себе на рубежі 1916–1917 рр., коли війна набула тотального характеру. У боротьбі за нейтральні країни, особливо США, обидві воюючі сторони суперничали заради популярності, створювали ситуацію «взаємного залучення» у боротьбу за «права і свободи малих націй».

Тоді ж виявилася і певна особливість «прагнення до крайнощів» в ідеологічній сфері, де лінія протистояння проходить і між союзниками. Яскравий приклад – претензії на моральне лідерство президента США Вудро Вільсона і лідера більшовиків В.І. Леніна. Таке взаємне суперництво ще більше загострювало ідеологічне протистояння, причому радикалізація ідеї «національного визволення» – це не результат якихось непередуманих рішень, а вияв самої динаміки тотальної війни, суть якої полягає в тому, що сьогоденний радикалізм приречений стати поміркованою дніа завтрашнього. Саме в таких умовах всі мирні альтернативи вирішення ірландського питання поступилися під кінець війни революційній.

Загальний висновок з вище викладеного матеріалу можна сформулювати в такий спосіб:

1. При певному «недоборі» архівних джерел, спричинених об'єктивними причинами, дослідження ірландського питання в роки Першої світової війни потребує особливого методологічного обґрунтування.

2. Запропоновані вище підходи не наближають до абсолютних істин чи остаточних рішень. Їх евристичний потенціал і сфера застосування продуктивно обмежені.

3. Проте, обравши шлях аналізу історичних альтернатив та їх порівняння, історик має більше шансів відповісти на питання: чому при наявності декількох можливих варіантів вирішення ірландського питання реалізованим виявився лише один з них.

4. В контексті запропонованої багатомірної альтернативної історії «шлях Ірландії до революції» позбавляється позірної простоти і прямолінійності.

І насамкінець про переваги історичної ретроспективи. Чим більше віддаляється від нас Перша світова війна, тим ширшим і об'ємнішим може бути погляд на її події, зокрема – на ірландське питання.

Література

1. Луман Н. Самоописания / Пер. с нем. – М.: Изд-во «Логос», 2009.
2. Барабанов Ю., Шолстов С. Значення ірландської промисловості для Великобританії в роки Першої світової війни // Європейська політика: від регіональних конфліктів до Першої світової війни. – Чернівці, 1995. – С.108-116; Сахновський О.Є. Втрачений шанс: Ірландська парламентська партія між імперським лоялізмом та націоналізмом на початку Першої світової війни // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 173 – 174. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Фута, 2003. – С.402-412.
3. Ірландія: прошле и настоящее: Указ. литературы. – Воронеж, 1998.; Мирошников Е.Ю. Альтернативные пути к ирландской независимости в XIX веке: реальность и иллюзии // Нестор. – Воронеж, 1993. – Вып. 2. – С.20-42; Полякова Е.Ю. Ирландия в XX веке. – М.: ИВИ РАН, 2002.
4. Шош. Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Пер с англ. – М.: Изд. «Весь мир», 2000.
5. Сахновський О.Є. Ірландське питання у „Воєнних мемуарах” Девида Ллойд Джорджа // Науковий вісник Чернівецького

університету: Збірник наукових праць. Вип. 229-230. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Фута, 2004. – С.231-233.

6. James Connolly document Archives [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.wageslave.org/ics/archive.

7. John Redmond Papers, National Library of Ireland, Manuscripts Room [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.library.uws.edu.au/adf-NUWS

8. Asquith H.H. on Irish question / Compiled Nicholas Whyte, 9 September 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://explorers.whyte.com/asquith/default.htm>.

9. Ireland, 1905–1925: documents and analysis / Ed. by Herburn. – vol. II. – Newtownards, 1968. – 517 p.;

10. Official Statements of War Aims and Peace Proposals (dec. 1916 to nov. 1918). – Washington, 1921. – XIII, 515 p.

11. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек-текст-семіосфера-история. – М.: Языки русской культуры, 1996.

12. Полякова Е.Ю. История Ирландии в трудах советских ученых // История и общество. – М., 2009. – С.99-119.

13. Колпаков А.Д. Ирландия на пути к революции, 1900–1918 гг. – М., 1976.

14. Философия истории / Под. ред. проф. А.С. Панарина. – М.: Гардарики, 2001.

15. Lebow R. White Britain and Black Ireland. The Influence of stereotypes on colonial policy. – Philadelphia, 1976.

16. Мозм С. Мозм выбирает лучшее у Киплинга («Введение» к сборнику рассказов Ф. Киплинга, 1953 // Мозм У. Сомерсет. Искусство слова: О себе и других. Литературные очерки и портреты. – М.: Худож. лит., 1989.

17. Энгельс Ф. – Маркс К., 23 мая 1856 г. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – III. 29.

18. Вульф Е. Европа і народи без історії: Пер. з англ. – К.: Вид. дім. КМ Академія, 2004.

19. Соколов А.Б. Британская историография в XX веке // Вопросы истории. – 2003. – № 2. – С.148-157.

20. Calder K. Britain and the Origins of the New Europe, 1914–1918. – Cambridge, 1976. – P. 223f.

21. Миллер А. Империя романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования. – М.: ИЛО, 2006.

22. Дуров В.И. Деятельность Р. Кейзменга в Германии в годы Первой мировой войны // Вопросы истории. – 2010. – № 6. – С.99-106; Дуров В.И. Германия в стратегии ирландского национализма: 1914–1916 // Конфликты в международных отношениях: историческая ретроспектива и перспектива. – Кемерово, 2009. – С.60-66.

23. Stanbridge K. Nationalism, international factors and «Irish question» in the era of the First World War // Nations and nationalism. – Cambridge, 2005. – Vol.11. – pt.1. – p.21-42; Kearney H.F. Ireland: Contested ideas of nationalism and history. – N.Y. – L., 2007.

24. Kennedy M. Christopher. A Transformation of Nationalist Opinion, 1912–1916. – N.Y. – Oxford, 2010. – X, 315 p. [Irish studies. – Vol. 10].

25. The Irish Republic. A documented chronicle of the Anglo-Irish conflict, 1916–1923. / Ed. by D. Macardle. – New York, 1937. – 1045 p.

26. Kolko G. Century of War: Politics, conflicts, and society since 1914. – New York, 1994.

27. Клаузевиц Карл фон. О войне: В 2-х т. – III. 1. – М.: ООО «Изд-во АСП», 2002. – III.1.

References

1. Luman N. Samoopisanija. – M.: «Logos», 2009.

2. Barabanov Y., Tolstov S. Znacheniya irlandskoi promyslovosti dlia Velikobritanii v roky Pershoi svitovoi viuny // Yevropeiska politika: vid regionalnykh konfliktov do Pershoi svitovoi viuny. – Kyiv, 1995. – S. 108-116; Sahnovskyy O.Y. Vtrachenyi shans: Irlandskiya parlamentskija partia mizh imperskim loyalismom ta nazionalismom na pochatky Pershoi svitovoi viuny // Naykovyi visnyk Chernivetskogo universitetu. Vyp. 173 – 174. – Chernivtsi: Ruta, 2003. – S. 402-412.
3. Irlandia: proshloe I nastoiashie. Ukaz. literatury. – Voronezh, 1998; Miroshnikov E.Y. Alternatyvnye puti k irlandskoi nezavisimosti v XIX v.: realnost i ilusii // Nestor. – Voronezh, 1993. – Vyp. 2. – S. 20-42; Poliakova E.Y. Irlandia v XX v. – M.: IVI RAN, 2002.
4. Tosh. J. *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Direction in the Study of Modern History* – Addison Wesley Longman Limited, 2000.
5. Sahnovskyy O.Y. Irlandskie pytanie u «Voyennykh memuarah» u Devida Lloyd George // Naykovyi visnyk Chernivetskogo universitetu. Vyp. 229–230. – Chernivtsi: Ruta, 2003. – S. 231-233
6. James Connolly document Archives [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.wageslave.org/ics/archive.
7. John Redmond Papers, National Library of Ireland, Manuscripts Room [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.library.uws.edu.au/adf-NLWS
8. Asquith H.H. on Irish question / Compiled Nicholas Whyte, 9 September 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://explorers.whyte.com/asquith/default.htm>.
9. Ireland, 1905–1925: documents and analysis / Ed. by Hepburn. – vol. II. – Newtownards, 1968. – 517 p.;
10. Official Statements of War Aims and Peace Proposals (dec. 1916 to nov. 1918). – Washington, 1921. – XIII, 515 p.
11. Lotman Y.M. Vnytri mysliahih mirov. Chelovek-text-semiosfera-istoria. – M.: Yazyk i ruskoj kultury, 1996.
12. Poliakova E.Y. Istorija Irlandii v trudakh sovetskikh uchenykh // Istorik I obshesvo. – M., 2009. – S. 99-119.
13. Korpaikov A.D. Irlandia na puti k revoluzii, 1900–1918 zz. – M., 1976.
14. Filosofia istorii / Pod. red. prof. A.S. Panarina. – M.: Gardariki, 2001.
15. Lebow R. *White Britain and Black Ireland. The Influence of stereotypes on colonial policy.* – Philadelphia, 1976.
16. Moem S. Moem vybiraet lutshe u Kiplinga («Vvedenie k sborniku raskazov R. Kiplinga, 1953 // Moem U. Somerset. Iskustvo slova: O sibirskikh I drugih. Literaturnye ocherki i portrety. – M.: Hudozh. lit., 1989.
17. Engels F. – Marks K. 23 maia 1856 g. // Marks K., Engels F. Soch. – 2-e izd. – III. 29.
18. Wolf Eric. *Europe and the People Without History.* – Berkeley, Los A, London: University of California, 1982. – 535 p.
19. Sokolov A.B. Britanskiya istoriografija v XX v. // Voprosy istorii. – 2003. – № 2. – S. 148-157.
20. Calder K. *Britain and the Origins of the New Europe, 1914–1918.* – Cambridge, 1976. – P. 223f.
21. Miller A. *Imperia Romanovykh I nationalism: Esse po metodologii istoricheskogo isledovania.* – M.: NLO, 2006.
22. Durov V.I. Deiatelnost R. Keizmenta v Germanii v gogy Pershoi mirovoi viuny // Voprosy istorii. – 2010. – № 6. – S. 99-106; Durov V.I. Germania v strategii irlandskogo natsionalizma: 1914–1916 // Konflikt v mezhdunarodnykh otnosheniah I perspektiva. – Kemerovo, 2009. – S. 60-66.
23. Stanbridge K. *Nationalism, international factors and «Irish question» in the era of the First World War // Nations and nationalism.* – Cambridge, 2005. – Vol.11. – pt.1. – p.21-42; Kearney H.F. *Ireland: Contested ideas of nationalism and history.* – N.Y. – L., 2007.
24. Kennedy M. Christopher. *A Transformation of Nationalist Opinion, 1912–1916.* – N.Y. – Oxford, 2010. – X, 315 p. [Irish studies. – Vol. 10].
25. *The Irish Republic. A documented chronicle of the Anglo-Irish conflict, 1916–1923.* /Ed. by D. Macardle. – New York, 1937. – 1045 p.
26. Kolko G. *Century of War: Politics, conflicts, and society since 1914.* – New York, 1994.
27. Klauzevitz Karl fon. O voine: V 2-h m. – III. 1. – M.: OOO «AST», 2002. – III.1.

Sahnovskyy O.Y.,

PhD in History, Associate professor of Mathematics and Natural Science department,
Chernivtsi In-Service Teacher Training Institute, alex_sahn@ukr.net

Ukraine, Chernivtsi

THE IRISH QUESTION IN THE CONTEXT OF WORLD WAR I: OPPORTUNITIES OF A RETROSPECTIVE VIEW

The article deals with the research methodology of the Irish question during World War I. The issue requires a special approach due to the limited access to British archives, in particular through the placement it in a wider context – both thematic and spatial. Although it doesn't bring us to definitive conclusions, however provides much more opportunities to trace the political evolution in Ireland and to answer fundamentally the question: why if there are several possible solutions of the Irish issue was implemented only one of them. In the context of multidimensional alternative history, it is clear that the dynamic of the total war dictated the conditions in which the idea of Irish autonomy faced the defeat, yielded to the revolution.

Key words: Irish issue, view, alternative, historiography, research, methodology, war, national and imperial question, home rule.

State administration and law

УДК 342.924

Безкоровайна Н.М.,*аспірантка 1 курсу Вінницької академії безперервної освіти,
уповноважена з публічних закупівель ДНЗ «ВПУ № 7 м. Вінниця», natalya.mykolaivna.tkachuk@gmail.com**Україна, м. Вінниця***ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ СФЕРИ
ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ**

У статті досліджується розуміння професіоналізації сфери публічних закупівель, виділяються основні напрямки розвитку професіоналізму персоналу. Автор звертається до розмежування понять професіоналізму та професіоналізації, професіоналізації діяльності із публічних закупівель та професіоналізації фахівців із публічних закупівель. Пропонується розглядати професіоналізацію у сфері публічних закупівель у широкому та вузькому сенсах.

Ключові слова: професіоналізація, публічні закупівлі, професійний стандарт, компетенції, кваліфікація.

Постановка проблеми. Актуальним завданням для України є впровадження підходу до організації закупівельної діяльності, який передбачає залучення професійних фахівців із публічних закупівель. Розвиток системи професійної підготовки фахівців з питань публічних закупівель та професіоналізації у сфері публічних закупівель було визначено серед п'яти головних напрямів реформування публічних закупівель в Україні вже у Стратегії реформування системи публічних закупівель, затвердженій розпорядженням КМУ від 24.02.2016 № 175-р [1].

Більшість закупівель на сьогодні в Україні проводяться через тендерні комітети з колегіальним прийняттям рішень, проте з 1 січня 2022 року таку діяльність зможе провадити лише уповноважена особа, яка відповідно до ч. 8 ст. 11 Закону України «Про публічні закупівлі» [2] підтверджує свій рівень володіння необхідними (базовими) знаннями у сфері публічних закупівель на веб-порталі Уповноваженого органу шляхом проходження безкоштовного тестування. Передбачається, що з 1 січня 2022 року уповноважені особи повністю замінять тендерні комітети серед організаторів закупівель.

Різні аспекти формування ефективної системи публічних закупівель, в тому числі шляхом професіоналізації, досліджували такі вчені, як: Ю. Ганущак, О. Критенко, Ю. Фалко, О. Оліфер, Н. Ткаченко, Н. Тополенко, О. Мартинюк, Г. Пінькас, Ю. Оврамець, Л. Шаповалова, Л.І. Федоровський та інші. Однак, з огляду на розвиток законодавства у цій сфері, існує потреба у проведенні подальших наукових досліджень сутності професіоналізації публічних закупівель.

Мега статті – проаналізувати сутність професіоналізації сфери публічних закупівель з урахуванням чинного законодавства України та теоретичних підходів до визначення.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення ефективності закупівель необхідні не лише якісні нормативно-правові акти, що регулюють їх проведення, але й компетентні працівники, що працюють у сфері публічних закупівель. Професіоналізація передбачає досягнення стану, коли організацією та проведенням закупівель

займаються особи, які володіють необхідними знаннями та навичками.

Поняття професіоналізму та професіоналізації не є тотожними. Так, остання являє собою процес, який лежить в основі професіоналізму працівника. В. Лапшина визначає професіоналізацію як процес, в результаті якого у працівника формується об'єктивна (наявність знань, умінь, навичок та професійно важливих якостей) і суб'єктивна (усталена адекватна мотивація) готовність до професійної діяльності. Професіоналізм є результатом цього процесу, показником успішності його здійснення, якісною характеристикою фахівця [3, с.55].

Професіоналізм розуміють як інтегровану характеристику якостей працівника, який високою мірою відповідає вимогам робочого місця, професійної діяльності. У широкому значенні є динамічною якістю, що формується у процесі професійного становлення працівника, інтегрування його особистості у професійну діяльність [4, с.601]. Професіоналізм конкретного фахівця можна розглядати як результат процесу професіоналізації. І. Шпекторенко зазначає, що професіоналізм працівника розглядається під впливом на нього професійного розвитку, процесу професіоналізації, професійної соціалізації, професійного становлення особистості [5, с.127].

Професіоналізм пов'язаний з особою фахівцем, тоді як професіоналізація передбачає у першу чергу, розвиток і діяльність органів, які встановлюють кваліфікацію для вступу до професійної практики. Таким чином, професіоналізм фахівця з публічних закупівель являє собою набір досягнень, знань, навичок, отриманих у результаті навчання та власного досвіду. Професіоналізм лежить в основі успішної розвитку ділової кар'єри особи у сфері публічних закупівель.

Доцільно вести мову про професіоналізацію діяльності із публічних закупівель та професіоналізацію фахівців із публічних закупівель. Коли мова йде про останніх, межі цілісного процесу професіоналізації можна визначити з моменту вибору професії та моментом закінчення професійної діяльності. При цьому професіоналізація є лише одним із напрямів розвитку особистості, який покликаний вирішувати специфічний комплекс суперечнос-

тей, що властиві соціалізації особистості загалом [6].

Основною метою професіоналізації сфери публічних закупівель, визначеною Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, є побудова високопрофесійного ринку публічних закупівель, зокрема спільноти професійних закупівельників, які здатні ефективно закуповувати в інтересах держави і територіальних громад в умовах постійного навчання, оплачуваної роботи та відповідної мотивації. Департаментом сфери публічних закупівель у напрямку професіоналізації були визначені такі напрями роботи: впровадження інструменту централізованих закупівельних організацій; співпраця з закладами вищої освіти в рамках викладання дисципліни/тематики/освітньої програми; проведення роз'яснювальної кампанії щодо уповноважених осіб; створення професійного стандарту; створення спільно з КШЕ інтерактивного інструмента калькулятор розрахунку уповноважених осіб; акумуляції на сайті інформації щодо джерел навчального характеру [7].

Професіоналізм потрібно розглядати як принцип публічних закупівель. На думку А.М. Бровдія він включає дві складових: по-перше, ведення діяльності замовника, спеціалізованої організації та контрольного органу в сфері закупівель на професійній основі з залученням кваліфікованих фахівців, що володіють теоретичними знаннями і навичками в сфері закупівель. По-друге, обов'язки замовників, спеціалізованих організацій вживати заходів для підтримання й підвищення рівня кваліфікації та професійної освіти посадових осіб, зайнятих в системі публічного управління у сфері закупівель, зокрема шляхом підвищення кваліфікації або професійної перепідготовки відповідно до законодавства [8, с.167].

Професіоналізм у публічних закупівлях дозволяє забезпечити функціональність, прозорість та значну економію державних витрат. У напрямку розвитку професіоналізму персоналу ключовими є такі аспекти: 1) наявність комплексних навчальних програм для різних рівнів кваліфікації; 2) застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, в тому числі тих, які забезпечують повну прозорість роботи фахівців; 3) формування національної спільноти фахівців з публічних закупівель.

Професійно-кваліфікаційні стандарти є необхідною передумовою переходу від організації закупівель через тендерні комітети до залучення до цієї діяльності фахівців із публічних закупівель – уповноважених осіб. У Наказі Міністерства економічного розвитку та торгівлі України «Про затвердження Примірного положення про тендерний комітет або уповноважену особу (осіб)» № 557 від 30.03.2016 [9] передбачені такі вимоги до уповноваженої особи (фахівця з публічних закупівель): наявність вищої освіти; досвід роботи у сфері закупівель не менше двох років; знання основ сучасного маркетингу, кон'юнктури ринків товарів, робіт і послуг та факторів, що впливають на її формування, а також джерел інформації про ринкову кон'юнктуру; чинних стандартів та технічних умов товарів, робіт і послуг, які закуповуються замовником; істотних умов та особливостей укладення договорів про закупівлю товарів, робіт і послуг тощо.

Наказом Мінсоцполітики від 18.02.2019 № 234 був затверджений професійний стандарт для професії «Фахі-

вець з публічних закупівель», який включає необхідний набір знань, умінь, трудових функцій та професійних компетентностей. Національний класифікатор України ДК 003:2010 «Класифікатор професій» був доповнений професією «Фахівець з публічних закупівель» за кодом КП2419.2.

Відповідний стандарт професії має значення як у сфері управління персоналом, так і для формування навчальних програм. Освітні заклади повинні враховувати професійний стандарт для професії у процесі формування відповідних освітніх програм, навчально-методичних матеріалів, стандартів оцінювання результатів навчання тощо. На сьогодні в Україні отримати відповідну освіту можна в шляхом проходження короткострокових програм навчання та підвищення кваліфікації або отримання вищої освіти у сфері публічних закупівель. Відповідно до даних Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України заклади вищої освіти, які на сьогодні працюють в Україні за напрямом публічних закупівель, включають ті, які запровадили освітні програми (5 ЗВО); та ті, які запровадили відповідні дисципліни (32 ЗВО) [10].

Висновки. Таким чином, професіоналізацію у сфері публічних закупівель можна розглядати у широкому та вузькому сенсах. У широкому розумінні її можна визначити як процес, який об'єднує систему заходів та підходів, які дозволяють певному виду людської діяльності сформуватися в окрему професію, якій відповідають певні стандарти програми навчання, підготовки, кваліфікації та професійної сертифікації. Професіоналізація з вузької точки зору є процесом формування професіоналізму як якості фахівців, які залучені до процесу здійснення публічних закупівель.

Література

1. *Про Стратегію реформування публічних закупівель («дорожню карту»): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року № 175-р.* URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/175-2016-%D1%80> (дата звернення: 10.03.2021)
2. *Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII з подальшими змінами. Відомості Верховної Ради. 2016. № 9. ст. 89.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
3. Лапшина В.А. Професіоналізація: сутність та структура поняття. Український соціум: науковий журнал. 2005. № 2-3 (7-8). С.54-58.
4. *Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Проциньського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.*
5. Шпекторенко І. Підходи до професійної мобільності державного службовця в сучасних концепціях професіоналізації. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 3. С.126-133.
6. Гончарук Н.П. Керівний персонал у сфері державної служби України: формування та розвиток; монографія. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2007. 239 с.
7. *Публічні закупівлі. Професіоналізація. Загальна інформація. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.* URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/MoreDetails?lang=uk-UA&id=>

e5af475f-cd00-4880-66e3-19e414623e78&title=Zagalna Informatsiia (дата звернення: 10.03.2021)

8. Бровдій А.М. Організація публічних закупівель: навч. посібник. Харків: ХНУМТ ім. О.М. Бекетова, 2018. 183 с.

9. Про затвердження Примірного положення про тендерний комітет або уповноважену особу (осіб): Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 30.03.2016 № 557. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0557731-16#Text>

10. Перелік ЗВО, які працюють за напрямом публічних закупівель. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=25f0ed17-1dae-4d26-ac2b-c72762939a58&tag=PerelikZvo-YakiPratsuiutZaNapriamomPublichnikhZakupivel> (дата звернення: 10.03.2021)

References

1. Pro Stratehiiu reformuvannia publichnykh zakupivel («dorozhniu kartu»): Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 liutoho 2016 roku No 175-r. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/175-2016-%D1%80>

2. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25.12.2015 r. No 922-VIII z podalshymy zminamy. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2016. No 9. st. 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>

3. Lapshyna V.L. Profesionalizatsiia: sutnist ta struktura poniattia. Ukrainnyi sotsium: naukovyi zhurnal. 2005. № 2-3(7-8). S. 54-58.

4. Entsyklopedychni slovnyk z derzhavnoho upravlinnia / ukhad.: Yu.P. Surmin, V.D. Bakumenko, A.M. Mykhnenko ta in.; za red. Yu. V. Kovbasiuka, V.P. Troshchynskoho, Yu.P. Surmina. Kyiv: NADU, 2010. 820 s.

5. Shpekorenko I. Pidkfyody do profesiinoi mobilnosti derzhavnoho sluzhbovtzia v suchasnykh kontseptsiiakh profesio-nalizatsii. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia. 2016. Vyp. 3. S. 126-133.

6. Honcharuk N.T. Kerivnyi personal u sferi derzhavnoi sluzhby Ukrainy: formuvannia ta rozvytok; monohrafiia. Dnipropetrovsk: DRIDU NADU, 2007. 239 s.

7. Publichni zakupivli. Profesionalizatsiia. Zahalna informatsiia. Ofitsiyni sait Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/MoreDetails?lang=uk-UA&id=e5af475f-cd00-4880-66e3-19e414623e78&title=ZagalnaInformatsiia>

8. Brovdiy A.M. Orhanizatsiia publichnykh zakupivel: navch. posibnyk. Kharkiv: KfNУМТ ім. О.М. Бекетова, 2018. 183 с.

9. Pro zatverdzhennia Prymirmoho polozhennia pro tendernyi komitet abo upovnovazhenu osobu (osib): Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 30.03.2016 No557.

10. Perelik ZVO, yakii pratsuiut za napriamom publichnykh zakupivel. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=25f0ed17-1dae-4d26-ac2b-c72762939a58&tag=PerelikZvo-YakiPratsuiutZaNapriamomPublichnikhZakupivel>

Bezkorovayna N.M.,

Postgraduate student of the 1st year, Vinnytsia Academy of Continuing Education Commissioner for Public Procurement DNZ «VPU № 7 Vinnytsia», natalya.mykolaivna.tkachuk@gmail.com

Ukraine, Vinnytsia

THE CONCEPT OF PROFESSIONALIZATION OF PUBLIC PROCUREMENT

The article examines the understanding of the professionalization of public procurement, highlights the main directions of staff professionalism. The author addresses the distinction between the concepts of professionalism and professionalization, professionalization of public procurement activities and professionalization of public procurement specialists. It is proposed to consider professionalization in the field of public procurement in a broad and narrow sense.

Key words: professionalization, public procurement, professional standard, competencies, qualification.

УДК 35.08:316.48]-057.35

Івацко Т.С.,

аспірантка КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»,
викладач вищої категорії державного навчального закладу «Вище професійне училище № 7 м. Вінниця»,
elfxf2002@gmail.com

Україна, м. Вінниця

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ТА АДМІНІСТРУВАННІ ЗА ДОПОМОГОЮ ДІАЛОГУ

В статті досліджено та визначено методологічні засади розв'язання конфліктів в публічному управлінні та адмініструванні за допомогою діалогу та медіації. Доведено необхідність використання професійної компетентності суб'єктивного підходу до розв'язання конфліктів в публічному управлінні та адмініструванні; проаналізовано значення конфліктів в житті людей на державній службі. Визначено роль діалогу та медіації при вирішенні конфліктів у публічному управлінні та адмініструванні. Робиться висновок, що для вивчення конфліктів використовується весь арсенал основних психологічних методів, який включає спостереження, вивчення документів, експертизи, опитування, аналіз результатів діяльності в публічному управлінні та адмініструванні.

Ключові слова: методологічні засади, конфлікт, публічне управління та адміністрування, діалог.

Постановка проблеми. Конфлікт. Яке глибоке значення цього слова. У світі напевне чи знайдеться хоча б одна людина, яка б впродовж свого життя жодного разу не потрапляла у суперечливу ситуацію. В людей є можливість брати участь у конфліктах, особливо це стосується роботи у публічному управлінні та адмініструванні. Якщо досягнення мети не дає бажаного результату – це проблема непорозуміння. Суперечки у публічному управлінні та адмініструванні є деградація особи, девіантна поведінка. В такій ситуації опинитися легко, а як вийти з неї?

А чи має людина можливість не допускати суперечливих ситуацій, або ж вміти їх виправляти? Для того, щоб стати компетентною особою з даної теми необхідно знати визначення самих термінів, послідовність уникнення конфліктів та способи вирішення проблем які існують. Розуміння суті й причин суперечок звеличує культуру спілкування.

Термін слова конфлікт – має багато трактувань...

Адже, саме суперечки в період усього існування людства відіграють у житті людини таку роль на яку люди ненадіються: іншими словами кажучи, люди – миролюбиве створіння. Найважливіша розбіжність періоду сьогодення залежить від низького рівня духовності людського суспільства, результатом якого є складні проблемні ситуації у будь якій категорії людей [1, ст.78].

Що ж може слугувати методологічними засадами визначення конфліктів? Систематичне застосування різних видів, певних технік дослідження, що використовуються різними науками.

Специфіка суспільно-політичного життя дуже різноманітна, через те процес вивчення конфліктів – досить складний та потребує інтегративних підходів. У своїх працях до створення методів конфліктології працювали західні і вітчизняні науковці: П.П. Блонський, Л.С. Віготський, С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв, Б.М. Теплов, Г.С. Костюк, К.К. Платонов, Б.Ф. Ломов, П. Фресс, Ж. Піяже та ін.

Вирішення даної проблеми надзвичайно важливо при внутрішньо – особистісних і міжособистісних конфліктах в публічному управлінні та адмініструванні:

- вимога індивідуалізації полягає у розкритті своєрідності кожної особистості, притаманного їй індивідуального стилю поведінки та діяльності в публічному управлінні та адмініструванні за допомогою діалогу;

- вимога єдності теорії та практики передбачає здійснення корекції, реабілітації, вдосконалення розвитку особистості на основі розкритих законів [2, ст.71].

Мета статті передбачає можливості застосування методологічних засад для вирішення конфліктів у публічному управлінні та адмініструванні за допомогою діалогу та медіації.

Виклад основного матеріалу. А чи знаєте Ви, що можливо у вирішенні конфліктів застосовувати діалог? Саме діалог має стати інструментом для застосування його у конфліктах – що є родзинкою сучасності у посадовців. Діалог це своєрідний, цілісний та самостійний спосіб вирішення спірних питань в публічному управлінні та адмініструванні.

Завданнями діалогу в публічному управлінні та адмініструванні під час розв'язання конфліктів є застосування сучасних ситуацій:

- ✓ Впізнання та розуміння того, що є інша сторона;
- ✓ Розгойдування, руйнування міфів та образу двозначного ставлення;
- ✓ Відновлення зв'язків.

Моделі стратегій в публічному управлінні та адмініструванні залежать від ступеня ескалації конфлікту з використанням діалогу:

- ✓ Здержання;
- ✓ Супровід;
- ✓ Примирення;
- ✓ Медіація;
- ✓ Примушення.

Саме при використанні діалогових інструментів та підходів, певних технік є можливість говорити про біль,

який виникає під час суперечок в публічному управлінні та адмініструванні.

Діалог – це той інструмент, який дозволяє сторонам в публічному управлінні та адмініструванні під час непорозуміння говорити що вони відчувають, але діалог уможливило про той стан, коли ви можете почути про справні почуття, справжній біль іншої сторони в цьому конфлікті. Діалог допомагає переосмислити те що відбувається насправді між сторонами цього конфлікту. Діалог під час розв'язання конфлікту в публічному управлінні та адмініструванні допомагає усвідомити чи принаймні наблизити спільне рішення цього конфлікту. Адже під час діалогу учасники отримують впевненість у собі, краще розуміють своє прагнення відновлювати стосунки один з одним.

Методологічними засадами застосування діалогу у вирішенні конфліктів в публічному управлінні та адмініструванні має можливість ставати у вигляді предмету або ж методу.

Якщо предмет – це визначений зміст, то метод – це шлях, спосіб чи засіб досягнення сутності предмета пізнання. Метод являє собою систему пізнавальних і перетворюючих засобів, прийомів, принципів і підходів, які може застосувати наука для пізнання свого предмета.

Функціональна диференціація методів конфліктологічного дослідження відбувається виходячи зі змісту пізнавальних та перетворюючих дій, які реалізуються дослідником під час професійної взаємодії з предметом дослідження в публічному управлінні та адмініструванні застосовуючи професіоналізм [3, ст.123].

В практичному використанні існують такі види конфліктів:

- ✓ По напрямку:
  - a) Горизонтальні;
  - b) Змішані;
  - c) Вертикальні.
- ✓ За міжособистісними відносинами:
  - a) Ділові;
  - b) Особисті.
- ✓ За кількістю учасників:
  - a) Парні;
  - b) Локальні;
  - c) Загальні.
- ✓ По функціям:
  - a) Конструктивні;
  - b) Деструктивні.

В публічному управлінні та адмініструванні виокремлюють методи для розв'язання конфліктів з використанням діалогу:

- теоретичне дослідження предмета конфліктології;
- емпіричне дослідження предмета;
- аналіз, тлумачення та інтерпретація теоретичних та емпіричних даних дослідження.

Коли сторони не готові до розмови і визнання іншої протилежної позиції. У цих випадках проводять:

- ✓ Роздільні обговорення;
- ✓ Використовують форми опосередкованого обговорення, наприклад через арт-події;
- ✓ Залучають в діалоги не лідерів думок, в завдання яких входить мобілізація і підтримка конфронтації.

В практичному застосуванні використовують ступені

ескалації конфлікту по Ф. Глазу з використанням діалогу фахівців публічного управління та адміністрування.

1. Тужавіння – виникнення незначної напруженості і непорозуміння в процесі нормального спілкування; при частому повторенні таких моментів сторони можуть ствержувати, що вони перешкоджають відкритості та взаємної відвертості; що виникають час від часу зіткнення думок призводять до зміни взаємин між сторонами; ситуація періодично починає виходити з-під контролю.

2. Дебати – відбувається зміна клімату взаємин; сторони переходять до жорсткого поводження та не бояться вербальної конфронтації; відбувається усвідомлення власних інтересів, відмінних від інтересів іншої сторони; виникає недовіра один до одного.

3. Дії – сторони закінчують формування своїх позицій і готові зміцнювати та відстоювати їх конкурентною поведінкою.

4. Імідж, коаліція – позиції сторін радикалізуються (чорне або біле, істина або брехня, за або проти) і стають антагоністичними; перед сторонами вперше постає питання про перемогу або поразку; звеличується важливість власного іміджу та репутації; починаються позиційні маневри, пошук та залучення союзників.

5. Втрата особи – сторони намагаються приписати один одному негативні образи та спровокувати, поведися так, щоб своєю поведінкою він підтвердив цей негативний образ – публічно здійснюються напади на «імідж супротивника»; починаючи з цього ступеня, конфлікт також стає боротьбою за цінності.

Наука, як багато сказано цими словами...

Застосовуючи конфліктологію, як окрему галузь в публічному управлінні та адмініструванні під впливом такого важливого чинника, як потреба суспільства в гармонізації відносин між окремими людьми, групами, об'єднаннями, державами та іншими структурними елементами, між якими можуть виникнути (й виникають) серйозні суперечності, розходження, конфлікти.

Компетентність фахівців з публічного управління та адміністрування дає можливість використовувати методологічні ідеї в своїй професійній діяльності у вигляді діалогу [4, ст.17].

Такі поняття, як необхідність і випадковість, причина й наслідок, загальне й одиничне, сутність і явище, сприяють розкриттю змісту однойменних понять у конфліктології. Це допомагає встановити причини конфліктів, їхні мотиви і до певної міри спрогнозувати індивідуальну конфліктну поведінку на публічній службі.

Методи вирішення конфліктів:

- ✓ Ступінь контролю / впливу третьої сторони
- ✓ Одноосібне прийняття рішення
- ✓ Медіація
- ✓ Фасилітація
- ✓ Переговори
- ✓ Ступінь контролю / впливу конфліктуючих сторін
- ✓ Вибір стилю поведінки,
- ✓ Посередництво,
- ✓ Переконавання,
- ✓ Навіювання,
- ✓ Прощення,
- ✓ Бесіди [5, ст.6].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити подобається нам чи ні, але ми живемо в країні, рівень агресивності котрої значно перевищує рівень агресивності деяких західних країн. Тому, як це не сумно, нам припадає мати справу зі збільшеною кількістю конфліктних співрозмовників і справлятися з більшою кількістю власного роздратування, що виникає в процесі такого спілкування. Ця ситуація є наслідком багатьох причин. Найчастіше це пов'язано з високим рівнем тривожності, який призводить до невпевненості й чутливості до впливу різноманітних неприємностей, які відбуваються навколо.

Конфлікт – це важлива сторона взаємодії людей у суспільстві, він існує стільки, скільки існує сама людина. Це форма відносин між суб'єктами соціальної дії, мотивація яких обумовлена протилежними цінностями, інтересами і потребами. Кожний з нас інтуїтивно розуміє, що таке конфлікт, але ці знання не захищають від його виникнення. Конфлікт є звичним явищем суспільного життя. Ми не повинні заспокоювати себе за допомогою міфу про загальну гармонію інтересів. Фахівці з публічного управління та адміністрування досягнуть більш ефективних результатів у своїх діях, якщо не будуть закривати очі на конфлікти, а будуть дотримуватися методологічних засад розв'язання конфліктів, направлених на їх регулювання; добитися взаєморозуміння між сторонами, які задіяні у конфлікті.

Література

1. *Конфліктологія: Підручник для студентів вищ. навч. закл. юрид. спец. / Л.М. Герасіна, М.І. Панова, Н.П. Осипова; За ред. Л.М. Герасимової, М.І. Панова. – Харків: Право, 2002. – 256 с*
2. *Конфліктологія: навч. посіб. / А.І. Берлач, В.В. Кондрюкова, В.О. Криволапчук, О.Т. Поліщук; – ОДУВС – вид. 2-ге, доповн. – Одеса: ОДУВС, 2010. – 162 с.*
3. *Марков Т.Н. Справочник по конфликтологии, общению и менеджменту. – СПб: Альфа, 2000. – 175 с.*
4. *Примуш М.В. Конфліктологія. Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 288 с*
5. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/28530/>

References

1. *Conflictology: A textbook for high school students. textbook lock jurid. special / L.M. Gerasina, M.I. Panova, N.P. Osipova; For order. L.M. Gerasimova, M.I. Gentlemen. – Khar'kov: Pravo, 2002. – 256 p*
2. *Conflictology: textbook way. / A.I. Berlach, V.V. Kondryukova, V.O. Krivolapchuk, O.T. Polishchuk; – ODUVS – type. 2nd, add. – Odessa: ODUVS, 2010. – 162 p.*
3. *Markov G.N. Handbook of Conflict Studies, Communication and Management. – СПб: Альфа, 2000. – 175 с.*
4. *Primush M.V. Conflictology. Tutorial. – K.: VD «Professional», 2006. – 288 p*
5. [Electronic resource] – Access mode: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/28530/>.

Ivatsko T.S.,

*Postgraduate student of Vinnytsia Academy of Continuing Education,
teacher of the highest category of the state educational institution «Higher Vocational School № 7 in Vinnytsia»,
elfxf2002@gmail.com*

Ukraine, Vinnytsia

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF CONFLICT RESOLUTION IN PUBLIC ADMINISTRATION AND ADMINISTRATION WITH THE DIALOGUE

The article investigates and defines the methodological principles of conflict resolution in public administration through dialogue and mediation. The necessity of using the professional competence of a subjective approach to conflict resolution in public administration has been proved; the significance of conflicts in the lives of people in the civil service is analyzed. The role of dialogue and mediation in resolving conflicts in public administration is defined. It is concluded that the whole arsenal of basic psychological methods is used to study conflicts, which includes observation, study of documents, examinations, surveys, analysis of performance in public administration and administration.

Key words: *methodological principles, conflict, public administration, dialogue.*

УДК 351.85(477)

Кашенко Н.В.,

аспірантка кафедри управління та адміністрування Комунального вищого навчального закладу
«Вінницька академія неперервної освіти», pinelvolodumirivna@gmail.com

Україна, м. Вінниця

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ – ІМПЕРАТРИЦЯ МИСТЕЦТВ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

При написанні статті стали особливо важливими кілька проблем: трансформація культурної дипломатії; система розвитку культури та мистецтва; стратегічного менеджменту у сфері культури. Світ культури та політики є великим і недостатньо звіданим, тому потрібно при відкритті завісу мережива взаємовпливів культурної та політичної сфер, адже, культура і мистецтво просякнуті політикою. Надіємось, що усвідомлення зв'язку культури та політики допоможе більш критично ставитись до культурних проєктів і бути більш свідомим щодо їхнього впливу на політичні погляди.

Ключові слова: культура; дипломатія; мистецтво; стратегічне управління.

Постановка проблеми. Перед українськими управліннями у сфері культури нині постають чималі випробовування: війна на Сході нашої країни, відсутність достатнього фінансування культурної сфери, економічна криза, низька стала скоординована державна політика з визнання української культури за кордоном, жорстка інформаційна агресія Росії проти України, відносно низьке ставлення до популярності та зацікавленості українським культурним експортом. У таких умовах створюється культурно-дипломатичний напрям зовнішньополітичної діяльності держави в сфері культури.

Сучасні демократичні трансформації, що відбуваються в Україні, процеси інтеграції в європейський мистецький простір, зміни принципів і методів роботи зумовили значне підвищення вимог до рівня якості професійної підготовки майбутніх керівників нової формації, їх фахової та соціальної компетентності, загальної й професійної культури.

Українська сфера культури наразі потребує істотного удосконалення процесів управління економічними та соціальними процесами та впровадження методології, яка припускає безперервну трансформацію підходів в управлінні. Складність управління сферою культури обумовлена тим, що сама галузь є багаторівневою системою, що включає безліч суб'єктів та складається з великої кількості видів культури, які динамічно змінюється в часі. Проблема стратегічного управління у сфері культури є важливою складовою зовнішньої та внутрішньої політики України.

Мета статті: теоретично обґрунтувати ефективність концепції та теорії управління проєктами в публічному управлінні та адмініструванні; дослідити процеси трансформації системи стратегічного управління; розробити наукові положення і практичні рекомендації майбутньому професійному управлінню для формування системи культури; експериментально перевірити готовність української дипломатії у сфері культури для здійснення впливу на високий рівень зв'язків із закордонними країнами, де вона зможе відігравати важливу роль для досягнення цілей зовнішньої політики держави та для підтримки національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. В сучасному політичному житті словосполучення «культурна дипломатія» активно використовують філософи, політики, управлі-

нці, менеджери, митці та артисти. На рівні відчуттів кожен знає, що мова йде про закордонне спілкування шляхом реалізації культурних проєктів – міжнародних фестивалів та концертів, мистецьких виставок, видавничих проєктів, культурних обмінів. Культурну дипломатію можна сприймати як певний професійний світогляд, який надає культурному менеджеру можливість за допомогою творчих проєктів донести до аудиторії певний соціально-політичний синтез паралельно з мистецькими відкриттями.

Організація створення, розповсюдження та популяризація творів мистецтва; забезпечення поширення інформації та пропаганди досягнень культури; збереження та використанні культурних цінностей; охорона творів мистецтва та пам'яток культури; підвищення культурного рівня населення України; керівництво закладами культури, підприємствами, організаціями – в цьому полягає основа управління культурою України.

Дипломатія – інструмент здійснення зовнішньої політики, внутрішнього регулювання держави, що являє собою сукупність невоєнних практичних заходів, прийомів і методів з урахуванням конкретних умов.

Культурна дипломатія – імператриця мистецтв у сфері державного управління. Культурна дипломатія – синтез публічної, політичної дипломатії як інструмент «м'якої сили», який можна схарактеризувати як «обмін ідеями, інформацією, творами мистецтва та іншими компонентами культури між державами й народами з метою зміцнення взаєморозуміння» [3; с.175].

Мета культурної дипломатії полягає в тому, щоб іноземці розуміли ідеали та інституції іншої нації, підтримували економічні та політичну співпрацю. По суті «культурна дипломатія розкриває душу нації», що своєю чергою створює суттєвий вплив. Не вважаючи на те, що культурна дипломатія часто ігнорується, вона може відігравати важливу роль у досягненні національної безпеки.

За допомогою культурної дипломатії держава зможе підвищувати ефективність своєї зовнішньої політики, зміцнювати міжнародний авторитет, демонструвати відкритість суспільства і його демократичні цінності, впливати на формування багаторівневої міжнародної системи, сформувати позитивний економічний клімат для іноземних інвестицій, сприяти розвитку туристичної

індустрії, допомагати у справі формування державного бренду, позиціонувати політику держави, побороти упередженість у ставленні до країни, зменшити вплив негативних тенденцій політико-ідеологічного походження [1; с.179].

Культурним управлінням, яким цікаво розвиватися у цьому напрямку, варто звертатися до професійної літератури, періодики, наукових видань, слідкувати за відповідними світовими й українськими ресурсами у соціальних мережах, а також долучатися до заходів на зразок форумів культурної дипломатії. Вивчення культурної дипломатії слід розпочати з хрестоматійної книги Джозефа С. Ная «М'яка сила: як досягти успіху у світовій політиці».

Цікава роль візуального мистецтва у створенні іміджу держави у планетарному масштабі, геополітиці, яку розкрито у двох історичних кейсах: «ЦРУ та світ мистецтв: культурний фронт холодної війни» Френсіс Стонок Сондерс та «Імператриця мистецтв: Катерина Велика і трансформація Росії» Сьюзан Джейк [4; с.433].

Саме в Україні інтерес до культурної дипломатії як напрямку зовнішньої політики придбав стратегічне значення після Революції Гідності, коли країна звернулася до світової спільноти по допомогу в боротьбі проти російської агресії. Саме революційне волевиявлення українського народу й жорстокість опору поваленого режиму надали країні можливість у буквальному сенсі слова кров'ю завоювати ефірний час. Поки диміли шини, культура відіграла допоміжну роль, але як тільки було озвучено правдиву для нас догму, що «Україна – не Росія», то саме розуміння оригінальності української культури лежало в її основі. Згодом виявилось, що у світі про цю унікальність майже не знають, погано розуміючи, де саме Україна знаходиться на карті світу.

Торгова марка «російська культура» настільки сильна, що попри агресивні дії уряду Російської Федерації, культурне надбання нації викликає пошану як у широкого загалу, так і в політичному елітному світі. Культурним управлінням слід звернути увагу на те, як майстерно, творчо й систематично Росія просуває здобутки своєї, а тільки інколи й української культури [6; с.12].

Українські культурні управлінці мають берегти національний культурний прошарок, поглиблювати знання про здобутки української та світової культур. Прикладом власної професійності й зацікавленості показувати закордонним колегам й іноземній аудиторії, що «нам є ще чим пишатися». Україна має величезний потенціал розвитку культурного експорту у найрізноманітніших сферах – від національної кухні до туризму, від популярної музики до мистецтва високої моди. Зрозуміти, на що саме є запити глобального споживача, можна лише з плином часу.

Політика культурних обмінів, яку європейські країни реалізують в межах свого дипломатичного управління в мирний час, для України є питанням національної безпеки. І хоча у наступному Указі президента від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» про культуру чи культурну дипломатію вже не згадується ані словом, заявлена тема набуває резонансу.

У грудні 2015 року Міністерством закордонних справ України було створено Відділ культурної дипломатії,

який виконує інформаційну й координаційну функції культури. На 2017 рік Міністерство закордонних справ України отримало 70 мільйонів гривень на програму «покращення іміджу», суттєва частина яких має бути призначена для культурної дипломатії. Тому потрібно українським культурним менеджерам тримати руку на пульсі, слідкувати за facebook-сторінкою Відділу культурної дипломатії, в якій можна подати запит на підтримку проекту. Не зайвим буде відвідати дипломатичних і культурних заходів – Networking, в перекладі – «Створення мереж», які ніхто не скасовував, а саме потужна сітка в мережі інтернет особистих контактів допоможе знайти закордонних партнерів та фінансування [2; с.157].

Українська держава підготовкою ґрунту для розвитку репрезентативних культурних закордонних проектів не займається. Кабінет міністрів не поспішає виділяти «великих коштів» на розвиток культури. Хіба що можна до цього віднести проведення у Києві «Євробачення», на що в державному бюджеті 2017 року виділено півмільйона гривень.

Необхідно розпізнавати культурно-дипломатичні проекти, які організовує держава в рамках сталої зовнішньої культурної політики. Наприклад: культурний фестиваль «Французька весна в Україні», культурні проекти, які реалізують за кордоном за приватною ініціативою (гастролі груп «Океан Ельзи», «Воплі Відоплясова», театральні проекти Влада Троїцького), спонтанну популярність національного культурного експорту за кордоном, якою згодом вміло починає користуватися держава (бразильські мильні опери, японське аніме, тайська кухня, норвезький блек-метал). Спочатку, необхідно визначитися, у якому із цих напрямків потрібно і можна працювати.

У переважній більшості культурно-дипломатичних проектів, що процвітають і дають прибуток виділяють три необхідні складові. Наявність якісного культурного контенту, який відповідає вимогам певної масової аудиторії. На міжнародний рівень можна вивести лише якісний проект. Критерії якості доволі суб'єктивні, і саме тут проявляється майстерність фахівця щодо визначення найбільш вигідного каналу комунікації з урахуванням своєї аудиторії: масової чи елітної, західноєвропейської чи північноамериканської.

Група «Океан Ельзи» збирає цілі стадіони в Україні та вже не одне десятиліття має величезний успіх у країнах колишнього СНД. Пригадаємо культовий фільм Олексія Балабанова «Брат-2», де звукова доріжка містить дві композиції відомого гурту. Втім, англомовні рокери Stoned Jesus, «широко відомі у вузьких колах», стадіонів не збирають, але здобули велике коло прихильників серед фанатів важкого року у всьому світі.

«Етно-хаос» Дахи Брахи заповонив серця саме через успішну сучасну інтерпретацію унікального прошарку народної пісенної культури України. Знаряддя культурних дипломатів різноманітні – це не лише величезна кількість музичних інструментів, часом чудернацьких, це і дивацькі переливи голосом, що часом відтворюють голоси птахів і звірів. Це також неповторне вбрання – три високих овечих капелюха на дівчатах, і навіть міміка, жести музикантів, і фантастичні декорації на сцені,

і, звісно ж, сама автентика, що становить фундамент. У всіх цих випадках двигуном успіху є сила особистості, як талановитих артистів, так і професійного управління-менеджера.

Високий рівень підготовки й мотивації управлінців, які організовують належну інфраструктуру навколо мистецької основи проекту. Ідеалом зосередженої праці є британський арт-дилер Джеймс Баттервік, який професійно захоплений «забутим генієм» українського авангарду Олександра Богомазова. Досить гарним прикладом креативності культурного управління є виставка *Postponed Futures* («Відкладене майбутнє») у лондонській галереї GRAD, яка представила роботи майстрів українського авангарду поряд з роботами актуальних українських художників [5; с.157]. Пошук нових способів подачі визнаної класики – необхідна професійна компетентність у сучасному світі.

Найголовніше, підтримка проекту з боку держави: фінансова, політична, ідеологічна. Саме держава має ініціювати створення необхідних умов для повноцінного розвитку культурного життя у країні та формування професійних кадрів, а також здійснювати розвиток інституції, які опікуються просуванням культурних здобутків нації за кордоном. В близькій перспективі обговорення про створення Українського інституту на зразок Британської ради або Французького інституту ще триває.

Культурна дипломатія суттєво відрізняється від пропаганди. Головним чином, конкуренцією, пріоритетами та керівним характером мистецької складової, яка не потребує підрядника у формі політичної демагогії, а в деяких випадках навіть державного фінансування. Занадто активна інтервенція держави в процесах другої ланки викликають обурення у культурних менеджерів, а також є приводом хвилювання світової спільноти. Пригадаймо про заборону американської мережі Інститутів Конфуція, які Державний департамент США запідозрив у шпигунській діяльності.

Також аспект культури як складової дипломатії широко застосовується у підготовці офіцерів збройних сил та розвідників, з метою поліпшення їх ознайомлення з культурою різних народів, їх звичаїв, традицій, обрядів, адже це несе величезний вклад у характерну поведінку представників цього народу, формує їх інтереси та менталітет.

Подальше керівництво Міністерство закордонних справ України підтримало ініціативу поширення знань про Україну у світі, реалізації якої завдячує багатьом талановитим українським дипломатам та культурологам, які здійснили цей задум. Зразком виступають такі видатні іноземні інституції, як Alliance Française, Dante Alighieri Society, British Council, Goethe-Institut, Instituto Cervantes.

У 2019 році відсвяткували 100-річчя культурної дипломатії України з нагоди створення та проведення закордонних гастролей Української Республіканської Капели під керівництвом диригента Олександра Кошиця. Завдяки цьому весь світ дізнався про досі не відомого вчителя музики із Поділля Миколу Дмитровича Леонтовича та його хорову-мініатюру «Щедрик» – поліфонічний шедевр, що вразив цілий світ своєю самобутністю та неповторною простотою. Мелодію твору становить мо-

тив з чотирьох звуків, на основі якого побудований весь хоровий твір. Мелодія твору має витончений візерунок, невимовно красиво звукову мережку, яка наче виткана поетичною рукою майстра української поліфонії.

У листопаді 2016 року за ініціативи Назарія Давидовського – священика та викладача музичного виховання Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу, художнього керівника жіночої хорової капели «Соломія» на відзначення 100-річчя першого виконання «Щедрика» стартував флешмоб під назвою «Щедрик 100 challenge». Різдвяна щедрівка, в якій оспівується радість праці, висловлюється побажання добробуту, родинного щастя, належить до найдавніших зразків українського фольклору та перекладена на двадцять чотири мови світу. Українська дипломатична культура здобула престиж серед всіх країн, що входять до Євросоюзу і не тільки.

Згідно з функціональною структурою витрат на культуру та мистецтво їх включено до розділу «Духовний та фізичний розвиток» та підрозділу «Культура та мистецтво». Ці витрати містять фінансування театрів; художніх колективів, концертних і циркових організацій; кінематографії; творчих спілок; бібліотек; музеїв та виставок; заповідників; клубних закладів; інших закладів у галузі культури та мистецтва.

Розуміння ваги та значення культури, а також безмежних можливостей, які вона відкриває у діалозі зі світом, мусить стати високим мисленням українського політикуму. Діалог культури у міжнародних відносинах – явище, чий вплив часто буває вагомим, ніж будь-які політичні рішення, економічні переваги чи навіть військові потенціали.

Не враховуючи те, що українська культурна дипломатія є ще молодою й розвивається у важкий для нас та країни час, не винятково, що саме такий сильний імпульс потрібен країні, щоб остаточно децентралізувати галузь культури.

Справа кожного українця у створенні бренду України на міжнародному рівні, тому що імідж країни складається з таких дрібниць, як поведінка її громадян на закордонних курортах та рівень володіння іноземними мовами. Бачити тонкі ниточки зв'язку між політичними процесами й мистецтвом та ще й за допомогою культури, універсально, але ненав'язливо озвучувати бажання країни – це завдання для професійних фахівців високого рівня.

Висновки. Дослідження дають змогу визначити місце і роль культурної складової в системі чинників, які впливають на сталий розвиток країни та її національну безпеку; взаємозв'язок між станом соціальної сфери та рівнем соціально-економічного розвитку. Дійсно, культурна дипломатія – імператриця мистецтв у сфері державного управління.

Таким чином, доцільно враховувати при розробці стратегії управління культурою такі пріоритети: збереження і динамічний розвиток культурної спадщини як основи формування національної єдності, усвідомлення громадянами країни культурної ідентичності, збереження історичної пам'яті, а також участь рівноправних партнерських відносин в інтенсивній міжкультурній співпраці, глобальному світовому інформаційному та культурному просторі.

В наш час перед українською дипломатією стоять найважливіші стратегічні завдання: здобуття довгострокового захисту національного суверенітету, національної безпеки України та сприяння масштабному культурному відкриттю України у світі – глибокому вкоріненню на політичних, культурних, ментальних картах інших народів та регіонів.

Література

1. Губа А.В. Характеристика складових управлінської культури в світі / А.В. Губа // Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук України, № 3-4 (60-61) 2008. – 116с.
2. Кулі К.К. Проблеми визначення природи соціального замовлення в системі місцевого самоврядування в Україні / К.К. Кулі // Актуальні проблеми держави і права, випуск 61, 2011. – 256 с.
3. Ожеван М.А., Кучмії О.П. Культурна дипломатія // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Ред.кол.: А.В. Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004. – III. 1. – С.381
4. Олешко А.А. Концептуальні засади антикризового регулювання національної економіки / А.А. Олешко // Економіка та держава, № 9, 2012. – 27 с.
5. Руднев В.П. Віртуальна реальність / В.П. Руднев // Словник культури. – М.: Аграф, 1999. – 384 с.

6. Хартмонд М. Культурна дипломатія як професійний світогляд: креш-курс для українських культурних менеджерів» стаття за посиланням <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/myroslava-hartmond>

References

1. Huba, A.V. Description of constituents of administrative culture in the world, *Pedahohika i psykholohiia. Visnyk Akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, vol. 3-4 (60-61), 2008 – 116 s.
2. Kuli, K.K. Problems of determination nature of social order in the system of local self-government in Ukraine, *Aktualni problemy derzhavy i prava*, vol. 61, 2013–256 s.
3. Ozhevan M.A., Kuchmii O.P. Cultural diplomacy // *Ukrainian diplomatic encyclopedia: In 2 volumes / Editor.: L.V. Gubersky (chairman) and others.* – Kyiv: Knowledge of Ukraine, 2004. – Vol. 1. – P. 380-381 s.
4. Oleshko, A.A. Conceptual principles of the adjusting of national na economy / A.A. Oleshko // *Ekonomika ta derzhava* – vol. 9, 2012 – 27 s.
5. Rudnev V.P. 'Virtual na real nist' / V.P. Rudnev // *Slovnuk kul'tury.* – M.: Agraf, 1999 – 384 s.
6. Khartmond M. Kul'turna dyplomatiya yak profesynny svitohlyad: kreshi-kurs dlya ukrayins'kykh kul'turnykh menedzheriv» stattya za posylanniam – <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/myroslava-hartmond>

Kashchenko N.V.,

graduate student of the Department of Management and Administration of the Municipal Higher Educational Institution «Vinnytsia Academy of Continuing Education», ninelvolodumurivna@gmail.com

Ukraine, Vinnytsia

CULTURAL DIPLOMACY – EMPRESS OF ART PUBLIC ADMINISTRATION

Several problems became especially important when writing the article: transformation of cultural diplomacy; system of development system of culture and art; strategic management in the field of culture. The world of culture and politics is large and insufficiently known, so it is necessary to open the curtain of the lace of mutual influences of cultural and political spheres, because culture and art are imbued with politics. We hope that understanding the connection between culture and politics will help us to be more critical of cultural projects and to be more aware of their impact on political views.

Key words: cultural; diplomacy; art; strategic administration.

UDC 35.076:[323.21:316.454]:342.5]:364.2-058.6

Klymenko A.S.,

PhD student of Regional Policy and Public Administration Department, Odessa Regional Institute for Public Administration, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine (ORIDU NAPA under the President of Ukraine)
ORCID: 0000-0002-5831-8025, anastasiia.oridy@gmail.com

Ukraine, Odessa

INSTRUMENTS FOR RAISING THE LEVEL OF SOCIAL TRUST IN THE PUBLIC AUTHORITIES OF UKRAINE ON THE PART OF FAMILIES WHO WERE IN DIFFICULT LIVING CONDITIONS

The article analyzes public policy in providing social services to families in difficult life circumstances. The data of sociological research on the level of trust of society to public institutions is considered and a rather low indicator, which affects the life of the country. Scientific work in the field of social services is investigated. The main tools for raising the level of social trust of vulnerable groups to public power are offered.

Key words: social services, social trust, social services management, trust in public authorities, civil society, social community.

Formulation of the problem. During the last time, in conditions associated with quarantine constraints, social services sector faces new challenges to implement a set of measures for vulnerable population groups and / or are in difficult living circumstances (dlc). Despite these circumstances, social standards are raised by the Cabinet of Ministers of Ukraine, a social system, new executive authorities are created. Among the main strategic changes: the concept of implementing the state policy on social protection of the population and the protection of children's rights began, the National Social Service of Ukraine began and presented the strategy of digital transformation of the social system. In the mentioned concept of the implementation of the state policy on social protection of the population and the protection of children's rights, one of the development directions acts as a service approach to providing social services to comply with the principle of their maximum availability for the recipient [11, p.2].

Implementation of the system of executive power of the National Social Service of Ukraine should facilitate systematic management of social work and improving the quality of provision of social services. In particular, the National Social Service of Ukraine difficult living circumstances is authorized to analyze and summarize the results of assessment of the needs of the population in obtaining social services, perform a coordinating function regarding the actions of providing social services to identify families that are in (DLC), to ensure social support for such families, conducting social prevention of entry into difficult life circumstances. Also ensure monitoring and evaluating the quality of social services, with the subsequent provision of recommendations regarding the improvement of social work and the provision of social services, referring to the analysis of reporting on the implementation of regional and local programs, assessing the quality of social services [3, p.5].

The National Social Service of Ukraine acts as a subject of coordination of the activities of local government administrations, executive bodies of local councils of the cities of regional importance, rural, settlement, urban councils of the United territorial communities, as well as other subjects providing social services to families in

difficult life circumstances. Regarding the digitalization of the social system in the context of the provision of social services, at the moment there is a process of introducing electronic document management in the entire social sphere.

At the same time, despite the existing legislative innovations in order to improve the quality of social services, the level of public confidence in them and the processes that occur in the country remain low. According to the Sociological Research Center named after D. Razumkov (March 2021), only 18% of respondents believe that events in Ukraine are developing in the right direction, 66% adhere to the opinions that events are not developed in the right direction. Relative to the economic situation, which can directly influence families in difficult life circumstances, the following opinion: 68% – evaluate the economic situation in the country as «very bad» or «bad enough», and only 2% – as «good» or «very Good», and 28% – as «not bad».

As for the level of well-being of families in general at the moment, the situation is not critical, 44% – respondents assessed it as «very» or «bad enough», 45% – as «not bad and not good», 9% – as «good» or «very good». State institutions unfortunately do not cause certain trust, thus the state unit (officials) do not trust – 80%, the Verkhovna Rada of Ukraine – 77.5%, the Government of Ukraine – 76%. The best situation with the heads of cities (villages, villages), in which respondents live, their confidence is 56% – «rather trust» or «completely trusted», public organizations have 53% of trust, city councils (village, villages) – 51% confidence [9].

All these indicators suggest that the mechanisms existing in the state to increase the level of social confidence in power or are not used, or their use is not effective.

That is why the study of tools for increasing the level of confidence in public authority is relevant both on theoretical level and in practical, in particular in the field of social services.

The aim of the study. The purpose of our study is to study the tools for enhancing social trust in public authorities who were in difficult life circumstances.

According to sociological research, the indicator of confidence in the heads of bridge, settlements, villages and public organizations exceeds half. Thus, the heads of cities,

towns, villages referring to their powers, according to the legislation, it is expedient to attract public organizations as part of civil society for joint activities in the field of providing social services to the families of DLC.

Presenting main material. The scientific works of domestic scientists indicate meaningful interest in the state of social services to the population in modern realities. So, Ilchuk L. in his work discloses the problems of implementation in practice on legislation regarding the provision of integrated social services in the combined territorial communities in the conditions of decentralization [4, p.118-120]. Malinyak B., Onufric M. investigated the problems of administration and financing the acquisition of social services by local governments in private entities [6, p.88-94]. Lukovenko I. analyzes the role and place of public administration authorities in Ukraine in ensuring and promoting the activities of religious organizations in the exercise of social service (providing social services) [5, p.258-260]. Surovtseva I. emphasizes the role of public organizations in solving social problems of the community during the provision of social services by them by the population [13, p.18-20]. Orlovskaya I.G. Exploring the approaches to the concept of «service», «Public Service» and «Social Service» concluded that public management of the social sphere is implemented through the provision of social services. According to its properties, social services are public in nature. The author also focuses on the fact that social services are allocated precisely on the realization, and not in the circle of subjects of their provision [8, p.155-157].

Considering the implementation of the provision of social services, it is worth noting that over the past year, legislative and executive power reformed this sphere. In the new Law of Ukraine «On the Provision of Social Services», itches on the organizational and legal frameworks for the provision of social services aimed at preventing complex life circumstances, overcoming or minimizing their negative impact on persons in difficult life circumstances [10, p.2]. Decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine were approved such documents as: the procedure for organizing social services, the procedure for monitoring the provision and assessment of the quality of social services, the criteria for social services providers, the procedure for determining the differentiated fee for the provision of social services, as well as the method of calculating the average monthly cumulative family income for providing social services and much more.

It should be noted that the system of organizing the provision of social services touched upon the reform of decentralization of power in Ukraine. Thus, the powers of the executive bodies of rural, settlement, urban councils include the implementation of training and submission for approval by the Council of target local programs for the development of social services to support families in difficult life circumstances; participation in the development of targeted regional programs for the development of a system of social services to support families in difficult life circumstances; Implementation in accordance with the legislation measures to prevent families from entering complex life circumstances (DLC) [2].

Despite the statutory laws, not all local authorities are able to provide the necessary conditions for preventing

families from entering the territories managed by them, especially during a pandemic. In this regard, the level of social trust is low.

The results of such activities may be the conduct of outreach, charitable events, the provision of social services of a natural nature. In addition, local governments may allocate funds in the development programs of social services to implement their activities, for example, to monitor the provision and assessment of the quality of social services by independent experts, or the competitive way to finance their individual projects for the provision of social services to families who were in DLC.

It should be noted that in most cases the provision of social services requires immediate intervention and the obstacle in the development of negative phenomena for this should work systemic principles of accessibility, openness of timeliness and an individual approach. The solutions of this issue can be a contact center or mobile crews of socio-psychological assistance for rapid response. In modern conditions, the dissemination of coronavirus infection COVID-19 mobile crews of socio-psychological assistance provide their services to persons affected by domestic violence and / or violence on the basis of gender, and also are engaged in counseling by persons / families. Most often it is psychological counseling, legal assistance, solving social issues using a telephone or video conference. Also, these are emergency departures of mobile brigades only in crisis cases when there is a threat to life and health of the victims. It should be noted that in most cases the provision of social services requires immediate intervention and the obstacle in the development of negative phenomena for this should work systemic principles of accessibility, openness of timeliness and an individual approach. The solutions of this issue can be a contact center or mobile crews of socio-psychological assistance for rapid response. In modern conditions, the dissemination of coronavirus infection COVID-19 mobile crews of socio-psychological assistance provide their services to persons affected by domestic violence and / or violence on the basis of gender, and also are engaged in counseling by persons / families. Most often it is psychological counseling, legal assistance, solving social issues using a telephone or video conference. Also, these are emergency departures of mobile brigades only in crisis cases when there is a threat to life and health of the victims.

Unfortunately, at this stage, not all social services recipients can use such types of assistance, since there are no social and psychological assistance brigades and contact centers throughout the country [7].

In order to cover the information in recent years, social networks such as Facebook and Instagram have become increasingly popular, it is for this that the authorities should be interested in the quality of the provision of social services that recognized, authoritative personalities on the network. This niche is now occupied by bloggers, it is they who have a sufficient impact on public opinion, motivate, raise ratings and thus must affect the increase in social confidence in power. The activity of the blogger is to keep up with its web page with the help of regular adding news records, images and multimedia with a certain content (content blog, microblogging, monitoring blog). Such popularization of

social services can actively work with the benefit for public authority [1].

In modern digitalization conditions, one of the effective tools to increase the public authority rating remains the possibility of quick access to all types of services through the Internet resource. In this regard, the Ministry of Social Policy of Ukraine developed a new software «Integrated Information System» «Social Community» with which all information on the recipient of the social services of an administrative nature (social assistance, housing subsidies, benefits) will be in one database in which Social worker can find the necessary information. Also on the Internet in access is the register of social services providers, which helps to find a place where they provide certain types of social services throughout Ukraine.

Conclusions and prospects for further research in this direction. As part of our study, we were analyzed by the innovation of public authorities in the field of social services to families, which were in the DLC, and also studied the results of sociological research on the level of public confidence in the processes of reforming, economic situation and the well-being of society. In accordance with the indicators, we concluded that the confidence in state institutions and their activities remain low, the level of life of the population corresponds to the risk of families in the category of «difficult life circumstances».

In accordance with the dedicated goal, the use of tools was proposed, which in our opinion will affect the increase in social confidence in the public authorities of families who have found themselves in the DLC.

Among such instruments, we allocated the involvement of public organizations for educational activities, the provision of social services of a natural nature and the assessment of the quality of social services by representatives of public authorities. We also proposed the use of a quick response tool to difficult life circumstances as a contact center or mobile social and psychological care teams, which provides services in telephone mode or leaves crisis cases. In addition to the effective means of providing social services, in our opinion, the popularization of this sphere has the importance, it should contribute to an increase in social trust in reputable representatives. We have proposed attraction of bloggers for social advertising on social networks.

Given the fact that the digitalization of documents is going throughout the country, reasonable is the introduction of electronic document management in every place of providing social services, which contribute to the rapid search for each family, which turned out to be in the DLC of all the necessary information

Thus, raising the level of social confidence in public authorities by families who have already found themselves in the DLC should be one of the priorities of public policy. With the help of the application of the proposed tools, the state as a whole can get a high level of social trust, which will further help in the implementation of effective and progressive reforms, will affect the political participation of citizens in making social and important decisions.

Literature

1. Блог // Вікіпедія: Вільна енциклопедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BB%D0%BE%D0%B3>.

2. Децентралізація в Україні. Офіційний сайт. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/>.

3. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: постанова Кабінету Міністрів України; Перелік, Положення від 26.08.2020 № 783 – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>.

4. Ільчук Л.І. Розвиток системи інтегрованих соціальних послуг в умовах децентралізації (на прикладі об'єднаних територіальних громад) / Л.І. Ільчук // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2018. – № 1. – С.116-123. – Режим доступу: http://nbiv.gov.ua/UJRN/stvttr_2018_1_12.

5. Луквенко І.Г. Забезпечення надання соціальних послуг релігійними організаціями в Україні: державно-управлінський вимір. Менеджер. Вісник Донецького державного університету управління. 1 (86) '2020. Серія «Державне управління».

6. Малиняк Богдан. Придбання соціальних послуг органами місцевого самоврядування у приватних суб'єктах: проблеми адміністрування та фінансування. Вісник Тернопільського національного економічного університету, [S.l.], п. 3, р. 86-101, Jan. 2021.

7. Мобільна бригада соціально-психологічної допомоги. Фонд Народонаселення ООН в Україні – UNFPA Ukraine. – Режим доступу: <https://ukraine.unfpa.org/uk>.

8. Орловська І.Г. Соціальні послуги як особливий різновид публічних послуг. Науковий вісник публічного та приватного права Випуск 3, 2020 С.153-159. – Режим доступу: <http://www.pvppp.in.ua/vip/2020/3/29.pdf>.

9. Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021р.). Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamku/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politikiiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-berezen-2021r>.

10. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

11. Про схвалення Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей: розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 26.08.2020 № 1057-р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2020-%D1%80#Text>.

12. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери: розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 28.10.2020 № 1353-р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text>

13. Суровцева І. Громадські організації, інші об'єднання громадян у реалізації соціально значущих ініціатив і проєктів громади. Режим доступу: http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/26957/%D0%A3%D0%9D_2020_%D0%A2_4_%D1%81.18-20.pdf?sequence=1.

References

1. Blog // Wikipedia: Free encyclopedia – URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BB%D0%BE%D0%B3>.

2. Decentralization in Ukraine. Official website. URL: <https://decentralization.gov.ua/>

3. Dejakij pytannja Nacionalnoji socialnoji servisnoji sluzhby Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Perelik, Polozhennja vid 26.08.2020 № 783 – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>

4. Ilchuk L.I. Rozvytok systemy integrovanykh socialnykh poslugh v umovakh decentralizaciji (na prykladі ob'ednanykh terytorialnykh ghromad) / L.I. Ilchuk // Socialno-trudovi

vidnosyny: teorija ta praktyka. – 2018. – № 1. – S. 116-123. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2018_1_12.

5. Lučovenko I. Gh. Zabezpechennja nadannja socialnykh poslugh religijnymy orghanizacijamy v Ukraïni: derzhavno-upravlinsjkyj vymir. Menedzher. Visnyk Doneckogo derzhavnogo universytetu upravlinnja. 1 (86) ' 2020. Serija «Derzhavne upravlinnja».

6. Malynjak Boghdan. Prydbannja socialnykh poslugh orghanamy miscevogho samovrjaduvannja u pryvatnykh sub 'jektiv: problemy administruvannja ta finansuvannja. Visnyk Ternopil'skogo nacionalnohogo ekonomichnohogo universytetu, [S.l.], n. 3, p. 86-101, jan. 2021.

7. Mobiljna bryghada socialno-psykholohichnoji dopomohy. Fond Narodonaseleennja OON v Ukraïni – UNFPA Ukraine. – URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk>.

8. Orlovskja I. Gh. Socialni poslughy jak osoblyvyj riznovyd publichnykh poslugh. Naukovyj visnyk publichnohogo ta pryvatnohogo prava Vypusk 3, 2020 S.153-159. – URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/3/29.pdf>.

9. Ocinka situaciji v kraïni, dovira do instytutiv suspil'stva ta

politykiv, elektoralni orijentaciji ghromadjan (berezenj 2021r.). Rez-hym dostupu: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraïni-dovira-do-instytutiv-suspil'stva-ta-politykiv-elektoralni-orijentatsii-gromadian-berezen-2021r>.

10. Pro socialni poslughy: Zakon Ukraïny vid 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

11. Pro skhvalennja Konceptiji realizaciji derzhavnoji polityky shhodo socialnohogo zakfhystu naselennja ta zakfhystu prav ditej: rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïny; Konceptija vid 26.08.2020 № 1057-r. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2020-%D1%80#Text>.

12. Pro skhvalennja Strateghiji cyfrovoji transformaciji socialnoji sfery: rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïny; Strateghija vid 28.10.2020 № 1353-r. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text>.

13. Surovceva I. Ghromadsjki orghanizaciji, inshi ob'jednannja ghromadjan u realizaciji socialno znachushhlykh iniciatyv i projektiv ghromady. URL: http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/26957/%D0%A3%D0%9D_2020_%D0%A2_4_%D1

Клименко А. С.,

аспірантка кафедри регіональної політики та публічного адміністрування Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (ОРІДУ НАДУ при Президентові України) ORCID: 0000-0002-5831-8025, anastasiia.oridy@gmail.com

Україна, м. Одеса

ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОВІРИ ДО ПУБЛІЧНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЗІ СТОРОНИ СІМЕЙ, ЯКІ ОПІНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УКРАЇНІ

У статті робиться аналіз публічної політики в сфері надання соціальних послуг сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах. Розглянуто дані соціологічних досліджень щодо рівня довіри суспільства до публічних інститутів та визначено досить низький показник, який впливає на життєдіяльність населення країни. Досліджено наукові роботи в сфері надання соціальних послуг. Запропоновано основні інструменти підвищення рівня соціальної довіри вразливих груп населення до публічної влади.

Ключові слова: соціальні послуги, соціальна довіра, управління соціальними послугами, довіра до публічних органів влади, громадянське суспільство, соціальна громада.

УДК 351.07:316.422] (477)

Малінін В.В.,

к.держ.упр., викладач кафедри управління та адміністрування Вінницької академії безперервної освіти,

Лебідь О.В.,

аспірантка кафедри управління та адміністрування Вінницької академії безперервної освіти, elena7432@ukr.net

Україна, м. Вінниця

СУСПІЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ І ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено доцільність здійснення трансформації системи державного управління в публічне. Зокрема зазначено, що розвиток держави та демократизація українського суспільства зумовили необхідність впровадження нових цінностей і процесів у діяльність органів влади, зокрема в систему управління державою.

Ключові слова: управління, державне управління, публічне адміністрування, публічне управління.

Постановка проблеми. Сучасні нормативні зміни, децентралізація та євроінтеграція, що відбуваються в Україні, спричинили до пошуку нових рішень у напрямку управління. При таких обставинах є актуальним питання переходу від державного до публічного управління. Тобто, зміну регулювання суспільних відносин державою на публічне управління, де процеси суспільного розвитку регулюють інституції публічної влади.

Мета роботи – визначити доцільність процесу переходу з державного в публічне управління.

Виклад основного матеріалу. В умовах трансформації системи державного управління в Україні, важливо визначити сутність понять «державне управління» та «публічне управління». Аналіз змісту вищезазначених категорій здійснено в наукових працях закордонних та вітчизняних науковців.

Згідно з авторським визначенням Марухленко О.В. [1], державне управління – це вид державно-владної діяльності з метою досягнення, реалізації, охорони та захисту громадських інтересів, забезпечення і реалізації регулятивних та інших функцій держави і ведення справ держави.

У наукових працях, поняття публічного управління розглядається як синергія державного управління, де суб'єктом є держава в особі відповідних структур та громадського управління, де суб'єктами є недержавні утворення [2]. Характерними рисами сучасного публічного управління є: ефективність, прозорість, етика та справедливість вчинків.

За визначенням Волкова А. [3] публічне управління – це «влада, відкрита народу та його інтересам, публічна за характером та здатна залучати до управління широкі верстви населення».

Формування публічного управління відбулось внаслідок переходу від жорсткого централізованого державного адміністрування до обмеження монополії держави та розширення методів управління.

У результаті, виконання управлінських функцій у публічній сфері можуть здійснювати не лише органи державної влади, а й органами місцевого самоврядування, громадські організації та навіть фізичні і юридичні особи, якщо їх діяльність пов'язана з суспільними справами.

У наслідок проведення реформ у зарубіжних країнах, відокремилась нова форма управління – публічне адміністрування. Низка науковців вважають, що публічне

адміністрування є перехідною ланкою, яка знаходиться на шляху трансформації державного управління в публічне управління [4, 21]. До прикладу, О. Босак [5] стверджує, що у державному секторі модель публічного адміністрування змінилась на модель публічного управління.

За твердженням Таран Є.І. [6], публічне управління взяло в основу приклади управління з приватного сектора, але у порівнянні з приватною сферою, управління в публічній сфері має свої особливості. Головною відмінністю між управлінням у приватній та публічній сфері є те, що приватний управлінець має на меті отримання прибутку від певної підприємницької діяльності, а публічний управлінець своєю діяльністю прямо впливає на якість життя громадян, які мешкають на певній адміністративно-територіальній одиниці чи в державі загалом.

На відміну від державного, публічне управління забезпечує співпрацю держави, громадянського суспільства та бізнесу, які взаємодіють між собою з врахуванням потреб одне одного. Для державного управління характерний авторитаризм, а публічне управління реалізується через демократію [6]. Основними елементами для державного управління є держава та державна влада, для публічного управління такими елементами виступають суспільство і публічна влада. Якщо державне управління реалізовує владні повноваження на основі закону, то публічне управління додатково зосереджується на ефективності з метою максимального задоволення потреб населення на основі мінімальних витрат.

Висновки. Українське громадянське суспільство потребує нового підходу до управління, що зможе забезпечити ефективне задоволення суспільних потреб. На сьогодні найефективнішою формою такого управління є публічне управління. Проте, становлення та розвиток публічного управління в Україні неможливе без чіткої взаємодії всіх його складових елементів. Актуальність подальших досліджень зумовлена пошуком дієвих механізмів у напрямку забезпечення переходу до публічної форми управління.

Література

1. Марухленко О.В. Дискусії щодо поняття «публічне управління» / О.В. Марухленко // Вчені записки ПНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. – 2019. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/4_2019.pdf#page=15.

2. Новицька І.В. Публічне управління: цивілізаційний тренд, наукова теорія і напрям освіти / І.В. Новицька, А.І. Белова,

Р.А. Кубанов. – 2020. – URL: <http://iino.knuba.edu.ua/images/2020/ZbirnikKONF2020.pdf#page=106>.

3. Pollitt C. *Public Management Reform: A Comparative Analysis* / C. Pollitt, G. Bouckaert. – Oxford: University Press, 2004. – 240 p.

4. Демократичне урядування та публічне адміністрування: проблеми вимірювання та аудиту: наук.- метод. посібник / авт. кол.: А.Ф. Колодій, М.З. Бунік, П.М. Петровський та ін. Київ: НАДУ, 2011. – 56 с.

5. Босак О.З. Публічне управління як нова модель управління у державному секторі. Державне управління: теорія та практика: Збірник наукових праць. 2010. № 2.

6. Таран Є.І. Трансформація системи публічного управління в Україні / Є.І. Таран // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. – 2020. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/3_2020.pdf#page=51.

References

1. Marukhilenko O.V. (2019) *Dyskusii shchodo poniattia «publichne upravlinnia»*. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernad-*

skoho. Seria: Derzhavne upravlinnia. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/4_2019/4_2019.pdf#page=15

2. Novytkova I.V., Bielova A.I., Kubanov R.A. (2020) *Publichne upravlinnia: tsyvilizatsiyni trend, naukova teoriia i napriam osvity* URL: <http://iino.knuba.edu.ua/images/2020/ZbirnikKONF2020.pdf#page=106>

3. Pollitt C., Bouckaert G. (2004) *Public Management Reform: A Comparative Analysis*. Oxford: University Press, 240 p.

4. Kolodii A.F., Bunyk M.Z., Petrovskiy P.M. (2011) *Demokratychnе uriaduvannya ta publichne administruvannya: problemy vumiruvannya ta audytu: nauk.- metod. posibnyk, NADU*. 56 s.

5. Bosak O.Z. (2010) *Publichne upravlinnia yak nova model upravlinnia u derzhavnomu sektori. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka: Zbirnyk naukovykh prats. № 2*

6. Taran Ye.I. (2020) *Transformatsiia systemy publichnoho upravlinnia v Ukraini / Ye.I. Taran // Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seria: Derzhavne upravlinnia. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/3_2020.pdf#page=51*.

Malinin V.V.,

PhD in Public Administration, Lecturer of the Department of Management and Administration Vinnitsia Academy of Continuing Education,

Lebid O.V.,

Postgraduate of the Vinnitsia Academy of Continuing Education, elena7432@ukr.net

Ukraine, Vinnitsia

SOCIAL TRANSFORMATION AND PUBLIC MANAGEMENT IN UKRAINE

In the article the interpenetration of the transformation of the public administration system into a public one is analyzed. The necessity of implementation of some new values, some processes to the authorities and country management system as well are caused by the country development and the democratization of the Ukrainian nation.

Key words: *management, governance, public administration, public administration.*

УДК 351.86

Москальчук Ю.Г.,

аспірант КВНЗ «Вінницька академія безперервної освіти», <https://orcid.org/0000-0002-6976-6501>, pop20@ukr.net

Україна, м. Вінниця

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ: ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМИ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ

У статті розглянуто законодавчі та теоретичні позиції, які стосуються побудови, особливостей та значення системи стримувань та противаг у секторі безпеки та оборони. Метою статті є окреслення механізму стримувань і противаг при налагодженні системи контролю в оборонній сфері для підвищення ефективності реалізації завдань у сфері національної безпеки України.

Для досягнення цілей статті ми використали такі методи дослідження як: емпіричні (спостереження, опис) та теоретичні (аналіз, системний підхід, дедукція). За результатами дослідження сформовані основні шляхи розвитку та значення системи стримувань і противаг для формування та реалізації сучасної безпекової політики.

Ключові слова: система стримувань і противаг, сектор безпеки та оборони, національна безпека, контроль, взаємодія.

Постановка проблеми. Система стримувань і противаг є одним з тих інструментів, який необхідний для чіткого визначення основ взаємоконтролю, підзвітності та підпорядкованості у секторі безпеки та оборони. Високі стандарти та принципи, закладені у ключових актах законотворчості в Україні, змушують постійно вдосконалювати основні механізми розподілу повноважень, які потрібні для забезпечення прозорості, відкритості та демократичності у діяльності органів та підрозділів сектору безпеки та оборони. В умовах трансформаційних перетворень та викликів, які виникають у військовій сфері, важливим є дослідження та використання механізму стримувань і противаг для впорядкування роботи ключових суб'єктів національної безпеки.

Система стримувань і противаг є надважливим компонентом у процесі удосконалення механізмів контролю за діяльністю складових сектору безпеки та оборони, проведення чіткого розподілу функціональної відповідальності, які, безумовно, залишаються одними з перспективних напрямів, необхідних для набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Використання системи стримувань і противаг для здійснення управління сектором безпеки та оборони розглядалося багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема, Н.А. Жук, С. Ланном, Б.Б. Глотовим та М.В. Кудрявцевою, Г.П. Ситником та ін. Однак, вказані дослідження є оглядовими і не надають чітке розуміння окресленої проблеми, а тому потребують подальшого теоретико-прикладного дослідження.

Метою статті є окреслення місця та ролі механізму стримувань і противаг при налагодженні системи контролю за сектором безпеки та оборони України. Визначена мета передбачає виконання наступних завдань:

- розкрити особливості та переваги системи стримувань і противаг в секторі безпеки та оборони України;
- визначити шляхи формування системи стримувань і противаг в оборонній сфері.

Виклад основного матеріалу. Впродовж останніх років питання реформування сектору безпеки та оборони

знаходиться на порядку денному та обговорюється на найвищому рівні. Комплексний огляд сектору безпеки та оборони у перші роки початку військових дій на Сході України засвідчив необхідність прийняття документу середньострокового оборонного планування, що визначив би шляхи підтримання належного функціонування оборонної сфери відповідно до актуальної воєнно-політичної обстановки.

Прийняття Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої указом Президента України від 14 березня 2016 року, юридично закріпило необхідність створення ефективної системи управління сектором безпеки і оборони як цілісної функціональної системи, що базується на ефективному демократичному цивільному контролі, парламентському та громадському контролі [1].

Безумовно, визначення основ контролю за діяльністю складових сектору безпеки та оборони має визначальне значення для якісного виконання завдань у безпековому секторі, розвитку демократичних цінностей, надання необхідного фінансового та інституційного забезпечення.

Налагодження контрольних механізмів у сфері національної безпеки значною мірою обумовлюється ступенем реалізації конституційних принципів та засад. Принцип поділу влади на 3 взаємозалежних гілки – законодавчу, виконавчу та судову, що доповнюється системою стримувань і противаг, дозволяє більш масштабно та повноцінно розглянути питання формування системи взаємоконтролю та взаємодії у секторі безпеки та оборони України.

Сектор безпеки є областю національної політики, яка особливо підпорядкована системі стримувань і противаг у відкритому і демократичному суспільстві. Проблема підзвітності й прозорості є об'ємним питанням, що виходить за межі простого цивільного контролю над військовими, а тому потребує розгляду з позиції різних правових систем та механізмів [2, с.42].

Ефективне управління сектором безпеки та оборони передбачає існування розвиненої системи стримувань і противаг, за якої можливе чітке розмежування відпові-

дальності та повноважень, субординація, взаємодія та взаємоконтроль.

Колишній секретар Парламентської асамблеї НАТО Саймон Ланн вказав, що головний принцип, необхідний для ефективного врядування – підпорядкованість і підзвітність збройних сил та служб безпеки демократично обраному керівництву. Добре врядування сектором безпеки вимагає стримувань і противаг; часто – збалансування вимог ефективності та демократичної підзвітності [3, с.36].

Розвиваючи зазначену позицію зауважимо, що ідея стримувань і противаг у секторі безпеки та оборони передбачає чітку та контрольовану взаємодію правоохоронних, розвідувальних, контррозвідувальних та інших органів влади, оборонних підприємств, підрозділів збройних сил, громадськості з метою виконання завдань, пов'язаних із забезпеченням прав, свобод та інтересів особи, суспільства та держави.

Система стримувань і противаг у секторі безпеки та оборони стосується реалізації повноважень передусім ключовими посадовими особами та органами у системі національної безпеки (Президент України, РНБО, Міністерство оборони, Збройні сили України та ін.), які повинні скоординувати свої зусилля для втілення політики щодо захисту національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи.

На сьогодні залишається недостатньо визначеним статус та повноваження Ради національної безпеки та оборони України, до відання якої законом віднесені повноваження щодо координації роботи безпекових структур, контролю органів виконавчої влади і визначення основ забезпечення безпеки у економічній, фінансовій та інших сферах.

Науковці Б.Б. Глотов та М.В. Кудрявцева доречно зауважують, що основні сфери суспільного життя, які знаходяться у веденні виконавчої гілки влади віднесені до сфери національної безпеки, що дозволяє РНБО впливати та втручатися у діяльність цих органів виконавчої влади [4].

З огляду на це, закріплення за органами, які відповідають за забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки, виключно функцій оборони та безпеки є питанням, що повинно вирішуватися шляхом відповідної нормотворчої роботи.

Виправданою є позиція Г.П. Ситника, що стан забезпечення обороноздатності напряду залежить від оптимізації розподілу функцій, повноважень та відповідальності на політичному, адміністративному та оперативному (військовому) рівнях управління у питаннях військового будівництва та підготовки країни до оборони [5, с.99].

Дійсно, організація роботи органів та підрозділів сектору безпеки та оборони повинна базуватися на чіткій взаємодії, що є запорукою успішного виконання завдань щодо забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки. Актуальність визначення основ взаємодії, взаємозалежності та взаємоконтролю визначається дослідженнями та пріоритетами на міжнародному рівні.

Відповідно до Індексу антикорупційної політики в оборонному секторі, визначеного Transparency International, більш ніж половина країн «Великої двадцятки» не мають адекватної системи стримувань та противаг над

їхніми військовими силами, що ставить під загрозу міжнародну стабільність [6].

Управління в оборонному секторі орієнтується на розв'язання конкретних проблем з метою прийняття необхідних управлінських рішень. Не випадково, що формування злагодженої системи стримувань і противаг є однією з інституційних вимог до оборонного менеджменту.

Фахівці Женевського центру демократичного контролю над збройними силами зауважили, що будь-який ефективний механізм формування та імплементації політики в уряді і, зокрема, в оборонному секторі, буде включати систему стримувань і противаг, яка має забезпечити узгодженість політики з цілями і вищими інтересами нації, а також її чітке розуміння й ефективну імплементацію відповідними організаціями [7, с.9-10]

Важливо, щоб існував прямий зв'язок між прийнятими законодавчими актами і управлінськими рішеннями та їх практичним втіленням відповідальними суб'єктами. Усвідомлення та обґрунтування засад взаємодії та розподілу повноважень прослідковується в основних нормативних документах, що містять погляди, принципи, вимоги до оборонного планування.

Шляхи досягнення цілей воєнної політики України відповідно до Воєнної доктрини України передбачають, зокрема:

- покращення взаємодії і координації дій органів державної влади і складових сектору безпеки і оборони з урахуванням особливостей сучасної збройної боротьби;

- дотримання прийнятих у державах – членах ЄС і НАТО стандартів щодо діяльності і розподілу функцій та основних завдань (зокрема, забезпечення прозорості прийнятих рішень та розподілу повноважень між уповноваженими суб'єктами) [8].

Проголошенні Воєнною доктриною та Законом України «Про національну безпеку України» положення щодо визначення та розмежування повноважень основних суб'єктів оборонного та безпекового сектору потребують чіткого демократичного цивільного та парламентського контролю. Разом із тим, вказані механізми значною мірою залежать від реалізації механізму стримувань і противаг, що дозволить:

- запобігти узурпації влади окремими посадовими особами чи органами влади;

- налагодити систему нагляду та контролю над військовими та безпековими структурами;

- забезпечити залучення громадянського суспільства до процесу удосконалення роботи безпекового сектору.

Формування ідеї взаємних стримувань і противаг у секторі безпеки та оборони повинно здійснюватися шляхом:

- плідної нормотворчої роботи щодо визначення основ для здійснення допустимого контролю за діяльністю сил безпеки та оборони;

- розробки відповідних демократичних механізмів щодо реалізації інститутами громадянського суспільства ініціатив та практик, спрямованих на покращення оборонного сектору, прозорості та ефективності його роботи;

- визначення точок взаємодії, взаємозалежності та конструктивної діяльності підрозділів оборони із забез-

печенням можливостей застосування системи стримувань і противаг шляхом надання уповноваженим підрозділам додаткових важелів впливу, моніторингу та контролю.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Питання забезпечення функціонування системи стримувань і противаг в секторі безпеки та оборони є необхідним аспектом сучасної безпекової політики. Нормативно-правові документи оборонного планування закріплюють необхідність налагодження тісної та ефективної взаємодії між силами безпеки та оборони, чіткого розподілу повноважень та функцій між структурами оборони. На сьогодні юридичне закріплення системи контролю, взаємодії та взаємозалежності у секторі безпеки України дозволить реалізувати проголошені у законодавчих актах (у т.ч. програмних документах) перспективні позиції щодо визначення меж компетенційного впливу, допоможе запобігти можливості узурпації влади та перевищення владних повноважень, створить правове підґрунтя для швидкого та своєчасного реагування на потенційні порушення та зловживання.

Подальші дослідження повинні обґрунтовувати зміни та доповнення в існуюче законодавство з питань національної безпеки та оборони, деталізувати основні механізми допустимого впливу на роботу ключових суб'єктів сектору безпеки та оборони.

Література

1. Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України: указ Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення 20.02.2021)
2. Військово-цивільні відносини і демократичний контроль над сектором безпеки: посібник для військових офіцерів, службовців розвідувальних служб і служб безпеки, а також політиків і експертів в області безпеки / Пламен Пантев, Валері Ратчев, Шодор Шагарев, Віара Запріанова; за ред. Пламена Пантева. Софія, 2005. 146 с.
3. Саймон Ланн. Роль державних та незалежних наглядових інституцій у демократичному врядуванні в секторі безпеки. Моніторинг викликів врядуванню в секторі безпеки України. Матеріали другої міжнародної конференції «Урядування в секторі безпеки: роль демократичних інститутів і країн міжнародні практики» 16–17 березня 2016р., Київ, Україна: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_02_01/DCAF_Conference-2-UKR.pdf (дата звернення 20.02.2021)
4. Глотов Б.Б., Кудрявцева М.В. Трансформація моделей організації державної влади в Україні (частина перша). Публічне адміністрування: теорія та практика: електрон, зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 2(4). URL: www.dridu.dp.ua/zbirnik/index.html (дата звернення 20.02.2021).
5. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): К.: НАДУ, 2012. – 544 с.
6. Індекс антикорупційної політики в оборонному секторі. 2020. URL: <https://nafo.org.ua/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8/index-antukorupsiynoi-politiku-v-oboronnomu-sektori-gdaci/> (дата звернення 20.02.2021).
7. Гарі Букур-Марку, Філіпп Флурі, Шодор Шагарев. Оборонний менеджмент: ознайомлення / Менеджмент безпеки та оборони. № 1. Мова оригінальної версії: англійська. Женева, 2009. Київ – 2010. – 214 с.
8. Воєнна доктрина України: указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення 20.02.2021).
9. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19> (дата звернення 20.02.2021).

References

1. President of Ukraine (2016), "Decree of the President of Ukraine «Concept of development of the security and defense sector of Ukraine»", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (Accessed 20.02.2021).
2. Pantev, P., Ratchev, V., Tagarev, T. and Zaprianova V. (2005), *Vijs'kovo-tsyvil'ni vidnosyny i demokratychnyj kontrol' nad sektorom bezpeky: posibnyk dlia vijs'kovykh ofitseriv, sluzhbovtziv rozvidual'nykh sluzhb i sluzhb bezpeky, a takozh politykiv i ekspertiv v oblasti bezpeky* [Military-civilian relations and democratic control over the security sector: a manual for military officers, employees of intelligence services and security services, as well as politicians and experts in the field of security], Sofia, Bulgaria, 146p.
3. Lann, S. (2016), "The role of state and independent supervisory institutions in democratic governance in the security sector. Monitoring of Government Calls in the Security Sector of Ukraine", *Materialy druhoi mizhnarodnoi konferentsii «Uriaduvannia v sektori bezpeky: rol demokratychnykh instytutiv i kraschi mizhnarodni praktyky* [Materials of the Second International Conference «Government in the Security Sector: The Role of Democratic Institutions and Best International Practices], Mizhnarodna konferentsiya, [International conference], Kyiv, Ukraine, available at: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_02_01/DCAF_Conference-2-UKR.pdf (Accessed 20.02.2021).
4. Glotov, B.B. and Kudryavtseva, M.V. (2010), "Transformation of state power organizations in Ukraine (first part)", *Publicline administruvannia: teoriia ta praktyka*, [Online], vol. 2(4), available at: www.dridu.dp.ua/zbirnik/index.html (Accessed 20.02.2021).
5. Sitnik, G.P. (2012), *Derzhavne upravlinnia u sferi natsional'noi bezpeky (kontseptual'ni ta orhanizatsijno-pravovi zasady)* [Public administration in the field of national security (conceptual and organizational and legal principles)], The National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine, 544p.
6. The official site of The Independent Defence Anti-Corruption Committee (2020), "Anticorruption policy index in the defense sector", available at: <https://nafo.org.ua/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8/index-antukorupsiynoi-politiku-v-oboronnomu-sektori-gdaci/> (Accessed 20.02.2021).
7. Bucur-Marku, G., Flurie, P. and Tagarev, T., (2010), "Defensive management: familiarization", *Menedzhment bezpeky ta oborony*, vol.1, 214p.
8. President of Ukraine (2015), "Decree of the President of Ukraine «Military doctrine of Ukraine»", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (Accessed 20.02.2021).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), *The Law of Ukraine «About National Security of Ukraine»*,: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19> (Accessed 20.02.2021).

Moskalchuk Y.H.,

graduate student in Public Higher Educational Establishment «The Academy of Continuing Education»,
pop20@ukr.net

Ukraine, Vinnytsia

**ENSURING CONTROL OVER THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE:
APPLICATION OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES**

The article deals with the legislative and theoretical aspects regarding the construction, features and significance of the system of checks and balances in the security and defense sector. The purpose of the article is to describe mechanisms of the checks and balances in the establishment of the control system in the defense sphere to increase the efficiency of realization of tasks in the field of national security of Ukraine.

For the purposes of this article, we have used such research methods as: empirical (observation, description) and theoretical (analysis, system approach, deduction). According to the results of the study, the main ways of development and significance of the system of checks and balances for the formation and implementation of modern security policy are formed.

Key words: *a system of checks and balances, security and defense sector, national security, control, interaction.*

УДК 342.9

Ткаченко О.Г.,

к.ю.н., заступник начальника кафедри тактико-спеціальної підготовки, Академія Державної пенітенціарної служби,
ORCID: 0000-0002-5640-0906

Аніщенко В.О.,

д.пед.н., професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін Академії Державної пенітенціарної служби,
ORCID: 0000-0002-5062-3789

Разумейко Н.С.,

к.пед.н., начальник кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін Академії Державної пенітенціарної служби,
ORCID: 0000-0003-0801-3490

Україна, м. Чернігів

МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

В статті проаналізовано поняття та характерні риси механізмів які спрямовані на запобігання виникненню конфлікту інтересів під час проходження державної служби в Україні, його вплив на систему державного управління. Досліджено конфлікт інтересів на державній службі як різновид зловживань посадовими особами. Розглянуто низку нормативних актів, які утворюють нормативно-правовий механізм врегулювання конфлікту інтересів на державній службі. Визначено недоліки існуючого законодавства щодо врегулювань конфлікту інтересів та вказано на шляхи усунення цих недоліків.

Ключові слова: державна служба, конфлікт інтересів, подарунок, врегулювання, корупція, антикорупційний механізм, посадова особа.

Постановка проблеми. Питання запобігання та врегулювання конфлікту інтересів під час проходження державної служби в Україні обговорюється досить активно, та є предметом численних наукових досліджень та публікацій представників різних галузей науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те що такі науковці як С. Алфьоров, І. Дьомін, Д. Заброта, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, І. Нуруллаєв, О. Ткаченко визначають основні напрямки інституційного розвитку проходження державної служби, закріплення принципів громадянського служіння державі й суспільству, етичних норм виконання посадових обов'язків тощо, Проте, залишається відкритим питання визначення механізмів спрямованих на запобігання виникненню конфлікту інтересів при проходженні державної служби, та які ж саме механізми спрямовані на запобігання виникненню конфлікту інтересів використовуються в державі.

Мета роботи полягає у тому, щоб на основі аналізу наукових джерел та вітчизняного законодавства охарактеризувати принципи та механізми спрямовані на запобігання виникненню конфлікту інтересів під час проходження державної служби в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конфлікт інтересів як соціальне явище виник одночасно із суспільством і державою. Він пронизує всі сфери суспільного життя, в тому числі сферу публічної служби, незалежно від наявності (чи відсутності) формального визначення цього поняття в законодавстві [1, с.14].

Чинні на сьогодні антикорупційні нормативно-правові акти що регулюють суспільні відносини по врегулюванню конфлікту інтересів передбачають механізм вживання низки обмежень, які стосуються заборони одержань подарунків, спільної роботи близьких осіб та обмежень що стосуються діяльності державних службовців,

що припинили виконання завдань і функцій держави, суміщення та сумісництва діяльності державних службовців з іншими видами діяльності [2, с.82].

Хоч законодавство більшості держав ЄС передбачає спеціальні обмеження, основне завдання яких це не допустити появи конфлікту інтересів, але з метою недопущення прогалин у законодавстві закони певних держав-членів передбачають єдину заборону – проводити будь-яку діяльність, яка здатна до появи конфлікту інтересів.

Загалом, аналізуючи вітчизняні та зарубіжні джерела, можна виділити основні можливі механізми спрямовані запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на державній службі, які застосовуються в різних країнах. Деякі з них намагаються застосовувати і в Україні [3, с.48].

Один з най дієвих механізмів щодо запобігання та врегулювання виникненню конфлікту інтересів є декларування. Воно широко застосовується у Європі, а саме декларуванню підлягають приватні інтереси які пов'язані з будь-якими зобов'язаннями. Такий вид декларування, зокрема, передбачений у Португалії, тут державні службовці зобов'язані задекларувати зобов'язання за 3 роки перед призначенням на державну посаду; Іспанії, декларують за останні 2 роки, перед призначенням на державну посаду або до місцевий органів влади [4, с.263-271].

Також види обмежень щодо суміщень своєї службової діяльності з іншими видами діяльності застосовується до посадовців, що працюють в політичній сфері, до них відносяться глави держав, член парламенту або уряду, публічні службовці, а також судді.

Європейське законодавство містить різні підходи щодо вирішення даного питання, також відсутній єдиний перелік осіб, що мають обов'язок подати декларації про особисті доходи, що обов'язково підлягають декларуванню. Наприклад у Великобританії, члени парламе-

нту зобов'язані декларувати лише ті суми доходів, які перевищують певну встановлену межу. Що стосується республіки Польщі то згідно їхнього законодавства власні прибутки підлягають декларуванню лише особами, які перебувають на політичних посадах, а також посадовці, які обіймають виборні посади. А в Латвії обов'язком декларувати власні прибутки обтяжені всі державні службовці.

Що стосується практики неодмінної подачі декларації про доходи та майно членів сім'ї посадовця, то даний обов'язок є більше виняток, ніж загальне правило, і поширене лише у кількох державах, наприклад – в Польщі де обов'язково декларується майно та доходи членів сім'ї, членів подружжя посадовця, який перебуває на політичній посаді або працює в місцевих органах влади. Певні особливості має й Угорщина, де члени родини, посадовця який перебуває на державній посаді або посаді вищої категорії державних службовців, доходи не декларують, але в обов'язковому порядку декларують майно.

Що стосується Європейських країн, то зазначений спосіб запобігання виникнення конфлікту інтересів не має єдиного стандарту. Наприклад, у Великобританії декларують майно представники парламенту лише в тому випадку, якщо оцінка рухомості складає більше ніж 59 000 фунтів. Що стосується Німеччини, то представники парламенту взагалі про статки декларацій не подають, поряд з тим на державних службовців поклали зобов'язання подавати дані декларації до призначення на пост для доказу відсутності боргів. В деяких інших європейських державах посадовці навпаки звільнені від обов'язкового декларування майна.

Існує поширена точка зору, що коли посадова особа отримує подарунки, то це є першим кроком на дорозі до корупції. Саме тому, з метою запобігання даного явища, в деяких Європі на законодавчому рівні зобов'язували декларувати подарунки посадовцями, що перебувають на державних посадах, а в окремих країнах (Латвія) – всі без винятку державні службовці. Польща на законодавчому рівні зобов'язала декларувати подарунки особам, які перебувають на політичних посадах, а також в органах місцевої влади, Угорщина – члени парламенту, Великобританії, Іспанії та Німеччині – члени уряду та особи, які перебувають на політичних посадах.

Обов'язок декларувати приватні інтереси, пов'язані з певними зобов'язаннями, є поширене явище в Європі – даний обов'язок закріплений в Португалії, декларують за 3 роки, перед призначенням на державну службу, Іспанії, декларують за 2 роки, що перед призначенням на державну службу або місцеві органи влади. Ряд країн центральної Європи зобов'язав декларувати приватні інтереси якщо вони гіпотетично мають змогу впливу на виконання службових обов'язків.

Декларування приватного інтересу у зв'язку з прийняттям участі в голосуванні та прийняття рішення є поширеним перш за все в тих країнах, де підлягають декларуванню інтереси, пов'язані з виконанням зобов'язань: Португалія, 3 роки, перед призначенням на державну посаду, що стосується місцевих органів влади то декларуються на добровільних засадах; Іспанії, за 2 роки перед призначенням на державну посаду; Німеччина,

лише місцеві органи влади; Великобританія, підлягають декларуванню не лише особисті інтереси, але й інтереси членів сім'ї та близьких осіб; Угорщина, декларують лише працівники парламенту; Італія, Латвія, Польща, Франція, повідомляють про випадки виникнення конфліктів інтересів.

Що стосується офіційного оприлюднення декларації про особисті інтереси, доходи та майно. То дана норма передбачена законами лише деяких європейських держав – Польща для місцевих органів влади, Великобританія – декларація про отримані подарунки особами, що перебувають на державній службі, а також декларація про особисті інтереси посадових осіб парламенту є в загальнодоступному доступі, Іспанії – передбачила норму, згідно якої декларація про особисті інтереси працівників парламенту або місцевих органів влади можуть бути оприлюднені за офіційним зверненням будь-якого громадянина, Латвія – всі декларації є в загальнодоступному доступі. Закони Франції та Угорщини навпаки, закріпили норму згідно якої оприлюднення декларацій не передбачається [5, с.11-19].

Обмеження щодо право обіймати певні посади та займатися певними видами діяльності коли посадовець вже припинив виконувати повноваження на посаді як державний службовець також передбачене законодавством окремих європейських країн. Так, Іспанія та Португалія протягом відповідно 2-х та 3-х років після завершення службових повноважень, службовець який перебував на державній службі, не має права отримати роботу в приватній компанії, яка має зв'язки по контрактах, регуляторні зв'язки або в зв'язку з прямим підпорядкуванням органу, посадовій особі з якою працював даний посадовець. Аналогічні обмеження для посадових осіб встановили Італія, Польща (1 рік), Великобританія (2 роки) та Франція (5 років).

У Великобританії посадовець який перебував на політичній посаді, не має права одержувати подарунки, ціною більше 140-ка фунтів, а члени парламенту та державні службовці в апіорі не мають права одержувати будь-які подарунки. Законодавство Іспанії та Німеччині також передбачає обмеження щодо подарунків для державних службовців, у Франції – будь-які посадові особи, якщо вони отримали подарунок, то це автоматично впливає на незалежність даного посадовця. Чітка заборона на одержання подарунків застосовується також і в Угорщині та Польщі.

Ще одним важливим принципом в діяльності посадовців є обов'язкове утримання від прийняття участі у обговоренні та вирішенні важливим питань. За даним принципом державний службовець не має права виконувати свої повноваження якщо має особисту зацікавленість у їх розгляді та прийнятті [4, с.263-271].

Прийняті останнім часом міжнародні договори, в сфері протидії корупції, вимагають від держав учасниць, які ратифікували даний міжнародно-правовий документ, створити спеціальні правоохоронні органи головною метою діяльності яких боротьба та запобігання корупції. Таким чином, згідно вимог міжнародних конвенцій передбачається створення спеціалізованих правоохоронних органів.

Однак, саме по собі існування таких спеціалізованих правоохоронних органів не призводить до зникнення

корупції, адже для забезпечення своєї ефективної діяльності, вони мають мати у своєму підпорядкуванні усі потрібні прийоми та важелі впливу.

Організація економічного співробітництва та розвитку у своїй Рекомендації щодо врегулювання конфлікту інтересів на державній службі запропонувала утилітарні механізми допомоги для державних посадовців як підвищити добросесність під час прийняття рішення на загальнодержавному рівні.

Ми вважаємо, що загалом цього можна досягти шляхом: встановленням єдиних ефективних методів виявлення небезпеки та врегулювання конфлікту інтересів у повсякденній роботі, а також чітко закріплення механізму звітності, що включатиме певні санкції не лише з метою гарантії того, що державні службовці несуть персональну відповідальність за неухильне виконання норм, так і принципів таких методів, а й для можливості заохотити службовця, робота яких є результативна.

В українському законодавстві закріплені деякі інструменти врегулювання конфлікту інтересів, але й їх необхідно модернізувати, враховуючи європейські практики [6, с.42].

Зазначене свідчить про наявність потреби у подальшій імплементації норм міжнародного права в сфері запобігання та врегулювання конфлікту інтересів під час проходження державної служби в Україні, як вид продовження реформування органів державної влади в Україні, важливим завданням є перш за все моніторинг ситуації в країні, а також формулювання напрямку вдосконалення нормативного регулювання в державному управлінні за прикладом міжнародних стандартів.

Звичайно ж, конфлікт приватного та службового інтересу наявний в діяльності кожного державного службовця. Саме тому, першочерговим завданням держави є збалансувати такі інтереси, та визначити пріоритетні інтереси службовців над приватним інтересам, встановити заходи запобігання виникнення конфлікту інтересів та визначити порядок його врегулювання.

Незважаючи на те, що в законодавчих актах термін «реальний та потенційний конфлікт інтересів» чітко визначений [7], в практичній діяльності його досить важко визначити, так як чітких меж між державним і особистим інтересам не завжди можна чітко виявити. Отже, керуючись даним нормативно-правовим актом теоретично можна ідентифікувати факт наявності чи загрози виникнення конфлікту інтересів, але на практиці ефективність запропонованих механізмів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів значною мірою залежить, саме, від моральності державного службовця, так як посадовець часто являється єдиною особою, яка володіє відомостями про наявний в нього приватний інтерес.

Таким чином, державні механізми запобігання та врегулювання етнополітичних конфліктів повинні бути: науково обґрунтованими – які базуються на визначених досягненнях сучасної науки; превентивними – націленими на запобігання найнебезпечніших етнополітичних проблем; цілісними – такими, що передбачають вирішення основних етнополітичних проблем у рамках єдиної стратегії та ідеології; інтегральними – гармонійно включеними та адаптованими в загальну модель політичного, соціально-економічного та етнокультурного

розвитку; адекватними – з врахуванням особливостей етнічної строкатості місцевих співтовариств і територій.

Ми вважаємо, що на сьогодні існує нагальна потреба у виробленні продуманої, науково обґрунтованої державної етнонаціональної політики. Лише в державі, де забезпечені гармонізація й узгодження інтересів всіх етносів і соціальних спільнот, може бути реалізовано захист їх життєво важливих інтересів.

Вважаємо, невиправданим затягування процесу прийняття основних державних документів, покликаних створити систему регулювання в найважливіших сферах етнополітики. Насамперед, мова йде про Концепцію державної етнокультурної політики, Концепцію державної міграційної політики, Концепцію державної молодіжної політики, а також прийняття й подальше вдосконалення антидискримінаційного, міграційного, трудового законодавства, законодавства в сфері ЗМІ, освіти, культурного будівництва тощо.

Отже, для дієвості застосування механізму спрямованого на запобігання виникнення конфлікту інтересів, необхідно провадити норми, які регулюють позбавлення приватного інтересу, з приводу якого виник конфлікт інтересів; переведення державного службовця на іншу посаду або його звільнення зі займаної посади; усунення державного службовця від прийняття рішень; прийняття рішення або вчинення дій в умовах конфлікту під зовнішнім контролем.

Проаналізувавши механізми спрямовані запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на державній службі, ми дійшли до логічного висновку, що принципи забезпечення прозорості, посилення персональної відповідальності, служіння суспільним інтересам є ключовими поняттями та повинні бути її основою.

Вітчизняна антикорупційна нормативно-правова база передбачає механізми спрямовані запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на державній службі, до них відносяться суміщення та сумісництва діяльності державних службовців з іншими видами діяльності, обмеження одержання подарунків, спільної роботи близьких осіб та обмежень що стосуються діяльності державних службовців, що припинили виконання завдань і функцій держави.

Висновки. Проаналізувавши механізми спрямовані на запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на державній службі, ми дійшли до логічного висновку, що в нашій країні протягом останніх декількох років проявляється позитивна тенденція щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів під час проходження державної служби, яка виявляється в наступному: законодавець сформував інституційне підґрунтя даної діяльності (утворені спеціалізовані правоохоронні органи, розподілені завдання та повноваження між ними); імплементовано європейську нормативну базу, що містить прогресивні норми та закріплює широкі системні заходи запобігання виникнення конфлікту інтересів; значно збільшилась діяльність спеціалізованих правоохоронних органів у сфері запобігання конфлікту інтересів під час проходження державної служби в Україні та новітньої превентивної діяльності.

Вітчизняна антикорупційна нормативно-правова база передбачає механізми спрямовані на запобігання та вре-

гулювання конфлікту інтересів на державній службі, до основних з них відносяться такі обмеження як: суміщення та сумісництва діяльності державних службовців з іншими видами діяльності; одержання подарунків; спільної роботи близьких осіб та обмеження що стосуються діяльності державних службовців, що припинили виконання завдань і функцій держави.

Ми прийшли до висновку, що отримання посадовою особою подарунків є каталізатором на шляху до корупції, тому ми пропонуємо використати досвід ряді держав Європи (Іспанії, Франції та Німеччині) та заборонити державним службовцям отримувати подарунки на будь яку суму, окрім близьких осіб. Тому ми пропонуємо частини другу та четверту статті 23 Закону України «Про запобігання корупції» виключити.

Література

1. Голяшкіна О.А. Еволюція інституту запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у системі публічної служби. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2020. № 1. С.13-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaidu_2020_1_4 (дата звернення: 25.10.2020)
2. Пастух І.Д. Проблеми правового регулювання повідомлення про конфлікт інтересів та його врегулювання в діяльності центральних органів виконавчої влади, що спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. Вип. 30 (1). С.82-85. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (дата звернення: 25.10.2020).
3. Аніщенко М. Конфлікт інтересів у антикорупційному законодавстві України: засіб запобігання корупції чи правовий абсурд? Публічне право. 2018. № 4. С.62-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2018_4_10 (дата звернення: 25.10.2020).
4. Олешко О.М. Зарубіжний досвід запобігання й регулювання конфлікту інтересів на державній службі. Теорія та практика державного управління. 2014. Вип. 3. С.263-271.
5. Берназюк Я.О. Механізми запобігання та врегулювання конфлікту інтересів: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід: Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. 2017. Вип. 2. С.11-19. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (дата звернення: 25.10.2020)

nbuv.gov.ua (дата звернення: 25.10.2020).

6. Ієвлева Л.І. Врегулювання конфлікту інтересів в органах публічної влади: європейські практики для України. Економіка та держава. Серія: Державне управління. 2019. № 3. С.39-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddu_2019_3_12 (дата звернення: 25.10.2020).

7. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 25.10.2020).

References

1. Holiashkina O.A. Evoliutsiia instytutu zapobihannia ta vrehuliuvannia konfliktu interesiv u systemi publichnoi sluzhby. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. 2020. № 1. S. 13-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaidu_2020_1_4 (data zvernennia: 25.10.2020)
2. Pastukh I.D. Problemy pravovoho rehuliuvannia povidomlennia pro konflikt interesiv ta yoho vrehuliuvannia v dualnosti tsentralnykh organiv vykonavchoi vlady, shcho spriamovuietsia ta koordynuietsia Kabinetom Ministriv Ukrainy cherez Ministra vnutrishnikh sprav Ukrainy: Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seria: Yurysprudentsiia. 2017. Vyp. 30 (1). S. 82-85. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (data zvernennia: 25.10.2020).
3. Anishchenko M. Konflikt interesiv u antykoruptsiinomu zakonodavstvi Ukrainy: zasib zapobihannia koruptsii chy pravovyi absurd? Publichne pravo. 2018. № 4. S. 62-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2018_4_10 (data zvernennia: 25.10.2020).
4. Oleshko O.M. Zarubizhnyi dosvid zapobihannia y urehuliuvannia konfliktu interesiv na derzhavnii sluzhbi. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia. 2014. Vyp. 3. S. 263-271.
5. Bernaziuk Ya.O. Mekhanizmy zapobihannia ta vrehuliuvannia konfliktu interesiv: vitchyzniani realii ta zarubizhnyi dosvid: Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka. 2017. Vyp. 2. S. 11-19. URL: <http://nbuv.gov.ua> (data zvernennia: 25.10.2020).
6. Ievleva L.I. Vrehuliuvannia konfliktu interesiv v orhanakh publichnoi vlady: yevropeiskii praktyky dlia Ukrainy. Ekonomika ta derzhava. Seria: Derzhavne upravlinnia. 2019. № 3. S. 39-44.
7. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1700-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (data zvernennia: 25.10.2020).

Tkachenko O.G.,

Candidate of Juridical sciences, docent, Deputy of the Department of Tactical and Special training, Academy of State Penitentiary Service, ORCID: 0000-0002-5640-0906,

Anishenko V.O.,

Doctor of Pedagogical Sciences, docent, Professor of the Department of education and the Humanities, Academy of State Penitentiary Service, ORCID:0000-0002-5062-3789,

Razumeyko N.S.,

Candidate of Pedagogical Sciences, docent, Head of the Department of education and the Humanities, Academy of State Penitentiary Service, ORCID: 0000-0003-0801-3490,

Ukraine, Chernigov

MECHANISMS TO PREVENT CONFLICTS OF INTEREST DURING CIVIL SERVICE IN UKRAINE

The article analyzes the concepts and characteristics of mechanisms aimed at preventing conflicts of interest during the civil service in Ukraine, its impact on the public administration system. The conflict of interests in the civil service as a kind of abusing by officials is studied. A number of normative acts that form a normative and legal mechanism for settling conflicts of interest in the civil service are also considered. The imperfection of the existing legislation on the conflicts settling of interest are identified and the article also indicates the ways to eliminate these imperfections.

Key words: civil service, conflict of interest, gift, settling, corruption, anti-corruption mechanism, official.

УДК 323.171: 342.71

Резанова Н.О.,

к.філос.н., доцент кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка», reznat120@gmail.com

Україна, м. Запоріжжя

НАЦІОНАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

В статті розглядається національно-громадянська ідентичність як певна культурна форма, котра є наслідком тривалої дії світоглядних настанов та політичного досвіду. Вона формується в наслідок прийняття та усвідомлення культурних цінностей і смислів та створює у людей відчуття приналежності до певної політичної спільноти. Аналізується проблема політичної ідентичності як синтезуючого концепту, що розкриває роль «суб'єктивного чинника» у процесі включеності індивіда в систему політичних відносин. Національно-громадянська ідентичність досліджується як своєрідна проєкція національної, етнічної, релігійної, територіальної, регіональної та інших складових соціальної ідентичності в політичну сферу.

Ключові слова: політична ідентичність, соціальна ідентичність, політична культура, механізми формування політичної ідентичності, громадянська ідентичність.

Постановка проблеми. Процеси, що відбуваються в соціально-політичній сфері українського суспільства, потребують успішного вирішення якісно нових завдань по створенню сучасної, суверенної, розвинутої, правової держави Україна. Це в свою чергу, вимагає від громадян глибокого осмислення політичних і культурних процесів, активної громадянської позиції, залучення їх до повсякденної діяльності задля розвитку суспільства та держави. На перший план виходить необхідність формування у громадян таких якостей, як патріотизм, відданість Батьківщині, громадянської відповідальності та національної ідентичності. Затребуваність суспільства в громадянах, котрі мають сформовану національно-громадянську ідентичність і усвідомлюють шлях розвитку своєї національної держави є також одним із важливих компонентів становлення самої людини.

Розв'язання завдань державотворення значною мірою залежить від типу домінуючої політичної культури та рівня її розвитку серед верств населення, суспільства загалом. За цих умов першорядного значення набуває формування політичної свідомості громадян, набуття ними досвіду й навичок політичної поведінки, прискорена політична соціалізація, поступове долання існуючої фрагментарної політичної культури, елементів патріархальної та підданської політичної культури і становлення на цьому ґрунті громадянської, демократичної політичної культури.

Фундаментальні перетворення політичного життя не можливі без глибокої трансформації політичної культури, яка в кожній конкретній ситуації є своєрідним синтезом моментів формування, функціонування та розвитку, що дозволяє розглядати її як динамічну надскладну систему. Протягом всього життя людина існує у світі культури, через яку формується, набуває можливості зрозуміти принципи побудови навколишнього світу і свого місця в ньому.

Мета роботи – розглянути феномен національно-громадянської ідентичності в контексті політико-культурних чинників.

Виклад основного матеріалу. Пояснення умов і факторів формування національно-громадянської ідентичності стало нагальним завданням сучасних наукових досліджень. Феномен ідентичності припускає пошук відповідей на ряд фундаментальних питань. Так, методологічні засади співвідношення громадянського та національного в ідентичності розроблені в працях Г. Алмонда, С. Верби, Ю. Габермаса, Е. Сміта, Ф. Фукуями.

Важливе місце в дослідженнях займає вивчення сутності і динаміки соціальної ідентичності. В цілому проблеми соціальної ідентифікації індивіда вивчалися соціальними психологами і соціологами. Тут необхідно зазначити А. Тайфеля, Дж. Тернера, З. Фрейда, Е. Еріксона. Проблеми етнокультурного різноманіття розглядаються в теоріях мультикультуралізму (Ч. Тейлор, В. Кімлічка, Ч. Кукатас).

Слід відмітити, що у різних наукових дисциплінах, громадянська ідентичність дещо відрізняється. Соціальні психологи наголошують на самоототожненні з відповіддю на питання «хто ми?», а соціальні філософи – з відповіддю на «які ми?». Таким чином, йдеться про вузьке або більш широке тлумачення. Обидва напрямки досліджень найчастіше покладаються на концепцію Е. Еріксона, який розумів особистість як самовизначення за соціокультурним принципом і наголошував, що ідентичність пов'язана з ідеологією. Це надзвичайно важливо, тому що акцентує увагу на важливості механізму формування ідентичності. Дослідженню проблеми взаємодії з іншими людьми, як необхідної умови формування ідентичності, присвячені роботи Д.Г. Міда. Твори Г. Теджфела і Дж. Тернера звертають увагу на те, що в основі суспільного сприйняття людини лежить категоризація. Це також важливо, тому що вона пов'язана з

роллю держави у створенні символів та ідеологій.

Громадянську ідентичність досліджують українські науковці В. Арбеніна, Р. Димерець, А. Карась, А. Колодій, В. Малінін, М. Остапенко, Н. Пашина, І. Петровська та інші.

Однією з сучасних проблем політичної науки є вивчення ідентифікації людини у політичному просторі. Попри величезну кількість наукової літератури в Україні, присвяченої проблемам ідентичностей, зокрема колективних, громадянська ідентичність вивчена недостатньо. До цієї категорії науковці все частіше звертаються, досліджуючи соціально-політичні зміни та пояснюючи їх соціокультурні чинники. Слід відмітити дотичність категорії національно-громадянської ідентичності до предметного поля політології, що значно розширює об'єктивні знання про політику.

Усвідомлення людиною себе у політичному процесі, визначенні своєї ролі як суб'єкта політики багато в чому пояснює характер інституційних трансформацій в сучасному світі. Ідентичність являє собою синтезуючий феномен, який дозволяє провести якісний аналіз «суб'єктивного чинника» суспільного розвитку на різних рівнях, зокрема – включеність індивіда в систему політичних відносин. Сучасна людина входить до різних типів колективних ідентичностей – традиційних суб'єктів політичного процесу, неполітичних акторів, неструктурованих спільнот різних рівнів, що в цілому формує політичний простір сучасного суспільства. Цей найглибший рівень включає такі явища, як структура сім'ї, релігія, моральні цінності, етнічна свідомість, «громадянськість» і партикулярні історичні традиції.

Подібно до того як демократичні інститути покояться на здоровому громадянському суспільстві, громадянське суспільство, у свою чергу, має попередників і передумови на рівні культури. Культуру можна визначити як раціональну етичну звичку, передану за традицією. Хоча вона й піддається впливу подій, вона схильна лише до повільних змін. Реальні проблеми, що впливають на якість життя в сучасних демократичних державах, відносяться до соціальних і культурних відхилень від норми, що стоять за межами можливостей інституціональних рішень, а отже – за межами можливостей державної політики. Питання культури швидко висувається на перший план [1, с.207]. Демократична політична культура – це культура громадянського суспільства. Саме у межах громадянського суспільства відбувається організація плюралізму, тобто поєднання та врахування інтересів найрізноманітніших соціальних і політичних сил. Тільки в розвиненому громадянському суспільстві може сформуватися культура, що відповідає демократичному ладу.

У парадигмальному плані переважна більшість наукових досліджень щодо змін політичної культури знаходиться в межах веберівсько-парсонівської традиції аналізу соціальної дії. Автори особливу увагу надавали вивченню ролі ментальності, норм і цінностей конкретного суспільства з точки зору їх позитивного або негативного впливу на процеси модернізації. При цьому в якості найважливіших складових розвитку розглядалися політична участь і економічна активність населення. Остатні є ядром цінностей сучасного (західного) суспільства.

Таким чином, боротьба за демократію відбувається

на рівні культури, а отже – пріоритетів цінностей. Ця сфера багатьма вченими визнається такою, що має критичне значення для нових демократичних держав, котрі виникають зі свого авторитарного минулого. Така «культурна війна» не минає й українське суспільство, що є класичним типом суспільства транзитивного типу, а отже протиріччя цінностей мають принциповий, стратегічний характер для майбутнього нашого суспільства [2, с.188]. Український політолог М.О. Паламарчук зазначає, що «детальні зовнішні рецепти модернізації здебільшого спрацьовують лише тоді, коли суспільства-реципієнти не надто відрізняються від суспільств-донорів. Україна, безперечно, є географічною та культурною частиною Європи. Водночас для неї шлях, який уже частково подолали центральноєвропейські суспільства, значно довший. Проблеми, які наша країна має вирішити, були розв'язані в сусідніх країнах уже досить давно або проявлялися у значно меншому масштабі. У цьому контексті варто згадати такі складні процеси, як незавершена консолідація української політичної нації, утвердження національної держави не на формально-інституційному рівні, а як ефективного інструменту реалізації національних інтересів, формування відповідального політичного класу» [3, с.6].

Результатом соціального становлення людини є усвідомлене виконання власної соціальної ролі в суспільній групі, а держава є майданчиком для прояву ролі громадянина.

Основні функції, що виконує національно-громадянська ідентичність в процесі становлення особистості як основного компонента суспільства:

- регулятор поведінки – оскільки в основних документах нормативно-правового характеру прописані обов'язки, права, свободи, закони і норми, які повинен виконувати громадянин, котрий є громадянином цієї державі, то в процесі соціалізації ці правила засвоюються і дають напрям поведінки людини;
- передача специфіки громадянської культури молодим поколінням – у процесі соціалізації відбувається не тільки засвоєння, а й передача наявного громадянського «багажу» досвіду, традицій тощо;
- об'єднання і збереження єдності громадян;
- самоактуалізація, розвиток, самовираження в соціальній групі співвітчизників;
- переживання своєї приналежності до держави, народу, соціальної групи;
- включення в систему соціальних взаємозв'язків всередині групи, що забезпечує захист, задоволення потреб і т. д.

Національно-громадянська ідентичність реалізується на практиці в формі громадянської ініціативи, завдяки якій формується специфічний досвід громадянської діяльності і участі. Суб'єкт, наділений подібним досвідом (особистим чи груповим) здатний ефективно взаємодіяти в публічно-політичному дискурсі, висловлювати свої інтереси і реалізовувати їх на практиці. Як наслідок, громадянська ідентичність виражається і закріплюється в різноманітних соціальних і політичних практиках та культурній матриці суспільства. Разом із тим національну політичну культуру формулюють дисфункціональні характеристики соціетального, елітарного, індивідуаль-

ного, групового рівнів, які постають рудиментами радянського тоталітаризму, проте до сьогодні накладають свій відбиток на процеси формування політичної поведінки, колективних політичних орієнтацій зокрема [4, с.27].

Національно-громадянська ідентичність визначається, по-перше, як усвідомлення приналежності до спільноти громадян тієї чи іншої держави, що має для індивіда значущий сенс; і по-друге, як феномен надіндивідуальних свідомостей, ознака громадської спільності, що характеризує цю спільність як колективний суб'єкт. Ці два терміни не взаємовиключають одне одного, а акцентують увагу на різних аспектах громадянської ідентичності: з боку індивіда і з боку спільності.

Національно-громадянська ідентичність фіксує єдність інтересів індивіду із громадою, а також дозволяє впливати на громадянське суспільство. Структура громадянської ідентичності передбачає формування наступних структурних компонентів: когнітивний (пізнавальний), емоційно-оцінний (коннотативний), ціннісно-орієнтовний (аксіологічний), поведінковий.

Можна зазначити, що поняття «громадянська ідентичність» синонімічно поняттю «національна ідентичність» в тих випадках, коли розглядається в межах розуміння нації як співгромадянства.

Висновки. Таким чином, національно-громадянська ідентичність є певною культурною формою та є спільним наслідком тривалої дії світоглядних настанов та політичного досвіду, вона є результатом прийняття та усвідомлення культурних цінностей і смислів. Культура постає цементом громадянських відносин, вона формує у людей відчуття приналежності до певної спільноти. Формування національно-громадянської ідентичності відбувається у відповідності до наявної культурної матриці суспільства. Якщо процес самоідентифікації співпадає з політичною культурою суспільства, тоді проявляється її консолідуюча роль.

Цей процес за своїм характером поступовий і послідовний. Його тривалість пов'язана із внесенням змін до самих соціокультурних матриць. Лише за таких умов кількісно формується певна якість громадян, яка діалектично надасть зворотний вплив як на саму політичну культуру, так і на соціальну систему (суспільство) в цілому. «На виході» результатом стане новий тип політичної культури – «громадянська політична культура».

Національно-громадянська ідентичність потребує включення самоорганізованих співтовариств в єдиний комунікативний простір, що забезпечує громадську со-

лідарність інтегративного характеру. Через процеси соціальної саморегуляції вона дозволяє мобілізувати окремих індивідів та великі групи людей, аж до всього суспільства в цілому, для вирішення ситуаційних проблем, проблем стратегічного характеру на рівні системного світу. Завдяки національно-громадянській ідентичності забезпечується інтеграція мікро- та макрорівня політичного життя, тим самим, різноманітність його проявів перетворюється в єдине цілісне утворення. Використання політико-культурного потенціалу, реалізованого в національно-громадянській ідентичності, дозволяє виявити баланс між стихійною самоорганізацією і можливостями раціонально-ідеологічного управління суспільством, а також може виступати в якості вектора соціально-політичних змін.

Література

1. *Онтологія політичної культури в період модернізації нинішнього перетворень* / Н.О. Рязанова // *Політологічні читання імені професора Богдана Яроша: збірник наукових праць* / за заг. ред. В.І. Бортнікова; Я.Б.Яроша. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016. – 436 с. – С.206-215.

2. *Кабанець О.С. Громадянська культура як чинник демократизації суспільства* / О.С. Кабанець // *Альманах права. Правовий світогляд: людина і право*. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. – Вип. 5. – С.184-189.

3. *Паламарчук М.О. Виклики модернізації в Україні: політичні аспекти: монографія* / М.О. Паламарчук; за ред. О.В. Лютвиценка. – К.: НІСД, 2014. – 152 с

4. *Делія О.В. Чинники політичної культури у структурі політичного середовища державної політики* / О.В. Делія // *Аспекти публічного управління*. – 2018. – III, 6, № 1-2. – С.24-30.

References

1. *Ontology of political culture in the period of modernization of today's transformation* / N.O. Ryzanova // *Political Science readings in honor of Professor Bohdan Yarosh: collection of scientific papers* / ed. by V.I. Bortnikova; Ya.B. Yarosh. – Lutsk: Vezha-Druk, 2016. – 436 p. – P.206-215.

2. *Kabanets O.S. Civic culture as a factor of democratization of society* / O.S. Kabanets // *Almanach of law. Legal worldview: man and law*. – K.: Institute of State and Law of V.M. Korotkiy of the NAS of Ukraine, 2014. – Vol. 5. – P.184-189.

3. *Palamarchuk M.O. Challenges of modernization in Ukraine: political aspects: monograph* / M.O. Palamarchuk; ed. by O.V. Lytvynenko. – K.: NISD, 2014. – 152 p

4. *Delia O.V. Factors of political culture in the structure of the political environment of state policy* / O.V. Delia // *Aspects of public administration*. – 2018. – T. 6, № 1-2. – P. 24-30.

Ryzanova N.O.,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, of the Zaporizhzhia Polytechnic National University, reznat120@gmail.com

Ukraine, Zaporozhye

NATIONAL-CIVIC IDENTITY: POLITICAL AND CULTURAL DETERMINANTS

The article considers national-civic identity as a specific cultural form, which is a consequence of the long-term outlook and political experience. It is formed as a result of acceptance and awareness of cultural values and meanings and creates a sense of belonging to a certain political community in people. The problem of political identity is analysed as certain synthesizing concept which exposes the role of «human factor» in the process of plugged of individual in the system of political relations. A political identity is probed as an original projection national, ethical, religious, territorial, gender, class and other constituents of social identity in a political sphere.

Key words: *political identity, social identity, political culture, mechanisms for the formation of political identity, civic identity.*

УДК 321.1:340.125

Чижова О.М.,

професор кафедри публічного управління та міжнародних відносин НПУ ім. М.П. Драгоманова

Україна, м. Київ

ПОЛІТИЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЧНА УСТАНОВКА ТА ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР, ЩО ВИЗНАЧАЄ ПОЛІТИКУ

В статті розглядається політичний прагматизм як важливий фактор, що визначає політику та її різні види. Автор підкреслює: політика молодого покоління формує своє прагматичне бачення розвитку політичної, економічної та соціальної ситуації.

Ключові слова: демократія, прагматизм, політика, теорія, плюралізм, справедливість.

Постанова проблеми. Політичний прагматизм як ідеологічна установка, широко використовує політику як ірраціональну складову політичної свідомості а на раціональному рівні виникають моделі, які дозволяють вирішувати проблеми, що тісно пов'язані з політичним прагматизмом та реалізуються на практиці. А звідси **мета статті** – з'ясувати сутність політичного прагматизму як ідеологічної установки, необхідної для досягнення позитивних результатів життя українського суспільства, що сьогодні дуже актуально.

Виклад основного матеріалу. Новим прагматичним в політичній науці є таке поняття як політичний прагматизм. Підкреслимо, що молода незалежна держава перебуває на шляху становлення громадянського суспільства, а її політичне життя динамічне, зокрема, щодо проявів процесів політичного прагматизму. Дана проблема складна і потребує широкого розгляду політичної, економічної та соціальної політики.

Основні філософські теорії прагматизму (безпосередньо політичного) були закладені ще в 70-х роках XIX ст. американським філософом Ч. Пірсом але прагматизм виник на початку XX ст.

В основі прагматизму Ч. Пірса лежать теорія «сумніви-віри», яка заснована на «прагматичній вірі», та теорія значення. Дія, що базується на «прагматичній вірі» є суттю філософської доктрини Ч. Пірса, її принципом. Теорія значення стверджує, що зміст ідеї полягає в тих прагматико-практичних наслідках, які вони викликають. Ці принципи ідеї розробляє далі У. Джемс і вводить поняття про волю до віри, що виступає як основа продуктивної діяльності. Важливим принципом прагматизму можна розглядати необхідність релігійної віри як дослідну спрямованість. Згідно Дж. Дьюї, істина-принцип, це перехід від ситуації і є проблематичною до певної ситуації, вона ототожнюється з поняттям корисність. Слід підкреслити, що при визначенні істини проблематики роблять наголос на ціннісні характеристики, а істиною оголошується все те, що приносить вигоду, служить дії, тобто вона в їх поняттях «корисність».

Філософія прагматизму проявляє підвищений інтерес до вивчення його і принципів, до поведінки та суспільної свідомості, але прагматизм обмежує і не дозволяє заглянути у майбутнє, відводячи людей від реальності.

Однак, прагматизм і, безпосередньо, політичний, є суперечливим. Тому, що має кілька підходів для його трактування: так, один з них розглядає прагматизм як властивість політичної діяльності, коли головним критерієм та чинником стає досягнення поставленої мети; другий підхід трактує прагматизм як необхідність діяти,

не покладаючись на авторитет та апріорні ідеї, цей підхід сприяє пошуку кращих варіантів дій, випробуванню та перевірці їх, налаштовує на прийняття обґрунтованих рішень, керуючись при цьому розумом та логікою.

Цей варіант пояснення прагматизму наближається до головних елементів філософії «справжнього» макіавеллізму, яка так само розглядає прагматизм як вміння та можливість обирати у політичній діяльності розумні політичні рішення для досягнення адекватних політичних цілей [1]. Крім того, таке пояснення політичного прагматизму відповідає сучасним уявам політичного життя, яке є складним, динамічним, і для якого характерна стійка, високого рівня спрямованість, яка виявляється в органічній єдності в одній або кількох видах діяльності. Кількість суб'єктів політичного життя зростає, ускладнюючи політичні відносини, а тому будь-яке політичне рішення вимагає детального осмислення та співставлення власних інтересів з інтересами інших. Рішення діяти силою та рішучістю, не рахуючись ні з ким, далеко не завжди спрацьовує, оскільки жодна політична сила не володіє абсолютною силою та можливостями, і дуже швидко зустрічає проти-силу. Саме тому розуміння прагматизму як ідеологічна установка та можливості обирати розумні варіанти рішень та дій для досягнення поставлених задач є найбільш вдалим за сучасних умов. Можна сказати, що новий термін «прагматизм» у XIX ст. продовжив та поступово замінив поняття макіавеллізму у політиці, отримавши його смислове ідеологічне навантаження.

Як правило, поняття політичного прагматизму прийнято застосовувати щодо характеристики процесу та принципів прийняття політичних рішень та політичних дій, які є прагматичними і будуються на осмисленні кожного кроку та передбачають готовність йти на компроміси.

Виникають запитання: чи можна назвати прагматичною політичну дію; чи можна подібним чином класифікувати політичні цілі і які політичні дії можемо називати прагматичними? Прагматичними можуть бути названі лише виправдані цілі політичних суб'єктів.

Теорія прагматизму, його ідеї отримали широке поширення завдяки тому, що вони виявилися повністю співзвучними умонастрою моди.

Як приклад, можна розглянути механізм виборів, за головним принципом яких переможцю отримує та сила, яка зможе представити детальну, обґрунтовану програму розвитку і відповідну команду професіоналів, що зможе її реалізувати. Тому перемога подібної політичної сили має засвідчити її компетентність, а наявна мета

здобуття влади – є прагматичною для даної політичної сили, оскільки вона ресурсно її виправдовує.

Слід підкреслити, що політичні сили, які на початку свого існування та включення у боротьбу за владу не були сильними та не користувались широкою підтримкою народу, не мали чітких програм розвитку, а мали сильних політичних супротивників і за дуже короткий проміжок часу опинилися на самій політичній вершині.

Політична ситуація, яка складається у сучасному світі є досить унікальною: під час виборів електорат майже не має можливості безпосереднього контакту з політичними силами. При цьому важко зазначити, яка з політичних сил має право на перемогу, для якої з них здобуття влади є прагматичною, ідеологічною, цілло, враховуючи те, що значення політичних програм поступово нівелюється і вони перестають бути схемами розвитку, хоча наповнюються великою кількістю порожніх фраз. Суб'єктивно, кожна політична сила готова визнати та відстоювати своє право на владу. Таким чином, прагматичними можуть бути не лише політичні дії, але й цілі, задля яких вони здійснюються. Однак, досить часто об'єктивна та суб'єктивна сторони характеристики політичних цілей для тих чи інших політичних сил не співпадають.

Політичний прагматизм характеризує політичну діяльність та ідеологічні цілі політичних суб'єктів під час політичних відносин. Саме поняття політичних суб'єктів включає цілий ряд компонентів: політичні партії та громадські організації, масові рухи, соціальні спільноти. Основним системо творчим компонентом кожного з них є особа як член соціуму. Розглядаючи політичний прагматизм дій та цілей окремої особи доречно було б його розглянути щодо еліти та маси. Між характером прояву політичного прагматизму еліт та мас існує досить суттєва різниця. Спостерігається цікава деталь: політична діяльність еліти, як правило, направлена на завоювання прихильності мас, а маси, в свою чергу, підключаючись до політики, ведуть боротьбу за зміну та оновлення еліт, тобто взаємодія еліти та маси є взаємно-направленою, ідеологічною установою.

А якщо проаналізувати процес світового політичного розвитку в розвинутих країнах, можна простежити підвищення рівня політичного прагматизму у діях мас та еліт водночас. Основною причиною цього стало зародження інституту демократії та демократичних режимів і як наслідок поява таких яви як політична культура, громадянське суспільство, а також посилення різних видів політики: політичної, економічної, соціальної та інших.

Як бачимо, більшість історичних прикладів політичної участі мас, свідчать про їх деструктивний та революційний характер. Як правило, маса, вимагає всього і одразу, не довіряє логічним твердженням, але віддає перевагу простим установкам та ідеологемам (про що свідчать у своїх працях видатні дослідники мас та масовості З. Фрейд та Г. Лебон). Індивіди, об'єднуючись в масу, схильні усвідомлювати свою непереможну силу і майже ніколи не відповідальності за власні дії. Тому тривалий час мас були суто макіавеллістськими відчують – масові заворушення, зокрема, революції, що супроводжувались насильством: Велика французька революція, Жовтневий державний переворот 1917 р. в Російській імперії [2, С.3].

Інститут виборів привніс у ці процеси важливі зміни:

за їх допомогою традиційно агресивна маса перетворилась на прагматично ідеологічного учасника політичних відносин.

Слід підкреслити: ігнорування політичною елітою сили маси призводить до пробудження останньої бажання продемонструвати силу, свою недооцінювання політичною елітою ступеню почуття відповідальності мас призводить до масових актів, в яких на першому місці демонстрація масою відповідальності.

Політичні еліти цивілізованих країн сильно залежні від мас і тому рідко ігнорують їхню силу, хоча тривале ігнорування відповідальності мас призводить до демонстрації нею власної сили. Ігнорування елітою сили маси майже завжди призводить до заміни влади та еліти [3, С.72-78]. Один з яскравих прикладів цьому – Помаранчева революція 2004 року. Національно-визвольний рух українців 1917–1921 р. теж зазнав невдачі через невміння та небажання української еліти знаходити компроміс між собою. За таких умов маси теж залишились в стороні. Радянська історія знає два яскравих випадки прояву політичного макіавеллізму політичної еліти: відсторонення від влади М. Хрущова 1964 року та М. Горбачова 1991 року. Хоча Горбачов, що правда, встиг розпочати процес перебудови системи, що дозволило вивільнити політичну активність маси. На погляд М. Горбачова, цей його крок був цілком прагматичним і переслідував єдину ціль – вберегти від розпаду радянського монстра – СРСР. Весною 1989 року навіть було проведено перші вільні вибори до Верховної Ради СРСР та республік, зокрема до Верховної Ради УРСР. Ці політичні події, гласність, відміна с.6 радянської конституції, розбухали політичне життя в Україні. Зрештою, 24 серпня 1991 року Україна стала незалежна, 1 грудня того ж року було проведено перші президентські вибори та референдум на підтримку Акту проголошення незалежності. Першим президентом було обрано Л. Кравчука, абсолютною більшістю голосів було схвалено Акт на референдумі.

З завершенням президентства Л. Кравчука номенклатура радянського зразка в Україні отримала чітке розуміння, що вона може спокійно існувати і в умовах незалежності. З 1994 року, перемогою на президентських виборах Л. Кучми, настає час українського бізнесу. Українській політичній еліті в цей час вдається побудувати систему прагматичних відносин, в чому є заслуга Л. Кучми, який вмівло вибудувати систему стримок і противаг між різними політичними та бізнесовими групами.

Період 1994–2004 р. був складним та динамічним в політичній історії України. Саме він дів можливість представникам українського бізнесу зрозуміти, що в цій країні можна працювати.

Отже, політична історія незалежної України переживає творчий період становлення нації та політичного суспільства, а також національно-свідомої еліти. Власне, лише сьогодні Україна по-справжньому стала самостійною державою.

Відомо, що Україна до 1991 р. відчутно відрізнялася від багатьох інших країн пострадянського простору, а за класифікацією ООН Україна належала до найбільш розвинених країн. Однак, на початку третього тисячоліття Україна відстала від більшості держав, що вийшли разом з нею із спільного минулого. Після приходу до влади нових політичних сил з 2005 р. та доброго ставлення демократичної міжнародної спільноти мало що зміни-

лося в становищі України.

Світова економічна та фінансова криза вразили Україну відчутніше від інших держав розвинутої та молоді демократії. Потреба прагматичної оцінки державних перспектив стала очевидною щоб реально оцінити перспективи слід взяти до уваги самий широкий спектр чинників різного рівня та ваги. Дев'ятнадцять років демократичної трансформації українського суспільства були роками сподівань, розчарувань та пошуків оптимальної моделі і стратегії реформування, а розвіювання багатьох романтичних ілюзій цього двадцятиріччя дозволило говорити про необхідність започаткування нової української стратегії – оновлення концепції розвитку держави у XXI сторіччі.

Слід виділити з цієї нової концепції дві складові: стратегію внутрішньої і зовнішньої політики.

Широкомасштабний процес українських реформ має бути чітко структурований.

Україна повинна мати свою Європейську, Американську, Російську, Азійську та ін. зовнішньополітичні лінії, що відображали б національні інтереси держави, мати стратегічних партнерів і тактичних союзників, що поважали і поділяли б ці інтереси. Зовнішня політика за умов глобалізації вже не є класичною національною політикою XX сторіччя і тому сучасний комплекс глобальних гуманітарних політичних принципів має бути покладено в основу української політичної доктрини як у внутрішньому, так і у зовнішньому вимірах [4, С.39].

Підключення до глобальної політичної, соціальної, економічної та цивілізаційної систем-це не тільки національний, а ще і інтернаціональний політичний вимір, а Україна зацікавлена у блокових, коаліційних, покорокових та інших схемах інтеграції. Саме так може бути використаний потенціал сучасних стратегічних та традиційних історичних зв'язків українського суспільства.

Міцна держава і її ефективна політична система чинниками загальної перспективи українського суспільства у XXI сторіччі сторіччі глобальних викликів, широких можливостей, великої відповідальності, дії політичного прагматизму як ідеологічної установки.

Сьогодні Україна постала перед необхідністю реалізації нової державної економічної технологічної стратегії. Зараз у світовій економіці відбувається інтенсивна системна переорієнтація, обумовлена не тільки глобальними технологічними, фінансовими та екологічними змінами, і але «переходом країни світових лідерів на новітні високопродуктивні види виробництва. За таких умов національні стратегічні і економічні інтереси української держави мають бути не тільки конкретними та випереджаючими, але й формулюватися на базі нової векторної основи структурного зростання. Саме тому головними напрямками стратегічного розвитку України

стають: створення основ нової постіндустріальної національної економічної і технологічної матриці; ресурсна переорієнтація економіки; запровадження нового суспільного гуманітарного і глобального світогляду; перетворення посттоталітарного українського суспільства на сучасне суспільство інновацій.

Нині увага політиків та громадськості прикута до прагматичного розкладу політичних в регіонах, до регіональних особливостей електоральної сил поведінки. Центр згадує про існування регіональних відмінностей, а політики демонструють територіальний патріотизм та апелюють до локальних ідентичностей. Всі ці процеси підвладні політичному прагматизму... Не мовчать і окремі регіони, які час від часу примушують звернути на себе увагу: Кримська, Донецька, Харківська, Одеська область постійно натякають центру, про те, що вони не перші, але й не останні. Все це свідчить, що для Києва безперспективно приміряти на себе модель політичного централізму.

Сьогодні є нагода ще раз повернутися до постановки змістовних питань в сфері прагматичної внутрішньої політики, спробувати проаналізувати та переглянути традиційні підходи щодо можливої прагматичної стратегії розвитку регіонів.

Трансформаційна криза, що призвела до перепрофілювання та зміни спеціалізації міст та великих індустріальних анклавів робить безперспективною політику відтворення старих регіональних пропорцій та традиційного прагматичного економічного районування в Україні. Доцільно переглянути та відмовитися від морально застарілих моделей регіональної політики епохи індустріалізму, тобто Україна стоїть напередодні вибору нового формату системної інтеграції власної території, інфраструктури та соціокультурного простору [5, С.23-24].

Література

1. *Політологія. Підручник/ За ред. І. Дзюбка -К., 2001.*
2. *Теорія держави і права навч. посіб./За ред. В.В. Копейникова. – К., 2002, – С.36*
3. *Політологія підручник за ред. О. Бабкіної, В. Горбатенка. – К, «Видавничий центр «Академія» 1998 – С.72-78.*
4. *Рассел Б. Теория западной философии. – С, 2001.- С.39*
5. *Світова фінансова криза та економічна думка // Економічний часопис. – XXI–2009. №3-4.– С.23-244*

References

1. *Politology. Textbook / Ed. I. Dziobka -K., 2001.*
2. *The theory of state and law textbook, manual./Ed. V.V. Kopeynikova. – K., 2002, – P.36*
3. *Political Science Textbook, ed. O. Babkina, V. Gorbatenko. – K, «Publishing Center «Academy» 1998 – P.72-78.*
4. *Russell B. Theory of Western Philosophy. – C, 2001. – С.39*
5. *World financial crisis and economic thought // Economic Journal. – XXI–2009. №3-4.– С.23-244*

Chizhova O.M.,

*Professor of the Department of Public Administration and International Relations
of the National Pedagogical University. M.P. Dragomanova*

Ukraine, Kyiv

POLITICAL PRAGMATISM AS AN IDEOLOGICAL ATTITUDE AND AN IMPORTANT FACTOR THAT DETERMINES POLITICS

The article considers political pragmatism as an important factor that determines politics and its various types. The author emphasizes that the politics of the younger generation forms its pragmatic vision of the development of political, economic and social situations.

Key words: *democracy, pragmatism, politics, theory, pluralism, justice.*

Sociology. Social communications

УДК 323.1(477)

Сізова К.Л.,

*професор, д.філол.н., професор кафедри філології та видавничої справи
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, sizovax@gmail.com*

Алексєнко Н.М.,

*доцент, к.філол.н., доцент кафедри філології та видавничої справи
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, namialekseenko@gmail.com*

Хміль-Чуприна В.В.,

*викладач кафедри філології та видавничої справи
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, hmilchuprinavita@gmail.com**Україна, м. Кременчук***МЕДІА ВІРМЕНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В УКРАЇНІ: РОЛЬ
У РОЗБУДОВІ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Метою статті є дослідження історії становлення та сучасного стану засобів масової комунікації вірменської діаспори в Україні. Методологічну базу становлять історичний метод та типологічний аналіз. Перші засоби масової комунікації вірменської діаспори виникли в Україні майже сторіччя тому. Успішний розвиток цих медіа є переконливим свідченням уваги держави до культури національних меншин, формування мультикультурного суспільства. У науковій розвідці здійснена спроба систематизації та типологічної характеристики газетно-журнальних видань вірменської діаспори в Україні від витоків до сучасності.

Ключові слова: *вірменська культура, вірменознавство, медіа, національні меншини, вірменська періодика.*

Постановка проблеми. Вірменські друковані видання в Україні умовно поділяються на три різновиди: наукові та науково-популярні видання з вірменознавства; переклади художніх творів; вірменська періодика. Якщо перші два різновиди неодноразово ставали об'єктом наукового інтересу (варто згадати хоча б серію ґрунтовних праць Я. Дашкевича [1]), то газетно-журнальні видання вірменської діаспори в Україні потребують наукового осмислення. Дослідження набуває особливої важливості в аспекті формування мультикультурного суспільства, міжнаціональної інтеграції, врахування інтересів етнічних меншин в Україні.

Проблеми налагодження міжкультурного діалогу як запоруки сталого розвитку розглядаються у працях українських вчених [2;3;4;5] та зарубіжних науковців [6; 7]. У фокусі уваги стають питання державного регулювання етнонаціональної сфери [8;9;10], роль національних меншин у державотворчих процесах [11], проблеми міжнародної колаборації у сфері захисту прав меншин [12]. Значна увага приділяється ролі медіа у формуванні мультикультурного суспільства [13;14;15], значення ЗМК для етноінтеграції громадянського суспільства в Україні [16].

Метою статті є дослідження газетно-журнальної періодики вірменської національної меншини в Україні.

Виклад основного матеріалу. Першим вірменським виданням в Україні був ілюстрований журнал «Посланець Святого Григорія» (започаткований у червні 1927 р.). Видання було присвячене діяльності Львівської архієпархії Вірменської Католицької церкви. Журнал публікував різноманітні матеріали про історію львівських вірмен, про релігійне і світське життя, наукові статті, хроніку подій і оголошення. Вірменський журнал

«Посланець Св. Григорія» видавався польською мовою один раз на місяць протягом 12 років (з 1927 до 1939 р.), аж до початку Другої світової війни. Роль журналу в тодішньому суспільному і культурному житті вірмен Львова була величезною. Кожне число журналу ставало подією. Журнал не втратив своєї актуальності і в наші дні, з його сторінок ми дізнаємося про цікаві подробиці з життя львівських вірмен майже столітньої давності.

Газета «Арагац» видається в Україні вже понад два десятки років. Головним редактором є Женя Церунян. Газета виходить як вірменською, так і українською мовою. Редакція «Арагац» приділяє велику увагу популяризації вірменської культури та літератури, зокрема, завдяки працівникам газети вийшло друком книжкове видання Л. Мириджаняна «Мій Шевченко». Спеціалізована постійна рубрика газети містить навчальні матеріали для тих, хто бажає вивчити або згадати вірменську мову – це дуже потрібно для українських вірмен.

Важливо наголосити, що відділи газетних фондів Національної наукової бібліотеки України ім. Вернадського НАНУ і Національної бібліотеки України імені Я. Мудрого поповнилися сотнями примірників вірменських періодичних видань Польщі та України – газетами «Аведіс» і «Арагац».

Спілка вірмен України вже кілька років самостійно і на громадських засадах веде системну і цілеспрямовану роботу зі збору, комплектації та архівації вірменських друкованих видань і документів, до того ж не тільки вірменських, а й українських громадських організацій. Зовсім недавно до Центрального державного архіву громадських організацій України (ЦГАООУ) були передані документи найстарішої всеукраїнської громадської організації нацменшин «Рада національних товариств

Україні» – колишній президент Ілля Левітас, перший віце-президент Ашот Аванесян та матеріали «1-ої Всеукраїнської конференції громадських організацій України» із зібрання Анни Амбарцумової, а до Центрального Державного Архіву Зарубіжної України (ЦДАЗУ) передані документи громадської організації «Федерація українців Вірменії і газета «Дніпро-Славутич».

Як вже зазначалося, до книжкового фонду Національної бібліотеки НАН України було передано великий наклад повного зібрання відомого вірменознавчого журналу «Анів», який через обмінний фонд було розповсюджено по всіх наукових і обласних бібліотеках України. Також, центральним і регіональним бібліотекам було передано повне зібрання рідкісного періодичного видання – газета «Вірменський вісник», друкований орган ВГО «САУ», газета видавалася у Києві в 2006–2009 рр.

У 2006 р. вперше вийшла газета «Вірменський вісник», друкований орган Всеукраїнської громадської організації «Спілка вірмен України». Газета видавалася у Києві в 2006–2009 роках, а з третього кварталу 2009 р. у новому журнальному форматі видається в Одесі. Головний редактор – Віталій Тимошенко. Редакційна колегія: Айк Памбухчян, Ашот Аванесян (керівник проекту), Самвел Хандамірян, Микола Кочарян, Артак Товмасян, Мартін Оганесян. До дня 21-ї річниці незалежності України «Вірменський вісник» став лауреатом XIII загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання» та нагороджений пам'ятною медаллю Т.Г. Шевченка. Конкурс проходив 21–23 серпня в Одесі, і за його результатами офіційний орган Спілки Вірмен України визнаний кращим серед видань національних громад.

Крім зазначених газет, є ще кілька журналів, які виходять у світ за наявності фінансування, наприклад, із журналів тільки «Голуб Масіс» виходить стабільно раз на квартал і весь тираж (500 примірників) розповсюджується безкоштовно.

У травні 1954 р. вийшов перший номер сатиричного видання «Возни» («Їжак»). Щомісячний, а з 1956 р. двотижневий, журнал сатири і гумору. Друкується на 8–12 стор., з кольоровими ілюстраціями. Тираж – 15–17 тис. примірників. Можна стверджувати, що всі ці роки «Возни» боровся з усіма недоліками суспільства, що існували як при соціалізмі, так і в нинішню складну епоху. І очолювали цю боротьбу до 2013 р. три головних редактора – Грачя Кочар, Григор Тер-Григорян та Арамаїс Саакян. У різний час вони очолювали видання. Довше за всіх, майже 30 років, посаду головного редактора займав А. Саакян. До редколегії також входять: С. Арутчян, С. Вауні, А. Дарбні, Р. Кочар, А. Паланджян, Б. Шаумян.

Журнал «Возни» веде свою історію від перших вірменських гумористичних журналів, що видавалися в XIX і початку XX століть. Аналогічну спрямованість мали журнал «Мегу» («Бджола»), що виходив майже сто років тому під редакцією і при найближчій участі відомого вірменського сатирика Акопа Пароняна та журнал «Хатаб-ла», який видавався в Тбілісі у 1906–1917 рр. Попередниками «Возни» у радянський період були сатиричні журнали «Зурна» та «Кармир Моцак» («Червоний комар»), що видавалися в Єревані в середині 20-х рр. під редакцією Едуарда Ходжіка.

Сатирики «Возни» часто звертаються до спадщини чудових майстрів вірменської класичної і радянської сатиричної літератури Г. Сундукяна, А. Пароняна,

А. Хнкояна, Е. Чаренца. На формування журналу великий вплив справила творчість таких представників старшого покоління літераторів Вірменії, як А. Ісаакян, Д. Демірчян та ін. Міцний зв'язок з найкращими досягненнями національної літератури і графіки минулого, вмиле користування багатющою скарбницею народної творчості, залучення до активної співпраці найвизначніших майстрів сатири і гумору – все це забезпечує високий ідейно-художній рівень журналу, робить його близьким і зрозумілим читачам. Значне місце займають твори, у яких відображаються трудові будні вірменського народу.

Журнал «Голуб Масіс» – періодичне видання Регіональної вірменської національно-культурної автономії Республіки Крим. На його сторінках висвітлюються заходи, організовані громадою, а також події, що відбуваються у житті кримських вірмен. Велика увага приділяється історії, пам'яткам культури, військово-патріотичному та духовному вихованню, освіті. Друкуються статті про відомих особистостей, які прославили свій народ у різних сферах діяльності. Головний редактор – заслужений журналіст РК Ваган Вермішян. Відповідальний секретар – заслужений журналіст РК Рушан Пілосян. Періодичність виходу – 4 номери на рік, обсяг – 44 сторінки.

Восени 1857 р. архимандрит (згодом – архієпископ) Габріель Айвазовський, брат всесвітньо відомого мандрівника Івана (Ованеса) Айвазовського, великий патріот, учений, сходовознавець, педагог і просвітител, зі сприяння влади, повернувся з Парижа в рідну Феодосію і очолює Нахичеванське-Бессарабську єпархію вірменської Апостольської церкви. У зв'язку з цим, з Парижа було перенесено видання журналу «Голуб Масіс і веселка Вірменії», заснованого Г. Айвазовським в 1855 р.

Назва журналу «Голуб Масіс» – це данина благословенній птиці, яка принесла Ноеві на Арарат в своєму дзьобові оливкову гілку, сповіщаючи тим самим про завершення всесвітнього потопа (Масіс – це одне з вірменських назв священної гори Арарат). Силами запрошених з Вірменії фахівців, «Голуб Масіс» регулярно видавався з 1994 р., у вигляді двомовної газети, періодичністю раз на два тижні. З 2004 р. газета була перетворена в однойменний журнал.

«TheNorDag» («Nor» – новий, «dag» – вік, покоління – вірм.) – перший і єдиний інтернаціональний медійний проект про мистецтво, культуру, який видається з 2011 р. у Києві. Це унікальний проект, який шукає нових творчих людей, розповідає про молоде покоління, ділиться артхаусними проектами, андеграундними ідеями, аналізує сучасну вірмено-українську культуру, а головне, порушує соціальні, моральні і етичні проблеми. За словами головного редактора журналу Ліліт Саркісян, «TheNorDag» пише про тих, хто через кілька років стане вісником вірменського і українського світу мистецтва.

Видання працює у двох форматах: онлайн (де висвітлюються всі новини та анонси негайно – що підвищує їх актуальність), і друкований випуск, який, швидше, нагадує книгу або списаний важливими темами блокнот молоді та творчої людини.

За 7 років видано 35 номерів, які прочитали понад 50 тис. чоловік у 20-ти країнах світу. За цей час про журнал «TheNorDag» з'явилося більше 130 публікацій і статей в ЗМІ. Редакція журналу – це 12 молодих професійних журналістів, редакторів, ілюстраторів, фотографів.

Головний редактор журналу Ліліт Саркісян є також відомим київським ілюстратором, fashion-художником.

Громадська організація «УРАРТУ» була створена у 2013 р. і сприяє забезпеченню національного відродження вірмен, розвитку і спадкоємства їх національної культури, мови, національних традицій, захист прав і свобод, задоволення суспільних та інших інтересів. На сьогоднішній день до складу ГО входять Культурний центр (недільна школа, танцювальний ансамбль «Урарту»), спортивна школа), жіночий комітет та молодіжна організація.

Найбільшу увагу ГО «УРАРТУ» приділяє щорічному вшануванню пам'яті жертв Геноциду вірменського народу в Османській імперії. Так, в Павленківському парку встановлено хачкар (з вірменської дослівно «хрест-камінь» – кам'яна стела з різьбленим зображенням хреста), куди щорічно збирається вірменська громада зі всієї Полтавської області, щоб вшанувати пам'ять жертв. Крім цього, щорічно в приміщенні обласної бібліотеки м. Полтави проводяться круглі столи, присвячені Геноциду 1915 р., в яких беруть участь представники місцевої влади та представники різних громад національних меншин.

ГО «УРАРТУ» тісно співпрацює з іншими громадськими організаціями. Так, за сприяння вірменської молодіжної організації у 2016 році була організована бесіда на тему: «Чи цінуємо своє коріння?», присвячена вшануванню традицій власного народу. Метою проведення стало формування толерантності та міжнародного діалогу серед молоді. На зустрічі були присутні представники різних молодіжних організацій Полтави, зокрема грузинської, чеченської, єврейської, німецької та української, які представили присутнім цікаві факти, що стосуються культури та традицій свого народу.

Безумовно, основним завданням ГО «УРАРТУ» є об'єднання всіх представників вірменської нації в Полтавській області з метою збереження єдності народу та його зв'язків з історичною Батьківщиною. Важливим елементом діяльності є відновлення та охорона пам'яток історії та культури, духовної спадщини.

Влітку 2017 р. на одній з нарад ГО «УРАРТУ» Головою правління Агаджпняном Геннадієм Енгібаровичем було запропоновано створення власного газетного видання. Пропозиція мала позитивний відгук та була підтримана колегами. Після довгих обговорень та пропозицій, одногослосно було вирішено назвати газетне видання «Хоск», що в перекладі з вірменської мови означає «слово, мова».

Місією газетного видання «Хоск» є об'єднання представників вірменської діаспори Полтавщини, створення єдиного інформаційного поля для своєчасного обміну ідеями, думками, новинами про події та формування адекватної корпоративної культури громадської організації «УРАРТУ».

У випадку видання «Хоск», основною цільовою аудиторією є представники вірменської національності у Полтавській області, яких, налічується 2 678 осіб.

Зміст більшості рубрик корпоративної газети «Хоск» прямо пов'язаний з діяльністю ГО «УРАРТУ» та Спілки вірмен України і орієнтований на зовнішню громадськість. Газета містить аналітичні, оглядові статті, інтерв'ю і замітки, що урізноманітнює жанрову систему газети. Серед основних рубрик можна виділити наступні: новини (огляд основних і головних подій, які сталися у громадській організації «УРАРТУ» та Спілки

вірмен України в цілому); особистості (інтерв'ю з цікавими та видатними представниками вірменської нації в Полтавській області); цікаво знати (у рубриці представлені цікаві факти та події з історії Вірменії); вивчаємо рідну мову (курс вивчення вірменської мови для початківців); літературна сторінка (літературні твори представників вірменської нації в Полтавській області).

Поруч з публікаціями основного авторського колективу можна прочитати і замітки початківців. Звичайно, інтерес масового читача до корпоративної газети необхідно постійно підтримувати. У тому числі і за рахунок різноманітності літературних жанрів. У корпоративній газеті «Хоск» дуже багатий і різноманітний ілюстративний матеріал, який в своєму роді «оживляє» видання, задає власний ритм і стиль.

Висновки. Аналіз медіа вірменської діаспори України показав, що ця етнічна меншина є дуже згуртованою і демонструє прагнення повноцінної презентації у медійному просторі України суспільного життя і культурних надбань вірмен, які живуть у нашій країні. Внесок вірменської діаспори у розбудову мультикультурної України є дуже вагомим і має давні традиції (деякі видання існують понад століття). Процес децентралізації викликав появу нових регіональних видань, одним з яких є газета вірмен Полтавщини «Хоск». Перспективу подальших досліджень вбачаємо у аналізі новітніх мультимедійних медіа вірменської діаспори в Україні.

Література

1. Василюк О.Д. Вірмени України в дослідженнях Я.Р. Дашкевича. *The World of the Orient*, 2016, № 4. С.23-28.
2. Коцур В. Етнонаціональні чинники суспільно-політичного життя України 2005–2010 роки: міжкультурний діалог і прорахунки внутрішньої політики. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2018. Вип 20. III. 2. С.16-22.
3. Коцур В. Етнонаціональні чинники суспільно-політичного життя України 2005–2010 роки: міжкультурний діалог і прорахунки внутрішньої політики. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2018. Вип 20. III. 2. С.16-22.
4. Мельник Світлана, Черничко Степан. *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації. Монографія*. Ужгород: ПоліГрінт, 2010 – 164 с.
5. Protsyk, Oleh. «Majority-Minority Relations in Ukraine.» *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol. 7, Issue 1 (2008).
6. Gandy, Jr, Oscar Y. *Media & Minorities: The Politics of Race in News and Entertainment. Political Communication*. 2007. Vol.24. PP. 465-466.
7. Кумліца Віль. *Multiculturalism and Minority Rights: West and East / Will Кумліца // Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. – 2015. – Vol. 14. – № 4. – P. 4-25. Режим доступу: <http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2015/Kumlicza.pdf>
8. Глотов Б. *Європейські нормативно-правові засади державного регулювання етнонаціональної сфери та їх імплементація в українському законодавстві*. /Б. Глотов // *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 2 (33.) С.56-63.
9. Решетніков Ю.Є. *Актуальні питання реалізації державної етнонаціональної політики України / Ю.Є. Решетніков, Я.О. Різнікова // Державне управління: теорія та практика*. – 2014. – № 1. – С.5-11.
10. Федун О.В., Паниш Н.І. *Політико-правові аспекти захисту прав національних меншин в Україні*. Трні. № 2 (130). 2016. С.15-21.
11. Шипка Н. *Національні меншини як суб'єкти етнополітичних відносин у державотворчих процесах в Україні* кінця

XX ст. – початку XXI ст. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Вип. 17. 2006. С.89-94.

12. Яцишин Н.Т. Міжнародне співробітництво держав у сфері захисту національних меншин: навч. посіб. / Н.Т. Яцишин; Держ. Фіскальна служба України, Ун-т ДФС України. – Ірпінь, 2018. – 322 с.

13. Дуцик Д., Дворовий М. Посібник для журналістів та журналісток Національні меншини України і медіа: до порозуміння через толерантність. К.: Сызматрейд. 2019. 74 с.

14. Peeters, A.L. and L. d'Haenens (2005). Bridging or Bonding? Relationships between integration and media use among ethnic minorities in the Netherlands. *Communications*, 30(2), 201231.

15. Sreberny, A. (2000). *Media and diasporic consciousness: An exploration among Iranians in London*. In S. Cottle (Ed.), *Ethnic minorities and the media: Changing cultural boundaries* (pp. 179-196). Buckingham: Open University Press.

16. Безверха П.М. Періодичні видання національних меншин Житомирської області як чинник етноінтеграції громадянського суспільства в Україні / П.М. Безверха // Наукові записки Інституту журналістики: науковий збірник / за ред. В.В. Пізуна; КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2016. – квіт.-черв. – Т. 63. – С.64-69.

References

1. Vasylyuk O.D. *Virmeny Ukrainy v doslidzhenniyakh YA.R. Dashkevycha. The World of the Orient*, 2016, № 4. S. 23 – 28.

2. Kotsur V. *Etnonatsional'ni chynnyky suspil'no-politychnoho zhyttya Ukrainy 2005–2010 rokiv: mizhkul'turny dialoh i proraхivnykh vnutrishn'oyi polityky. Aktual'ni pytanni humanitarnykh nauk*, 2018. Vyp 20. T. 2. S. 16-22.

3. Kotsur V.V. *Natsional'ni menshyny Ukrainy v konteksti suspil'no-politychnykh transformatsiy 90-kih rr. KJKH st. – poch. KJKH st.: monohrafiya / V.V. Kotsur. – Pereyaslav Khmel'nyts'kyi, (Kyiv. obl.): Dombrov's'ka YA.M., 2019. – 594 s.*

4. Mel'nyk Svitlana, Chernychko Stepan. *Etnichne ta movne rozmayittya Ukrainy. Analitichnyy ohlyad sytuatsiyi. Monohrafiya. Uzhhorod: Poliprint, 2010 – 164 s.*

5. Protsyk Oleh. «Majority-Minority Relations in Ukraine,» *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol. 7, Issue 1 (2008).

6. Gandy, Jr, Oscar Y. *Media & Minorities: The Politics of Race in News and Entertainment. Political Communication*. 2007.

Vol.24. PP. 465-466.

7. Kymlicka Will. *Multiculturalism and Minority Rights: West and East / Will Kymlicka // Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. – 2015. – Vol. 14. – № 4. – P. 4-25. Режим доступу: <http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2015/Kymlicka.pdf>

8. Hlotov B. *Yevropeys'kiy normatyvno-pravovi zasady derzhavnoho rehulyuvannya etnonatsional'noyi sfery ta yikh implementatsiya v ukrayins'komu zakonodavstvi. / B. Hlotov // Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya*. 2017. Vyp. 2 (33.) S. 56-63.

9. Reshetnikov YU.YE. *Aktual'ni pytannya realizatsiyi derzhavnoyi etnonatsional'noyi polityky Ukrainy / YU.YE. Reshetnikov, YA.O. Riznykova // Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka. – 2014. – № 1. – S. 5-11.*

10. Fedun' O.V., Papish N.I. *Polityko-pravovi aspekty zakhystu prav natsional'nykh menshyn v Ukraini. Hrani*. № 2 (130). 2016. S. 15-21.

11. Shypka N. *Natsional'ni menshyny yak sub'yekty etnopolitychnykh vidnosyn u derzhavotvorchykh protsesakh v Ukraini kintsya KJKH st. – pochatku KJKH st. Ukrainy's'ka natsional'na ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku. Vyp. 17. 2006. S. 89-94.*

12. Yatsyshyn N.H. *Mizhnarodne spirobitnytstvo derzhav u sferi zakhystu natsional'nykh menshyn: navch. posib. / N.H. Yatsyshyn; Derzh. Fiskal'na sluzhby Ukrainy, Un-t DFS Ukrainy. – Irpin', 2018. – 322 s.*

13. Dutsyk D., Dvorovyy M. *Posibnyk dlya zhurnalistiv ta zhurnalistok Natsional'ni menshyny Ukrainy i media: do porozumynnya cherez tolerantnist'. K.: Syzmatreйд. 2019. 74 s.*

14. Peeters A.L. and L. d'Haenens (2005). *Bridging or Bonding? Relationships between integration and media use among ethnic minorities in the Netherlands. Communications*, 30(2), 201231.

15. Sreberny, A. (2000). *Media and diasporic consciousness: An exploration among Iranians in London*. In S. Cottle (Ed.), *Ethnic minorities and the media: Changing cultural boundaries* (pp. 179-196). Buckingham: Open University Press.

16. Bezverkhia T.M. *Periodychni vydannya natsional'nykh menshyn Zhytomyr's'koyi oblasti yak chynnyky etnointehratsiyi hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini / T.M. Bezverkhia // Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky: naukovyy zbiryk / za red. V.V. Rizuna; KNU imeni Tarasa Shevchenka. – K., 2016. – kvit.-cherv. – T. 63. – S. 64-69.*

Sizova K.L.,

Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Philology and Publishing, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskiy National University, sizovax@gmail.com

Alekseenko N.M.,

Candidate of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philology and Publishing, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskiy National University, namialekseenko@gmail.com

Khmil-Chupryna V.V.,

Assistant Professor, Department of Philology and Publishing, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskiy National University, hmilchuprinavita@gmail.com

Ukraine, Kremenchuk

ARMENIAN DIASPORA MEDIA IN UKRAINE: ROLE IN BUILDING A MULTICULTURAL SOCIETY

The purpose of the paper is to study the history of the formation and current state of the media of the Armenian Diaspora in Ukraine. The methodological basis is the historical method and typological analysis. The first mass media of the Armenian diaspora appeared in Ukraine almost a century ago. The successful development of these media is a convincing evidence of the state's attention to the culture of national minorities, the formation of a multicultural society. An attempt to systematize and typologically characterize newspapers and magazines of the Armenian diaspora in Ukraine from its origins to the present is made in research.

Key words: Armenian culture, Armenian studies, media, national minorities, Armenian periodicals.

УДК 316.257 (045):316.43

Шедяков В.Е.,

д.соц.н., к.э.н., независимый исследователь, shedyakov1@gmail.com

Украина, г. Киев

СВОБОДА ПРЕССЫ – В ФОКУСЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ВНИМАНИЯ

Цель текста – продолжение начатого в выпусках 45 и 47 журнала авторского исследования трансформаций медийного фактора и его роли в жизни человека и общества. На этот раз в статье на основе сочетания абстрактно-теоретической и конкретно-исторической методологии рассматриваются возможности и угрозы использования прессы в процессе информационного влияния. Для продуктивного использования закономерного и случайного необходимо укрепление всех уровней информационной конкуренции: собственно фактологического, прогнозно-аналитического и концептуального, ценностно-смыслового. Соответственно, свободная, сильная и профессиональная пресса рассматривается как залог честной конкуренции идей и подходов. В свою очередь, ценность наличия площадок для альтернативного обсуждения проблем обществом существенно возрастает на переломе эпох.

Ключевые слова: пресса, общество, гражданские свободы, трансформации, информационное влияние.

«Свобода прессы гарантирована лишь тем, кто владеет прессой.»

(Эббот Дж. Либлинг, амер. журналист)

Постановка проблемы. Инакомыслие – условие оптимизации поиска. Поддержание конкуренции подходов и идей – необходимость качественного отбора решений. При этом новые медиа, предоставляя широкие возможности общения всех со всеми, вызывают кризис общественной жизни невиданное количество слабоподготовленных, но агрессивных эгоцентристов. Повсеместное соблюдение видимости демократических процедур усиливает фактор социального влияния при помощи информационных средств. Если исторически важнейшими стратегическими коммуникациями выступали, например, железнодорожные магистрали или же газонефтеносные трубопроводы, то сегодня это звучание приобрели информационные каналы. Именно информационная сфера зачастую становится критичным направлением конкуренции. Она же становится пластом социокультурной мембраны в направлении концептуального и ценностно-смыслового уровней стратегических коммуникаций. Между тем, очевидным фактором глобальной жизни становится гигантская концентрация власти / собственности / управления в цифровых ТНК, где карьерно-кадровая система зиждется отнюдь не на демократических началах. Непревзойдённое лицемерие и равнодушие к судьбам «иных», «чуждых» становятся основанием для информационной агрессии. Однако ещё Глеб Успенский предупреждал: необходимо «делать огромные усилия ума и совести для того, чтоб построить жизнь на явной лжи, фальши и риторике». В условиях нарастания информационного давления повышается общественное звучание информационных фильтров и информационной инфраструктуры. Тогда как для культивирования и кумулятивного использования вырастающей силы в единстве её интеллектуальной, моральной составляющих, для общественной идеологии и психологии бесценна роль независимой прессы [1-4].

Анализ исследований и публикаций по проблеме. Усиление процессов формирования постглобального

характера, структуры и сущности ойкумены увеличивает предпосылки востребованности инструментария, разработанного Р. Ароном, А. Аверьяновым, А. Ачлеем, Ф. Броделем, А. Бузгалиным, С. Булгаковым, П. Бьюкеном, В. Вазюлиным, И. Валлерстайном, Э. Гэмблом, Н. Данилевским, Д. Егорченковым, Р. Жено, В. Зомбартом, Л. Ивашовым, Д. Калаичем, С. Карагановым, М. Кастельсом, В. Катасоновым, А. Колгановым, П. Коллиером, Дж. Корбиным, В. Корниловым, М. Корнфортом, Д. Куликовым, С. Кургиняном, К. Леонтьевым, Э. Люттваком, М. Магницким, Э. Ожигановым, Ю. Осиповым, И. Острецовым, К. Петровым, Е. Примаковым, В. Пякиным, В. Сагатовским, Т. Сергейцевым, Г. Спенсером, Н. Страховым, А. Тойнби, Н. Фёдоровым, А. Фурсовым, С. Хантингтоном, С. Хелемендиком, О. Шпенглером, И. Яковлевым. Выдающуюся роль гражданской позиции журналиста выпукло очерчивают судьбы и размышления Н. Некрасова и М. Горького, Н. Добролюбова и Н. Чернышевского, В. Белинской и А. Барбюса, М. Твена и Т. Драйзера, С. Льюиса и Э. Хемингуэя, Дж. Рида и М. Джалиля, Ю. Фучика и Я. Гашека, Л. Фейхтвангера и В. Третьякова, А. Хинштейна и Я. Галана, а также Дж. Ассанджа, О. Бузины, Н. Фридрихсон, П. Шеремета и др. Для оценки прессы с т.зр. потенциала социальной педагогики должно вспомнить об образовательно-воспитательных и общегуманистических возможностях идей, прежде всего, Б. Бим-Бада, А. Бине, П. Блонского, Ф. Вернона, И. Гербарта, Ж. Жако, Я. Коменского, Г. Косицкого, А. Макаренко, И. Мечникова, И. Песталоцци, Н. Пирогова, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинского, К. Тимирязева, Н. Трубинова, К. Ушинского, П. Флоренского, Ф. Фрёбеля, В. Шаглова, С. Шацкого, Д. Эльконина и др.

Между тем, парадигмальной глубины преобразования, переживаемые человечеством, изобилуют фактами острых выпадов культурно-цивилизационных миров друг против друга. Меняется тональность общественного звучания СМИ. При этом, в частности, с одной стороны, интернационализация мировой жизни закономерно усиливает роль Интернет-гигантов, с другой, –

обостряет антагонизм между эгоистическими интересами их хозяев и правомерными интересами народов. Вместе с тем, само отношение к конкретным СМИ, зачастую, определяется отнюдь не единым правовым полем, а субъективными оценками «полезности» в подчинении глобальным целям. Т.о. СМИ оказываются важным инструментом в попытках распространения эпидемии ренегатства и коллаборационизма с наиболее «богатыми» в прежней «системе общественных координат». Очевидно, давление (а то и прямые гонения) на прессу: вплоть до попыток внесудебного закрытия, – важный симптом не только внутреннего неблагополучия, но и подчинённости интересам глобальных игроков.

Цель текста – продолжение начатого в выпусках 45 и 47 журнала авторского исследования трансформаций медийного фактора и его роли в жизни человека и общества. На сей раз в статье рассматриваются возможности и угрозы использования прессы в процессе информационного влияния.

Изложение основного материала исследования. Пресса – фактор и перемен (в частности, общественного мнения), и качества социокультурной адаптации в меняющихся условиях. Парадигмальной глубины изменения проходят крайне быстро, что отражается на непримиримости и практического и теоретического противодействия им. Неуклюжие попытки скрыть в калейдоскопе дорогостоящих обещаний и политической чехарды срочную необходимость предъявления своих стратегии, тактики и оператики перемен не в силах заретушировать существа неотложных проблем. Разумеется, происходящие события включают совершенно различные потоки событий. Так, например, термин «революция» по отношению к «разноцветным» переворотам (а также их неудавшимся попыткам) может быть применён лишь сугубо условно. Как, например, свержение Якова II и узурпацию британского престола Оранской династией в 1688 г. сторонники победителей порой называли «славной революцией». Или же реставрацию императорского самовластия и комплекс реформ 1868–89 гг. в Японии – «революцией Мэйдзи». Зачастую, упрощая внешним силам управление процессами и потому выгодная им («Сомоса – сукин сын, но это наш сукин сын») короста олигархата, бюрократизма, коррупции настолько вращает в политико-экономическую ткань общества, что её удаление возможно только «с мясом». Вместе с тем, наполнение корзины прав человека: социальных, экономических, политических, экологических и т.д. не только кардинально замедлилось в конце 20 века; в ряде стран предпринимались попытки переложить тяготы глобальной кризисности на плечи социально уязвимых слоёв: снижался объём бесплатно предоставляемых государством услуг, срезались заработные платы, свёртывались социальные программы, повышался пенсионный возраст и т.п. Между тем, надо учесть объективную необходимость при усилении тенденций формирования в глобальном масштабе общества знания и расширения круга потребностей, связанных с материальной доступностью высококачественного образования, и заинтересованность государств в случае их высоких притязаний и целевых ориентаций в приоритетном росте человеческого потенциала и создании условий развёртывания ода-

рённости каждого в просоциальном творчестве. В любом случае информационное влияние на индивидуальном и социальном уровнях – важная составляющая часть (наряду с прочими: силовой, организационной, финансовой и т.д.) т.н. «цветных революций» [5-9].

Социальный уровень информационного воздействия, а, значит, как информационная инфраструктура как целое, так и информационные коммуникации как часть становятся одним из ведущих факторов глобальных противостояний. Более того, водораздел проходит в душах – соответственно, вопросы внутреннего нравственно-духовного и интеллектуального развития также относятся к стратегическому уровню антагонизмов [10-14]. Сегодня за возможность прийти на смену угасающих великих мифов противоборствуют самые разные (порой – противоположные) сверхидеи и наполняющие их подтексты. Вырастает новый геостратегический порядок. Опрокидывается всевластие финансово-спекулятивного капитала с «фальш-панелями» пиара. Причём период форсированных трансформаций (особенно, парадигмальной глубины) обостряет и противоречивость объективных и субъективных основ социального движения, и антагонизм интересов основных сил, стремящихся навязать свой вариант перемен. Заново актуализируется выбор: обеспечение государством полноты реализации эгоистических, узкокорыстных интересов некоторых – или же решение гораздо более широких задач, опираясь, в том числе и на частную заинтересованность, и на индивидуальную творческую инициативу. Так, очевидно, что направления реализации хозяйственной власти, связанные с разрушением культурного слоя цивилизации или же с наступлением на права и возможности творческой самореализации человека (тем более – его жизнь), не могут быть признаны эффективными. И уж совсем недопустимы случаи чуть ли не приватизации возможностей государств отдельными группами людей в своих целях. Духовное убожество как и финансово-политическая нечистоплотность тесно связаны с ориентацией на получение прибыли и комфорт. Мещанская ограниченность блокирует и гражданскую активность, и творческое развитие. Соответственно, социально востребуется умение не обрекать себя на замкнутый круг затхлого мирка «материальный комфорт – здоровье – семья – самодовольство», а прорываться к единству со всем человечеством и природой (например, подобно размышлениям сторонников антропокосмизма). Т.о. актуализированы методы гуманитарной агрессии, а сама гуманитарная сфера выступает эффективным направлением противоборства. Между тем, очерченный круг проблем заметно резонирует с наличием сильной, свободной, профессиональной прессы.

Настоянное на ценностно-смысловых комплексах своего культурно-цивилизационного мира и интегрирующее традиции и инновации свободное, прогрессивное и терпимое мировоззрение, чуждое ксенофобии и лицемерия, востребует вольного обмена мнениями. Вместе с тем, для тесного мирка филистеров, начётчиков и мещан свежий ветер дискуссий опасен. Вряд ли привыкшие как к бюргерской стабильности, так и к бесцельному существованию гедонистов-прожигателей жизни смогут ориентироваться на камертон интенсивных духовных иска-

ний, всегда желательных для развития человечества, но ныне критически необходимых из-за созвучия и наступающей эпохе, и переходному периоду к ней. Да и обнародование полноты информации о секретных тюрьмах и пытках, о химических лабораториях и экспериментах, о слежке и прослушивании явно блокируется. Для ускоренного же перехода «от поколения надежд к поколению невежд» в попытках установить гегемонию Запад всё чаще акцентирует применение именно информационных ресурсов, в частности, Интернета и социальных сетей. Соответственно, с учётом этого обстоятельства, подведомственности Интернет-ресурсов США, а также раздрающие саму Америку гражданские разломы, принципиален вопрос об информационном суверенитете. Агрессивные попытки США и в целом Запада по вмешательству во внутренние дела других стран, нарастание там угрожающих черт репрессивности и тоталитарности настоятельно требуют от международного сообщества не только эффективно призвать их к ответу, но и, прежде всего, наладить контроль за состоянием прав человека и гражданина, а также сохранностью ОМП от его расползания (в частности, к террористам).

Взламывание информационных мембран – часто выбираемое направление как для самостоятельного воздействия, так и в комплексе с иными [15-19]. Общественное табуирование может преследовать самые различные задачи в диапазоне от самых фундаментальных до поверхностных. В частности, от концентрации общественных ресурсов вокруг базовых ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационных миров с отсечением тупиковых (а то и самоубийственных) вариантов трансформирования вплоть до закрытия организационно-управленческих направлений и алгоритмов определённых сфер жизнедеятельности. Вместе с тем, эта ситуация до известной степени упрощает осуществление атак на ценностные табу (в т.ч. традиционных религий общества). Собственно, одна из проверок иммунных сил общественного организма – умение опознать и уничтожить роковые вирусы без фатального свёртывания в изоляционизм и эгоизм.

Сохранение социально-экономической безопасности в условиях парадигмальных сдвигов становится производным от качества элиты и уровня (в частности, добросовестности) управления. Между тем, на излёте прежних идеологий, особенно – при обширности, интенсивности и разнонаправленности информационных потоков, а также тотальности средств массового воздействия, общественные психология и идеология особенно уязвимы: человек готов поверить во что угодно. С одной стороны, ситуация утраты стабильности как природоориентированных, так и общественноориентированных осей координат жизнедеятельности требует развитого интеллекта и высокой нравственности для оценки конвейера инноваций и отбора информационных источников. С другой, – в период массового вероломства как перелома веры растёт требовательность к духовной (в частности, идеологической) элите, её приличности, соответствию народным представлениям о должном, желательном и пристойном. Нравственность – обязательный компонент эффективного управления соответственно заранее оговариваемым обязательствам менеджеров (прежде всего,

достижению параметров заранее определённого результата). При усилении факторов информационного воздействия на человека и социум повышается и роль совести управляющих как верно передающих весть, включённых в цепь сотворчества смыслов. Соответственно, гуманность законных регуляторов общежития культурно-цивилизационного мира противостоит бесчеловечности выборочной жестокости и вседозволенности. Социальное управление на постсоветском пространстве стало весомым фактором быстрого раскола общества на быстро обогащающую немногочисленную верхушку – и нищающую основную часть народа, подталкивая экономическую стагнацию и вымывание научно-интеллектуального потенциала (как со сменой страны проживания, так и с обслуживанием внешних интересов при сохранении места жительства). Но негативные явления сопровождают и методы социального управления постимпериализма, акцентируя асоциальное поведение, безработицу, падение восприимчивости к общественно необходимым инновациям, подчинение творцов плутократом и бюрократом, разрыв в качестве жизни не только между богатыми и бедными, но и между политическим авангардом и основным социально-демографическим потенциалом. Уже на глобальном уровне социальное управление оказывается не адекватным уровню стоящих перед ойкуменой задач и её возможностями. Между тем, умение ответить на новые вызовы исторического масштаба превращается в кардинальное условие высвобождения творческого начала народа и использования логики трансформаций в конкурентном состязании культурно-цивилизационных миров, повышая значимость государственного мышления. Т.о. провозглашение государствами чётких и ясных ориентиров, соответствующих духовным потребностям и нравственным исканиям народов и формирование на этом основании Сверхпроекта развития – не просто элемент объединения и мобилизации населения, но и необходимость сохранения идентичности. Информационная сфера становится актуальной ареной борьбы подходов, а информационная инфраструктура – важнейшим фактором общественной безопасности.

Выводы. Период форсированных изменений обостряет осязательность для общества свободного обмена мнений, в частности – отсутствие политической цензуры, тем более, со стороны других государств или же разнообразных цифровых гигантов.

Прогрессивное развитие общества и подъём экономики равно требуют постановку в центр трансформаций интересы труженика-творца, подчинение им всех систем государственного регулирования (например, возрождения высококачественных здравоохранения и образования). Потенциал творческого социокультурного разнообразия и разумной инициативы специально защищается и ст. 10 «Конституции».

В условиях роста потенциала системных и точечных угроз (в частности, в вопросах информационного и сетевого воздействия, кибервойны и ценностно-смыслового противостояния, влияния кибернетическими ресурсами на состояние критической инфраструктуры) создание неприступной информационной инфраструктуры – абсолютная необходимость в отстаивании идентичности и

суверенитета. Необходимо правомочное обеспечение самодостаточности, но отнюдь не изоляции. Надежда на успех ищет подкрепления в нестереотипности действий, своеобразности подходов, авангардизме решений. Остатки наличествовавших когда-то передовых заделов и природных богатств позволяют планировать и опору на собственное оборудование, свои социальные платформы, и задействование космического Интернета.

Для продуктивного использования закономерного и случайного во время перемен остро необходимо укрепление всех уровней конкуренции: собственно фактологического (информационного), прогнозно-аналитического (на основе выявления тенденций) и концептуального, ценностно-смыслового, мировоззренческого (понимания процессов).

На повестке дня – безотлагательное создание кадровой системы отбора и продвижения способных к компетентной квалифицированной защите национальных интересов и действительного суверенитета в меняющихся условиях. Иностранные агенты (в т.ч. получающие доходы из иностранных источников) не должны иметь права входить в какие-либо органы власти и управления.

Возможные направления дальнейших исследований. На наш взгляд, повышению продуктивности исследования могут послужить как выделение граней соотношения стратегии, тактики и оператики в динамиках трансформаций, так и сравнение средств и каналов формирования.

Литература

1. Казбан М. Что запрограммируешь – то и получишь. Событие. 1996. 21 дек. С.6.
2. Шедяков В.Е. Люди и символы. Журналист. 1998. № 25(71). 2–8 июля. С.3.
3. Логачёва Л.М. Владимир Шедяков: «Отсутствие свободной и сильной прессы невозможно компенсировать ничем». Панорама. 1997. № 27(338). 28 червня. С.3.
4. Близнюк Л.И. Що хвилює Володимира Шедякова. Ленінська зміна. 1987. № 17(6200). 7 лютого. С.1.
5. Садовник М. Уроки патріотизма. Красний маяк. 1978. 7 листопада. С.4.
6. Багдасарян В.Э. Мир под прицелом революции. СПб.: Питер, 2017. 319 с.
7. Зеленина Е. Владимир Шедяков: «Верхи» не могут, «низы» не хотят. Время. 1994. № 46. 21 апреля. С.1.
8. Кара-Мурза С.Г., Александров А.А., Мурашкин М.А. Революции на экспорт. М.: Алгоритм-Эксмо, 2006. 298 с.
9. Шедяков В.Е. Революционные трансформации общественной парадигмы – черта начала 3 тысячелетия. Politicus. 2020. Вып. 6. С.96-103. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-6.16>
10. Логачёва Л.М. Ищите камень неповторимого оттенка. Журналист. 1997. 10-16 октября. № 35. С.6.
11. Хинштейн А.Е. Конец Атлантиды. М.: Олма Медиа Групп – Просвещение, 2018. 624 с.
12. Шедяков В.Е. У қолыбели новой общественной парадигмы. Перспективы. 2020. № 3. С.100-108. DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.3.13>
13. Переслегин С. Новые карты будущего, или Анти-Фэнд. М.: АСП: АСП-МОСКВА; СПб.: Terra Fantastica, 2009. 701 с.
14. Шедяков В.Е. Мягкое управление в разрешении экономических противоречий. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2020. Вип. 30. С.224-228. DOI <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-43>
15. Хоффман Ф.Г. Гибридные угрозы: переосмысление изменяющегося характера современных конфликтов. Геополитика. Вып. XXI. Война. 2013. С.45-62.
16. Денисов А.А., Денисова Е.В. Краткий очерк основ теории управляемой конфронтации. Информационные войны. 2014. № 1(29). С.24-33.
17. Шедяков В.Е. Социальный уровень информационного влияния: стратегическая культура и управленческие композиции. Social sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium / Stalowa Wola. Riga: Baltija Publishing, 2018. P.157-174.
18. Шедяков В.Е. Межрегиональные коммуникации: состояние и перспективы. Журналист. 1999. № 7-8. С.26-32.
19. Шедяков В.Е. Выбор стратегии использования социальных коммуникаций: cui prodest. Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce: Baltija Publishing, 2019. P.254-266.

References

1. Kazban M. (1996). Chto zaprogrammiruesh' – to i poluchish'. Sobytie. 21 dek. S.6.
2. Shedyakov V.E. (1998). Lyudi i simvol'y. Zhurnal'st, no. 25(71). 2-8 iyulya. S.3.
3. Logacheva L.M. (1997). Vladimir Shedyakov: «Otsutstvie svobodnoy i sil'noy pressy nevozmozhno kompensirovat' nichem. Panorama, no. 27(338). 28 chervnya. S.3.
4. Blyzniuk L.I. (1987). Shcho khvilyue Volodymyra Shedyakova. Lenins'ka zmyna, no. 17(6200). 7 lutogo. S.1.
5. Sadovnik M. (1978). Uroki patriotizma. Krasnyy mayak, 7 noyabrya. S.4.
6. Bagdasaryan V.E. (2017). Mir pod pritselom revolyutsii. SPb.: Piter, 319 s.
7. Zelenina E. (1994). Vladimir Shedyakov: «Verhi» ne mogut, «nizy» ne hotyat. Vremya, no. 46. 21 aprelya. S.1.
8. Kara-Murza S.G., Aleksandrov A.A., Murashkin M.A. (2006). Revolyutsii na eksport. M.: Algoritm-Ekсмо, 298 s.
9. Shedyakov V.E. (2020). Revolyutsionnye transformatsii obshchestvennoy paradigmy cherta nachala 3 tysyacheletiya. Politicus, vyp. 6. S.96-103. DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-6.16>
10. Logacheva L.M. (1997). Ischite kamen' nepovtorimogo ottenka. Zhurnal'st, no. 35. 10-16 oktyabrya. S.6.
11. Hinchstein A.E. (2018). Konets Atlantidy. M.: Olma Media Grupp – Prosveshchenie, 624 s.
12. Shedyakov V.E. (2020). U kolybeli novoy obshchestvennoy paradigmy. Perspektivy, no. 3. S.100-108. DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.3.13>
13. Pereslegin S. (2009). Novye karty budushchego, ili Anti-Rend. M.: AST: AST-MOSKVA; SPb.: Terra Fantastica, 701 s.
14. Shedyakov V.E. (2020). Myagkoe upravlenie v razreshenii ekonomicheskikh protivorechii. Naukovyi visnik Uzhgorod'skogo natsional'nogo universitetu. Mizhnarodni ekonomichni vidnosiny ta svitove gospodarstvo, vyp. 30. S.224-228. DOI <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-43>
15. Hoffman F.G. (2013). Gibrindnye ugrozy: pereosmyslenie izmenyayushchegosya haraktera sovremennykh konfliktov. Geopolitika, vyp. XXI. Voyna. S.45-62.
16. Denisov A.A., Denisova E.V. (2014). Kratkij ocherk osnov teorii upravlyаемой konfrontatsii. Informatsionnye vojny, no 1 (29). S.24-33.
17. Shedyakov V.E. (2018). Sotsial'nyi uroven' informatsionnogo

vliyaniya: strategicheskaya kul'tura i upravlencheskie kompozitsii. Social sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium / Stalova Wola. Riga: Baltija Publishing. P.157-174.

18. Shedyakov V.E. (1999). *Mezhhregional'nye kommunikatsii:*

sostoyanie i perspektivy. Zhurnalist, no. 7-8. S.26-32.

19. Shedyakov V.E. (2019). *Vybor strategii ispol'zovaniya sotsial'nykh kommunikatsii. Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce: Baltija Publishing. P. 254-266.*

Shedyakov V.E.,

*Doctor of Sociological Sciences, Candidate of Economic Sciences, Free-lance,
shedyakov1@gmail.com*

Ukraine, Kyiv

FREEDOM OF THE PRESS – IN THE FOCUS OF PUBLIC ATTENTION

The purpose of the text is to continue the author's study of the transformations of the media factor and its role in the life of a person and society, begun in issues 45 and 47 of the journal. This time, the article on the basis of a combination of abstract-theoretical and concrete-historical methodology examines the possibilities and threats of using the press in the process of information influence. For the productive use of the regular and accidental, it is necessary to strengthen all levels of informational competition: actually factual, predictive-analytical and conceptual, value-sense one. Accordingly, a free, powerful and professional press is seen as a guarantee of fair competition of ideas and approaches. In turn, the value of having platforms for alternative discussion of problems by society increases significantly on the fracture of epochs.

Key words: *press, society, civil liberties, transformations, informational influence.*

Economics

УДК 658.8: 339.187

Вознюк Т.К.,

к.е.н., завідувач кафедри комерційної діяльності,
харчових технологій та ресторанного обслуговування Вінницький кооперативний інститут,
voznjuk057@gmail.com

Україна, м. Вінниця

ДОСЛІДЖЕННЯ І ОБҐРУНТУВАННЯ МОДЕЛЕЙ ПРОСУВАННЯ ПРОДУКЦІЇ НА РИНОК ЗБУТУ

Одним із основних результатів переходу України до ринкової економіки є формування конкурентного середовища, що базується на торгівлі тими товарами, які виробляє підприємство. І тут найголовнішою умовою виживання вітчизняних підприємств, які відзначаються самостійністю своєї діяльності, в умовах невизначеності, що присутня на сучасному ринку, є їхня здатність на конкурентній основі проводити збутову політику. Все це зумовлюється обсягами реалізації продукції, яку випускає підприємство, та попитом на неї – звісно, з урахуванням споживчих властивостей та у відповідності до високої якості, встановлюючи на неї більш адекватну ціну. Саме такі умови забезпечують підприємству найкращі результати його діяльності, і в подальшому – його конкурентоспроможність, здатність вигравати тендерні торги, а також отримувати замовлення від підрядників.

Ключові слова: моделювання, маркетинг, ринок, ринкова сегментація, продукція, конкуренція, ефективність.

Постановка проблеми: В умовах динамічних змін ринкової інфраструктури рушійним фактором розвитку організацій всіх форм та видів діяльності при функціонуванні є рівень та інтенсивність конкурентної складової для обраного сегменту ринку. Сучасні умови ведення підприємницької діяльності, які стосуються торгівлі власними товарами, характеризуються підвищеним динамізмом маркетингового середовища, вимагають пошуку нових підходів до управління збутом.

І тут ключовим фактором успіху стратегічного маркетингового управління збутом є той комплекс заходів, який спрямований на поліпшення, підвищення ефективності й осучаснення торговельного процесу, що свідчить про актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам, які стосуються просуванню товарів, випущених підприємством на ринок, присвячені наукові роботи багатьох сучасних вчених, серед яких роботи Л.В. Балабанової, О.В. Макушка, Г.В. Осовської, П.Г. Перерви, Д.В. Райка, О.М. Сумця та інших.

Слід зазначити, що сучасні науковці приділяють значну увагу методам кількісної оцінки ступеня реалізованості товарів, де вказується тенденції й динаміка торгівлі, обсяг попиту товарів на ринку, та окремим аспектам торгівлі товарами самими підприємствами. Проте серед науковців не існує єдиної точки зору щодо дослідження причин і напрямів розвитку торговельної сфери, які на практиці мають пряме відношення до управління товарною політикою підприємства. Це пояснюється недостатністю наукових досліджень у зв'язку з тим, що в умовах сьогодення для кожного підприємства завжди існує проблема просування своєї продукції на ринок. Трапляються лише окремі розробки на основі зарубіжних напрацювань, які обернено розкривають методичні аспекти

оцінки і управління збутової політики на підприємстві та не враховують вітчизняні особливості формування й розвитку ринку товарів і послуг.

Мета дослідження: виявлення та дослідження напрямів удосконалення процесів просування товарів підприємства на ринок, характерних для сучасних реалій вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу: Як показує практика діяльності підприємства, реалізація економічних зв'язків між виробництвом і споживанням у рамках існуючих процесів управління, а саме: доведення до підприємств директивних планових показників за обсягами, асортиментом, номенклатурою продукції, що випускається; гарантованим матеріально-технічним постачанням і реалізацією виробленої продукції є недостатнім для того, щоб забезпечувати значні обсяги реалізації продукції та утримувати конкурентні позиції на ринку. Тому, відповідно виникає доцільність здійснювати моделювання для вирішення проблем щодо процесів збуту підприємством своїх товарів.

Моделювання – єдиний на сьогодні систематизований спосіб побачити варіанти майбутнього і визначити потенційні наслідки альтернативних рішень, приймаючих керівництвом підприємства [1, с.122-125].

Саме моделювання алгоритму маркетингової діяльності підприємства має такий вигляд (рис.1).

На сьогодні покупець має можливість вибрати товар із великої різноманітності товарів з однаковими (або близькими) функціональними властивостями та володіє знаннями в виборі товарів з оптимальними властивостями і який найбільшою мірою задовольнить його потреби. Вивчення попиту на промислові вироби в системі маркетингу тісно пов'язане з дослідженням ринкової сегментації [2, с.53].

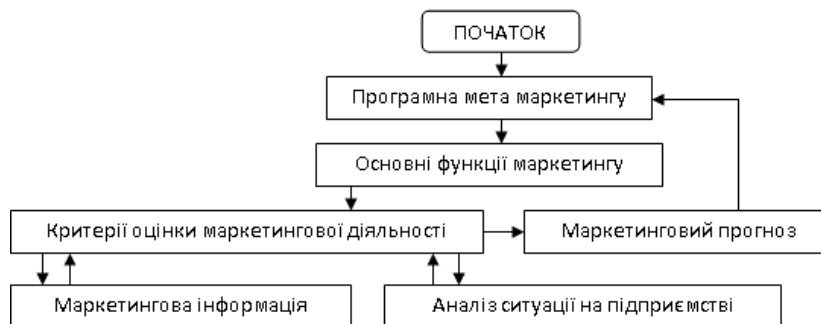

Рис.1. Загальний алгоритм управління маркетингом на підприємстві

Через політику ринкової сегментації, здійснювану промисловим підприємством або фірмою, реалізується в життя один зі складових елементів маркетингу – задоволення попиту на товари і послуги.

В основі концепції ринкової сегментації лежать такі передумови: товарний ринок промислової продукції розглядається не як щось єдине і неподільне, а як сума окремих сегментів, що відображають специфічні варіації попиту різних категорій споживачів, які виникли внаслідок різноманітних функціональних можливостей пропонованого товару, а також різних або специфічних сфер

його використання або споживання; можливість здійснення диференціації промислової продукції за її функціональним і галузевим призначенням. А саме ринкова сегментація характеризується способами проведення маркетингових досліджень, які відображені у таблиці 1. Споживачі на ринку диференціюються в основному за потребами, фінансовим становищем, географічним розташуванням і цільовим призначенням споживчої продукції. Тому кожен із цих параметрів може стати основою для сегментації товарного ринку.

Таблиця 1

Рівень ринкової сегментації			
Маркетингові змінні	Весь ринок	Декілька сегментів ринку	Один сегмент ринку
Споживачі	Широке коло галузей (горизонтальний ринок)	Обмежене коло споживачів або напрямів використання виробів	Один галузь-споживач або один напрям використання виробів (вертикальний ринок)
Вироби	Обмежене число марок виробів універсального призначення для багатьох споживачів	Різні типовиконання виробів для конкретної групи споживачів	Один тип виробів для однієї групи споживачів
Ціна	Сформований на ринку діапазон цін	Діапазон цін для кожної групи споживачів	Діапазон цін для однієї групи споживачів
Збут	Всі збутові канали, застосовані підприємством	Всі збутові канали, які відносяться до даного сегменту ринку	Постачання продукції за прямими договорами
Реклама	Всі види реклами при значних витратах на неї	Обмежена реклама при помірних витратах на неї	Вузька реклама при мінімальних витратах на неї
Попит	Зберігає відносну стійкість	Мають місце як рідкі коливання, так і стійкі тенденції	Має тенденцію до різких коливань
Зовнішній ринок	Низькі можливості виходу при значних витратах на маркетинг	Середні можливості виходу при помірних витратах на маркетинг	Високі можливості виходу при значних витратах на маркетинг

Але слід зазначити, що єдиного підходу або методу сегментування товарного ринку не існує. Наприклад, стосовно виробів промислового призначення сегментація товарного ринку може бути проведена за умовами експлуатації і функціональному призначенню, а також відповідно до географічного розташування, за групами

кінцевих споживачів.

Якщо підприємство приймає рішення про вихід відразу на кілька сегментів ринку, розробляється кілька комплексів маркетингу стосовно до кожного сегмента і пропонованої споживачам моделі виробу, що показано на рис.2.

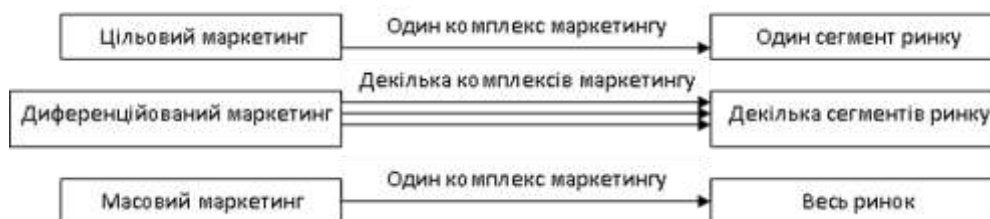

Рис.2. Комплексні сегменти ринку

Таким чином, досягається збільшення загального обсягу збуту і більш глибоке проникнення на кожний з освоєних промисловим підприємством ринкових сегментів.

У ринкових відносинах підприємства в основному використовують стратегію диференційованого маркетингу, так як більшість з них виробляє досить широку номенклатуру основної продукції і збільшує асортимент випуску товарів народного споживання, ринки яких не збігаються. Підприємства з обмеженими ресурсами використовують, як правило, стратегію цільового маркетингу, особливо при достатній ємності обраного сегмента і відсутності великого числа конкурентів. Завдяки концепції зусиль на даному сегменті підприємство може

забезпечити собі міцну ринкову позицію й позитивний імідж у споживачів.

Саме тут на рис.3 доцільно розкрити фрагмент бізнес-процесів всередині підприємства, що стосуються сфери маркетингу і збуту товарів, і які водночас у певній мірі нерозривно пов'язані із процесами виробництва на підприємстві.

Для підвищення результативності реалізації власної продукції і поліпшенню товарообігу підприємству потрібно впровадити концепцію прямих продаж. Ця концепція являє собою через різноманітні технічні засоби, як персональний комп'ютер чи смартфон, прямий доступ виробника до споживача. Схематично, на відміну від теперішньої концепції продаж, має такий вигляд (рис.4).

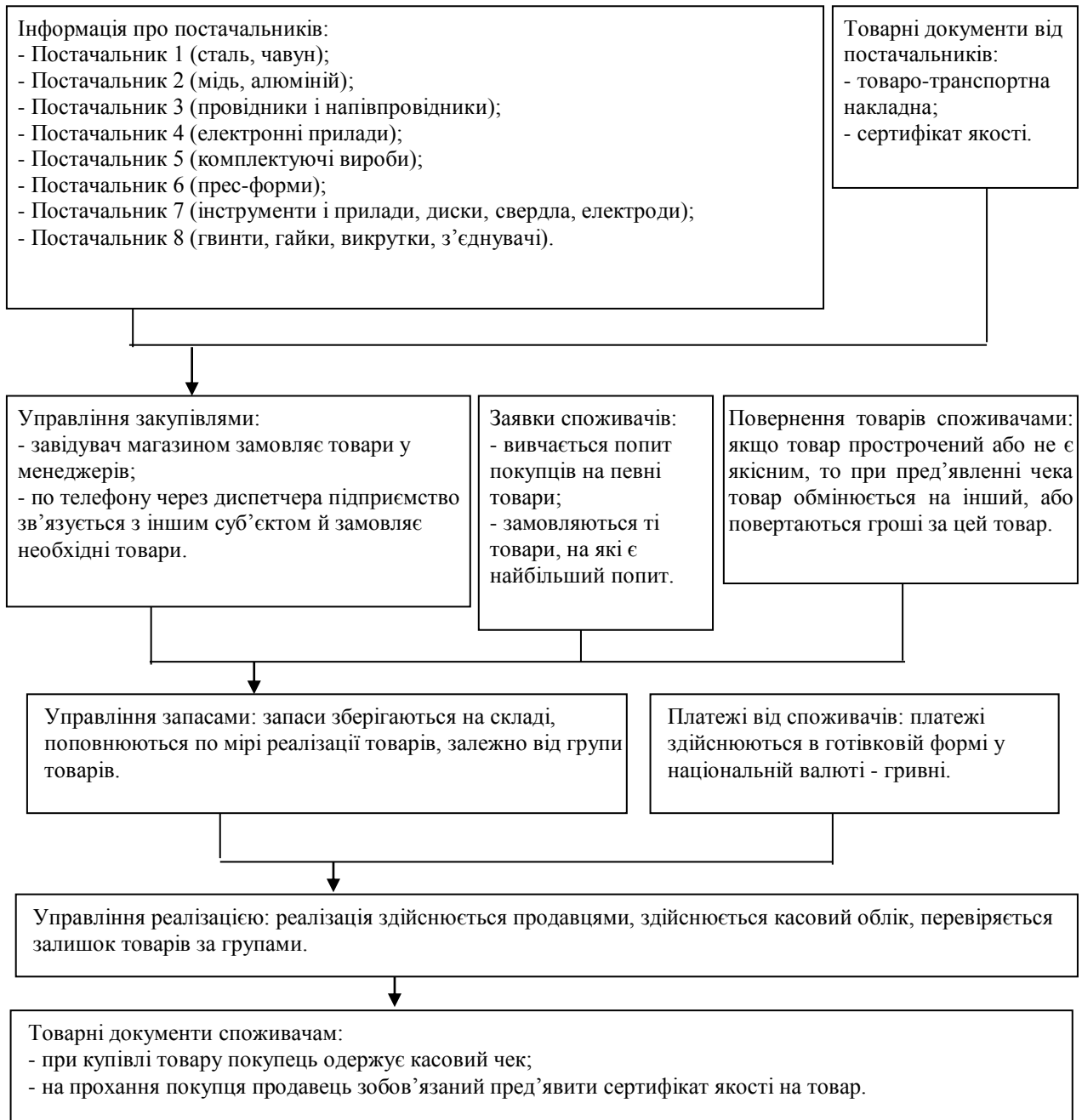
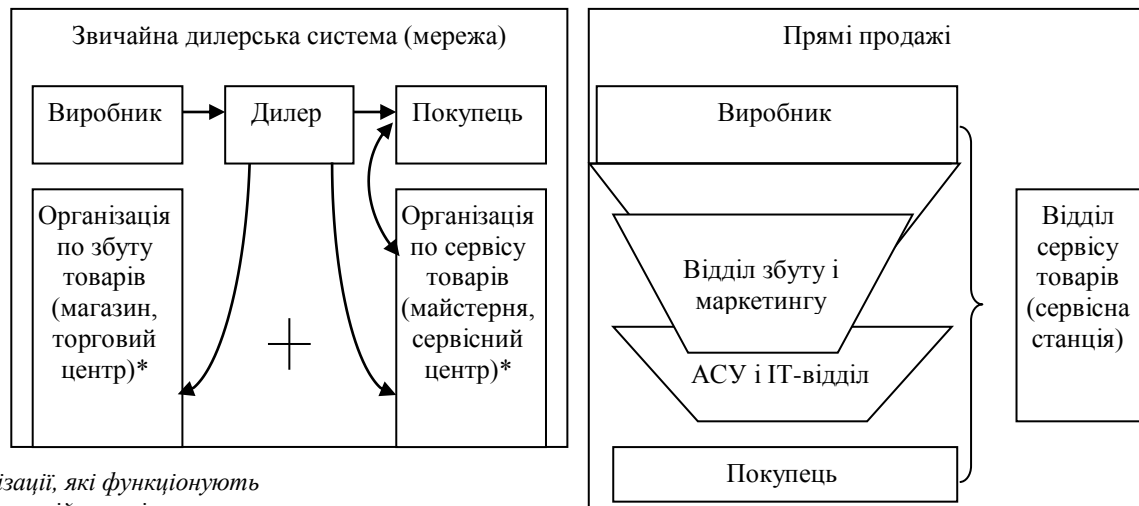

Рис.3. Бізнес-процеси управління збутом та реалізацією на підприємстві

* організації, які функціонують на незалежній основі

Рис.4. Концепції нинішньої системи продаж і концепції прямих продаж

А для підвищення ефективності збутової політики підприємства, і зокрема – просування товару на ринок, потрібно застосовувати інтегральний коефіцієнт ефективності маркетингової діяльності ($E_{мд}$), який визначається за формулою [3, с.111-112]:

$$E_{мд} = (I_m + I_e + I_z + I_m) / 4, (1)$$

де $E_{мд}$ – інтегральний коефіцієнт ефективності маркетингової діяльності;

I_m – індекс обсягу реалізації продукції підприємства;

I_e – індекс виручки від реалізації продукції підприємства;

I_z – індекс загальних витрат підприємства;

I_m – індекс витрат на маркетинг;

4 – кількість критеріїв у цій формулі.

Маркетингову діяльність підприємства можна вважати ефективною, якщо $E_{мд} > 1$, а при $E_{мд} < 1$ – неефективною. Для повної оцінки маркетингової діяльності, крім вищезазначених, слід застосовувати й додаткові показники.

А вихідна інформація для розрахунку інтегрального коефіцієнта ефективності маркетингової діяльності ($E_{мд}$) розкрита у таблиці 2.

Таблиця 2

Вихідні дані для розрахунку ефективності маркетингу на підприємстві*

№ з/п	Показник	Рік		
		2018	2019	2020
1.	Обсяг реалізації продукції, тис.грн.	267922	1012835	1232098
2.	Виручка від реалізації продукції без ПДВ, тис.грн.	99470	244348	291563
3.	Собівартість реалізації продукції, тис.грн.	69897	135224	151983
4.	Адміністративні витрати, тис.грн.	7035	11587	12190
5.	Витрати на збут, тис.грн.	1814	5353	7075
6.	Інші операційні витрати, тис.грн.	3711	32455	9144
7.	Комерційна собівартість реалізованої продукції, тис.грн. (п.3 + п.4 + п.5 + п.6)	82457	184619	180392
8.	Валовий прибуток від реалізації продукції, тис.грн. (п.2 – п.3)	29573	109124	139580
9.	Фінансовий результат, тис.грн. (п.2 – п.7)	17013	59729	111171
10.	Загальні витрати підприємства, тис.грн. (п.4 + п.5 + п.6)	12560	49395	28409
11.	Витрати на рекламу та дослідження ринку (маркетинг), тис.грн.	2100	2300	2500

* – дані для цих розрахунків взяті з ПрАТ «Калинівський машинобудівний завод».

Для більш повної оцінки маркетингової діяльності підприємства проаналізуємо додаткові показники (табл. 3).

Дані таблиці 3 свідчать про зростання цінової конкурентоспроможності реалізованої підприємством продукції.

Таблиця 3

Показники оцінки маркетингової діяльності підприємства

Показник	Рік			Відхилення (+,-)	
	2018	2019	2020	2019 р. до 2018 р.	2020 р. до 2019 р.
Коефіцієнт рентабельності реалізації продукції	0,30	0,45	0,48	0,15	0,03
Коефіцієнт окупності маркетингових витрат	47,37	106,24	116,63	58,87	10,39
Частка витрат підприємства у комерційній собівартості реалізації продукції, %	15,23	26,76	15,75	11,52	-11,01
Рівень рентабельності, %:					
- по фінансовому результату	135,45	120,92	391,32	-14,53	270,40
- по валовому прибутку	35,86	59,11	77,38	23,24	18,27
Інтегральний коефіцієнт ефективності маркетингової діяльності ($E_{мд}$)	x	2,82	1,02	x	x

Відповідно збільшення витрат на маркетинг повинно супроводжуватися прискоренням їх окупності. А підвищення ефективності маркетингової діяльності підприємства свідчить про проведену ним цілеспрямованої товарної і цінової політики, що свідчить про значне підвищення рентабельності фінансового результату на 270,40% у 2020 р. порівняно із 2019 р. і становить 391,32%, а також рентабельності валового прибутку – на 18,27% у 2020 р. порівняно із 2019 р. і становить 77,38%. У результаті цього інтегральний коефіцієнт ефективності маркетингової діяльності становить 1,02 значення, що свідчить про повну ефективність системи збуту підприємством своїх товарів.

Висновок: Моделювання алгоритму маркетингової діяльності підприємства спрямоване для посилення його збутової діяльності, у результаті чого виникатимуть конкурентні переваги на ринку товарів і послуг. У результаті цього відбувається просування підприємством своєї продукції на ринок з метою забезпечення конкурентних переваг. І на основі цього є пропозиції для підприємства, які полягають у розробці та прийнятті керівництвом рішень за наступними передумовами:

- чи підприємство в змозі спроектувати та розробити новий виріб, що перевершує за якістю виріб конкурентів;
- чи ємність ринку є достатньо велика, щоб здійснити збут продукції всіх конкурентів і даного підприємства;
- чи підприємство має в своєму розпорядженні значні фінансові ресурси для успішного ведення конкурен-

тної боротьби на ринку;

– чи відповідають вибрані параметри виробу запитам цієї групи споживачів, з якими у даного підприємства вже склалися давні ділові відносини.

Література

1. Немцов В.Д., Довгань Л.Є., Сініок Г.Ф. *Менеджмент організації: навчальний посібник*. Київ, ЕкОб, 2002. 388 с.
2. Сумець А.М. *Особенности формирования заказов и организации поставок продукции «Прямой импорт» «Metro Kesh end Kerri Украина». Логистика: проблемы и решения*. 2018. № 5/6. С. 52-55.
3. Макушок О.В. *Методика оцінки ефективності маркетингової діяльності обслуговуючого кооперативу. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці» [у 3-х ч.]. Житомир: Державний агроекологічний університет. Ч. 2. С.110-112.*

References

1. Nemtsov V.D., Dovgan' L.Ye., Siniok G.F. *Management organizatsiy: navchalnyi posibnyk*. Kyiv, EkOb, 2002. 388 s.
2. Sumets A.M. *Osobennosti formirovaniya zakazov i organizatsiyi postavok produkttsiyi «Pryamoy import» «Metro Kesh end Kerri Ukrayina». Logistika: problem i resheniya*. 2018. № 5/6. S. 52-55.
3. Makushok O.V. *Metodyka otsinky efektyvnosti marketyngovoyi diyalnosti obslugoveryuchogo kooperatyvu. Materialy miznarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Metodychni osnovy suchasnogo doslidjennya v agrarniy ekonomitsi» [u 3-h ch.]. Jytomyr: Derjavnii agroekonomichnyi universytet. Ch. 2. S. 110-112.*

Vozniuk T.K.,

Candidate of Economical Sciences, head of the chair commercial activities, food technology and restaurant service Vinnytsa cooperative institute, voznjuk057@gmail.com

Ukraine, Vinnytsia

THE RESEARCH AND JUSTIFICATION MODELS OF PROMOTION OF PRODUCTS ON THE MARKET

One with main result of Ukraine's transformation to market economy is a formation of a competitive environment based on trading in the goods which produced by the enterprise. And here the most important condition for survival of domestic enterprises which are independently lead of their activities, in the condition of indefinite what exist on the market, is their ability on competition based to implement trade politics. All this is due to the amount realization goods, produced by the enterprise and demand for it – of course, with accounted consumer properties and in accordance to high quality, setting a more adequate price for it. Such conditions provide the enterprise with the best results of its activities, and further – its competitiveness, ability to win tenders, and also to receive orders from contractors.

Key works: modeling, marketing, market, market segmentation, products, competition, efficiency.

УДК 334.71

Коваль Л.А.,*к.е.н., доцент, кафедри економіки і фінансів**ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», lara.kv@ukr.net***Ліщук Н.В.,***к.е.н., доцент, кафедри економіки і фінансів**ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»,**n.v.vostrikova@nuwm.edu.ua***Козак С.В.,***к.е.н., доцент, кафедри економіки і фінансів**ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»,**svetakoza1971@ukr.net***Дем'янчук І.А.,***к.е.н., доцент, кафедри економіки і фінансів Товариство з обмеженою відповідальністю**«Сервісна Компанія «ДОЛИНА», irun1980@gmail.com**Україна, м. Рівне*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМСТВА

У даній статті розглянуто питання оцінки впливу значної кількості фінансових ризиків на розвиток підприємств в Україні. Узагальнено результати останніх публікацій з досліджуваного питання. Досліджено ефективність управління фінансовими ризиками на підприємстві. Для досягнення мети управління фінансовою безпекою підприємства, представлено комплекс взаємопов'язаних, взаємообумовлених складних процесів управління фінансовими ризиками, що дають змогу певною мірою прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходів до зниження негативних наслідків. Доводиться думка, що властивість ризику змінюватись, а також різною мірою впливати на фінансовий стан підприємства, адже не можливість точно спрогнозувати рівень збитків чи фінансових вигод від ряду ризиків або ж взагалі незнання підприємством про існування ризиків – має значний вплив на його розвиток.

Ключові слова: *фінансові ризики, підприємство, фінансова безпека.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток підприємницької діяльності в Україні супроводжується впливом значної кількості фінансових ризиків, що спричинено нестабільною політичною та економічною ситуацією в державі, світовими глобальними економічними процесами, значний вплив на розвиток підприємств в Україні та світі спричинила пандемія COVID-19, карантинні заходи призупинили або ж частково обмежили діяльність підприємств, несподіваність настання даного явища мала негативний фінансовий вплив на діяльність підприємств, зокрема частина з них зазнали збитків, інша частина просто тимчасово припинила свою діяльність, а інші збанкрутіли та були ліквідовані.

Фінансові ризики сьогодні є однією зі складових механізмів підприємства, організації та інших суб'єктів господарської діяльності в ринковій економіці, а також багато економістів зараховують їх до спекулятивних ризиків, які можуть спричинити за собою як і втрати, так і прибуток. Специфіка ризику полягає в тому, що він може бути як очікуваний так і не сподіваний, а також бути різним за видом та рівнем впливу.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми управління фінансовими ризиками підприємства присвятили свої праці такі вчені-економісти: Глібчук В.М., Бедринець М.Д., Белоусова С.В., Бідюк П.І., Балнк І.О., Воронкова Т.Є., Диба М.І., Жихор О.Б., Загорельська Т.Ю., Землячова О.А., Камлик М.І., Квасовський О.Р., Корж Н.В.,

Орлик О.В., Скакальський Ю.С., Терещенко О.О. та інші. Однак враховуючи те, що ризик постійно змінюється, як за видом так і за рівнем впливу, сьогодні досі існує необхідність дослідження даного питання.

Метою даної статі є розкрити сутність управління фінансовими ризиками підприємства та виокремити основні підходи до його покращення.

Виклад основного матеріалу. Управління фінансовими ризиками – це складова загальної системи управління фінансовою безпекою підприємства. Одним із проблемних питань в системі управління фінансовими ризиками є повне та своєчасне встановлення їх переліку та чинників, які зумовлюють реалізацію ризикових подій.

Науковець Пузирьова П.В. визначає управління фінансовим ризиком як сукупність прийомів, методів і заходів, що дають змогу певною мірою прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходів до зниження або виключення негативних наслідків настання таких подій [1].

Загорельська Т.Ю. зазначає, що управління фінансовими ризиками є сукупністю прийомів, методів та заходів, що дозволяють у певній мірі прогнозувати реалізацію ризикових подій та приймати заходи щодо їх зниження або попередження негативних наслідків реалізації [2].

Для більш прибуткової діяльності підприємствам потрібно здійснювати управління ризиками. Основною метою управління фінансовими ризиками слід вважати

мінімізацію фінансових втрат, що пов'язані з ними. Головними завданнями управління фінансовими ризиками у свою чергу можна назвати оптимізацію структури капіталу (співвідношення між позичковими та власними джерелами формування фінансових ресурсів), а також оптимізацію портфеля боргових зобов'язань [3].

Можливість виникнення фінансових ризиків спонукає підприємства до управління ними. Тобто передбачення ситуацій, які можуть мати вплив на вживання необхідних заходів та виникнення ризикованої фінансової події, щоб перешкодити її виникненню [4]. Управління фінансовими ризиками проходить у декілька етапів (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи управління фінансовими ризиками

Назва етапу	Характеристика
Ідентифікація ризиків	Виявлення й опис максимальної кількості ризиків, які можуть завадити досягненню поставлених цілей на підприємстві
Прийняття рішення щодо оцінки ризику. Оцінка ризику	Оцінка рівня кожного виявленого на попередньому етапі ризику шляхом вибору методів оцінювання відповідних показників, властивих досліджуваній системі
Прийняття рішення щодо методу впливу на ризик	Вибір методів впливу на фінансові ризики, що відповідають ідентифікованим ризикам та їх рівням
Реалізація обраних методів впливу та коригування системи управління ризиками на підприємстві після моніторингу результатів управління	Проводиться аналіз обраних методів впливу на ризик та корегуються раніше поставлені цілі управління ризиком та система управління ризиками в цілому

Джерело: складено авторами на основі [4]

У системі управління фінансовою безпекою будь-якого суб'єкта господарювання виділяють етапи управління фінансовими ризиками на стадії їх нейтралізації, попередження та мінімізації негативних фінансових наслідків [2]. Ефективне управління фінансовими ризиками дає змогу забезпечити досягнення цілей фінансової

діяльності підприємства.

За сучасних умов управління ризиками схиляється до залучення кожного співробітника на підприємстві в цей процес, тому вважається доцільним розглядати суб'єкти фінансового ризику на рівні фінансово-господарських одиниць, що подано у табл. 2 [5].

Таблиця 2

Суб'єкти фінансових ризиків

Економічні суб'єкти, що ціленаправлено втягнуті у ризикове середовище по роду своєї діяльності		Економічні суб'єкти інфраструктурного характеру
Учасники фінансових ринків в, що професійно беруть на себе ризики (банки та інші фінансові посередники)	Підприємства, що здійснюють фінансово-господарську діяльність (промислові, сільськогосподарські, торгові підприємства, приватні підприємці)	Всі учасники економічних відносин, що опосередковано стикаються із фінансовою сферою (некомерційні підприємства, фізичні особи, держава)

Джерело: складено авторами за даними [6]

Система управління фінансовими ризиками підприємства орієнтується на забезпечення різностороннього оцінювання всіх видів фінансових ризиків, а також на нейтралізацію їх можливих негативних наслідків у процесі реалізації і розроблення ризикових фінансових рішень.

Варто сказати, що під час аналізу ризиків зазвичай використовують припущення: втрата за одним напрямком діяльності не обов'язково збільшує ймовірність втрати за іншим, за винятком форс-мажорних обставин; втрати від ризику незалежні один від одного; максимально можливий збиток не повинен перевищувати фінансові можливості учасника [3].

Загалом фінансові ризики мають три основні способи їх оцінки [3]:

- за допомогою порівняльної оцінки макроекономічних та фінансових мультиплікаторів;
- за допомогою фундаментальних показників;

– за допомогою ринкових показників привабливості сектору за вільними грошовими потоками, технічним індикаторам, дивідендною доходністю.

Найбільш складною і поширеною стратегією управління фінансовими ризиками є політика їх скорочення або зниження ймовірності.

До основних методів нейтралізації ризиків слід віднести [7]:

- диверсифікацію ризиків;
- формування відповідних резервів;
- хеджування;
- лімітування;
- страхування страховими компаніями ризиків.

Завданням керівництва підприємства є знизити ступень ризику. Для цього використовуються різні способи: диверсифікація, лімітування, страхування, розподіл ризику, отримання більшої інформації про майбутній вибір і ре-

зультати, резервування коштів на покриття непередбачених витрат [3].

Управлінням фінансовими ризиками шляхом їх мінімізації передбачається процес реалізації та розробки

управлінських фінансових рішень для нівелювання або зменшення потенційних негативних наслідків. Мінімізація фінансових ризиків може проходити з використанням різноманітних методів (табл. 3).

Таблиця 3

Методи мінімізації ризиків в управлінні фінансовою діяльністю

Назва методу	Характеристика
Локалізація ризиків	Розмежування системи прав та відповідальності таким чином, щоб наслідки ризикових ситуацій не впливали на реалізацію управлінських рішень
Мінімізації ризиків або утримання ризику у межах прийняттого	Визначення мінімальних розмірів високоліквідних активів підприємства, встановлення граничного розміру позикових коштів у господарському обігу; встановлення максимального розміру депозитного вкладу, розміщеного в одному банку; лімітування концентрації ризиків; отримання від контрагентів певних гарантій при наданні комерційних кредитів та позик
Розсіювання ризиків	Здійснюється шляхом диверсифікації напрямків діяльності підприємства
Ухилення від ризиків	Відмова від співпраці з ненадійними партнерами, відмова від роботи над ризиковими проектами, пошук гарантів.

Джерело: складено авторами за даними [3]

Підприємство прагне до мінімізації ризиків у своїй фінансовій діяльності. Для цього використовуються наступні методи: локалізація ризиків, розсіювання ризиків, ухилення від ризиків, мінімізації ризиків або утримання ризику у межах прийняттого. Локалізація ризиків вважається розмежуванням системи відповідальності та прав таким чином, щоб наслідки ризикових ситуацій не мали впливу на реалізацію управлінських рішень.

Загалом станом на сьогодні найбільш розповсюдженими в практиці фінансового управління методами компенсації ризиків є [5]:

- резервування частини фінансових ресурсів з метою забезпечення подолання негативних фінансових наслідків;
- введення стратегічного планування;
- впровадження системи штрафних санкцій та «премії за ризик»;
- лобювання законопроектів, нейтралізуючих або компенсуючих чинників ймовірних ризиків;
- впровадження дієвої системи маркетингу;
- боротьба з промислово-економічним шпигунством;
- емісія конвертованих привілейованих акцій;
- створення фондів взаємної підтримки та допомоги.

Висновки. Отже, управління фінансовими ризиками підприємства – це ціла система методів, які спрямовані на виявлення, запобігання, протидію або ж мінімізацію ризиків, які можуть спричинити як фінансову вигоду, так і збиток. При здійсненні процесів управління фінансовими ризиками немало важливо приділити особливу вагу системному моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, здійснювати оцінку ризиків, систематизувати та виокремити основні ризики, які можуть мати вплив на фінансовий стан підприємства, адже на практиці запобігання ризику може коштувати підприємству дещо більше ніж збиток від настання цього ж ризику.

Література

1. Пузырьова Л.В. (2010). Базові методи нейтралізації фінансових ризиків у підприємницькій діяльності. 5(107), 143-149.
2. Загорельська Т.Ю. Управління фінансовими ризиками на рівні підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2009. № 3. С.168-173.
3. Кузьмінець П.Т., Перегняк Ю.А. Управління фінансовими ризиками підприємства в умовах ринкової економіки. Молодий вчений. 2017. № 12. С.677-680. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_12_157
4. Миронова Ю.Ю., Калайда А.О., Литвиненко Є.Є. Управління фінансовими ризиками на підприємстві. 2017. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolitNTU/6399/1/240-241.pdf>.
5. Корж Н.В. Методи управління фінансовими ризиками. Третьорядня науки. 2016. № 10. С.1.1.6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/trna_2016_2_10_3
6. Скакальський Ю.С. Контролінг фінансових ризиків підприємств: дис. канд. ек. наук; 08.00.08. Київ, 2016. – 231 с.
7. Бланк І.О. Управління фінансовими ризиками. Київ: Ніка-Центр, 2005. 600 с.

References

1. Puzyrova L.V. (2010). Bazovi metody neutralizatsii finansovykh ryzykiv u pidpriemnytskii diialnosti. 5(107), 143-149.
2. Zahorelska T.Yu. Upravlinnia finansovomu ryzykamy na rivni pidpriemstva. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. 2009. № 3. S. 168-173.
3. Kuzminets P.T., Perehniak Yu.A. Upravlinnia finansovomu ryzykamy pidpriemstva v umovakh rynkovoї ekonomiky. Molodyi vchenyi. 2017. № 12. S. 677-680. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_12_157
4. Myronova Yu.Yu., Kalaida A.O., Lytvynenko Ye.E. Upravlinnia finansovomu ryzykamy pidpriemstvi. 2017. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolitNTU/6399/1/240-241.pdf>.
5. Skakalskyi Yu.S. Kontrolinh finansovykh ryzykiv pidpriemstv: dys. kand. ek. nauk; 08.00.08. Kyiv, 2016. – 231 s.
6. Blank I.O. Upravlinnia finansovomu ryzykamy. Kyiv: Nika-Tsentr, 2005. 600 s.

Koval L.A.,

Ph.D., in Economics, Associate Professor, Private Higher Education Establishment “Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities”, lara.kv@ukr.net

Lishchuk N.V.,

Ph.D., in Economics, Associate Professor, Private Higher Education Establishment “Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities”, n.v.vostrikova@nuwm.edu.ua

Kozak S.V.,

Ph.D., in Economics, Associate Professor, Private Higher Education Establishment “Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities”, svetakozak1971@ukr.net

Demianchuk I.A.,

Ph.D., in Economics, Associate Professor, Limited Liability “Service Company Dolina”, irun1980@gmail.com

Ukraine, Rivne

THEORETICAL ASPECTS OF MANAGEMENT FINANCIAL RISKS OF THE ENTERPRISE

This article considers the issue of assessing the impact of a significant number of financial risks on the development of enterprises in Ukraine. The results of recent publications on the research issue are summarized. The efficiency of financial risk management at the enterprise is investigated. To achieve the goal of managing the financial security of the enterprise, a set of interconnected, interdependent complex processes of financial risk management is presented, which allow in some way to predict the occurrence of risky events and take measures to reduce the negative consequences. It is argued that the nature of risk to change, as well as to varying degrees affect the financial condition of the enterprise, because not being able to accurately predict the level of losses or financial benefits from a number of risks or general ignorance of the existence of risks – has a significant impact on its development.

Key words: *financial risks, enterprise, financial security.*

УДК 339.91

Попов О.С.,

к.е.н., доцент кафедри економіки, маркетингу та міжнародних економічних відносин
 Національного аерокосмічного університету ім. М.С. Жуковського «ХАІ», o.porov@khai.edu

Україна, м. Харків

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ УЧАСТІ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНОМУ ПОДІЛІ ПРАЦІ

У статті розглянуто поняття міжнародного поділу праці, обґрунтовано важливість цього явища для усіх учасників міжнародної економіки сьогодення. Наведено показники, що можна використовувати для оцінювання різних характеристик участі країни у міжнародному поділі праці. За запропонованою методикою розраховано показники міжнародної експортної спеціалізації України за різними методами класифікації експортних товарів, за результатами розрахунків зроблено висновки.

Ключові слова: Україна, міжнародний поділ праці, експорт, зовнішня торгівля.

Постановка проблеми. Усі країни світу у сучасних умовах не можуть існувати ізольовано від інших країн, світової економіка та процесів, що у ній відбуваються. Одним з найпотужніших факторів впливу на економіку країн є розвиток міжнародного поділу праці.

Після одержання незалежності Україна увійшла до світової економіки як суб'єкт міжнародних економічних відносин. Останніми роками відбулися нові значні зміни у в геополітичному становищі України, що істотно підвищили важливість ефективної участі країни у міжнародних економічних відносинах. На сьогодні Україна не визначилась із своїм остаточним місцем у системі світового господарства. Від того, яке місце вона посяде у системі міжнародного поділу праці, залежить успішність подальшого економічного і соціального розвитку держави. Тому актуально є наявність методики оцінювання рівня участі України у міжнародному поділі праці.

Мега роботи – розглянути поняття і методику оцінювання рівня участі країни у міжнародному поділі праці, застосувати методику для оцінювання участі України у міжнародному поділі праці.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний поділ праці (МПП) є визначаючим фактором впливу на міжнародний обмін товарами і послугами. Саме участь у МПП є найважливішою матеріальною передумовою ефективної економічної взаємодії держав. Міжнародний поділ праці на своєму нинішньому етапі розвитку діє у двох формах:

1) Міжнародна спеціалізація виробництва – це варіант міжнародного поділу праці, створений за допомогою виділення з національних виробництв деяких галузей і їх складових, необхідних для виробництва однотипної продукції для її подальшого збуту. Міжнародна спеціалізація має два напрямки: виробниче і територіальне. Що стосується першого, то воно також буває двох видів: міжгалузевим, викликаним процесом індустріалізації виробництва, або відбувається всередині окремої галузі. Другий напрямок спеціалізації має відношення до країни або групи країн, об'єднаних виробництвом єдиної продукції. Кожна держава, що робить упор на великих обсягах виробництва одного конкретного типу продукції, має всі шанси збільшити ефективність застосування власних ресурсів і вичавити з них максимум економічної вигоди.

2) Міжнародне виробниче кооперування – форма міжнародного поділу праці, для якої характерна наявність стабільних потоків взаємообміну між країнами. Вона полягає в тому, що кожен виробник відповідає за окре-

мий ланцюжок створення готової продукції. Це скорочує витрати, дозволяє діяти більш оперативно, підвищує конкурентоспроможність і обсяг товарообігу. Найпоширеніші види кооперативного співробітництва: торгово-економічне, обслуговування після продажу, науково-виробниче.

Аналіз процесів міжнародного поділу праці передбачає необхідність вирішення наступних методологічних проблем [2]:

– обґрунтування основних напрямів і змісту зовнішньоекономічної діяльності відповідних країн;

– кількісний вимір масштабів і ступеня участі країн у міжнародному поділі праці.

Розвиток процесів МПП ставить питання про об'єктивні кількісні показники, за допомогою яких може бути оцінена ступінь участі країни в МПП [3]. В якості основних індикаторів масштабів і ступеня поділу праці міжнародна статистика пропонує використовувати розглянуті нижче показники.

1. Коефіцієнт міжнародного поділу праці, що розраховується як відношення частки країни у світовому експорті до частки тієї ж країни в сумарному ВВП світового господарства:

$$K_{МПП} = \frac{\frac{E_K}{ВВП_K}}{\frac{E_C}{ВВП_C}} \cdot 100\% \quad (1)$$

де E_K – обсяг експорту країни;

$ВВП_K$ – обсяг ВВП країни;

E_C – обсяг експорту світу;

$ВВП_C$ – обсяг ВВП світу.

Стосовно до певної галузі розглянутий коефіцієнт розраховується аналогічно, тобто як частка від ділення частки галузі в світовому обсязі експорту до її частці в світовому обсязі ВВП.

2. Коефіцієнт відносної міжнародної (експортної) спеціалізації, розроблений угорським економістом Білії Балашем в 1965 р., розглядається як відношення частки в експорті країни до частки в світовому експорті:

$$K_{ВМС} = \frac{\frac{E_{Т,К}}{E_C}}{\frac{E_K}{E_C}} \cdot 100\% \quad (2)$$

де $E_{Т,К}$ – обсяг експорту відповідного товару країни;

E_K – обсяг експорту країни;

$E_{T.C}$ – обсяг експорту відповідного товару світу;

E_C – обсяг експорту світу.

Якщо даний коефіцієнт по якому-небудь продукту більше одиниці, то можна зробити висновок, що дана країна спеціалізується в світовому господарстві на виробництві та торгівлі цим продуктом. На відміну від попередніх показників, цей показник краще підходить для оцінювання спеціалізації країни на індивідуальних групах товарів.

Він є вимірником спеціалізації країни в міжнародній торгівлі, розрахований для окремих секторів національної економіки, галузей і навіть окремих товарів, він дає детальну уяву про спеціалізацію країн в міжнародному поділі праці.

3. Експортна квота – відношення вартості експорту в ВВП країни – свідчить про те, в якій мірі національна економіка чи її галузі і виробництва орієнтуються на світовий ринок:

$$E_K = \frac{E}{ВВП} \cdot 100\% \quad (3)$$

де E – обсяг експорту країни;

$ВВП$ – обсяг ВВП країни.

Цей показник реально відображає участь країни в МПП, так як відображає частку ресурсів країни, дійсно залучених в процес МПП, свідчить про ступінь залежності процесу реалізації виробленої національної продукції від зовнішніх ринків і про можливість даної країни виробляти певну кількість продукції для світових ринків.

4. Імпортна квота – відношення вартості імпорту в ВВП країни. Квота свідчить про залежність внутрішнього споживання і виробництва країни від зовнішнього світу.

$$I_K = \frac{I}{ВВП} \cdot 100\% \quad (4)$$

де I – обсяг імпорту країни;

$ВВП$ – обсяг ВВП країни.

Показники експортної та імпортної квот можуть розраховуватися як для країни в цілому так і для окремих

галузей і видів продукції.

5. Коефіцієнт спеціалізації по нішах розраховується як відношення обсягу продукції, виробленої країною, галуззю до обсягу внутрішнього (національного) попиту. Дані для розрахунку цього показника відсутні на ЮНКТАД, тому в розрахунках він використовується не буде.

6. Коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації (K_{BMC}) відображає взаємозв'язок експорту та імпорту і розраховується за формулою

$$K_{BMC} = \frac{E - I}{E + I} \cdot 100\% \quad (5)$$

де E – обсяг експорту країни;

I – обсяг імпорту країни.

Даний показник, який може приймати значення від -100% (країна повністю імпортує) до +100% (країна повністю експортує), дуже добре ілюструє ступінь залученості країни в міжнародний поділ праці.

7. Коефіцієнт динаміки рівня міжнародного поділу праці, який відображає залежність темпів зростання виробництва всередині країни та обсягів експорту, може бути розрахований за допомогою формули:

$$K_D = \frac{I_E}{I_B} \cdot 100\% \quad (6)$$

де I_E – індекс обсягів експорту;

I_B – індекс обсягів виробництва.

В аналізі будуть використані такі показники, які можна розрахувати за допомогою доступних на ЮНКТАД [1] даних та які характеризують поточний рівень участі країни у міжнародному поділі праці – коефіцієнт міжнародного поділу праці, коефіцієнт відносної міжнародної спеціалізації, експортна квота, імпортна квота, коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації.

Вище було розглянуто показники, за допомогою яких можна оцінити рівень участі України у міжнародному поділі праці. Більшість цих показників характеризує загальну участь у МПП. Розраховані за даними ЮНКТАД [1] ці показники наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Загальні показники участі України у міжнародному поділі праці

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Експортна квота, %	37,8	41,9	39,1	34,5	40,4	41,9	38,9	38,7	36,2	32,6
Імпортна квота, %	44,7	50,6	48,2	42,0	40,7	41,2	42,0	44,1	43,7	39,6
Коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації, %	-8,3	-9,4	-10,4	-9,7	-0,4	0,8	-3,8	-6,5	-9,4	-9,7
Коефіцієнт міжнародного поділу праці	1,6	1,7	1,6	1,4	1,7	1,9	1,8	1,8	1,6	1,5

Більш наочно динаміку загальних показників участі України у міжнародному поділі праці представлено у вигляді стовпчикових діаграм на рисунках 1–4.

Як видно з таблиці 1 та рисунків 1, 2, експортна квота України зростала у 2011 та у 2015 роках, а останніми роками стабільно зменшувалась. Це найбільш узагальнюючий показник участі країни у міжнародному поділі праці через міжнародну торгівлю, тому можна сказати, що участь України у міжнародному поділі праці теж зменшилась. Імпортна квота України зростала у 2011 та у 2017 роках, після незначно зменшувалась, при цьому імпортна квота була більшою за експортну.

Коефіцієнт міжнародного поділу праці України коливався у межах 1,4–1,9, що означає що Україна все ж більше задіяна у міжнародному поділі праці, ніж країни світу у середньому.

Для більш ретельного розгляду спеціалізації України на експорті різних груп товарів порівняно з країнами світу у середньому було розраховано коефіцієнти відносної міжнародної експортної спеціалізації України за різними групами товарів. У таблиці 2 наведено показники спеціалізації України на групах товарів за рівнем технологічності та кваліфікації робітників.

Коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціа-

лізації в усі роки, окрім 2015, був від'ємним, що свідчить про переважання імпорту над експортом та негативно характеризує участь у міжнародному поділі праці,

тому що експорт – це можливість для країни брати участь у МПП, тоді як імпорт – це можливість інших країн брати участь у МПП через поставку товарів до цієї країни.

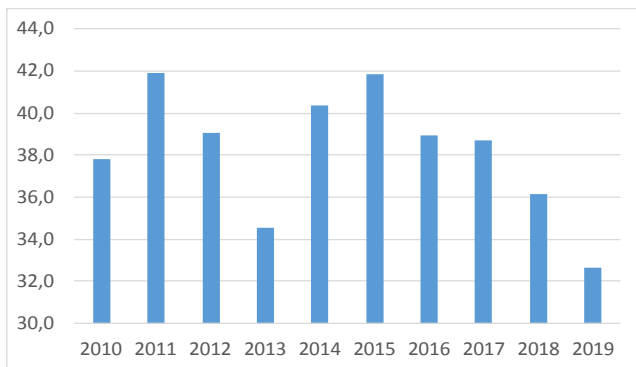

Рис.1. Динаміка експортної квоти України

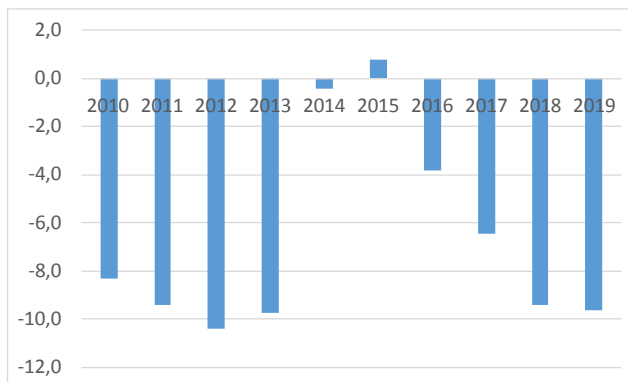

Рис.3. Динаміка коефіцієнта внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації України

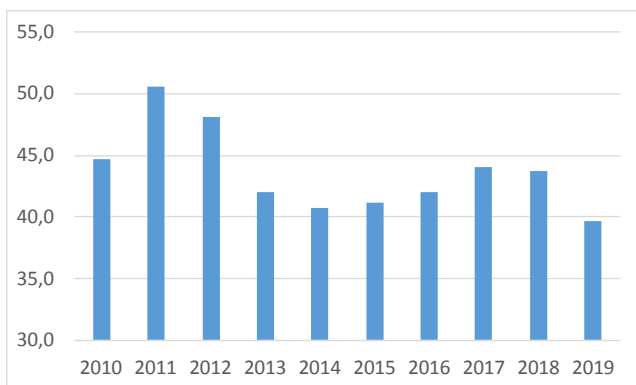

Рис.2. Динаміка імпортної квоти України

Рис.4. Динаміка коефіцієнта міжнародного поділу праці України

Таблиця 2

Коефіцієнт відносної міжнародної експортної спеціалізації України за рівнем технологічності та кваліфікації робітників

Товари	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Трудомістка та ресурсомістка продукція	0,65	0,63	0,63	0,69	0,73	0,70	0,74	0,76	0,81	0,73
Продукція, що не потребує високої кваліфікації робітників, але потребує високих технологій	5,27	5,21	4,97	4,90	4,37	3,59	3,55	3,51	3,76	3,78
Продукція, що потребує середньої кваліфікації робітників і високих технологій	0,53	0,49	0,50	0,53	0,48	0,45	0,41	0,41	0,42	0,39
Продукція, що потребує високої кваліфікації робітників і високих технологій	0,32	0,38	0,40	0,33	0,28	0,24	0,20	0,18	0,18	0,18

Наочно відносну спеціалізацію України за рівнем технологічності та кваліфікації робітників показано на рисунку 5.

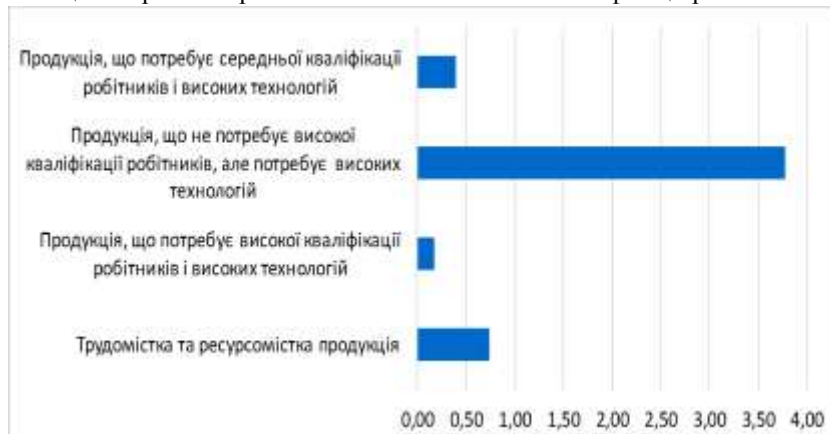

Рис.5. Експортна спеціалізація України за рівнем технологічності та кваліфікації робітників у 2019 р.

Значення коефіцієнта вище за 1 означають, що Україна відносно спеціалізується на виробництві відповідних товарів, а менше за 1 – що навпаки. Тому можна сказати, що за цією класифікацією Україна спеціалізується лише на продукції, що не потребує високої кваліфікації робіт-

ників, але потребує високих технологій. Це протирічить відносній перевазі України – порівняно високому рівню кваліфікації робочої сили країни.

У таблиці 3 наведено показники спеціалізації України на групах товарів за класифікацією Санджайя Лалла.

Таблиця 3

Коефіцієнт відносної міжнародної експортної спеціалізації України за класифікацією Санджайя Лалла

Товари	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Продукція сільського господарства	2,21	2,00	2,32	2,36	2,57	2,82	3,11	3,03	2,92	2,86
Продукція легкої промисловості	0,42	0,37	0,33	0,35	0,39	0,40	0,44	0,44	0,47	0,43
Низькотехнологічна продукція	2,16	2,19	1,89	1,95	1,84	1,59	1,59	1,58	1,69	1,66
Середньотехнологічна продукція	1,28	1,27	1,23	1,15	1,01	0,84	0,76	0,78	0,82	0,79
Неелектрична високотехнологічна продукція	0,20	0,30	0,42	0,31	0,32	0,30	0,22	0,19	0,20	0,19
Електронна та електрична високотехнологічна продукція	0,22	0,22	0,24	0,23	0,19	0,14	0,15	0,14	0,14	0,13

Наочно відносну спеціалізацію України за класифікацією Санджайя Лалла показано на рисунку 6.

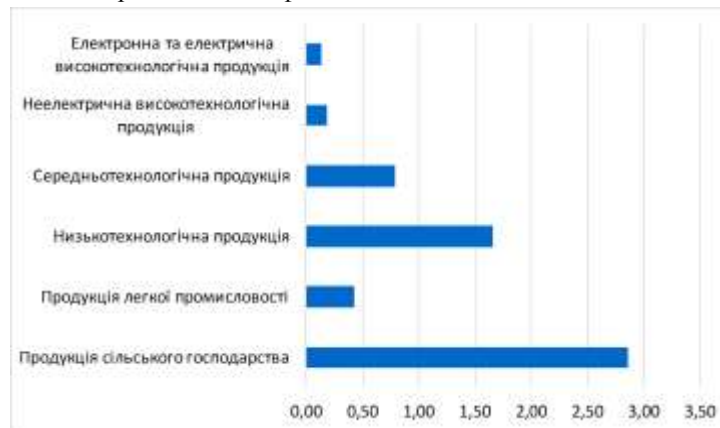

Рис.6. Експортна спеціалізація України за класифікацією Санджайя Лалла у 2019 р.

Як видно з таблиці та рисунку, спеціалізація України змінилась – раніше (до 2014 р.) вона спеціалізувалась на середньо технологічній продукції, тепер – ні. А ось на продукції сільського господарства та низько технологічній продукції Україна спеціалізується останні 10 років.

У таблиці 4 наведено показники спеціалізації України на укрупнених групах товарів.

Таблиця 4

Коефіцієнт відносної міжнародної експортної спеціалізації України за укрупненими групами товарів

Товари	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Тваринні та рослинні олії, жири	9,20	7,87	10,13	10,20	13,43	16,22	19,19	17,60	18,48	18,20
Сирі неїстівні матеріали, крім палива	2,50	2,52	2,56	3,22	3,62	4,13	3,83	3,99	4,00	4,34
Їжа та живі тварини	1,91	1,89	2,88	2,86	3,16	3,77	3,80	3,69	3,90	3,92
Напої та тютюн	1,57	1,15	1,21	1,41	1,37	1,67	1,50	1,53	1,57	1,42
Промислові товари	1,71	1,65	1,48	1,53	1,50	1,29	1,26	1,30	1,39	1,35
Продукція хімічної промисловості	0,59	0,72	0,69	0,60	0,48	0,44	0,33	0,30	0,31	0,30
Машини та транспортне обладнання	0,51	0,53	0,59	0,51	0,40	0,34	0,31	0,31	0,31	0,29
Мінеральні палива та мастила	0,46	0,47	0,29	0,26	0,23	0,11	0,13	0,16	0,14	0,14

Наочно відносну спеціалізацію України на укрупнених групах товарів показано на рисунку 7.

Рис.7. Експортна спеціалізація України за укрупненими групами товарів у 2019 р.

Як видно з таблиці 3, 4 та рисунку 7, спеціалізація України на укрупнених групах товарів не змінилась – вона спеціалізується на тваринних та рослинних оліях, жирах, сирих неїстівних матеріалах, крім палива, їжі та живих тваринах, напоях та тютюну, промислових товарах. Особливо високою є відносна спеціалізація на тваринних та рослинних оліях – 18,20 у 2019 р., що означає, що Україна майже у 20 разів більше спеціалізована на цих товарах, ніж середньостатистична країна світу.

Висновки. Для оцінювання рівня участі України у міжнародному поділі праці можна використовувати такі показники, як коефіцієнт міжнародного поділу праці, коефіцієнт відносної міжнародної спеціалізації, експортна квота, імпортна квота, коефіцієнт внутрішньогалузевої міжнародної спеціалізації.

Для більш ефективної інтеграції України в МПП необхідно значно підвищити наукоємність галузей зовнішньоекономічної спеціалізації, частку доданої вартості у експорті продукції з країни.

Література

1. UNCTADStat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx>

2. Максимцев, М.А. Мировая экономика и международные экономические отношения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://studme.org/185405/ekonomika/pokazateli_uchastiya_strany_mezhdunarodnom_razdelenii_truda.

3. Показатели участия страны в международном разделении труда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://um.co.ua/6/6-11/6-117054.html>.

References

1. UNCTADStat [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx>

2. Maksimtsev, I.A. Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie ekonomicheskie otnosheniya [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: https://studme.org/185405/ekonomika/pokazateli_uchastiya_strany_mezhdunarodnom_razdelenii_truda.

3. Pokazateli uchastiya strany v mezhdunarodnom razdelenii truda [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://um.co.ua/6/6-11/6-117054.html>.

Popov O.S.,

*Candidate of Economy Sciences, assistant professor of the department of economy, marketing and international economic relations of the National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”,
popov-as@mail.ua*

Ukraine, Kharkiv

METHODOLOGY FOR ASSESSING THE LEVEL OF PARTICIPATION OF UKRAINE IN THE INTERNATIONAL DIVISION OF LABOR

The article deals with the concept of international division of labor; the importance of this phenomenon for all participants in the international economy is proved. The indicators that can be used to evaluate various characteristics of the country's participation in the international division of labor are given. According to the proposed methodology, indicators of international export specialization of Ukraine are calculated according to various methods of classification of export goods; conclusions are made according to the results of calculations.

Key words: *Ukraine, international division of labor, export, foreign trade.*

Editor-in-Chief	M.A. Zhurba
Deputy Editor-in-Chief:	I.O. Kuzmichenko E.B. Talishinski E.V. Starichenko
Mainhandling Editor	Yu.V. Kravchenko
Proofreader	E.V. Starichenko
Designer	T.H. Aldakimova
Makeup	E.V. Starichenko

Journal Editorial Staff Contact Information.

**Post Address: 92600 Ukraine, Svatove,
106 Zoriana Str. Sobornist**

Journal «Virtus» Editorial Staff,

tel.: +38 (050) 227 30 03,

e-mail: virtustoday@gmail.com

website: <http://www.virtus.conference-ukraine.com.ua>

Center of Modern Pedagogy «Learning Without Borders»

Post Address: 7275, boul Langelier, CP88022 Montreal, QC, H1S 3G9, CANADA

e-mail: info@pedagogiemoderne.com

website: <http://www.pedagogiemoderne.com>

Signed for printing 26.03.2021.

Format 60×84 1/8. Paper offset. Font Times.

Offset printing. Conventional printed sheet 29,1 Publisher's sheet-copy 29,1

Circulation 500 copies. Order 3053.

Printed PE Shpak V. B.

The certificate on the state registration B02 No. 924434 from 11.12.2006

Ternopil, Prosvity St. 6.

phone 8 097 99 38 299

E-mail tooums@ukr.net
